Realskolen gennem 200 år

– kundskaber og erhvervsforberedelse

Danmarks Privatskoleforening

Realskolen gennem 200 år

– kundskaber og erhvervsforberedelse

Realskolen gennem 200 år

– kundskaber og erhvervsforberedelse

Redaktion
Christian Larsen

Bind 1

DANMARKS PRIVATSKOLEFORENING 2010

Realskolen gennem 200 år
– kundskaber og erhvervsforberedelse

© Danmarks Privatskoleforening og forfatterne
Printed in Denmark 2010

Redaktør: Christian Larsen

ISBN 978-87-9880-171-9

Billedredaktion: Anne Cornelius
Oversættelse til engelsk: Birte Kjær Jensen
Oversættelse til tysk: Eckhard Bodenstein
Skrift: Adobe Garamond Pro 11/14
Papir: G-print 130 g
Repro og tryk: Tarm Bogtryk A/S

Værket er udarbejdet og udgivet med støtte fra:
Undervisningsministeriet
Oticon Fonden
Lærerstandens Brandforsikring
Veluxfonden
Frie Skolers Lærerforening
Den Hielmstierne-Rosencroneske Stiftelse
Margot Fribergs Fond
Marie & M.B. Richters Fond
De Bergske Blades Fond
Landsdommer V. Gieses Legat

Danmarks Privatskoleforening har så vidt muligt prøvet at opspore rettighedsindehavere til de anvendte illustrationer. Oversete rettighedsindehavere kan henvende sig til foreningen, hvor de vil få udbetalt det vederlag, de er berettiget til.

Omslagsbilleder
Forside: Erik Henningsen: Leg i Efterslægtselskabets Skoles gård, 1887.
Maleriet ejes af Efterslægtselskabet og hænger på HF-Centret Efterslægten.
Bagside: Mundtlig eksamen på Ryesgade Skole i København
(foto, Scanpix)

Indhold

Bind 1

Forord 15

I. Introduktion

CHRISTIAN LARSEN
1. »En virkelig Skole for Livet« – indledning 19
1. Formål, antagelser og afgrænsning 19
2. Begrebsafklaring 26
3. Kilde- og forskningsoversigt 29
4. Præsentation af værket 31

CHRISTIAN LARSEN
2. Den danske realskoles historie – et kort rids 33
1. De første skoler og inspirationen udefra 33
2. Realskolen i debat og lovgivning 34
3. Statens tilsyn med realskolen 35
4. Realskolen som eksamensskole 36
5. Realskolens økonomi og ejerforhold 38
6. Realskolens ideologiske, pædagogiske og faglige indhold 38
7. Realskolens mennesker 40
8. Realskolen i lokalsamfundet 41
9. Interesseorganisationen – og fremtiden 42

II. Den internationale orientering

SUSANNE WIBORG
3. Realskolens udvikling – europæiske variationer 45
1. Indledning 45
2. Den borgerlige forklaring 47
3. Den statslige forklaring 49
4. Europæiske variationer 49
5. Realskolen nedlægges 61
6. Realskolen består 62

ECKHARD BODENSTEIN
4. Den tyske realskoletradition og Danmark
1. Indledning 65
2. Resewitz og Basedow i Danmark 66
3. Preussen og Tysklands samling 70
4. Mellemkrigstiden 72
5. Efter 1945 – den tyske realskoles langsomme endeligt? 73

III. Realskolen i debat og lovgivning

CHRISTIAN LARSEN
5. Skolen for livet – realskolen i debat og lovgivning 1814-1923 79
1. Indledning 79
2. Realfag i borgerskolen 1814-30 81
3. Skolen for livet – debat og forsøgsarbejde 1830-50 82
4. Fire eksamener – nye realskoler 1850-70 97
5. Realskolen og enhedsskolen – almindelig forberedelseseksamen 1870-81 101
6. Vækst og misvækst 1881-1902 107
7. Almenskoleloven af 1903 – en trussel mod realskolen? 110
8. Kampen om mellemskolen 1903-23 123
9. Afslutning 130

ERIK NØRR
6. Mellem- og realskolens storhedstid og fald – realskolen i lovgivning og debat 1923-58 137
1. Realskolen mellem to stormagter 137
2. Den Store Skolekommissions visioner 138
3. Realskolen og betænkningen om det højere skolevæsen 138
4. Gymnasiet – realskolen. Bindestreg eller adskillelsestegn 144
5. De to undervisningsinspektørers Grå Betænkning 148
6. Realskolen og det praktiske erhvervsliv 152
7. Skoleloven af 1937 betyder intet – i første omgang 156
8. En ny præliminæreksamen med og uden tysk stil 160
9. Den store eksamensmolok – kampen om en ny mellemskole 162
10. De tre mellemskoleudvalg 169
11. Realskolerne og den afgørende kamp om skolestrukturen 1953-58 171
12. En knækket mellemskole 175
13. Hvor meget af realskolen overlevede i 1958? 183

SIGNE HOLM-LARSEN
7. Realskolens afskaffelse og videreførelse
– realskolen og 10. klasse i lovgivning og debat 1958-2010 191
1. Indledning 191
2. Realeksamen blev videreført i 1958 195
3. De private realskoler i en overgangstid 198
4. Lighed og demokrati 200
5. Udvidet undervisningspligt og senere deling 205

6. 1975-lovens næsten udelte trivselsskole ... 214
7. Den udelte skole og 1993-loven ... 223
8. Opgør med den bløde folkeskole og skærpede faglighedskrav ... 227
9. Fornyet kamp om 10. klasse ... 230
10. Realskolens spor i nutidens skole ... 233

IV. Tilsynet med realskolen

HARRY HAUE
8. Vidensformidling og kontrol – tilsyn med realskolen 1787-1923 ... 243
1. Indledning ... 243
2. Tilsynet indtil 1848 ... 244
3. Tilsynet 1848-86 ... 246
4. Inspektionen for realskoler 1887-98 ... 252
5. Tilsynet 1898-1923 ... 257
6. Tilsynet indtil 1923 – en karakteristik ... 263

ERIK NØRR
9. Realskolens mand – undervisningsinspektørens tilsyn med mellem- og realskolen 1924-59 ... 267
1. Tilsynets omfang og afgrænsning ... 267
2. Periodens to undervisningsinspektører ... 269
3. Faglige medhjælpere 1924-59 ... 274
4. Tilsynsopgaver, herunder godkendelse af skolernes eksamensret ... 277
5. Realskolens mand ... 282

SIGNE HOLM-LARSEN
10. Styring, kontrol og kvalitet
– tilsyn med undervisning og prøver på realeksamensniveau 1959-2010 ... 285
1. Indledning ... 285
2. Skoletilsyn i 1960'erne ... 286
3. Fra tilsyns- til styrelseslov i 1970 ... 288
4. Decentralisering – fra kontrol til målstyring ... 290
5. Opstramning siden 2001 ... 291
6. Undervisningsministeriet og dets fagkonsulenter ... 293
7. Amtsskolekonsulenternes formelle og reelle indflydelse ... 296
8. Tilsynet i lokalpolitisk regi ... 301
9. Tilsyns- og ansvarsdeling ved prøvernes gennemførelse ... 305
10. Eksamens- og prøvetilsyn i de private skoler ... 308
11. Tilsynets bidrag til videreførelse af realskolens idealer ... 314

V. Realskolen som eksamensskole

HARRY HAUE

11. Almendannelse og nyttige kundskaber
– skoler, eksaminer, censur og karaktergivning 1787-1923 ... 323
1. Indledning ... 323
2. Realskoleformer indtil 1848 ... 324
3. Fag, karakterer og eksamen i realundervisningen 1848-81 ... 326
4. Fag og eksamen 1883-1923 ... 337
5. Afslutning ... 348

ERIK NØRR

12. Stigende tilstrømning og fortsat Ørsteds skala
– skoler, eksaminer, censur og karaktergivning 1923-63 ... 351
1. Realskoler, præliminærskoler og kursus ... 351
2. Realister, præliminarister og mellemskolekandidater ... 359
3. Eksamen – omfang og planlægning ... 363
4. Opgavekommissionen ... 365
5. Stilemner og matematikopgaver ... 367
6. Censur og karaktergivning ... 373
7. Afslutning ... 381

SIGNE HOLM-LARSEN

13. At fastholde niveauet – skoler, eksaminer, censur og karaktergivning 1964-2010 ... 385
1. Indledning ... 385
2. Ændringer i eksamenssystemet efter 1958-loven ... 386
3. Fra realeksamen til folkeskolens udvidede afgangsprøve i 1975 ... 392
4. Fra folkeskolens udvidede afgangsprøve til 10. klasse-prøve ... 404
5. Fra eksamensret til prøveret ... 407
6. Opgavernes udarbejdelse og bedømmelse ... 408
7. Karaktergivning i perioden ... 413
8. Hvordan er det så gået med realeksamensniveauet? ... 419

ERIK NØRR

14. Langt fra København – realskoler i grænselandet, i Nordatlanten og i Troperne 1848-2010 ... 429
1. Indledning ... 429
2. Slesvig / Sønderjylland ... 429
3. Realskoler i Færøerne og Grønland ... 433
4. Danske mellem- og realskoler i Vestindien, Kina og Sverige ... 437
5. Afslutning ... 442

Bind 2

VI. Realskolens økonomi

CHRISTIAN LARSEN
15. Tilskud og kontrol – realskolens tilskudsmuligheder 13
1. Indledning 13
2. Kommunale tilskud til private mellem- og realskoler 13
3. Statstilskud til kommunale mellem- og realskoler 14
4. Statstilskud til private realskoler 17
5. Andre tilskud 27
6. Afslutning 28

CHRISTIAN LARSEN
16. Skole som forretning – realskolens økonomi og ejendomsforhold 31
1. Indledning 31
2. Skole som forretning 32
3. Realskolernes økonomi 37
4. Fra personlig ejendom til selvejende institutioner 42
5. Afslutning 45

VII. Realskolens ideologiske, pædagogiske og faglige indhold

RASMUS GLENTHØJ
17. Borgerdyd og fædrelandskærlighed i den danske realskole 51
1. Indledning 51
2. Elevernes fædreland 52
3. Borgerdyd i skolen 55
4. Undervisningen 56
5. De første ideer om national opdragelse 58
6. 1800-tallet og dets nationale fædreland 59
7. Afslutning 63

HARRY HAUE
18. Dannelse og almendannelse – realskolens dannelseskoncept 65
1. Indledning 65
2. Perioden 1787-1837 65
3. Perioden 1837-1903 67
4. Perioden 1903-78 75
5. Afslutning 78

ÅSE HØJLUND NIELSEN
19. Real-Skoler for vore Døttre – den højere pigeskole 1787-1850 81
1. Indledning 81
2. Begyndelsen – døtreskolerne 82
3. Paralleller 87
4. Realskoleiklædning 89

ÅSE HØJLUND NIELSEN
20. Rum for kvindelig virketrang – pigerealskolen 1880-1960 93
1. Indledning 93
2. Baggrund 94
3. Pigeskolens eksamensmuligheder 98
4. Almenskoleloven og pigeskoleeksamen 103
5. Den innovative pigeskole 108
6. Pigeskolerne som rum for kvindelig virketrang 112
7. Omdannelse og ophør – tiden efter 1930 119
8. Pigerealskolen i sammenfatning 121

ÅSE HØJLUND NIELSEN
21. Realfag, realskolefag og realskolefaglighed 127
1. Indledning 127
2. Realfag – definition og historisk anvendelse 128
3. Realskolens fag 131
4. Realfagenes vægtning i realskolernes fagplaner 134
5. Realskolefaglighed 139
6. Realskole og fag og faglighed 153

VIII. Realskolens mennesker

KELD GRINDER-HANSEN
22. Embedsmænd, købmænd og pædagoger – realskolens ledere 161
1. Indledning 161
2. Rammerne for skoleledelse 162
3. Realskoleledernes uddannelse 164
4. Købmand og pædagog – den private realskoleleder 165
5. Embedsmanden – den kommunale realskoleleder 173
6. Findes der stadig en særlig lederrolle i privatskolen? 176
7. Afslutning 180

KELD GRINDER-HANSEN
23. Den praksisbaserede faglærer – realskolens lærere 183
1. Faglæreren 183
2. Realskolelærerens realkompetencer – et uddannelsesmæssigt kludetæppe 185
3. Realskolelæreren – variationer over en lærerrolle 188
4. Realskolelærerens løn- og ansættelsesforhold 194
5. Den praksisbaserede realskolelærer – portræt af en lærerrolle 198

6. Er privatskolelæreren en reinkarnation af den praksisbaserede realskolelærer? 203
7. Afslutning 206

CHRISTIAN LARSEN
24. En realskolelæreruddannelse? – uddannelsesmuligheder for realskolens lærere 211
1. Indledning 211
2. Perioden 1814-89 212
3. Perioden 1889-1929 – kursusrækker for realskolelærere 212
4. Faglærereksamen 1905-79 216
5. Den Danske Realskoles Seminarium 1907-19 217
6. Perioden 1919-66 – mange forslag, men ingen løsninger 221
7. Afslutning 226

KELD GRINDER-HANSEN
25. »Han tog realen med« – realskolens elever 229
1. Indledning 229
2. Mellem- og realskolens elever 230
3. Elev i realskolen – i erindringen 241
4. Privatskolernes elever i dag 248
5. Afslutning 252

ÅSE HØJLUND NIELSEN
26.Den gyldne middelvej – forældreroller og forældreindflydelse i realskolen 257
1. Indledning 257
2. Realskolen som forældreskole – de tidlige realskoler 258
3. Forældreindflydelse og forældreroller efter 1850 260
4. Realskolens holdning til forældrene 268
5. Lærerne og forældrene 272
6. Afslutning 274

IX. Realskolen i lokalsamfundet

CHRISTIAN LARSEN
27. Realt og lokalt – den lokale realskole 281
1. Indledning 281
2. Randers 1850-1970 282
3. Esbjerg 1880-1960 292
4. Jyderup 1890-1970 298
5. Afslutning 305

CHRISTIAN LARSEN OG ERIK NØRR
28. Mere end 800 realskoler
Fortegnelse over skoler, der har haft ret til at afholde realeksamen m.v. 1854-1963
Med ti lokale realskolehistorier 309
1. Indledning 309
2. Københavns Kommune 311
3. Frederiksberg Kommune 316
4. Københavns Amt 317
5. Frederiksborg Amt 324
6. Roskilde Amt 325
7. Vestsjællands Amt 326
8. Storstrøms Amt 330
9. Bornholms Amt 334
10. Fyns Amt 335
11. Sønderjyllands Amt (1920-63) 339
12. Ribe Amt 343
13. Vejle Amt 344
14. Ringkøbing Amt 347
15. Århus Amt (inklusive Samsø) 349
16. Viborg Amt 354
17. Nordjyllands Amt 356
18. Færøerne 362
19. Kina 362

X. Realskoleforeningerne

CHRISTIAN LARSEN
29. Realskolens foreninger – fra Danmarks Realskoleforening til Danmarks Privatskoleforening 367
1. Indledning 367
2. Begyndelsen 368
3. Mellem kommunal og privat 370
4. Realskolen under afvikling 371
5. Privatskolernes forening 373

XI. Afslutning

KURT ERNST
30. Spor efter realskolen i tidens privatskole 381
Fascinationen 381
Bevægelsen 382
Pædagogikken 382
Skoleformen 383
Holdningerne og dannelsesaspektet 384
Den faglige/boglige privatskole 385
Privatskolens bidrag til samfundet 387

En moderne realskole ... 387
Den gode skole er ofte en privatskole ... 388
Skolepenge ... 390
Borgerlig og borgerskab ... 390
Forholdet til staten og kommunerne ... 391
Lærernes ansættelsesvilkår ... 392
Nye skoler ... 394
Fremtiden ... 395

Bilag

Forkortelser

Kilder og litteratur
I Utrykt materiale ... 403
II Trykt materiale ... 405

A History of Primary and Lower Secondary Schools in Denmark – Brief summary ... 435

Geschichte der dänischen Realschule – ein Überblick ... 443

Registre
Personregister ... 451
Sted-, institutions- og stikordsregister ... 467

Om forfatterne og billedredaktøren ... 505

Forord

»Skolen for Livet« kaldte samfundsdebattøren Tage Algreen-Ussing i 1830'erne realskolen. Hans betegnelse rummer essensen af det, realskolen gennem en stor del af sin historie har stået for: skolen, der uddanner til det praktiske liv. I 1830'erne var realskolerne private skoler i byerne, 100 år senere var de en integreret del af den danske folkeskole og i dag, hvor realeksamen ikke længere eksisterer, er de som private skoler fortsat en meget betydende del af den danske grundskole. Med en realeksamen havde man et første ståsted i voksenlivet – det var indgangen til videreuddannelse, til en stilling, en begyndende karriere. At gå i realen og få sin realeksamen talte dengang. Også i dag er en god og fagligt betonet grunduddannelse af stor betydning. Den opfattelse har i hvert fald de fleste forældre, og mange af disse har tillid til, at den private (»real«-)skole fortsat er det sted, som bedst leverer varen.

I 2004 igangsatte Danmarks Privatskoleforening et forskningsprojekt om den danske realskoles historie. Målet med dette projekt var at få blotlagt væsentlige aspekter af denne sammensatte historie og derigennem nå til klarhed over kontinuitet og brud. Ønsket var at finde frem til en realskolekerne, om en sådan findes; noget, realskolen kendes på fra skole til skole og fra tid til tid. Med andre ord: Hvad var realskolen?

Dette spørgsmål lod sig naturligvis ikke besvare ved at se på realskolen i et isoleret perspektiv. Realskolen var en del af et samfund og en del af et større skolevæsen, og disse relationer må selvfølgelig tages med i betragtning i et forsøg på at nå ind til det, realskolen var. Men relationerne var ikke ensidige. Spørgsmålet om, hvordan realskolen selv satte et præg på samfundet og på det øvrige skolevæsen, har været ligeså centralt at undersøge. Det særlige fokus har her været realskolens innovative betydning.

Endelig er realskolens spor i nutidens private skoler blevet undersøgt. Er der en rød tråd helt op til nutiden, eller er den knækket et sted undervejs? Koblingen til nutiden er yderst central, hvis man skal kunne stille kritiske spørgsmål til den måde, det nutidige skolevæsen er organiseret på.

Fra Danmarks Privatskoleforening skal der lyde en stor tak til forfatterne, som med deres bidrag har kastet lys på realskolens spændende og interessante historie. Dansk Skolemuseum ved Keld Grinder-Hansen forestod forskningsprojektet fra begyndelsen, og her havde Åse Højlund Nielsen en central rolle som projektets tovholder. Efter Dansk Skolemuseums beklagelige nedlæggelse overgik redaktionen til Christian Larsen, der i den afsluttende fase på fremragende vis har fået samlet de mange forskellige tråde til et helstøbt værk. Anne Cornelius har ligeledes ydet en kompetent indsats som billedredaktør. Danmarks Privatskoleforening retter en varm tak til dem alle for deres fortjenstfulde indsats.

Jeg ønsker også her at tilkendegive, at dette imponerende og endegyldige værk, som jeg vil tillade mig at benævne det, aldrig havde set dagens lys uden en særdeles vedholdende og kompetent indsats fra foreningens sekretariatschef, Ebbe Forsberg. Det var fra be-

gyndelsen hans idé, og det har i hele værkets tilblivelsesperiode først og fremmest været hans fortjeneste, at det overhovedet er lykkedes. Utrættelig har han kæmpet for dette værk, og især når vi andre måske var ved at opgive. En meget stor tak til Ebbe Forsberg.

Til projektets gennemførelse og udgivelse af dette værk har Danmarks Privatskoleforening modtaget økonomisk støtte fra: Undervisningsministeriet, Lærerstandens Brandforsikring, Oticon Fonden, Velux Fonden, Den Hielmstierne-Rosencroneske Stiftelse, Margot Fribergs Fond, Marie & M.B. Richters Fond, De Bergske Blades Fond, Landsdommer V. Gieses Legat og Frie Skolers Lærerforening. Til alle disse bringer Danmarks Privatskoleforening en stor og varm tak.

København i juni 2010

Kurt Ernst
Formand for Danmarks Privatskoleforening

I. Introduktion

4. mellem på Brande Mellem- og Realskole 1923 (foto, Lokalhistorisk Arkiv, Brande Bibliotek).

1. »En virkelig Skole for Livet« – indledning

CHRISTIAN LARSEN

1. Formål, antagelser og afgrænsning

Onsdag den 7. januar 1903 kl. 11 var der indvielse af Nørresundby Realskoles nye bygning. Nørresundby var vokset i 1890'erne, især efter at byen var blevet knudepunkt for trafik til og fra Vendsyssel. Hovederhvervet var industri og handel, hvilket gav kundeunderlag for en skole, der kunne tilbyde en uddannelse over grundskoleniveau. Realskolen var blevet oprettet i 1899 af H.F. Østergaard-Nielsen med 40 elever. Et voksende elevtal havde betydet, at de lejede, oprindelige lokaler var blevet for små, og at der skulle skaffes nye lokaler. Østergaard-Nielsen købte derfor for egne penge en byggegrund, mens midlerne til opførelse af en tidssvarende bygning blev skaffet gennem et lån på 6.000 kr. fra »en Del af Byens og Omegnens Beboere«.

I overværelse af borgmesteren og byrådet, stiftamtmanden, provsten, Aalborg Katedralskoles rektor, overlæreren ved kommuneskolen og mange andre blev den nye skolebygning indviet med tale af biskop Fredrik Nielsen, der bl.a. sagde: »Denne Dag er og bør være en Mærkedag for Byen. En Realskole er en god Gave for en By, der stræber fremad og gærne vil give sin Ungdom en god og sund Oplysning […] Jeg vil ønske, at denne Skole, som er skabt ved Forstanderens Energi og Borgernes Sympati, maa gøre en god og velsignelsesrig Gærning til Gavn for denne By og dens Borgere, at den maa blive en virkelig Skole for Livet. En virkelig Skole for Livet er ikke blot en *kundskabsgivende*, men ogsaa en *opdragende* Skole.« Derpå fortalte Østergaard-Nielsen om skolens program, herunder at der skulle være fællesundervisning af drenge og piger: »Vi vil undervise Drenge og Piger Side om Side, give dem de samme Kundskaber. Derved kan Kvinden staa som en værdig Støtte ved Mandens Side«.

Bagefter var der rundvisning i den nye skolebygning, en toetages bygning i røde mursten med granitpiller mellem vinduerne, alt træværk var holdt i grønne og hvide farver, hvad også gjorde sig gældende med skolens indre. Bygningen var indrettet »efter de nyeste hygiejniske Fordringer« med masser af lys og luft, store klasselokaler, ovenlysvinduer i klasseværelser på tagetagen, bad- og omklædningsrum samt gymnastikhus.[1] Og over indgangsdørene var der opsat to inskriptioner i træ: »Bring Glæde paa dine Veie og du Lykken selv skal eie« og »Naar vi lære for Skolen saa lære vi for Livet«.

Skolen talte i 1903 96 elever – 60 drenge og 36 piger – hvoraf en tredjedel kom fra landdistrikterne omkring Nørresundby. I underskolen var der en ligelig fordeling af drenge og piger, men i realklasserne fandtes kun piger i 1. og 2. realklasse – og slet ikke nogen i 3. og 4. realklasse, hvor pigerne har været 14-16 år og dermed sendt ud for at tjene.[2] Elevernes forældre var hovedsageligt handlende og næringsdrivende, embedsmænd og funktionærer eller landbrugere. Den undervisning, som blev tilbudt, var kon-

Over indgangsdørene til Solsideskolen – den tidligere Nørresundby Realskole – er der opsat to mottoer: "Naar vi lære for Skolen saa lære vi for Livet" og "Bring Glæde paa dine Veie og du Lykken selv skal eie". (foto Gert Skjølstrup, Solsideskolen).

centreret om de naturvidenskabelige fag som regning og matematik, naturhistorie, naturlære og geografi, moderne sprog som engelsk, tysk og fransk samt basisfag som dansk og skrivning.[3]

Nørresundby Realskole (nu Solsideskolen) er på mange måder en typisk realskole. Den var blevet oprettet i realskolernes første ekspansionsperiode (1880'erne og 1890'erne). Den blev placeret i en af tidens nye byer, stationsbyen, hvor der var en kundekreds (både i byen og i dens opland), der efterspurgte en bestemt vare. Denne vare var en kompetencegivende uddannelse fra en realskole, hvor eleverne kunne få almendannelse og faglige kundskaber med vægt på naturvidenskabelige fag og moderne sprog, og hvor uddannelsen var adgangen til et job inden for handel og erhverv, ansættelse i den offentlige forvaltning, f.eks. post- og telegrafvæsenet eller statsbanerne, eller adgang til videregående studier på Den Kgl. Veterinær- og Landbohøjskole eller Den Polytekniske Læreanstalt. Og som i mange andre realskoler var elevernes forældre hovedsageligt beskæftiget inden for handel, håndværk og funktionærstanden. Endelig var skolen blevet oprettet på privat initiativ og med midler fra lokalsamfundet, en udbredt finansieringskilde, når en ny realskole skulle begynde sit virke.

Hvorfor beskæftige sig med realskolens historie?

Der var med Tage Algreen-Ussings berømte ord fra 1830'erne tale om »Skolen for Livet«. Hans betegnelse rummer essensen af det, realskolen gennem en stor del af sin historie har stået for: skolen, der uddanner til det praktiske liv. I 1830'erne var realskolerne private skoler i byerne, 100 år senere var de en integreret del af den offentlige grundskole. At få en realeksamen var en vigtig begivenhed i et ungt menneske liv. Med en realeksamen havde man et første ståsted i voksenlivet – den var indgangen til videreuddannelse, til en stilling, en begyndende karriere. I dag er det noget, de færreste har et forhold til, for siden 1978 har realundervisning ikke været en del af grundskolen. Og dog – er den forsvundet helt? Det er påfaldende, hvis man ser på de private skoler i dag, at mange af dem stadig bærer betegnelsen realskole, og at mange af netop disse skoler kan betegnes som realskolens arvtagere. Realskolen som skoleform er for længst ophørt, men spørgsmålet er, om vi kan finde reminiscenser af den i nutidens privatskoler og måske ligefrem også i den offentlige grundskole.

Uddannelseshistorisk har realskolen i Danmark haft en meget stor betydning som fundament for social mobilitet og for en demokratisering i forhold til adgangen til uddannelse og i sidste ende for vore forestillinger om, at uddannelse og erhverv hænger sammen, og at uddannelse er nøglen til succes. Realskolen og realeksamen var en væsentlig del af baggrunden for, at kvinder kom ud på arbejdsmarkedet, og at børn fra

landet og fra arbejderhjem i byerne også fik uddannelse. Realskolen skabte social mobilitet og sikrede en udvikling af det moderne samfund. Det vidner 854.596 realeksamensbeviser fra perioden 1839-1978 om.

Realskoleformen har haft afgørende betydning for udviklingen inden for både privatskolesektoren og for den offentlige grundskole. Både nutidens privatskoler og offentlige grundskoler har i vid udstrækning inkorporeret realskolens fagsammensætning, kompetencevægtning og målsætning. De private skoler nyder stor fremgang i disse år, hvor fokus i undervisningsdebatten ligger på faglighed. Har privatskolerne en højere faglighed end den offentlige grundskole, og afspejler denne faglighed en tradition, der rækker tilbage til realskolernes virksomhed? I privatskolernes selvforståelse fastholdes realskoleforbindelsen, og den vægtes i værdigrundlaget.

Formål

For at få belyst disse forhold må vi se nærmere på realskolens historie. Området har ikke hidtil været underkastet nogen systematisk forskning. Det har medført en undereksponering af hele denne skoleforms placering i det samlede danske uddannelseshistoriske billede. Formålet med dette værk er derfor at skildre dansk realundervisning gennem de to hundrede år, hvor realskolen eksisterede som en selvstændig skoleform, fra Borgerdydskolernes oprettelse i 1787 til den sidste realeksamen i 1978. Hovedsigtet med værket bliver derfor en indkredsning af realskolens karakteristika og dens skiftende fremtrædelsesformer. Realskolen vil derfor blive set i en sammenhæng, som konstitueres af det sociale miljø, realskolen er opstået i, det politiske miljø, den er udviklet i; den uddannelsesmæssige og institutionelle sammenhæng, den er indgået i; og de pædagogiske og ideologiske værdisæt, den bekender sig til.

Det er ønsket at få belyst, hvad der er det særlige ved realskolen, og hvor det kommer til udtryk:

- Er det i sammensætningen af skolens aktører – ledere, lærere, elever, forældre?
- Er det i pædagogikken?
- Er det i fagrækken og i det faglige indhold i undervisningen?
- Er det i målsætningen?
- Er det i organisationen, styrelsen og administrationen af realskolen?
- Er det i eksamen?
- Er det i værdierne?

Herudover ønsker vi at belyse, om realskolen har haft en innovativ betydning i udviklingen af det danske uddannelsessystem og samfund, og om vi kan pege på en rød tråd i realskolens historie, der forbinder realskolen med nutidens skoler, eller om tråden er knækket undervejs.

At skrive realskolens historie er også vigtigt i en uddannelseshistorisk sammenhæng for at give nutidens skolevæsen perspektiv og skabe grundlag for udformningen af fremtidens skole. Værket vil ligeledes bidrage til at placere den danske realskolemodel i en europæisk uddannelseshistorisk kontekst.

Antagelser

Arbejdet med realskolens historie har taget afsæt i en række antagelser, som danner en forklaringsramme for analyserne:

Realskolen skal ses i forhold til det, den distancerede sig fra. Denne distance har ikke kun en orienteringspol, men flere. Realskolens historie skal ses som et studium i positionering. Realskolen har i sit virke distanceret sig fra andre skole- og undervisningsformer. I Tyskland, hvor realskolen stadig eksisterer, defineres og afgrænses realskolen i forhold til grundskole og gymnasieskole. Den tyske realskole er en skoleform, der kræver mere end grundskolen, men er samtidig anderledes orienteret end gymnasieskolen og står derfor som en skole i midten, »Mittelschule«.[4] I modsætning til gymnasieskolen var – og er – realskolen stærkt rettet mod erhvervslivet. Den indtager en førerposition, hvad angår undervisning i naturfaglige og samfundsfaglige stofområder. Den har formået – også i modsætning til gymnasieskolen – at integrere en realistisk-pragmatisk og humanistisk-almen dannelse. I modsætning til gymnasieskolen har den tyske realskole en målsætning, der er er dobbelt: På den ene side almendannende og studieforberedende, på den anden side kompetencegivende.[5]

En lignende problemstilling gør sig gældende for den danske realskole, som har skullet finde sin egen position i forhold til gymnasieskolen og i krydsfeltet mellem grundskole og gymnasieskole.

Realskolen er middelklassens skole. Middelklasse dækker over et heterogent socialt lag – på tysk skelner man mellem forskellige 'borgerskaber': »Wirtschaftbürgertum« (handelsborgerskabet) og »Bildungsbürgertum« (dannelsesborgerskabet). Hvem, der hører til hvor, er ikke entydigt og ses at forandre sig over tid. Ifølge socialhistorikeren Jürgen Kocka holdes middelklassen sammen af det, den distancerer sig fra. Middelklassens historiske udvikling kan ifølge Kockas deles op i fire faser og ud fra en forståelse af middelklassen som tre overlappende sociale miljøer.[6] Første fase er sidste del af 1700-tallet, anden fase er fra 1790/1800 og frem til 1848/49, tredje fase frem til første verdenskrig og fjerde fase perioden derefter. De overlappende sociale miljøer beskriver han som 1700-tallets borgere med erhvervede borgerrettigheder (lokalt forankrede), handels- og manufakturfolk med internationale forbindelser (også kaldet kapitalens repræsentanter) samt embedsmænd med tjeneste hos staten, kirken, adelen og forskellige andre myndigheder. For Kocka er essensen i middelklassens historiske udvikling, at den sker i en distancering fra andre sociale grupper, først adel, enevælde og religiøst ortodoksi og siden arbejderklasse og masserne. Mens skellet mellem adel og middelklasse forsvandt ved slutningen af 1800-tallet, er skellet mellem middelklasse og arbejderklasse stadig ikke forsvundet helt.

Hvor Kocka bredt beskæftiger sig med den europæiske middelklasse og taler om fire faser, ser de danske historikere Troels Dahlerup og Jørgen Fink mere specifikt på den danske middelklasse (her benævnt borgerskabet), hvis historiske udvikling forløber gennem tre faser: første fase fra slutningen af 1700-tallet og frem til slutningen af 1800-tallet, anden fase fra slutningen af 1800-tallet og frem til omkring 1950 og endelig en tredje fase i tiden herefter.[8] Den første fase er kendetegnet ved kampen om politisk indflydelse. I anden fase er det de økonomiske parametre, der afgør borgerskabets sociale og politiske dominans. Samfundet ændrer sig i retning af et industrisamfund, og besiddelsen af kapital bliver en adgangsvej til indflydelse. Den sidste fase er kendetegnet ved borgerskabets afvikling. Her forsvinder borgerskabet i egenskab af socialt afgrænset gruppe. Der er ikke længere områder af samfundslivet og kulturen, der er forbeholdt borgerskabet. Begrebet udvandes og mister indhold.

Et centralt begreb i Kockas middelklasseforståelse er middelklassekultur, som oprindelig har sammenhæng med en værdisætning af uddannelse, præstationer, (selv)beherskelse, oplysnings- og fremskridtstro og en streng moralopfattelse. Middelklassekultu-

Et mellemskole- eller realeksamensbevis var en væsentlig del af baggrunden for, at kvinder kom ud på arbejdsmarkedet, og at børn fra landbo- og arbejderhjem også fik uddannelse (eksamensbevis i privateje).

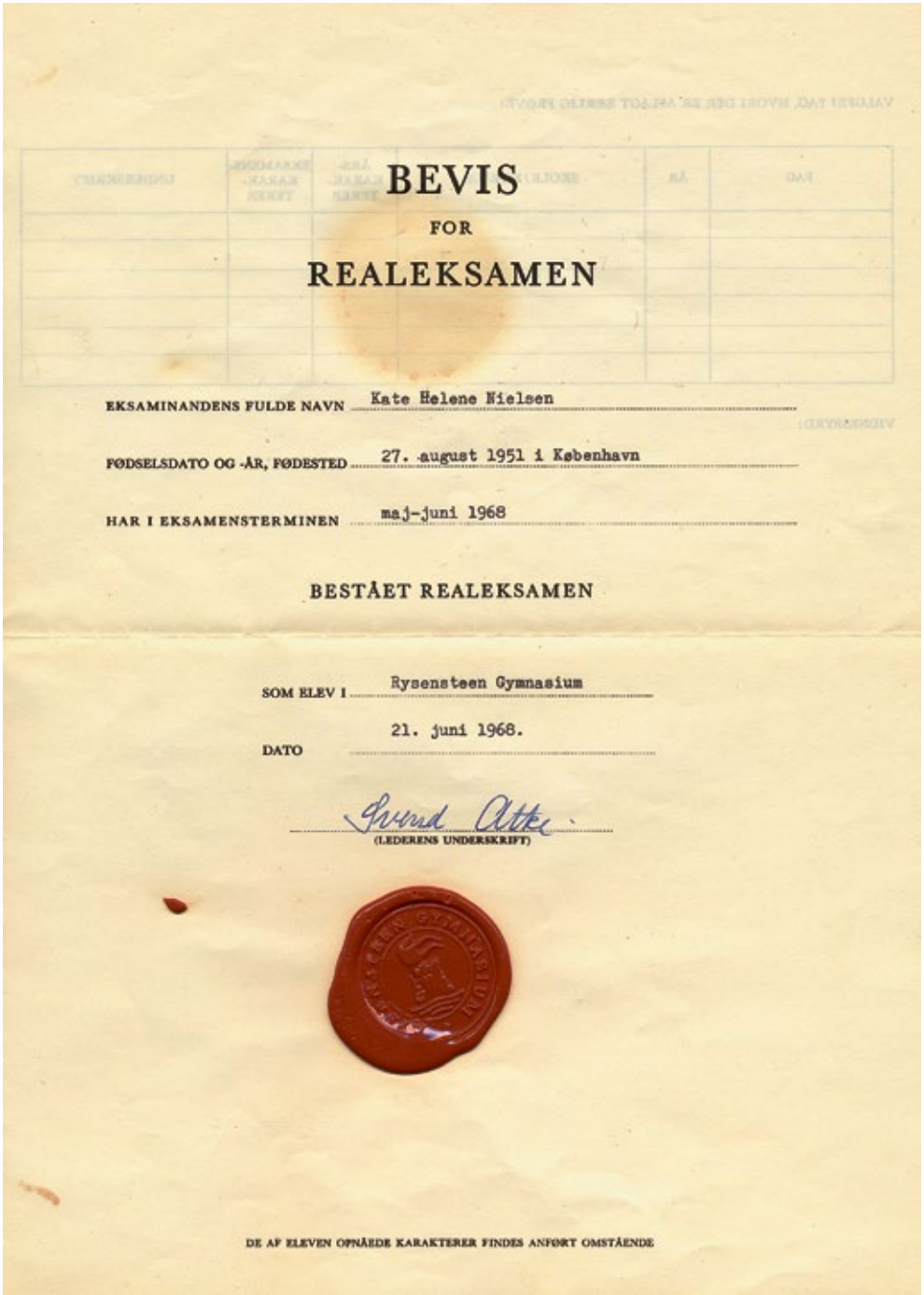

BEVIS

FOR

REALEKSAMEN

EKSAMINANDENS FULDE NAVN Kate Helene Nielsen

FØDSELSDATO OG -ÅR, FØDESTED 27. august 1951 i København

HAR I EKSAMENSTERMINEN maj-juni 1968

BESTÅET REALEKSAMEN

SOM ELEV I Rysensteen Gymnasium

DATO 21. juni 1968.

Grund Otte

(LEDERENS UNDERSKRIFT)

DE AF ELEVEN OPNÅEDE KARAKTERER FINDES ANFØRT OMSTÅENDE

ren har ifølge Kocka en iboende tendens til almengyldighed, som gør, at den har spredt sig langt uden for det sociale segment, hvori den opstod. Denne proces har ført til tab af identitet.[9]

I Danmark var realskolen den institution, hvorigennem borgerlige idealer og værdier reproduceredes; en uddannelsesinstitution, der gennem tilvejebringelsen af en borgerlig dannelse var med til at fastholde en borgerlig dominans på samfundsplan, som i takt med middelklassens udvidelse blev stadig vanskeligere at fastholde. Realskolen blev med almenskoleloven af 1903 en udklækningsanstalt for mænd og kvinder, der gennem uddannelse rykkede op i middelklassen. Realskolen antages således også at have været

en dynamisk faktor i den bevægelse, der koblede uddannelse og erhverv, og som tilkendte uddannelse primær værdi i forhold til at virke som borger i samfundet. Realskolens succes i perioden efter 1903 er udtryk for, at værdisætningen af middelklassens idealer havde fået sit brede folkelige gennembrud, og at realskolen blev betragtet og benyttet som porten ind til middelklassens kultur og livsformer.

Den enkelte realskole kan ikke forstås uden i sammenhæng med det lokalsamfund, hvori den er opstået. Realskolen var ikke som grundskolen obligatorisk, og lovgivningen fastlagde ingen detaljerede retningslinjer for tilvejebringelse af de fysiske rammer for undervisningen, for skolernes antal og geografiske placering. Det blev overladt til det lokale initiativ. De enkelte realskolers opståen og udvikling var bestemt af lokale forhold og varierede betydeligt fra sted til sted, hvilket på landsplan skabte et vekslende mønster af forskellige undervisningsinstitutioner, private såvel som offentlige, som varetog realundervisningen. Forståelsen for, hvordan de enkelte lokale løsninger blev nået, skal findes i kombinationen af lokal efterspørgsel og udbud, magtforholdet mellem offentlige og private instanser og enkelte aktørers ageren. Realskolens historie giver derved også en indsigt i lokalsamfundenes forskellige strategier for løsningen af uddannelsesbehovet og forvaltningen af den overordnede uddannelsespolitik.

Realskolen er en kontraktskole, hvor der er sammenhæng mellem niveau og kvalitet. Realskolen er en skole, der leverer faglighed på et kvalitetssikret niveau. Eksamen og eksamensbestemmelserne har gennem realskolens historie fyldt meget, og de har i perioder været eneste markør for realskolens indretning og faglighed. Realskolen antages altså at have haft en anden institutionel karakter end andre samtidige skoleformer, og at denne institutionelle karakter kan sammenlignes med den kontrakt, der indgås mellem parter med samme interesser, men med forskellige roller og med den hensigt at arbejde frem mod et fælles mål. I realskolens kontraktforhold har realskolen indgået aftaler med aftagerne af skoleformen om at opfylde bestemte dannelses- og uddannelsesmæssige behov. Kontrahenterne har ikke været de samme gennem hele perioden, ligesom kontraktindholdet har skiftet efter de behov, som aktuelle og skiftende forhold har artikuleret.

Det antages herigennem, at realskolen i højere grad end øvrige skoleformer i sin udvikling har været formet af det samfund, der aftog dens elever. Det er også en antagelse, at den status, der følger af at indgå i et kontraktlignende forhold, har været betinget af den anerkendelse, der har fulgt kontrakten, således at realskolens succes og anseelse i høj grad har været betinget af dens evne til at levere den faglighed, der har været efterspurgt, og af evnen til at indgå klare kontraktlignende forhold med den anerkendende kontrahent, i langt det meste af perioden staten. Omvendt også, at anerkendelsen i form af rettighedsgivende eksaminer har tilført realskolen en kvalitetsmæssig sikring, der har leveret de ydre betingelser for, at realskolen har kunnet levere den efterspurgte faglighed.

Undersøgelsesperiode og periodemæssig afgrænsning

Den danske realskoles historie går mere end 200 år tilbage. De første skoler blev som nævnt stiftet i København i 1780'erne. I 1975 afskaffede den reviderede folkeskolelov realafdelingen i folkeskolen, og tre år senere tog de sidste realklasser afgangseksamen. Udviklingen er i visse kapitler ført frem til 2010 i ønsket om at kunne spore træk fra realskolen i nutidens skoler. Kerneundersøgelsesperioden for dette værk er dog årene fra 1787 til 1978.

Inspirationen til de første københavnske realskoler stammede fra udlandet. Fra Tyskland kom den ideologiske og pædagogiske inspiration til de første realskoler, og fra Norge hentedes pædagogiske og strukturelle ideer til det reformarbejde, der førte realskolen ind i en offentlig skolestruktur med 1903-loven. Udgangspunktet for realskolen var København. Siden bredte skoleformen sig til de større købstæder, og fra midten af 1800-tallet, hvor de statsligt anordnede realeksaminer gav nye og andre muligheder, opstod der realskoler i mange af provinsens større og mindre byer og i de nye stationsbyer. Realskolen var et byfænomen, der først med 1958-lovenes ophævelse af skellet mellem by og land vandt indpas i landskolerne via de tre realklasser. Undersøgelsen beskæftiger sig også med realskolen i Slesvig/Sønderjylland, Færøerne, Grønland og Troperne samt med det danske skolevæsen i Sverige under besættelsen.

Undersøgelsesfeltet strækker sig over to hundrede år, hvor Danmark forandrede sig markant. Det Danmark, som fandtes ved periodens begyndelse, undergik i løbet af perioden væsentlige forandringer. I 1787 var Danmark et landbrugssamfund, og hovedparten af befolkningen boede på landet.

I årene efter 1850 oplevede byerne en betydelig større befolkningstilvækst end landdistrikterne med en stærk tilvækst i årene 1870-1901, hvor befolkningen i købstæder og hovedstad voksede fra 24,8 procent til 38,2 procent. De indre vandringer og urbaniseringen medførte, at bybefolkningen blev mere dominerende. Denne urbanisering var en følge af periodens industrialiseringsproces. Urbaniseringen blev understøttet af en forbedret infrastruktur og fremmedes af en voksende produktivitet, en hastig industrialisering og en markant vækst i den tertiære sektor.[10] I løbet af første halvdel af 1900-tallet faldt andelen af indbyggere i landkommunerne fortsat, således at næsten halvdelen af landets indbyggere i 1960 enten boede i hovedstaden eller i byerne.

Ved folketællingen i 1834 havde landbruget været et hovederhverv, hvortil 57,5 procent af befolkningen hørte. 21,3 procent var beskæftiget inden for håndværk og industri og 4,2 procent inden for handel og omsætning. I 1901 rummede landbruget kun 40 procent af befolkningen, mens håndværk og industri var steget til 27,6 procent og handel og omsætning til 7,7 procent. Og i årtierne derefter voksede andelen af personer beskæftiget inden for håndværk og industri, således at håndværk og industri rummede 34,6 procent af befolkningen i 1960, handel og omsætning 12,2 procent og landbrug kun 18,6 procent. Hertil kom serviceerhvervene, som havde været i vækst siden 1940 og nu udgjorde 13,8 procent.[11] Danmark var ikke længere kun et landbrugssamfund, men var blevet til et industri- og servicesamfund som følge af den industrialisering, der fandt sted fra 1870'erne. Det medførte også nye sociale strukturer, hvor enevældens standssamfund fra slutningen af 1800-tallet og i begyndelsen af 1900-tallet ændredes til et klassesamfund med den fremvoksende arbejderbevægelse og den nye middelklasse.[12]

På det politiske område rummede perioden idealer om frihed og medbestemmelse, på det statslige plan med stænderforsamlinger fra 1834, folkestyre fra 1849 og på lokalt plan med kommunalt selvstyre fra 1837/41 og 1867/68, hvilket gav nye grupper indflydelse på statens og kommunernes udvikling, herunder også på uddannelsesområdet. Det gjaldt således den liberale periode i anden halvdel af 1800-tallet med Venstres krav om ophævelse af statsmonopoler og liberalisering på uddannelsesområdet. I 1900-tallet blev det Socialdemokratiet, som markerede sig med uddannelsestænkning både nationalt og lokalt, bl.a. med krav om en offentlig enhedsskole for alle børn uanset social baggrund og om begrænsning af den private skoledrift.

I 1904 oprettedes Børkop Private Realskole, som fik ret til at afholde almindelig forberedelseseksamen fire år senere. I 1954 kunne skolen fejre jubilæum med pomp og pragt, men allerede i 1960 købte kommunen skolen, flyttede elever og lærere til Gauerslund Skole og solgte bygningerne (foto, Børkop Lokalhistoriske Arkiv).

Et andet vigtigt forhold i den skildrede periode var kvindernes indtog i det offentlige liv, på arbejdsmarkedet og i uddannelsesinstitutionerne. Kvinderne fik valgret til menighedsråd i 1903, til kommunalbestyrelser i 1908 og til Rigsdagen i 1915. Erhvervsmulighederne blev også udvidet: Enker, forladte og fraskilte hustruer samt ugifte kvinder fik fra 1857 lige ret med mænd til næringsdrift (udvidet til alle kvinder i 1931), de fik adgang til elevstillinger i post- og telegrafvæsenet, til stillinger i Danmarks Statistik, ret til at være advokat og advokatfuldmægtig, dommerfuldmægtig og endelig i 1921 lige adgang til embeder i stat og kommuner.

Og på uddannelsesområdet kom der fra midten af 1800-tallet en række nye muligheder for kvinder: skoleinstitutbestyrerprøve (1845), skolelærerindeeksamen (1859), ret til ansættelse som lærerinde i det offentlige skolevæsen (1867), adgang til universitetet og dermed til studentereksamen (1875), almindelig forberedelseseksamen (1882), forskolelærerindeeksamen (1892), adgang til den højere almenskole (1903), faglærerindeeksamen (1905), ret for faglærerinder til fastansættelse i eksamensberettigede gymnasieskoler (1908), adgang til første- og enelærerstillinger på landet og til overlærer- og skoleinspektørstillinger i byerne (1916).

2. Begrebsafklaring

At gennemføre realskolen var at få en uddannelse. Uddannelse havde i meget af den her skildrede periode en anden betydning, end ordet har i dag. I ordbøger fra 1850'erne de-

fineres uddannelse som »Fuldfører, fuldender en Dannelse«[13] eller »danne til Fuldkommenhed, fuldende Dannelsen af en Gienstand«.[14] En lignende definition findes i *Dansk Ordbog for Folket* fra 1914: »give en fuldkomnere Form, udforme; udvikle ved Øvelse, Undervisning«.[15] Her vægtedes dannelseselementet som værdifuldt og ikke så meget undervisningsdelen. Uddannelse var heller ikke et meget anvendt ord, idet man i stedet anvendte begreber som »undervisning«, »skole« og »skolevæsen«. Undervisning defineredes som »Meddelelse af Kundskab; Veiledning til rigtig Kundskab« (1853),[16] »Lære, Veiledning« (1859)[17] eller »vejlede, oplære i ngt., bibringe Kundskaber i, Kendskab til, Øvelse el. Færdighed i ngt.« (1914).[18] Skole og undervisning var således langt op i 1900-tallet et meget anvendt udtryk, når man talte om uddannelse. Fra 1960'erne blev uddannelse nøgleordet, skolepolitik blev afløst af uddannelsespolitik, man fik en uddannelsessektor, og Undervisningsministeriets nye tidsskrift i 1968 fik navnet *Uddannelse*.[19]

En definition af uddannelse i ordets moderne betydning er givet af Thyge Winther-Jensen, ifølge hvem der er tale om uddannelse, når aktiviteten 1) er organiseret, idet den er henlagt til bestemte institutioner, og indholdet er beskrevet i lovgivningen, læse-, studie- eller kursusplaner, 2) er systematisk, altså varetages af særligt uddannede lærere, og 3) kompetencegivende, dvs. at uddannelsen med dens afsluttende eksamen giver adgang til bestemte erhverv eller videreuddannelser. I uddannelse indgår undervisning, socialisering (dannelse) og opdragelse.[20] Der er således tale om et tosidet begreb, som omfatter det *produkt*, man som elev/studerende får via undervisningen, det være sig en kompetence, et eksamensbevis eller en adgang til videregående studier, og den *proces*, man som elev/studerende gennemgår via uddannelsens socialiserende (dannende) og opdragende elementer.[21]

De to svenske forskere Christina Florin og Ulla Johansson er inspireret af den franske sociolog Pierre Bordieus kapitalbegreb, og de ser derfor uddannelse ikke kun som en aktivitet, men som en kulturel kapital med en symbolværdi. I den kulturelle kapital ligger uddannelseskvalifikationer (kundskaber og kompetencer), som er »marknadsmässigt räntabla, dvs kan omsättas på marknaden«, altså kvalificerende til ansættelse i et arbejde. I uddannelse ligger der også en symbolværdi, i og med at den uddannede ofte defineres som 'at være dannet', hvorved han/hun hæver sig over den uuddannede og dermed over den udannede masse. Endelig giver uddannelse sociale kompetencer, nemlig at kunne begå sig, at kunne konversere og have de rette manerer.[22]

Uddannelse er altså en aktivitet, der rummer elementer af undervisning, socialisering (dannelse) og opdragelse, og som kan finde sted under forskellige former. Der kan være tale om formel uddannelse, dvs. en aktivitet, der er organiseret for en målgruppe, systematisk tilrettelagt, med offentlig eksamen og en anerkendt kompetence, f.eks. en gymnasial uddannelse. Nonformel uddannelse er organiseret for en målgruppe og systematisk tilrettelagt, men resulterer ikke i en eksamen eller en offentligt anerkendt kompetence; det kunne eksempelvis være at gå til sprogundervisning hos et oplysningsforbund. Endelig er der informel uddannelse, som hverken er organiseret eller systematisk tilrettelagt, og uddannelsen ender ikke med en eksamen eller anerkendte kompetencer; det kan f.eks. være tilegnelse af tyskkundskaber på en foreningsarrangeret rundrejse i Tyskland.[23]

Begrebet realskole består af to selvstændige dele, real og skole, hvoraf den første angiver indholdet, den anden formen. Real kommer af det latinske res, som betyder ting, sag, og som refererer til det, der eksisterer i virkeligheden, de faktiske, håndgribelige ting og sager. Ofte sættes real i relation til et andet begreb, nemlig formal, som kommer af for-

ma, der betyder form, begreb eller noget, der vedrører formen i modsætning til indholdet. Mens real har været koblet på realskolen, er formal et begreb, der i uddannelsesmæssige sammenhænge oftest har været forbundet med gymnasieskolen. Skole defineres i denne sammenhæng som en institution, der er oprettet for at give planmæssig undervisning, og som søger at give børn og unge bestemte kundskaber og færdigheder.[24]

En realskole var derfor en formel uddannelse, organiseret for en bestemt målgruppe, med et bestemt indhold med vægten lagt på reale stofområder og henlagt til bestemte institutioner, uddannelsen var systematisk tilrettelagt, og uddannelsen var kompetencegivende.

Realskoleformer

Den historiske realskole kan identificeres i en række forskellige skoleformer med forskellige slutmål og som et særligt aldersbestemt undervisningsforløb. At tale om én realskole vil være misvisende. For at kunne give en sikker afgrænsning af skoler, der hører med i undersøgelsen, benyttes følgende fire kriterier:

1. Realskolen er en skole på mellemtrinsniveau fra 6. klassetrin til 10. klassetrin, der forudsætter bestemte kundskaber og færdigheder hos eleverne.[25]
2. Undervisningsplanen skal vægte naturfag, matematik og moderne sprog.
3. Skolegangen skal danne et afrundet forløb, det vil sige lede frem til en afsluttende prøve eller eksamen (realeksamen, mellemskoleprøve, almindelig forberedelseseksamen, pigeskoleeksamen).

De naturvidenskabelige fag har altid indtaget en særlig rolle blandt realskolens fagrække, og det gør de stadig hos nutidens privatskoler. Her ses tre elever fra Haderslev Realskole i gang med et fysikeksperiment i 2007 (foto, Omar Ingerslev).

4. Sigtet skal række ud over det, der er grundskolens sigte, men ikke have erhvervsskolernes specialiserede sigte. Sigtet skal rumme elementer af almendannelse, men også af en praktisk og anvendelig uddannelse.

Realundervisning har fundet sted i en række private og offentlige undervisningsinstitutioner under følgende kronologisk ordnede betegnelser:

- højere privat pige-/drengeskole 1787ff
- borgerlig realskole 1814ff
- realskole 1833ff
- videnskabelig realskole 1839-55
- højere realskole 1843ff
- realklasse 1843ff
- latin- og realskole 1857ff
- den lærde skole med realundervisning 1855ff
- pigeskole 1882ff
- højere almenskole 1903ff
- fuldstændig højere almenskole 1903ff
- præliminærskole 1881ff
- mellem- og realskole 1903ff
- mellemskole 1903ff
- folkeskole 1937ff
- gymnasieskole 1958ff

Når vi i det efterfølgende benytter termen realskole, refereres der ikke til realskolen i dens enkelte institutionelle fremtrædelsesformer, men til realskole som et metabegreb og som materialisering af en bestemt form for uddannelsestænkning.

3. Kilde- og forskningsoversigt

Kildegrundlaget for dette værk er et stort trykt og utrykt materiale, jf. kilde- og litteraturfortegnelsen i bind 2. Det utrykte materiale findes i arkiverne fra de institutioner, der har forvaltet uddannelsesområdet i den skildrede periode: Danske Kancelli, Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet (Kultusministeriet) og Undervisningsministeriet med dets underliggende institutioner. Materialet i disse arkiver belyser dels normative forhold i form af regelfastsættelse, dels praktiske forhold i form af afgørelser og regelfortolkninger i konkrete sager. Det giver således mulighed for at konfrontere regelfastsættelse med praksis. På samme måde giver arkivet efter Undervisningsinspektionen for Mellem- og Realskolerne en mængde oplysninger om de lokale mellem- og realskolers forhold, oplysninger som ikke i alle tilfælde gik videre til ministeriet, både da afgørelseskompetencen lå hos Undervisningsinspektionen, og fordi skolerne spurgte inspektionen til råds og orienterede om stort og småt.

Det trykte kildemateriale, som i lige så høj grad danner grundlaget for dette værk, er den samtidige litteratur og debat om uddannelsernes opbygning, indhold og form. En række samtidige tidsskrifter på uddannelsesområdet er gennemgået systematisk i forbindelse med udarbejdelsen af de enkelte kapitler. Mange tidsskrifter var fagorganer for

en kreds eller forening, og man skal derfor være opmærksom på, at det er deres version af begivenhederne eller redaktørernes politiske holdning, man får. Det gør sig bl.a. gældende med *Den danske Realskole/Tidens Skole*, *Vor Ungdom*, *Bog og Naal* og *Folkeskolen*.

En anden samtidig kildegruppe er betænkninger, som ikke alene rummer en redegørelse for hidtidig lovgivning og praksis, men også overvejelser om forandringer og reformer. Ligeledes er anvendt lovsamlinger, administrative håndbøger og forhandlinger på Rigsdagen/Folketinget.

I 1830'erne og 1840'erne udgav H.P. Selmer *Akademiske Tidende* og senere *Aarbog for Kjøbenhavns Universitet og øvrige højere Undervisningsanstalter*, som bl.a. rummer lovgivning, betænkninger m.v. Efterfølgeren til disse to årbøger blev de af Kultusministeriet og senere Undervisningsministeriet årlige udsendte *Meddelelser ang. de lærde Skoler/højere Almenskoler*, som er en central kilde til mellem- og realskolens og gymnasieskolens historie i perioden 1849-1948. Heri findes oversigt over eksamensberettigede skoler, fortegnelser over dimittender (med deres karakterer), forhold om skolernes indre liv (økonomi og personaleforhold), de stillede eksamensopgaver m.v. Endvidere rummer *Meddelelser* materiale om lovgivning og administrative forskrifter, herunder også det lovforberedende materiale med de indkomne betænkninger og høringssvar aftrykt, ligesom man ofte finder sammendrag af forhandlingerne på Rigsdagen eller i nedsatte udvalg.

Til belysning af lokale forhold er der i en række tilfælde anvendt årsberetninger fra kommunale og private skoler. Årsberetningerne fra de enkelte skoler belyser skolens indre forhold: om- og tilbygninger, tiltrædende og afgående lærere, skolepenge, elev- og dimittendfortegnelser osv. Årsskrifterne fra de kommunale skolevæsener og fra de enkelte privatskoler var kommunens/skolens ansigt udadtil, og beretningerne kan derfor være farvet af, at man har villet formidle et bestemt (positivt) signal til offentlighed og forældrekreds for at tiltrække 'kunder'.

Realskolen har ikke hidtil været mål for en systematisk behandling i den uddannelseshistoriske forskning. Indsatsen har været koncentreret om grundskolens og gymnasieskolens forhold. Realskolens forhold har været beskrevet i oversigtsartikler, men det er ikke en litteratur, der stiller kritiske spørgsmål til realskolen og forsøger at sætte den ind i en bredere kontekst. Sigtet er først og fremmest at levere en oversigt og en status for området, som det bl.a. gør sig gældende med undervisningsinspektør Frederik Rønnings *Realskolen i Danmark* fra 1916 og med det pædagogiske oversigtsværk *Opdragelse og Undervisning* (1948).

Samme næsten monopollignende status genfindes i den vesteuropæiske og amerikanske uddannelseshistoriske forskning, til trods for den betydning de private skoleformer har haft. Denne ensidige fokusering har været udsat for kritik, bl.a. med henvisning til den efterspørgsel, nutidens aktører – forældre, elever og lærere – har af alternativer til det offentlige skolesystem.[26] Privatskolehistorien er et vigtigt, men overset forskningsfelt, der kan medvirke til en belysning af det problem, der kendetegner den offentlige skole i dag, nemlig spørgsmålet om dens levedygtighed, »the viability of the public school«.[27]

Om de enkelte realskoler eksisterer der en righoldig litteratur, typisk udkommet i forbindelse med jubilæer og forfattet af personer med direkte tilknytning til skolen. For den enkelte skole har disse værker betydning som identitetsmarkører. Sigtet er lokalt og set i forhold til den bredere uddannelseshistorie har disse værker kun begrænset udsagnskraft, men samlet set kan de give nyttig viden.

Pigerne i 3. mellem på Øregård Gymnasium undervises i at sy på maskine 1933. Gymnasiet var oprettet i 1903 under navnet Plockross' Skole, men skiftede navn i 1919, da Gentofte Kommune overtog skolen. Oprindeligt var skolen en ren drengeskole, men i 1924 blev gymnasiet omdannet til fællesskole, så piger også kunne optages (foto, Lokalhistorisk Arkiv for Gentofte Kommune).

4. Præsentation af værket

Værket om realskolens historie er opbygget i en række specialartikler, som er skrevet af uddannelseshistoriske forskere. Bidragene er samlet tematisk i en række hovedafsnit. Som indledning placeres et kronologisk kapitel, der indkranser realskolen og placerer den i sin historiske kontekst (kapitel 2).

De internationale forudsætninger for den danske realskole bliver belyst i hovedafsnit II, dels ved at sammenligne realskoleformer i forskellige lande, dels ved en beskrivelser af den tyske realskoletradition og Danmark.

I hovedafsnit III – *Realskolen i debat og lovgivning* – tages skolelovgivningen og de forudgående politiske drøftelser fra 1814 til 2010 op til behandling. *Tilsynet med realskolen* og *Realskolen som eksamensskole* (hovedafsnittene IV og V) beskæftiger sig med statsmagtens administrative kontrol og sikring af realskolens virksomhed. Endelig skildres realskolens økonomi og ejerforhold i hovedafsnit VI.

Med *Realskolens ideologiske, pædagogiske og faglige indhold* (hovedafsnit VII) forlader vi de formelle forudsætninger for realskolens virke og betragter i stedet skolen som scene for ideologiske, pædagogiske og didaktiske tiltag, herunder de højere pigeskoler og pigerealskolen.

I *Realskolens mennesker* (hovedafsnit VIII) bliver der sat kød og blod på realskolens virke gennem en skildring af skolens aktører – ledere, lærere, elever og forældre. I *Realskolen lokalt* (hovedafsnit IX) ses nærmere på forskellige udviklingsforløb for realskoler i lokalsamfundet. Og der bringes en fortegnelse over alle de skoler, som har haft ret til

at afholde realeksamen m.v. 1854-1963. I det sidste hovedafsnit X: *Realskoleforeningerne* gennemgås realskolens organisatoriske historie.

Afslutningsvis bringes der i hovedafsnit XI et essay af formanden for Danmarks Privatskoleforening, Kurt Ernst, hvor han giver en refleksion over realskolens spor i nutidens skolevæsen.

Værket er den første samlede fremstilling af den danske realskoles historie og som sådan et pionerværk, der bygger på grundforskning. Ambitionen har været at skrive et grundlæggende og dækkende værk om realskolen. Undervejs i forskningsprojektet er en lang række spørgsmål blevet besvaret, mens nye er opstået. Det er vort håb, at værket vil kunne tjene som inspiration for kommende generationer af uddannelseshistorikere til at tage tråden op og bringe udforskningen af realskolens historie videre.

Noter

1. Aalborg Amtstidende 7. januar 1903. Medd. LS 1902/03 s. 426-28.
2. Medd. LS 1902/03 s. 438-39.
3. Medd. HA 1905/06 s. 398-99.
4. Lexikon der Pädagogik, 1971, under 'Realschule'.
5. H. Wollenweber 1997.
6. J. Kocka 2007.
8. Den Store Danske Encyklopædi bind 3, Kbh. 1995, s. 247-49.
9. J. Kocka 2007 s. 35.
10. P. Boje og O. Hyldtoft 1977 s. 178-80.
11. Statistisk Tabelværk 5. række, litra A, nr. 5: Befolkningsforholdene i Danmark i det 19. Aarhundrede. Kbh. 1905. Statistisk Årbog 1963-1964. Kbh. 1964. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie bind 16. Kbh. 1991 s. 55.
12. N. Thomsen 1998 s. 13-14.
13. Dansk Ordbog 1853 bind 7 s. 348.
14. C. Molbech 1859 bind 2 sp. 1331.
15. B.T. Dahl og H. Hammer 1914 bind 2 s. 499.
16. Dansk Ordbog 1853 bind 7 s. 433.
17. C. Molbech 1859 bind 2 sp. 1416.
18. B.T. Dahl og H. Hammer 1914 bind 2 s. 521.
19. S. Ehlers 2004 s. 36-37, 42.
20. T. Winther-Jensen 2001 s. 440.
21. Jf. S. Ehlers 2000 s. 47.
22. C. Florin og U. Johansson 1993 s. 68-69.
23. S. Ehlers 2000 s. 49-51.
24. Ordbog over det danske sprog bind 19, Kbh. 1969, sp. 647-48.
25. Svarende til alderstrinnene mellem 11 og 16.
26. J. Herbst 1999.
27. J. Herbst 1999 s. 745. Public bruges i denne sammenhæng i dens generelle betydning, altså i betydningen offentlig, og ikke i den særlige engelske betydning, hvor der refereres til private elitære skoler.

2. Den danske realskoles historie – et kort rids

CHRISTIAN LARSEN

I dette kapitel gives der en tematisk oversigt over realskolens historie med henvisninger til de relevante kapitler.

1. De første skoler og inspirationen udefra

Kapitel 17

Året 1787 bød på tre nye skoler i København: Efterslægtsselskabets Skole, Borgerdydselskabets Skole og J.Cl. Todes Døtreskole, hvortil senere kom Døtreskolen af 1791 og Christianshavns Døttreskole i 1799. Disse skoler var de første danske realskoler. Realskolen var et produkt af oplysningstidens stærke rationalisme og optimisme. Efterslægtsselskabets og Borgerdydselskabets skoler samt Todes Døtreskole afspejlede en ideologisk ændring i de højere stænder, men var samtidig udtryk for en generel økonomisk styrkelse af det lag i samfundet, som blev betegnet borgerskabet. De nye skoler skulle tilgodese det uddannelsesbehov, der ikke blev varetaget af de eksisterende uddannelsesinstitutioner i byerne, og give borgerskabets børn de reale kundskaber, som de havde behov for i deres fremtidige virke i samfundet. Men skolerne skulle også danne og forme børnene som mennesker.

Både undervisningen og fagene i de nye realskoler adskilte sig markant fra latinskolen. En lang række fag, som i den lærde skole enten kun havde haft en lille eller slet in-

Eksamen på Hornslet Kommunale Eksamensskole marts 1955. Skolen var oprettet i 1936 som en privat realskole i den kommunale centralskoles bygninger og med årligt tilskud fra kommunen. Initiativet til denne konstruktion kom fra centralskolens lærer, der tidligere havde været realskolebestyrer. Da Hornslet fik købstadsordnet skolevæsen i 1951, overgik realskolen til den kommunale skole som en integreret overbygning (foto, Scanpix).

gen plads, fik nu en stor betydning i Efterslægtselskabets Skole og Borgerdydskolerne. I forbindelse med realskolen fremhæver man normalt de naturvidenskabelige fag, de mere praktiske fag og navnlig fremmedsprogene. Men også fag som modersmålet, historie og geografi fik en mere fremtrædende position, end de havde i den lærde skole. Disse fag indtog en klar normativ rolle. Herigennem lærte eleverne om fædrelandet, borgersamfundet og verden.

De tyske filantropiske skoler samt den i 1782 oprettede realskole i Trondheim tjente som inspiration for de københavnske realskoler. *Kapitel 3-4*

2. Realskolen i debat og lovgivning

Allerede i købstædernes skoleanordning af 1814 havde man forudskikket borgerlige realskoler, men grundet statsbankerot og krisetider forblev realskolen et projekt på papiret. Først fra 1830'erne blev der skabt interesse og reelt økonomisk grundlag for realskoler uden for hovedstaden. Den realskole, som blev skabt i 1830'erne, skulle for det første danne eleverne til at blive gode, oplyste borgere, som kunne deltage aktivt i samfundslivet, og for det andet uddanne dem til et fremtidigt virke inden for handel, håndværk og industri. Og en undervisning, der lagde vægt dels på almendannelse, dels på fremmedsprog og naturvidenskab, gav realskolen dens pædagogiske identitet. *Kapitel 5*

Efter forsøgsperiodens udløb i begyndelsen af 1850'erne nedtonede man de noget højtravende forventninger, man havde haft til realskolevæsenet i de foregående årtier, og realskolens formål ændrede sig. Realskolen skulle nu give ungdommen en ungdomsuddannelse med henblik på stilling i etaterne samt handels- og kontorlivet, men almendannelsen var stadig en del af den realistiske uddannelse.

Debattører og politikere havde svært ved at indpasse realskolen i det danske uddannelsessystem på grundskole- og ungdomsuddannelsesområdet. Var den en del af folkeskolen eller af den lærde skole, eller skulle den forblive en selvstændig skoleform uden forbindelse til de andre dele af uddannelsessystemet? Ved almenskoleloven af 1903 blev realskolen en del af det højere almenskolevæsen, men formåede at bevare sin selvstændighed. De tre nederste klasser en del af den nye fireårige mellemskole, som i de følgende årtier blev genstand for debat og kritik, især fordi dens placering i forhold til folkeskolen ikke var afklaret.

Fra slutningen af 1920'erne og indtil vedtagelsen af de nye skolelove i 1958 var mellem- og realskolen inddraget i den standende debat om at forbedre eksamensskolens indhold og om dens forbindelse til de andre skoleformer. Årsagen til, at realskolen blev inddraget i så mange reforminitiativer, var, at skolen så at sige lå midt imellem folkeskolen og gymnasiet, hvilket betød, at hver gang, der var problemer med eller ønsker om ændringer af enten folkeskolens eller gymnasiets rammer og indhold, blev realskolen indblandet, som regel ved at man enten oppefra eller nedefra forsøgte at inddrage klassetrin fra den fire-femårige realskole. Begge disse skoleformer havde stor opbakning. I midten var der så realskolen, der ikke på samme måde havde politisk og folkelig opbakning, men som måtte finde sin egen plads. *Kapitel 6*

I 1950'ernes debat om en skolereform ønskede realskolen at bevare den eksisterende struktur ud fra et institutionspolitisk standpunkt. Man var overvist om, at eksamensskolen var en succes, og det var den også på mange måder. Den indeholdt mange kvaliteter både fagligt og pædagogisk, og samtidig var mellem- og realskolen gode arbejds-

I 1883 stod Grenå Private Realskoles nye bygning færdig. Bygningen rummede som så mange andre af samtidens realskoler både undervisningslokaler, privatbolig, kontorfaciliteter og kostafdeling. I stueetagen var der klasselokaler med plads til cirka 100 elever, mens anden etage rummede bestyrerens privatbolig og kontor, og på kvisten fandtes der seks værelser til lærere og kostelever. Grenå Privatskole var oprettet i 1877 og var i privateje, indtil den overgik til kommunen i 1907 (foto 1921, Dansk Skolemuseums samlinger).

pladser for mange dygtige lærere. Indskrænkningen af eksamensskolens forløb fra 4+1 år til kun tre år blev desuden anset for at være en trussel mod især de private realskolers overlevelsesmuligheder. I det sidste år op til skoleloven af 1958 indtog Realskoleforeningen stort set en passiv rolle i kulissen. Danmarks Realskoleforening havde ganske vist forsøgt at fremme sin politik og bevare den femårige eksamensskole, men det var forgæves, og skoleloven af 1958 afskaffede mellemskolen.

Kapitel 7

Den offentlige realskole omfattede indtil 1972-ændringerne af folkeskoleloven realafdelingen både på de kommunale folkeskoler og på gymnasierne, men ved denne lejlighed mistede gymnasiet til sin store fortrydelse adgangen til at oprette realklasser, uanset at mellemskolen og den etårige realklasse i sin tid var udsprunget af den lærde skole. De private realskoler blev ikke berørt af denne ændring, men nok af den næste, nemlig den ændrede folkeskolelov i 1975, hvor realafdelingen blev omdøbt til 8.-10. klasses udvidet kursus. Mange af realskolens kvaliteter er fastholdt i dag i form af 10. klasse, selvom undervisningens indhold imidlertid er justeret i takt med ændringer i samfundsstrukturen, nye udfordringer som decentralisering og økonomistyring i administrativ henseende og fokus på individualisering og globalisering som afgørende faktorer.

3. Statens tilsyn med realskolen

Kapitel 8-9

Det var karakteristisk for statens tilsyn i det 19. og langt ind i det 20. århundrede, at dets autoritet byggede på forestillingen om, at der var en direkte forbindelse mellem vi-

den og kontrol. Denne viden havde inspektionen via udformning af pensum i fagene selv indholdsbestemt, og i forbindelse med den direkte inspektion af undervisningen kunne kontrollen effektueres. Dertil kom, at inspektionen direkte eller indirekte kunne kontrollere de anvendte læremidler og hjælpemidler i øvrigt, herunder skolens lokaleforhold, og endelig spillede inspektionen en vigtig rolle i rådgivningen af såvel ministeriets embedsmænd som ministeren. Det var også inspektionen, der formidlede ministeriets ændringer af de normative tekster og ikke mindst var ansvarlig for udarbejdelse af de skriftlige eksamensspørgsmål og sammensætningen af censorkorpset også til mundtlig eksamen. Inspektionens beføjelse til at anbefale tildeling af eksamensret til de enkelte skolers bestyrere var udtryk for dens afgørende indflydelse på realskoleinstitutionen.

Inspektionens kontrol med vidensformidlingen havde et videre perspektiv, idet den viden, som eleverne tilegnede sig, skulle indgå i en helhed og dermed danne en national præget bevidsthed. Inspektionens vigtigste forum for prægningen af denne bevidsthed var utvivlsomt Realskoleforeningens årsmøder og de mange regionale skolemøder. Her kunne inspektionen, dvs. inspektøren og hans medhjælpere, forbinde realskolens vidensformidling med en dannelsesnorm, der prægede lærernes opfattelse af deres kald, og i videre forstand blev det ideal, som undervisningen i de mange fag skulle opfylde.

Realskoleforeningen betragtede også inspektionen som "deres mand". Han var altid særligt indbudt til årsmøder og jubilæer i foreningen. På samme måde blev han inviteret til skolernes mærkedage. Undervisningsinspektøren skulle altså på samme tid være ministeriets repræsentant over for skolerne og fungere som skolernes tillidsmand over for ministeriet og politikerne.

Kapitel 10

Både når det gælder kontrolfunktionen med undervisning og eksamen samt vejledning af lærerne er der sket meget i de sidste 50 år, idet de tre områder i forskelligt omfang har været genstand for decentralisering. Den nutidige kontrol hviler især på institutionernes dokumentation, en opgave som for øvrigt er mindst lige så arbejdskrævende for institutionerne som tidligere tiders centrale ministerielle tilsyn udøvet gennem inspektion og godkendelseskrav. Nutidens styring og kontrol med eksamen og prøver og den forudgående undervisning er anderledes i 2010 end eksamenstilsynet var ved realeksamen, men den er der endnu.

4. Realskolen som eksamensskole

Kapitel 11

Realuddannelsen kunne afsluttes på flere niveauer, men en afsluttende eksamen kunne enten tages efter ni års skolegang (realeksamen af lavere grad og mellemskoleeksamen) eller efter ti års skolegang (realeksamen af højere grad, almindelig forberedelseseksamen); for pigernes vedkommende var der fra 1903 pigeskoleeksamen, der afsluttedes som syttenårig. Den afsluttende eksamen kunne tages på en kommuneskole, et offentligt eller privat gymnasium, en privat realskole eller som privatist. Denne fleksibilitet var en del af realuddannelsens styrke.

Realuddannelsen var en betydningsfuld ungdomsuddannelse, der gav den enkelte bedre kvalifikationer bl.a. i sprogene og naturlære end folkeskolen og kunne gøre det på et relativt højt niveau i forhold til den lærde skole, der måtte bruge mange kræfter på arbejdet med de klassiske sprog. Realundervisningen bidrog ud over de nyttige kundskaber, som realisterne tilegnede sig, til den enkeltes almendannelse og til loyalt at med-

virke til udviklingen af det danske samfund. Loyaliteten var bl.a. et resultat af den disciplinering, som pædagogik, pensum og eksamen var udtryk for.

Kapitel 12

Perioden fra slutningen af 1920'erne og til begyndelsen af 1960'erne var real- og mellemskolernes storhedstid. Antallet af skoler, der havde ret til at afholde eksamen, var stærkt voksende, så der i 1956 var mere end 500. Tilsvarende voksede antallet af dimittender til højder, der i 1903 havde været helt utænkelige. Dette gjaldt først og fremmest mellemskoleeksamen, men også antallet af realeksaminer voksede stærkt, selvom kun knap 60 procent af de elever, der tog mellemskoleeksamen, også tog realeksamen. De skriftlige og mundtlige eksaminer blev i hele perioden gennemført efter hidtidig standard, da de mange bestræbelser for at ændre eksaminernes omfang og indhold ikke blev gennemført. Kvaliteten af opgavekontrol, censur og bedømmelse blev også fastholdt. Men succesen var blevet for stor på grund af den overvældende tilstrømning, så eksamensskolen stod i slutningen af 1950'erne over for store ændringer.

Kapitel 13

Folkeskolelovene af 1958 og 1975 afskaffede først mellemskolen og derefter realskolen. Er det så lykkedes gennem mere end et halvt århundrede at opretholde undervisningens kvalitet og undgå en devaluering af de prøver i folkeskolen, der svarer til 1950'ernes mellemskoleeksamen og realeksamen? Spørgsmålet om realeksamensniveauets videreførelse er ikke så enkelt at besvare. *For* et standpunkt om, at realeksamens kravniveau er opretholdt i de efterfølgende prøveformer taler overvejende kvalitative begrundelser, især med hensyn til prøvernes validitet. *Imod* taler visse kvantitative begrundelser, især med hensyn til prøverne i fysik/kemi og fremmedsprog, hvor elevdeltagelsen er kraftigt forringet på grund af enkeltprøveprincippet. Alt i alt peger en række forhold dog hen imod, at 10. klasse-prøverne stadig med en vis ret kan ses som den legitime arvtager og viderefører af realeksamens værdier og kvalitet.

Der er noget af forskel mellem de unge realister fra Gjellerupskolen i 1967 og så 3. real på Hvalsø Skole i 1971, der undervises i tysk af Kaj Birkedal. Drengene har fået langt hår, og islandske trøjer er højeste mode (foto, privateje).

I det dansk-tyske grænseland, i Færøerne og Grønland samt i Troperne opstod der i perioden fra 1850'erne til 1970'erne et skiftende antal realskoler, som fulgte de samme eksamensbestemmelser som i Danmark enten helt eller med visse modifikationer, der skyldtes de særlige sproglige og nationale forhold. *Kapitel 14*

5. Realskolens økonomi og ejerforhold

I grundloven er der sikret skolefrihed og dermed mulighed for, at private kan drive skoler, men der er i grundloven ingen forpligtelse for det offentlige til at understøtte de private skoler, fordi der findes et offentligt finansieret skolevæsen. Men uden offentlig støtte vil skolefriheden være illusorisk, idet privat skoledrift vil blive meget dyr og dermed kun være tilgængelig for børn af mere velstillede forældre. Denne erkendelse af, at der er behov for offentlig støtte til det private skolevæsen, for at det kan være et reelt alternativ til de offentlige skole, har også vist sig gennem størrelsen af statstilskuddet: fra tilskud til den enkelte skole på finansloven til et generelt driftstilskud og 85 procent af udgifterne til lærerlønnen. *Kapitel 15*

Fra 1880'erne og til 1930'erne arbejdede realskolens folk og Realskoleforeningen for at forbedre skolernes økonomi, først ved at sikre årlige statstilskud fordelt efter faste regler, dernæst ved at få tilskudsbeløbet forhøjet. Realskolen har haft held med disse bestræbelser. Tilskuddets andel af skolernes indtægter er gået fra 20 procent i 1901 til 85 procent i 1970'erne, hvorved indtægter fra private donationer og skolepenge er kommet til at spille en mindre rolle i skolernes økonomi. *Kapitel 16*

6. Realskolens ideologiske, pædagogiske og faglige indhold

Forestillingerne om først et statsborgerligt – og senere et nationalt – fællesskab samt de borgerdydsidealer, som man forventede, at eleverne i deres voksne liv ville efterleve, indgik i undervisningen i realskolen. Selvom diskursen i løbet af 1800-tallet efterhånden blev mere national end patriotisk, var mange af værdierne forblevet de samme. Ved udgangen af det 19. århundrede lød det således stadig fra skolens talerstol, at det gjaldt om at bibringe "den vordende Statsborger" kundskab om ting, han havde nytte af som et led i det store samfund. Forskellen var imidlertid den, at mens statsborgeren 100 år tidligere både kunne have været dansk, norsk eller tysk, så var han nu udelukkende dansk. *Kapitel 17*

Realskolens undervisning var ikke alene et spørgsmål om faglighed, men om elevernes dannelse, som fra 1787 og frem til 1978 var en vigtig del af realskolens selvforståelse. At denne dannelse skulle være almen, blev understreget i 1855, da de første realklasser blev knyttet til de lærde skoler, og denne forestilling blev også indbygget i mange skolers målbeskrivelse. Det unge menneske, der havde taget en real- eller præliminæreksamen, blev enten opfattet som almendannet eller som være bragt i stand til at udvikle en almindelig dannelse. *Kapitel 18*

Pigeskolen baserede gennem hele perioden fra slutningen af 1700-tallet og op til omkring midten af 1900-tallet sin eksistensberettigelse på en forestilling om, at kvinder havde særlige behov inden for undervisning og uddannelse. I praksis fik denne forestil- *Kapitel 19-20*

Maskinskrivningskursus på Brenderup Realskole i 1980'erne. Et af de nye fag i folkeskoleloven af 1975 var maskinskrivning på 8.-10. klassetrin. Faget fik dog en kort levetid. I 1993-folkeskoleloven blev faget – med henvisning til den teknologiske udvikling – udskiftet med tekstbehandling. IT var ved at gøre sit indtog i skolen (foto, Brenderup Realskole).

ling forskelligt udtryk, alt efter om skolen var en af 1700-tallets eksamensfrie højere pigeskoler, eller om den tilhørte gruppen af eksamensberettigede pigeskoler fra begyndelsen af 1900-tallet. Der er igennem denne lange tidsperiode en rød tråd, der kan spores som en række gennemgående træk og som en kontinuitet på institutionelt og personligt plan.

Både de ældre og de yngre pigeskoler var for borgerskabets døtre. De fandtes kun i byerne og kun (med enkelte midlertidige undtagelser) som private skoler. Men hvor denne sociale afgrænsning var en del af de ældre pigeskolers program, var det i begyndelsen af 1900-tallet mere en konsekvens af lokale myndigheders generelle uvilje mod at støtte privatskolen. Det gjorde mange pigeskoler afhængig af en høj grad af forældrebetaling, som så til gengæld udelukkede mange fra at benytte skolerne.

Det var i høj grad pigeskolens fortjeneste, at der blev skabt så markant en accept af, at piger også skulle kunne uddanne sig og indgå i erhverv. Uanset interne brydninger har de stået sammen i kampen for kvinders adgang til undervisning og uddannelse på lige fod med mændene på et tidspunkt, hvor denne ret på ingen måde var givet.

Kapitel 21

I modsætning til den lærde skole, der op gennem 1800-tallet gennemgik flere reformer med ændringer i fagsammensætningen, fastholdtes fagsammensætningen i realskolen stort set uden ændringer op gennem hele perioden. Samme kontinuitet var der også delvist for fagenes indbyrdes vægtning, hvilket underbygger den rolle, almendannelsen spillede som målsætning også for realskolens undervisning. Realskolen fastholdt i sin fagsammensætning og i fagenes indbyrdes vægtning gennem hele perioden

det brede, almene sigte og bevægede sig aldrig i retning af fagskolens specialiserende sigte.

Hvis der skal peges på en særlig realskolefaglighed, må det være i forsøget på at få skoleformens dobbelte sigte, nemlig forberedelse til videregående uddannelse og til det praktiske erhvervsliv, til at mødes i undervisningen, belyst bl.a. gennem bestræbelserne på at fastholde både faget regnings praktiske sigte og matematikkens dannende mål.

7. Realskolens mennesker

Realskolen bestod af en række aktører: ledere, lærere, elever og forældre, som alle spillede en væsentlig rolle. Realskolens ledere – skolebestyrere i den private realskole og overlærere på de kommunale skoler – havde en fælles stærk identitet som faglærere på trods af varierende uddannelsesmæssig baggrund, hvor akademikere i udgangspunktet dominerede i den private realskole, mens seminarister blev foretrukket i den kommunale. Vilkårene for lederskab i den kommunale og private realskole var så grundlæggende forskellige, at de to skoleformers lederroller måtte udvikle sig i hver deres retning. I sidste ende arbejdede den private skolebestyrer og den kommunale overlærer dog for samme mål: at få en fagligt velfunderet realskole til at blomstre. De havde begge fokus på pædagogikken og realskolens faglige mål. *Kapitel 22*

Allerede tidligt i realskolens historie voksede en særlig realskolelæreridentitet frem, uafhængig af skoleform og offentlig eller privat ansættelse: En ny variant af faglærerrollen, der i modsætning til den formelt akademisk trænede faglærer kunne karakterisere som "den praksisbaserede faglærer". En faglærertype, som i udgangspunktet ikke nødvendigvis var specialist i et eller af flere af mellem- og realskolens fag, men som gradvist blev det via selvstudier, kurser og tillægseksamener. Snart var de ikke længere blot lærere i realskolen; de var matematik-, fysik-, engelsk- eller tysklærere, og de var meget bevidst om denne identitet. *Kapitel 23*

Gennem hele den skildrede periode blev der arbejdet på at tilvejebringe enten en særlig uddannelse for eller videreuddannelse af mellem- og realskolelærere for at sikre mellem- og realskolen kvalificerede lærere, men resultaterne var begrænsede. *Kapitel 24*

Realskolen begyndte som borgerskabets skole, men udviklede sig i løbet af første halvdel af det 20. århundrede til en transcenderende skoleform, der brød borgerskabets monopol på uddannelse og tilbød en kompetencegivende eksamen til velbegavede drenge og i stigende omfang piger fra alle samfundslag. Antallet af børn fra det lavere borgerskab, håndværkerstanden, den faglærte arbejderklasse og efterhånden også den ufaglærte gruppe steg eksplosivt i årtierne frem til anden verdenskrig og gjorde mellem- og realskolen til den uddannelsesmæssige succes, der trak ressourcer og fokus fra folkeskolen, og som i sidste ende kostede den livet. *Kapitel 25*

Realskolens forhold til forældrene ændrede sig markant fra slutningen af 1700-tallet og op til 1970'erne. Mens man i den allerførste del af perioden oplevede en klar og direkte accept af forældrenes indgriben og medvirken i skolernes dagligdag, blev denne mulighed lukket i takt med skolernes 'institutionalisering'. Med klarere målsætninger, eksamenskrav og et offentligt tilsyn blev forældrenes rolle indskrænket til noget, der kun vedrørte overordnede forhold vedrørende skolen. De faglige krav, understøttet af myndighederne, blev det argument, skolerne kunne benytte for at holde forældrenes indblanding ude. *Kapitel 26*

Gjellerupskolens første realister 1967 – ti unge kvinder og elleve unge mænd, alle i deres pæneste tøj, mændene med slips, pigerne i kjole og med håret pænt sat op (foto, Århus Kommunes Biblioteker, Brabrand-Årslevs Lokalhistoriske Arkiv).

8. Realskolen i lokalsamfundet

Kapitel 27

Der skildres i dette værk tre eksempler på, hvordan skolebestyrere formåede at få den private realskole til at overleve under forskelligartede vilkår: realskolerne i den gamle købstad Randers, realskolen i den nye provinsby Esbjerg og realskolen i landkommunen Jyderup i Nordvestsjælland.

I alle tre tilfælde spillede kommunen en væsentlig rolle for den private realskoles overlevelse. I Randers indførte byrådet vederlagsfri undervisning i den kommunale mellem- og realskole, hvilket fik elevtallet i de private realskoler til at falde. I Esbjerg ledte Socialdemokratiet an i en kraftig udvidelse af det kommunale skolevæsen, bl.a. med en gratis mellem- og realskole, der gjorde, at privatskolerne derefter kun spillede en mindre rolle i byens skolevæsen.

Det vil også fremgå, at den private realskole ved at satse på nye undervisningsmetoder, nyt skolemateriel og nye skolebygninger kunne tiltrække flere elever. Det gjorde sig gældende på Esbjerg Realskole i 1890'erne, i Randers et årti senere og i 1930'erne. Sidst, men nok ikke mindst gjaldt det om at opretholde et godt forhold til de forældre, der skulle forsyne skolen med elever, og til det lokalsamfund, som man var en del af. Og trådte man ved siden af, som det var tilfældet med bestyreren på C. la Cours Skole i Randers under besættelsen, kom reaktionen i form af elevnedgang. Forældrene var en uundværlig del af realskolen, både i 1787 ved de første realskolernes oprettelse og i 2010 ved at betale for deres børns skolegang på en privatskole.

Kapitel 28

Fra 1850'erne til 1960'erne ekspanderede eksamensskolerne i stort omfang, og mere end 800 skoler fik ret til at afholde realeksamen. Oversigten over alle disse eksamensberettigede skoler viser, hvordan man på det lokale niveau førte lovgivernes intentioner ud i livet.

9. Interesseorganisationen – og fremtiden

Kapitel 29-30

Siden 1890'erne har realskolens folk været organiseret i Danmarks Realskoleforening, i dag Danmarks Privatskoleforening. Foreningen har søgt at varetage skolernes interesser, det være sig øget statstilskud, skolernes ret til selvstændigt at tilrettelægge undervisningens indhold og præge skolens virke samt ikke mindst værne om et højt fagligt niveau.

II. Den internationale orientering

Engelsktime i 1. real med lærerinde Inga Bech, Nørre Boulevards Skole i Århus 1968 (foto, Århus Kommunes Biblioteker, Lokalhistorisk Samling).

3. Realskolens udvikling
– europæiske variationer

SUSANNE WIBORG

Dette kapitel omhandler realorienterede skoleformers udvikling i Europa og har til formål at undersøge oprindelsen til disse og samtidig forklare, hvorfor de blev etableret på forskellige tidspunkter. I Skandinavien og på kontinentet blev realorienterede skoleformer oprettet på et relativt tidligt tidspunkt, mens de i England blev etableret påfaldende sent. Med udgangspunkt i relevante teorier bliver der i dette kapitel diskuteret mulige forklaringer på dette komparative spørgsmål. Desuden er der betragtninger over, hvorfor realskolen blev nedlagt i Skandinavien, mens den i andre lande, f.eks. Tyskland, er blevet opretholdt helt frem til i dag.

1. Indledning

Den naturfaglige viden, som udsprang af århundreders bestræbelser på at få indsigt i og magt over naturen, antog gradvis især i løbet af 1800-tallet institutionaliserede for-

Elever fra Magnus Grammar School i deres fineste puds cirka 1895. Skolen, der er grundlagt af den engelske diplomat og embedsmand Thomas Magnus i 1531, ligger i Newark on Trent i Nottinghamshire, England (foto, Herritage Images).

mer. Det udmøntede sig både i indførelsen af i et hidtil uset omfang naturfaglig undervisning inden for eksisterende skoleformer, f.eks. i folkeskolen og i gymnasieskolen, og i oprettelsen af en lang række særlige skoler til varetagelse af denne type undervisning. Den højere polytekniske læreanstalt, den tekniske skole og realskolen kan alle ses som eksempler herpå. Hermed blev der givet børn fra især borgerskabet mulighed for en uddannelse til et fremtidigt erhverv udstukket inden for enten handel eller industri. Uanset hvor forskellige disse sidstnævnte skoleformer var i henhold til curriculum og formål for uddannelsen, bør de anskues samlet som den gruppe af skoleformer, der havde til hensigt at viderebringe naturfaglig viden og tekniske færdigheder. Disse skoleformer dannede tilsammen kontrast til ældre, klassiske skoleformer, som f.eks. universitetet og de lærde skoler, idet formålet her var at formidle den humanistiske dannelsestradition. Kontrasten mellem de to skoleformer blev dog med tiden mindre skarp i takt med at naturfag gradvist trængte ind i den lærde skoles curriculum. Men alligevel giver det mening at afgrænse de naturfaglige og klassiske skoleformer fra hinanden, idet målene for undervisningen historisk set har været grundlæggende forskellige.

Selvom naturfaglige skoleformer overalt i Europa var i kraftig vækst i slutningen af 1800-tallet, blev de rent faktisk etableret på forskellige tidspunkter. I Skandinavien og på kontinentet blev de oprettet på et relativt tidligt tidspunkt, mens de i England blev grundlagt påfaldende sent. I Danmark, for eksempel, oprettedes Den Polytekniske Læreanstalt allerede i 1829, og i løbet af 1850'erne kom der for alvor gang i oprettelsen af tekniske skoler. Tilsvarende skete for realskolen allerede i løbet af 1830'erne. I Preussen blev der, på et tidligere tidspunkt end i Danmark, grundlagt polytekniske læreanstalter, tekniske skoler og realskoler. Realskolerne blev efter en gennemgribende reform af det preussiske skolevæsen i 1859 udbygget, således at det kom til at bestå af to realskoleformer, henholdsvis en seksårig realskole og et niårigt realgymnasium. Senere kom også en tredje realskoleform til, den såkaldte Oberrealschule. Disse skoler udgjorde tilsammen et alternativ til det humanistiske gymnasium.

Omvendt blev der i England først hen imod i slutningen af 1800-tallet og især i begyndelsen af 1900-tallet oprettet naturfaglige skoleformer, såsom polytekniske højere skoler i tæt tilknytning til industrien og secondary technical schools, som svarer til de danske og tyske realskoler. De traditionsrige universiteter i Oxford og Cambridge afholdt sig gennem hele det nittende århundrede fra at indføre naturfaglige fag ud fra den begrundelse, at humanistisk viden var af større kulturel værdi end den naturfaglige. Tilsvarende afvisende holdning over for naturfaglig viden udviste både de klassiske kostskoler, de såkaldte public schools og grammar schools, der med deres »gentleman«- ideal som mål for dannelsen ikke så det for relevant med viden om reale forhold. Selv i grundskolen, elementary school, blev der gjort usædvanligt lidt for, at børnene fik blot et elementært kendskab til realfagene.

Det er derfor bemærkelsesværdigt, at der i Skandinavien såvel som i Preussen allerede i begyndelsen af 1800-tallet var grobund for, at naturfaglige skoleformer kunne vokse frem, især når det tages i betragtning, at disse lande ernærede sig ved landbrug, og at industrialiseringen tog sin begyndelse relativt sent (efter 1850), og at der i England, hvor industrialiseringen påbegyndtes meget tidligere (midten af 1700-tallet), og hvis samfund var gennemsyret af laissez-faire, nyttetænkning og foretagsomhed, påbegyndte opbygningen af et naturfagligt skolevæsen først i slutningen af 1800-tallet. Eller sagt med den britiske uddannelseshistoriker Brian Simons ord: »It is a striking fact that, in

spite of the rapidity and force of industrialisation in England, and so of scientific and technological change, no serious attempt was made in the middle of the century [1900-tallet] to create new forms of education specifically related to this energetic upthrust; or, if such attempts were made, their success was marginal«.[1]

Det er formålet med dette kapitel at indkredse mulige årsager til de forskellige begyndelsestidspunkter for opbygningen af naturfaglige skoleformer i de omtalte lande med særlig fokus på realskolen.[2] Endvidere vil der til slut blive givet et bud på, hvorfor realskolens evne til at overleve i de omtalte lande faldt forskellig ud.

2. Den borgerlige forklaring

I skandinavisk sammenhæng foreligger der ikke en teori om den tidlige udvikling af naturfaglige skoleformer i Danmark, Norge og Sverige, men implicit i uddannelseshistoriske fremstillinger, hvor realskolen er omtalt, fremgår det, at borgerskabet var en væsentlig faktor, idet det som oftest var herfra at initiativer udgik til oprettelsen af realskoler.[3]

Og da den næringsdrivende del af borgerskabet, som efter industrialiseringens indledningsfase cirka 1850 fik en stærkere position i samfundet, udsprang der også herfra en række afgørende initiativer på realskoleområdet. Disse initiativer havde rod i det syn, at der krævedes en særlig forudgående uddannelse for at tilgodese den stigende teknologibaserede industris behov for naturfaglig viden og tekniske færdigheder. Denne forklaringsmulighed er plausibel, idet industrialiseringens begyndelse og fremvæksten af et industrielt borgerskab tidsmæssigt faldt nogenlunde sammen med den kraftige vækst i antallet af realskoler.

Borgerskabets fremvækst skal ses i sammenhæng med, at bysamfundene, især hovedstæderne, fik stadig større samfundsmæssig, kulturel og ideologisk betydning i løbet af perioden fra 1750 til 1850. Denne blev styrket af, at aristokratiet gennem jordreformerne på landet og indførelsen af selvejet stort set havde udspillet sin væsentlige politiske og økonomiske rolle. Borgerskabet indtog nu gradvis regering og embedsværk, hvorigennem dets position for alvor blev stadfæstet. Det var især i denne kreds af de skandinaviske samfund, at de moderne opdragere og foregangsmænd i det naturfaglige univers færdedes. I kraft af deres interesse for naturvidenskab og dens almene nyttiggørelse blev der således i dansk sammenhæng omsat et nyt dannelsesprogram i institutionaliseret form. Nogle af de første initiativer hertil blev taget af August Hans Holck, som under indtryk af borgernes utilfredshed med landsbyskolen, den »danske« skole i byerne og latinskolen oprettede en »gratisskole« i 1776. Denne skole, som var beregnet for kommende handelsmænd, håndværkere, søfolk m.m., udbød undervisning i reale fag. Skolen var tilsyneladende en succes, idet borgere henvendte sig til ham om at oprette flere lignende skoler. Holck tog opfordringen op ved at grundlægge to »indfødsskoler«, hvor der blev undervist i moderne sprog. Skolerne sygnede dog hen efter hans død i 1783.[4] Et andet initiativ fra borgerlig side blev taget i 1787 med oprettelsen af to borgerskoler med realorienteret curriculum af henholdsvis Selskabet for Borgerdyd og Selskabet for Efterslægten. Selvom de to skoler senere blev omdannet til latinskoler, viste skolerne med tydelighed, at der var behov for en ny skoleform.[5]

Behovet for en ny skoleform forstærkedes i takt med fremvæksten af det industrielle borgerskab. I 1850'erne indledtes industrialiseringen i moderne forstand med den kon-

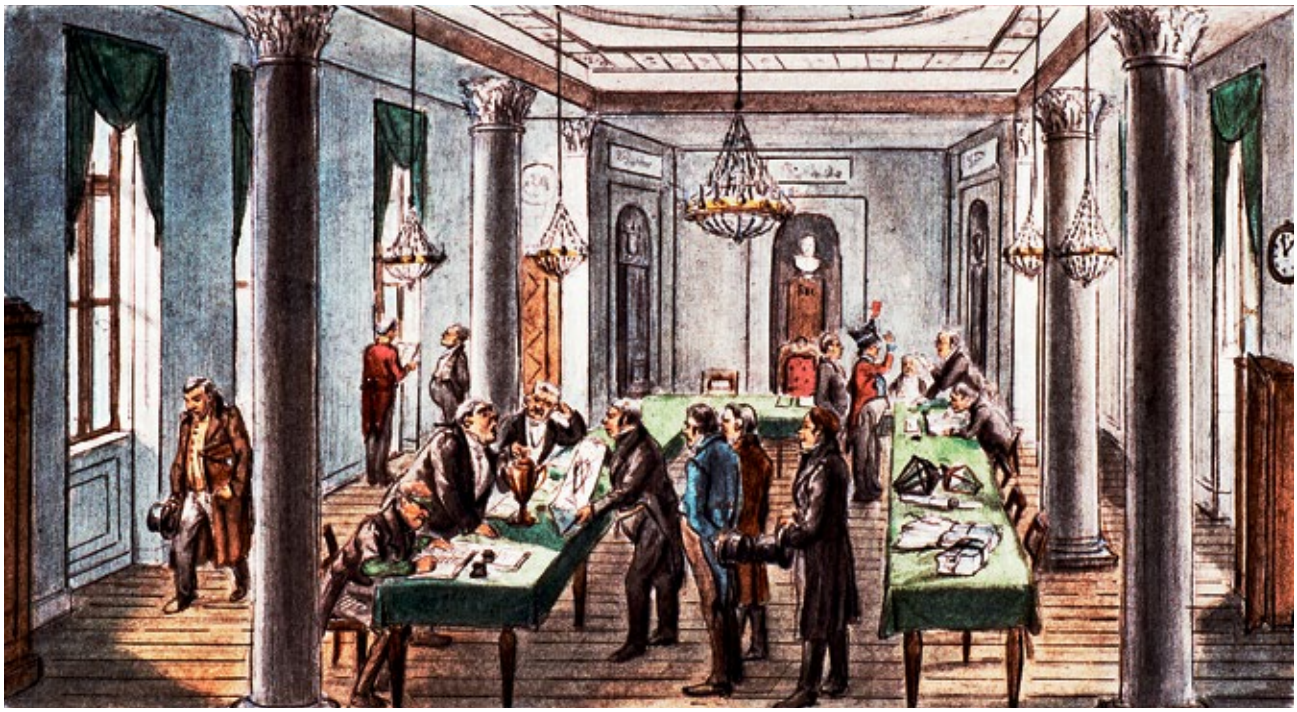

Fremlæggelse af svendeprøver på Københavns Råd- og Domhus (tegning P.C. Klæstrup, Hendes Majestæt Dronningens Håndbibliotek).

sekvens, at håndværk og industri med tiden blev den næststørste erhvervsgruppe efter landbruget. Selvom den danske industri ganske vist var karakteriseret ved mindre og mellemstore virksomheder – storindustrien kendtes kun i lande som f.eks. England og Tyskland – frembragte den ikke desto mindre en ny elite af kapitalstærke næringsdrivende. Også herfra udgik en række initiativer til oprettelse af realskoler. Dette kan især ses i det forhold, at private realskoler mod slutningen af 1800-tallet var i større vækst end de offentlige.[6]

Forklaringen på realskolens tidlige fremvækst kan, kort sagt, søges i borgerskabets behov for et alternativ til latinskolen, der kvalificerede til stillinger inden for handel og industri. Realskolen blev i stigende grad set som en bedre opstigningsmulighed frem for den, den lærde skole kunne tilbyde. Ydermere krævede den teknologibaserede industrimedarbejdere med tekniske færdigheder, hvorfor behovet for særligt indrettede skoler, som kunne tilgodese dette, opstod. Men det kan dog problematiseres, at realskolen bør anskues som et direkte resultat af industrialiseringen. Ansatser til naturfaglig undervisning i institutionaliseret form kan, som allerede anført, spores i Danmark og Preussen længe inden, at industrialiseringen tog sin begyndelse her. Og i England oprettedes der først realorienterede skoleformer længe efter industrialiseringens begyndelse. Det er derfor mere nærliggende at udlægge realskolens oprindelse som borgerskabets engagement, idet det som oftest var herfra, at behovene herfor blev udtrykt og initiativerne som konsekvens heraf taget. Dette bestyrkes endvidere af, at det tyske borgerskab også spillede en central rolle i etableringen af nogle af de tidligste realskoler både i Preussen og i de øvrige tyske stater.[7] Til eksempel oprettedes der på borgerligt initiativ en realskole i Berlin i 1747.

Denne udlægning kan ikke forklare de forskellige begyndelsestidspunkter for oprettelsen af naturfaglige skoleformer i Europa. Eftersom det engelske borgerskab paradoksalt nok afholdt sig både fra selv at etablere realskoler og fra at kræve dem af staten i hovedparten af 1800-tallet, kan der stilles spørgsmål til, hvor stor en tyngde borgerska-

bet bør tildeles i en komparativ forklaring.[8] I forsøget på at fremstille en komparativ forklaring bør én eller flere faktorer indkredses, som samtidigt kan forklare den tidlige fremvækst af realskoler i Skandinavien og Preussen/Tyskland og den sene udvikling af samme i England.

3. Den statslige forklaring

De forskellige begyndelsestidspunkter for opbygningen af realorienterede skoleformer bør snarere ses som resultat af statens engagement frem for borgerskabets initiativer. Som påpeget af den britiske historiker og sociolog Andy Green: At i de lande, hvis stater gennemgik en intensiv administrativ opbygning, igangsattes opbygningen af offentlige skolevæsener, herunder naturfaglige skoleformer, tidligere end i lande, hvis statsbygning stod mere eller mindre stille.[9] I Preussen og Frankrig, som siden enevældens tid for alvor opbyggede statslige forvaltninger, blev uddannelse inddraget til formålet. Det var især den højere uddannelse, både den klassiske og reale/tekniske, staten involverede sig i, eftersom der var behov for uddannede embedsmænd til den voksende statslige forvaltning. Teknisk viden blev efterspurgt både i den statslige administration og i forbindelse med etableringen af nye manufakturer, som kunne dække forbrug gennem egenproduktion. De enevældige stater involverede sig derfor i overensstemmelse med merkantilistisk tankegang i oprettelsen af polytekniske læreanstalter, tekniske skoler og undertiden også i realskoler. Selvom det f.eks. i Preussen blev tilladt private velgørere at oprette skoler, var det alligevel staten, som i sidste ende formåede at opbygge et landsdækkende netværk af naturfaglige skoleformer. Det vil under alle omstændigheder være vanskeligt at forestille sig disse nationale projekter gennemført af private velgørere alene.

England er et godt eksempel på dette. Den britiske stat gennemgik ikke på grund af et manglende enevældigt gennembrud en intensiv opbygning med det resultat, at staten heller ikke så et behov for at gribe regulerende ind i uddannelsesområdet. En lidet udbygget statslig forvaltning havde derfor ikke et tilsvarende behov for et offentligt højere skolevæsen, der kunne levere et stort antal embedsmænd, sådan som de statsbyggende nationer på kontinentet havde. Staten kunne derfor nøjes med at rekruttere mænd af aristokratiet fra de få elitære public schools, som trods navnet var private stiftelser. Historikeren James C. Albisetti udtrykker det på følgende måde: »In England, the lack of state regulation of secondary education and the survival of a small civil service based on patronage until after the middle of the nineteenth century meant that there was not the intimate link between the schools and the state service that existed in Prussia«.[10] Det var først, da staten hen i mod slutningen af 1800-tallet begyndte at involvere sig i forhold vedrørende uddannelse, at der kom gang i opbygningen af både et grund- og sekundært skolevæsen og et naturfagligt skolevæsen.

4. Europæiske variationer

Preussen

Den preussiske stat gennemgik en intensiv opbygning under enevælden og i tiden umiddelbart efter nederlaget til Napoleon i 1806, hvor der fra statslig side blev taget

Den tyske pædagog Johann Bernhard Basedows mest kendte pædagogiske skrift er "Elementarwerk", der udkom i fire bind 1770-74. Værket er en slags encyklopædi, som fra den mest elementære anskuelsesundervisning – gennem kundskab om naturen og menneskelivet – førte til moral og ret. Her ses en af tavlene i værket, som viser forskellige former for undervisningssituationer (foto, Det Kongelige Bibliotek).

initiativer til oprettelsen af naturfaglige skoleformer. Det indebar dog ikke, at underskoven af private, naturfaglige skoler med et slag blev afviklet, eftersom staten tillod private at oprette skoler. Men efterhånden overgik det statslige initiativ det private. Et berømt eksempel på et privat initiativ er August Francke, som allerede i 1738 oprettede en realskole på sit gods. Et andet eksempel er Basedows filantropi fra 1774.

I tiden umiddelbart efter 1806 blev der sat kraftig skub i opbygningen af et offentligt uddannelsesvæsen. Den franske belejring, tabet af en stor del af territoriet og kravet om krigsskadeerstatning skabte et akut behov for statsbygning. Staten krævede derfor en mere effektiv administration, større indtægtskilder og en bedre organiseret hær. Under ledelse af først K. Freiherr von Stein og senere af C.A. Hardenberg iværksatte de sammen med embedsmandsstanden en række reformer til modernisering af staten, der resulterede i en effektiv administration. Som en del heraf blev et departement for skole- og fattigforsørgelse hørende ind under Provinzialministerium grundlagt i 1808, hvorfra der blev igangsat gennemgribende reformer af det preussiske uddannelsesvæsen.[11] Ud over etableringen af den offentlige grundskole og videreudviklingen af det humanistiske gymnasium, som høstede stor anerkendelse langt uden for de preussiske grænser, blev der også på statsligt initiativ oprettet højere tekniske læreanstalter i løbet af 1820'erne og 1830'erne. Disse blev i 1870'erne omdannet til de såkaldte Technische Hochschulen.

Den tyske historiker Peter Lundgreen har understreget statens tidlige og aktive engagement i teknisk uddannelse i Preussen, og som tillige var ansporet af Englands førende position inden for handel og industri.[12]

Endvidere blev der på statsligt initiativ oprettet realskoler i de større byer. Disse blev genstand for en gennemgribende reform i 1859. Her fik den niårige realskole, senere omdøbt til realgymnasium, status af første grad, den seksårige realskole af anden grad, hvis navn i øvrigt er blevet fastholdt helt frem til i dag. Realgymnasiet underviste i næsten lige så meget latin som i gymnasiet, men græsk blev erstattet med moderne sprog, og desuden tildeltes naturfagene en større plads i curriculum end i gymnasiets. På grund af fastholdelsen af faget latin blev denne skoleform med tiden i stand til at udfordre gymnasiets monopol på adgangen til universitetet. Men det betød også, at der opstod et behov for en tilsvarende skoleform uden de klassiske fag. Den gamle provinshandelsskole blev erstattet af en niårig almenskole, den såkaldte Oberrealschule, i 1878, hvis curriculum kun kom til at bestå af moderne sprog og naturfag. Det var blandt andet hensigten, at elever fra den seksårige realskole skulle optages på denne skole til et treårigt forløb. Realskolens curriculum bestod kun af tysk, moderne sprog og naturfag. En reform i 1882 skabte et egentligt sekundært skolesystem, som nu kom til at bestå af tre niårige skoleformer, Gymnasium, Realschule og Oberrealschule. De skulle alle hvile på et seksårigt grundskoleforløb.[13]

De fire årtier mellem reformen af de preussiske sekundære skoler i 1859 og 1900 bar præg af en voldsom debat om naturfagenes stilling i de sekundære skolers curriculum. Debatten var skærpet af den indflydelsesrige position, som dannelsesborgerskabet opnåede i det tyske samfund. Den kraftige bureaukratisering af de tyske stater, herunder Preussen, medførte, at embedsmænd, universitetslærere og gejstlige kom til at spille en afgørende rolle i det tyske samfundsliv i det 18. og 19. århundrede. Dannelsesborgerskabet ønskede at bevare den humanistiske tradition, som var udsprunget af de klassiske sprog og kulturer. Det udpegede de reale fags indtog i tysk uddannelse som årsag til en begyndende erodering af den humanistiske dannelsestradition. Kampen, som blev indledt mod de reale fag, blev ydermere skærpet af, at der i slutningen af 1800-tallet indfandt sig en stigende konservatisme hos dannelsesborgerskabet. Den skyldtes blandt andet 1848-revolutionen og den fransk-tyske krig, men også at dannelsesborgerskabet følte sig truet af den britiske økonomiske liberalisme, Manchestertum, og den franskinspirerede socialisme. Reaktionen var et forsøg på at puste fornyet liv i tysk kultur og dannelse ved blandt andet at søge tilbage i historien og filosofien.[14]

På skolekonferencen i 1890 allierede repræsentanter fra gymnasiet sig med tilsvarende fra Oberrealschulen med henblik på at få den rivaliserende realskole nedlagt. Det lykkedes dog ikke, hvilket især skal ses i sammenhæng med det industrielle borgerskabs forudgående succesfulde forsvar for en nytteorienteret skoleform. Kampen blev endelig bragt til ophør ved en preussisk lov af 1900, godtaget af de øvrige tyske delstater, hvor det blev stadfæstet, at de tre sekundære skoleformer skulle ligestilles således, at de alle gav adgang til de højere uddannelser. Med andre ord, de to realskoleformer overlevede og skulle med tiden vise sig at være populære alternativer til gymnasieskolen, som trods indførelsen af naturfag forblev stærkt klassisk orienteret. I sammenligning med de øvrige tyske delstater, som ikke var under tilsvarende intensiv statslig opbygning, oprettedes færre realskoler her, hvilket bestyrker tesen om, at statens engagement i sidste ende var afgørende for den tidlige opbygning af realskoler i Preussen.

Frankrig

Under den franske enevælde, hvor der også fandt en intensiv opbygning af staten sted, blev der taget en lang række initiativer på det højere uddannelsesområde, som overgik det meste af Europa. Der blev oprettet højere tekniske læreanstalter, som i første omgang blev tæt tilknyttet statens militære behov, blandt andet artilleriskolerne fra 1720'erne og Ecolé du génie militaire fra 1745. Men også statslige administrative behov blev tilgodeset gennem grundlæggelsen af Ecolé des ponts et chaussées i 1775, som var udsprunget af en tidligere læreranstalt fra 1720'erne. Ydermere var grundlæggelsen af Ecolé des mines i 1769, endelig fastetableret som Corps des ingénieurs des mines i 1783, ligeledes eksempler på læreanstalter, der var indrettet med henblik på at tilgodese statens behov for uddannede embedsmænd. I tiden umiddelbart efter revolutionen i 1789, hvor statsadministrationen igen kom under intensiv opbygning, indebar et opsving for det naturvidenskabelige og tekniske uddannelsesområde.[15]

Den polytekniske læreanstalt Ecolé polytechnique, som grundlagdes i 1795, blev hurtigt forbundet med stor prestige. Læreanstalten kom til at udgøre basis i den højere tekniske uddannelse, efterfulgt af forskellige ældre specialskoler, som nu fik fornyet liv. Endvidere blev talrige Ecolé d'application etableret. Revolutionen indebar dog ikke, at disse højere tekniske læreanstalter fik et nyt mål for deres virksomhed. Målet var som hidtil, at staten gennem disse læreanstalter skulle varetage uddannelse af kommende

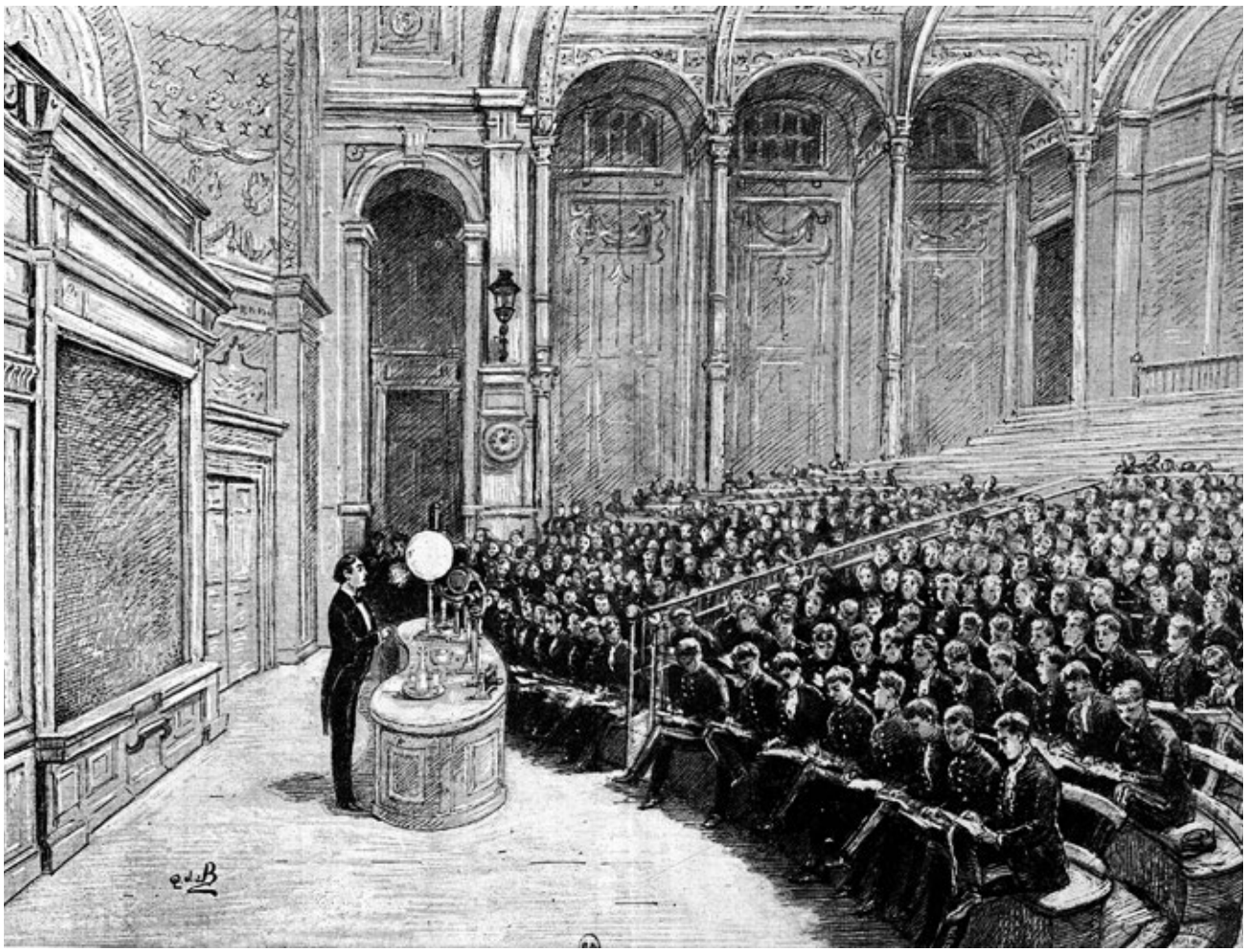

Forelæsning af den franske fysiker Alfred Cornu 1884 på Ecolé polytechnique i Paris. Den polytekniske læreanstalt, der var grundlagt i 1795, kom hurtigt til at danne kerne i den højere tekniske uddannelse i Frankrig i 1800-tallet (foto af stik, Polfoto).

embedsmænd til den statslige administration. Her adskilte de preussiske tekniske læreanstalter sig fra de franske ved, at uddannelsen af kommende embedsmænd blev underlagt hensynet til industriens fremme. Der blev ganske vist grundlagt en højere teknisk læreanstalt i Frankrig med direkte sigte på industrien, men denne stod helt uden for det offentlige tekniske uddannelsesområde og lå i private hænder.

Et egentligt sekundært og videregående uddannelsessystem blev dog ikke grundlagt af de revolutionære regimer, men af Napoleon 1. Med sin særlige lidenskab for rationalitet og hierarki oprettede han det såkaldte kejserlige universitet i 1808. Det var ikke, som navnet antyder, en videnskabelig institution, men et hierarkisk organiseret konglomerat bestående af offentlige sekundære og højere skoleformer. Dette blev styret centralistisk gennem en opdeling af landet i regionale »akademier«, hvor hver enkelt af dem var repræsenteret af en »rektor«.[16]

I modsætning til Preussen og de øvrige tyske stater blev der ikke i Napoleons uddannelsessystem skabt en ny skoleform til varetagelse af moderne sprog og reale fag. I stedet blev de introduceret i form af nye undervisningsprogrammer inden for de allerede eksisterende sekundære skoleformer, de såkaldte lycées og collegés. I løbet af Restaureringen og Julimonarkiet udøvede klassicisterne ganske vist stort set den fulde kontrol over indholdet i den sekundære skole. Men alligevel blev der gradvist indført reale fag, endda længe inden at gaffeldelingen af curriculum i en klassisk og naturfaglig linje i 1852 blev en realitet. Mere radikalt blev dog kurset, det såkaldte ensignement spécial, som blev introduceret af Napoleon 3.s minister Victor Duruy i perioden fra 1863 til 1865. Inspireret af både den preussiske realskole og af de i 1830'erne og 1840'erne erhvervsorienterede kurser, der var tilknyttet både private og kommunale colléges, fremsatte han ønsket om et klart afgrænset naturfagligt alternativ inden for de eksisterende klassisk orienterede sekundære skoleformer. I de øverste klasser i den sekundære skole blev ensignement spécial indført, som bestod af anvendt videnskab, laboratoriearbejde og manuelle øvelser. Kurset, som førte til en kompetencegivende prøve, fik en kraftig erhvervsorienteret drejning, eftersom det var rettet ind efter lokale industriers behov. Men Duruy insisterede dog på, at der i kurset også indgik fransk litteratur. Kurset blev et meget populært alternativ, som overlevede det andet kejserriges fald i 1870. Og i 1891 omdannedes det til en moderne linje, ensignement moderne, i det franske sekundære skolesystem.

Indførelsen af reale fag i det franske sekundære curriculum var ikke nær så kontroversiel som i Preussen/Tyskland. Ifølge den tyske uddannelseshistoriker Fritz Ringer skyldes det især, at energien i stedet var rettet mod den bitterhed, som den tabte kamp for rettigheden til at drive katolske skoler fremkaldte. Men også den sikre position, som matematikken fik i det napoleonske lycée, tog i nogen grad brodden ud af konflikten mellem klassicisterne og modernisterne.[17] Konflikten mellem klassicisterne og modernisterne blev som i Tyskland løst omkring århundredeskiftet. Den moderne linje opnåede, i det mindste på papiret, at blive ligestillet med dens ældre klassiske rival. I 1902 vedtoges en lov, der skabte den endelige ramme for den sekundære skolegang i Frankrig. Den syvårige sekundære skole, der begyndte ved elleve års alderen, blev delt i to retninger i henholdsvis i fire og tre klassetrin. I den første retning kunne eleven vælge mellem en klassisk eller moderne linje. I den anden retning mellem fire linjer, latin og græsk, latin og moderne sprog, latin og videnskab og moderne sprog og videnskab. De fire linjer blev i 1920'erne reduceret til tre, latin og græsk gled ud, samtidig med at naturfagene blev yderligere styrket.

Skandinavien

Det kan i lighed med den preussiske og franske stat konstateres, at også de skandinaviske stater greb tidligt ind i forhold vedrørende uddannelse. Opbygningen af disse stater begyndte ligesom i flere andre europæiske lande for alvor i løbet af 1600-tallet. Under den svenske stormagtstid 1611-1718 og den danske enevælde, som blev indført i 1660, påbegyndes centraliseringen af statsmagten, opbygningen af en stående hær og indkrævning af større skatter. Opbygningen af staterne var især forårsaget af det militære pres og krige, de to lande udsatte hinanden for.[18]

Den næsten permanente krigsttilsstand, de to lande befandt sig i, førte til intensiv statsbygning, hvor uddannelse blev indraget direkte til formålet. Under enevælden fik uddannelse således en langt større bevågenhed fra statsmagtens side end i tiden forinden. Og den nye statsform stillede andre og mere vidtgående krav til uddannelse. Det var især den videregående uddannelse, der i første omgang kom i søgelyset, men senere også undervisning for almuens børn. Universitetet og den højere skole skulle ikke blot være institutioner der viderebragte humanistisk dannelse, men tillige uddanne embedsmænd til den voksende statslige administration.

Ifølge den danske historiker Michael Wagner kan man med forslag af adelsmanden Otto Thott om en institution til udbredelse af nyttig videnskab for samfundsudviklingen fra 1735 fastslå eksistensen af et kontinuerligt statsligt behov for teknisk uddannelse, som endelig på foranledning af statsligt initiativ blev indfriet ved oprettelsen af Den Polytekniske Læreranstalt i 1829.[19] Læreanstaltens grundlæggelse bør ses i forlængelse af den forudgående polytekniske udvikling i Europa, hvis formål skal søges i statens behov for polytekniske kandidater, der på lige fod med de juridiske kandidater kunne virke som embedsmænd i den statslige administration.[20] Flere lignende initiativer blev taget med oprettelsen af tekniske skoler i første halvdel af 1800-tallet. Men det var dog først i tiden umiddelbart efter enevældens afslutning 1848-49, at der for alvor kom gang i oprettelsen af tekniske skoler. I 1869 var der således i alt 49 tekniske skoler.

Hvad angår realskolen, fremgik det første statslige initiativ hertil i Den Store Skolekommissions anbefaling til nyordning af det danske skolevæsen, som i 1814 mundede ud i blandt andet købstadsskoleloven. Ifølge denne blev det muligt, at der i større købstæder på initiativ af forældre kunne oprettes borgerlige realskoler. Men det var dog først i løbet af 1830'erne, at der kom gang i oprettelsen af realskoler. Alligevel blev der i tiden umiddelbart efter lovens vedtagelse i nogle købstæder oprettet en realklasse ved de almindelige kommunale skoler. Der var dog i 1800-tallets første halvdel kun tale om sporadiske statslige tiltag, hvilket gav plads til det private, borgerlige initiativ. Til eksempel blev der oprettet en række institutter til imødekommelse af den bedrestillede del af borgerskabet, som ønskede uddannelse for de drenge, der ikke blev optaget i den lærde skole.

Selvom der fra borgerlig side blev rådet bod for tilsyneladende mangler i skolevæsenet, var staten alligevel en afgørende faktor i den fortsatte udvikling af realskoler. Dette kom især til udtryk gennem indførelse af eksamen og tildeling af økonomisk støtte. En almindelig forberedelsesprøve blev indført i 1838. I 1881 blev de samlet til en fælles eksamen, præliminæreksamen, for samtlige realskoleelever. I 1853 udsendtes en bekendtgørelse om et særskilt seksårigt realskoleforløb fra det 10. til det 16. år ved de lærde skoler samt en afgangsprøve for eleverne. Denne prøve skulle give samme ret og adgang til højere undervisningsanstalter. I sidste halvdel af 1800-tallet voksede realskolerne kraftigt i antal. I 1890'erne var der således i enhver købstad og større stationsby en realskole.

De fleste af skolerne var private, men det synes dog ikke ifølge historikeren Vagn Skovgaard-Petersen at have dæmpet den kommunale interesse. I byer med private realskoler ydede kommunerne økonomiske tilskud hertil.[21]

Norge, som hørte ind under Danmark indtil 1814, var underlagt dansk skolelovgivning. De love, som blev vedtaget for Danmark, kom derfor også til at gælde for Norge, selvom resultatet faldt forskelligt ud. Også i Norge var oprettelsen af reale skoleformer resultat af både borgerlige initiativer og statsligt engagement. I slutningen af 1700-tallet blev der for alvor rejst krav om realundervisning. I stedet for eller sideløbende med borgerskoler blev der lagt planer for realskoler med en fagkreds, som var noget bredere end den borgerskolen kunne tilbyde. Norges første realskole var Trondheims Borgerlige Realskole, som blev oprettet i 1783. Ved midten af 1800-tallet var der omkring syv realskoler. I 1887 var dette tal steget til 33 og i 1898 til 112. Omkring en femtedel af disse var kommunale, resten var private skoler.[22] I de første realskoler var der ikke fastsat bestemte krav til afsluttende eksamen, men senere udstedte ministeriet bestemmelser for eksamen.

Under den svenske enevælde, hvor en intensiv statsbygning fandt sted, blev der fra skiftende monarker udtrykt behov for uddannelse til både den statslige administration, kirken og næringslivet. Der blev i særlig grad draget omsorg for den højere undervisning med oprettelsen af nye universiteter, gymnasier, som var mere avancerede end latinskoler, og senere også tekniske skoler som for eksempel Mekaniker skolan (1798) og Berg

I 1783 blev Norges første realskole oprettet. Det var Trondheims Borgerlige Realskole, som havde mere praktisk rettede undervisningstilbud i modsætning til byens katedralskole, der stadig var en præsteskole. Realskolen havde til huse i Thomas Angells hus i Bispegaden (foto, Universitetsbiblioteket i Trondheim).

skolan i Falun (1822). I Stockholm blev der et par år tidligere end i København oprettet en polyteknisk læreranstalt, Teknilogiska institutet, i 1827, som i 1877 ændrede navn til Tekniska höjskolan. Realundervisning blev udbudt i mange varianter, såsom i de højere folkeskoler, præliminarskoler, pigeskoler, kommunale mellemskoler, men det var de firårige og femårige realskoler, der ligesom i Danmark og Norge var i kraftig vækst mod slutningen af 1800-tallet.

Betragtes den skandinaviske udvikling af naturfaglige skoleformer adskilt fra de øvrige omtalte lande, viser dette korte rids, at kombinationen af både borgerlige og statslige initiativer bør indgå som et væsentligt element i forklaringen på den tidlige udvikling af disse. Men set i forhold til udviklingen i Preussen og Frankrig bør statens engagement fremhæves som en af de væsentligste årsager til, at udviklingen overhovedet kunne tage sin begyndelse på et relativt tidligt tidspunkt. Selvom der i Skandinavien kunne konstateres en kraftig vækst i oprettelsen af private realskoler hen i mod slutningen af århundredet, skete det ikke uden for statens ansvarsområde. Gennem lovgivning, eksamen og økonomisk støtte skabte staten den ydre ramme for realskolens formaliserede videreudvikling. Dette skabte standardisering af målet for undervisningen, læreindholdet samt eksamen, der sikrede adgang til de videregående uddannelser. Det ville være vanskeligt at forestille sig denne udvikling gennemført alene af det borgerlige initiativ. Dette vidner udviklingen i England om.

England

England havde i modsætning til de store lande i det nordlige Europa et lidet udviklet naturfagligt uddannelsesvæsen. Med undtagelse af Government School of Mines, The School of National Architecture, Owens College og en håndfuld landbrugs- og militærskoler var der kun ganske få af staten økonomisk støttede højere tekniske læreanstalter i den første halvdel af 1800-tallet. Denne vurdering, som flere kommentatorer i 1800-tallet samt nutidige økonomi- og uddannelseshistorikere har tilsluttet sig, omfattede ikke kun manglen på højere tekniske læreanstalter, tekniske skoler og realskoler, men også det næsten totale fravær af naturfagsundervisning i grundskolen, den højere skole, grammar school, og på universiteterne. Grundskolen, som arbejderklassens børn blev indrulleret i, tilbød en rudimentær undervisning, der vanskeligt kunne danne grund for en efterfølgende naturfaglig skolegang. Desuden var skolegang efter grundskolens ophør ikke almindelig for arbejderklassens børn. Statsligt engagement i tekniske eller realskoler for arbejdere, som var udbredt på kontinentet, udvikledes ikke i England. Den udbredte holdning var, at et håndværk eller tekniske færdigheder bedst kunne tilegnes i selve værkstedet eller på fabrikken. Der fandtes heller ikke »mellemlags« tekniske skoler, såsom de franske École des Arts et Métiers og École Primaires Supérieurs, der uddannede elever fra de øverste lag i arbejderklassen og de laveste lag i middelklassen til mindre lederstillinger og tilsynsførende jobs inden for handel og industri. Mens Frankrig og Preussen allerede i 1840'erne kunne fremvise mange skoler af denne type, etableredes de først i England, dog i et mindre omfang, i løbet af 1880'erne i form af bl.a. higher grade schools og technical colleges.

Naturfaglig undervisning for børn af middelklassen var ligeledes mangelfuld. De elitære kostskoler, public schools, og grammar schools var dybt rodfæstet i en klassisk uddannelsestradition, der lå fjernt fra tanken om at tage hensyn til industriens behov. Til

eksempel dokumenterede The Clarendon Commission, nedsat i 1861, at kun 18 ud af 128 undersøgte grammar schools underviste i mere end fire timer i naturfag om ugen. Universiteterne havde ligeledes ikke udviklet en tradition for at undervise i naturfag. Natur- og tekniske fag blev først i løbet af de sidste to årtier i 1800-tallet udbudt. Til eksempel indførtes der på universitetet i Cambridge først eksamen i ingeniørfaget i 1894, og i Oxford oprettedes der så sent som i 1908 en lærestol i faget. Dette var ligeledes i skarp kontrast til kontinentet, hvor ikke kun sekundære skoler (i lighed med de danske gymnasier) og universiteter i større grad var rettet mod naturvidenskabelige fag, men også havde etableret højere tekniske læreanstalter som f.eks. den franske Grand Écoles og den tyske Technische Hochschule. Tilsvarende læreanstalter blev først oprettet i England i løbet af 1880'erne, men disse var mærkede af den begrænsede økonomiske støtte, som staten tildelte dem. I 1910 var der i Tyskland 25.000 universitetsstuderende inden for videnskab og teknologi, mens der i England kun var cirka 3.000 studerende.[23]

I tiden frem til ca. sidste fjerdedel af 1800-tallet var der således ikke i England påbegyndt en opbygning af et offentligt, naturfagligt skolevæsen hverken på det sekundære eller det højere niveau. I stedet udvikledes et mester-læresystem, som stort set var den eneste mulighed for at erhverve kundskaber om naturfaglige/tekniske- og håndværksmæssige fag, samt aftenklasser for voksne, der foregik i Mechanics Institutes, og som senere blev suppleret med klasser økonomisk støttet af Department of Science and Art. Det uensartede mester-læresystem blev dog anset for at være af tvivlsom faglig kvalitet, idet oplæringen som oftest kun begrænsede sig til de mest elementære praktiske færdigheder.[24]

Aftenklasserne mødte tilsvarende kritik, idet det hævdedes, at læreren sjældent gav sig af med at undervise på et niveau, der var højere end det, som kunne opnås i grundskolen.

Eftersom England i første halvdel af 1800-tallet nød godt af den første succesfulde industrielle revolution og den uovertrufne økonomiske magtposition, fik de ringe naturfaglige uddannelsesforhold ikke alarmklokken til at ringe hverken hos politiske magthavere eller hos industrimagnater. Men fra midten af århundredet blev der under indtryk af kontinentets voksende økonomi og videnskabelige landvindinger efterhånden stillet spørgsmål til effektiviteten i det engelske skolevæsen. Videnskabelige opfindelser fremvist på verdensudstillinger, som englænderne ikke kunne konkurrere med, og pædagogisk rejsende i Frankrig og Tyskland, der over for den engelske regering udtalte, at disse landes økonomiske og videnskabelige succes i høj grad var resultat af et veludviklet uddannelsesvæsen, bidrog også til at opmærksomheden omkring naturfaglig uddannelse skærpedes.

Men hvad ligger der til grund for det lidet udbyggede naturfaglige skolevæsen i England? En udbredt forklaring herpå er den såkaldte »kulturelle forklaring«, som fokuserer på den politiske elites anti-industrielle og anti-utilitaristiske synspunkter. Den er blevet fremsat af flere historikere, som f.eks. G.C. Allen, Perry Andersen og senest af Michael Sanderson.[25] Forklaringen går i hovedtræk ud på, at der i England ikke gennemførtes en såkaldt borgerlig revolution, hvorfor den ringe udskiftede landadel var i stand til at fastholde dens politiske og ideologiske greb om statsmagten. Landadelen samt den gamle embedsmandsstand og dele af borgerskabet var forenet i et konservativt samfundssyn og var aldeles mistænkelig over for handels- og industriforetagender. Denne sammensmeltede gruppe, som dog indbyrdes var sig helt bevidst

om sin plads i klassehierarkiet, udviste hverken interesse for videnskab og teknologi eller for uddannelsesmæssige foranstaltninger, der kunne understøtte disse. Eftersom denne gruppe, dog især landadelen, dominerede det britiske establishment, udklækkede det statslige ledere, som var tilbageholdende over for at modernisere de statslige institutioner og at fremme den økonomiske udvikling. Gruppens politiske og ideologiske dominans udlægges i denne forklaring som hovedårsag til, at udviklingen af naturfaglig uddannelse i England aldrig for alvor blev påbegyndt i den viktorianske periode.

Ifølge Andy Green er det problematisk at tilskrive den politiske elites konservative ideologi manglen på offentlig naturfaglig uddannelse. Ganske vist var de anglikanske public schools og grammar schools gennemsyret af konservativ ideologi med den konsekvens, at de naturvidenskabelige fag blev trængt i baggrunden, men fraværet af statens engagement i tilvejebringelsen af naturfaglig uddannelse kan vanskeligt siges alene at være udsprunget af denne elites konservative ideologi. Landadelen var også i lande som f.eks. Tyskland og Frankrig politisk magtfuld langt op i 1800-tallet, uden at dette tilsyneladende kom til at udgøre en hindring for opbygningen af et offentligt naturfagligt skolevæsen her. Reminiscenserne af det »gamle regime« i Frankrig, junkerne i Tyskland samt det gamle bureaukrati besad også dybt konservative værdier og udviste mistænksomhed over for modernisering og økonomisk udvikling.[26] Ligeledes dominerede den klassiske dannelsestradition i den sekundære skole i disse lande, såvel som i de skandinaviske gymnasier, men alligevel blev der sideløbende hertil grundlagt realskoler og tekniske skoler som oftest på foranledning af det voksende industrielle borgerskab.

Årsagerne til den sene opbygning af naturfaglig uddannelse i England skal ifølge Green derfor i mindre grad søges i den gamle elitære kultur og i større grad i den holdning, som det industrielle borgerskab udviste over for naturfaglig uddannelse i almindelighed. Selvom det engelske industrielle borgerskab i modsætning til landadelen var mere imødekommende over for industrialiseringen, afholdt det sig ikke desto mindre fra at fremsætte reformkrav om naturfaglig uddannelse til deres børn. Det er bemærkelsesværdigt, at dette borgerskab, som profiterede af industrialiseringen, ikke i første halvdel af 1800-tallet var opmærksom på sammenhængen mellem videnskab, teknisk uddannelse og økonomisk udvikling, eller var villige til, da det endelig i tiden umiddelbart herefter blev dem det bevidst, at kræve naturfaglig uddannelse for deres børn.[27] Hvad var årsagen hertil? Der kan peges på især to indbyrdes forbundne årsager til dette. For det første det faktum, at England var det første land i verden, der gennemgik en industriel revolution, og for det andet, at staten hvilede på et liberalt grundlag.

På kontinentet påbegyndtes industrialiseringen med hjælp fra statens side og accelererede i takt med, at videnskab og teknik blev mere avanceret. Videnskabelig og teknisk uddannelse kom i statens interesse, eftersom det blev set som et afgørende led i den økonomiske ekspansion. Omvendt begyndte den engelske industrialisme uden statslig indgriben og udviklede sig succesfuldt i den første fase (1750-1850). Konsekvensen af dette var, at statsindblanding i forhold vedrørende tekniske færdigheder blev i vide kredse anset for overflødig, idet der kun krævedes få, basale færdigheder for at kunne beherske de enkle maskiner i fabrikkerne. Og da vigtigheden af tekniske færdigheder og teoretisk viden tillært på særligt indrettede uddannelsesinstitutioner var afgørende i den anden fase af industrialiseringen (1850-1900), blev det på grund af den tidlige industrielle suc-

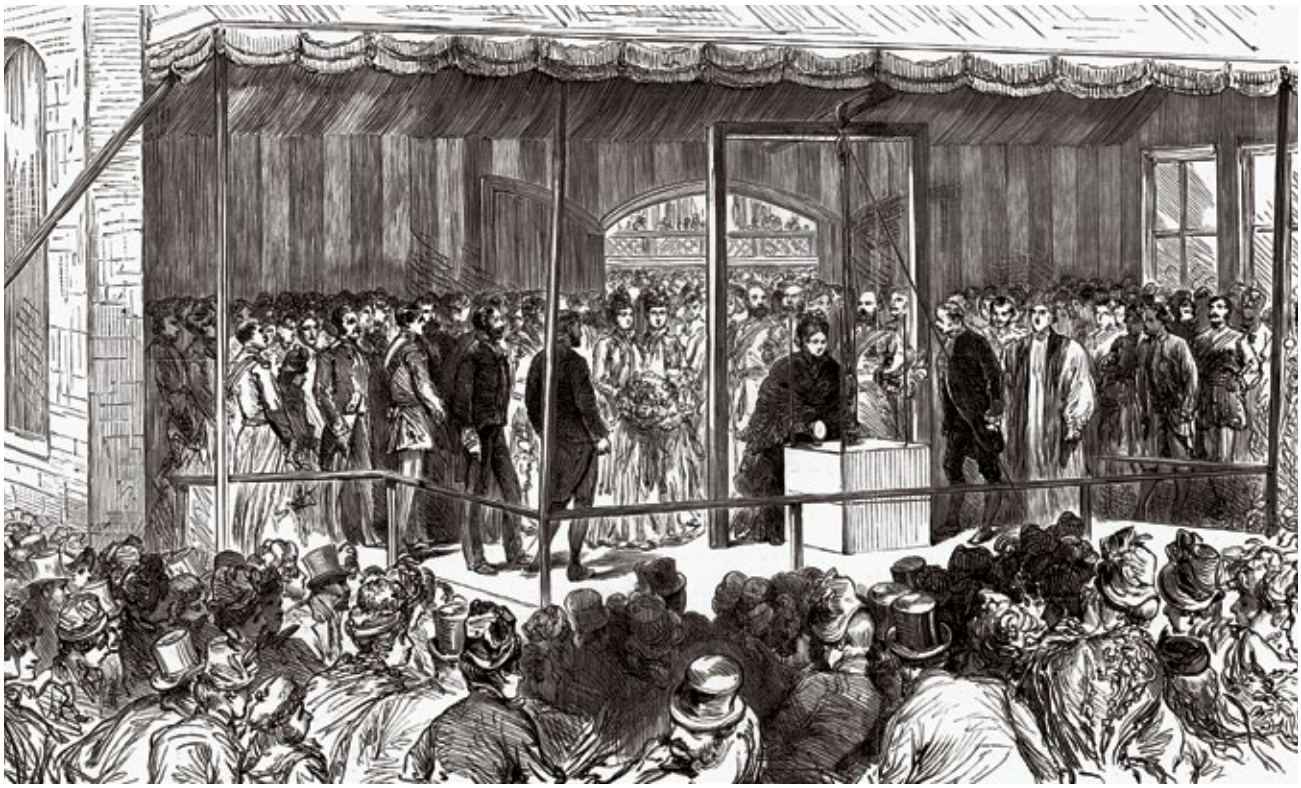

Dronning Victoria lægger grundstenen til den første tekniske skole ved en ceremoni i People's Palace i London i 1887 (foto, Herritage Images).

ces simpelthen ikke erkendt. Om dette udtaler Green, at »the first cause of England's failure to develop scientific and technical education was thus a deeply entrenched complacency which derived form its uniquely fortunate position«.[28] Med andre ord: i industrialiseringens anden fase, hvor produktionsmåderne blev mere komplicerede og store tekniske færdigheder som konsekvens heraf forudsattes, var man her på grund af den manglende tiltro til udviklingen af tekniske færdigheder meget langsom til at tilvejebringe de nødvendige uddannelsesmæssige foranstaltninger til at imødekomme dette krav.

Men der var tillige en yderlig årsag til fraværet af naturfaglig uddannelse, hvilket var den udbredte skepsis over for statsindblanding i uddannelse. Ideen om laissez-faire, som oprindeligt blev fremført af Adam Smith i 1700-tallet, blev det fundamentale princip i 1800-tallets statsbygning. Overført på uddannelsesområdet kom det til at betyde, at stærke argumenter imod statsindblanding blev fremført med den konsekvens, at forsøg på reformer nærmest var dømt til at mislykkes. Selvom der eksisterede flere variationer af liberalismen – f.eks. var Jeremy Bentham og John Stuart Mill talsmænd for en »blødere« udgave heraf ved at betone, at ikke alle områder burde sættes uden for statens indflydelse, som bl.a. uddannelse – var den dominerende opfattelse alligevel, at staten i mindst mulig omfang burde involvere sig i samfundsanliggender. Statsdrevet uddannelse blev i den offentlige debat ofte dømt som »the Prussian heresy«, der lå fjernt fra den engelske nationalkarakter og kulturelle tradition. Dette synspunkt fremgik blandt andet af de meget populære bøger af henholdsvis Herbert Spencer, *State Education, Self Defeating* og Samuel Smiles, *Self Help*. Bøgerne var en hyldest til liberalisme, individualisme og foretagsomhed, og som samtidig omtalte statsinvolvering i uddannelse i vendinger, der lod ingen i tvivl om de skæbnesvangre konsekvenser, dette ville medføre.[29]

Kombinationen af den opfattelse, at erhvervelse af naturfaglig viden, udvikling af tekniske færdigheder og statsinvolvering i uddannelse var unødvendig, var hovedårsagen til, at borgerskabet undlod at fremsætte krav om naturfaglig uddannelse. Resultatet var, at der her først i England blev opbygget et offentligt naturfagligt skolevæsen i slutningen af 1800-tallet. I sammenligning med den statsledte udvikling af naturfaglige skoleformer i Skandinavien, Frankrig og Tyskland havde man i stedet i England tillid til det private initiativ. Og hvad angik det private initiativ på realskoleområdet, var det selv i forhold disse lande begrænset.

Det første egentlige statslige initiativ blev taget i 1888, da Parlamentet vedtog en lov om teknisk uddannelse (the Technical Instruction Act). Som konsekvens heraf blev der i et hidtil uset omfang oprettet tekniske skoler overalt i landet. Endvidere blev der også oprettet higher grade schools, higher primary schools og junior technical schools, som dog ikke fuldstændig svarer til den danske og tyske realskole, idet disse var stærkt erhvervsrettede. De fleste af disse skoler blev nedlagt med skoleloven af 1902, hvor der i stedet blev etableret secondary modern schools. Disse skoler, som var de første offentlige sedundære skoler i England, udbød reale fag, men i begrænset omfang.

Den tekniske oplæringslov af 1888 samt andre uddannelsesrelaterede love, der blev vedtaget i 1880'erne, har været genstand for stor debat blandt uddannelseshistorikere, idet disse signalerede et brud med den hidtidige frivillige praksis. Lovene skal ses dels på baggrund af en ændring i opfattelsen af statens rolle, dels en strukturel nyskabelse i selve organiseringen af staten. Den ændrede opfattelse af statens rolle udsprang af flere forhold. Der opstod gradvist en erkendelse af, at sociale behov, herunder de uddannelsesmæssige, ikke kunne tilgodeses gennem markedet alene. Den økonomiske konkurrence fra Tyskland og USA efter 1870 krævede for at bevare den økonomiske overlegenhed statslig indgriben i den stigende teknologibaserede industri. Og endvidere medførte udviklingen af massedemokratiet, herunder udvidelsen af stemmeretten, også et stigende behov for at staten tog aktiv del heri.

Dette blev endvidere understøttet af et »nyt« ideologisk syn på statens rolle. Det britiske regeringsmedlem Joseph Chamberlains radikale efterfølgere brød med den ortodokse liberalisme og fremsatte en filosofi med benævnelsen »social imperialism«, der flettede ideen om imperial styrke udadtil og national effektivitet og sociale reformer indadtil sammen i konservativ kollektivisme omvundet af en stærk stat. The Fabian Society, oprettet i 1884, og den Benthamske bevægelse fremførte ønsket om statslig ekspertadministration i modsætning til den arvelige adgang til den statslige administration og et statsligt top-styret program for sociale reformer. Samme år grundlagdes Social Democratic Federation, som ud fra en socialistisk tankegang fremførte behovet for en intervenerende stat. Selvom disse politiske bevægelser indbyrdes adskilte sig fra hinanden holdningsmæssigt, var de fælles om at udvide grænsen for det omfang, staten burde gribe regulerende ind i samfundsanliggender.[30]

Endvidere muliggjordes oprettelsen af naturfaglige skoleformer i et stadigt stigende omfang gennem en strukturreform af staten. I tiden forinden 1888 eksisterede der her, i modsætning til Frankrig og Tyskland, ikke et egentligt lokalt statsapparat, hvilket var en afgørende hindring for opbygningen af et skolevæsen på nationalt plan. Efter vedtagelsen af lov om lokal regering i 1888 skabtes hermed det infrastrukturelle grundlag for opbygningen af et naturfagligt skolevæsen på lokalt statsligt plan.

Set i lyset af den sene udvikling af naturfaglige skoleformer i England er det således muligt at indkredse statens involvering som ikke kun en afgørende, men også

nødvendig faktor, der kan bidrage med en komparativ forklaring til den tidsmæssige forskydning i etableringen af naturfaglige skoleformer i de omtalte lande. Det indebærer naturligvis ikke, at borgerskabets engagement ikke skal udgøre et aspekt i forklaringen, men da dette engagement ikke alene var i stand til at kunne forklare den tidlige og sene udvikling af disse, bør den i stedet underordnes den statslige forklaring.

5. Realskolen nedlægges

I løbet af 1900-tallet blev de naturfaglige skoleformer på alle niveauer kraftigt udbygget i takt med blandt andet den øgede videnskabeliggørelse og professionalisering af den industrielle produktion. Realskolens evne til at overleve som et alternativ til andre skoleformer faldt forskelligt ud i de omtalte lande. I de skandinaviske lande blev realskolen nedlagt i tiden efter anden verdenskrig efter en relativ lang blomstringstid. Tilsvarende skæbne overgik den engelske »realskole«, nu benævnt som technical school, der i mellemkrigstiden blev forsøgt udbygget. Men den nåede aldrig at blive nær så populær som den danske og tyske realskole. Kun omkring fire procent af en elevårgang gik i »realskolen« her. I tiden efter 1965 ophørte den med at eksistere som et alternativ til grammar- og secondary modern school. Kun i Tyskland formåede realskolen paradoksalt nok at overleve helt frem til den dag i dag.

Et svar på, hvorfor realskolen i Danmark og England blev nedlagt, mens den blev opretholdt i Tyskland, skal især søges i det omfang, at det lykkedes landene at gennemføre enhedsorienterede skolesystemer. I Skandinavien lykkedes det at indføre en fuldstændig enhedsskole, dvs. en udelt skole for alle i hele den undervisningspligtige alder. Bestræbelserne på at indføre enhedsskoler i Skandinavien kom derfor til at dreje sig om en absorbering af alle skoleformer på det lavere sekundære trin, herunder realskolen, ligesom de i slutningen af 1800-tallet var rettet mod opslugningen af selektive underskoler. Med andre ord, i denne skolestruktur, der søgte enhed i og sammenhæng mellem skoleformerne, var der ikke plads til en realskole, der udgjorde et alternativ til andre skoleformer.

Det betød dog ikke, at det ikke længere var muligt at erhverve reale kundskaber, disse blev i stedet udbudt i folkeskolens afsluttende 10. klasse. Indføringen af enhedsskolen og nedlæggelsen af realskolen i Skandinavien bør især tilskrives resultatet af det politiske konsensussøgende samarbejde mellem især socialdemokratiske og liberale partier.[31] Selvom partierne indbyrdes repræsenterede forskellige skolepolitiske holdninger, var de stort set enige om, at det ud fra et demokratisk synspunkt var hensigtsmæssigt at skabe et fællesskab på tværs af sociale og kulturelle skel gennem en enhedsskole. Derfor blev det påpeget, at denne skoleform ikke kunne indfries, såfremt realskolen i nogle af klasserne løb parallelt til folkeskolen. I Danmark kulminerede bestræbelserne i 1975, hvor en niårig enhedsskole blev indført, hvilket samtidig resulterede i nedlæggelsen af realskolen.

I Norge blev realskolen nedlagt i 1969, men den blev i tiden forinden gradvis integreret i det øvrige skolesystem. Med folkeskoleloven af 1936 blev det besluttet, at gymnasiet kunne være enten af fem eller seks års varighed, og realskolen, som skulle afløse mellemskolen (indført 1869), skulle have enten to, tre eller fire års varighed. Men den mest almindelige skolestruktur herefter blev et femårigt gymnasium, der byggede på en

syvårig folkeskole, hvor de to første klasser i realskolen var fælles med gymnasiets to første klasser. Med skoleloven af 1969 blev enhedsskolen udvidet til at omfatte ni klassetrin, hvormed realskolen helt forsvandt. I Sverige indførtes realskolen i 1905, der havde samme funktion som mellemskolen i Danmark, dvs. som et forbindelsesled mellem folkeskolen og gymnasiet. Med skoleloven af 1927 blev den nu seksårige folkeskole gjort til grundlag for real- og gymnasieundervisning, men dog kun som alternativ ordning, idet gymnasierne kunne udvælge deres elever fra folkeskolens fjerde klasse. Realskolen blev afskaffet i 1962, da den socialdemokratiske regering indførte den niårige enhedsskole. Men allerede fra 1950, hvor der blev gjort forsøg med den niårige enhedsskole på landsbasis, blev realskolen langsomt fortrængt.[32]

Også i England skal nedlæggelsen af technical school ses i sammenhæng med indførelsen af sekundære enhedsskoler, de såkaldte comprehensive schools. I 1965 udsendte regeringspartiet Labour et cirkulære, der opfordrede lokale myndigheder til at sammenlægge grammar schools, secondary modern schools og technical schools til comprehensive schools. En fuldstændig enhedsskole svarende til den danske blev dog aldrig indført, dels fordi sammenlægningen kom til at strække sig over mange år, da ikke alle lokale myndigheder var interesserede i denne skoleform, dels forsøgte konservative regeringer med ikke ringe held at bremse udviklingen af comprehensive schools. Desuden udgjorde de traditionsrige public og grammar schools kamp mod at blive integreret i det offentlige, sekundære skolevæsen, også en væsentlig hindring for udviklingen af disse. Alligevel blev den engelske »realskole« efterhånden nedlagt; dog levede en del af dem videre som linjer i de sekundære enhedsskoler, men disse gled ud i takt med, at mere enhedsorienterede undervisningsforløb blev indført. At det uden videre lod sig gøre at nedlægge realskolen skyldes også den omstændighed, at skoleformen her aldrig nåede for alvor at vinde fodfæste. De fleste børn gik i stedet i secondary modern schools, som i nogen udstrækning udbød undervisning i både reale og praktiske fag.[33]

6. Realskolen består

En væsentlig grund til at realskolen i Tyskland eksisterer den dag i dag, hænger sammen med, at det her aldrig lykkedes at indføre et enhedsskolesystem. Realskolen udgør stadig et alternativ til både gymnasiet og til den såkaldte Hauptschule, hvis faglige krav er væsentlig mindre end realskolens. Der var bestræbelser i gang i 1960'erne og 1970'erne for at integrere de tre skoleformer til en sekundær enhedsskole lig den engelske, men disse mislykkedes fuldstændigt. I stedet blev det tredelte sekundære system, baseret på en firårig (seksårig i nogle stater) grundskole bevaret. I Forbundsrepublikken Tyskland var efterkrigsperioden præget af en vis tilbageholdenhed overfor at gribe ind i den sekundære skolestruktur, hvilket både skal ses i sammenhæng med fraværet af et indflydelsesrigt socialdemokratisk parti set i forhold til de skandinaviske søsterpartier og i det vanskelige samarbejde mellem forbundsregeringen og delstatsregeringerne. Socialdemokraterne fik efter krigen stor indflydelse i bystaterne Hamburg og Bremen, samt i delstaterne Hessen og Niedersachsen. Men de kunne ikke gøre deres indflydelse gældende i det omfang, de tilsigtede på grund af CDU/CSU-dominansen i Forbundsdagen. Fra føderal side kunne der derfor ikke indføres en mere enhedsorienteret skolestruktur, idet konservative regeringer fra de sydtyske delstater kraftigt modsatte sig ideen.

Uddannelse blev overladt til de enkelte delstater, hvorfor de socialdemokratiske ledede delstater i modsætning til de konservative delstater satte bestræbelser i gang på at udsætte udvælgelsen til de sekundære skoler. Men da delstaterne ikke kunne operere i fuldstændig isolation, blev der oprettet et råd, Kultusministerkonferenz (KMK), der fik til at opgave at stille forslag til en organisatorisk standardisering af delstaternes skolesystemer. Dette råd blev en hindring for de socialdemokratiske delstaters bestræbelser, idet KMK's forslag, som skulle vedtages enstemmigt, derfor kom til at hvile på laveste fællesnævner.[34]

Der blev i 1960'erne og 1970'erne nedsat flere udvalg, som anbefalede ændringer af den sekundære skolestruktur. Men i det omfang, udvalgenes anbefalinger blev fulgt, ændrede det ikke den tyske skolestruktur i væsentligt grad. Der blev på baggrund af anbefalingerne gennemført en toårig orienteringsfase, der udsatte selektionen i et par år. Sammenlægningen af de tre sekundære skoleformer til en Gesamtschule i ordets reelle betydning blev ikke gennemført. I stedet blev der i socialdemokratiske delstater oprettet en Gesamtschule ved siden af de tre øvrige sekundære skoleformer. Kun ganske få blev oprettet i konservative delstater som f.eks. i Bayern.[35] På grund af de mislykkede enhedsskolebestræbelser har man i dag stadig en realskole i Tyskland. Det er bestemt ikke en udvikling, der af mange beklages; tværtimod synes realskolen her stadig at kunne se en lys fremtid i møde.

Noter

1. B. Simon 1987 s. 94.
2. Den metodiske inspiration er hentet fra den komparative historie sociologi. Se C.C. Ragin 1992; J. Mahooney & D. Rueschemeyer 2003.
3. A.H. Nellemann 1966 s. 64ff.; H.-J. Dokka 1967, G. Richardson 1999.
4. J. Høirup 1948 s. 145.
5. Der udsprang også fra dannelsesborgerskabet en række initiativer for håndværkerundervisningen, hvis mål det var at fratage laugene deres monopol på den tekniske viden. Bevægelsen var ikke uden betydning, idet private selskaber og skoler kom til at spille en central rolle helt frem til oprettelsen af de første tekniske skoler i 1850'erne.
6. V. Skovgaard-Petersen 1976 s. 65.
7. D. Blackbourn 1991.
8. Borgerskabet spillede dog en central rolle i etableringen af de såkaldte Mechanic Institutes, hvis mål det var at oplære mænd fra arbejderklassen i praktiske tekniske færdigheder. Disse institutter, som var meget udbredte, var stort set den eneste mulighed for at erhverve naturfaglig viden i hovedparten af 1800-tallet, men til forskel fra de danske og preussiske realskoler gav de ikke en grundlæggende undervisning i reale fag og moderne sprog. Institutterne blev senere benyttet af mænd fra den lavere middelklasse, samtidigt med at den praktiske undervisning afvikledes til fordel for rekreative aktiviteter som f.eks. diskussionsaftener og dans.
9. A. Green 1990; A. Green 1995.
10. J.C. Albisetti 1983 s. 35.
11. K.A. Schleunes 1989 s. 50ff.
12. P. Lundgreen 1975-16; P. Lundgreen 1973 s. 127-49.
13. F. Ringer 1969/1990 s. 38-39.
14. F. Ringer 1979; H.-J. Hahn 1998.
15. F.B. Artz, 1966 s. 81 og 87.

16. F. Ringer 1979 s. 114-15.
17. F. Ringer 1979 s. 115.
18. T. Knudsen 1995.
19. M. Wagner 1999 s. 79.
20. M. Wagner 1999 s. 439.
21. V. Skovgaard-Petersen 1976 s. 71.
22. O.A. Mediås 2004 s. 112.
23. A. Green 1990; A. Green 1995.
24. Institutterne kan på grund af deres udbud af rekreative aktiviteter vanskeligt ses som en direkte forløber til de senere tekniske skoler, men snarere til klubber, selskaber og offentlige læsesale m.v., som voksede i popularitet i den midt-victorianske periode. Dette kan dog ikke siges om London's Mechanic Institute, som senere blev til Birbeck College, i dag hørende under University of London.
25. G.C. Allen 1967; P. Andersen 1964; M. Sanderson 1994.
26. A. Mayer 1981.
27. A. Green 1990; A. Green 1995.
28. A. Green 1995.
29. A. Green 1995; E.J. Hobsbawn, 1968; D. Marquand 1988; A. Gamble 1981/1994.
30. Sst.; J. Hinton 1983.
31. S. Wiborg 2009.
32. S. Wiborg 2009.
33. B. Simon 1991; C. Benn & C. Chitty 1996.
34. A. Leschinsky & K. Mayer 1999; E. Neather 1995; H.-J. Hahn 1998; S. Wiborg 2009.
35. S. Wiborg 2010.

4. Den tyske realskoletradition og Danmark

ECKHARD BODENSTEIN

Kapitlet omhandler den tyske realskoles tilblivelse og aktuelle overlevelseskamp som selvstændig skoleform. Realfagenes stilling i det danske skolevæsen er stærkt påvirket af tysk-pietistiske strømninger i 1700-tallet, forskellige reformer i 1800-tallets Preussen og den tyske Reformpädagogik i mellemkrigstiden. I dag er det dog skoleforholdene i Danmark, der refereres til i Tyskland, mens den tyske Realschule ikke synes at have en fremtid.

1. Indledning

Det tyske skolevæsen ligner et kludetæppe, idet de seksten forbundsstater vogter over et af de sidste områder, hvor de har reel indflydelse. Der findes som bekendt ingen forbundsundervisningsminister i Berlin med skolevæsenet som ansvarsområde. Naturligvis prøver man med mere eller mindre held at aftale fælles retningslinjer – på tværs af delstatsgrænser og på tværs af partiskel. Efter den fireårige grundskole bliver stadig cirka halvdelen af eleverne enten efter indstilling fra lærerne og/eller efter forældrenes ønske fordelt på de tre søjler, der traditionelt kendetegner – eller snarere kendetegnede – det tyske skolevæsen:

- *Hauptschule* fra 5. til 9. eller 10. klasse, med mulighed for overgang til *Realschule*;
- *Realschule* fra 5. til 10. klasse, med mulighed for overgang til *Gymnasium*;
- *Gymnasium* fra 5. til 12. eller 13. klasse (studentereksamen).

Dette er stadig hovedstrukturen. Derudover findes der et nærmest uoverskueligt antal kombinationer af de tre ovennævnte søjler og alle mulige former for fællesskoler (*Gesamtschulen*), der dog i modsætning til Danmark som regel ikke har en integreret grundskole, men derimod en gymnasial overbygning. Det er måske spændende at bemærke, at der f.eks. i Flensborg er fem skoleveje, der fører til studentereksamen, lige fra et enkelt gymnasium, hvor man på en klassisk linje begynder med latin som første fremmedsprog i 5. klasse, til *Wirtschaftsgymnasium*, *Technisches Gymnasium* og *Integrierte Gesamtschule*, for slet ikke at nævne det danske gymnasium, *Duborgskolen*. Bortset fra latinlinjen optager alle gymnasier elever fra *Realschulen*. I dette kapitel anvender vi altså gennemgående begrebet *Realschule* for »midtersøjlen« i det traditionelt tredelte tyske skolesystem.

Når vi i det følgende taler om *Realschulen* i Tyskland, skal det lige siges, at dette begreb først i 1964 blev fastlagt som den officielle betegnelse i *alle* forbundslande. Før gik mange af disse skoler under betegnelsen *Mittelschule*. Når man graver i arkiver og læser ældre faglitteratur, betyder *Realschule* som oftest *Realgymnasium* eller *Oberrealschule*, altså matematisk-nysproglige alternativer til det humanistiske gymnasium.

Hovedtendensen er dog, at det tyske skolevæsen er på vej til at ligne det danske mere og mere. Det vil sige: Den tyske *Realschule* med sin vægtning af både faglighed og mere

Elever ved Skt. Petri Kirke og Skole. "Turnabteilung der deutschen St. Petri Realschule. Kopenhagen den 8. Juli 1912". Bemærk de mange danske flag. Skolen, der er grundlagt i 1575, og hvor der undervises lige dele på dansk og på tysk, har den dag i dag en kongelig patron. I modsætning til de tyske mindretalsskoler i Sønderjylland blev den ikke lukket i 1945. I august 2010 åbnede skolens gymnasium (foto, Skt. Petri Skoles arkiv i Landsarkivet for Sjælland).

traditionelle formidlingsformer er stort set under afvikling. Men ligesom i Danmark: Ingen hovedtendens uden en modtendens. Således har privatskolerne i Tyskland for tiden vind i sejlene, netop fordi skolen er ved at ligge under for en ret så voldsom tendens mod det egalitære.

Tyske skolefolk nærmest valfarter til Danmark – og til de øvrige skandinaviske lande, især Sverige og Finland – men min praktiske erfaring som tidligere leder af en privatskole i København siger mig, at disse tyske studerende, lærere og professorer går i en stor bue udenom de danske privatskoler, herunder de tidligere realskoler, fordi de gerne vil se og opleve, hvordan et offentligt, egalitært skolesystem fungerer.

Sådan har det ikke altid været. Når man læser især Ole Feldbæks og Vibeke Winges bidrag til de to store bind af *Dansk Identitetshistorie*, kan der ikke herske tvivl om den – måske også i ordets egentlige betydning – overvældende indflydelse, som tysk kultur og tænkning har haft på dansk åndsliv et godt stykke ind i 1800-tallet.[1] Hvad hovedstrømninger angår, viser det sig dog som regel, at der er tale om europæiske anskuelser og tiltag, som for Danmarks vedkommende bliver formidlet »ad den tyske indfaldsvej«. Da den danske helstat bevidst var en bikulturel dansk-tysk foranstaltning, var det kun naturligt, at den ganske vist dansk-loyale, men helt igennem kultur-tyske holstenske adel samt en del af den københavnske overklasse hentede dannelse og inspiration sydfra.

2. Resewitz og Basedow i Danmark[2]

I sit epokegørende værk *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus* har Max Weber som en af de første set sammenhængen mellem protestantismen og økonomisk

fremgang.[3] Han knytter den protestantiske arbejdsetos sammen med arbejdsomhed, nøjsomhed, planlægning og nyttetænkning. Her får også kapitalismens kolossale betydning sin placering. Og det er tankevækkende, at der blandt de stater og samfund med et udviklet kapitalistisk system i kombination med både økonomisk succes, personlig frihed og social omsorg findes først og fremmest – på hver sin vis – protestantisk prægede stater såsom Nederlandene, det meste af Tyskland samt Skandinavien og Storbritannien.

Kan man være et helt menneske uden græsk og latin? Skal den klassisk-humanistiske dannelse være et ufravigeligt adgangskrav til universiteterne? Denne diskussion strækker sig over flere århundreder til slutningen af 1900-tallet.[4]

Allerede i 1706 kalder Christoph Semler sin nystartede skole i Halle nær Wittenberg »eine mathematisch-mechanische Realschule«.[5] Julius Hecker følger efter.[6] Ifølge disse skolers selvforståelse skulle de sørge for en grundig og systematisk uddannelse af håndværkerstanden for derigennem at højne deres faglighed og indtægtsmuligheder. Naturligvis ville statens skattegrundlag også vokse i takt med denne vægtning af ligheden.

Vejen mod en opprioritering af realfagene i Tyskland forbinder man med den protestantisk-pietistisk inspirerede nyttetænkning, som den konkretiseres i *Franckesche Stiftungen* (August Hermann Francke) i Halle,[7] ikke langt fra Luther-byen Wittenberg. Ganske vist var stiftelsen tænkt som vajsenhus og skoleanstalt for de lavere samfundsklasser, men skolen udviklede sig i retning af realia og blev dermed – som princip – interessant for et voksende antal borgere og håndværkere. Fundamentet til den senere *Realschule* er lagt: Mindre vægt på latin og den humanistiske dannelse, større vægt på de praktiske fag, der på sigt skulle og ville bringe fremgang og velstand og øge statens skattegrundlag – under pietismens og den preussiske merkantilismes præmisser. Man var på vej mod en skoleform, der imødekom et samfundsmæssigt behov med fokus på en ungdom, som skulle få en solid form for (religiøs) almendannelse, men som ikke skulle læse videre på et universitet. En vis sekularisering kom først i slutningen af 1800-tallet i kølvandet på naturvidenskabernes og positivismens opblomstring.

1700-tallet var meget mere europæisk-kosmopolitisk, end vi forestiller os, og at tænke i sproglig-kulturelt definerede nationale baner hører først 1800-tallet til. Derfor skal det tages med et gran salt, når der i dette kapitel tales om »tysk indflydelse«, idet også dati-

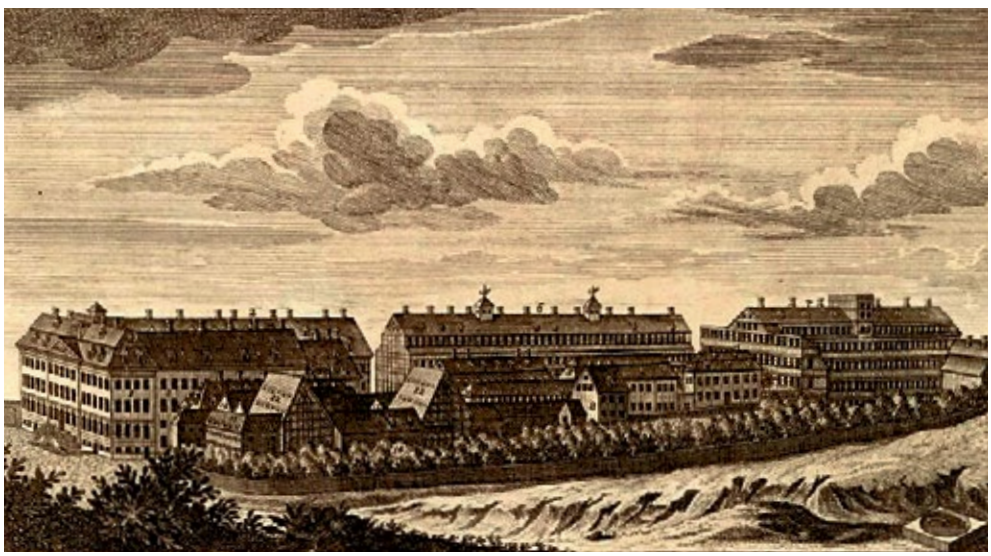

Die Franckeschen Stiftungen i Halle, her set fra syd i 1749, begyndte omkring 1700 som skole og vajsenhus. Den pietistiske grundholdning gav sig bl.a. udslag i indførelsen af realfag. Stiftelsen virkede som pædagogisk arnested og europæisk inspirationskilde gennem næsten to århundreder. Bygningerne står i dag næsten uforandret og tjener stort set det samme formål (foto af stik, Archiv der Franckeschen Stiftungen i Halle).

dens intellektuelle først og fremmest var kongetro over for deres arbejdsgiver og ingen problemer havde med at krydse grænser og skifte loyalitet.

Den tysksprogede skoleundervisning i København – senere kaldt Skt. Petri Skole – tager sin begyndelse i 1575. Først en ren kirkeskole gennem mange år kom den ved Friedrich Gabriel Resewitz' ankomst til København i 1767 under pietistisk indflydelse, forbundet med en stadig større vægtning af realfagene.[8] Resewitz havde læst teologi i Halle og stod i kontakt med den tyske digter Friedrich Gottlieb Klopstock, der under sit ophold i Danmark 1751-71 havde påvirket og inspireret de førromantiske litterære kredse i Danmark. Resewitz havde desuden oversat David Hume til tysk. Han blev ansat som præst ved Skt. Petri Kirke i 1767, men kastede sig hurtigt over en reform af både fattig- og skolevæsenet – et mønster, som vi genkender fra Franckesche Stiftungen i Halle. I 1769 offentliggør han *Über die Versorgung der Armen,* hvilket fik regeringen til at betro ham ledelsen og omstruktureringen af det københavnske fattigvæsen. I 1771 offentliggjorde Resewitz sin *Underretning for Publicum om en nye Forfatning i de Fattiges Pleie i Kiøbenhavn, og dermed forbunden Kgl. Real-Skoles Oprettelse paa det forrige Vaisenhuus*.

Den tyske teolog Friedrich Gabriel Resewitz var 1767-74 præst ved Skt. Petri tyske kirke i København, hvor han indførte realia ved Skt. Petri Skole (træsnit efter tegning af C.C. Glassbach, Det Kongelige Bibliotek).

Vigtigst er dog hans bestræbelser på at reformere den tyske skole i København, som fra 1771 regnes for at være en af de første (kongeligt privilegerede) realskoler i Danmark. I 1773 udkommer Resewitz' bog med den programmatiske titel: *Die Erziehung des Bürgers zum Gebrauche des gesunden Verstandes und zur gemeinnützigen Geschäfftigkeit*, der fik en overordentlig stor udbredelse, og som under titlen *Borgerens Opdragelse til den sunde Forstands Brug og en almeennyttig Virksomhed* blev oversat til dansk. 1774 forlod Resewitz Danmark for som leder på sin nye skole Kloster Berge nær Magdeburg, som en af de første, at indføre faget Technologie.

Ved siden af Resewitz skal der også nævnes Johann Bernhard Basedow, professor i filosofi ved Sorø Akademi fra 1753 til 1761. Basedow stammer fra Halles naboby Dessau, hvor han i 1774 havde grundlagt det såkaldte *Philanthropin.* Her genkender vi Jean-Jacques Rousseau og det autonome, selvvirksomme barn. Vi ser de praktiske fag i skøn forening med borgerskabets og pietismens idealer.

I første omgang kastede Basedow sig over en revolutionerende fremmedsprogsdidaktik: Hvordan lærer vi bedst og mest effektivt et levende sprog? Han var nok den første, der erkender, hvor vigtigt det var at have indblik i learnerens udgangssprog for derudfra

at undervise kontrastivt i målsproget – et uhyre moderne aspekt (faglighed), som faktisk anbringer de levende fremmedsprog på én hylde med de andre realia.[9] Så udkom Basedows *Methodenbuch für Väter und Mütter* i 1770. Størst indflydelse – også i Danmark – fik hans real-pædagogiske *Elementarwerk* i flere bind (1770-74). Vagn Skovgaard-Petersen har ligefrem kaldt ham »den dansk-tyske pædagog«.[10] I 1797 udkom Basedows hovedværk på dansk under titlen *Vejledning til den bedste Børneopdragelse i alle Stænder.*

Gennem længere tid forblev det tyske Skt. Petri-miljø med menigheden og skolen en slags tysk-pædagogisk indfaldsvej til Danmark. Her gik skoleelever, der overvejende kom fra dårligt stillede familier eller fra den lavere middelklasse. Den tysk-kulturelle overklasse havde råd til at ansætte dygtige privatlærere, mens de velstillede borgerlige kredse fik tilgodeset deres interesser ved en række københavnske betalingsskoler.

Nestor i udforskningen af den danske folkeskoles historie, Joakim Larsen, siger: »De Mænd, der sloge til Lyd for en Skolereform i filantropistisk Aand, vare for største Delen indvandrede Tyskere eller stode dog den tyske Koloni meget nær. Omkring Bernstorff, Schimmelmann og Brødrene Reventlow grupperer sig en Kreds af indkaldte Tyskere, som gennem Skolen vilde bane Vej for den nye Tids Ideer.«[11]

Med tyskerfejden og Struensee-affæren i slutningen af 1700-tallet er en epoke slut, hvor de kultur-tyske kredse både inden for borgerskabet, håndværkerstanden, adelen og ministerierne, bl.a. koncentreret omkring den tyske Skt. Petri menighed og delvis også omkring (real-)skolen, i lang tid havde været toneangivende, ikke mindst inden for skoleväesenet. Bedst huskes landboreformerne samt indførelsen af trykkefriheden i Danmark.

Skt. Petri Kirke i København 1764. Kirken i det gamle latinerkvarter og menigheden er den dag i dag tæt forbundet med Skt. Petri Skole. Kirkebygningen og de historiske gravkapeller blev for nylig gennemrestaureret (prospekt, Det Kongelige Bibliotek).

Der kom dog et tysk-kulturelt »forsinket« skoleprojekt: I 1795 grundlagde Christoph Johann Rudolph Christiani en kosmopolitisk, overvejende tysksproget privatskole, som adskilte sig fra alle datidens danske skoler ved sit høje ambitionsniveau og også derved, at »Lernen durch Erfahrung und praktische Übung« blev sat i højsædet. Allerede i 1810 måtte denne spændende skole dreje nøglen om, samtidig med at Christiani mistede embedet som tysk hofpræst, som han havde haft siden 1793.

3. Preussen og Tysklands samling

Efter afslutningen på Napoleons-tiden fremstår Preussen mere og mere som den førende stat blandt de mange tyske enkelt- og småstater. De såkaldte *Stein-Hardenbergsche Reformen* gennemreformerer, strømliner og effektiviserer statsadministrationen, herunder også en topstyring af alle skoleformer, hvorved kirkens og de private skolers betydning faktisk blev nedprioriteret. Det teknologiske og magtpolitiske foregangsland England var en af hovedinspirationskilderne til skolereformerne i Preussen.

Gennem hele 1800-tallet stod kampen mellem det klassisk-humanistiske dannelsesideal og kravet om at åbne universiteterne for mennesker med realfagene som deres hovedfag. Under Wilhelm von Humboldts indflydelse vandt desuden begrebet *Allgemeinbildung* indpas i diskussionen.[12] Samtidig gik han som en af de første ind for en fælles skole for alle stænder fra daglejer til adelsmand, helst helt op til konfirmationsalderen.

Den reformvenlige akademiske ungdom og hele det borgerlige og intellektuelle miljø, der havde deltaget i krigene mod Napoleon, blev dog skuffet i dens forventninger om Tysklands samling og demokratisering. Skolereformerne i første halvdel af 1800-tallet, den politisk nærmest handlingslammede *Biedermeier*-tid, kom trods forskellige progressive tiltag ikke rigtigt ud af stedet. Den nyhumanistiske bevægelse gav ikke køb på kravet om den teoretisk-klassisk-gammelsproglige dannelse som forudsætning for et universitetsstudium og en akademisk karriere. Borger- og byskolerne på den tid viser et usammenhængende billede, dog med en tendens mod en mellemlang uddannelse, delvis endda med nogle timer latin og fransk som fremmedsprog. Efter 1859 voksede heraf en ny skoletype frem, der senere går under betegnelsen *Realgymnasium* og *Oberrealschule* – to skoleformer, der først omkring 1890 efter Tysklands samling i 1871 – ligestilles med det klassiske gymnasium.

Harry Haue dokumenterer i sine afhandlinger den tyske import. Almendannelse søger at forene klassisk dannelse og faglighed inden for realia med individets socio-kulturelle udvikling i et fleksibelt samfund. Almendannelse kom også til at påvirke de senere *Realschulen*.

I anden halvdel af 1800-tallet oplevede naturvidenskaberne en kolossal opblomstring med udviklingen af positivismen, en filosofisk retning, der gik ud på at bryde humanisternes og nyhumanisternes monopol på dannelse i egentlig forstand. Man kunne sagtens blive et helt menneske også gennem naturstudier.[13]

Tysklands samling i 1871 under preussisk ledelse betød et paradigmeskift. En række tekniske læreanstalter bliver i 1870'erne videreudviklet til Technische Hochschulen, som lidt efter lidt blev ligestillet med de »gamle« universiteter. De studerende kom overvejende fra *Realgymnasium* og *Oberrealschulen*. Men hvor var *Realschulen* henne? Borgerlighed og merkantilisering førte allerede i begyndelsen af 1800-tallet til oprettelsen af forskellige skoletyper, som vi her vil sammenfatte under betegnelsen: tidlige former

Wilhem von Humboldt, leder af Preussens skolevæsen i reformårene 1808-09. Han regnes for at have skabt det nyhumanistiske gymnasium uden at være fjendtligt indstillet over for realia. Hans begreb "Allgemeinbildung" har haft stor betydning for dannelsesbegrebet i Danmark (foto af litografi, Polfoto).

for *Realschulen*, vel at mærke før en delvis sammensmeltning med vidt forskellige borgerskoler:

Ergänzungsschulen (supplerende skoler) for latinskoler med undervisningstimer i realfagne om eftermiddagen;
Spezialschulen med appel til de mest initiativrige blandt håndværkerstanden, hvis (ud)dannelsesmæssige interesser ikke blev tilgodeset af den almene borgerskole;
Gewerbe- und Techniker-Fachschulen.

På længere sigt var spørgsmålet: kunne man skabe én *Realschule* med en egen profil bestående af *både* almendannelse *og* faglighed? Realskolen viste sig mere og mere at være »the missing link« mellem grundskolerne og gymnasierne, herunder især *Realgymnasium* og *Oberrealschulen*, der mod slutningen af 1800-tallet tilkæmpede sig adgang til universiteterne. Realskolen etablerede sig med et seksårigt forløb (ovenpå en fireårig grundskole) afsluttende med realeksamen – i modsætning til et gymnasieskoleforløb på ni år (ovenpå grundskolen) afsluttende med studentereksamen.

Godt hundrede år senere dukkede spørgsmålet op, om en realskoleeksamen ikke skulle give adgang til gymnasiets sidste tre klasser med den konsekvens, at man derved – også som *Realschüler* – fik et universitetsperspektiv. Den skoleform, som vi her gennemgående kalder *Realschulen*, hedder efter 1872 *Mittelschulen* i Preussen og i en række andre dele af Tyskland. Først i 1964 enes man om begrebet *Realschulen* som fællesbetegnelse for hele forbundsrepublikken.

Endnu i slutningen af 1700-tallet gjaldt for de vigtigste aktører i den danske skoleverden: »Spørgsmaalet Tysk eller Dansk var ligegyldigt for disse Verdensborgere.«[14] Op gennem 1800-tallet fremstod det preussisk-tyske mere og mere som en trussel mod Danmark. Måske var Grundtvigs nationale, folkelige og pædagogiske nytænkning ikke blevet til uden det skarpe modsætningsforhold til og afgrænsning fra al tysk kultur. På den anden side hersker der bred enighed om den store afsmittende virkning, som de preussiske skolereformer havde på udviklingen i Danmark.[15]

I kølvandet på tabet af Slesvig kan vi iagttage en tvedeling af de skoleansvarlige kredse i Danmark. På den ene side hælder den national-grundtvigske del af skoleverdenen til den opfattelse, at en folkelig, faglig-praktisk, national og samtidig nordisk orientering uden alt for megen centralstyring – med et stænk af antiintellektualisme – var bedst for ungdommen og det danske folk. På den anden side har vi byborgerskabet med den begyndende industrialisering og de universitetsuddannede intellektuelle, som dels var fascinerede af og dels tog afstand fra den preussisk-tyske kraftudfoldelse. Mod slutningen af 1800-tallet stod et betydeligt antal af danske intellektuelle og skolemænd fra Georg Brandes til Ernst Kaper den tyske kultur meget nær.[16]

Endnu under betegnelsen *Mittelschulen* oplevede de tyske realskoler i tiden op til første verdenskrig en opblomstring og samtidig en opsplitning eller faglig differentiering i retning af en mere praksisnær erhvervsorientering. Der dukkede forskellige typer *Handelsschulen* og *Gewerbeschulen* op. Man fastholdt dog stadig princippet om rene drenge- og pigeskoler samt princippet om mindst ét fremmedsprog, som regel fransk, men enkelte steder latin og i tiltagende grad også engelsk. Der blev gjort de første forsøg med at sende de dygtigste *Realschüler* videre til *Oberrealschule* eller *Realgymnasien* og dermed give dem mulighed for at læse ikke »kun« på *Fachschulen* eller *Fachhochschulen* (f.eks. teknikum), men også på *Technische Hochschulen*, som dog først i 1930'erne fik rang af »rigtige« universiteter. For disse *Realschüler* forblev det nyhumanistiske, traditionelle gymnasium fortsat et lukket land.

4. Mellemkrigstiden

Efter første verdenskrig satsede den nye demokratiske tyske republik på en *Vereinheitlichung* af det tyske skolevæsen i de forskellige delstater med en obligatorisk *Einheitsschule*, en ikke-religiøs fællesskole for alle, som grunduddannelse og underbygning til alle videreførende skoletyper. I 1920 indførtes den obligatoriske fireårige grundskole for alle, uanset herkomst, religion eller formue. Det blev stadfæstet, at eleverne først derefter og efter en optagelsesprøve skulle fordeles på de tre søjler: *Volksschule* (senere *Hauptschule*), *Mittelschule* (senere *Realschule)* og *Gymnasium*.

Dette skulle være begyndelsen til en omfattende skolestrukturreform. Men de materielle rammer var skrøbelige: Inflation, politisk uro og stærke konservative kræfter var medvirkende til, at så godt som alle påbegyndte projekter kuldsejlede, og at alle strukturplaner blev skrinlagt. *Realschulen* forblev dog ikke upåvirket af de nye demokratiske forhold, der forudsatte den myndige borger, som tog ansvar og deltog i alle offentlige anliggender. Derfor var den omtalte *Allgemeinbildung* ikke længere forbeholdt gymnasierne, men vandt indpas i den tyske realskoles læseplaner. Netop *Allgemeinbildung* og ikke kun et nytteorienteret erhvervsrettet skoleforløb blev senere en forudsætning for en opblødning af den stive søjlestruktur, der i så lang tid havde kendetegnet store dele af det føderale tyske skolesystem.

I de fleste delstater kom de strukturelle reformer i 1920'erne ikke ud af stedet. Derimod tog en række private reformskoler tråden op. Den mest kendte skole var den reformpædagogisk og socialistisk orienterede *Odenwaldschule* (kostskole, grundlagt i 1910 i Ober-Hambach nær Heidelberg), der fungerede som en *Einheitsschule* med en sideløbende håndværker- eller teknikeruddannelse. En nybagt *Realschule*-dimittend eller student som fuldt uddannet snedker, biavler, mekaniker, landmand eller elektriker – en sensation i Weimarrepublikkens skoleunivers.[17]

Efter Sønderjyllands genforening med Danmark var interessen for tyske skoleforhold uden betydning, dog med én undtagelse: den tyske *Reformpädagogik*. Fra tysk side voksede til gengæld interessen for Grundtvig og den danske højskole: Kunne tyskheden fornys ovenpå det katastrofale nederlag, ligesom danskheden vandt indadtil, hvad der tabtes udadtil?[18] Danske skolefolk nærmest valfartede især til Jena i Thüringen, hvor den førende tyske, dansktalende reformpædagog Peter Peter-

Den tyske reformpædagog Peter Petersen var født i Sydslesvig. Han blev kendt for sin "Jenaplan-Schule" i 1920'erne, opkaldt efter universitetsbyen Jena i Thüringen. Han talte også dansk og holdt mange foredrag i Danmark. Danske skolefolk fra bl.a. Vanløseforsøgene besøgte ham hyppigt i Jena (foto 1925, Jenaplan Archiv).

En fri klasse i Vanløse Skole, 1929. Vanløse-forsøgene, det største reformpædagogiske tiltag i Danmark i mellemkrigsårene, var tydeligt inspireret af den tyske reformpædagogik med Peter Petersen i spidsen, jf. Ellen Nørgaards bog *Lille barn – hvis er du?* fra 1977 (foto, Arbejdermuseet ABA).

sen er leder af en forsøgsskole, der bl.a. ophæver årgangsklasserne og den traditionelle opdeling i *Volksschule* (senere *Hauptschule*), *Mittelschule* (senere *Realschule)* og *Gymnasium*. Petersen holder mange foredrag i Danmark, tit i Det pædagogiske Selskabs regi og med danske Sofie Rifbjerg som ven og formidler.[19] Hans bog *Den nyeuropæiske Skolebevægelse* udkom i København i 1923 og de følgende år i mange oplag. Den tyske udgave fulgte først tre år senere.

Mens den tyske *Reformpädagogik* i form af progressive privatskoler havde en vis indflydelse især på en række offentlige skoler i Københavns-området (Vanløse-forsøgene),[20] slutter denne epoke i Tyskland brat med nazisterne magtovertagelse i 1933. Bortset fra gymnasierne samlede man efter 1938 alle andre skoleformer i en *Volksschule*. Det føderale »kludetæppe« med konkurrerende skoletanker og skoleformer forsvandt, reformpædagogikkens æra var slut, og fra centralt hold blev alle skoleforløb ensrettet og nazificeret.

5. Efter 1945 – den tyske realskoles langsomme endeligt?

Siden afskaffelsen af mellemskolen i Danmark og dannelsen af den folkeskole, som vi kender den i dag, har interessen fra tysk side for det danske skolevæsen været overordentligt stor. Mens danske skolefolk især i 1920'erne tager til Tyskland for at studere reformpædagogikken, nærmest valfartede tyske skolefolk til Danmark især i tiden mellem 1970 og 2000. Fra talerstolen i delstatsparlamentet i Kiel – og ikke kun her – kan man gang på gang høre: »Lasst es uns machen wie in Dänemark!« Der

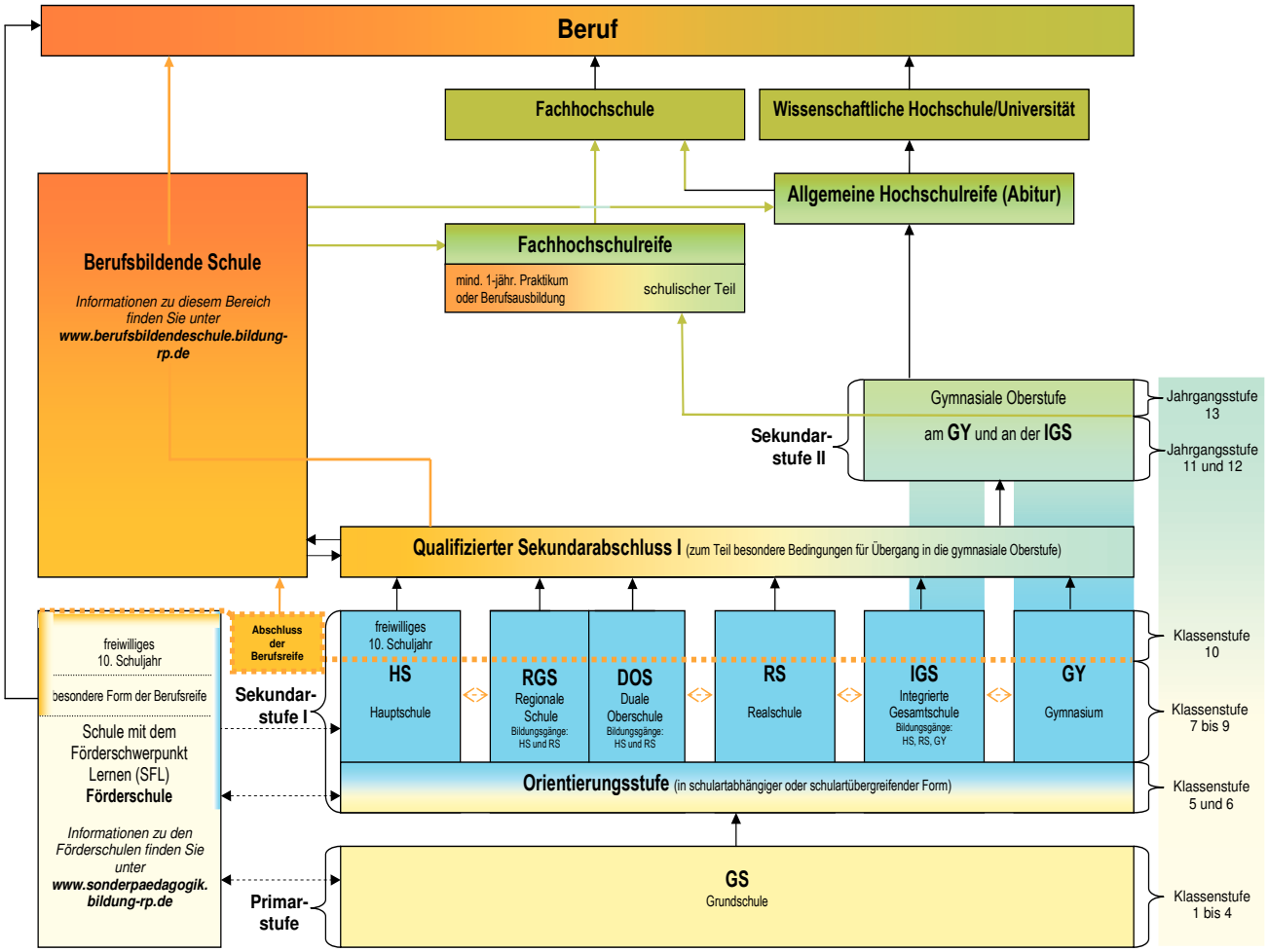

Uddannelsesveje i Rheinland-Pfalz – en oversigt 2010.

kan ikke herske tvivl om, at den danske folkeskole har en inspirerende og afsmittende virkning på udviklingen i Tyskland. I denne sammenhæng er det værd at bemærke sig, at de tyske skolefolk ikke er klar over, at Danmark råder over et vidt forgrenet net af private skoler, herunder de tidligere realskoler. Engagerede tyske skolefolk ser kun den statslige skole, måske ud fra den tanke, der hersker i disse kredse, nemlig at privatskoler *per se* er elitære og dermed reaktionære, hvorfor de skal holdes nede.

I forskellige hastigheder kører de seksten forskellige tyske »skoletog« mod »den danske model«, dog i alle delstater med en selvstændig grundskole af fire eller seks års varighed. Og »den danske model« står ikke alene. Der henvises i Tyskland ikke blot til Skandinavien, men også til lande som USA eller Frankrig som forbilleder. *Hauptschulen* forsvinder, *Gesamtschulen* kommer. Enkelte steder som i delstaten Rheinland-Pfalz eksperimenterer man med den såkaldte *Realschule Plus*, som efter al sandsynlighed vil få en ganske kort levetid.

Den tyske *Realschule* befinder sig i dag i en absurd situation: Alle undersøgelser dokumenterer dens faglighed, dens soliditet, dens pædagogiske succes.[21] Men samtidig er de fleste overbevist om, at den har overlevet sig selv som den traditionelle midtersøjle i et tredelt skolesystem, hvor *Realschulen* »betjener« et relativt klart defineret klientel inden for bankvæsenet, servicefagene, håndværk, administration og erhvervslivet på mellemlederniveau.

Uddannelsessystemet i den tyske delstat Rheinland-Pfalz.

Bildungswege	Uddannelsesforløb
Grundschule = Primarstufe	fireårig grundskole (*Stufe* = trin)
Sekundarstufe I	seksårigt skoleforløb fra 5. til 10. klasse
Sekundarstufe II	to- eller treårig gymnasial overbygning med studentereksamen
Qualifizierter Sekundarabschluss I	afgangseksamen efter 10. klasse, mulighed for overgang til gymnasiets sidste klasser (*Gymnasiale Oberstufe*)
Fachhochschulreife	eksamen efter tolvårigt skoleforløb, som giver adgang til forskellige videregående uddannelser (ingeniørskoler, fagskoler, seminarier mm.), dog *ikke* til læreruddannelser.
Allgemeine Hochschulreife	studentereksamen, adgang til universitetsstudium
Berufsbildende Schule	teknisk skole, erhvervsskole
HS Hauptschule	efter 9. eller 10. klasse som regel overgang til teknisk skole og erhvervsuddannelse
RGS Regionale Schule *DOS Duale Oberschule*	efter lokal beslutning: sammenlægning af *Hauptschule* og *Realschule*
RS Realschule	*Realschule* som den traditionelle "midtersøjle" mellem *Hauptschule* og *Gymnasium*.
IGS Integrierte Gesamtschule	sammenlægning af *Hauptschule*, *Realschule* og *Gymnasium*
GY Gymnasium	gymnasium som regel fra 5. til 12./13. klasse
Orientierungsstufe	5. og 6. klasse, som regel del af de forskellige skolearter (*schulartabhängig*); mulig overgang til andre skoleformer
Förderschule	Specialskole

Delstaten Rheinland-Pfalz (med socialdemokratisk flertal) er et typisk eksempel på en række fællesskoler (*RGS, DOS, IGS*) side om side med de traditionelle skoleformer *Hauptschule*, *Realschule* og *Gymnasium*. Oversigten viser, at *Realschulen* er klemt og trængt. Som selvstændig skoleart med egen profil vil den næppe overleve de næste tyve år. Den vil komme til at dele skæbne med *Hauptschule*, som spås en endnu kortere levetid.

Noter

1. Ole Feldbæk og Vibeke Winge: Tyskerfejden 1789-1790. Den første nationale konfrontation. I: O. Feldbæk 1991 s. 9-104. – V. Winge: Dansk og tysk 1790-1848, sst. s. 104-49.
2. Se K. Grue-Sørensen 1959, T. Fritzsch 1909 og A. Reble 2004.
3. M. Weber 1920.
4. H. Haue 2003. F. Paulsen 1889.
5. Fritz Jonas: Semler, Christoph. I: Allgemeine Deutsche Biographie. Bd. 33 (1889) s. 694-98.
6. H.G. Bloth 1968.
7. H. Obst & P. Raabe 2000.

8. L. Bobé 1925. J. Lehmann m.fl. 1975.
9. Basedow 1759: Neue Lehrart und Übung in der Regelmässigkeit der teutschen Sprache; jf. V. Winge 2000 s. 65.
10. V. Skovgaard-Petersen 1988 s. 734.
11. J. Larsen 1893/1984 s. 26f.
12. H. Haue 2003 s. 52 »den tyske syntese«. H. Haue 2008.
13. F. Paulsen 1889.
14. J. Larsen 1893/1984 s. 30.
15. G. Snell 1999 s. 159f.
16. S. Bernth 1999.
17. C. Stark 1998.
18. N. Vogel 1994.
19. S. Rifbjerg 1966. E. Bodenstein 1985.
20. E. Nørgaard 1977.
21. K. Fees 2000.

III. Realskolen i debat og lovgivning

Elever fra Frederiksberg Realskoles 4. mellem på skoleudflugt til Bornholm 1914 (foto, Frederiksberg Bibliotek, Lokalhistorisk Samling).

5. Skolen for livet

– realskolen i debat og lovgivning 1814-1923

CHRISTIAN LARSEN

I dette kapitel skal vi se på den politiske og offentlige debat om realskolens organisatoriske og indholdsmæssige form gennem 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet. Der vil også være fokus på forsøgene på at indplacere realskolen i uddannelsessystemet på grundskole- og ungdomsuddannelsesområderne, således at der kunne skabes sammenhæng mellem de enkelte skoleformer.

1. Indledning

Perioden mellem 1814 og 1923 blev realskolens fremvækstperiode: Fra nogle enkelte få skoler i 1830'erne og 1840'erne for det højere borgerskabs sønner til over 250 skoler

Elever fra Vamdrup Private Realskole 1912. Som i mange andre stationsbyer fik også Vamdrup en privat realskole, hvor eleverne kunne få en ungdomsuddannelse, der kvalificerede dem til et job inden for den offentlige sektor eller i handels- og kontorlivet (foto, Kongeåmuseet, Lokalhistorisk Arkiv).

Mange af borger- og almueskolerne i købstæderne var opdelt i en friskole, hvor undervisningen var gratis, og i en betalingsskole, hvor man betalte for undervisningen, men hvor der var flere fag og flere undervisningstimer. Denne ordning fandtes også i Køge, hvor Køge Borgerskole var friskole, mens Tøxens Skole var betalingsskole med realeksamen (foto før 1892, Køge Byhistoriske Arkiv).

i begyndelsen af 1920'erne for en større del af ungdomsårgangen. Realskoleformen gik fra at være en forsøgsordning til at blive en integreret del af de nationale uddannelsestilbud. Undervejs ændrede realskolens formål sig. I 1830'erne tiltænkte man realskolen den rolle, at den dels skulle danne elever til gode, oplyste borgere, som skulle deltage mere aktivt i samfundslivet (her tænkes på stænderforsamlinger og senere købstadstyrelsesloven af 1837), dels uddanne til et fremtidigt virke inden for handel, håndværk og industri. Realundervisningen skulle foregå på videnskabelige/højere realskoler i de større købstæder og på en påtænkt realhøjskole. Efter forsøgsperioden i 1830'erne og 1840'erne skete der et skifte i opfattelsen af realskolens formål eller – om man vil – en forandring af måden at tænke realuddannelse på, idet man nedtonede forventningerne til realskolen. Den skulle nu give ungdommen – fortrinsvis den mandlige – en kort, videregående uddannelse med henblik på stilling i etaterne samt handels- og kontorlivet og var ikke så meget beregnet på deltagelse i det offentlige liv. Undervisningen kom til at foregå på private realskoler i købstæder og stationsbyer og især i kommunale skoler.

Selvom der var langt mellem de store planer i 1830'erne om videnskabelige realskoler og realuniversitet og så de realskoler, der opstod i de følgende årtier, er planerne interessante, idet de betegner et brud med den hidtidige måde at tænke højere uddannelse på. Derfor vil også dette tidsrum være en af de perioder, der er i fokus i dette kapitel. I det følgende vil den politiske og offentlige debat om realskolens organisatoriske og indholdsmæssige form gennem 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet blive behandlet. Ligeledes vil der være fokus på forsøgene på at indpla-

cere realskolen i uddannelsessystemet på grundskole- og ungdomsuddannelsesområderne, således at der kunne skabes en organisk sammenhæng mellem de enkelte skoleformer.

2. Realfag i borgerskolen 1814-30

Den Store Skolekommission af 1789 afsluttede i 1806 arbejdet med en skolelovgivning for landdistrikterne (udstedt for hele landet i 1814) og fortsatte derefter med købstædernes skolevæsen. Ordet realskole dukker første gang op i kommissionens udkast til en skoleanordning i 1809, hvor man foreslog »borgerlige Realskoler« beregnet for den mere formuende og dannede klasses børn, der ikke skulle have en lærd uddannelse, men »dog i Fremtiden skulle indtræde i en Virkekreds i det borgerlige Liv, der udfordrer forskiellige Kundskaber, og hvor en mere almindelig liberal Dannelse vil have de gavnligste Følger for deres eget og Borgersamfundets Vel«.[1]

Kommissionens forslag til formål med og indhold i realskolen blev ophøjet til lov 29. juli 1814, da Frederik 6. underskrev Anordning for almueskolevæsenet i købstæderne, København undtaget, hvor paragrafferne 69-88 rummede regler om »de borgerlige Realskoler for Drengebørn i Kiøbstæderne«. Allerede i anordningens paragraf to var realskolerne blevet introduceret: »I de folkerige og større Kiøbstæder, hvor et tilstrækkeligt Antal af Drenge Børn findes, hvis Forældre have Evne og Villie at bidrage til at Borgerlige Realskoler der i Stæderne kunne bestaae, skulle saadanne Skoler tillige oprettes. Disse Skolers Øiemeed skal være: at de Børn, der vel ingen lærd Dannelse behøve, men dog bestemmes til en saadan Virkekreds, som fordrer særegne Kundskaber, kunne deri vorde oplærte«. I paragraf tre forudså kongen, at søgningen i en købstad kunne være utilstrækkelig, men at der var børn, »hvis Forældres borgerlige Stilling synes at kunne giøre Krav« på en udvidet undervisning; i sådanne tilfælde skulle de almindelige borgerskoler udvides med en klasse, eventuelt også med ansættelse af en ekstra lærer.

Ifølge anordningen skulle undervisningen naturligvis omfatte basisfagene læsning og skønskrivning. Den *naturvidenskabelige fagrække* bød på praktisk regning »paa Tavlen og i Hovedet samt i Vexelregning og Bogholderie«, hvortil kom elementær matematik og grundlaget i mekanikken, »især med Anvendelse paa Fabrikker og Haandværkere«. Endvidere skulle eleverne have naturhistorie og naturlære, »hvormed forbindes Kundskab om Handelsvarer samt om Haandværks- og Fabrik-Arbeider«, og endelig var der geografi, herunder handelsgeografi. *De humanistiske fag* omfattede historie, religion og de tre levende sprog tysk, fransk og »tillige Engelsk, saafremt Kiøbstædens Handelsforbindelser dertil kunde give Anledning«. Den sidste hovedblok var de *praktisk-musiske fag:* tegning, sang og, hvis der var mulighed, gymnastik. Endelig burde der i købstæderne ved havet sørges for, at børnene fik en i hvert fald grundlæggende undervisning i styrmandskunsten samt i svømning.

En dreng skulle være fyldt ni år, førend han kunne blive optaget i en realskole, og have et pænt niveau, når det drejede sig om læsning, at kunne skrive sammenhængende skrift, regne »de 4re Specier« og kende den kristelige religions hovedsandheder og den bibelske historie. Børnene blev delt i to afdelinger efter deres alder, kundskaber og evner.

Der var tale om en ambitiøs plan for købstædernes skolevæsen, især for realskolernes vedkommende. Undervisningen havde et praktisk sigte: At gøre borgerens søn i

stand til at fungere i de praktiske erhverv, som fandtes i datidens købstæder, herunder at udvikle de muligheder, som fandtes i drengenes forstand – en arv fra en optimistisk oplysningstid. Men bestemmelserne skulle føres ud i livet i årene efter 1814, hvor landet var påvirket af statsbankerot og landbrugskrise, hvilket i stort omfang bremsede implementeringen af anordningen.

Handelskommis Knud Gad igangsatte i 1833 debatten om realundervisning med sit nu berømte skrift "Hvor skal jeg sætte min Søn i Skole?". Han var også aktiv i Helsingørs Borgerlige Forening til Udbredelse af Realkundskaber og i byens kommunale selvstyre (foto, Det Kongelige Bibliotek).

3. Skolen for livet – debat og forsøgsarbejde 1830-50

Med statsbankerotten i 1813 fulgte økonomisk stilstand og kriseår for dansk erhvervsliv, men omkring 1830 vendte udviklingen så småt. Der var ikke tale om nogen stærk økonomisk fremgang, men man havde lagt kriseårene bag sig. Håndværk og industri havde fremgang i 1830'erne, og flere steder begyndte ny teknologi med rødder i den engelske industrielle revolution at vinde frem.[2]

Samtidig hermed skete der fremskridt på det naturvidenskabelige og det tekniske område: Jernbaner i England fra 1825, i Tyskland fra 1835, dampskibe blev taget i anvendelse i dansk indenrigsfart 1819, oprettelsen af Den Polytekniske Læreanstalt[3] 1829 og af Den Militære Højskole i 1830 – alt sammen fænomener, som også blev fremhævet i samtiden.

Politisk bød 1830'erne på en begyndende medinddragelse af landets borgere i styrelsen af de offentlige anliggender; det gjaldt især borgerstanden og jordbesidderne. Ved anordninger af 1831 og 1834 oprettedes rådgivende stænderforsamlinger, der skulle høres om alle love vedr. borgernes personlige rettigheder, ejendomsrettigheder, skatter og andre offentlige byrder. Et af resultaterne af disse anordninger og stænderforsamlingerne var etableringen af et kommunalt selvstyre, i byerne fra 1838 og på landet fra 1842. Både politisk og økonomisk blev 1830'erne således en brydningstid.

Det var derfor naturligt, at diskussionen om embeds- og næringsborgerskabets dannelse og om det højere skolevæsen blussede op. Embedsborgerskabet ønskede en bedre forberedelse til universitetet og livet for at kunne opretholde standens status, mens næringsborgerskabet ville have noget bedre end den syvårige grundskole.[4] For nærings- eller erhvervsborgerskabets sønner var uddannelsesmulighederne begrænset. Skoleanordningens borgerlige realskoler var ikke blevet realiseret på grund af de økonomiske kriseår, og i de fleste købstæder fandtes der kun borger- og almueskolen, som gav elementærundervisning. Visse steder var der også betalingsskoler i form af borgerskoler med realklasser og privatskoler, hvor man kunne få en udvidet undervisning.[5]

Debatten i 1830'erne og 1840'erne

Debatten delte sig i flere grupperinger. Rektor J.E. Suhr, Vordingborg Lærde Skole, talte i 1833 om »to store Hovedpartier«: et fremskridende, »Bevægelsespartiet«, og et tilbageholdende, »Stilstandspartiet«. Førstnævnte krævede, at den højere, videnskabelige ungdomsdannelse ikke mere skulle udgå fra de gamle sprog, men at undervisningen skulle koncentrere sig om »de Kundskaber, som det praktiske Liv synes mere anvendelige« og gøre »de saakaldte Realia til vigtigste Dannelsesmiddel«. Stilstandspartiet ville stadig blive stående ved »den af Fædrene lagte Grundvold for den høiere Ungdomsdannelse«, idet de gamle klassiske sprog i den grad udviklede og skærpede det unge menneskes sjæleevner og bidrog til at udvikle højere forædling.[6]

Professor Gunhild Nissen har opdelt disse to grupperinger i fire hovedpositioner: 1) den *lærde nyhumanisme*, som fastholdt den formelle åndsdannelse grundet på grundige studier af de klassiske sprog; 2) den *moderate nyhumanisme*, som virkede for en udvidelse af den klassiske nyhumanistiske dannelse med moderne sprog og naturvidenskab, men fastholdt den humanistiske almendannelse og ikke en erhvervsrettet uddannelse som den lærde skoles formål; 3) de *moderate realister*, som ville udvide de levende sprog og naturvidenskab betragteligt på bekostning af latin; og 4) de *radikale realister*, som afviste den klassiske dannelse og havde en praktisk anvendelig uddannelse som hovedformål; de var fortalere for oprettelse af særlige realskoler. De to sidste positioner trak på utilitaristiske og filantropiske ideer og var præget af oplysningstidens nyttetanker.[7]

I 1833 udsendte handelskommis i Helsingør Knud Gad sin nu berømte pjece. »Hvor kan jeg sætte min Søn i Skole, naar han ikke skal studere, hvor kan den kommende Kiøbmand, Fabrikant eller dannede Haandværker erholde den første Underviisning?« var det indledende spørgsmål til Direktionen for Universitetet og de Lærde Skoler (Universitetsdirektionen). Den lærde skole var forberedelsesskole for dem, der skulle være embedsmænd, en skole, som ifølge Gad uddannede personer, som vandrede i lutter teorier og kom til at føle sig hævet over det praktiske borgerlige liv. Denne bedreværdsfølelse fulgte personen ind i embedet og kunne »saare let udarte [sig] til Hovmod, Eensidighed, Arrogance og Despotisme, samt forlede, især den unge Embedsmand, til Misbrug af sin Myndighed, helst naar han ingen Modstand møder«. Gad var ikke imod embedsstanden som sådan, men han ønskede, at den mødte kraftig og forstandig modstand fra borgerens side. Ifølge Gad var der tale om »den næringsdrivende Borgerklasses offentlige Opdragelse«.[8]

Som middel til at opnå dette mål havde Gad to forslag. Man kunne enten forandre de lærde skoler, således at der blev plads både til den kommende embedsmand og til den kommende næringsborger. De døde sprog (græsk og latin) skulle sættes i baggrunden, fordi de ikke var nødvendige for embedsmandens dannelse. Derved ville der blive plads til de levende sprog: tysk, fransk og engelsk; hertil kom dansk, matematik, geografi, naturhistorie, skrivning, tegning og regning. Det andet forslag var mere radikalt: Nedlæggelse af halvdelen af de lærde skoler og oprettelse af borgerlige realskoler. Hvis staten ikke ville forandre skolerne, og hvis staten og embedsmændene ikke undvære latinen, kunne man omdanne halvdelen af de lærde skoler til realskoler. I disse realskoler skulle fagene være: dansk, tysk, fransk, engelsk, matematik, naturhistorie, fysik, statistik, historie, geografi, religion, skrivning, tegning og regning. Det var ønskeligt, om der kom en speciel handelsklasse, hvor de, der skulle gå handelsvejen, kunne få undervisning i vekselregning, varekundskab og handelsgeografi m.v.

Undervisningen skulle afsluttes med en eksamen, således at man kunne gå videre på Den Militære Højskole, Polyteknisk Læreanstalt osv. Sidstnævnte læreanstalt kunne derved blive et fortræffeligt dannelsesinstitut for købmænd, når man dermed forenede et »Handelsacademi« for den højere teoretisk-praktiske dannelse i handelsvidenskaberne, hvad man i dag ville betegne som en handelshøjskole.[9]

Det var kancellisekretær Tage Algreen-Ussing, som først talte om "Skolen for livet", et udtryk som N.F.S. Grundtvig senere tog til sig og gjorde til et af grundtvigianismens "slagord" (foto, Det Kongelige Bibliotek).

Gad talte for »Nødvendigheden 1) af en Skolereform, hvorved den næringsdrivende Borger kan blive udløst af sin aandelige Trældom og 2) af andre, dermed i Forbindelse staaende, Forandringer, hvorved det hele Samfund kan vinde i Harmonie og i Styrke«. Dette ville gøre håndværkeren og købmanden til en mere selvstændig og dygtig statsborger og dermed styrke borgerstanden over for embedsmandsstanden. Der var således tale om en statsborgerlig opdragelse af middelstanden, der skulle gøre den i stand til at varetage den samfundsopgave, som var standen betroet.[10]

De fleste, der ytrede sig i den efterfølgende debat i 1830'erne og 1840'erne, tilhørte den realistiske fløj – og især de radikale realister, hvorimod den nyhumanistiske fløj kun tog ordet nogle enkelte gange; den mere konservative nyhumanisme hørte man stort set ikke noget til.

Under pseudonymet X fremlagde en person – uden tvivl med tætte forbindelser til Polyteknisk Læreanstalt – en plan for oprettelse af et realskolevæsen. Dette skulle ske ved at omdanne lærde skoler i provinsen, i hovedstaden Landkadetakademiet, til realskoler. Fra disse skoler kunne man gå ud i det praktiske liv eller studere videre på læreanstalten, som var »Realunderviisningens Høiskole«. Polyteknisk Læreanstalt skulle forbedres ved at forene Den Militære Højskole med læreanstalten, idet krigsdygtighed kunne læres i krig, og de øvrige fag var for en stor del overensstemmende med læreanstaltens.[11]

Også residerende kapellan ved Trinitatis Kirke P.C. Stenersen Gad berørte forholdet mellem de to læreanstalter i sit omfangsrige skrift *Om forberedende og høiere Realunderviisning* fra 1835. Realskoler skulle ikke alene være forberedelsesskoler til Den Polytekniske Læreanstalt, men også almindelige dannelsesskoler, hvor man kunne få en undervisning, der lå over almueskolens og i et omfang, som krævedes af dem, der ville gøre krav på at regnes til de dannede klasser. Skolernes oprettelse var en nødvendighed, idet de skulle anvendes som løftestang for middelklassen, hvad også Knud Gad havde været inde på.[12] Realskolen skulle være roden på det højere reale undervisnings træ, idet de gav den forberedende undervisning, mens Polyteknisk Læreanstalt var træets krone. Denne opgave bestemte også fagene i realskolens seks klasser: religion, levende sprog,

skrivning, matematik (realundervisningens kerne og derfor sammenlagt 44 ugentlige timer) og regning, fysik, geografi og naturhistorie, historie, opmåling og gymnastik. Fagrækken tog også hensyn til de kundskaber, som en 12-årig dreng kunne medbringe fra en velordnet borgerskole. Hvis det tilsigtede mål skulle opnås, var det nødvendigt med »et conseqvent System«, som udgik fra regeringen. Det betød nedlæggelse af lærde skoler, som skulle omdannes til realskoler, finansiering af realskolerne ved at tage midler fra det lærde skolevæsen og sammenlægning af Den Militære Højskole og Polyteknisk Læreanstalt til en polyteknisk højskole for de matematiske videnskaber og naturvidenskaberne samt de dermed i forbindelse stående reale studier. De nye realskoler skulle placeres rundt omkring i landet: Helsingør, Vordingborg, Odense (som dog skulle beholde sin lærde skole), Randers, Ringkøbing samt Haderslev eller Flensborg.[13]

Medbestyrer af Odense Private Realskole Søren Sørensen gav udtryk for, at det virksomste middel til at fremme landets velfærd og hæve nationens anseelse var velindrettede borger- eller realskoler, hvor den kommende købmand eller større landmand, fabrikant, sømand og kunstner kunne få »hensigtssvarende reel og materiel Dannelse«. Og ligesom Gad og Stenersen Gad foreslog han at nedlægge overflødige skoler og anvende deres kapital til fem højere realskoler, to på Sjælland, en på Fyn og to i Jylland.[14]

Fra et moderat realistisk synspunkt betragtede den anonyme skribent ABH spørgsmålet om realskoler. Han slog til lyd for, at den offentlige undervisning skulle deles i »to i Grundvæsen forskjellige Veie til Aandsevnernes Uddannelse«, dels de lærde skoler, dels realskoler. Det interessante ved ABH's indlæg er hans plan for en vertikal enhedsskole, som forbandt de forskellige dele af skolevæsenet. Der skulle være en fælles primærskole til det 12. år, hvorefter man gik i den lærde skole eller realskole til det 17. år. Herfra var der så adgang til en videregående uddannelse, fra den lærde skole til universitet, fra realskolen bl.a. til Den Militære Højskole, Landkadetakademiet og Polyteknisk Læreanstalt.[15]

Blandt de mere radikale realister finder vi lektor i naturvidenskab ved Sorø Akademi Carsten Hauch. Han kunne ikke forstå, hvorfor ungdommen skulle »vende Blikket tilbage mod de forladte Templer, de fremmede Lunde, de dunkle og øde Stier i Oldtiden, istedenfor strax, uden Tidsspilde, at betræde den Vei, hvorpaa Nutidens Slægter vandre?«. Hvorfor skulle sproglære og litteratur anses som de eneste elementer, hvori den unge slægt kunne vokse og trives. Naturvidenskaberne (ikke overraskende) og sprogene var en fortræffelig modvægt mod »en eensidig poetisk Dannelse, idet de ordne Phantasien, forsone den med Sandheden og lære den at finde det Store og Betydningsfulde ikke udenfor, men i Verdensbegivenhederne og i Naturen selv«.[16]

Martin Hammerich, skolebestyrer på Borgerdydskolen på Christianshavn (Vestre Borgerdydskole), forsøgte i 1845 at finde realskolens væsen. Det var »som *Dannelsesanstalter for den høiere Borgerstand*, at de [: realskolerne] udgjøre en ny og særegen Skoleart«, hvor den, der havde bestemt sig for beskæftigelse inden for handel, håndværk, industri og landvæsen, her skulle forberedes til en værdig stilling både »i de *ethiske* Forhold, som Menneske og Borger, og i de *industrielle*, som Arving til Skaberens Forjættelse til vore første Forældre: 'gjører Eder Jorden underdanig'«. Realskolen skulle således både være alment dannende og erhvervsforberedende.[17]

Fra den nyhumanistiske side kom der tre indlæg, det første allerede nogle få uger efter, at Knud Gad havde udsendt sin pjece. Professor ved Københavns Universitet J.F. Schouw var enig med Gad i formålet, men ikke i midlerne, herunder nedlæggelse af halvdelen af de lærde skoler, som havde betydning for de byer, hvori de lå. Schouw men-

te, at staten var forpligtet til at skaffe embedsmænd, fordi de var regeringens institutioner. Hvad de øvrige statsborgere angik, havde staten pligt til at sørge for den grundlæggende undervisning i almueskolerne, som gjorde statsborgeren skikket til at være medlem af staten. Hvad der lå derudover, skulle overlades til den enkelte selv, hvilket også inkluderede næringsborgeren. Når det gjaldt oprettelse af realskoler, skulle regeringen ansætte bestyreren og lærerne, men omkostningerne burde afholdes af borgerne og omegnens beboere. Schouw var mest tilbøjelig til at støtte den sidstnævnte mulighed (som var den mindst kostbare), at udvide de lærde skoler, således at der blev plads både til den lærde og den højere borgerlige dannelse.[18]

Prokurator på De Vestindiske Øer F.F. Hansen vendte sig kraftigt imod Schouws udtalelse om, at næringsborgerens uddannelse var en privatsag. Schouw havde lagt »Lærdommens sygelige svindsotige Haand paa Hr. Handelscommis Gads Skrift«, og Hansen mente, at Schouw så ned på næringsborgeren. Det var statens sag »at skaffe Næringsborgere tilveie i tilstrækkeligt Antal og af tilstrækkelig Duelighed til at frembringe de Fornødenheder, uden hvilke Regjeringens Organer maa sulte!«[19]

C.F. Ingerslev var overlærer ved Randers Lærde Skole. Han holdt fast i de såkaldte døde sprogs studium, fordi de dannede og øvede ånden, og hverken de levende sprog eller naturvidenskaberne kunne erstatte de gamle sprog som dannelsesmiddel. De levende sprog burde dog læres mere, end det nu var tilfældet.[20] For Ingerslev at se var realskolens formål at meddele »en almindelig Dannelse« ligesom den lærde skole, men forskellen var, at realskolen førte eleven »umiddelbart ind i Livet«, hvorimod den lærde skole førte eleven ind i videnskaberne. Følgelig skulle realskolen danne eleven til »Færdighed og Sikkerhed i Anvendelse og Brug af det Lærte«. Ingerslev foreslog oprettelse af »høiere Realklasser (Realgymnasier kunde man kalde dem) paa saamange Steder som muligt«, således at den lærde skole var fælles skole indtil fjorten års alderen, hvorefter eleverne delte sig.[21]

I sin afhandling henviste Ingerslev til rektor ved Trondheims Katedralskole F.M. Bugge, der havde publiceret sine iagttagelser fra en studierejse i Tyskland samt forslag til reformer af det norske skolevæsen. Han ville have højere borgerskoler »som Planteskoler for den høiere reale eller praktiske Retning i Almindelighed og som Forberedelsesskoler for den høiere praktiske Specialdannelse eller det høiere praktiske Liv i Særdeleshed«. Selvom højere borgerskoler ikke var påtrængende nødvendigt, skulle man dog oprette sådanne, for »Staten opretter ikke alene sit Dannelsesinstitut med eensidigt Hensyn til den Trang, som dens Borgere selv føle til Dannelse. Meget mere gaaer dens Stræben, og det fornemmelig i denne Green af dens Virksomhed, ogsaa ud paa at realisere sin egen Idee«.[22]

Som den eneste forsvarede S.N.J. Bloch, rektor for Roskilde Katedralskole, i et omfangsrigt og vidtløftigt skrift den lærde skole og dens fokus på de gamle sprog. De nye sprog havde kun et praktisk øjemed, som kunne være nyttig i samkvem og handelsforhold med udlændinge, og de gav »et Udseende af Dannelse, men ei til det formelle Øiemed, virkelig at uddanne Sjæleevnerne saavel ved det Philosophiske af Grammatiken der gjør den til en praktisk Logik, som ved Fortolkning af fortrinlige Skrifter, som baade i Indhold ere lærerige og passende for Ungdommen, og i Form og Foredrag skikkede til at blive dens Mønstere«. Til dette formål var kun de gamle sprog anvendelige. Bloch kunne ikke se, at trangen til realskoler var blevet godtgjort, og han mente, at realskolen – »en saadan Handels-Fabrik-Haandverks-Kunst-Navigations-Agerdyrknings- og Forstvæsens-Skole« – ville blive »en særegen Indretning for Middelstanden alene«, mens de to andre stænder ikke ville have noget tilsvarende. Hverken almueskolen eller

den lærde skole gav deres elever brugbare kundskaber til deres fremtidige stilling og erhverv, så hvorfor skulle middelstanden ene have »en saadan praktisk Specialunderviisning, og det endydermere paa den lærde Underviisnings Bekostning?« Han hentydede her til de forslag, der var fremkommet om at nedlægge lærde skoler og at finansiere realskoler ved at tage midler fra det lærde skolevæsen.[23]

Stænder og kommission

Forud for den første stænderforsamling i Roskilde havde talerøret for den liberale bevægelse *Fædrelandet* 31. juli 1835 præsenteret det nationalliberale program for den kommende samling. Det indeholdt bl.a. et punkt om reformer i det lærde skolevæsen og oprettelse af realskoler, og allerede samme efterår fik stænderne lejlighed til at drøfte dette spørgsmål.

Kancellisekretær Tage Algreen-Ussing fremlagde i oktober måned et andragende om realundervisningens fremme i Danmark. Han mente, at middelstanden og de højere borgerklasser var blevet meget stedmoderligt behandlet, idet der var gjort meget for det lærde skolevæsen og for almueskolevæsenet, men lidt eller intet for borgerskolerne. Det var middelstanden, som i denne tid spillede hovedrollen, og følgelig måtte denne stands åndelige dannelse ligge regeringen meget på hjerte. Ville man have en dygtig middelstand, »og det er dog den alene, som udgjør Folkets Kjerne«, måtte man sørge for at få en oplyst middelstand, hvilket krævede den højere middelstands undervisning i købstæderne. Borgerne manglede imidlertid en skole til deres børn, hvori der kunne undervises i de levende sprog, matematik og naturvidenskab, og hvori børn fra de mere velhavende

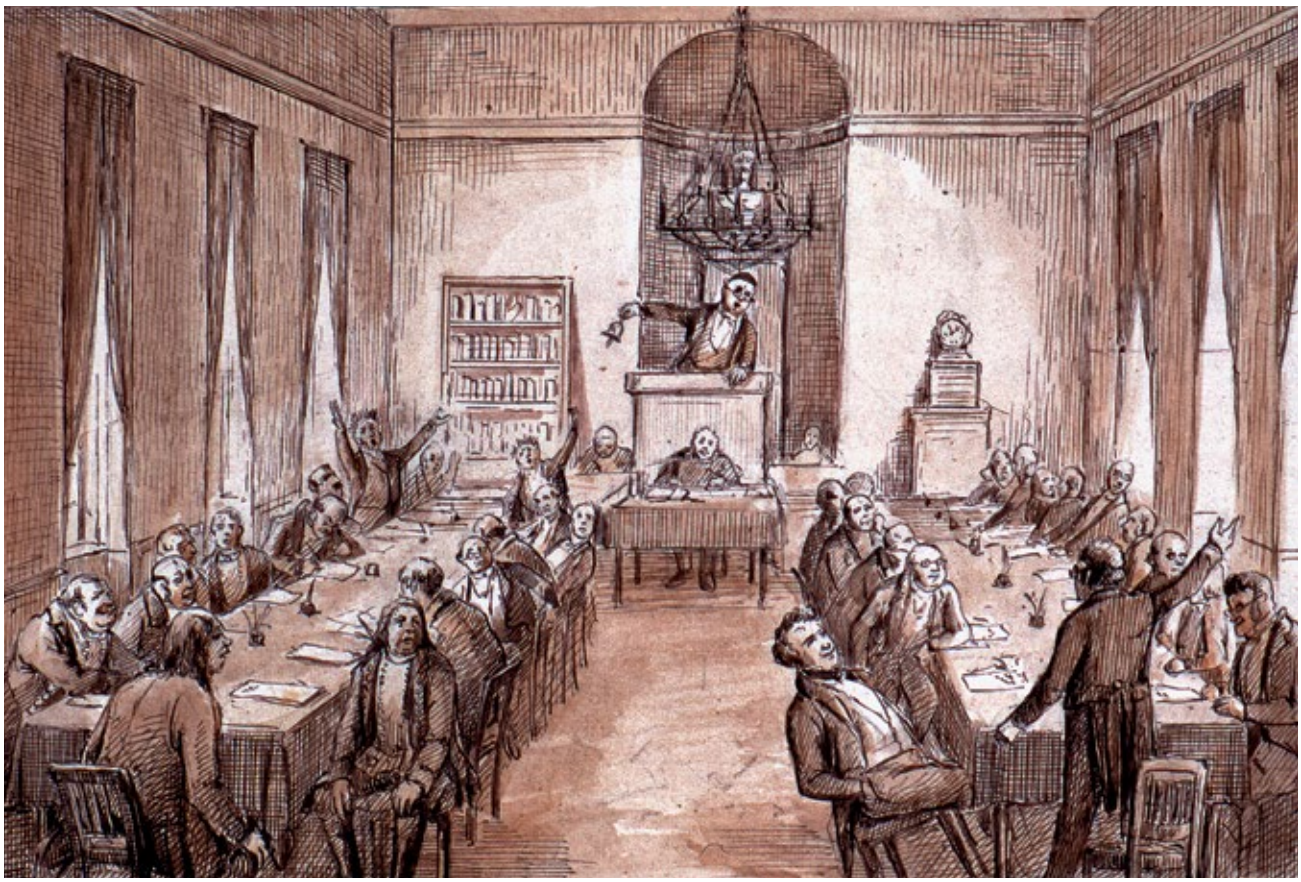

Palæet i Roskilde dannede rammen om Øernes stænderforsamling, hvor man drøftede realundervisning og oprettelse af realskoler. På tegningen ses de stænderdeputerede forhandle under den valgte præsident J.F. Schouws myndige ledelse (tegning P.C. Klæstrup, Hendes Majestæt Dronningens Håndbibliotek).

borgerklasser kunne uddanne sig til deres fremtidige virke – kort sagt: »Skolen for Livet mangler!«. Algreen-Ussing foreslog derfor, at der i alle købstæder indrettedes borgerskoler, hvori også borgerskabets børn kunne få en fyldestgørende elementærundervisning. I de større købstæder skulle der være højere realskoler, således at børnene kunne indtræde i højere borgerlige stillinger eller studere videre på Polyteknisk Læreanstalt, Den Militære Højskole og Kunstakademiet, ligesom eleverne fra de lærde skoler gjorde det. Disse højere realskoler ville lettest kunne oprettes ved at nedlægge nogle af de lærde skoler, som man havde for mange af.[24]

I begyndelsen af 1836 bad stænderne regeringen om, 1) at der blev indhentet udtalelser fra købstæderne, hvordan borgerskolen kunne afsondres fra almue- eller fattigskolerne, 2) at der blev oprettet højere realskoler, og 3) at en kommission måtte nedsættes for at overveje punkt to.[25] Stænderforsamlingen i Viborg behandlede under samlingen i 1836 et lignende forslag.[26]

Foranlediget af Roskilde Stænderforsamlings andragende nedsattes i sommeren 1836 en kommission, der skulle komme med forslag til, hvorledes »paa dertil passende Steder i Riget, at oprette slige større Realskoler, eller videnskabelige Underviisnings-Anstalter,

Boks 1. Forslag til fag- og timefordeling for en realskole med fem klasser.[32]

	1. klasse 8-10 år	**2. klasse 10-12 år**	**3. klasse 12-14 år**	**4. klasse 14-16 år**	**5. klasse 16-18 år**
Basisfag					
Dansk	3	4	4	2	2
Skrivning	4	4	2	1	1
Naturvidenskabelige fag					
Regning	6	4	4	1	1
Matematik	-	-	3	6	6
Fysik og kemi	-	-	-	2	2
Naturhistorie	2	2	2	2	2
Geografi	2	2	2	2	2
Humanistiske fag					
Religion	2	2	2	2	2
Historie	3	3	3	3	3
Tysk	3	3	3	3	3
Fransk	-	3	4	4	4
Engelsk	-	-	-	5	5
Praktisk-musiske fag					
Tegning	4	4	4	4	4
Gymnastik	2	2	2	2	2
	31	**33**	**35**	**39**	**39**

I Helsingør blev byens lærde skole nedlagt i 1839, og i stedet for fik byen en højere realskole, der fik til huse i den lærde skoles bygning i Kongensgade 12. Bygningen, der var opført i 1790, rummede frem til 1897 byens højere skolevæsen (foto, Helsingør Bymuseum).

bedst kunde være at iværksætte«.[27] I 1837 afgav kommissionen betænkning, som var udarbejdet af kommissionsmedlemmet J.F. Schouw.[28] I betænkningens præambel hed det: »Aandskræfternes Udvikling og Erhvervelsen af Kundskaber bidrage ikke alene til at hæve Mennesket som saadant, de forøge ogsaa hans Betydning og fremme hans Virksomhed som Medlem af Borgersamfundet; ja selv paa de forskjellige Livssysler, ialtfald med Undtagelse af de allerlaveste aldeles mekaniske Beskjæftigelser, indvirke de gavnligt«. Kommissionen henviste til de naturvidenskabelige fremskridt og deres indflydelse på alle tekniske og industrielle fag. Med den stigende oplysning steg også trangen til en udvidet kundskabskreds, især hos næringsborgerskabet. Hertil kom kongens ønske om, at købstadsborgeren og landmanden skulle tage mere aktiv del i bestyrelse af de kommunale anliggender, og at enkelte af dem skulle være stænderdeputerede. Emnet havde også været meget diskuteret »i Samtaler, i Dagblade og Skrifter, og endeligen med stor

Stemmeflerhed i begge de danske Stænderforsamlinger. Er end Begrebet om Realunderviisningen for Mange højst uklart, saa er Trangen dertil unægtelig tilstede«.[29]

Formålet med realundervisningen skulle være dobbelt: dels åndsdannelse (den formelle del af undervisningen), dels kundskabserhvervelse (den reelle undervisning). Begge dele var vigtige. Selvom der blev taget hensyn til elevernes fremtidige borgerlige erhverv, lagde man vægt på, at der ikke var tale om en speciel dannelse, men »en almindelig Dannelse«. Formel dannelse måtte ikke tilsidesættes, for det var vigtigt ikke blot for embedsmanden, men også for borgeren, at ånden blevet øvet, således at man siden hen i livet med lethed kunne opfatte og med skarphed og bestemthed begribe og dømme.[30]

Forslag til fag- og timefordeling fremgår af tekstboks 1. I kommissionen var man opmærksom på, at realeleven ikke skulle blive overvældet af for meget stof og for mange timer, og »at den vordende Næringsborger ikke formeget bør vænnes til Boglivet, hvorved han kunde udsættes for at blive mindre skikket til det praktiske Livs Sysler«. Man foreslog, at eleven skulle have undervisning fra det 8. til det 18. år, helst i ti klasser, men økonomisk var det kun realistisk med fem klasser.[31]

Boks 2. Fag- og timefordeling 1844/45 for Århus Videnskabelige Realskole.[37]

	I klasse 8-10 år	**II klasse 10-12 år**	**III klasse 12-14 år**	**IV klasse 14-16 år**	**V klasse 16-18 år**
Basisfag					
Dansk	7	4	4	4	4
Skrivning	4	4	2	1	-
Naturvidenskabelige fag					
Regning	5	4	2	1	1
Matematik	-	-	5	4	4
Fysik og kemi	-	-	-	3	3+2
Naturhistorie	3	2	2	2	2
Geografi	2	2	2	2	2 (1)
Humanistiske fag					
Religion	2	2	2	2	2
Historie	2	2	2	2	2 (3)
Tysk	4	6	4	4	4
Fransk	-	4	4	4	4
Engelsk	-	-	2	2	2
Praktisk-musiske fag					
Tegning	3	2+2	2+1	2+1	2+1
Gymnastik	2	2	2	2	2
Sang	2	2	2	2	2
	36	**38**	**38**	**38**	**39**

Kommissionen frarådede oprettelse af realklasser i den lærde skole eller fællesundervisning i de nederste klasser, ligesom man heller ikke troede på realgymnasier som et slags supplement til borgerskolen for børn i alderen 15-18 år. Flertallet foreslog derfor – på forsøgsbasis – oprettelse af to videnskabelige realskoler uden for København, den ene i Odense og den anden i Århus eller Randers. Ligeledes burde der anordnes en eksamen ved universitetet for realstudenter, således at de kunne indskrives ved universitetet og Den Polytekniske Læreanstalt. Mindretallet udgjordes af J.F. Schouw, der ville have den ene realskole placeret i København ved at omdanne Landkadetkorpsets fire nederste klasser til realundervisning.[33]

Videnskabelige realskoler og realklasser

Den Videnskabelige Realskole i Århus 1839-53

Kongen fulgte i det væsentligste Realskolekommissionens forslag, men der blev kun oprettet en videnskabelig realskole, nemlig i Århus. Eleverne skulle have undervisning fra 8. til 18. år i dansk og skrivning, matematik og regning, naturhistorie, naturlære, geografi, religion, historie (herunder industri- og handelshistorie), tysk, engelsk og fransk samt tegning, sang og gymnastik.

Skolen åbnede 5. november 1839 med cand.philos. Knud Chr. Nielsen, medbestyrer af von Westens Institut, som rektor, og lærer ved Landkadetakademiet, cand.theol. Cl. Funch som overlærer.[34] Formålet med den videnskabelige realskole var at »virke for at gjøre en høiere Dannelse almindeligere i de Classer af Samfundet, som efter Tidernes Vilkaar maae ansees for modtagelige for en saadan«. Dette skulle ske ved en grundig og levende undervisning og derved »vække en høiere og bedre Aand hos den vordende Kjøbmand, Landmand og Fabrikant, udvide hans Synskreds, gjøre ham villig og dygtig til at tilegne sig de nyere Tiders Fremskridt«.[35]

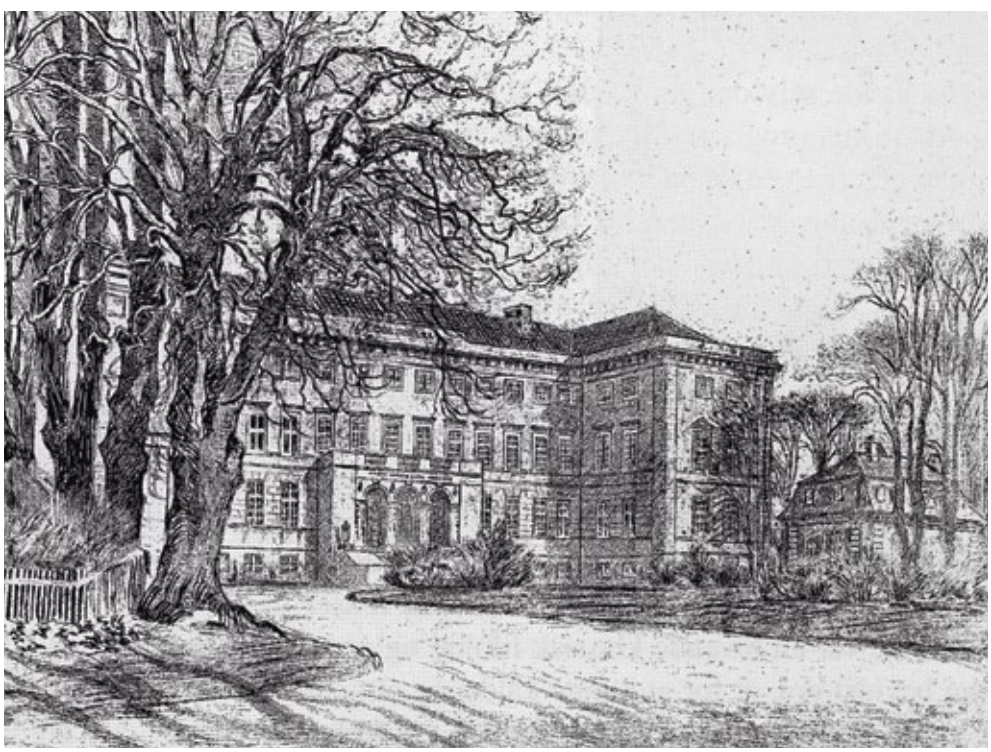

I 1837 blev der indført undervisning i "de saakaldte Real-Videnskaber" på Sorø Akademi, og fra 1851 kunne man tage realeksamen på akademiet. Akademiet blev ikke den skole i Soer, som Grundtvig havde forestillet sig, eller det akademi for realvidenskaberne, som Christian 8. havde tænkt sig (litografi, Det Kongelige Bibliotek).

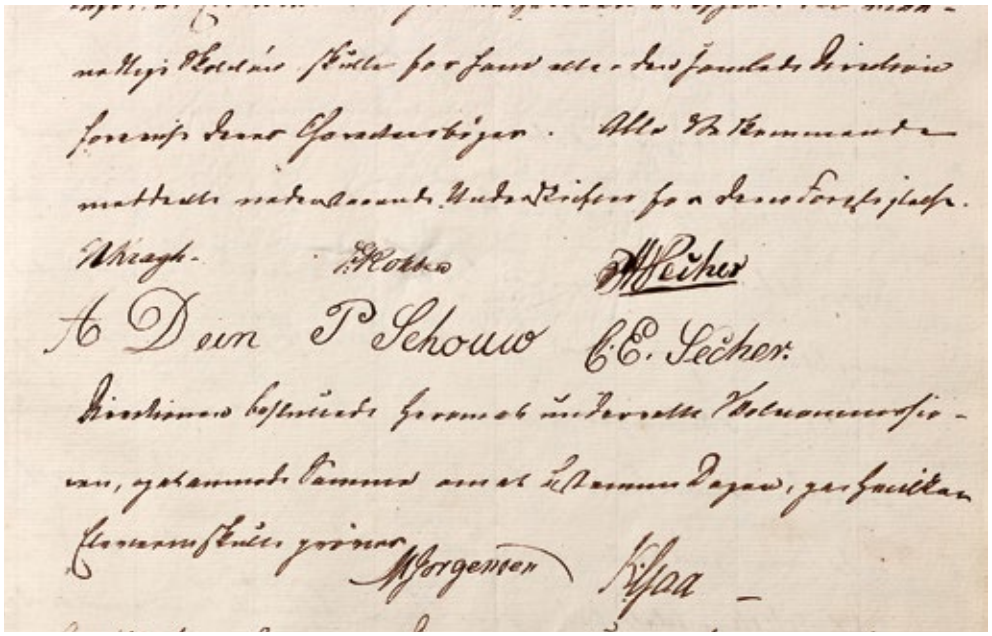

I 1834 oprettedes Helsingør Borgerlige Forening til Realkundskabers Udbredelse. Stifterne var 34 mænd fra den øvre del af byens handels- og håndværkerstand, herunder handelsbetjent K. Gad, der blev foreningens første sekretær. Hans underskrift ses nederst t.h. (foreningens forhandlingsprotokol 1834-62, Landsarkivet for Sjælland).

Skolens undervisningsplan (se tekstboks 2) stemte i høj grad overens med kommissionens forslag, dog havde man i de mindre klasser et noget større timetal, mens det omvendte var tilfældet i de højere klasser, fordi de yngre klasser behøvede vejledning, mens eleverne i de større klasser burde have så megen tid til selvstændigere arbejder som muligt. I fysik, kemi, naturhistorie, tysk og fransk havde man hævet timetallet, fordi man ikke kunne nå det fastsatte mål med så få timer, mens man i engelsk, regning og matematik havde sat timetallet ned.[36]

Skolen havde 113 elever i årene 1839-45, langt de fleste i 1.-3. klasse, hvorimod det kneb med at få fyldt 4. og især 5. klasse op, hvilket hang sammen med, at forældrene tog eleverne ud ved konfirmationstid. 55 elever var trådt ud, heraf 42 i 1.-3. klasse, dvs. senest når de var blevet fjorten år og dermed blev konfirmeret. Skolens overlærer Cl. Funch hævdede, at det store frafald skyldtes, at der ikke var knyttet en eksamen til den, der gennemgik alle fem klasser, med rettigheder. En eksamen ville have givet forældrene »en tydeligere Forestilling om, hvad det var, der ved Skolen skulde udrettes, og idet det derved blev synligt, at Staten tillagde den Dannelse, som ved Skolens Virksomhed skulde erhverves, megen Betydenhed […]«. Han foreslog derfor i 1845 en reform af skolen. Der skulle være otte etårige klasser i alderen 8-16 år, hvorved den øverste klasse faldt bort. Tillige skulle fordringer i nogle af fagene sættes ned, således at eleverne ville få den samme uddannelse, som eleverne i den lærde skolers seks nederste klasser fik efter forsøgsplanen for den lærde skole af 1845.[38] Reformen blev dog ikke til noget, idet den ikke fik opbakning fra de centrale myndigheder.

Under finanslovsdebatten i 1851 foreslog et par folketingsmedlemmer at halvere realskolens bevilling for dermed at bevirke skolens nedlæggelse. Forslaget blev taget tilbage, fordi det ikke kunne vinde flertal, men blev genfremsat i 1852, hvor man ønskede halvdelen af bevillingen overført til realundervisning på Århus Katedralskole. Kultusministeriet erkendte, at planen af 1839 havde været for omfattende i forhold til det reelle behov, og der var derfor brug for en ny, indskrænket undervisningsplan. Den billigste og heldigste måde var at knytte realundervisning til de lærde skoler i enkelte større købstæder med over 5.000 indbyggere, hvor befolkningen, erhvervsstrukturen og

et større opland gav udsigt til »ikke for ringe Afbenyttelse«. I den forbindelse så man ikke længere noget behov for den videnskabelige realskole, og i 1853 blev realskolen nedlagt.[39]

Den Højere Realskole i Helsingør oprettet 1843

I Helsingør havde realundervisningens sag tidligt vundet fodfæste. I august 1834 blev den private forening Helsingørs Borgerlige Forening til Realkundskabers Udbredelse stiftet af 34 mænd fra den øvre del af byens handels- og håndværksstand. Blandt stifterne finder vi handelsbetjent K. Gad, som blev valgt til foreningens første sekretær. Formålet med foreningen var, at »Helsingørs Realskole skal være Hovedgienstanden for Foreningens Virksomhed. Denne Skole vil Foreningen understøtte efter Evne, deels ved at betale Skoleløn for nogle Elever, og deels ved at bidrage med Penge til nyttige Forandringer og Indretninger i Skolen«. Foreningen understøttede dog kun sønner af embeds- eller borgerklassen og ikke sønner fra almuestanden.[40] Den omtalte skole var Helsingør borgerlige Realskole, oprettet 1828 ved en reorganisering af byens kommunale skolevæsen.

I 1838 blev Helsingør Lærde Skole nedlagt, hvilket byens skolekommission forgæves havde prøvet at hindre.[41] Efter skolens nedlæggelse mente skolekommissionen (der bl.a. havde Knud Gad som medlem), at det var nødvendigt med »en høiere Dannelses-Anstalt« i byen, og man ansøgte derfor i 1840 Danske Kancelli om en forandring i byens skolevæsen. Kancelliet besluttede i 1843, at der skulle oprettes en realskole i Helsingør, og samme år godkendte kancelliet planen for den nye skole, som fik navnet Den Højere Realskole i Helsingør.[42]

I modsætning til Århus Videnskabelige Realskole var den højere realskole en kommunal skole, som blev styret af et forstanderskab. Skolen havde fire hovedklasser (på hver to år) og en forberedelsesklasse, således at man indtrådte i 4. klasse, når man var otte år, og gik ud, når man var seksten år. Man kunne derimod indtræde i forberedelsesklassen i en yngre alder end otte år. Forberedelsesklassen var dog ikke en del af selve realskolen, og den havde egen lærer. Realskolen var en betalingsskole, og det kostede 5 rigsbankdaler pr. måned i skolepenge. Der var fælles undervisning i de tre nederste klasser, mens eleverne blev delt i 1. klasse i en realklasse og i en handelsklasse for dem, der ville ind i handelslivet.[43] Til forskel fra den videnskabelige realskole i Århus optog man i fagudbuddet fysik, kemi samt teknologi og varekundskab, og undervisningen var således mere indrettet på lokale behov i den internationale handels- og søfartsby Helsingør, hvilket utvivlsomt bidrog til skolens overlevelse.

Skolen begyndte med 70 elever, heraf 52 i realklasserne, og i 1850 havde man 90 elever. Men ligesom i Århus havde man problemer med at få eleverne til at blive, efter at de var blevet konfirmeret, og i foråret 1851 blev de to øverste klasser inddraget. Året før var forberedelsesklassen og 4. klasse blevet slået sammen. Skolegangen omfattede nu fem etårige og en toårig klasse fra det 8. til 15. år.[44]

Realklasser i Rønne 1843-52

Rektor for Rønne Lærde Skole P.G. Bohr foreslog i 1838 og 1840 oprettelse af realklasser, enten i forbindelse med Rønne Borgerskole eller (for at sikre skolen elever) den lærde skole, »for at de Ikkestuderende kunde modtage en hensigtsmæssig Underviisning med Hensyn paa Søvæsen, Handel og Agerdyrkning, hvortil Pluraliteten her opofrer sig«. På samme måde foreslog provst F.L. Steenberg, at der blev iværksat en højere real-

undervisning på Bornholm for at give børnene de matematiske, naturvidenskabelige og lingvistiske kundskab, som både 1814-skoleanordningen påbød, og som tidens fordringer krævede. Det kunne enten ske som realundervisning kombineret med den lærde undervisning eller to realklasser i forbindelse med byens borgerskole – for begges vedkommende begrundet i en frygt for, at en realistisk undervisningsanstalt uden for den lærde skole ville nedbringe skolens elevtal, som i forvejen var lavt. Sidst på året i 1843 kunne Universitetsdirektionen meddele kongens godkendelse af, at der skulle oprettes realklasser med undervisning i overensstemmelse med den plan, der blev fulgt for Århus og Sorøs vedkommende. I april 1844 kunne realundervisningen begynde.[45] I 1852 blev Rønne Lærde Skole omdannet til en højere realskole, jf. nedenfor.

Realundervisning i Sorø

Realundervisning på Sorø Akademi

Sorø Akademi var blevet genoprettet i 1826 efter en længere stilstandsperiode. I 1830 blev ældste lektor Hector Estrup ansat som direktor, og allerede fra begyndelsen var han optaget af at oprette et handelsakademi og noget senere et realakademi ved siden af Sorø Akademi for »De Næringsveje, som fordrer Indsigter og mekaniske Færdigheder, savner duelige Subjekter, og Staten Læreanstalter til at opdrage saadanne«. Foreløbig vandt tanken dog ikke gehør hos kollegerne i Sorø, og Estrup trak planerne tilbage. I 1835 var tiden blev moden til realundervisning, og på foranledning af Estrup fik Universitetsdirektionen kongens tilladelse til at gå i gang med planer om realistisk undervisning i Sorø. Direktionen indhentede en udtalelse fra Estrup, som foreslog en otteårig uddannelse fordelt på fire toårige klasser med 36 timer ugentligt, og hvor hovedvægten lå på fransk, tysk og engelsk samt matematik og regning. Direktionens betænkning

Boks 3. Timetabel for realeleverne på Sorø Akademi 1837.[46]

	1. klasse	2. klasse	3. klasse	4. klasse	5. klasse	6. klasse	I alt
Dansk	6	4	3	2	3	3	**21**
Skrivning	4	4	4	1	1	-	**14**
Religion	2	2	2	2	2	2	**12**
Latin	6	6	6	2	1	1	**22**
Tysk	3	3	3	3	3	3	**18**
Fransk	-	4	4	4	5	7	**24**
Engelsk	-	-	-	2	4	4	**10**
Historie og geografi	5	5	5	5	4	5	**29**
Matematik	-	-	4	6	5	6	**21**
Praktisk regning	5	4	-	1	1	-	**11**
Naturhistorie	2	2	2	4	4	4	**18**
Naturlære	-	-	-	-	2	3	**5**
Geometrisk tegning	-	-	2	2	-	-	**4**
Frihåndstegning	3	3	1	2	1	1	**10**
Antal timer pr. uge	36	36	36	36	36	39	

forelå i foråret 1836, men på grund af Estrups afgang blev sagen udsat, til den nye direktor var tiltrådt.

G.H. Waage tiltrådte 1837, og hans forslag blev lagt til grund for bekendtgørelsen af 17. oktober 1837 om indførelse af realundervisning »for saadanne Elever, der attraae at undervises i de saakaldte Real-Videnskaber […] til Underviisning i Forening med de studerende Elever«. Realundervisningen kom til at omfatte seks klasser, fem etårige og en toårig klasse, med fælles undervisning for realister og akademister i de tre nederste klasser, mens der i de tre øverste klasser blev givet særlig undervisning i realfagene, jf. tekstboks 3. Waage mente, at latin ville lette elevernes tilegnelse af fremmedsprog, og derfor indførte han latin som fag med seks timer ugentligt i de tre første og 1-2 timer i de øverste klasser.

Undervisningsplanen blev forandret i 1843, hvorefter man først begyndte med latin i 3. klasse og fransk i 2. klasse, så eleverne ikke skulle anvende tid på latin til skade for deres fremgang i andre for dem vigtige fag. 1843-ændringen medførte flere realelever, men det var stadig svært at tiltrække elever. I 1849 ændrede man undervisningen, således at kun de to nederste klasser var fælles for studerende og realister, mens de tre øverste var for realister og med vægt på de tre levende sprog, matematik og regning samt naturhistorie. Tilbage stod spørgsmålet om akademiets realafgangseksamens virkning, som dog først blev afklaret ved undervisningsplanen for realundervisningen ved de lærde skoler af 1855.[47]

Sorø Akademis Realhøjskole

N.F.S. Grundtvig henvendte sig til Christian 8. i begyndelsen af 1843. Grundtvig var i 1830'erne og 1840'erne meget optaget af oprettelsen af en højere læreanstalt (en højskole i datidens sprog), en form for et folkeligt universitet, som kunne sætte den brede befolkning, der ikke havde en universitetsuddannelse, i stand til at deltage i den politiske debat i stænderforsamlingerne. Højskoletanken gik tilbage til 1827-34 og blev fremsat i en række skrifter 1836-40.[48] I 1838 skrev Grundtvig en redegørelse for sit skolesyn: *Skolen for Livet og Academiet i Soer*.[49] Titlen var svar på Algreen-Ussings krav i 1836 om en skole for livet, som Grundtvig mente, at der var tre slags af: kirkeskolen, borgerskolen og den lærde skole. Han vendte sig mod latin og latinerne, men også imod matematikken, idet man nu havde »faaet den Ahnelse, at *Mathematiken* kan giøre Mirakler til at forbedre og forædle alle *Borgerlige Sysler*, mens den i Forbigaaende *skærper* Forstanden til at forklare alle *muelige* Ting«. Grundtvig kritiserede den borgerlige drengeskole, der var »ligesaa *strængt videnskabelig* baseret paa *Mathematiken*, som *Latin-Skolen* paa de *døde Sprog*«.[50]

Grundtvig var i audiens hos Christian 8. i februar 1843 for at overrække skriftet *Nytaars-Ønske i Danske Samfund*, og her benyttede han lejligheden til at fremføre sine ideer om »en Dansk Højskoles Oprettelse i Sorø«. Grundtvig fik lov til at indsende en redegørelse herom, hvilket blev til skriftet *Om Indretningen af Sorø Academi til en folkelig Høiskole*. Akademiet skulle være »en Anstalt for Ungdommens folkelige Dannelse og Oplysning paa Modersmaalet«, hvor man fik undervisning i følgende fag: modersmålet, danmarkshistorie, folkesang (»det frugtbareste Dannelses-Middel« siden arilds tid), fædrelandet (geografi og statistik) samt statsforfatning og lovgivning.[51]

I 1843 fik Universitetsdirektionen ordre om at levere en betænkning om mulighederne for at oprette en humanistisk højskole, en højere realskole eller begge dele i for-

ening i Sorø. Direktionen mente imidlertid, at en sådan institution kun havde ringe muligheder for at overleve, og man frarådede derfor opretholdelse af den akademiske læreanstalt såvel som en reorganisation. Kongen – sikkert stærkt påvirket af dronningen og Grundtvig – satte dog igennem, at direktionen *skulle* udarbejde forslag til oprettelse af en højere læreanstalt for realvidenskaberne, med kongens ord: et realakademi eller akademiet for statsvidenskaber. Når man henlagde den statsvidenskabelige eksamen til akademiet, kunne det (ud)danne administrative embedsmænd, men også oplyste borgere, der som handels- og industrifolk, som medlemmer af stænderforsamlingerne og kommunalbestyrelser og som landejendomsbesiddere kunne udbrede sagkundskab og videnskabelig dannelse.

Selvom direktionen ikke brød sig om ideen – Christian 8. noterede senere, at »Universitets Directionen henholdt Sagen og gjorde mange Vanskeligheder«[52] – måtte den i gang med arbejdet, men man forhastede sig ikke. Først i 1847 fremlagde direktionen et forslag til en reorganisation af Sorø Akademi, som skulle omdannes til Sorø Gymnasium (altså lærd skole) og til Sorø Realhøjskole. Kongen besluttede, at Sorø Realhøjskole skulle oprettes, og at Universitetsdirektionen skulle udarbejde en plan for højskolens organisation og virksomhed. Grundpunkterne i det forslag, som en kommission udar-

Boks 4. Oversigt over de vigtigste bestemmelser om realundervisning 1837-95.

17/10-1837	Bek. ang. nogle forandringer i undervisningen m.m. ved Sorø Akademi og Skole
14/9-1839	Bek. ang. en alm. forberedelseseksamen ved Københavns Universitet for polyteknikere, ustuderede jurister, farmaceuter, forststuderende og veterinærer
21/5-1839	Bek. ang. oprettelse af en videnskabelig realskole i købstaden Århus
5/10-1843	Plan for den højere realskole i Helsingør
11/11-1843	Bek. ang. oprettelser af realklasser ved Rønne Lærde Skole
18/9-1855	Bek. ang. en undervisningsplan for en særskilt realundervisning ved nogle af de lærde skoler i kongeriget Danmark og en afgangsprøve for dem, der har gennemgået denne undervisning eller en tilsvarende ved andre skoler [afgangseksamen for realdisciple af højere grad]
1/8-1857	Bek. ang. en forandret indretning af den ifølge kgl. resolution af 7. september 1838, sammenholdt med kgl. resolution af 3. oktober 1850, anordnede almindelig forberedelseseksamen ved Københavns Universitet [almindelig forberedelseseksamen af højere og lavere grad]
28/5-1859	Bek. ang. indretning af en afgangseksamen ved realskolerne, svarende til og med samme retsvirkninger, som den ved Københavns Universitet anordnede almindelige forberedelseseksamens lavere grad [afgangseksamen for realdisciple af lavere grad]
1/4-1871	Lov om undervisningen i de lærde skoler [4. klasses hovedeksamen]
30/8-1881	Anordning ang. en sammensmeltning af de tvende afgangseksaminer for realdisciple af en lavere og højere grad samt de tvende almindelige forberedelseseksaminer af lavere og højere grad ved universitetet til en enkelt almindelig forberedelseseksamen
12/5-1882	Anordning om kvinders adgang til at underkaste sig den ved anordning af 30. august 1881 indrettede almindelige forberedelseseksamen
1/3-1895	Anordning ang. den almindelige forberedelseseksamen

Folketingsmedlem for Thisted-kredsen, branddirektør C.A.H. Hansen omfattede sin valgkreds med stor interesse og var bl.a. initiativtager til oprettelsen af Thisted Realskole (portræt, Det Kongelige Bibliotek).

bejdede, kom til at danne grundlag for kongens reskript af 31. december 1847 om oprettelse af Sorø Akademis Realhøjskole.

Undervisningen omfattede et toårigt kursus med dansk som fællesfag. Derudover delte undervisningen sig i tre hovedretninger eller kursusrækker: 1) en historisk retning, herunder geografi, statistik, nationaløkonomi, statsforfatning og -forvaltning, 2) en lingvistisk retning for tysk, fransk og engelsk og 3) en naturvidenskabelig retning med matematik, astronomi, fysik og kemi samt naturhistorie. Adgang til de faste kurser var betinget af en optagelsesprøve svarende til eksamen artium; fritaget var dog de, der havde gennemgået 6. klasse i en lærd skole eller taget afgangseksamen ved en af de videnskabelige realskoler. Der skulle afholdes afgangseksamen efter det toårige kursus med ret til at blive optaget på Københavns Universitet.

I Sorø gik lærerne i gang med at udarbejde en omfattende plan for den nye realhøjskole, som lå klar i marts 1848, men planens færdiggørelse faldt sammen med enevældens afskaffelse. En af kultusminister D.G. Monrads første embedsgerninger blev at stille oprettelsen i bero grundet de omskiftelige tider og undervisningsvæsenets finansielle tilstand, som det officielt hed. Reelt skyldtes henlæggelsen af projektet departementschef J.O. Hansen, tidligere medlem af Universitetsdirektionen. Han havde ikke brudt sig om projektet i direktionens tid og fik nu mulighed for at standse det, hvilket han gjorde.[53]

4. Fire eksamener – nye realskoler 1850-70

På det uddannelsespolitiske område var første halvdel af 1850'erne præget af reformer og forandringer. Den lærde skole fik en ny undervisningsplan i 1850 (Den Madvigske Skoleordning), men der blev også nedlagt skoler i 1852 og 1856. På folkeskoleområdet kom der en lov om lærernes løn- og pensionsforhold m.v. i 1856, ligesom læreruddannelsen fik nye bestemmelser i 1857. Samme år blev også de Monradske Kurser (forløberen for Danmarks Lærerhøjskole) sat i værk. Og på realskoleområdet bød sidste halvdel af 1850'erne på nye bestemmelser om almindelig forberedelseseksamen og på den nye realafgangseksamen.

Nye realskoler

I 1838 blev de lærde skoler i Nyborg, Helsingør og Nakskov nedlagt. I 1846 skulle der findes ressourcer til en planlagt skolereform, og skolen i Vordingborg blev derfor nedlagt. Visse dele af skolens ejendom og penge blev overladt til kommunen, og i bygnin-

gerne etableredes Vordingborg Realskole fra 1847.[54] Det unge folkestyre fortsatte denne politik. I 1850 blev det bestemt, at Slagelse og Rønne lærde skoler skulle nedlægges. I Slagelse overdroges bygninger og midler til byen til »en udvidet og forbedret Realunderviisning« enten i en dertil oprettet skole eller i forbindelse med en eksisterende skole på stedet. Rønne Lærde Skole blev omdannet til en statslig, højere realskole for Bornholm.[55] Ved lov af 10. april 1855 bestemtes det, at Kolding mistede sin lærde skole. Skolens kapital og den helt nye skolebygning overgik sammen med et årligt statstilskud på 1.500 rigsdaler til kommunen med det formål at oprette en realskole, der blev åbnet i 1856 som Vejle Amts højere Realskole.[56]

I 1854 og 1856 blev to ny realskoler grundlagt efter lokalt initiativ. I Færøerne blev der som led i ordningen af øernes skole- og undervisningsvæsen i 1854 oprettet en realskole, som blev indviet i 1861.[57] Skolen vil blive nærmere omtalt i dette værks kapitel 14. Thisted-kredsens folketingsmedlem C.A.H. Hansen ønskede, at lokalbefolkningen fik en tilfredsstillende højere undervisning, bl.a. fordi egnens beboere kom mere og mere i handelsforbindelse med Holsten og England. Ved lov af 16. februar 1856 oprettedes en kommunal realskole i Thisted med statstilskud. Ifølge skoleplanen havde skolen »det almindelige Formaal at være en Dannelsesanstalt for det borgerlige Liv«, hvor eleverne både skulle have kundskaber, der gjorde dem i stand til at træde ind i »en borgerlig Livsstilling«, men også rustede de elever, der ville studere videre.[58]

Realundervisning ved de lærde skoler og fire eksamensformer

Rektor P.H. Tregder, Aalborg Katedralskole, indsendte i 1851 et forslag om indførelse af realundervisning på skolen. I ministeriet mente man, at man kunne drage nytte af erfaringerne fra de to videnskabelige realskoler, Sorø med realeksamen og de københavnske privatskoler med hensyn til elevernes afgangsalder og målet med undervisningen. Og ved at benytte de to nederste klasser som fællesklasser behøvede man kun at oprette 3.-5. realklasse, hvilket betød en udgiftsbesparelse. J.N. Madvig, undervisningsinspektør for de lærde skoler, udarbejdede derpå et forslag til lov om forbindelse af en særegen realundervisning med nogle af de lærde skoler. Der skulle oprettes realklasser for at give elever, som ikke skulle studere ved universitetet, »en paa tidligere Indtræden i det practiske Liv beregnet *sammenhængende Dannelse*«. Der var tale om et femårigt forløb (de to nederste fællesklasser indberegnet) fra 10. til 15. år. Der skulle holdes afgangseksamen i samtlige fag, og eksamenen gav samme ret og adgang som almindelig forberedelseseksamen ved universitetet.[59]

I januar 1855 fremsatte kultusminister C.C. Hall et lovforslag om særskilt realundervisning ved katedralskolerne i Århus og Aalborg og en modenhedsprøve for dem, der havde gennemgået realundervisning. I modsætning til Madvigs forslag var der nu mulighed for, at ministeren også kunne give eksamensret til kommunale og private skoler, dog for maksimalt ti år ad gangen. Ved 1. behandlingen mente D.G. Monrad, at hovedparten af forslagets bestemmelser hørte hjemme i en administrativ forskrift, og dette synspunktet vandt tilslutning i det udvalg, som behandlede forslaget. Ministeren valgte derfor at trække lovforslaget tilbage.[60]

En kommission under forsæde af Madvig udarbejdede herefter undervisningsplan for realundervisning i nogle af de lærde skoler, indretning af en afgangseksamen for realdisciple og eksamenskontrol. Kommissionen fulgte ministeriets lovforslag med en enkelt undtagelse, idet man forlængede undervisningstiden fra fem til seks år (10.-16. år), fordi

Thisted Realskole, oprettet 1856, havde til formål at være »en Dannelsesanstalt for det borgerlige Liv«, hvor eleverne både skulle have kundskaber, der gjorde dem i stand til at træde ind i »en borgerlig Livsstilling«, men også rustede de elever, der ville studere videre (foto 1921, Dansk Skolemuseums samlinger).

en »virkelig Tilegnelse af hele Lærecursets Indhold og Befæstelse deraf ved tilbørlig Repetition og Indøvelse« krævede seks år. Man sigtede især til matematik og naturlære. Mindretallet (Martin Hammerich, Borgerdydskolen på Christianshavn), modsatte sig udvidelsen, fordi det ville medføre, at den langt overvejende del ville forlade skolen inden kursets fuldendelse, netop fordi det lå ud over konfirmationsalderen, men ministeriet accepterede udvidelsen.[61]

Undervisningsplanen blev udstedt med bekendtgørelse af 18. september 1855. *Afgangseksamen for realdisciple*, der også kunne afholdes af kommunale og private skoler, gav adgang til højere undervisningsanstalter og fageksamener.[62] Realundervisning blev indført samme år ved de lærde skoler i Århus og Aalborg, Horsens 1857, Nykøbing Falster 1860, Randers 1861, Roskilde 1865, Frederiksborg 1867 og Viborg 1868. Metropolitanskolen fik ikke realklasser, da der i København fandtes privatskoler med realundervisning.

I 1867 fik Madvig lejlighed til at redegøre for sine tanker om realundervisning i de lærde skoler. Skolernes lærde undervisning var og skulle forblive hovedretningen, mens realundervisningen var et begrænset sidekursus for dem, der af forskellige årsager ikke ville eller kunne gennemføre hovedkurset. Undervisningen skulle dog give eleverne »en virkelig *almindelig* Dannelse« og sætte dem i stand til videreuddannelse i »Specialundervisning for umiddelbart praktiske Formaal« eller ansættelse i »praktisk Livsgjerning«. Hvis man skulle have realundervisning ved de lærde skoler, burde det være »det

fulde System af *særskilte* Realklasser« med de to nederste fællesklasser og tre realklasser, altså den seksårige uddannelse. Derimod brød han sig ikke om den indskrænkede realundervisning eller supplerende undervisning, der formede sig som et tillæg til den lærde undervisning for realelever. Det blev nemlig vanskeligt at have fællesundervisning for begge retninger, især i de større klasser, og den lærde skolers elever skulle have den undervisning, de havde krav på.[63]

Kultusministeriet udstedte i august 1857 en bekendtgørelse om almindelig forberedelseseksamen ved universitetet, hvorved eksamensordningen af 1838 bibeholdtes i dens daværende form og indretning, nu betegnet som *almindelig forberedelseseksamen af lavere grad* for dem, der ville studere på Den Kgl. Veterinær- og Landbohøjskole, tage juridisk eksamen for ustuderede, veterinæreksamen eller farmaceutisk eksamen. Endvidere blev en *almindelig forberedelseseksamen af højere grad* oprettet til dem, der ville indstille sig til polyteknisk eksamen, forsteksamen eller landmåler- og landinspektøreksamen. Denne eksamen svarede til afgangseksamen for realdisciple.[64]

Dette fik folketingsmedlem C.A.H. Hansen, der sad i bestyrelsen for Thisted Realskole, til i 1857 at anmode ministeriet om, at eleverne i denne skole eller muligt i hele landet måtte tage en afgangseksamen ved skolen, der fritog dem for at tage almindelig forberedelseseksamen af lavere grad ved universitetet. Madvig var ikke begejstret for at give skolerne beføjelse til at afholde forberedelseseksamen af lavere grad, og hvis man gjorde det, var det nødvendigt med eksamenskontrol, hvilket ville være uoverkommeligt for Undervisningsinspektionen (altså Madvig selv). Han mente i øvrigt, at andragendet ikke gav tilstrækkelig anledning til at tage spørgsmålet om ordning af realun-

Figur 1. Det danske skolesystem 1871-1903.

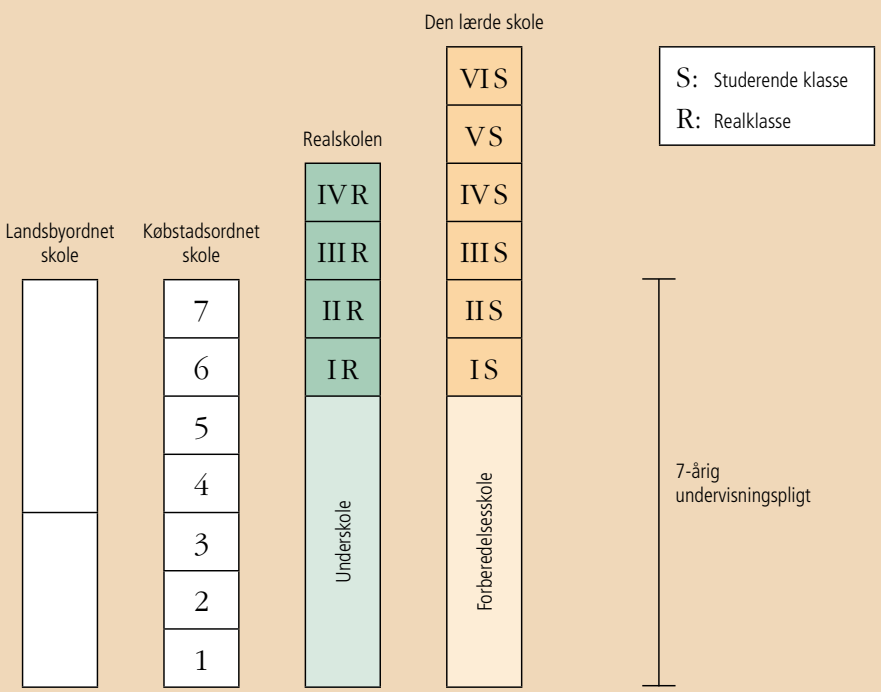

dervisning op til fornyet drøftelse. Skolerne burde »indrette deres Undervisningsplan efter Trang og Omstændigheder« og ikke – hvad han frygtede – efter hensynet til en sådan afgangseksamen. I Kultusministeriet var man i udgangspunktet enig med Madvig, men de skoler, hvor der efter undersøgelse fandt en »vel afrundet og vel afsluttet Undervisning« sted, burde havde tilladelse til at afholde denne eksamen. Og i maj 1859 udstedte ministeriet en bekendtgørelse om *afgangseksamen for realdisciple af lavere grad*.[65]

Der eksisterede nu fire eksamener på realundervisningsområdet. For realelever fandtes der afgangseksamen for realdisciple af højere grad (også kaldet den store præliminæreksamen) fra 1855 og af lavere grad (den lille præliminæreksamen) fra 1859. For privatister var der almindelig forberedelseseksamen ved universitetet af højere grad og af lavere grad, begge fra 1857.[66]

Endelig fik man i 1871 en femte form for eksamen: 4. klasses hovedeksamen. Ved lov af 1. april 1871 om undervisningen i de lærde skoler blev der indrettet en afgangseksamen ved udgangen af 4. klasse, som gav samme rettigheder som afgangseksamen for realdisciple af højere grad, en mulighed som eksisterede frem til almenskoleloven af 1903.[67]

5. Realskolen og enhedsskolen – almindelig forberedelseseksamen 1870-81

Siden afslutningen af forsøgsperioden i begyndelsen af 1850'erne havde debatten om realskolerne været begrænset, og skolernes beskedne antal – cirka 20 – gav ikke anledning til den store diskussion. Derimod var borger- og almueskolevæsenets forhold genstand for omfattende debat og flere reformforsøg.[68]

Den vertikale enhedsskole

Et af de forhold, der blev indgående diskuteret i 1870'erne og 1880'erne, var enhedsskolen, som var betegnelse for en skolestruktur, hvor der er »organisk forbindelse« mellem de forskellige skoleformer, således at en elev støt og roligt uden privat ekstraundervisning kunne gå fra folkeskolens 1. klasse til studentereksamen. Der var tale om en vertikal enhedsskole med enhed i højden – i modsætning til den horisontale enhedsskole, hvor der er enhed i bredden med en skole for børn af alle sociale lag og af begge køn.[69]

Under debatten i 1871 om lovforslaget om den lærde skole drøftedes en stærkere forbindelse mellem borger- og almueskolevæsenet og den lærde skole. Allerede i 1870 havde realskolebestyrer i Slagelse Frederik Dahl taget emnet op til behandling i forbindelse med 1871-lovforslaget og anskuet sagen fra realskolens standpunkt. Realskolen ville ikke være »et Dannelsens Mellemled mellem Borger- og Latin-Skolen; den vil heller ikke være en til Borgerskolen knyttet Klasse for Eliten af denne Skoles Elever, lige saa lidt som den i Latinskolen vil være en Klasse for dennes Bærme. Den vil være *Latinskolens videnskabelige og aandelige Jævnbyrdige*; men faktisk er den i denne Henseende som i materiel Henseende Stedbarnet«. Derfor burde realskolen tilkæmpe sig den berettigede ligestilling. Den naturlige rækkefølge eller opbygning af skolesystemet ville være en barneskole i 6-10 års alderen, en borgerskole for de 10-14-årige og en lærd skole for 14-18 års alderen, og »disse Skoler virke heldigst, naar de vare sammenknyttet af en Idee, men

ikke sammensmeltede i een Anstalt«. Der skulle være enhed i uddannelsessystemet for de 6-18-årige, men ikke institutionel enhed.[70]

I forbindelse med enhedsskoletanken drøftedes også standscirkulation, inspireret af den svenske pædagog Thorsten Rudenschölds værker om standsomskiftningen, dvs. at en person fra de lavere stænder kunne gå op i de højere stænder og omvendt. I Danmark var det især H.H. Lefolii, rektor for Viborg Katedralskole, der tog ideen til sig. Han mente, at hvis man ville arbejde for en virkelig gennemførelse af standscirkulation, var det i skolen, at man måtte begynde, idet det var her, at den opvoksende slægt skulle se, at »Stand og Byrd er ingen virkelig eller uoverstigelig Skillevæg mellem de enkelte«. Dette skulle især gælde bondestanden. I modsætning til Dahl mente Lefolii, at der skulle være organisk forbindelse mellem den højere og den lavere skole, for på den måde blev de enkelte skolegrene bedre til at arbejde sammen og arbejde for den enkelte elev.[71]

Fra rektoren for Frederiksborg Lærde Skole, Carl Berg, kom der også et forslag til en enhedsskole. For det brede demokratiske grundlag, hvorpå statsordningen hvilede, var det betydningsfuldt, at fællesskabet var så stort som muligt i børneundervisningen, således at de dygtigste åndelige kræfter uden hensyn til social klasse kunne få den bedste uddannelse, som landet gav. Dertil kom, at Danmark som en lille nation ikke havde råd til at lade åndelig kapital (med et moderne ord: intelligensreserven) ligge uanvendt hen, og derfor burde de dygtigste kræfter i samfundet have adgang til den højere undervisning.[72]

Emnet var genstand for drøftelse på det 3. nordiske skolemøde i 1877,[73] men derefter ebbede debatten ud i begyndelsen af 1880'erne. Kultusminister Jakob Scavenius prøvede ved et lovforslag om den lærde skole i 1882 at oprette et treårigt realkursus, hvori man kunne optages efter bestået almindelig forberedelseseksamen, og med et lovforslag i 1885 at tilvejebringe »en organisk Forbindelse og indre Sammenhæng mellem det lavere og højere Skolevæsen«, men forslagene kom ikke til førstebehandling på Rigsdagen.[74]

Den reformerede realskole

S.H. Hoffmeyer Hansen, senere adjunkt ved Roskilde Katedralskole, oprettede i 1872 Lyngby Borger- og Realskole, som han drev frem til begyndelsen af 1880'erne. I 1875 udgav han *Den reformerede Realskoles Mission*, hvis problemstillinger blev udbygget i *Skolens og Samfundets Reform ved de praktiske Kræfters aandelige Frigørelse* fra 1877. I begge værker, der er skrevet i en svulstig tone, opererede forfatteren på en national-kristelig basis vendt mod socialisme, kommunisme, materialisme m.m., som han anså for værende vildfarelser.

I *Den reformerede Realskoles Mission* skrev Hansen, at nutiden med den frie forfatning stillede langt større krav til den enkeltes kræfter, hvorfor det var nødvendigt, at der blev sikret muligheder for at erhverve kundskab og dannelse, hvis friheden skulle virkeliggøres. Dette kunne man gøre ved at udvikle skolen. I denne henseende lå hovedvægten på, hvad Hansen kaldte »den reformerede Realskole«.[75] Hansen ville puste nyt liv i realskolen ved at udvikle viljestærke mennesker, fremelske selvarbejde og åndelig selvstændighed. Fundamentet for den reformerede realskole skulle være religion og historie i en uopløselig enhed med den deraf aflejrede moralske og sædelige dannelse. Historiefaget skulle nemlig overvejende være kulturhistorisk, hvor eleverne lærte de store linjer. Derved kom de til at forstå, at hvad der umiddelbart syntes tilfældigt eller uretfærdigt,

var »fornuftnødvendigt grundet«, og på den måde ville eleven lære at agte samfundet og dets institutioner som værn for sit eget og andres åndelige og materielle liv.[76]

Realskolen skulle give eleverne dannelse og kundskab: Dannelsen var den kristeligt-historisk-moralske, hvorpå samfundet hvilede, mens kundskaben var »en real-sproglig med stærk Retning mod det praktiske, med Virkelighedens Liv og Lys som Norm og Prøve«. For Hansen at se var skolens opgave at danne dels gode, fædrelandssindede borgere, dels dygtige mennesker til at virke i livets praktiske forhold. De reformerede realskoler, ledet på den rette måde og i den rette ånd, ville være en uvurderlig støtte for et sundt borgersamfund i disse tider, hvor så mange enten var vildledt af »overspændte Ideer«, nemlig »Socialisme og andre vildfarne Lærdomme«, eller arbejdede på samfundets tilintetgørelse.[77]

Almindelig forberedelseseksamen af 1881

Som nævnt i afsnit 4 fandtes der fra 1859 fire forskellige eksamener som afslutning på realundervisning, hvortil kom 4. klasses hovedeksamen fra 1871. De mange eksamener gav anledning til kritik. Under mærket NH gav en person i *Fædrelandet* 1879 udtryk for, at almindelig forberedelseseksamen af højere grad var vel indrettet, mens forberedelseseksamen af lavere grad var »en mærkelig Tingest af en Examen«, idet eksamenskravene var forskellige, afhængig af om man tog den på universitetet eller ved en skole. Han foreslog derfor, at der skulle være én lavere forberedelseseksamen, og at den skulle have samme form som realafgangseksamen.[78]

Familierne Dahl og Fraenkel samlet i bestyrerboligen i Slagelse Realskole. Frederik Dahl, skolens leder 1867-96, var aktiv i debatten om forbindelse mellem de forskellige skoleformer, ligesom han deltog i politik og var medlem af Folketinget for Højre 1879-92 (foto, Slagelse Arkiver).

54 Illustreret Tidende. Nr. 840.

Dansk Pension i Mentone.

Den af Hr. Hvass hidtil førte danske Pension du Nord i Mentone, fortsættes uforandret.

Nærmere Oplysninger meddeler Fuldmægtig W. Raun, Nytorv 21, 3 Sal i Kjøbenhavn.

Localet gamle Hongens Klub

Østergade 15.

Det ærede Publicums Opmærksomhed henledes paa disse store, comfortable Localer for Vintersaisonen til Afholdelse af Selskaber, Baller etc. S. Schütt.

For Bygherrer og Architecter

anbefales:

Fajance-Ovne og Comfurer fra Fabriken Fernsicht ved Kellinghusen.

Gasbelysningsgjenstande, Kroner, Candelabre etc., Fontainer.

Bygningsornamenter & Decorationer i Bronce & Zink fra Schäfer & Hanschner i Berlin.

Tapeter i nyeste og eleganteste Smag (imit. Gobelin- & Lædertapeter) fra Gebrüder Hildebrandt i Berlin.

Lufttryks-Ringeledninger, Mosaik-Fliser (Mettlacher-Pinder) Glas- og Metalbogstaver etc.

Ernst Tidemann, Compagnistræde 11.

Fine norske Sild, og flamske, i Danske med ca. 25 eller 50 Fisk til 2½ Kr. og 4 Kr. Tordenskjoldsgade 3. S. Lomholt.

Bogsamlinger samt enkelte Værker og Bøger kjøbes til antagelige Priser. M. P. Madsen, Nørregade 7, 1 Sal fra 1—3. Skolebøger kjøbes ikke.

I Commission hos den Gyldendalske Boghandel er udkommet:

Huuslægen.

Tre Breve fra

O. Bang.

2den forøgede Udgave af »Hvem skal jeg vælge til Huslæge« osv.

1 Kr. 50 Øre.

N. H. Østergaard

Coiffeur.

Friseur Salon for Damer. 4 Nørregade 4 (Bredgade) Friseur Salon for Herrer.

Udvalg af elegante og moderne Haararbeider samt Parfumer og Toiletartikler.

TH. WESSEL & CO.

Hôtel du Nord, Kjøbenhavn 13, Kongens Nytorv.

Firma i

Aarhuus, Aalborg, Odense, Horsens, Nakskov, Nykjøbing p. F., Rødby, Randers, Veile og Grenaa.

Afdeling for Meubelstoffer & Gulvtæpper.

Meubelstoffagerret i Kjøbenhavn.

Meubelstof & Gardinlagerret med Reps uni & rayé, Satins, Fløiel, Damasker, Romulds Satins, Cretonnés, Meubelsirts, hvide Gardintøier & Bordtæpper i snavel fransk, engelsk som tydsk Fabrikat.

Gulvtæppelagerret er forsynet med Smyrna, Tournay, Velvets, Brussels, Tapestries, Skotske, hollandske og danske Tæppetøier samt Cocos, Manilla og Linoleum.

I Kommission hos Undertegnede er udkommet og faaes gjennem alle danske Boglader:

A B C for

Elementær Frihaandstegning

for Folke- og Borgerskoler i 40 Forlæggerblade af Wilhelm von Hanno.

Med indledende Text. 12 Kr.

Christiania i September 1875.

Alb. Cammermeyer.

Paa Undertegnedes Forlag er udkommets og faaes i alle Boglader:

Danske Komponister.

Fire Skildringer af Carl Thrane.

N. W. Gade — J. P. E. Hartmann — D. F. R. Kuhlau — G. E. F. Weyse.

Pris 2 Kr. 50 Øre.

Forlagsbureauet i Kjøbenhavn.

Georg Primon

anbefaler

Hængelamper og Bordlamper,

nye hjemkomne i stort Udvalg samt

Lysekroner og Ampler.

Østergade Nr. 15.

Abonnement paa Illustreret Tidende, 17. Aarg.,

modtages i alle Boglader og paa samtlige Postcontoirer i Danmark, Norge og Sverig for 4 Kr. Fjerdingaaret, frit leveret.

I de tydske Stater modtages Abonnement paa Postkontorerne og Prisen forhøies kun med den tydske Postafgift.

Med Forudbetaling for et Aar til Hovedexpeditionen i Kjøbenhavn (Vimmelskaftet 32) leveres Tidenden ugentlig i Korsbaand portofrit til Frankrig for 24 Kr. aarlig og til alle andre Lande i Europa, med Undtagelse af de allerede nævnte, for 22 Kr. aarlig; til de forenede Stater i Nordamerika for 22 Kr. og til de øvrige Lande udenfor Europa (forsendes hver 14de Dag) for 25—32 Kr. aarlig.

Forlagsbureauet i Kjøbenhavn.

(O. H. Delbanco. G. E. C. Gad. Gyldendalske Boghandel. C. C. Lose.

I Kommission hos mig er udkommet og faaes hos alle Boghandlere i Danmark:

Bergh, Anton,

Lærer i Tegning ved den tekniske Elementærskole i Christiania.

Plangeometrisk Konstruktion

med 110 Træsnit i Texten. 45 S. 8vo, indb. i Papbind 1 Kr. 20 Øre.

Christiania i Septbr. 1875.

Alb. Cammermeyer.

Paa mit Forlag er udkommet og faaes i alle Boglader:

Den reformerte Realskoles Mission.

Af Skolebestyrer S. H. Hoffmeyer-Hansen.

(Særtryk af »Program for Lyngby Borger- og Realskole«).

Pris 50 Øre.

G. Vilh. Hansens

THIELES BOGTRYKKERI.

Blandt annoncerne i Illustreret Tidende 1875 for fine norske sild, lysekroner, frisørsaloner og ikke mindst Magasin du Nord finder man også en reklame for S.H. Hoffmeyer Hansens bog »Den reformerte Realskoles Mission«. Bogen kostede 50 øre og kunne købes i boghandlen på Vimmelskaftet 45 (Det Kongelige Bibliotek).

Paa mit Forlag er udkommet og faaes i alle Boglader:

Den reformerte Realskoles Mission.

Af Skolebestyrer S. H. Hoffmeyer-Hansen.

(Særtryk af »Program for Lyngby Borger- og Realskole«).

Pris 50 Øre.

G. Vilh. Hansens

Bog- og Papirhandel. Vimmelskaftet Nr. 45.

I slutningen af 1880 eller i begyndelsen af 1881 tog kultusminister Jakob Scavenius initiativ til en reform af de forskellige realeksamener. Hvornår og hvordan initiativet er opstået, fremgår ikke af sagens akter. Spørgsmålet må omkring årsskiftet have været drøftet mellem ministeren og departementschef A. Linde, idet Linde i et notat fra januar 1881 foreslog nedsættelse af en kommission, der

skulle behandle 1) sammensmeltning af de eksisterende eksaminer til én eksamen, 2) indretning af en prøve eller afgangseksamen for de højere pigeskoler og endelig 3) oprettelse af en eksamenskommission.[79]

Scavenius fravalgte kommissionsbehandling og besluttede i stedet for at høre et udvalg af de offentlige lærde skolers rektorer og bestyrere af realskoler. Han udarbejdede derfor et forslag til eksamensbestemmelser, som blev sendt i høring. Den nye eksamen skulle hedde almindelig forberedelseseksamen og være afslutningen på realundervisningen. Eksamen burde føre »Ungdommen saavidt, at det unge Menneske, der forlader Skolen, kommer ud af denne som almindelig dannet – alt Hensyn taget til at der ikke er Tale om fuldt Voxne – eller dog, om man vil udtrykke det saa, med et saadant Grundlag for en almindelig Dannelse, at denne kan erhverves uden særlige Studier i denne Retning, blot ved Livets Paavirkning og gjennem det specielle Fagstudium, han senere maatte velge sig«. For hovedparten af fagenes vedkommende skulle fordringerne være de samme som angivet i realafgangseksamen af højere grad. Man skulle være seksten år, før man kunne indstille sig til eksamen. Ministeren nærede betænkeligheder ved at give skolerne eksamensret, og han foreslog derfor, at eksamen foregik ved en eksamenskommission.[80] Dette ville betyde, at skolerne ville få frataget deres eksamensret.

Forslaget om én eksamen havde opbakning blandt rektorer, bestyrere og Undervisningsinspektionen for de Lærde Skoler. Derimod mødte ministerens ideer om en seksten års aldersgrænse og om eksamenskommissionen stor modstand. En eksamenskommission ville medføre rejser til eksamenssteder og omkostninger for eleven. Scavenius havde givet udtryk for, at en eksamenskommission ville øge lærefriheden, men Eksamenskommissionen for almindelig Forberedelseseksamen mente, at en eksamenskommission faktisk ville trykke lærefriheden. Hvad angik aldersgrænsen, mente mange, at det ville give problemer, hvis man udskød eksamen et år. Som bestyrerne af Nørrebro Latin- og Realskole skrev i deres høringssvar: »De Samfundsklasser nemlig, der fortrinsvis sende Elever op til denne Examen, høre til den næringsdrivende Mellemklasse, Folk, der paa den ene Side ere villige til at ofre en Del paa at give deres Børn en nogenlunde fyldig Uddannelse, men som paa den anden Side i høj Grad ønske, at denne kan afsluttes ved Konfirmationsalderen«.[81]

På baggrund af de indkomne udtalelser frafaldt Scavenius ideen om at henlægge eksamen til en eksamenskommission, og også hvad angik eksamensalderen, kom ministeren rektorerne og bestyreren i møde. Scavenius mente, at »Den Samling af Kundskaber, som i Anordningen ere angivne for denne Examen, tør i Almindelighed ikke paaregnes naaet førend 16 Aars Alderen«, men han var også klar over presset fra forældrene, og der blev derfor indsat en bestemmelse om, at man allerede som 15-årig kunne indstille sig til eksamen. Den kongelige anordning om sammensmeltning af de fire eksamener til almindelig forberedelseseksamen blev udstedt 30. august 1881.[82]

Efter indførelse af almindelig forberedelseseksamen opstod der et tomrum, idet en elev tidligst i 15-16 års alderen kunne indstille sig til eksamen, mens forældre gerne så en eksamen i konfirmationsalderen. I 1891 anordnede Kultusministeriet derfor en borgerskoleeksamen for drenge, der kunne aflægges i 14-15 års alderen. Eksamen gav dog ikke adgang til videregående uddannelse, og der var ej heller tilknyttet rettigheder, hvad angik offentlige stillinger.[83]

Polyteknisk Læreanstalt havde henvendt sig til ministeriet i 1893 med forslag til ændringer ved adgangseksamen. Efter en længerevarende korrespondance mellem ministeriet, læreanstalten, undervisningsinspektøren, universitetet m.fl. besluttede ministe-

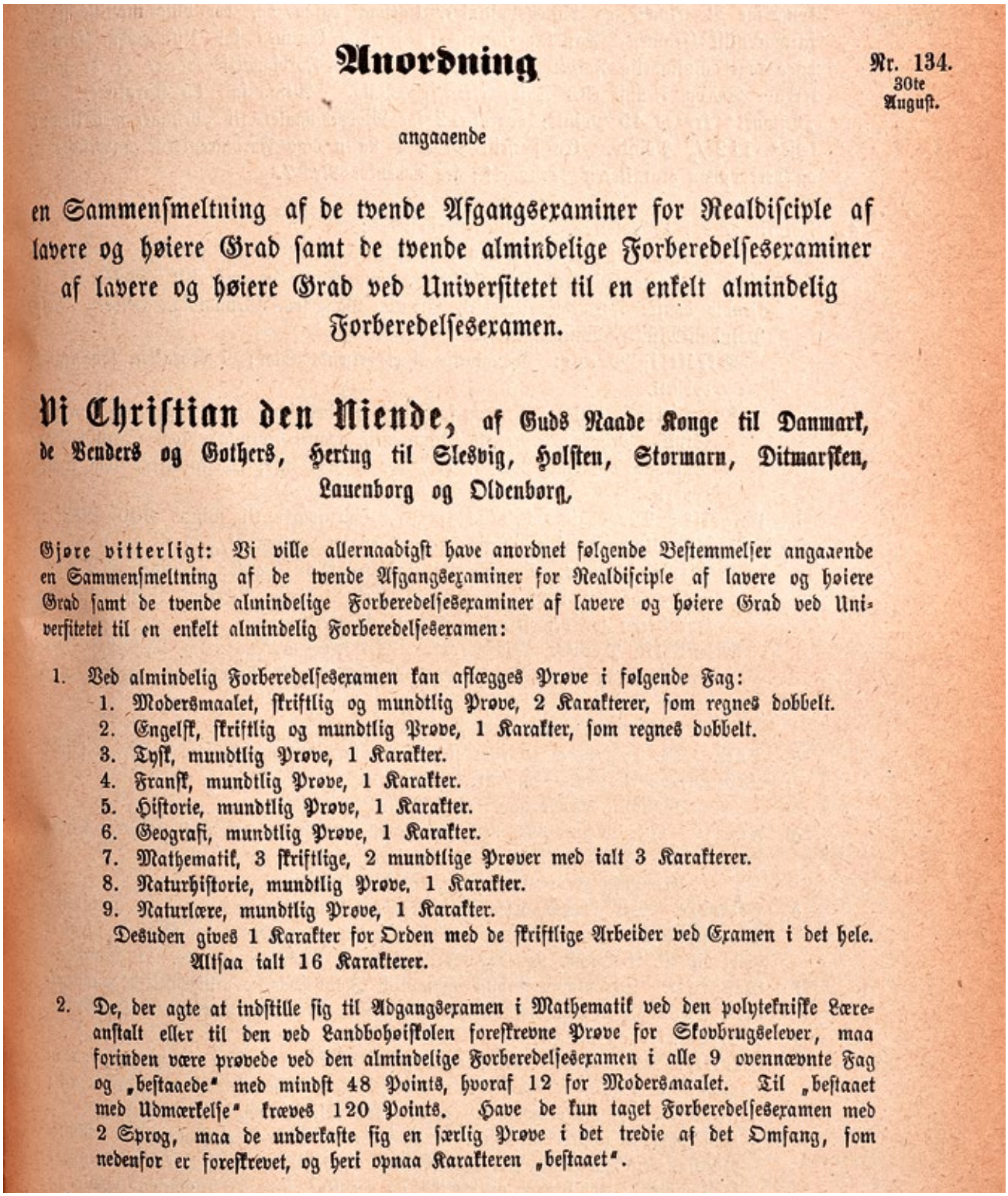

Anordning

Nr. 134.
30te
August.

angaaende

en Sammensmeltning af de twende Afgangsexaminer for Realdisciple af lavere og høiere Grad samt de twende almindelige Forberedelseseksaminer af lavere og høiere Grad ved Universitetet til en enkelt almindelig Forberedelseseksamen.

Vi Christian den Niende, af Guds Naade Konge til Danmark, de Venders og Gothers, Hertug til Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Lauenborg og Oldenborg,

Gjøre vitterligt: Vi ville allernaadigst have anordnet følgende Bestemmelser angaaende en Sammensmeltning af de twende Afgangsexaminer for Realdisciple af lavere og høiere Grad samt de twende almindelige Forberedelseseksaminer af lavere og høiere Grad ved Universitetet til en enkelt almindelig Forberedelseseksamen:

1. Ved almindelig Forberedelseseksamen kan aflægges Prøve i følgende Fag:
   1. Modersmaalet, skriftlig og mundtlig Prøve, 2 Karakterer, som regnes dobbelt.
   2. Engelsk, skriftlig og mundtlig Prøve, 1 Karakter, som regnes dobbelt.
   3. Tysk, mundtlig Prøve, 1 Karakter.
   4. Fransk, mundtlig Prøve, 1 Karakter.
   5. Historie, mundtlig Prøve, 1 Karakter.
   6. Geografi, mundtlig Prøve, 1 Karakter.
   7. Mathematik, 3 skriftlige, 2 mundtlige Prøver med ialt 3 Karakterer.
   8. Naturhistorie, mundtlig Prøve, 1 Karakter.
   9. Naturlære, mundtlig Prøve, 1 Karakter.

   Desuden gives 1 Karakter for Orden med de skriftlige Arbeider ved Examen i det hele. Altsaa ialt 16 Karakterer.

2. De, der agte at indstille sig til Adgangsexamen i Mathematik ved den polytekniske Læreanstalt eller til den ved Landbohøiskolen foreskrevne Prøve for Skovbrugselever, maa forinden være prøvede ved den almindelige Forberedelseseksamen i alle 9 ovennævnte Fag og „bestaaede" med mindst 48 Points, hvoraf 12 for Modersmaalet. Til „bestaaet med Udmærkelse" kræves 120 Points. Have de kun taget Forberedelseseksamen med 2 Sprog, maa de underkaste sig en særlig Prøve i det tredie af det Omfang, som nedenfor er foreskrevet, og heri opnaa Karakteren „bestaaet".

riet i 1895 at udstede en revideret kgl. anordning om almindelig forberedelseseksamen.[84] I indstillingen til kongen blev det fremhævet, at de mange realdimittender, hvis antal nu oversteg studenternes, havde fået ministeriet til at skærpe kravene ved almindelig forberedelseseksamen ved at forhøje antallet af de points, der krævedes for at bestå, nemlig fra tg+ og g÷ til g+ og mg÷ (eksamen med henholdsvis to og tre fremmedsprog).

Ved anordningen af 30. august 1881 blev fire realeksamener lagt sammen til en eksamen: almindelig forberedelseseksamen (Lovtidende 1881).

Derved undgik man, at middelmådige elever kunne bestå eksamen. Men skærpelsen skulle også imødekomme klager, især fra landbruget, over, »at Realundervisningen drager for mange unge Mennesker bort fra deres naturlige Livsopgaver«. Endelig var tilgangen til erhverv, der var betinget af akademisk dannelse, så stor, at man var nødt til at stille langt strengere krav for at begrænse tilgangen.

Ved kgl. anordning af 1. marts 1895 om almindelig forberedelseseksamen gennemførtes skærpelserne. Desuden blev der på forslag af N.V. Müller, undervisningsinspektør for realskolerne, indsat en bestemmelse om, at man de sidste tre år inden eksamen skulle have gået i en realskole og deraf de to sidste i den skole, hvorfra eleven dimitteredes. Baggrunden for forslaget var, at der nemlig fandtes adskillige realskoler, hvor eleverne kun fik to års undervisning, hvorved undervisningen for sådanne elever blev noget forceret i flere af de væsentlige fag, hvilket Müller ville sætte en stopper for.[85]

6. Vækst og misvækst 1881-1902

På uddannelsesområdet blev 1880'erne, både hvad angår lovgivning og debat, ikke genstand for megen aktivitet på grund af det politiske klima, hvorimod der i 1890'erne kom til at udspille sig en rig debat både om det højere og det lavere skolevæsen.[86] I debatten blev der hentet inspiration fra udlandet, på det gymnasiale område især fra Norge, som i 1896 havde gennemført en lov om højere almenskoler med en barneskole for de 11-15-årige, en middelskole for de 13-15-årige og et gymnasium for de 15-18-årige. På realskoleområdet gav jævnligt tilbagevendende realskolemøder fra begyndelsen af 1880'erne og fra 1899 *Den danske Realskole* et talerør for realskolebevægelsen.

Anordningen af 1881 skabte grobund for vækst på realskoleområdet. I 1881 var der ti kommunale realskoler, som i 1901 var blevet til 23 skoler; væksten på det private område var betydelig større, idet de seksten private realskoler i 1881 voksede til 74 i 1891 og 129 i 1901. Enkelte realskoler blev omdannet til lærde skoler eller kombinerede latin- og realskoler.[87] Blandt de nye skoler fandtes der både god og mindre god kvalitet, og man kunne derfor ikke undgå, at de mange nye skoler påkaldte sig opmærksomhed, ikke mindst fra kritikernes side.

Debatten i realskolekredse

Skolebestyrer C.A. Lyngbye, Kjær og Lyngbyes Realskole i København, holdt i 1890 et foredrag om realskolens stilling til middelskolespørgsmålet. Han henledte opmærksomheden på, at to tredjedele af realskolernes elever egentlig søgte borgerskoleundervisning og ikke realundervisning. Der burde derfor indrettes en tidssvarende mellemskole- eller borgerskoleundervisning (mellemskole) med en fælles læseplan og en fælles undervisningsvejledning for hele landet samt en afsluttende prøve i form af en mellem- eller borgerskoleeksamen (en lille præliminæreksamen).[88]

Realskoleforeningens første formand, skolebestyrer Chr. Hansen i Hjørring, fremlagde på realskolemødet i 1891 en række forslag til forbedringer af realskolevæsnet. Han havde hæftet sig ved den uensartethed, der herskede blandt realskolerne, fordi staten indskrænkede sig til at foreskrive regler, yde pengebidrag og føre en partiel eksamenskontrol, men ellers overlod sagens fremme til private. Han talte bl.a. for oprettelse af statslige realskoler fælles for begge køn efter et ensartet system, en realskolelæreruddan-

nelse og ændringer i almindelig forberedelseseksamen. Endvidere ønskede han, at uoverensstemmelsen mellem de seksten år, som eksamenskravene var beregnet på, og de femten år, hvor man kunne gå til eksamen, blev ophævet.[89]

C.A. Lyngbye, bestyrer af Kjær og Lyngbyes Skole i København. Formand for Realskoleforeningen fra 1897 indtil 1903, hvor han blev væltet af en gruppe realskolebestyrere, der var utilfredse med hans måde at tackle lobbyarbejdet på op til den nye almenskolelov (foto, Det Kongelige Bibliotek).

Middelskolespørgsmålet blev taget op til debat i 1896 af A.D. Thyssen, på det tidspunkt skolebestyrer i Lyngby, som var inspireret af den norske lov om højere almenskoler. Den lærde skole skulle bygges oven på realskolen, således at realskolen skulle si de elever fra, der ikke egnede sig til optagelse i den lærde skole, og derved »modarbejde den mildest talt uheldige Forestilling, som mangfoldige Forældre lide af, at de skaffe deres Børn et stort Gode, når de sørge for at de blive Studenter«. Thyssen ønskede, at realskolen skulle modtage elever fra folkeskolen senest i 9-10 års alderen, og han ville ikke opgive de mindre klasser (dvs. de 9-14-årige), fordi klasserne sikrede eleven en saglig forberedelse og skolen en vis indtægt. Realskolen skulle således både være barneskole og samtidig indtage en nøgleposition som adgangsbillet til latinskolen – eller som Thyssen udtrykte det året efter: realskolen var »Fremtidens Middelskole«.[90]

I 1899 fik realskolen som nævnt deres eget talerør i *Den danske Realskole*, hvor formanden, C.A. Lyngbye, allerede i det første nummer åbnede debatten om realskolens reform. Han ville have en på hele skolen beregnet detaljeret, vejledende undervisningsplan, inspireret af den norske vejledende undervisningsplan for middelskolen af 1896. Forslaget om en undervisningsplan – om end kun vejledende – mødte stærk modstand fra A.D. Thyssen: »Livet er saa mangfoldigt og Personlighederne saa forskellige; hvad der passer for den ene, passer ikke for den anden. Planen maa ikke lægge en trykkende Ensformighed over Skolerne og binde Kræfterne til at arbejde mere eller mindre maskinmæssigt«.[91]

De kritiske røster

Det kunne ikke undgås, at der med realskolens hastige vækst også opstod mindre gode skoler, der mere eller mindre fungerede som eksamensfabrikker, ligesom manglerne ved 1881-anordningen kom frem i lyset. Men for visse kritikeres vedkommende var der også tale om, at de havde et (andet) pædagogisk program for grundskolen og ungdomsuddannelserne, der ikke omfattede realskolen, som det var tilfældet med Georg Bruun.

I 1893 og 1894 kom den første kritik af realskolen. Overlærer i Varde J. Olsen gjorde opmærksom på, at der var ved at brede sig en misstemning imod realskolen, som for en stor del hidrørte fra landbruget. Dette erhverv klagede nemlig over, »at man hos de hjemvendte Præliminarister ofte sporer en vis fornem Blasserthed, der bringer Ulyst til det legemlige Arbejde«. Eksamensbeviset satte fluer i hovedet på det unge menneske, som følte sig overlegen i forhold til sine jævnaldrende standsfæller. Olsen rettede skytset mod »Eksamensfabrikker eller Dressuranstalter«, hvortil enkelte realskoler hørte, ligesom han kritiserede, at realskolen blev anvendt som folkeskolen for bedre folks børn. Realskolen havde sin berettigelse som forberedende enten for et videregående studium eller for funktionærer i etaterne m.v., »men naar den vil være Stedfortræder for Folkeskolen eller Fortsættelsesskolen, saa duer den ikke«.[92]

En repræsentant for det kritiske erhvervsliv var H.L. Møller, forstander for De Brockske Handelsskoler. Han rettede i 1894 en kritik af studenternes og realisternes legemlige og åndelige usundhed, umodenhed og en heraf følgende almindelig udygtighed til alt arbejde. Kritikken blev vendt mod den skolehygiejniske bevægelse – »det uklædelige Pylleri« – og overbebyrdelsesdebatten, hvor nedsættelsen af eksamensfordringerne havde ført til flere studenter. For Møller at se var ligevægten mellem iagttagelsesevnen og dømmekraften blevet forrykket, fordi det unge menneske fik for mange indtryk og ikke blev vænnet til at anvende sin dømmekraft. For realskolens vedkommende skulle der hverken indføres nye fag eller fjernes bestående fag, men kun ske en fornuftig omgang med de bestående fag, således at ligevægten blev opretholdt.[93]

Filosoffen og pædagogen C.N. Starcke berørte i et foredrag i 1898 forholdet mellem undervisning og det praktiske liv. Han mente, at de nyudsprungne realister ikke havde erhvervet noget forspring, »de tvertimod ere blevne mere uskikkede til den praktiske Gerning. De have mistet Driften og Lysten til at tage ordentlig fat; de anse sig for at blive degraderede ved at sættes til saakaldt grovt Arbejde«. Og man kiggede forgæves i fagplanen efter noget, der kunne minde om det praktiske liv. Der var derfor behov for at give realundervisningen et kundskabsforråd, der både kunne komme det praktiske liv til gode, og som udviklede driften til og respekten for praktisk arbejde. Undervisningen skulle afsluttes senest i femten års alderen efter en fireårig realskole, hvor man forud havde gået i en femårig forberedelsesskole med vægt på dansk, skrivning, regning, gymnastik og sløjd.[94] Starckes pædagogiske ideer blev omsat til praksis i den af ham oprettede skole, Det danske Selskabs Skole.[95]

I Kolding sad Georg Bruun, fra 1889 førstelærer og fra 1901 bestyrer af Kolding Latin- og Realskole. Han gjorde sig stærkt gældende i den pædagogiske debat ved århundredskiftet med en række artikler i det førende pædagogiske tidsskrift *Vor Ungdom*.

Bruun gjorde sig til talsmand for en offentlig, gratis enhedsskole for alle børn mellem syv og fjorten år, som var fælles »for baade 'simple' og 'fine' Børn, samlende alle Samfundsklassers Sønner og Døtre til Arbejde og Leg, skabende rige Minder om fælles Glæde og fælles Sorg, fælles Interesser, Haab, Kappestrid og Længsler. Naar disse Børn modnes som voksne Mænd og Kvinder, ville de have store Forudsætninger for at forstaa hinanden, de ville ikke staa som Standsrepræsentanter over for hinanden, uvillige og mistillidsfulde, men som Led af et fælles Samfund bygget paa et fælles Grundlag«.[96] Dermed blev Bruun en modstander af den private skole, som delte børnene efter forældrenes ambitioner og evne til at betale skolepenge. Angrebet omfattede også realskolens underklasser, der ødelagde børneundervisningen ved den tvungne eksamenslæsning.[97]

Som følge af 1840'erne og 1850'ernes sparerunde på den lærde undervisnings område blev Kolding Lærde Skole nedlagt, og byen fik i stedet for en realskole. Skolen blev indrettet i den lærde skoles bygning. Fra 1880 var skolen både latin- og realskole. I årene 1901-29 var Georg Bruun skolens markante rektor, og han deltog engageret i den løbende pædagogiske og uddannelsespolitiske debat (foto, Kolding Stadsarkiv).

Bruun kritiserede realskolen, fordi børnene gik ud af 2. eller 3. R uden afslutning på deres skolegang med yderst spredte og tilfældige kundskaber.[98] I en artikel om almindelig forberedelseseksamen redegjorde Bruun for sine tre hovedanker mod realskolen. For det første var den en undervisningsform uden forbindelse med folkeskolen og den lærde skole. For det andet ville realskolen både være en barneskole og en forskole til studier, og på grund af denne dobbeltrolle kunne den ikke blive en virkelig middelskole. Realskolen havde også i praksis vist sig ude af stand til at være begge dele. For det tredje ødelagde realskolen af hensyn til de få, der tog afgangseksamen, det for de mange, der gik ud af 2. R (altså i fjorten års alderen) uden eksamen. Og så gentog Bruun det kritikpunkt, som Starcke havde fremført, at realskolen afvænnede de unge mennesker fra legemligt arbejde, fordi skolen havde en overtro på boglig dannelse og en mangel på respekt for »kropslig og specielt manuel Dygtighed«. Som Bruun udtrykte det: Realisterne strømmede til etaterne, ikke af lyst til et arbejde i den offentlige sektor, men af ulyst til praktisk arbejde – de gik »i Nødhavn, før de have vovet nogen Sejlads paa Livets Hav«.[99]

7. Almenskoleloven af 1903 – en trussel mod realskolen?

Fra forslag til lov

Departementschef Asmussens forslag april 1902

Systemskiftet i 1901 med Venstres regeringsovertagelse åbnede for reformer, og især i liberale skolekredse var der store forventninger til den nye kultusminister og regeringens reelle leder, J.C. Christensen. I Kultusministeriet traf man i foråret 1902 beslutning om en skolereform, og departementschef A.F. Asmussen blev sat til at forfatte et

lovudkast. Hans udkast fra april 1902 byggede på den norske almenskolelov af 1896 og ønsker fra professor i filosofi Kristian Kroman.[100]

Asmussens forslag til lov om højere almenskoler indeholdt en fireårig mellemskole, et etårigt kursus, som gav »en afsluttet, paa særskilte praktiske Livsstilinger beregnet Dannelse«, og en treårig »Ungdomsskole« med tre linjer. Den nye mellemskole skulle være en barneskole, som »i Tilslutning til Folkeskolen ved 11-12 Aars Alderen giver Eleverne gennem et 4aarigt Kursus en afsluttende videregaaende Almendannelse, afpasset efter Barnealderens Modtagelighed«. Efter mellemskolen kunne man gå i ungdomsskolen, som afsluttedes med studentereksamen. Både mellem- og ungdomsskolen skulle medvirke til elevernes »kristelige og sædelige Opdragelse, ligesom det ogsaa bør være deres fælles Opgave at udvikle Eleverne saa vel i aandelig som i legemlig Henseende til dygtige unge Mennesker«. Der var ikke nogen omtale af undervisningen på det etårige kursus.[101] Asmussens forslag nævnte således ikke med et ord realskolen eller noget, der kunne minde herom, og det lader til, at han havde tænkt sig, at mellemskoleeksamen skulle erstatte almindelig forberedelseseksamen. Dette ville have været et hårdt slag mod realskolerne, som ville miste deres vigtigste »vare«; også afslutning i femten års alderen ville svække realskolen, hvor eleverne normalt tog almindelig forberedelseseksamen i seksten års alderen.

Efterfølgende blev forslaget diskuteret med bl.a. formanden for Undervisningsinspektionen for de lærde skoler, professor M.Cl. Gertz, der viderebearbejdede Asmussens udkast, og ministeriets endelige forslag var i høj grad hans værk. Han foreslog at lade mellemskolen afslutte i fjorten års alderen med en eksamen, der svarede til den gamle præliminæreksamen. I en særlig fortsættelsesklasse kunne man så give et års undervisning i et indskrænket antal fag, der kunne afsluttes med en udvidet præliminæreksamen.[102] Heller ikke i Gertz's bemærkninger finder man omtale af realskolen, medmindre han forestillede sig fortsættelsesklassen som erstatning for realskolen.

På initiativ fra departementet blev det endelige udkast forelagt en række politikere og skolefolk i sensommeren 1902, herunder undervisningsinspektør for realskolerne Fr. Rønning og C.A. Lyngbye som repræsentanter for realskolen. Rønning – og Lyngbye – protesterede imod det etårige kursus. I stedet for skulle der være en fortsættelsesklasse, som gav »en videregaaende Uddannelse, særligt beregnet for saadanne Elever, som vil gaa ud i forskellige praktiske Livsstillinger«, og denne klasse skulle være tæt knyttet til mellemskolen. Og fortsættelsesskolen skulle ligesom mellemskolen have en afgangsprøve under navnet almindelig forberedelseseksamen.[103]

Realskolens folk kæmpede for at beholde realskolen i form af en fortsættelsesklasse beregnet på elever, der ønskede at gå den praktiske vej, og at klassen blev afsluttet med en »rigtig« eksamen, således at eksamen i forældrenes øjne fik en værdi. Rønning og Lyngbyes ændringsforslag blev stillet efter, at de havde holdt møde med en snævrere gruppe af realskolefolk til møde i Odense »Sidst paa Sommerferien«, hvor man diskuterede forslaget. Senere erkendte Lyngbye, at man måske havde stillet for forsigtige ændringsforslag, men at de havde peget i den rigtige retning.[104]

A.D. Thyssen, som på det tidspunkt var overlærer i Nordby på Fanø, havde hørt om Asmussens forslag, enten ved deltagelse i mødet i Odense eller fra Rønning/Lyngbye. Han skrev 21. september 1902 til Asmussen og foreslog, »at Overgang til Ungdomsskolen foregaar ved en Optagelsesprøve fra III Realkl. for deres Vedkommende, som attraar at gaa over til den, men at Mellemskolens Afslutning i øvrigt bliver som nu ved 16 Aars Alderen *uden nogen Indskrænkning i de Rettigheder, der er knyttet til denne Eksamen*«. Kun én eksamen, præliminæreksamen, skulle være rettighedsgivende, og så mål-

te ungdomsskolen gerne lave en optagelsesprøve for de elever, der ville gå i ungdomsskolen efter 3. R, altså som femtenårige.[105]

Kultusministeriets departementschef A.F. Asmussen, som forfattede det første udkast til lov om højere almenskoler i foråret 1902. Hans forslag nævnte ikke et ord om realskolen eller noget, der kunne minde herom, hvilket blev opfattet som en alvorlig trussel af realskolens folk (foto, Det Kongelige Bibliotek).

Ministeriets forslag oktober 1902

Ved forelæggelsen af lovforslaget[106] fremhævede kultusministeren, at formålet var »at faa hele Landets Skolevæsen bragt i organisk Sammenhæng efter en for alle dens enkelte Led og for Helheden velordnet Plan«, hvilket nu kunne ske, idet der var sket en højnelse af niveauet både i folkeskolen og i realskolen. Realskolens undervisning var kommet ind i mere ensartede og hensigtsmæssige former, ligesom undervisningens mål var blevet højere. Ministeren kunne derfor trygt kundgøre realskolens nye rolle, som den egnede sig ypperligt til, nemlig det tidligere savnede mellemled i enhedsskolen, som forbandt folkeskolen og den lærde skole. Det primære mål fremover skulle være at befordre elever fra folkeskolen over i gymnasiet, så der kunne ske en langt rigere tilgang fra alle samfundslag til den lærde skole.[107]

I forhold til Asmussens udkast fra foråret var der sket en række ændringer. Hvor Asmussen ville lade mellemskolen give eleverne »en afsluttet videregaaende Almendannelse«, hed det i lovforslaget, at mellemskolen gav en »højere Almenundervisning«. Undervisningsfagene var stort set de samme som i Asmussens forslag. Undervisningen i mellemskolen skulle i hovedsagen være den samme som den eksisterende i realskolen. Mellemskolen skulle afsluttes med en afgangsprøve under navn af almindelig forberedelseseksamen. Ministeriet erkendte, at den naturligvis ikke kunne blive det samme som realskolens eksisterende afslutningsprøve, som også bar navnet almindelig forberedelseseksamen, idet den nye eksamen skulle tages et år tidligere og kun svarede til den lille realeksamen af lavere grad, som havde eksisteret 1859-81. Men den nye eksamen havde et mere afrundet og helstøbt præg, hvorved dens dannelsesværdi blev højere end den undervisning, som realskolen nu gav – en undervisning som »hverken er hugget eller stukket, men brudstykkeagtig«.[108]

Det etårige kursus var blevet til en realklasse i tilknytning til mellemskolen. For at imødekomme realskolen havde man efter norsk forbillede indrettet en fortsættelsesklasse for »de ganske specielle Realister«, som var de elever, der ikke ønskede at gå i gymnasiet, men som ville have en fyldigere realundervisning end den, mellemskolen kunne give. I realklassen, der skulle svare til realskolens nuværende øverste klasse, skulle der undervises i dansk, et nyere sprog (engelsk, tysk eller fransk), matematik (kun obligatorisk for drenge), naturlære, historie, geografi og legemsøvelser. På steder, hvor man ikke havde særlige tekniske skoler og handelsskoler, kunne man optage i undervisningen fag som bogholderi, handelsregning, »overhovedet saadanne, der tage Sigte paa Elevernes Uddannelse til forskellige Grene af det praktiske Liv«.[109]

Oprindeligt havde ministeriet tænkt sig, at fortsættelsesklassen kun skulle afsluttes med en almindelig årsprøve uden offentlig kontrol, en tanke, der også havde vundet bifald hos mange af de mænd, ministeriet havde rådført sig med. Tanken bag denne idé var, at man ikke ønskede endnu en offentlig eksamen blot et år efter mellemskoleeksamenen, som kunne komme til at stille denne eksamen i skyggen. Endvidere mente man, at der i mellemskoleeksamen ville ligge en garanti for, at eleverne havde evne til at gennemføre fortsættelsesklassen. Fra realskolens repræsentanter var der imidlertid kommet »indtrængende« ønsker om, »at der maatte finde *nogen* offentlig Kontrol Sted ogsaa ved denne Prøve«, i det mindste i de vigtigste fag, fordi prøvens betydning ville blive svækket, hvis den ikke havde karakter af eksamen. I lovforslaget hed det derfor, at realklassen kunne, men ikke skulle afsluttes med en prøve under offentlig kontrol.

J.C. Christensen var således kommet realskolen i møde. Fortsættelsesklassen (realkurset) var væk og erstattet af en realklasse i tilknytning til mellemskolen, og hvor der kunne afholdes en offentlig afgangsprøve, men ikke nødvendigvis skulle. Det var tale om en indrømmelse fra ministerens side til realskolens folk, men ikke en af de store. Den oprindelige idé om mellemskolen med dens rettighedsgivende, obligatoriske eksamen var stadig intakt.

Folketingets syn på realskolen

Ved Folketingets førstebehandling drejede debatten sig hovedsageligt om den lærde skole og om følgerne for folkeskolen, men også realskolens forhold blev drøftet. Venstres ordfører, skolemanden Johan Ottosen, kom ind på udtalelserne om, at man kappede både benene og hovedet af realskolen ved dette forslag. Det ville måske kappe benene af, idet ingen børn ville gå i realskolernes forberedelsesklasser, eftersom børnene først ville søge realskolen, når de skulle i gang med den undervisning, der lå ud over folkeskolens. Ottosen mente, at forslaget derimod ville kurere realskolens hoved, »som for Øjeblikket ikke altid har det saa godt«. Der var mange elever, som gik ud, inden de havde taget eksamen, hvilket var meget skadeligt. Afsluttede man derimod efter III R, gjorde man realskolen en tjeneste, idet de kunne forvente, at alle eleverne blev ført til afslutning. Han mindede om, at afslutning i femten års alderen var påbudt af »Barnenaturen og vore Forhold«. Når man afsluttede i femten års alderen, var eleven stadig et barn, hvorimod elever i seksten års alderen følte sig som unge mennesker, og mellemskolen skulle netop være en barneskole, ikke en embedsskole.[110]

Venstremanden Harald Holm var den eneste, som synes at have haft forståelse for realskolens synspunkter. Han advarede mod, at man igen fik to realeksamener, den lille præliminæreksamen efter mellemskolen og så den nuværende almindelige forberedelseseksamen som afslutning på realklassen. Disse afslutninger med kun et års mellem-

rum var ødelæggende for al skoleundervisning. Han bad derfor Folketingets medlemmer »betænke den stakkels Realskoles Stilling«. Vel huggede man ikke hovedet af realskolen, men man gjorde den i hvert fald forstyrret i hovedet.[111]

M.Cl. Gertz, formand for Undervisningsinspektionen for de lærde Skoler. Gertz viderebearbejdede Asmussens udkast, og ministeriets endelige forslag var i høj grad hans værk. Han forsvarede under hele forløbet sit oprindelige udkast med en mellemskoleprøve, der var kompetencegivende (foto, Det Kongelige Bibliotek).

Der blev nedsat et udvalg – uden deltagelse af Holm – som afgav betænkning i begyndelsen af december 1902; Holm kom sandsynligvis ikke med i udvalget grundet sin modstand. Udvalget var betænkelig ved det store antal fag i mellemskolen, men det havde heller ikke været let at pille emner ud. Man skulle derfor være opmærksom på »Splittethed og Overlæsselse« – og det bedste middel herimod var en undervisningsplan, som bestræbte sig på at samle beslægtede fag til faggrupper under samme lærer samt hyppige samråd mellem lærerne og skolelederen for at forhindre, at de enkelte fag kom til at veje mere end »Hensynet til Børnenes sunde Udvikling«. I udvalget bifaldt man, at der kom en videregående, praktisk realdannelse i mellemskolens fortsættelsesklasse. Udvalget lagde afgørende vægt på, at der kun måtte afholdes prøve i, hvad nyt der var gennemgået i denne klasse.[112]

Udvalget var imidlertid splittet, hvad angik forbindelsen mellem folkeskolen og mellemskolen. Et mindretal – Anders Jensen-Knudstrup og J. Aadal – ønskede nemlig, at der ikke blev fastsat nogen bestemt alder for overgangen fra folkeskolen til mellemskolen; de foreslog i stedet for, at mellemskolen burde stilles så frit, at den efter omstændighederne kunne indrette sig som to-, tre- eller fireårig. Ifølge mindretallet ville udviklingen hen imod enhedsskolen betyde en stor fare for folkeskolen, som enten blev trykket ned som en uselvstændig skole, som havde til formål at opfylde udefrakommende fordringer – eller skåret over, ved at mellemskolen knyttedes til den midt i skoleforløbet. Forslaget fandt dog ingen støtte og blev senere trukket tilbage.[113]

Også ved Folketingets 2. behandling gik Harald Holm igen i brechen for realskolen. Han undrede sig også over, at man ikke havde taget hensyn til realskolernes klager, jf. nedenfor. Kultusministeren afviste – naturligvis – i en skarp tone Holms angreb, idet realskolen ville nyde godt ved forslaget: »Realskolerne ville sikkert ikke tage nogen Skade ved denne Lovgivning. At der vil ske nogle Omændringer paa forskellige, mindre væsentlige Punkter, er sikkert nok, men gennemgaaende bliver Undervisningen ganske

den samme som før, og det er min Overbevisning, at med den stigende Oplysningstrang, der er i Befolkningen, vil Realskolerne have god Udsigt til at faa forøget Tilgang af Elever«.[114] Man må sige, at det måske var en underdrivelse at kalde forslagets bestemmelser om realskolen for »Omændringer paa forskellige, mindre væsentlige Punkter« – forslaget ville betyde markant ændring af og en helt ny rolle til realskolen.

Der gaar i denne Tid en stærk Bevægelse gennem den danske Realskole«

Tre grupper var stærkt utilfreds med lovforslaget: pigeskolen (se dette værks kapitel 20), de klassisk-sproglige gymnasiefolk og realskolen. For sidstnævnte at se ville forslaget ødelægge realskolen i dens daværende form, og man gik derfor i gang med et større lobbyarbejde imellem Folketingets 1. og 2. behandling og under Landstingets 1. behandling. Ved møder, i resolutioner til regering og Rigsdag og ved artikler i de førende tidsskrifter forsøgte man at påvirke politikerne.

Imidlertid var realskolen ikke indadtil enig om fremgangsmåden: Skulle man anlægge en kritisk tone og tage afstand fra forslaget – eller skulle man indtage en imødekommende holdning og på den måde forsøge at skaffe sig indflydelse på lovforslagets udfyldning gennem anordningerne? Den kritiske fraktion (»Majoriteten«), som havde opbakning fra hovedparten af realskolerne, lededes af de tre skolebestyrere A.D. Thyssen, Nordby på Fanø, C. Christensen-Dalsgaard, Randers, og S. Madsen-Mygdal, Tarm. De skulle senere blive de ledende kræfter bag det store realskolemøde i januar 1903, i det nedsatte handlingsudvalg og i forårets kampagne mod foreningens formand C.A. Lyngbye. Ingen af de tre mænd var bestyrelsesmedlemmer. Mindretallet tegnedes af bestyrelsesmedlemmet Chr. M.K. Petersen, lærer på Giersings Realskole i Odense, og Th. Hertel, overlærer på Mulernes Legatskole; hertil kan nok tillige Lyngbye regnes.[115]

Den 23. oktober 1902 bragte *Den danske Realskole* lovforslaget, ledsaget af bemærkninger fra bl.a. redaktøren Alb. Dahl og undervisningsinspektør F. Rønning, Århus. Hvor Dahl var kritisk over for dele af forslaget, havde embedsmanden Rønning en mere positiv holdning. Han fremhævede, at realskolen i det oprindelige forslag fra foråret stod til at miste »sin øverste Klasse, sit Hoved«, men nu var forholdet anderledes. Fortsættelsesklassen havde fået et almendannende indhold, også selvom der kunne undervises i fag, som havde særlig betydning for det praktiske liv – »og denne Undervisning vil kunne blive langt fornøjeligere og langt mere modnende end den, vi nu har i vor øverste Klasse med dens store Repetitionsarbejde«. Ligeledes var han fortrøstningsfuld, hvad angik den nye almindelige forberedelseseksamen, og de rettigheder, der knyttede sig til den. Udsigterne for realskolen var altså ikke så ilde, afsluttede han sin artikel med.[116]

Efter Folketingets førstebehandling indkaldte Realskoleforeningen og Pigeskolen til møde i København 10.-11. november 1902. Mødet blev detaljeret refereret i *Den danske Realskole* med de indledende ord: »Der gaar i denne Tid en stærk Bevægelse gennem den danske Realskole«. Første taler var undervisningsinspektøren, der udtrykte sin glæde for forslaget, men han havde kun få støtter blandt deltagerne. Hovedparten var kritisk stemt over for forslaget. Hans Gregersen talte om forslaget som »et Dødsstød for Realskolen«, P.B. Fenger ønskede, at man lod realskolen være i fred, og S. Madsen-Mygdal mente, at når »vor Lov« kunne bestå ved siden af den nye lov, skulle man få at se, hvad der var bedst.[117] C. Christensen-Dalsgaard sagde efterfølgende, at realskolen ikke havde krævet nogen reform, ej heller trængte den til reform og ønskede det heller ikke.[118] Tydeligere kunne det ikke siges, at realskolen ikke ville være en del af reformen af det højere skolevæsen.

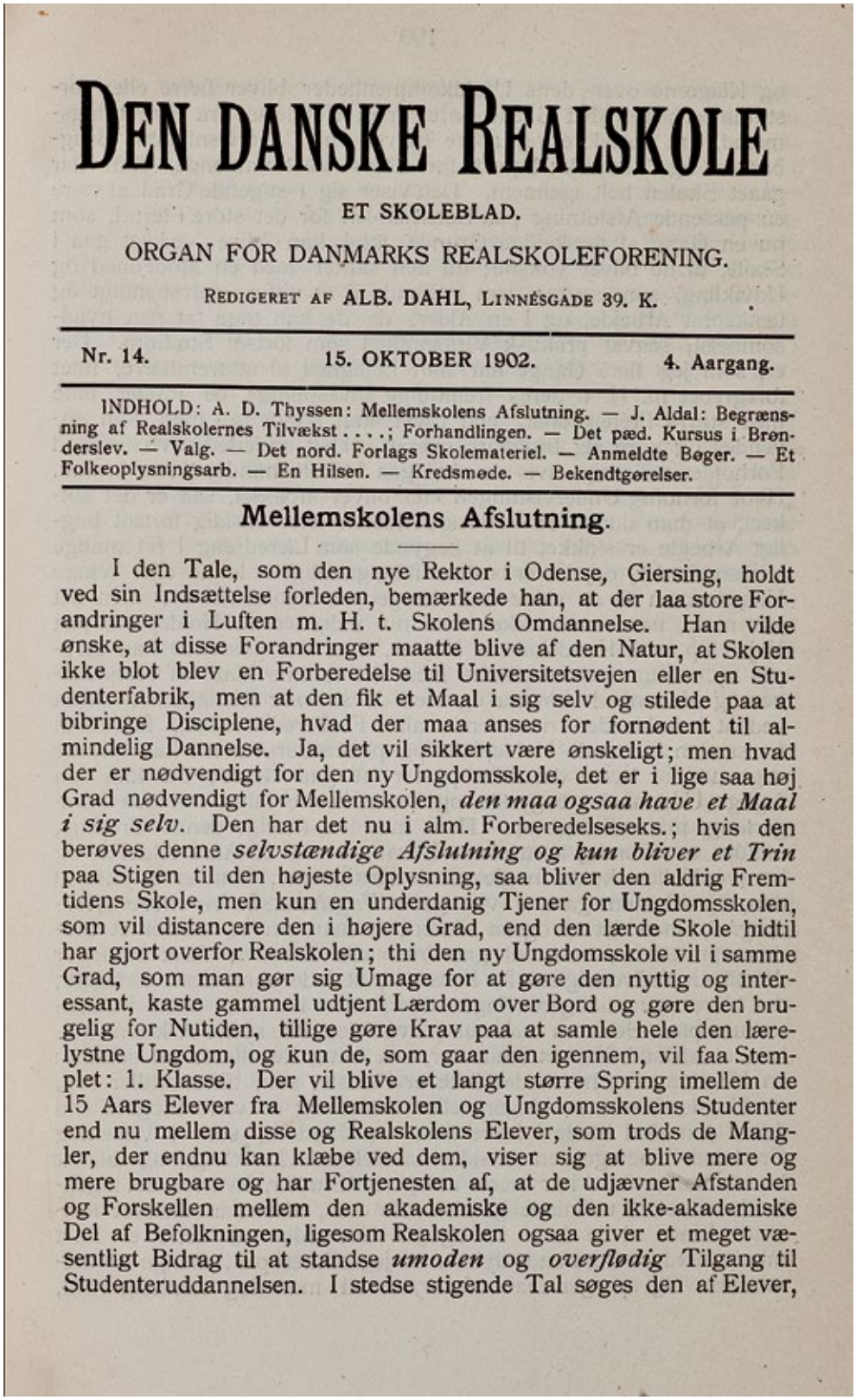

DEN DANSKE REALSKOLE

ET SKOLEBLAD.

ORGAN FOR DANMARKS REALSKOLEFORENING.

REDIGERET AF ALB. DAHL, LINNÉSGADE 39. K.

Nr. 14. 15. OKTOBER 1902. 4. Aargang.

INDHOLD: A. D. Thyssen: Mellemskolens Afslutning. — J. Aldal: Begrænsning af Realskolernes Tilvækst . . . .; Forhandlingen. — Det pæd. Kursus i Brønderslev. — Valg. — Det nord. Forlags Skolemateriel. — Anmeldte Bøger. — Et Folkeoplysningsarb. — En Hilsen. — Kredsmøde. — Bekendtgørelser.

Mellemskolens Afslutning.

I den Tale, som den nye Rektor i Odense, Giersing, holdt ved sin Indsættelse forleden, bemærkede han, at der laa store Forandringer i Luften m. H. t. Skolens Omdannelse. Han vilde ønske, at disse Forandringer maatte blive af den Natur, at Skolen ikke blot blev en Forberedelse til Universitetsvejen eller en Studenterfabrik, men at den fik et Maal i sig selv og stilede paa at bibringe Disciplene, hvad der maa anses for fornødent til almindelig Dannelse. Ja, det vil sikkert være ønskeligt; men hvad der er nødvendigt for den ny Ungdomsskole, det er i lige saa høj Grad nødvendigt for Mellemskolen, *den maa ogsaa have et Maal i sig selv*. Den har det nu i alm. Forberedelseseks.; hvis den berøves denne *selvstændige Afslutning og kun bliver et Trin* paa Stigen til den højeste Oplysning, saa bliver den aldrig Fremtidens Skole, men kun en underdanig Tjener for Ungdomsskolen, som vil distancere den i højere Grad, end den lærde Skole hidtil har gjort overfor Realskolen; thi den ny Ungdomsskole vil i samme Grad, som man gør sig Umage for at gøre den nyttig og interessant, kaste gammel udtjent Lærdom over Bord og gøre den brugelig for Nutiden, tillige gøre Krav paa at samle hele den lærelystne Ungdom, og kun de, som gaar den igennem, vil faa Stemplet: 1. Klasse. Der vil blive et langt større Spring imellem de 15 Aars Elever fra Mellemskolen og Ungdomsskolens Studenter end nu mellem disse og Realskolens Elever, som trods de Mangler, der endnu kan klæbe ved dem, viser sig at blive mere og mere brugbare og har Fortjenesten af, at de udjævner Afstanden og Forskellen mellem den akademiske og den ikke-akademiske Del af Befolkningen, ligesom Realskolen ogsaa giver et meget væsentligt Bidrag til at standse *umoden* og *overflødig* Tilgang til Studenteruddannelsen. I stedse stigende Tal søges den af Elever,

Realskoleforeningens blad Den danske Realskole var i 1902 og 1903 præget af mange artikler, indlæg og notitser om almenskolereformen og ikke mindst af realskolens frygt for, hvad reformen ville betyde for skolerne. Et af de forhold, som blev diskuteret indgående, var den nye mellemskole (Den danske Realskole 1902).

Skolernes repræsentanter samledes om en udtalelse, hvori man udtalte, at der inden for forslagets rammer kunne gives »god og frugtbringende Undervisning«. Det var imidlertid en betingelse, at den hidtidige adgang til forskellige livsstillinger blev bevaret for

dem, der efter at have bestået mellemskoleeksamen gik i fortsættelsesklassen og bestod dennes afsluttende prøve. Hvis dette ikke blev tilfældet, ville der blive tilføjet »Realskolen i dens Helhed et ubodeligt Knæk«. Repræsentanterne begrundede deres udtalelse med, at lovforslaget ikke i tilstrækkelig grad sikrede realskolens stilling fremover som selvstændig skoleform, men udsatte den for at blive betragtet »blot som et Gennemgangsled til Ungdomsskolen, en Betragtning, som ogsaa finder Medhold i dens nye navn 'Mellemskolen'«. Dette ville medføre, at forældre ville opfatte realskolen som en forberedelsesskole til gymnasiet og derfor blive fravalgt af de forældre, hvis børn ikke skulle i gymnasiet. Den uundgåelige følge ville blive en begyndende affolkning af realskolerne, og mange ville være nødsaget til at lukke. Og hvad der var af større betydning: »Dannelsesniveauet vil blive sænket i de paagældende Samfundslag paa Steder – i mindre Byer og Landkredse -, hvor de Elever, der ved Realskolens Nedlæggelse bliver hjemløse, ikke har Adgang til anden højere Undervisning«.[119]

Den vedtagne resolution blev overrakt kultusminister J.C. Christensen af C.A. Lyngby, Axel Jensen, Slagelse, og skolebestyrer Rosa Rohmann, Østerbros Døtreskole. Ved overrækkelsen kom Lyngbye bl.a. ind på den store fare for den private realskole, som lovforslaget indeholdt i form af forøgede krav til undervisningen og dermed nye byrder, og hvorledes det ville forøge oprettelsen af kommunale mellem- og realskoler. Ministeren var enig heri, men svarede, at udviklingen gik i retning af et offentligt skolevæsen, og det kunne man ikke gøre noget ved. Han tilføjede dog, at det var muligt, at adskillige statsskoler ville blive nødt til at nedlægge deres mellemskoler grundet stærk tilgang til gymnasiet, hvilket naturligvis ville gavne privatskolen.[120]

A.D. Thyssen redegjorde i to større artikler i *Højskolebladet* for realskolens syn på skolereformen. *Højskolebladet* rummede normalt ikke artikler om realskolen, men mon ikke Thyssen har ment på den måde at kunne komme i kontakt med Venstres medlemmer? I den første artikel sammenlignede han reformen med opførelsen af en bygning, hvor de forskellige skoleformer udgjorde fløjene: Man havde ladet en fløj blive stående – folkeskolen – men samtidig taget en anden bort – realskolen, som var blevet indlemmet i hovedbygningen. Han opponerede mod, at man berøvede skolen karakter af at være en skole med et mål for sig selv ved at gøre dens afgangseksamen til en eksamen, som alligevel ikke var en eksamen. Realskolen ønskede at have valgfrihed mellem at standse ved den nye mellemskoleeksamen eller fortsætte uden den et år til og beholde den nuværende afgangseksamen med dertil hørende rettigheder.[121] Thyssen mente, at afslutning af skolegang i femten års alderen umuliggjorde en ny offentlig eksamen blot et år senere (altså realeksamen) og dermed ville den ældste klasse falde bort. En offentlig kontrolleret prøve i femten års alderen, hvor langt flere ville indfinde sig end i seksten års alderen, ville også koste flere penge. Og ville etaterne, i hvis tjeneste de fleste elever endte, bryde sig om at få »saa unge og umodne Elever«, som disse 15-årige drenge ville være, og som vel nok kunne stå i billetskranken eller stemple breve, men ikke andet?[122] Thyssen fulgte disse to artikler op med et brev til kultusministeren, idet realskolen ikke kunne forstå, »hvorfor man udefra, fra den lærde Skoles Side, vil påtvinge den en Reform, som den ikke begærer og ikke trænger til«, og han fremhævede, at man sagtens kunne reformere den lærde skole uden at berøre realskolen.[123]

Der var dog også andre kritiske røster fremme. På et møde i Det Pædagogiske Selskab 2. december 1902 holdt den kendte skolemand S.L. Tuxen foredrag, hvor han redegjorde for forslagets baggrund og formål. Almindelig forberedelseseksamen var

blevet modtaget med glæde og havde i de forløbne år fungeret tilfredsstillende – men som det ofte gik med »aristokratiske Foranstaltninger«, havde det været en begrænset glæde, som var forblevet inden for den kreds, der selv havde nydt godt af 1881-ændringen. Tuxen hilste derfor lovforslaget velkommen, fordi det ville åbne adgang til en organiseret undervisning udover, hvad folkeskolen kunne tilbyde, og det til den store mængde, som hidtil havde stået udenfor. Dermed ville mellemskolen også være med til at hæve det almindelige dannelsesniveau hos befolkningen.[124] Tuxen så således mellemskolen som en demokratisering af den videregående undervisning for 11-15-årige, mens han fandt, realskolen var for snæver og elitær i dens daværende form.

En enig realskole

»Majoriteten« mente, at realskolen skulle give lyd fra sig – som Madsen-Mygdal senere udtalte: Der skulle ikke i fremtiden kunne ankes over, at realskolen ikke havde sagt, hvad den mente om sine egne forhold.[125] Derfor forlangte 24 medlemmer af Realskoleforeningen i et brev til bestyrelsen 27. december 1902, at der blev afholdt et almindeligt realskolemøde i januar 1903; bestyrelsen måtte derfor i juleferien – noget overraskende for mange medlemmer – sende mødeindkaldelse ud. Ser man på, hvem der forlangte mødet, dukker skolerne i Randers, Tarm og Nordby op sammen med Henrik Egeris Christensen-Dalsgaard, Kolding, altså den førnævnte »Majoritet«. Hen ved to tredjedel af underskrifterne kom dog fra skolerne i Realskoleforeningens 6. kreds, som omfattede Lolland, Falster, Bogø, Møn og Vordingborg; her var J. Aldal i Sakskøbing kredsformand. Desuden havde bestyrerne af Struer og Trustrup realskoler skrevet under.[126]

Mødet blev afholdt 3. januar 1903 med to dagsordenspunkter: 1) drøftelse af realskolens stilling til lovforslaget og eventuel vedtagelse af resolution og 2) nedsættelse af et udvalg til at varetage realskolens interesser. Flere af talerne gik til angreb på afslutning i femten års alderen. Thyssen mente, at der i lovforslaget var tendens til at ville den private skole til livs, hvilket ville have store konsekvenser for dansk skolevæsen. For C. Christensen-Dalsgaard bundede ulykken i, at lovforslaget var udarbejdet efter samråd med den lærde skoles mænd, som også havde domineret kommissionen. Godt nok havde både undervisningsinspektøren for realskolerne og Lyngbye siddet med i kommissionen, men Rønning var ministeriets mand, og »Skoleb. Lyngbye er Københavner, men det er i Provinsen, Realskolen har sin stærke Udvikling og store Betydning«. Lyngbye var bestyrer ved Kjær og Lyngbyes Realskole i København. Selvom Christensen-Dalsgaard takkede Rønning og Lyngbye for deres indsats i kommissionen, mente han, at man skulle prøve, om man kunne opnå mere.

På mødets anden dag fremlagdes et allerede trykt forslag til en resolution, stillet af C. Christensen-Dalsgaard, Madsen-Mygdal og Thyssen. Resolutionen var tiltænkt Landstinget, der 8.-9. januar 1903 skulle førstebehandle lovforslaget. I resolutionen udtalte man, at femten års alderen var »en absolut uheldig Tid for Afholdelse af en afsluttende Hovedeksamen, ligesom den anser det for en nødvendig Betingelse for Realskolens fortsatte rolige Udvikling, at Eksamen ved 16 Aars Alderen bevares som Skolens Hovedafslutning«. Man begrundede dette ønske med, at den traditionelle afslutning på børneundervisning var fastsat til fjorten års alderen; at enhver skole, hvis første og eneste afslutning faldt senere, ville miste elever, som gik ud i fjorten års alderen; i femten års alderen var eleverne i den »vanskeligste Overgangsperiode«, hvor arbejdsevnen var sva-

gest, hvor der måtte tages størst hensyn, og hvor der ikke skulle være for store fordringer.[127] Ved at afslutte i femten års alderen så man fra realskolens side en fare for, at kundegrundlaget for realklassen skulle bortfalde.

Der var også på realskolemødet forslag om et særligt handlingsudvalg – *Udvalg til varetagelse af realskolens interesser under den fortsatte behandling af loven*. Lyngbye udtalte senere om dette udvalg, at det ikke var et udvalg til at støtte bestyrelsen, men nærmere et velfærdsudvalg, og at bestyrelsen derefter ophørte at fungere i denne sag.[128] Betegnelsen velfærdsudvalg stammede fra Den Franske Revolution, hvor den hidtil rådende regering vedblev at eksistere, men under Velfærdsudvalgets kontrol, ligesom udvalget efterhånden tiltog sig al myndighed.

Handlingsudvalget betragtede sin rolle noget anderledes ifølge et af medlemmerne, Hans Gregersen. Det »lidet glædelige Møde« og resolutionen i oktober 1902 havde ikke haft indvirkning på folketingspolitikerne. Man skulle derfor rette en tak til de tre jyske skolebestyrere, fordi de atter havde rejst sagen og fået indkaldt til januarmødet, hvor der havde svævet »straks en anden Aand over Vandene«, og man havde i enighed fået vedtaget en mere handlekraftig resolution, som skulle vise sig at bære frugt i Landstinget.[129]

Sammen med resolutionen fortsatte realskolens folk med at synliggøre realskolen i førende pædagogiske tidsskrifter. Det første hæfte af *Vor Ungdom* 1903 rummede således skolebestyrer i Silkeborg Ludvig Mortensens artikel om den private realskole, hvor han gennemgik og ikke mindst imødegik den kritik, der var blevet rettet mod realskolen. Han var ikke blind for, at realskolen havde sine fejl, nemlig: 1) for tidlig begyndelse på fremmedsprog, 2) til dels deraf følgende mangel på koncentration om hovedfagene, specielt dansk, og 3) forsømmelse af den legemlige opdragelse, men man var opmærksom på fejlene, og man var begyndt at rette op. Mortensen mente, at der var vanskeligt at udtrykke med få ord, hvad der var realskolens idé og mål, men realskolens særkende var »den solide og ofte anstrengende Kundskabstilegnelse«, en skole, der var bygget på »Realiteter«: den nøgterne kundskab og det jævne arbejde.[130]

På samme måde tog C. Christensen-Dalsgaard i februar 1903 realskolen i forsvar mod den kritik, der var blevet rettet, og som bl.a. skyldtes »ringe Kendskab til eller Forstaaelse af Realskolen«. Især havde Georg Bruuns kritik været temmelig ensidig, og Christensen-Dalsgaard anvendte derfor en del plads på at gå i rette med Bruun. Christensen-Dalsgaard mente, at børn, der fortsatte efter afslutning i fjorten års alderen uden at nå den endelige eksamen i seksten års alderen, ikke tog skade, og Bruun havde ikke givet et eneste bevis herpå. Christensen-Dalsgaards kommentar hertil var: »Men Pædagoger og Kontorfolk, der studerer Skoler og Børneundervisning hjemme i deres egen Stue gennem Programmer og Statistik, henfalder ofte til den graa Teori, selv om Livets grønne Træ atter og atter modbeviser deres Betragtninger«. Realskolen havde derimod en kulturel opgave for samfundet, og der var ingen anden vej, der åbnede for så mange muligheder for et barn som en god realskole og en almindelig forberedelseseksamen.[131]

I februar 1903 så Gertz sig nødsaget til at rykke frem med et forsvar for det lovforslag, som han havde sat så tydeligt et præg på. Gertz forsvarede elleve års alderen som begyndelsestidspunkt for mellemskolen, idet den højere skole grundet »de af dens særegne Natur udspringende Krav« fordrede, at undervisningen begyndte et år tidligere. På samme måde gjorde det sig gældende med mellemskolens afslutning: En afslutning i

seksten års alderen var »ganske udelukket« af hensyn til gymnasiets krav. Hvad angik det påtænkte realkursus med eksamen i seksten års alderen, ville kurset ikke kunne indpasses i den grundtanke, som lovforslaget byggede på, og så måtte realskolen og den lærde skole gå hver sin vej. Det var også begrænset, hvor mange elever man kunne få til at blive i skolen 1-1½ år efter konfirmationen, og det var jo vitterligt, at næsten halvdelen af realskolens elever gik ud uden at tage eksamen.

Gertz fremhævede, at forslaget ikke antastede realskolens forberedelsesklasser, som sikkert var de »i økonomisk Henseende mest fordelagtige Klasser«, og at realskolens egentlige realklasser (på nær 4. R) ville blive til mellemskole – og netop på den måde komme til at »leve og trives paa det frodigste«, hvis loven gennemførtes. Ligeledes gav forslaget realskolerne mulighed for at indrette en etårig fortsættelsesklasse, hvor der kunne gives en fyldigere realundervisning. Endelig afviste Gertz påstandene om, at der ville ske en niveausænkning, »hvis det er dette, der er Hovedsagen for dem [: realskolen]«, ligesom realskolens folk kunne spare deres bekymring for de til præliminæreksamen knyttede rettigheder – som for Gertz at se spillede en lige så stor rolle. Realskolen ville sikkert ikke lide nogen skade ved forslaget, men det kunne komme til at gå ud over enkelte af de private realskoler. Men dette var ikke en gyldig grund til at standse reformer, der ville virke til gavn for en større kreds.[132]

Landstinget – realskolens venner

Hvilken indvirkning fik Realskoleforeningens lobbyarbejde på Landstingets behandling? Allerede 3. eller 4. januar 1903 opsøgte realskolens handlingsudvalg Landstingets politikere. Skolebestyrer P. Elmquist, Slomanns Skole i København, orienterede i et brev til Gertz 4. januar 1903 om realskolemødet, herunder om den store modstand mod afslutning i femten års alderen. Elmquist kunne endvidere fortælle, at handlingsudvalget havde opsøgt ledende landstingspolitikere og fået tilsagn om støtte, ikke blot hos »Estrups Parti« (den konservative del af Højre), men også hos nogle af de frikonservative (den mere samarbejdsvillige del af Højre). Han nærede derfor »alvorlig Frygt for, at hele Reformen skal blive hindret, hvis man ikke naar til et Standpunkt, som baade de og Latinskolen kan acceptere. Et saadant Standpunkt synes mig at være en Afslutning ved 14 Aar og saa en 4aarig udelt Ungdomsskole; Realklasserne kan jo saa have deres særlige Afslutning ved 16 Aar«. Elmquist foreslog derfor, at man gik ind på dette kompromis, og at Gertz forsøgte at få ministeren til at ikke binde sig for hårdt til de femten år.

Gertz var dog ikke indstillet på et kompromis, fremgår det af hans svarbrev til Elmquist 6. januar 1903. Det var for ham lige meget, om realskolemødets resolution havde udtrykt større eller mindre »Venligsindethed« over for forslaget, fordi denne »Venligsindethed« ville ødelægge »den væsentligste Grundtanke i Forslaget, – i det mindste efter min Overbevisning«. Gertz ville hellere se forslaget lide skibbrud end gå med til et sådant kompromis.[133] S.L. Tuxen kunne dagen efter fortælle Johan Ottosen, at »Der er stærkt Røre i den konservative Lejr«, og at den førende Højre-politiker og tidl. kultusminister C. Goos forhandlede ivrigt med Københavns viceskoledirektør Niels Bang, som bl.a. havde argumenteret for en afslutning af mellemskolen i fjorten års alderen. Kultusministeren havde samme dag haft besøg af handlingsudvalget, men givet dem »et meget afvisende Svar«. Tuxen frygtede, at ministeren ville stå for hårdt på femten års alderen og dermed bringe lovforslaget i fare. Ottosen skulle derfor forsøge at »bevæge Ministeren til nogen Tilbageholdenhed i dette Punkt«.[134]

Samme dag som Landstingets 1. behandling – 8. januar 1903 – indbragte Goos realskolemødeadressen, som blev omdelt til alle Landstingets medlemmer. Realskolens lobbyarbejde medvirkede uden tvivl til, at J.C. Christensen anvendte en stor del af sin fremlæggelsestale på at imødegå klagerne fra realskolen. Almindelig forberedelseseksamen kunne ikke holde på eleverne, og selv i de »rene« realklasser gik eleverne ud før tid. Mellemskoleeksamen i femten års alderen ville derimod føre til, at flere tog denne eksamen og dermed bevirke, at eleverne ikke forlod skolen i utide. Goos var imidlertid ikke lige så overbevist som ministeren, og han kritiserede, hvad han anså for forslagets ødelæggende virkning for realskolen. Bl.a. fremhævede han det centrale punkt, at den påtænkte realklasse ikke skulle afsluttes med den samme eksamen som hidtil, men med et vidnesbyrd uden nogen offentlig kontrol, hvilket ville gøre et vidnesbyrd meget lidt værd ude i virkeligheden.[135]

Under udvalgsbehandlingen fremkom der på realskoledelen af lovforslaget to afgørende ændringer. I udvalgets betænkning hed det, at mellemskolens afsluttende prøve ikke skulle bære navnet »almindelig forberedelseseksamen«, men »mellemskoleeksamen« og kun have karakter af en årsprøve, dvs. prøve i det sidste års stof og ikke i hele det underviste. Dertil kom, at flertallet mente, at prøven kunne underkastes offentlig kontrol, men der var ikke pligt hertil. Den anden afgørende ændring var, at realklassens afsluttende prøve skulle hedde »realeksamen« og »være af lignende Karakter som den nuværende almindelige Forberedelseseksamen«. Dermed var udvalget kommet realskolen i møde, som fik en 'rigtig' eksamen under offentlig kontrol, som gjorde realklassen attraktiv i forhold til forældrene. Derimod skilte vandene, hvad angik mellemskolens varighed. Udvalgsflertallet tilsluttede sig lovforslaget, der gjorde mellemskolen fireårig, således at man afsluttede i femten års alderen. Mindretallet anført af Goos pointerede, at forslaget greb dybere ind i den bestående ordning af undervisningen i den lærde skole og realskolen, end nødvendigt og hensigtsmæssigt var. Gymnasiet fik kun tre klasser til at udføre sin særlige opgave, ligesom femten års alderen forstyrrede den gennem mange år fæstede undervisningsordning med afslutning i henholdsvis fjorten og seksten års alderen. Mindretallet foreslog derfor, at mellemskolen indskrænkedes til tre år og afsluttedes i fjorten års alderen, hvorefter man enten kunne gå videre til en toårig realafdeling eller til et fireårigt gymnasium.[136]

Ved Landstingets andenbehandling accepterede ministeren ændringerne for at få loven igennem, og han fulgte flertallets indstilling om en fireårig mellemskole og eksamen i seksten års alderen.[137]

Resultater og konsekvenser

Den 24. april 1903 kunne kongen underskrive lov om højere almenskoler, der indførte en fireårig mellemskole i alderen 11-15 år, som kunne videreføres i en realklasse (realafdeling); realklassen kunne afsluttes med en realeksamen i seksten års alderen. Ser man på forslagets gang fra Asmussens udkast i april 1902 til den endelige lov et år senere, var den mest indgribende ændring svækkelsen af mellemskoleeksamen, som blev reduceret fra at være en afgangsprøve til en årsprøve, mens realklassens vidnesbyrd blev til en eksamen. Asmussens forslag om et etårigt mere erhvervsrettet realkursus var derimod blevet til en realklasse som overbygning på mellemskolen med egen fagplan og eksamen.

Man kan spørge, hvorfor J.C. Christensen gik med til disse store ændringer på mellem- og realskoleområdet og dermed opgav ideen om den brede, stærke mellemskole. En af forklaringerne må være hans ønske om at få loven igennem, således at den lærde sko-

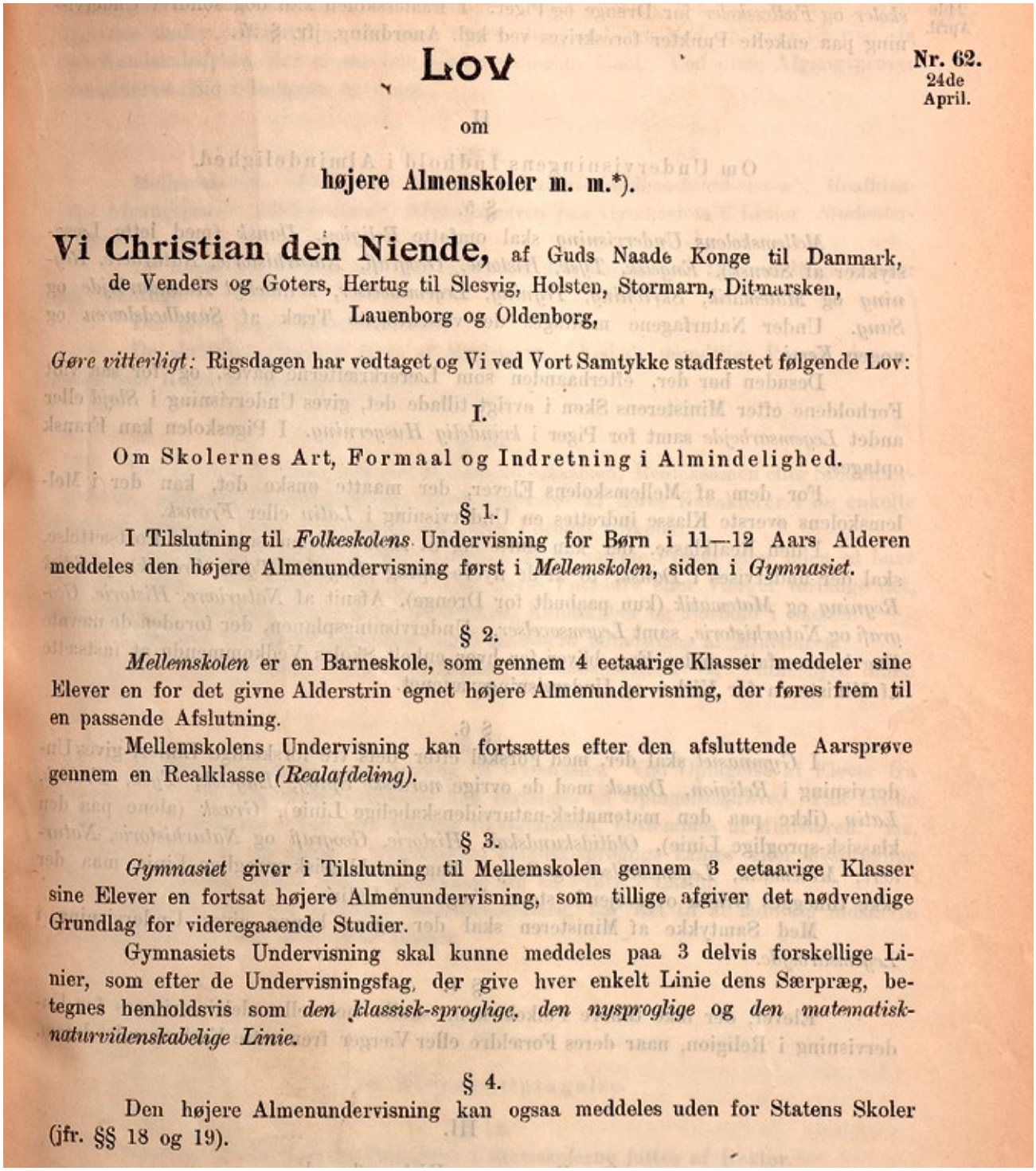

Lov

Nr. 62.
24de
April.

om

højere Almenskoler m. m.*).

Vi Christian den Niende, af Guds Naade Konge til Danmark, de Venders og Goters, Hertug til Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Lauenborg og Oldenborg,

Gøre vitterligt: Rigsdagen har vedtaget og Vi ved Vort Samtykke stadfæstet følgende Lov:

I.

Om Skolernes Art, Formaal og Indretning i Almindelighed.

§ 1.

I Tilslutning til *Folkeskolens* Undervisning for Børn i 11—12 Aars Alderen meddeles den højere Almenundervisning først i *Mellemskolen*, siden i *Gymnasiet*.

§ 2.

Mellemskolen er en Barneskole, som gennem 4 eetaarige Klasser meddeler sine Elever en for det givne Alderstrin egnet højere Almenundervisning, der føres frem til en passende Afslutning.

Mellemskolens Undervisning kan fortsættes efter den afsluttende Aarsprøve gennem en Realklasse *(Realafdeling)*.

§ 3.

Gymnasiet giver i Tilslutning til Mellemskolen gennem 3 eetaarige Klasser sine Elever en fortsat højere Almenundervisning, som tillige afgiver det nødvendige Grundlag for videregaaende Studier.

Gymnasiets Undervisning skal kunne meddeles paa 3 delvis forskellige Linier, som efter de Undervisningsfag, der give hver enkelt Linie dens Særpræg, betegnes henholdsvis som *den klassisk-sproglige, den nysproglige* og *den matematisk-naturvidenskabelige Linie.*

§ 4.

Den højere Almenundervisning kan ogsaa meddeles uden for Statens Skoler (jfr. §§ 18 og 19).

le fik den reform, som politikerne havde drøftet gennem hen ved 30 år. Lovens del om gymnasiet var kommet helskindet igennem både Folketing og Landsting. Det gjorde sig også gældende med mellemskolen som brobygger mellem folkeskolen og den lærde skole.

Et andet spørgsmål er, hvor meget af den gamle realskole som overlevede. Svaret må være, at en stor del af skoleformen kom frelst igennem. 4. R 'genopstod' som realklassen og blev stadig afsluttet med en offentlig kontrolleret eksamen – realeksamenen – som

Den 24. april 1903 kunne Christian 9. underskrive lov om højere almenskoler, der indførte en fireårig mellemskole i alderen 11-15 år, som kunne videreføres i en realklasse/realafdeling (Lovtidende 1903).

blev mellemskolens slutsten. Og der var blevet indsat en paragraf om en overgangsperiode for almindelig forberedelseseksamen, som ikke blev ophævet med det samme, men som skulle udfases over en årrække, jf. nedenfor.

Endelig må man sige, at den strategi, som »Majoriteten« havde lagt, virkede. Ved at protestere højtlydt og ved lobbyarbejde især hos Landstingets politikere lykkedes det for Realskoleforeningen at sikre deres skoleform nogenlunde intakt.

Efterdønninger

I Realskoleforeningen skulle der være årsmøde i juni 1903. Ti dage før kunne foreningens medlemmer i *Den danske Realskole* læse en opfordring fra C. Christensen-Dalsgaard til C.A. Lyngbye om at nedlægge sit mandat. Lyngbye svarede, at han havde overvejet at træde tilbage, da man i januar havde nedsat handlingsudvalget, men af hensyn til situationen – at realskolen optrådte i enighed – var han blevet. Han havde orienteret sine bestyrelseskolleger om, at han på det kommende årsmøde ville have en utvetydig tillidserklæring for at blive i bestyrelsen.[138]

På årsmødet kom Christensen-Dalsgaard meget naturligt ind på almenskoleloven og udtalte i den forbindelse, at Lyngbye mere var latin- end realskolemand, hvilket Lyngbye protesterede kraftigt imod. Christensen-Dalsgaard frygtede, at Lyngbye ville arbejde på at gøre eksamen i femten års alderen så stærk som muligt, og S. Madsen-Mygdal forlangte »bestemt« Lyngbyes tilbagetræden, fordi han var »et Udtryk for den Retning, der vil svække 16-Aars-Prøven«. Den efterfølgende debat, hvor ordskiftet blev betegnet som »overmaade skarpt«, endte med, at Lyngbye nedlagde sit mandat og foreslog Hans Gregersen som nyt bestyrelsesmedlem. Lyngbye ønskede kun genvalg, hvis genvalget havde bred tilslutning. J. Aldal, Sakskøbing, som hørte til kredsen bag januarmødet, ønskede at vide, om Gregersen ville forsøge at få indført en eksamen i fjorten års alderen – »Majoriteten« forsøgte altså at aftvinge Gregersen en håndfæstning. Gregersen svarede, at han stod på lovens grund med eksamen ved seksten år og afviste afslutning i 14-års alderen. Hans Gregersen blev valgt med 38 stemmer for; kun fire stemte imod.[139]

8. Kampen om mellemskolen 1903-23

Reformen føres ud i livet

Efter vedtagelsen af almenskoleloven foregik der i årene 1903-06 et større arbejde med udarbejdelse af undervisnings- og eksamensbestemmelser for mellemskolen, realklassen og gymnasiet.[140] Arbejdet udførtes hovedsageligt af undervisningsinspektøren for de højere almenskoler, M. Cl. Gertz, som dog i realskoleanliggender fik assistance af F. Rønning, undervisningsinspektøren for mellem- og realskolerne.

Man begyndte i 1903 med mellemskolens undervisningsplan. Gertz rådførte sig med en kreds af udvalgte personer, og igennem skolebestyrer Hans Gregersen kom han i kontakt med det udvalg af personer fra realskolen, som havde fået til opgave at udarbejde en undervisningsplan. Realskolens udkast byggede på følgende principper: Planen skulle være i overensstemmelse med grundtankerne i almenskoleloven, men således, at de kommunale og private skoler kunne »bevare deres nuværende friere Stilling«. Desuden ville man knytte realklassens undervisning »saa inderligt og nøje til hele Mellemskolens, som det var muligt«, men man fastholdt, at mellemskoleeksa-

men kun skulle være en årsprøve. Realskoleudvalgets udkast til time- og undervisningsplan for mellemskolen (og realklassen) var næsten identisk med den normaltimeplan for statens højere almenskoler, som ministeriet udsendte i cirkulære af 31. maj 1904. Cirkulæret gjaldt kun for statens skoler, men de private og kommunale skoler skulle i »de *væsentlige* Henseender [følge] ad de samme Veje som Statens Skoler«.[141]

For realklassens vedkommende blev opgaven i 1904 overdraget til F. Rønning, der udarbejdede et udkast til bestemmelser om undervisning i og eksamen for realklassen. Forslaget blev sendt i høring hos Gertz, der fik lejlighed til at udtrykke sin irritation over den udformning, som almenskoleloven havde fået. Det oprindelige formål med loven var, at mellemskoleeksamen skulle være »*den væsentlige og afsluttende Hovedeksamen for det store Flertal af Mellemskolens Elever*«, men loven havde fået en halvfærdig form. Dertil kom, at realskolens lobbyarbejde havde medført, at mellemskoleeksamenens betydning var blevet sat ned og realeksamenens i tilsvarende grad forhøjet. Mere skadeligt var dog de bestræbelser, der pågik for at få alle rettigheder til stillinger i etaterne flyttet fra mellemskoleeksamen helt over til realeksamen, hvorved mellemskolen ville tabe i betydning.[142]

Gertz's frygt for, at mellemskoleeksamen skulle tabe i værdi over for realeksamen blev på sin vis bekræftet, da Kultusministeriet i 1907 udsendte et cirkulære om de til realeksamen og mellemskoleeksamen knyttede rettigheder. Efter forhandling med de pågældende myndigheder meddelte ministeriet, at realeksamen ville blive forlangt ved ansættelse i etaterne, ligesom realeksamen var betingelse for optagelse på visse studier på Landbohøjskolen. Realeksamen ville også blive krævet ved adgangsprøverne til søværnets undervisningsinstitutioner. Realeksamen var således adgangsbillet for stillinger i det offentlige.[143]

Beslutningen om, hvornår den gamle almindelig forberedelseseksamen skulle afholdes sidste gang, skulle fastsættes af ministeren, men blev det aldrig. Almindelig forberedelseseksamen blev afholdt sidste gang i 1963.

Boks 5. Oversigt over de vigtigste bestemmelser for mellem- og realskolen 1903-23.

24/4-1903	Lov om højere almenskoler
19/6-1903	Anordning ang. optagelse i mellemskolens 1. klasse
26/5-1904	Anordning ang. undervisningen i mellemskolen
3/8-1906	Anordning ang. fordringerne ved og eksamensopgivelserne til mellemskoleeksamen m.m.
16/11-1906	Anordning ang. undervisningen i realklasen
2/8-1907	Cirk. ang. forskellige til realeksamen og mellemskoleeksamen knyttede retsvirkninger
15/7-1907	Bek. ang. pigeskoleeksamen
30/4-1908	Anordning ang. realeksamen for privatister
22/12-1919	Anordning om karaktergivningen ved mellemskoleeksamen, realeksamen og studentereksamen for privatister
1/2-1922	Anordning om karaktergivningen ved mellemskoleeksamen, realeksamen og studentereksamen for privatister

Kampen om mellemskolen

Almenskoleloven betød en vækst på realskoleområdet (jf. kapitlet om realskolens økonomi og ejerforhold), hvor mange mellem- og realskoler blev grundlagt i disse år. C. Christensen-Dalsgaard stillede sig dog i 1904 tvivlende over for en opblomstring af mellemskoler: »at mange af de Skoler, som møjsommeligt har stræbt opad mod det for dem hidtil uopnaaelige Maal at blive Realskoler, nu slaar sig til Ro med at blive Mellemskoler er ogsaa forklarligt. Men at der i særlig stort Tal skulde opstaa Mellemskoler – Dog den, som lever, faar det at se«.[144] En opgørelse fra 1912 viser, at af 59 kommunale mellem- og realskoler var de 38 oprettet 1901-11, mens hovedparten af de 85 private mellem- og realskoler stammede fra perioden før almenskoleloven. Der var stadig 20 skoler (syv kommunale og tretten private), som i 1912 fulgte 1895-anordningen. Holstebro Kommune lavede i 1905 undersøgelse af »Mellemskolespørgsmaalet«. Ud af 64 købstæder havde de 35 en kommunal mellemskole eller en kommunal realskole, som i løbet af få år overgik til at blive mellem- og realskole. I 4-6 byer af disse købstæder havde man dannet mellemskolen ved køb af den private realskole. I elleve byer var en kommunal realskole under overvejelse.[145]

I årene, der fulgte efter 1903, blev mellemskolen genstand for omfattende debat mellem tilhængere og modstandere af den nye skoleform.[146] Blandt de forhold, der blev diskuteret, var mellemskolens placering i uddannelsesstrukturen – udgjorde mellemskolen den øverste del af folkeskolen eller den nederste del af gymnasiet? Og hvordan var forbindelsen til folkeskolen? Dertil kom anklagerne om, at mellemskolen greb ned i folke-

Figur 2. Det danske skolesystem efter almenskoleloven af 1903.

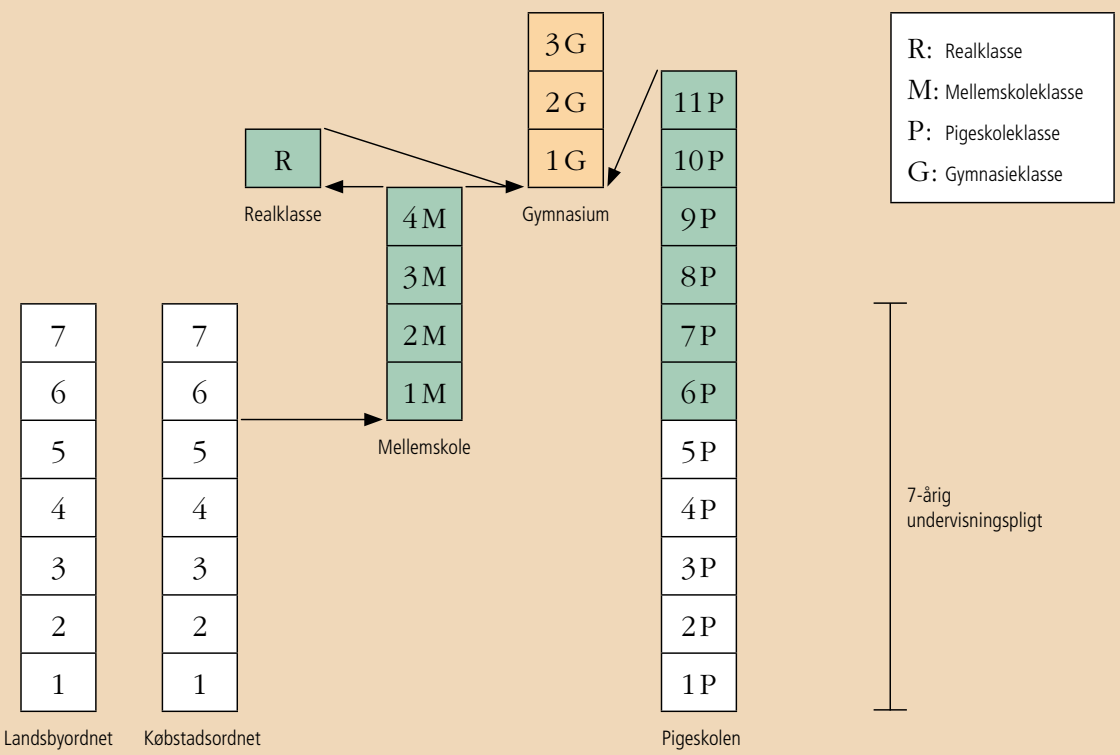

skolens øverste klasser og tog de bedste elever. Endelig var der den gamle diskussion om afslutningsalderen: fjorten eller femten år.

To år efter lovens vedtagelse behandlede Københavns viceskoledirektør Niels Bang mellemskolen og realklassen i to artikler. Bang var betænkelig ved det store timetal i mellemskolen (36 timer ugentligt). Intet fag kunne rigtig undværes, men det gav også fagtrængsel, hvorved nogle fag ikke kom til deres ret. Grundfejlen var, at man havde villet bygge en moderne skole – mellemskolen – oven på en forskole – folkeskolen – som i sit princip var traditionsbundet og forældet. Visse fag hørte egentlig til i folkeskolen, men der kunne man ikke flytte dem ned. Folkeskolen trængte derfor i overordentlig grad til en revision og reform. Bang kritiserede også, at man havde to eksamener på to år, hvilket var meget vanskeligt og upædagogisk, og derfor burde man have realeksamen uden foregående mellemskoleeksamen.[147]

Fra realskolekredse lød der kritik af afslutning ved femten års alderen. Sofus Madsen-Mygdal rettede i 1910 kritik af denne grænse og ville tilbage til 14-16-ordningen, dvs. afslutning ved fjorten og seksten års alderen, for så ville »Ro, Orden og Mening i danske Skoleforhold« indtræde. Og han var ikke særlig glad for delingen ved elleve års grænsen, som ifølge ham måtte »med ubøjelig Konsekvens – hvis ikke Mellemskolen i Folkeskolen allerede drages med Døden – føre til, at de Hundredtusender, der bliver tilbage i Folkeskolen, faar Sinkeundervisning i 11-14-Aars-Alderen og dermed Dummepeterstempel for Livstid«.[148]

Overlærer Markus Hansen i Brønderslev formulerede problemet således, at delingen ved elleve års alderen og udvandringen i fjorten års alderen skilte folkeskolens elever i »A- og B-Klasser, Eliteklasser og Idiotklasser«. Lærer L.P. Poulsen, Masnedsund kommunale Skole, ønskede, at skoleplanerne og undervisningsplanerne i folkeskolen skulle lægges således tilrette, at folkeskolens børn kunne gå deres egen skole helt igennem og derefter have de samme betingelser for at få mellemskole- og realeksamen i samme alder, som de, der havde skiftet skole i elleve års alderen. På den måde kunne man forhindre, at folkeskolen blev til en fattigskole og sinkeskole.[149] Bekymringen for folkeskolens ældste klasser blev også delt af Kultusministeriets folkeskolekonsulent N.A. Larsen, der i 1908 udtalte: »Men Interessen for Mellemskolen kan let komme til at gaa ud over Folkeskolen, saa denne bliver som en Plante, der visner i Toppen«.[150]

Også fra politisk hold lød der kritiske røster. Konseilspræsident Klaus Berntsen udtalte i 1910 en skarp kritik af mellemskolen: »Hvis den nuværende Jagt efter Eksamen bliver ved, saa maatte man … spørge: 'hvem skal pløje Markerne, og hvem skal Græsset slaa?'« Det var landbrugets gammelkendte bekymringer for, at det ville komme til at mangle arbejdskraft.[151]

Mads Chr. Magelund, lærer ved Esbjergs kommunale skolevæsen, anså derimod de fleste angreb for værende forfejlede. Mellemskolen havde i virkeligheden været et stort fremskridt fra den gamle ordning, formindsket eksamensjageriet og givet anledning til en reform af undervisningen. Tilmed havde mellemskolen givet børn fra »de smaa Hjem« lettere adgang til udvidet undervisning. Magelund var dog ikke blind for, at de største fordele af mellemskolen havde gymnasiet og realskolen, hvorimod den ikke bragte de fordele, som folkeskolen havde håbet på og havde krav på.[152] Mellemskolen var fremtidens folkeskole, mente S.L. Tuxen i 1911, men der var visse problemer. Ved almenskoleloven var mellemskolen blevet en forgård til gymnasiet, men den burde rettelig være »Fortsættelse af og Afslutning paa Forberedelsesskolens Færdighedsundervisning«. I stedet skulle man ordne mellemskolens forhold set fra folkeskolens standpunkt,

En af de skolefolk, som blandede sig i debatten om mellem- og realskolen, var Københavns senere skoledirektør Niels Bang, der forsvarede den nye mellemskole. Han mente, at de svage resultater ikke skyldtes loven, men derimod skolerne (foto, Det Kongelige Bibliotek).

således at mellemskolen blev en udvidelse af folkeskolen og ikke som nu et gøgeæg i den hjemlige rede, som Tuxen udtrykte det.[153]

Mellemskolen var også genstand for drøftelse på det landsmøde i 1911 for 46 købstæders skolekommissioner og skoleudvalg, som Esbjerg Byråd havde indkaldt til. Formanden for Esbjergs skolekommission, pastor Chr. Bruun, fremlagde en kritik af den kommunale mellemskole, som opsummerede samtidens debat: 1) delingen af børnene i elleve års alderen, hvorved folkeskolen blev sprængt i to dele, 2) det store antal børn, som gik ud i fjorten års alderen uden mellemskoleeksamen, og 3) mellemskolen var blevet ordnet ovenfra uden tilbørligt hensyn til folkeskolen.[154] Georg Bruun talte på samme møde positivt om den kommunale mellemskole, som havde skaffet landet »en højere Børneskole, i hvilken det opdragende og udviklende Element er til Stede i et Omfang som aldrig tidligere«. Han var ikke blind for dens fejl, som bl.a. var for lang skoletid, fagtrængsel og for lidt plads til de praktiske fag. Hertil kom, at mellemskolen var blevet planlagt af den lærde skoles lærere, men grebet af folkeskolen som en overbygning til samme, uden at man havde gjort sig klart, hvad det indebar. Endvidere var der det stadige problem med, at kun 40 procent af eleverne fuldførte hele mellemskolen.[155]

På samme måde forsvarede viceskoledirektør i Københavns Kommune Niels Bang nogle år senere mellemskolen. Klagerne var overdrevne og misvisende, og når resultaterne var svage, var det ikke lovens skyld, men skolernes skyld. Der var dog problemer med at skaffe kvalificerede lærere, idet læreruddannelsen ikke slog til, ikke engang over for folkeskolen. Desuden anså Bang det for problematisk, at almindelig forberedelseseksamen havde fået lov til at bestå ved siden af realeksamen; man burde have ophævet den gamle realskole for at give den nye bedre kår. Endelig krævede den moderne skole mere tid, men den havde fået mindre i 1903.[156]

Også skoleorganisationerne beskæftigede sig med mellemskoleproblematikken. Danmarks Lærerforening nedsatte i 1911 et udvalg, som skulle se på ændringer i mellemskolen, men i 1913 forelå der stadig intet resultat.[157] I Realskoleforeningen diskuterede man ændringer i almenskoleloven på årsmødet i 1912 og på et delegeretmøde i 1913, hvor man fastholdt, at mellemskolen skulle slutte med en prøve og realskolen med en eksamen.[158] Til debatten i folke- og realskolekredse om mellemskolen sluttede en række universitetsprofessorer sig. De var bekymret for niveausænkning, om kvalitetskrav og sortering med hensyn til mellemskolen.[159]

I november 1912 indsendte undervisningsinspektør F. Rønning et forslag til indretning af en ny realundervisning. Departementschef A.P. Weis tog foranledning af Rønnings henvendelse til at udarbejde sit eget forslag om ændring af 1903-loven. Han forestillede sig dels fire etårige mellemklasser, hvis undervisning umiddelbart fortsattes i et treårigt gymnasium, dels en femårig realskole. Forslaget ville betyde, at mellemskolen og dens eksamen bortfaldt, og at realskolen ville komme til at indtage »en ganske anderledes selvstændig Stilling end hidtil«. Sagen blev af uvisse grunde henlagt.[160] Weis' forslag blev taget op til fornyet behandling i 1915, da ministeriet nedsatte en kommission under ledelse af Weis, som skulle tage en revision af almenskoleloven under overvejelse. Hovedtanken i kommissionens forslag var en fireårig mellemskole (10-14 år), hvorfra man fortsatte i en toårig realskole (14-16 år) eller et fireårigt gymnasium (14-18 år).[161] Kommissionsbetænkningen forblev imidlertid et forslag og fik ikke nogen praktisk betydning.

Den Store Skolekommission

Undervisningsminister Søren Keiser-Nielsen havde i begyndelsen af 1917 truffet aftale med Finansudvalget om nedsættelse af en skolekommission, men kommissionen blev først nedsat ved lov af 21. februar 1919. Den Store Skolekommission fik til formål »at tage det samlede Skolevæsens Forhold – pædagogisk, økonomisk og administrativt – op til Overvejelse og Drøftelse samt til at udarbejde Forslag om en Omordning heraf«. Det blev til forhandlinger og lovforslag om læreruddannelsen, om folkeskoleskolen, gymnasiet, realskolen og ungdomsskolen. Endvidere blev skolevæsenets styrelse, tilsyn og økonomi (herunder tilskud til private skoler og seminarier) samt skolens ydre kår og sociale opgaver (skolebygninger, skolebespisning, skolelæger og -tandlæger) taget under behandling.[162]

Et af første emner, der blev taget op til drøftelse, var »Skolens Arkitektur«, dvs. opbygningen af og forbindelse mellem de forskellige dele af, hvad vi i dag ville kalde uddannelsessystemet. Her forelå der et forslag fra et underudvalg under kommissionen. Der var enighed i udvalget om, at der skulle være tre skoleformer: en udelt folkeskole fra 7.-14. år, en realskole fra 14.-16. år og et gymnasium for børn i alderen 12-16 år. Til gymnasiet skulle der knyttes en realklasse for de børn, der i fjorten års alderen måtte opgive at fuldende gymnasiet, således at de alligevel kunne få en afsluttende eksamen. Kommissionsmedlemmet, overlærer Markus Hansen var ikke begejstret for den foreslåede realklasse, »der jo vilde blive en Sinkeskole, og [han] vilde advare mod, at Realeksamen blev ordnet under Hensyn til denne svage Afdeling, idet det er meget vigtigt, at Realeksamen bliver saa god, at Etaterne vil acceptere den«.[163] På sin vis gentog han sin bekymring fra 1912 om, at eleverne blev delt i A- og B-klasser, jf. ovenfor.

Efter kommissionens forslag blev mellemskolen således opgivet, idet man samlede alle børn i folkeskolen frem til det 14. år undtaget de få, der skulle i gymnasiet. I kommissionen fandt man, at mellemskolen havde opfyldt sit formål som del af gymnasieskolen, men som led i den kommunale skole havde den vakt så liden tilfredshed, at man nu krævede den afskaffet eller ændret, således at den kunne indgå som en del af den kommunale barneskole til fjorten års alderen. Kommissionens store flertal tilsluttede sig denne opfattelse og besluttede derfor at foreslå mellemskolen nedlagt.[164]

Et underudvalg under kommissionen med skolebestyrer Kr. Hatt som formand udarbejdede et forslag til lov om realskoler, som først blev diskuteret i efteråret 1922, fordi

I årene 1919-23 forsøgte Den Store Skolekommissions medlemmer at nytænke det danske skolesystem, hvilket resulterede i omfattende forhandlinger og et digert bind med mange forslag. Først mange år senere blev forslagene omsat til virkelighed (Folkeskolen 1923).

man gerne ville se, hvordan forslagene om folkeskolen og gymnasieskolen blev udformet. Kommissionens drøftelser af forslaget blev indledt med en principdebat om realskolen, idet folketingsmedlem Vilhelm Rasmussen, Socialdemokratiet, og rektor Georg Bruun ønskede, at formålet med realskolen blev klargjort. Lagde man »Vægten paa at bibringe Eleverne en fyldigere Udvikling, eller om man kun skal fyldestgøre de Krav om Kundskaber, der stilledes som Betingelse og Adgang til Indtrædelse i Læreanstalter, Etater eller Handelsverdenen«? Hatt fandt, at realskolens mål var at give en videregående, almendannende undervisning. Han betvivlede dog nytten af en sådan formålsparagraf: »Realskolen havde – for at sige det rent ud – for mange forskellige Formaal til, at man kunde samle Skolens Maal i en enkelt Paragraf«. Markus Hansen var af den opfattelse, at realskolen burde have »Præg af at være en Kundskabsskole, men selvfølgelig burde Kundskaben være fordøjet«. Undervisningsinspektør for de højere almenskoler Henrik Bertelsen formulerede derpå en formålsparagraf om, at der skulle gives »en videregaaende Almenundervisning, som tillige gør Eleverne skikkede til umiddelbart at gaa over i Erhvervsvirksomhed«.[165]

I den endelige udgave af lovforslaget blev realskolens formål defineret således: »Realundervisningen er en videregaaende Undervisning i Tilslutning til Grundskolen, som tilsigter at meddele Eleverne den personlige Udvikling og de Kundskaber, der gør dem skikkede til at overtage Stillinger under Staten og i Erhvervslivet og letter dem Adgangen til højere Læreanstalter«. Realskolen skulle både have et almendannende og et fagdannede formål. Realundervisningen skulle bygge på en udvidet undervisning i folkeskolen i 12-14 års alderen og gives i to realklasser (14-16 år). I skoler, som var særligt beregnet på landsbyskoleelever uden udvidet undervisning,

kunne realundervisningen bygge på den udelte folkeskole og gives i tre klasser (14-17 år). På den måde kunne elever fra landsbyskoler få en så let som mulig adgang til realundervisning.

Derimod var der strid om en pigelinje i realklassen. Et flertal havde imødekommet pigeskoleforeningen Den danske Pigeskoles gentagne ønsker om en treårig realskole, fordi der skulle tages »særligt Hensyn til de unge Pigers legemlige Udvikling i Overgangsaarene«. Socialdemokratiet og den radikale Elna Munch var imod denne regel, fordi der ikke var grund til »at opretholde en Skoleform, der kun har faaet Anvendelse ved nogle enkelte københavnske Overklasseskoler«.

Efter kommissionens forslag skulle realkassen afsluttes med en ny form for realeksamen, og derfor skulle mellemskoleeksamen, realeksamen, pigeskoleeksamen og almindelig forberedelseseksamen i deres hidtidige form afholdes sidste gang i årene 1928-30.[166]

Skolekommissionens betænkning blev drøftet på et fællesmøde mellem Realskoleforeningens hovedbestyrelse og foreningens enkelte afdelinger i august 1923. Foreningen var positivt stemt over for lovforslaget om realskoler, uden tvivl fordi realskolen havde fået lov til at overleve uden de store ændringer og tilmed havde fået overladt en ekstra klasse (den hidtidige 4. M), mens mellemskolen havde måttet lade livet. Der var dog delte meninger om forslaget om den landsbyordnede treårige realskole. Skolebestyrer P.A. Dissing, Otterup, mente, at denne skoleform kunne blive farlig for den normale realskole, sikkert fordi den kunne tage elever på landet fra de toårige realskoler i købstæderne og stationsbyerne. Formanden for Den Private Realskoles Lærerforening, W. Stenberdt i Frederikssund, mente dog, at hvis man begrænsede skoleformen til de tyndest befolkede egne, kunne den betragtes »som et Gode for Befolkningen«.[167]

I realskolekredse var det kommissionens forslag om tilskud til private realskoler, der tiltrak mest opmærksomhed, jf. dette værks kapitel 16. Realskoleforslaget blev dog også diskuteret, nemlig på Realskoleforeningens årsmøde i efteråret 1923, hvor flertallet gik ind for en treårig udvidet undervisning i folkeskolen (11-14 år) og en toårig realskole (14-16 år), hvilket var den ordning, der mest mindede om mellem- og realskolen fra 1903.[168]

9. Afslutning

Som nævnt i indledningen blev tidsrummet mellem 1814 og 1923 realskolens første fremvækstperiode. Hvor der i 1830'erne havde været nogle få realskoler, beregnet for det højere borgerskabs sønner, var der i begyndelsen af 1920'erne over 250 skoler, som optog en stor del af ungdomsårgangen. Realskoleformen gik fra at være en forsøgsordning til at blive en integreret del af grundskolen og ungdomsuddannelserne – en udvikling, der faldt i tre faser.

Første fase rummede realskolens reelle begyndelse. Allerede i købstædernes skoleanordning af 1814 havde man forudskikket borgerlige realskoler, men grundet statsbankerot og krisetider forblev realskolen et projekt på papiret. Først med Knud Gads berømte pjece fra 1833 og den efterfølgende debat i offentlighed og stænderforsamlinger blev der skabt interesse og reelt grundlag for realskoler uden for hovedstaden. Erhvervsborgerskabets uddannelsesbehov kunne ikke opfyldes i den lærde skole, fordi borgerskabet tænkte uddannelse på en måde, som var væsensforskellig fra den lærde skoles

Et af mellemskolens sprogfag var tysk. Her ses adjunkt Christian B. Flagsted undervise 2. mellem på Metropolitanskolen i april 1916. På væggene hænger der billeder af kendte bygningsværker, bl.a. Notre Dame, dogepladset i Venedig, Det Skæve Tårn i Pisa og rådhuset i Sienna (Metropolitanskolen gennem 700 Aar, 1916).

formål. Den realskole, som blev skabt i 1830'erne, skulle for det første danne eleverne til at blive gode, oplyste borgere, som kunne deltage aktivt i samfundslivet, og for det andet uddanne dem til et fremtidigt virke inden handel, håndværk og industri. Og en undervisning, der lagde vægt dels på almendannelse (»allgemeinen Menschenbildung«), dels på fremmedsprog og naturvidenskab, gav realskolen dens pædagogiske identitet. Der var tale om en skoleform, beregnet på det toneangivende borgerskab.

Efter forsøgsperiodens udløb i begyndelsen af 1850'erne nedtonede man de noget højtravende forventninger, man havde haft til realskolevæsenet i de foregående årtier, og realskolens formål ændrede sig. Realskolen skulle nu give ungdommen en ungdomsuddannelse med henblik på stilling i etaterne samt handels- og kontorlivet, men almendannelsen var stadig en del af den realistiske uddannelse. Og hvor initiativet i 1830'erne havde ligget hos staten, blev det nu kommunerne og specielt private, som oprettede realskoler. Især anordningen om almindelig forberedelseseksamen af 1881 medførte talrige skoleoprettelser og et voksende antal præliminarister, men gav også anledning til kritik af den private realskole. I denne periode fungerede realskolen stadig som borgerskabets skole, men med den forandrede målsætning var det nu småborgerskabet, der benyttede realskoleuddannelsen, som for dem blev en vej til stillinger inden for staten og i erhvervslivet.

Fra 1838 til 1903 fandtes der ikke en samlet lovgivning for realskolerne, og eksamensreglerne var det eneste, der bandt realskolerne sammen. Debattører og politikere havde svært ved at indpasse realskolen i det danske uddannelsessystem på grundskole- og ungdomsudannelsesområdet. Var den en del af folkeskolen eller af den lærde skole, eller skulle den forblive en selvstændig skoleform uden forbindelse til de andre dele af

uddannelsessystemet? Ved almenskoleloven af 1903 blev realskolen en del af det højere almenskolevæsen, men formåede at bevare sin selvstændighed. Set fra realskolens synspunkt var prisen dog, at man mistede de tre nederste klasser, som blev en del af den nye fireårige mellemskole. Og det blev mellemskolen, som i de følgende årtier blev genstand for debat og kritik, især fordi dens placering i forhold til folkeskolen ikke var afklaret. Ved oprettelsen af mellemskolen blev realskolen åbnet for en større del af en ungdomsårgang, idet mellemskolen sikrede en bedre forbindelse mellem købstædernes borgerskole og eksamensskolen.

Sammenligner man den danske udvikling med udviklingen af det højere skolevæsen i Tyskland i samme periode, er der mange lighedspunkter. Den tyske historiker Karl-Ernst Jeismann har opdelt den tyske udvikling i tre faser. I den tidlige fase indtil cirka 1840 blev gymnasiet som den ledende form inden for det højere skolevæsen udbygget, mens der i den næste fase (1840-1860'erne) af »Systembildung« udviklede sig konkurrerende højere skoler ved siden af gymnasiet, bl.a. realskoler. I den sidste tredjedel af 1800-tallet, i fasen »Systemfindung«, opstod ligeberettigelsen mellem de forskellige typer af højere skoler.[169] Den samme udvikling kan man genfinde i Danmark som ovenfor beskrevet, om end med visse tidsmæssige forskydninger.

Spørgsmålet gennem hele denne periode var, om man skulle lægge vægt på almendannelse eller fagdannelse, om realskolen skulle være en almenskole eller en fagskole. Den var oprindeligt tænkt som en almendannende skole, en slags højere realistisk lærd skole, men udviklede sig i retning af en fagskole, der uddannede fortrinsvis unge mænd til en gerning i det praktiske liv, hvilket også bedre svarede til kundeunderlagets behov. Problemet gennem hele perioden var dog, at realskolens eksamen og senere tillige mellemskolens afsluttende prøve lå efter ophøret af den undervisningspligtige alder, hvilket førte til et stort frafald – noget, man måtte sande allerede i 1840'erne, og som først blev løst med skoleloven af 1958.

Noter

1. J. Larsen 1914 s. 459-70, 473-74, 488-97.
2. O. Hyldtoft 1999, specielt s. 31-32, 40.
3. Den Polytekniske Læreanstalt er udførligt beskrevet i M.F. Wagner 1999 s. 185-280.
4. H. Haue 2003 s. 91.
5. J. Larsen 1984/1899 s. 63-65, 101-03.
6. J.E. Suhr 1843 s. 68-71.
7. Refereret fra J. Eckhardt Larsen 2002 s. 20.
8. K. Gad 1833 s. 4-9, 18-19.
9. K. Gad 1833 s. 20-25.
10. K. Gad 1833 s. 33-34, 37-38, 47, 56, 59.
11. X 1835.
12. P.C.S. Gad 1835 s. 6-52, citat s. 7.
13. P.C.S. Gad 1835 s. 51, 122-23.
14. S. Sørensen 1836.
15. ABH 1839.
16. C. Hauch 1842 s. 6, 12, 27.
17. M. Hammerich 1845 s. 6, 10, 13, 15-16.
18. J.F. Schouw 1834.

19. F.F. Hansen 1834.
20. C.F. Ingerslev 1836 s. 2, 12 (Bidrag til Skildring…).
21. C.F. Ingerslev 1841 s. 358-63.
22. F.M. Bugge 1839 s. 26-36.
23. S.N.J. Bloch 1836 s. 4-5, 12, 17-18, 22, 26-27, 41, 60-62.
24. Roskilde Stændertidende 1835/36 sp. 844-59.
25. Roskilde Stændertidende 1835/36 sp. 874-85.
26. Viborg Stændertidende 1836 sp. 169-71, 778-800.
27. RA. Danske Kancelli. Kommissionen ang. indretning af realskoler (Realskolekommissionen). Materiale 1836-1837, kommissorium af 3. juni 1836.
28. Betænkningen findes i Nyeste Foranstaltninger vedkommende det højere Undervisningsvæsen 1841 s. 322-85. I kommissionens arkiv findes »Concept til Realskolecommissionens allerunderdanigste Betænkning, forfattet af Prof. Schouw«.
29. Nyeste Foranstaltninger vedkommende det højere Undervisningsvæsen s. 322, 324-25.
30. Nyeste Foranstaltninger vedkommende det højere Undervisningsvæsen s. 330-31, 333.
31. Nyeste Foranstaltninger vedkommende det højere Undervisningsvæsen s. 335-43.
32. Nyeste Foranstaltninger vedkommende det højere Undervisningsvæsen s. 345. I forhold til kommissionens plan er fagene grupperet i fire hovedgrupper.
33. Nyeste Foranstaltninger vedkommende det højere Undervisningsvæsen s. 350-62, 370-71, Schouws mindretalsudtalelse s. 374-80.
34. Kgl. resol. 14. februar 1838 og bek. 21. maj 1839 (trykt i: Nyeste Foranstaltninger vedkommende det højere Undervisningsvæsen s. 384-85 og 405-08). C. Funch 1845 s. 6-13.
35. C. Funch 1845 s. 47.
36. C. Funch 1845 s. 18-27.
37. C. Funch 1845 s. 20. I forhold til den originale fag- og timeplan er fagene grupperet i fire hovedgrupper.
38. C. Funch 1845 s. 32-62.
39. Medd. LS 1849-56 s. 138-145. C. Funch 1852 s. 11.
40. LAK. Helsingørs borgerlige Forening til Realkundskabers Udbredelse. Forhandlingsprotokol 1834-1862, jf. Beretning fra Directionen for Helsingørs borgerlige Forening til Realkundskabers Udbredelse 1836-43. Endnu i 1869 eksisterede foreningen, se Love for Helsingørs borgerlige Forening til Realkundskabers Udbredelse. Helsingør 1869.
41. RA. Danske Kancelli 1. dep. Brevsag 1843/1733, brev fra Helsingør kommunalbestyrelse af 7. marts 1843 til kongen.
42. RA. Danske Kancelli 1. dep. Brevsag 1840/2191-92 og brevsag 1843/1733. - Plan for den høiere Realskole i Helsingør. Helsingør 1843.
43. Plan for den høiere Realskole i Helsingør.
44. V. Lassen 1852.
45. Bek. 11. november 1843. P.G. Bohr 1844.
46. Nyeste Foranstaltninger vedkommende det højere Undervisningsvæsen s. 319.
47. Nyeste Foranstaltninger vedkommende det højere Undervisningsvæsen s. 300-321. - Sorø. Klostret, Skolen, Akademiet gennem Tiderne s. 486-94, 499-502. - Medd. Sorø 1849-56 s. 37-43.
48. Sorø. Klostret, Skolen, Akademiet, 2, s. 419-422, jf. K. Hørby 1962 s. 103-11 og K. Hørby 1967 s. 59-84.
49. K.E. Bugge 1968 bind 2 s. 79-125 med noter s. 302-09. Se også: »Bøn og Begreb om en Dansk Høiskole i Soer« (1840), trykt i K.E. Bugge 1968 s. 172-99 med noter s. 315-18.
50. Bugge: Grundtvigs skoleverden s. 93-94, 101-02.
51. A.M. Møller 1995 s. 278. K.E. Bugge 1968 s. 202-09 med noter s. 318-20.
52. Møller: Kong Christian VIII.s dagbøger og optegnelser s. 778-780.

53. Sorø. Klostret, Skolen, Akademiet, 2, s. 422-37. Hørby s. 107-10. Reskripterne er trykt i Medd. Sorø 1849-56 s. 8-11, 12-15, den provisoriske plan s. 16-25.
54. Nyeste Foranstaltninger vedkommende det højere Undervisningsvæsen s. 265-300. Årbog KU 1846 s. 160-172.
55. RA. KUM 3. kt. Forestillingssag 3423. Medd. LS 1849-56 s. 384-420.
56. Medd. LS 1849-56 s. 421-33.
57. Medd. LS 1857-78 s. 643-46. E. Mitens 1961.
58. Rt. 1855/56 Ft. sp. 105-07. Medd. LS 1857-78 s. 592-98. Se også T. Børresen 1906.
59. Medd. LS 1849-56 s. 145-93.
60. Rt. 1854/55 anhang A sp. 355-86 (lovforslaget). Ft. sp. 414 og 2086. Anhang B sp. 341-42 (udvalgsbetænkningen).
61. Medd. LS 1849-56 s. 168-76.
62. Medd. LS 1849-56 s. 180-84.
63. RA. KUM 3. kt. Jr.nr. 1867/L681. Medd. LS 1857-78 s. 512-22.
64. Medd. KU 1857-63 s. 95-115.
65. RA. KUM 3. kt. Jr.nr. 1857/2A 462. Medd. LS 1857-78 s. 496-504.
66. En oversigt over eksamenskravene ved de fire eksaminer findes i Medd. LS 1879-81 s. 107-10.
67. Medd. LS 1857-78 s. 201-25.
68. J. Larsen 1984/1899 s. 326-85.
69. V. Skovgaard-Petersen 1976 s. 73-75. N. de Coninck-Smith 2000 s. 114.
70. F.C.B. Dahl 1870, I, s. 15-18, II, s. 5-6, jf. F. Dahl og J. Hoffman 1873 s. 6.
71. H.H. Lefolii 1876 s. 7, 15, 21.
72. C. Berg 1876 s. 16-18, 22-37, jf. det udførlige referat i Medd. LS 1884 s. 3-11.
73. Jf. F.C.B. Dahl 1877 s. 72-84.
74. Medd. LS 1882/83 s. 86-96 og 1885 s. 107-47.
75. S.H.H. Hansen 1875 s. 5-7.
76. S.H.H. Hansen 1875 s. 8-11.
77. S.H.H. Hansen 1875 s. s. 11, 19-21, 34.
78. NH 1879.
79. RA. KUM 3. kt. Jr.nr. 1881/Æ181, notat af 17. januar 1881 fra A. Linde.
80. Medd. LS 1881 s. 111-14. RA. KUM 3. kt. Jr.nr. 1881/Æ181, »Reenskrift af Minister Scavenius egenhændige Udkast«, udateret, men kan dateres til mellem 17. januar og 5. marts 1881.
81. Medd. LS 1881 s. 115-61.
82. Kultusministeriets forestilling findes i Medd. LS 1881 s. 165-74, anordningen s. 174-78.
83. N. de Coninck-Smith 2000 s. 133-35. T. Kampmann 1996.
84. RA. KUM 3. kt. Jr.nr. 1893/327 og jr.nr. 1895/168 (anordn. nr. 42/1895).
85. Medd. LS 1894/95 s. 1-15.
86. V. Skovgaard-Petersen 1976 s. 152-206. J. Larsen 1984/1899 s. 454-506.
87. Nemlig Rønne 1883, Kolding 1883, Helsingør 1883, Vejle 1884, Efterslægtselskabets Skole 1884, Nørrebros Realskole 1884, Birkerød 1884, Ordrup 1886, Frederiksberg 1889.
88. C.A. Lyngbye 1891 s. 448-68.
89. C. Hansen 1891.
90. A.D. Thyssen 1896, jf. A.D. Thyssen 1897.
91. C.A. Lyngbye 1899 (DdR s. 6-13), jf. C.A. Lyngbye 1899 (DdR s. 99-102, 107-11).
92. J. Olsen 1893.
93. H.L. Møller 1894.
94. C.N. Starcke 1898.
95. V. Skovgaard-Petersen 1976 s. 171-74 og Grå Borup-Nielsen 1989 s. 68-80.

96. G. Bruun 1901, citat s. 527.
97. G. Bruun 1899.
98. G. Bruun 1900.
99. G. Bruun 1897.
100. V. Skovgaard-Petersen 1976 s. 233-49, forslaget aftrykt s. 333-46.
101. RA. KUM 3. kt. Sager vedr. skolereformlovgivning 1901-1902.
102. RA. KUM 3. kt. Sager vedr. skolereformlovgivning 1901-1902, gengivet i V. Skovgaard-Petersen 1976 s. 236.
103. V. Skovgaard-Petersen 1976 s. 239-244.
104. C.A. Lyngbye 1903.
105. RA. A.F. Asmussens privatarkiv.
106. Rt. 1902/03 tillæg A sp. 2905-3068. Forslaget med bemærkninger og bilag er også trykt i Medd. LS 1902/03 s. 1-108.
107. Rt. 1902/03 tillæg A sp. 2954.
108. Rt. 1902/03 tillæg A sp. 2905-07.
109. Rt. 1902/03 tillæg A sp. 2965-66.
110. Rt. 1902/03 Ft. sp. 631-72, jf. V. Skovgaard-Petersen 1976 s. 250-67. Ottesens udtalelser sp. 642-44.
111. Rt. 1902/03 Ft. sp. 668-70.
112. Rt. 1902/03 tillæg B sp. 95-132. Også trykt i Medd. LS 1902/03 s. 108-45.
113. Rt. 1902/03 tillæg B sp. 108-11. Rt. 1902/03 F sp. 2173 og 2176.
114. Rt. 1902/03 Ft. sp. 2054-2188, Harald Holms udtalelser sp. 2128-32, kultusministerens udtalelser sp. 2144-46.
115. C.M.K. Petersen 1903.
116. Forslag til Lov om højere Almenskoler m. m. DdR 1902 s. 205-18. F. Rønning 1902.
117. Realskolemødet i København. DdR 1902 s. 225-228.
118. C. Christensen-Dalsgaard 1902 (DdR s. 228-29), jf. hans artikel: Til hvad Nytte. DdR 1902 s. 255-56.
119. Medd. LS 1902/03 s. 131-38.
120. Hos Ministeren. DdR 1902 s. 253-54.
121. A.D. Thyssen 1902 (Højskolebladet sp. 1431-38).
122. A.D. Thyssen 1902 (Højskolebladet sp. 1538-48).
123. RA. KUM 3. kt. Sager vedr. skolereformlovgivning 1901-1902.
124. S.L. Tuxen 1903.
125. Realskolen staar enig. Realskolemødet i København den 3. Januar. DdR 1903 s. 5.
126. Realskolen staar enig s. 4.
127. Realskolen staar enig s. 4-9. Resolutionen er også trykt i Medd. LS 1902/03 s. 190-91.
128. Lyngbye 1903 s. 166 (Aarsberetningen).
129. H. Gregersen 1903.
130. L. Mortensen 1903.
131. C. Christensen-Dalsgaard 1903.
132. M.C. Gertz 1903. Gertz blev imødegået af S. Madsen-Mygdal i DdR 1903 s. 107-11, 120-24.
133. Elmquist til Gertz 4. januar 1903 samt svar fra denne 6. januar. Citeret fra V. Skovgaard-Petersen 1976 s. 278-79.
134. S.L. Tuxens kopibog 5. januar 1903, citeret fra V. Skovgaard-Petersen 1976 s. 279-80. Bang havde argumenteret for en afslutning af mellemskolen i 14 års alderen, en treårig mellemskole og et fireårigt gymnasium samt en bibeholdelse af alm. forberedelseseksamen i 16 års alderen. V. Skovgaard-Petersen 1976 s. 269.
135. Rt. 1902/03 Lt. sp. 465-531 (J.C. Christensen sp. 472-75, C. Goos sp. 480-81, 485, 424-526).

136. Rt. 1902/03. Tillæg B sp. 1511-1600.
137. Rt. 1902/03 Lt. sp. 1520-47.
138. C.A. Lyngbye 1903 (Formandens Svar…).
139. Aarsmødet i Randers 1903. DdR 1903 s. 153-158.
140. Der fandt en stor debat sted om de nye undervisnings- og eksamensbestemmelser på Realskoleforeningens årsmøder og i DdR, jf. DdR 1904 s. 129-35 og 1905 s. 44-45, 59-61, 177-78, 199-203, 213-18, 225-28, 237-40.
141. Medd. HA 1903/04 s. 1-131, realskoleudvalgets plan s. 81-84.
142. Medd. HA 1905/06 s. 86-155, Gertz's erklæring s. 123-138.
143. Medd. 1906/07 s. 40-45.
144. C. Christensen-Dalsgaard 1904 s. 77.
145. Eksamensskolerne 1912 s. 20-25. M. Mortensen 1907 s. 1-7 (Holstebro Kommunes undersøgelse).
146. N. de Coninck-Smith 2000 s. 147-60 har behandlet debatten for byernes vedkommende.
147. N. Bang 1905 (Vor Ungdom s. 37-48), jf. N. Bang 1905 (Vor Ungdom s. 184-90).
148. S. Madsen-Mygdal 1910.
149. M. Hansen 1912. L.P. Poulsen 1910, jf. Folkeskolen 1910 nr. 27 s. 294, nr. 32 s. 345-46.
150. N.A. Larsen 1909. N.A. Larsen 1906.
151. Udtalelse i Nationaltidende september 1910, refereret i Folkeskolen 1910 s. 414.
152. M. Magelund 1910.
153. S.L. Tuxen 1911.
154. Folkeskolen 1911, nr. 39, s. 445, nr. 41, s. 471, nr. 42, s. 478, og nr. 46, s. 524-26. Mødet er også skildret i N. Coninck-Smith 2000 s. 154-56.
155. G. Bruun 1911.
156. N. Bang 1914, jf. N. Bang 1915.
157. N. Ording 1913.
158. DdR 1912 s. 172-75. Delegeretmødets resolution i DdR 1913 s. 5-7.
159. Se V. Skovgaard-Petersen 1976 s. 306-10 og H. Haue 2003 s. 304-09.
160. RA. KUM 3. kt. Jr.nr. 1912/1473.
161. RA. KUM 3. kt. Jr.nr. 1915/1085. Betænkningen er trykt i Medd. HA 1915/1916 s 41-59.
162. Betænkning med Lovforslag afgivet af Skolekommissionen i Henhold til Lov Nr. 77 af 21. Februar 1919 s. I-VIII. Kommissionens virke er kort skildret i V. Skovgaard-Petersen 1976 s. 311-13.
163. Forhandlingerne i den i Henhold til Lov af 21. Februar 1919 nedsatte Skolekommission. 1.-91. Møde s. 176-77 (referat af forslaget), 177-201 (drøftelserne).
164. Betænkning med Lovforslag s. 84 og 203.
165. Forhandlingerne i den i Henhold til Lov af 21. Februar 1919 nedsatte Skolekommission. 92.-249. Møde s. 414-28.
166. Betænkning med Lovforslag s. 224-43, bilag s. 244-75.
167. RA. Danmarks Realskoleforening. Forhandlingsprotokol 1902-1934, møde 26.-27. august 1923.
168. DdR 1923 s. 407.
169. K.-E. Jeismann 1987 s. 162.

6. Mellem- og realskolens storhedstid og fald
– realskolen i lovgivning og debat 1923-58

ERIK NØRR

Realskolen var placeret mellem to stormagter: folkeskolen og gymnasiet, som det hed i et samtidigt citat. Det betød, at mellem- og realskolen gang på gang blev inddraget i den løbende debat om ændringer af folkeskolens eller gymnasiets rammer og indhold. Dette gjorde sig især gældende i perioden fra slutningen af 1920'erne til vedtagelsen af skolelovene af 1958.

1. Realskolen mellem to stormagter

Fra slutningen af 1920'erne og indtil vedtagelsen af de nye skolelove i 1958 var mellem- og realskolerne inddraget i den standende debat om at forbedre eksamensskolens indhold og om dens forbindelse til de andre skoleformer. Årsagen til, at realskolerne blev inddraget i så mange reforminitiativer, var, at skolerne så at sige lå midt imellem folkeskolen og gymnasiet, hvilket betød, at hver gang, der var problemer med eller ønsker om ændringer af enten folkeskolens eller gymnasiets rammer og indhold, blev realskolen indblandet, som regel ved at man enten oppefra eller nedefra forsøgte at inddrage klassetrin fra den fire-femårige realskole.

Skolebestyrer Hans I. Hansen, Nørre Åby Private Realskole, var en meget aktiv debatdeltager både på skolemøder og i Den danske Realskole (Den Danske Realskole 1921).

For at anskueliggøre dette vil vi tage udgangspunkt i skolebestyrer Hans I. Hansens foredrag på Danmarks Realskoleforeningens årsmøde i København oktober 1948. Han påpegede, at realskolen både ved sin tilblivelse, praksis og lovgivning var placeret mellem to skolepolitiske stormagter: på den ene side gymnasieskolen og på den anden side den eksamensfri folkeskole. Begge disse skoleformer havde stor opbakning, folkeskolen på grund af dens talstyrke og dens betydelige politiske indflydelse både i Rigsdagen og i offentligheden. Gymnasieskolen var talmæssigt langt mere eksklusiv, men den var kendt og agtet både af indflydelsesrige embedsmænd i administrationen og af folk, der indtog ledende stillinger inden for de liberale erhverv. I midten var der så realskolen, der ikke på samme måde havde politisk og folkelig opbakning, men som måtte finde sin egen plads. H.I. Hansen fremhævede fire faktorer, der betingede, at man kunne tale om realskolen som en selvstændig skoleform: a) eget formål; b) egen eksamen; c) egne undervisningsplaner; d) egen undervisningsinspektør. Ingen af disse punkter måtte beskæres væsentligt, hvis realskolen skulle bevare sin selvstændighed.[1]

2. Den Store Skolekommissions visioner

Det 20. århundredes vigtigste skolekommission var Den Store Skolekommission, som virkede i årene 1919-23. Den afveg fra de fleste andre kommissioner på skole- og uddannelsesområdet ved, at den ikke behandlede en enkelt skoleform, men en lang række skoleformers indhold og disses fremtidige indbyrdes forbindelse med hinanden. Kommissionsbetænkningen fra 1923 med bilag og to tilhørende bind med forhandlinger indeholder et helt arsenal af forslag og synspunkter, som skulle blive til inspiration for skoledebatten i de følgende tre-fire årtier. På grund af de politiske forhold med forskelligt flertal i folketing og landsting og på grund af manglende konsensus i pædagogiske og organisationspolitiske kredse lod skolekommissionens mange forslag sig ikke umiddelbart gennemføre. Først i løbet af 1930'erne og 1950'erne blev der gennemført lovgivning, der på mange punkter var inspireret af tanker, som var blevet overvejet i Den Store Skolekommission.

Som behandlet ovenfor var forholdet mellem skoleformerne i spil i Den Store Skolekommission, der stillede forskellige forslag til den fremtidige forbindelse mellem folkeskolen, realskolen og gymnasiet. Et flertal i kommissionen[2] var enige om at bevare og udvikle den nære forbindelse mellem grundskolen (folkeskolen) og realundervisningen. Dette skulle ske ved, at mellemskolen blev erstattet af en udvidet undervisning i grundskolens øverste klasser i engelsk, tysk og matematik. Selve eksamensskolen skulle så bestå af en toårig realskole fra 14-16 år og et fireårigt gymnasium fra 14-18 år. Der var også inden for kommissionen et ønske om at lette adgangen til realskoleundervisning for børn fra landsbyskolerne, som ikke havde mulighed for at få udvidet undervisning i grundskolen. Dette kunne foregå ved, at der blev lagt en treårig realundervisning ovenpå den udelte grundskole.[3] Den Store Skolekommissions forslag blev ikke gennemført umiddelbart, men indholdet kan genfindes i senere reformforslag vedrørende eksamensskolen. Danmarks Realskoleforening protesterede mod, at realskolen fremtidig kun skulle være toårig og foreslog, at eksamensskolen kom til at bestå af tre mellemskoleklasser og to realklasser.[4] Et synspunkt, som vi ligeledes kommer til at nikke genkendende til i det videre forløb.

3. Realskolen og betænkningen om det højere skolevæsen

Den socialdemokratiske regering, der tiltrådte i 1924, lod foreløbig reformen af folkeskolen og det højere skolevæsen ligge, men valgte at koncentrere sig om at få beskåret det gejstlige skoletilsyn, hvilket dog ikke lykkedes i denne omgang.[5] Ved sin tiltrædelse i december 1926 annoncerede statsminister Th. Madsen-Mygdal allerede i trontalen, at venstreregeringen ville nedsætte en mindre kommission til at overveje den skolemæssige side af regeringens reformplaner. Dette førte til, at undervisningsminister Jens Byskov 13. oktober 1928 udpegede et udvalg, som fik til opgave at drøfte reformer vedrørende det højere skolevæsen med følgende motivering: »Det er Regeringens Opfattelse, at saavel skolemæssige som almindelige samfundsmæssige – herunder ogsaa økonomiske – Grunde gør det ønskeligt, at der foretages Ændringer i Ordningen af det højere Skolevæsen«.

Udvalget blev ikke stillet frit. Ministeriet udstak nyordningens skolemæssige grundlag. Den fremtidige eksamensskole, der skulle begynde ved fjorten års alderen, skulle bestå af et fireårigt gymnasium og en toårig realskole. Optagelse til begge afdelinger

skulle ske ved en optagelsesprøve med samme krav. Da denne optagelsesprøve stillede fordringer, der gik ud over den egentlige folkeskoleundervisning, måtte den forberedende undervisning foregå i en forskole. Udvalget skulle også overveje, om en sådan forskole både skulle oprettes ved kommunale og private skoler og ved statens gymnasieskoler.[6] Forslaget lå tæt op ad det, som flertallet i Den Store Skolekommission havde foreslået. Rektor Georg Bruun, Kolding højere Almenskole, der i en periode var medlem af udvalget, fandt det overraskende, at Venstreregeringen nu gik ind for et fireårigt gymnasium bygget direkte på folkeskolen men med udvidet undervisning i flere fag. Dette havde i Den Store Skolekommission været Socialdemokratiets forslag, som var blevet bekæmpet af Venstre. I en artikel i *Ekstrabladet* påtog den socialdemokratiske politiker og skolemand Vilhelm Rasmussen sig fadderskabet til forslaget,[7] og han var normalt ikke i kridthuset hos Venstre.

Udvalgets formand blev undervisningsinspektøren for gymnasieskolerne, A.C. Højberg Christensen, mens kollegaen for mellem- og realskolerne, Otto Bjørneboe, blev udpeget til menigt medlem. Realskolerne var desuden repræsenteret af Kr. Hatt, bestyrer ved Frederikssund Private Realskole, og overlærer ved Ærøskøbing kommunale skolevæsen V. Deleuran. For Realskoleforeningen var spørgsmålet om det højere skolevæsens reform så vitalt, at man ved årsmødet i oktober 1928 havde taget forskud på drøftelserne, endnu før udvalget havde spillet ud. Hovedbestyrelsen havde her forelagt et forslag til en femårig realskole fra det ellevte til det sekstende år samt med mulighed for, at elever fra landsbyskoler kunne gennemføre et treårigt realskoleforløb fra fjortende til syttende år.[8]

Men med regeringens og det nedsatte udvalgs plan om et toårigt realskoleforløb var hovedbestyrelsens forslag i første omgang irrelevant, og sagen blev på ny taget op i et fællesmøde mellem bestyrelserne for hovedforeningen og særforeningerne[9] i november

Kommissionen vedr. det højere Skolevæsen holder sit sidste møde i 1930, før betænkningen afgives. Hovedpunktet i kommissionens forslag var indførelsen af en toårig realskole og et fireårigt gymnasium. Realskoleforeningen bekæmpede forslaget, da det medførte en nedlæggelse af mellemskolen. Formanden for kommissionen var gymnasieskolernes undervisningsinspektør A.C. Højberg Christensen, som ses siddende midt i billedet (foto, Det Kongelige Bibliotek).

1928. På dette møde kunne man ikke blive enige om, hvorvidt man pure skulle afvise den toårige realskole, eller om det var bedre at forsøge at få ændret forslaget ved at indgå positivt i forhandlingerne.[10] For der var ingen tvivl om, at et meget stort flertal var modstandere af at ændre den nuværende eksamensskoles opbygning. Dette kom tydeligt til udtryk både i den resolution, som et ekstraordinært medlemsmøde i Odense den 16. december 1928 vedtog, og i det følgebrev, som Realskoleforeningens formand forelagde, da han fik foretræde hos udvalget.[11]

Realskoleforeningen fandt, at regeringens (og dermed udvalgets) forslag på en lang række områder var ringere end den bestående ordning. Og det både af skolemæssige og samfundsmæssige/økonomiske grunde. En toårig realskole uden fast tilknytning til tre mellemskoleklasser ville let kunne ende med at blive en kursusagtig undervisning. Det var langt at foretrække, at adgangen til realskolen og gymnasiet var en afgangseksamen fra en mellemskole frem for en optagelsesprøve, som let kunne udvikle sig til en eksamenskommission. Af en sådan »formynderkommission« ventede Realskoleforeningen sig i enhver henseende både praktisk og pædagogisk »kun idel ondt«. Anklagen mod den bestående mellemskole, at alt for mange elever gik ud af skolen ved fjorten års alderen, fandt man stærkt overdreven. Tværtimod ville det være et tilbageskridt, at langt flere ved det nye forslag ville gå ud ved fjorten års alderen. Desuden øjnede realskolens folk en fare ved det fireårige gymnasium, at mange elever ville vælge at gå ud efter to år – især hvis der blev skabt mulighed for en slags afslutning. Dette var en illoyal konkurrence over for realisterne. Realskoleforeningen mente, at baggrunden for forslaget var et generelt ønske om besparelser, og denne trussel om nedskæringer fandt man udemokratisk i en tid, hvor hjemmenes betalingsevne var forringet.

Figur 3. Kommissionens og Realskoleforeningens forslag til en ny ordning 1928-30.

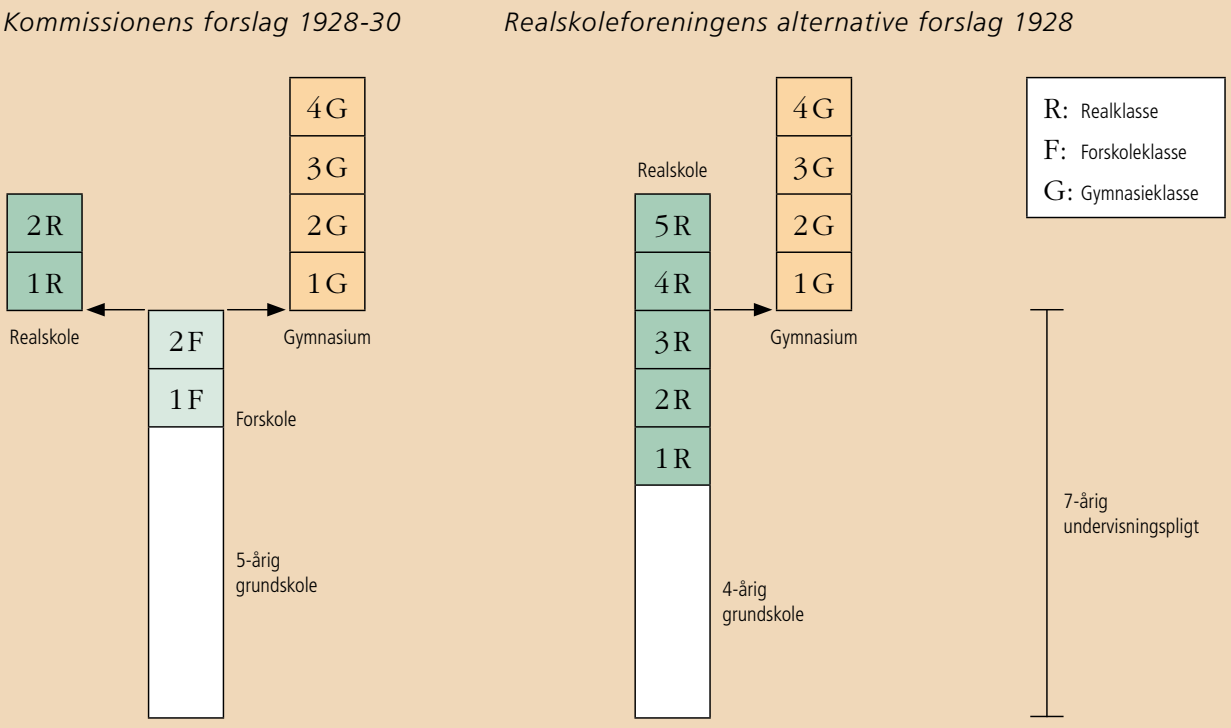

Mellemskoleprøven rider mange hjem som en mare. Optagelsesprøven til mellemskolen efter 5. klasse, der både kunne være skriftlig og mundtlig, blev ofte kritiseret, fordi den stillede store krav til børn i 11-12-årsalderen (Blæksprutten 1948).

Konklusionen var, at det var bedst at beholde den eksisterende ordning, men hvis en nyordning med vold og magt skulle »tvinges igennem«, så foretrak »Realskolen«[12] hovedbestyrelsens ovennævnte forslag fra oktober 1928 om en femårig realskole med en afrundet læseplan for 11-14 år og en overbygning for 14-16 år.[13]

Da opgaven var bunden, indskrænkede det ministerielle udvalgs arbejde sig til at udarbejde et lovforslag til eksamensordning på det af ministeriet angivne grundlag med tilhørende bestemmelser om fag, undervisning, pensa og eksaminer. Desuden tog udvalget stilling til en række spørgsmål, som var antydet i kommissoriet, bl.a. angående den forudgående undervisning i de såkaldte forskoler, om optagelsesprøven til eksamensskolen, og om der til gymnasieskolerne, specielt til statsskolerne, skulle tilknyttes forskoler og realskoleafdelinger.[14]

Spørgsmålet om forskole- og realskoleafdelinger ved gymnasierne blev også drøftet ivrigt i den offentlige debat, da spørgsmålet var af afgørende betydning både for gymnasiernes og realskolernes undervisning, lærerbeskæftigelse og ikke mindst økonomi. I Realskolens blad skændtes to anonyme realskolefolk med lektor Jakob Jensen, Horsens Statsskole, om spørgsmålet i en lang række artikler,[15] og striden gav også genlyd i *Gymnasieskolen*.[16] Gymnasieskolernes mellemskole og realklasse blev kritiseret for at være rene overklasseskoler. Et andet kritikpunkt var, at man ved optagelsen i 1. G favoriserede eleverne fra gymnasiets egen mellemskoleafdeling i en sådan grad, at en række mere kvalificerede elever udefra blev afvist. Jakob Jensen mente på sin side, at det var helt nødvendigt for gymnasierne at have en fast elevstamme, hvorfra en større del af de kommende gymnasieelever blev taget. Det var en forudsætning for en »virkelig selvstændig indleven i og tilegnelse af et fags ånd og metode«, at mange af eleverne havde gået i samme skole i mellemskolen og i gymnasiet. Desuden påpegede Horsens-lektoren, at der ved optagelsen også blev optaget elever udefra. I Horsens Statsskole var der

Undervisningsinspektør for mellem- og realskolerne Otto Bjørneboe på sit kontor i Undervisningsministeriet. Han var i perioden 1924-49 tilsynsførende med både de offentlige og private mellem- og realskoler. Samtidig kæmpede han for at bevare realskolens kvalitet og rettigheder (foto, Det Kongelige Bibliotek).

således for tiden 53 indenbys og 33 udenbys elever, og »mon der i oplandet findes flere velegnede gymnasieelevemner end disse 33?«.

Skolebestyrer Hans I. Hansen, Nørre Aaby, indtog et mellemstandpunkt i debatten. Han støttede ikke kravet om at nedlægge gymnasiets mellemskoler. Det var godt, hvis gymnasierne ikke helt mistede følingen med den forberedende undervisning, og at de fortsat kunne have en direkte indflydelse på de pædagogiske og faglige nydannelser i mellemskolen. Det ville være frugtbart, at alle skoleformer bevarede et fælles praktisk arbejdsområde. På den anden side måtte mellemskolerne ved gymnasierne ikke blive for store. Der skulle i gymnasiet også gøres plads til elever udefra. Hvis gymnasiet fik for store mellemskoler, ville der komme alt for mange elever videre i gymnasiet herfra, og studentereksamen ville komme til at overtage flere og flere af realeksamens funktioner. Realeksamen måtte ifølge H.I. Hansen styrkes, så den blev den naturlige afslutning af den højere skoles praktiske linje.[17]

Udvalgets betænkning blev affattet inden for den ramme, som ministeriet i forvejen havde opstillet. Ganske vist skete der et ministerskifte, inden betænkningen forelå, men den nye socialdemokratiske undervisningsminister, Fr. Borgbjerg, bad udvalget gøre arbejdet færdigt. Alene realskolernes repræsentant Kr. Hatt tog flere forbehold med hensyn til rammen for betænkningen.[18] Udvalget mente, at der var mange gode grunde til, at gymnasierne både skulle have en forskole og en realskoleafdeling, men at de ikke måtte blive for store. Begrundelserne svarede næsten til dem, som H.I. Hansen havde fremført i sit ovennævnte indlæg.

Udvalgets betænkning med forslaget om en toårig realskole blev drøftet på et ekstraordinært møde i Danmarks Realskoleforening den 22. februar 1931. Efter en længere debat vedtog man med næsten alle stemmer følgende resolution:

Boks 6.

Oversigt over udvalg/kommissioner vedrørende omordning af eksamensskolen 1923-37.

Kommission/ udvalg m.v.	**Nedsat år og af hvem**	**Medlemmer**	**Betænkning fra udvalg/ rigsdagsudvalg**	**Forslag/lovforslag**	**Lovgivning/ resultat**
Den Store Skolekommission 1919-23	Lov af 21. februar 1919	25 medlemmer valgt af undervisningsminister og rigsdag	Trykt betænkning 1923	Forslag vedr. reform af de fleste skoleformer	
Udvalg vedr. det højere skolevæsen	13. oktober 1928 af undervisningsminister Jens Byskov	11 medlemmer; formand undervisningsinspektør A.C. Højberg Christensen	Trykt betænkning 1930	Undervisningsinspektørens forslag til nye læseplaner for mellemskolen, realskolen og præliminærskolen 1931-32	
Undervisningsinspektørernes grå betænkning vedr. undervisningen i mellem- og realskolerne	Bl.a. UVM skr. 14/9-1931 til u.inspektørerne	Otto Bjørneboe og A.C. Højberg Christensen	Trykt betænkning 1935		Anordning 5/7-1944 og bek. 29/9-1944 vedr. alm. forberedelseseksamen (ændret ved anordn. 7/6-1946)
Udvalg vedr. læseplaner for den udvidede folkeskole (den praktiske mellemskole)	Nedsat af Undervisningsministeriet 23. maj 1933	5 medlemmer: Formand statsskolekonsulent F.C. Kaalund-Jørgensen	Trykt betænkning 1936		Lov af 18. maj 1937 § 3
Borgbjergs og Jørgen Jørgensens lovforslag vedr. folkeskolen			Bet. Ft. udvalg 27/4-1935 Bet. Ft. udvalg 8/4-1937	Forslag fremlagt i Ft. 10/1-1934 Forslag fremlagt i Ft. 16/10-1934 Forslag fremlagt i Ft. 13/12-1935 Forslag fremlagt i Ft. 9/12-1936	Lov 18. maj 1937 om folkeskolen (mellemskolen bliver en del af folkeskolen)

»En Skoleordning i Overensstemmelse med de i Betænkningen indeholdte Forslag er absolut uantagelig, da den vilde rumme den alvorligste Fare for en stærk Forringelse af Realskoleundervisningen og en Svækkelse af Realskolens hele Stilling. Hovedskavankerne i Kommissionsforslaget bestaar i:

a. Forskolens usikre Stilling ved kommunale og private Skoler.
b. Udelukkelse af Ret for Skolerne til at lade deres egne Elever efter Gennemgang af Forskolen (Mellemskolen) gaa videre i en Realafdeling og det deraf følgende Forslag om en bestemt Optagelsesprøve som Adgangsbetingelse til I R., hvilken Prøve tillige vilde falde i en særlig for Pigerne vanskelig Alder.«[19]

Resolutionen overraktes ministeren 26. februar 1931. Ministeren udtalte, at han ikke havde taget stilling til spørgsmålet, men at han ville benytte den kommende sommer hertil. Da sommeren var gået, viste det sig, at regeringen ikke ville fremme udvalgets forslag, men at der alene skulle ske »en nærmere Overvejelse af det af Udvalget fremsatte faglige og pædagogiske Stof med særligt Henblik paa en praktisk Anvendelse eller Tilpasning ad administrativ Vej inden for den bestaaende Lovgivnings Rammer«. Realskolens folk kunne ånde lettet op. Den bestående ordning ville overleve. Hvis man ikke havde været klar over det tidligere, så var den samlede realskoleverden nu fremtrådt som begejstrede tilhængere af almenskolelovens mellem- og realskole suppleret med almindelig forberedelseseksamen efter 1895-ordningen. Nogle var endog gået så vidt, at de havde kaldt mellemskolen fra 11-15 år for en kostbar perle.[20] Men selvom forslaget om den toårige realskole og det fireårige gymnasium, der skulle bygges ovenpå en udvidet folkeskoleundervisning, nu blev lagt i skuffen, kunne det til enhver tid tages frem igen, og det var Realskoleforeningens politik at forhindre dette.

4. Gymnasiet – realskolen. Bindestreg eller adskillelsestegn

I de følgende år spøgte forholdet mellem realskolen og gymnasieskolen stadig. Undervisningsminister Borgbjerg havde lagt op til, at der kun skulle ske mindre administrative rettelser i den bestående ordning set i lyset af udvalgets drøftelser. I september 1931 bad ministeriet de to undervisningsinspektører overveje mindre ændringer i de eksisterende anordninger for den højere undervisning, det vil sige dels for gymnasiet[21] og dels for mellemskolen, realskolen og almindelig forberedelseseksamen. Desuden blev de bedt om et forslag til ændring af optagelsesprøven til 1. mellem ved statsskolerne uden for Storkøbenhavn og overveje muligheden for at ændre undervisningsplanen for mellemskolen, således at der blev taget hensyn til de elever, der forlod skolen, når de nåede ud over den undervisningspligtige alder.[22]

Undervisningsinspektør for mellem- og realskolerne Otto Bjørneboe tog straks fat på sin del af opgaven i samarbejde med Danmarks Realskoleforening. Efter at sagen havde været drøftet på Realskoleforeningens årsmøde i oktober 1931, nedsatte hovedbestyrelsen sammen med Bjørneboe fem fagudvalg, omfattende henholdsvis: 1) dansk, historie og religion; 2) engelsk, tysk og fransk; 3) fysik, matematik og regning; 4) geografi og naturhistorie; 5) håndgerning og husgerning.[23] Udvalgenes overvejelser udmøntede sig sammen med Bjørneboes egne tanker i forslag til nye læseplaner for henholdsvis mellem- og realskolen og for almindelig forberedelseseksamen. I modsætning til forslaget fra 1930-betænkningen skulle almindelig forberedelseseksamen nu overleve som en

Gymnasieskolerne blandede sig ofte i realskolens forhold, både fordi gymnasierne selv havde en mellemskole- og realafdeling, og fordi realskolerne var fødelinje til gymnasiet. I 1935 udarbejdede undervisningsinspektøren for gymnasieskolerne, A.C. Højberg Christensen, sammen med den tilsvarende undervisningsinspektør for real- og mellemskolerne den såkaldte Grå Betænkning om den fremtidige undervisning i mellem- og realskolerne. Højberg Christensen var magister og dr.phil. i tysk, og han havde undervisningserfaring fra en række københavnske skoler, før han blev rektor for Ordrup Gymnasium og fra 1927 undervisningsinspektør (foto 1933, Det Kongelige Bibliotek).

selvstændig eksamensform. Forslagene blev offentliggjort kort forud for Realskoleforeningens årsmøde i 1932.[24] Men det var ikke så meget ændringerne i læseplanen som eksamensformen, bedømmelsen og eksamenens anvendelse som grundlag for optagelse til gymnasiet, der vakte hidsig debat både i realskolen og ikke mindst blandt gymnasieskolefolk.

Særligt spørgsmålet om sprogstilene debatteredes ivrigt. I Realskolens forslag blev det fastslået, at der *ikke* skulle indføres skriftlig eksamen i fremmedsprog ved mellemskoleeksamen, og at der fortsat kun skulle være obligatorisk skriftlig prøve i enten engelsk eller tysk ved realeksamen. Endvidere skulle denne stil være kort og let. Skolebestyrer Hans I. Hansen advarede i en artikel om sprogstilenes skadelighed, da de dels ville give eleverne et betydeligt ekstra hjemmearbejde og dels betyde, at mellemskolens sprogundervisning kom til at koncentrere sig om terpning af de mest elementære ting. Det skriftlige arbejde ville så pludselig blive til mellemskolens hovedfag, hvorved eleverne ville blive berøvet en tilegnelse af de mere alment dannende fag. Mens Aage Lund i Esbjerg var villig til at indføre skriftlig prøve i mellemskolen i et af sprogfagene, advarede Hans I. Hansen mod, at grammatisk træning af »mellemgode og svage elever« kom til at præge sprogundervisningen. Eksamenskravet skulle ikke indføres, blot fordi nogle sproglærere »ikke gider eller kan gennemføre en ordentlig sprogundervisning«.[25]

Gymnasieskolens redaktør, adjunkt O. Friis Hansen, delte ikke Realskolens bekymringer for de skriftlige prøver i mellemskolen og henviste til et forsøg i Horsens Statsskole og et par andre steder med at give elever i fjerde mellem en lettere skriftlig oversættelse til engelsk, hvor resultatet var blevet godt.[26] Der var ikke i gymnasieskolen ønske om at »forskyde Mellemskolens Tyngdepunkt i Retning af Grammatikterperi«, men kun at give en forsvarlig sprogundervisning, som krævede en »solid grammatisk Underbygning«.[27] Hans I. Hansen svarede, at han ikke havde noget imod, at eleverne tilegnede sig et elementært grammatisk grundlag i sprogfagene, men han var modstander af den »*vedholdende*, snævert afgrænsede Træning i den elementære Grammatik«. Problemet var ikke løst ved, at prøveforsøget i Horsens var gået godt (der kunne sikkert også findes eksempler på det modsatte), for al erfaring viste, at en skærpelse af eksamen på et område altid vil »bevirke en Forskydning af Tyngdepunktet« både ved eksamen og især ved den forudgående undervisning til ulempe for andre fag.[28]

Et andet spørgsmål, der både optog realskolen og gymnasiet, var optagelsesbestemmelserne til 1. G. Skulle elever fra gymnasiets egen mellemskole have fortrinsret, eller skulle elever udefra også have rimelige adgangsbetingelser? Formanden for De Private Realskolers Bestyrerforening, P.A. Dissing, Otterup Private Realskole, havde fået *Gymnasieskolens* redaktør op af stolen ved på sin skoles dimittendfest at erklære, at statsskolerne overhovedet ikke burde have sine egne mellemskoler, og at det var en opgave at få de eksisterende skoleafdelinger nedlagt.[29] Gymnasieskolens redaktør afviste ganske, at gymnasiet skulle være interesseret i at rykke egne ukvalificerede elever op i gymnasiet. Det var vigtigt, at gymnasiet og realskolen havde et godt samarbejde, da de ikke som Abraham og Loth kunne gå hver deres vej. Problemet var imidlertid, at hver skoleform

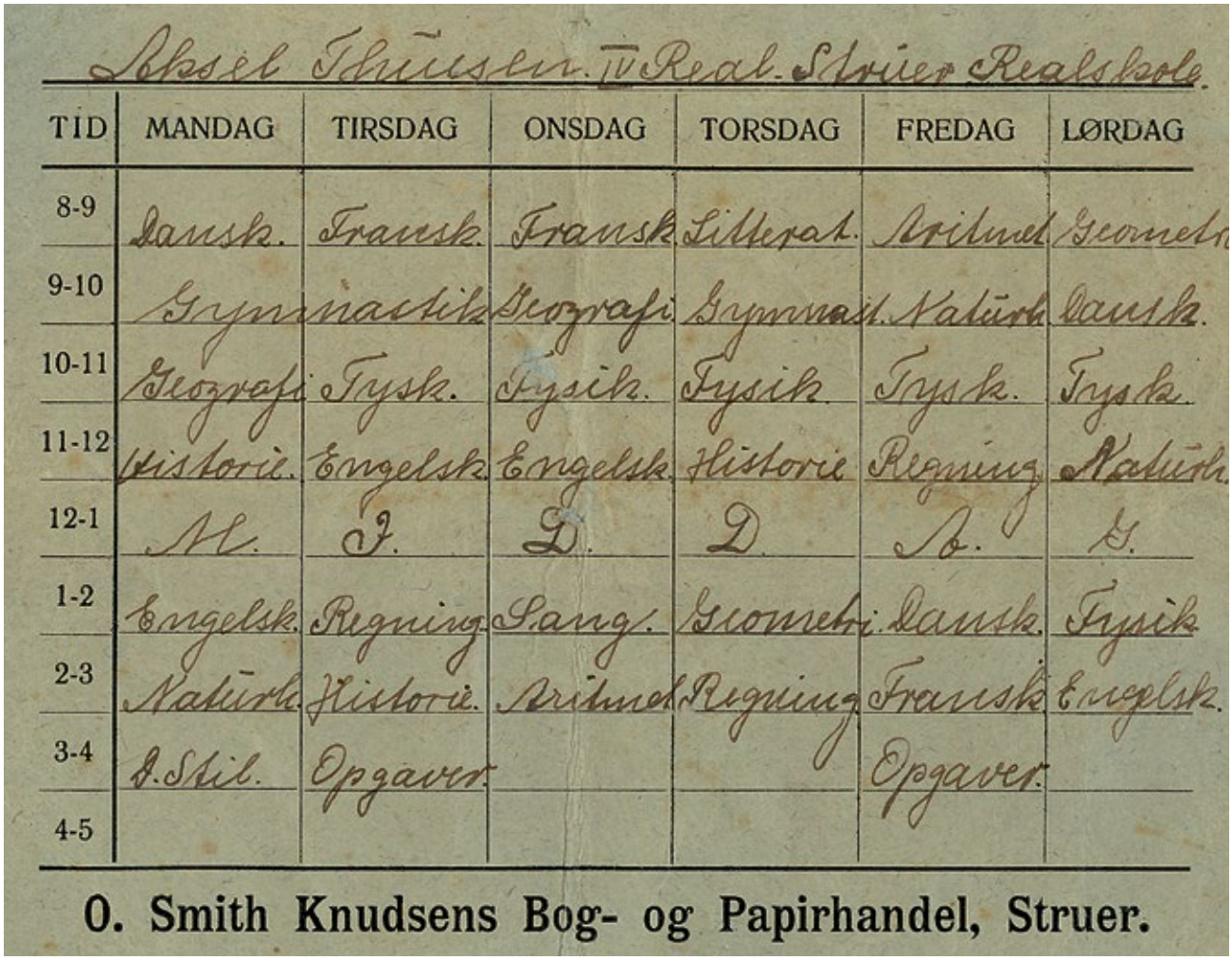

Aksel Thuesen. IV Real. Struer Realskole.

TID	MANDAG	TIRSDAG	ONSDAG	TORSDAG	FREDAG	LØRDAG
8-9	Dansk.	Fransk.	Fransk	Litterat.	Aritmet	Geometr
9-10	Gymnastik	Geografi	Gymnast.	Naturh.		Dansk.
10-11	Geografi	Tysk.	Tysk.	Tysk.	Tysk.	Tysk.
11-12	Historie.	Engelsk.	Engelsk.	Historie	Regning	Naturh.
12-1	M.	J.	D.	D.	B.	G.
1-2	Engelsk.	Regning	Sang.	Geometri.	Dansk.	Tysk
2-3	Naturh.	Historie.	Aritmet	Regning	Fransk	Engelsk.
3-4	T. Skil.	Opgaver.			Opgaver.	
4-5						

O. Smith Knudsens Bog- og Papirhandel, Struer.

Skoleskema for skoleelev Aksel Thuesen i 4. realklasse (præliminærklasse) i Struer Realskole 1924. Der blev undervist i tre sprog, engelsk, tysk og fransk. Bemærk endvidere, at der var afsat særlige opgavetimer mellem kl. 15 og 16, og at der var middagspause mellem kl. 12 og 13, samt at der var skolegang også om lørdagen til kl. 15 (Struer Lokalhistoriske Arkiv).

havde sit eget blad, sin egen undervisningsinspektør, sin egen forening og sine egne skolemøder, så der manglede et organ, hvor samarbejdet kunne udfolde sig.[30]

Kritikken fra Realskolens folk gik på, at gymnasiet i høj grad favoriserede egne elever. Adskillige højt kvalificerede fra omegnen blev afvist, mens ringere kvalificerede fra gymnasiets egne mellemskoleklasser kom ind i gymnasiet. Der gik mange historier om, at statsskolen ofte lod sig presse til endog at optage »ret jævne« elever. Som følge heraf var der eksempler på, at forældre i oplandet forsøgte at få deres børn optaget i gymnasiets mellemskole for at have bedre chancer for at komme videre i gymnasiet. Det var ikke usædvanligt, at børn måtte rejse forbi en kommunal eller privat realskole for at nå ind til gymnasiets mellemskole. Der var også forældre, som sørgede for privatundervisning til deres børn, så de kunne klare at blive optaget i statsskolens mellemskole. Eller der var eksempler på, at elever, der gik i en lokal mellemskole, forsøgte at blive overflyttet til statsskolens mellemskole – alt sammen for at have større chance for at komme i gymnasiet.[31]

I debatten om optagelsen til gymnasiet indgik også spørgsmålet om censur og bedømmelse ved mellemskole- og realeksamen. Realskolen havde nemlig i sit ovennævnte forslag fra sommeren 1932 slået fast, at statsgymnasierne havde en opgave som »oplandsgymnasium«. Dette kunne f.eks. opfyldes, hvis der blev indført regler for, hvornår gymnasierne var pligtige til at optage elever fra oplandet. Forslaget gik ud på, at elever fra oplandsskoler, der havde bestået mellemskoleeksamen med mindst mg+ (7,17), eller

realeksamen/pigeskoleeksamen/almindelig forberedelseseksamen med mindst 7,00, skulle optages frem for statsskolernes egne elever med ringere gennemsnit. Man foreslog også en ændring af censorsystemet, så der kun skulle være én censor ud over faglæreren. Til gengæld skulle censorerne udsendes hyppigere, så de fik større erfaring. Karakterskalaen skulle ændres, så man uden at være »inhuman« kunne bruge alle 16 trin. De sidste bestemmelser skulle være med til at gøre sammenligninger mellem skolerne lettere. Om censorer og karaktergivning se dette værks kapitel 12.

Gymnasieskolens redaktør ville nødig lade optagelsen i gymnasiet afhænge af en vilkårlig valgt pointsgrænse, i hvert fald så længe de mundtlige eksaminer bar »tilfældighedens præg«. Diskussionen om, hvem der burde have størst indflydelse på optagelsen i gymnasiet, enten den afleverende skole eller den optagende skole, førte ikke til enighed. Et af stridspunkterne var, om en optagelsesprøve ville stille alle elever ens. Hans I. Hansen mente således, at man ikke kunne bygge optagelsen udelukkende på en prøve, der strakte sig over en eller to dage i omgivelser, som var fuldkommen fremmede for eleven. Hertil kom, at prøven ofte fandt sted samtidig med, at eleven gik til eksamen på sin hidtidige skole.

Forholdet mellem realskolen og gymnasiet var hovedemnet på Realskoleforeningens årsmøde i Århus i oktober 1932[32] og senere samme måned i Det Pædagogiske Selskab. Begge steder havde Hans I. Hansen hovedindlægget, men i Det Pædagogiske Selskab blev hans foredrag besvaret af undervisningsinspektør A. Højberg Christensen i et tre kvarter langt indlæg.[33] Begge oplægsholdere var enige om, at realskolen og gymnasiet skulle samarbejde i stedet for at bekæmpe hinanden. De måtte se at løse det »farligste gnidningspunkt«, nemlig optagelsesbetingelserne til gymnasiet. Dette kunne også lade sig gøre, når blot begge parter var indstillet herpå. Ifølge Højberg Christensen kom »ufreden« især i højsædet, når organisationerne holdt møde. På sin side gentog Hans I. Hansen sit tidligere fremsatte synspunkt, at han ikke ønskede mellemskolen helt væk fra statsskolerne, kun indskrænket i størrelse. Til gengæld tilkendegav gymnasiets undervisningsinspektør, at gymnasiets mellemskoleelever ikke skulle have privilegeret ret til pladserne i første gymnasieklasse.

Derimod ville Højberg Christensen ikke drøfte optagelsesbetingelserne til statsskolernes 1. mellem, da han var medlem af et særligt udvalg, der skulle tage stilling til en

Boks 7. Oversigt over de vigtigste bestemmelser vedrørende real- og mellemskoler 1923-58.

21/1-1925	Anordning om undervisningen i realklassen og fordringerne ved og eksamensopgivelserne til realeksamen (krav om to sprog)
18/5-1937	Lov om folkeskolen (1937-loven)
5/7-1944	Anordning angående almindelig forberedelseseksamen
29/9-1944	Bek. angående alm. forberedelseseksamen ved eksamensberettigede skoler
7/6-1946	Anordning om ændring i anordn. 29. september 1944 om alm. forberedelseseksamen (afskaffelse af skriftlig tysk)
7/6-1952	Lov om ændring af lov af 24. april 1903 (om forsøgsarbejde i gymnasie- og realklasser)
19/1-1956	Anordning om almindelig forberedelseseksamen fra 3-årige kursus (jf. bek. 19. januar 1956)
7/6-1958	Lov om ændringer af lov om folkeskolen (1958-loven)
7/6-1958	Lov om gymnasieskoler

begrænsning af adgangen til mellemskolen og til gymnasiet især i Københavnsområdet. Dette udvalg, som bestod af embedsmænd fra Undervisningsministeriet, herunder undervisningsinspektørerne Bjørneboe og Højberg Christensen, og københavnske politikere, afgav betænkning i juli 1933.[34] Udvalgets arbejde førte til ændrede regler for optagelsen til mellemskolen i Storkøbenhavn, hvor man tog mere hensyn til elevernes standpunkt i løbet af skoleåret end hidtil.[35] Udvalget drøftede også optagelsen i gymnasiet og spørgsmålet om de elever, der forlod mellemskolen inden eksamen.

Højberg Christensens imødekommende holdning til samarbejdet med realskolen bidrog til, at der i 1933 kom forslag til praktiske løsninger på de aktuelle problemer, som var blevet rejst i de forudgående års debat. De to undervisningsinspektører forhandlede i april 1933 med Realskoleforeningens hovedbestyrelse om adgangen til gymnasiet, og efter at sagen også havde været forelagt på statsskolernes rektormøde, udstedte Undervisningsministeriet den 17. maj 1933 et cirkulære. Heri blev der fastslået, at fortrinsret til optagelsen i gymnasiet for egne elever kun måtte »indrømmes til de Elever, om hvis Egnethed for Gymnasiet der ikke i Løbet af det sidste Aar i Mellemskolen eller paa det sidste Skoleraadsmøde er udtrykt Tvivl«. Optagelse af andre elever fra statsskolens mellemskole måtte afvente optagelsesprøven blandt de udefrakommende elever, hvorefter de måtte vige for mere egnede elever udefra.[36] Den sidste bestemmelse var en klar indrømmelse til Realskolen.

Til gengæld syntes gymnasiet delvis at få opfyldt sit ønske om en styrkelse af den skriftlige eksamen i sprogfagene. Højberg Christensen sendte Danmarks Realskoleforening nogle imødekommende forslag til, hvordan eksamen og karaktergivning kunne foregå, når skriftlig eksamen indførtes ved mellemskole- og realeksamen.[37] Efter yderligere drøftelse gik Realskoleforeningens hovedbestyrelse ind på forslagene, som endog fik tilslutning fra Pigeskolegruppens bestyrelse, der havde været mest imod de to sprogstile.[38] Der skulle ved mellemskoleeksamen indføres skriftlige prøver i både engelsk og tysk, men der skulle fortsat kun gives en samlet karakter i hvert af fagene. Den skriftlige prøve skulle så tælle ⅓ og den mundtlige prøve ⅔ af den sammenlagte karakter.[39] Kompromisset blev dog ikke gennemført umiddelbart, da det måtte afvente enighed om den samlede reform af undervisnings- og eksamensbestemmelserne.

5. De to undervisningsinspektørers Grå Betænkning

Det forbedrede forhold mellem realskolen og gymnasiet førte til, at de to undervisningsinspektører Bjørneboe og Højberg Christensen i fællesskab skrev den såkaldte Grå Betænkning, som forelå trykt i september 1935. På baggrund af betænkningen fra 1930 om det højere skolevæsen og de af Realskoleforeningen nedsatte fagudvalgs materiale m.v. udarbejdede de to undervisningsinspektører i samarbejde med deres faglige medhjælpere forslag til nye bestemmelser for undervisning og eksamen for hele realskoleområdet (mellemskoleeksamen, realeksamen, almindelig forberedelseseksamen, højere pigeskoleeksamen).[40]

Som undervisningsminister F.J. Borgbjerg havde forlangt det i 1930, holdt forslagene sig inden for de bestående eksamensordninger. I mellemskolen skulle der så vidt muligt gøres plads til de frivillige fag latin (af hensyn til det nysproglige gymnasium), fransk, sløjd, håndarbejde og husgerning. Timerne skulle skaffes ved at sænke timetallet i andre fag. I engelsk og tysk skulle der skaffes en ekstra time, hvilket dels begrundedes med

fremmedsprogenes »stærkt forøgede Betydning i vore Dage«, dels med, at der skulle aflægges skriftlige prøver i de to sprog ved mellemskoleeksamen. Dette viser, at kritikerne af den skriftlige prøve havde ret i, at indførelsen af eksamen ville medføre en styrkelse af faget på bekostning af andre fag. Realklassen skulle fremtidig aflægge skriftlig eksamen i *både* engelsk og tysk, hvorfor begge fag nu skulle være obligatoriske, og ikke som før kunne udskiftes med fransk. Derimod havde de to undervisningsinspektører ikke turdet gøre matematik og regning til obligatoriske fag også for pigerne på grund af uenighed blandt kvindeorganisationerne. Ganske vist havde både Dansk Kvindesamfund og Danske Kvinders Erhvervsråd forlangt dette af hensyn til pigernes erhvervsmuligheder, men Bestyrelsen for den danske Pigeskole havde protesteret, da der så ville blive mindre plads til »de kvindelige Fag«, som var »overordentlig« betydningsfulde for unge piger.[41]

Almindelig forberedelseseksamen byggede hovedsagelig på bestemmelser, der gik tilbage til 1895. Undervisningsinspektør Otto Bjørneboe, som alene havde udarbejdet den del af Den Grå Betænkning, der drejede sig om almindelig forberedelseseksamen, betegnede både eksamensordningen og undervisningen i mange fag som et »tilbagelagt Stadium«. Det havde da også været meningen, at almindelig forberedelseseksamen skulle have været afskaffet efter gennemførelsen af almenskoleloven af 1903, men skoleformen havde overlevet og havde i de senere år fået en ny opblomstring.

Præliminærskolerne havde særlig betydning i områder, hvor der ikke var resurser – økonomisk eller elevmæssigt – til at indføre et fuldt mellemskole- og realskoleforløb med fem klasser. Derfor foreslog Bjørneboe, at ordningen også fremover skulle opretholdes, men at almindelig forberedelseseksamen på en række områder skulle moderniseres og tilnærmes reglerne for mellemskole- og realeksamen.[42] I flere fag skulle der ske en opdatering af indholdet, der slet ikke var fulgt med tiden, f.eks. i regning og matematik, der helt manglede alt det, der havde betydning for elevernes indblik i den moderne handelsomsætning. Til almindelig forberedelseseksamen blev der opgivet pensa fra hele realskolens fireårige forløb, i modsætning til realeksamen, hvor pensum kun bestod af det seneste års undervisning. Denne eksamen skulle opretholdes, men undervisningsinspektøren foreslog den lettet på nogle områder, og der skulle indføres årskarakterer, der i mellem- og realskolerne i en årrække havde vist sig som »en værdifuld Kontrol med de Tilfældigheder, som kan indtræffe ved Eksamen«. Ved eksamen i geografi, naturhistorie og naturlære skulle stofophobningen formindskes ved, at der i nogen tid før eksamen skulle gives meddelelse om, i hvilket område inden for fagets opgivelser eksamensspørgsmålene ville falde. En lignende ordning havde eksisteret for faget historie siden 1903.[43]

De to undervisningsinspektører ønskede også fælles regler for optagelsen af elever til 1. mellemskoleklasse uden for Storkøbenhavn. Men selvom undervisningsinspektørerne i princippet gik ind en fællesordning, overlod de det til lokalområderne at vedtage en sådan prøve.[44] Heller ikke muligheden for at indføre en »afrunding« af undervisningen ved udgangen af tredje mellem ville Bjørneboe og Højberg Christensen indlade sig på. Der ville nok være færre elever i fremtiden, der gik ud af mellemskolen før tiden, både fordi optagelsesbetingelserne var blevet skærpet med de nye regler for Storkøbenhavn fra 1933, og fordi den nye folkeskolelov, der stod for døren, ville give bedre muligheder for de elever, der ikke valgte mellemskolen.[45] Undervisningsinspektørerne tog formentlig også hensyn til den udbredte modstand i realskolekredse imod afrundingen, da en sådan ordning utvivlsomt ville få flere elever til at forlade eksamensskolen i utide.

I den følgende tid blev undervisningsinspektørernes Grå Betænkning drøftet på møder og i dagspressen. Den 14. oktober 1935 var mere end 600 repræsentanter fra Realskole-

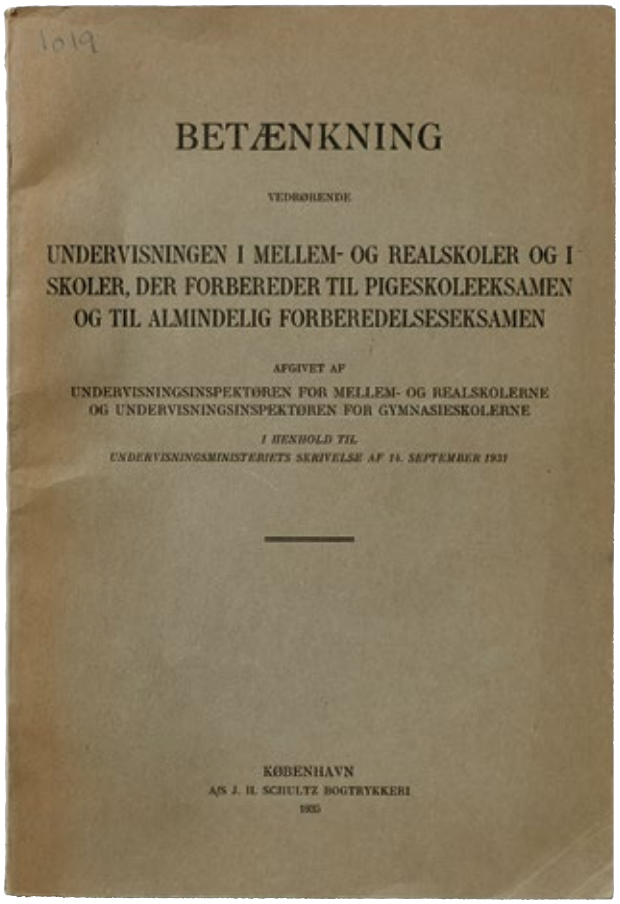

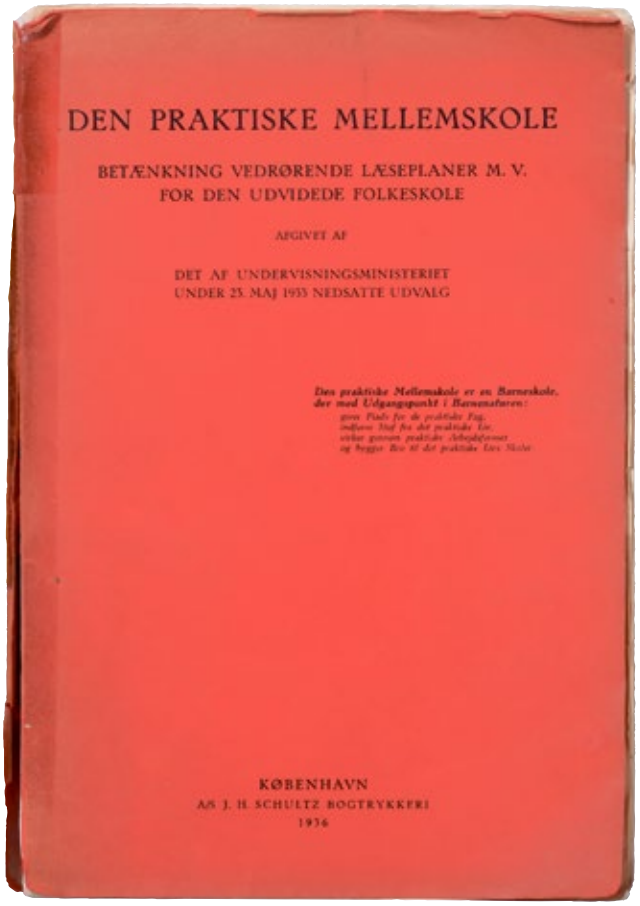

foreningen og Gymnasieskolernes Lærerforening samlet i Handels- og Kontoristforeningens store sal for at drøfte betænkningen. Mødestedet var ikke tilfældigt valgt, da handelsverdenen havde stor opmærksomhed rettet mod indholdet af realeksamen.[46] Senere afholdt Danmarks Realskoleforening en ekstraordinær generalforsamling med betænkningen som eneste punkt på dagsordenen.[47] På begge møder blev indholdet fyldigt gennemgået af Otto Bjørneboe. I den efterfølgende debat var det især sprogstilene der blev drøftet, men også andre punkter i de nye undervisnings- og eksamensplaner, der førte til en skærpelse af kravene. På fællesmødet blev de skriftlige prøver i engelsk og tysk især forsvaret af to rektorer og en lektor, mens overlærer Valdemar Sørensen, Skive, mente, at de førte til et stort eksamensterperi. Især gjaldt dette for jyder, som i mellemskolen måtte lære fire nye sprog, nemlig engelsk, tysk, svensk, som nu skulle indføres, og (rigs)dansk.

Særligt afsnittet om ændringerne i almindelig forberedelseseksamen blev ivrigt debatteret. Ifølge Bjørneboe havde det mest oplagte været helt at ophæve denne ordning, da den var parallel med 1903-lovens mellem- og realskole. Men den fik lov til at overleve, fordi der ellers navnlig i Jylland ville være mange steder, hvor man var helt afskåret fra at give sine børn en videregående undervisning. Han indrømmede, at de særlige ordninger med to-tre præliminærklasser, der byggedes over på en udvidet undervisning i folkeskolen, krævede et mere forceret tempo end i de fire- eller fem-klassede skoler og sikkert også en »stærkere personlig Kraftudfoldelse baade fra Lærers Side og fra Elevers Side«. Almindelig forberedelseseksamen nød blandt mange respekt og popularitet, formentlig på grund af ordningens »ærværdige alder«, men også på grund af, at eksamen blev betragtet som sværere end realeksamen, da sidstnævnte alene var en prøve i årets stof.

Nogle af de vigtigste betænkninger vedrørende skolevæsenet er blevet benævnt ved deres farve. Her er gengivet fire eksempler:

- Den *Grå* Betænkning: de to undervisningsinspektørers betænkning vedr. undervisningen i mellem- og realskoler (1935);
- Den *Røde* Betænkning vedr. læseplaner m.v. for den praktiske mellemskole (1936). Den røde farve blev også anvendt som betegnelse for betænkningen vedr. Det nye gymnasium (1961);
- Den *Gule* Betænkning med undervisningsvejledning for den eksamensfri folkeskole (1943);
- Den *Blå* Betænkning med undervisningsvejledning for folkeskolen (1960).

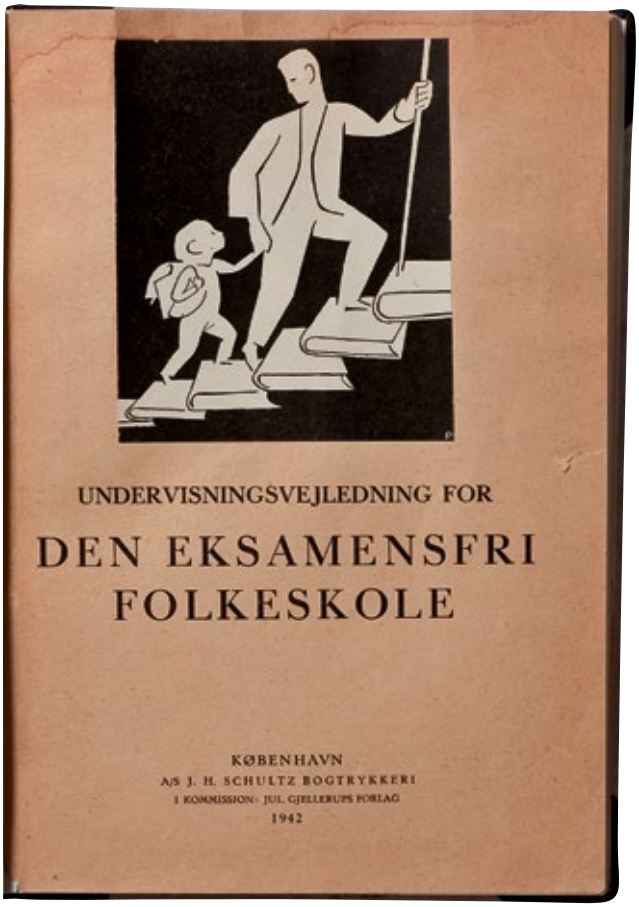

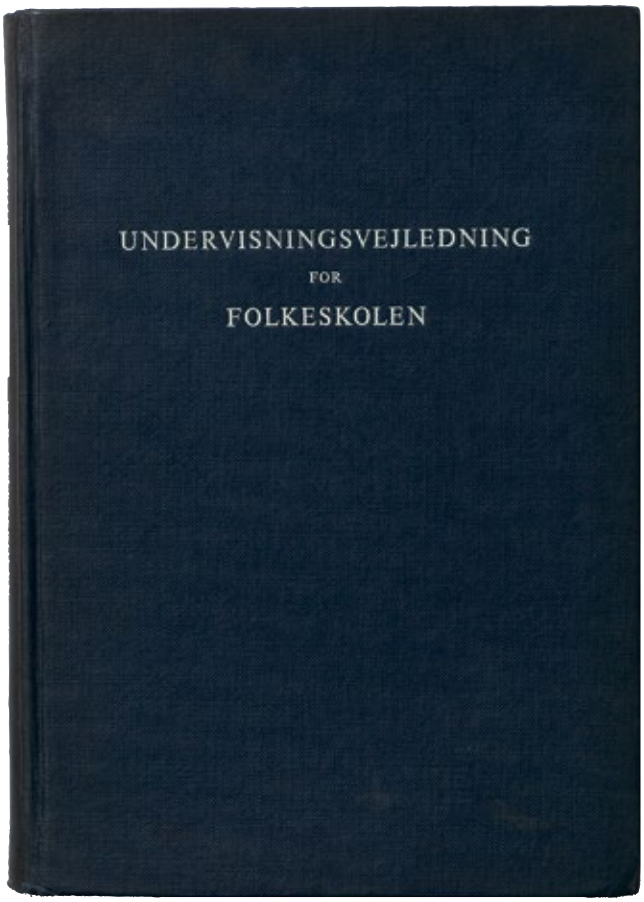

Skolebestyrer Axel Hansen, Århus, advarede mod betænkningens udvidelse af kravene i mange fag, som han mente måtte beskæres betydeligt, for ellers måtte præliminærskolerne ophøre. I en artikel i *Dagens Nyheder* mente M. Nielsen, Tåstrup, at sprogstilene, som skulle indføres til almindelig forberedelseseksamen i lighed med mellem- og realskoleeksamen, ville slå de små præliminærskoler i landkommunerne ihjel.[48] Samme holdning havde J. Gregersen, Hals. En yderligere stramning af kravene ville for den treklassede præliminærskole enten betyde nedlæggelse eller drive den over i »kursusterperi« med »interesseløst Slid og Slæb« samt »Frembringelse af Skolelede«.[49] På foranledning af skolebestyrer Hans I. Hansen blev der nedsat et udvalg, som sammen med Bjørneboe foretog nogle mindre justeringer af fagene i præliminærskolerne.[50]

På den ekstraordinære generalforsamling vedtog Realskoleforeningen en resolution med cirka 170 stemmer for og ti imod (tyve undlod at stemme) at tilslutte sig en reform, hvis hovedlinjer faldt sammen med Den Grå Betænknings forslag under følgende forudsætninger:

- at de til realeksamen knyttede rettigheder opretholdes
- at den praktiske udformning af eksamenskravene ikke medfører en skærpelse af den samlede eksamen
- at faglæreren deltager i bedømmelsen af enhver eksamenspræstation
- at karaktererne for de fremmede sprogstile sammentælles med karaktererne for de mundtlige prøver i forholdet 1:2

Realskoleforeningen var således generelt positivt indstillet over for størstedelen af betænkningen, men den havde også haft stor indflydelse på tilblivelsen. Derimod var kritikken i højsædet, da Bjørneboe forelagde forslagene i et fællesmøde mellem Det Pædagogiske Selskab, Københavns Kommunelærerforening og Københavns Kommunelærerindeforening i november 1935.[51] Københavns Kommunelærerforenings formand J. Chr. Starklint beklagede, at de 750 københavnske lærere og lærerinder, der underviste i mellem- og realskoler, ikke havde været inddraget i betænkningens tilblivelse. Man var fra de københavnske foreningers side stærkt utilfreds med de øgede krav, der ville overanstrenge mellemskoleeleverne, bl.a. ønskede man ikke sprogstilene til mellemskoleeksamen. Mellemskolen ville blive ødelagt som barneskole, og den stod i fare for udelukkende at blive en forberedelsesskole for gymnasiet. I en udtalelse til Undervisningsministeriet advarede de københavnske kommunelærer- og kommunelærerindeforeninger mod de udvidede krav og henstillede til, at reformen af real- og mellemskolen blev udsat, indtil regeringens forslag om en eksamensfri mellemskole var afklaret.[52]

6. Realskolen og det praktiske erhvervsliv

Som nævnt ovenfor skete fremlæggelsen af Den Grå Betænkning i Handels- og Kontoristforeningens store sal. Den danske handelsstand havde haft indflydelse på forslaget om de skriftlige prøver i engelsk og tysk til realeksamen. Allerede i 1924 havde Den danske Handelsstands Fællesrepræsentation henvendt sig til Undervisningsministeriet angående sprogundervisningens betydning for handelsstanden og den internationale

Det var en kardinalsag for realskolerne, at realeksamen og almindelig forberedelseseksamen gav adgang til stillinger i etaterne og erhvervslivet og til videre studier på en række læreanstalter, uden at eleverne skulle gå omvejen omkring studentereksamen. I 1930'erne stod kampen om adgangen for realister til farmaceutstudiet, tandlægestudiet og studierne på Veterinær- og Landbohøjskolen. Ved forhandlingerne med disse læreanstalter om realeksamens stilling havde det betydning, at direktørerne for de tre læreanstalter, Carl Faurholt, Einar Budtz-Jørgensen og Carl H. Hansen, alle havde en prælimæreksamen som baggrund:

vareomsætning. Henvendelsen fik indflydelse på indførelsen i 1925 af obligatorisk skriftlig prøve ved realeksamen i enten engelsk eller tysk.[53] I 1933 henvendte Fællesrepræsentationen sig på ny til ministeriet med den begrundelse, at »den unge Handelsstand i væsentlig Grad rekrutteres fra Realskolerne«. Nu ønskede man »indtrængende« indført krav om, at den skriftlige prøve i *både* engelsk *og* tysk blev obligatorisk.[54]

Erhvervslivets krav til uddannelsen blev i høj grad taget alvorligt af Realskolen, da dimittendernes muligheder i erhvervslivet og deres rettigheder til videregående uddannelser var altafgørende for realskolernes rekruttering. Derfor var alle realskolefolk helt bevidste om, at det ikke kun drejede sig om at få sendt flest mulige elever videre i gymnasiet med de nødvendige færdigheder, hvilket efter mange gymnasiefolks opfattelse var mellem- og realskolens hovedopgave. Realskolen havde en opgave i sig selv, og et normalt skoleforløb skulle opbygges, så det sluttede med realeksamen eller almindelig forberedelseseksamen.

Mens almenskoleloven af 1903 ikke indeholdt nogen selvstændig formålsparagraf for mellem- og realskolen, indeholdt anordningen af 1. marts 1895 bestemmelser om, hvilke karaktergennemsnit til almindelig forberedelseseksamen der gav adgang til studier ved visse højere læreanstalter.[55] I den realskole, som blev foreslået i betænkningen fra 1930 om det højere skolevæsen, var optaget en formålsparagraf, som giver en god formulering af betydningen af realeksamens retsvirkninger: »I Realklasserne gives der en alment dannende Undervisning, som tillige tilsigter at gøre Eleverne skikkede til at gaa ud i Erhvervslivet eller indtræde i visse Stillinger under Stat og Kommune og samtidig giver dem Forudsætning for videre Uddannelse ved visse højere Læreanstalter. Undervisningen slutter med Realeksamen.«[56]

Carl Faurholt, rektor Den Farmaceutiske Læreanstalt, alm. forberedelseseksamen Viborg 1905, cand.pharm. 1910, adgangseksamen til Polyteknisk Læreanstalt 1916, studentereksamen Døckers Kursus 1917.

Einar Budtz-Jørgensen, professor og direktør ved Tandlægeskolen, præliminæreksamen 1892, tandlægeeksamen 1897.

Carl H. Hansen, cand. pharm. 1890, dyrlæge 1897, docent og professor ved Landbohøjskolen, direktør smst. fra 1933.

(fotos s. 152-53, Det Kongelige Bibliotek).

I disse sætninger ligger hovedessensen i realskolernes bestræbelser for at opretholde en selvstændig realskole på et rimeligt højt niveau. Mellem- og realeksamen og almindelig forberedelseseksamen skulle have et undervisningsforløb og en eksamensafslutning, der både gjorde eleverne egnede (helst enerådende) til en lang række stillinger i det offentlige, f.eks. inden for etaterne, og i erhvervslivet inden for handelen, og samtidig kvalificerede dem til videregående studier. Her tænkes der eksempelvis både på studier, som realeksamen umiddelbart gav adgang til, og på gymnasiet – og det var ikke mindst de første, der interesserede de private og kommunale realskoler. I den sidste sætning, at undervisningen slutter med realeksamen, blev det angivet, at det, man ønskede, var, at det var realeksamen i sig selv, der gav rettighederne. Derfor bekæmpede Realskoleforeningen med næb og klør forslaget om at oprette en praktisk linje i gymnasiet, og også forslaget om at indføre faget praktisk økonomi i gymnasiets nysproglige linje var man imod, da dette ville betyde, at denne linje ville blive en slags udvidet realeksamen, der ville give fortrinsret til stillinger, som hidtil var forbeholdt realister. Realskolens folk var bange for, at den større tilstrømning til gymnasiet ville komme til at be-

tyde, at studenter eller elever, der afbrød skolegangen midt i gymnasieforløbet, fik plads i erhvervslivet. F.eks. henviste Hans I. Hansen på Realskoleforeningens årsmøde i 1930 til, at der netop var blevet indskrevet 800 studenter ved Universitetet, mens der var blevet udklækket mere end det dobbelte antal studenter. Dette betød, at det blev mere og mere almindeligt at se studenter ansat i postvæsenet og andre steder i erhvervslivet, hvor realister hidtil havde været enerådende, og han opfordrede Realskoleforeningen til at gøre noget for at stoppe denne trafik.[57]

Realeksamen og almindelig forberedelseseksamen havde lovgivningsmæssigt direkte eller under visse omstændigheder (særlige fag, bestemt karaktergennemsnit m.v.) adgang til en del videregående uddannelser. I betænkningen fra 1930 opregnes disse:[58]

Alm. forberedelseseksamen:
Juridisk eksamen for ustuderede (krav: to sprog)
Adgangseksamen til Polyteknisk Læreanstalt (tre sprog eller to sprog + tillægsprøve i det tredje)
Medhjælpereksamen ved Den Farmaceutiske Læreanstalt (tillægsprøve i latin)
Optagelse på Tandlægehøjskolen (tillægsprøve i latin)
Optagelse på Den Kgl. Veterinær- og Landbohøjskole (de foreskrevne prøver for skovbrugs-, landinspektør- og dyrlægeelever) (tillægsprøve i latin)

Realeksamen/Pigeskoleeksamen
Juridisk eksamen for ustuderede
Adgangseksamen til Polyteknisk Læreanstalt (tre sprog, praktisk regning og matematik med geometri)
Medhjælpereksamen ved Den Farmaceutiske Læreanstalt (tre sprog, latinprøve, praktisk regning og matematik)
Optagelse på Tandlægehøjskolen (samme krav)
Adgangseksamen til Den Kgl. Veterinær- og Landbohøjskole (m. en vis minimumskvotient)

Ved flere af studierne stilledes der krav om flere sprog, matematik – med eller uden geometri – og latinprøve. Af samme grund spillede disse fag en rolle i forbindelse med forhandlingerne om ændringerne i mellem- og realskolens timeplaner.

Realskolen var på vagt, hver gang der var tilløb til, at realeksamens rettigheder stod på spil. Et par eksempler. Da apotekerloven var til behandling i Rigsdagen i samlingen 1931/32, mødte Realskoleforeningens formand J. Høirup og næstformand P.A. Dissing op på Christiansborg og talte med undervisnings- og indenrigsministrene og Folketingets apotekerudvalg om almindelig forberedelseseksamen og realeksamens fremtidige plads i adgangen til farmaceutstudiet. Ifølge den overrakte redegørelse ville det være en »uretfærdighed« mod befolkningen i områder, der ikke havde noget gymnasium, hvis studentereksamen blev eneste adgangsgivende eksamen til Farmaceutisk Læreanstalt, til Polyteknisk Læreanstalt og til Tandlægehøjskolen m.v. Hertil kom, at det »aldeles ikke var givet, at Studenterne var de mest egnede til disse Studier«. Tværtimod ville en 18-19-årig med en lille studentereksamen være ringere egnet end en 16-17-årig realist/præliminarist med en stor realeksamen. Både ministrene og folketingsmændene tilkendegav, at de ikke ønskede at forringe realeksamens og almindelig forberedelseseksamens rettigheder. Borgbjerg udtalte således, at ønsket om studentereksamen som adgangsbe-

En del studier krævede tillægsprøve i latin, hvilken flere mellem- og realskoler derfor tilbød. Billedet stammer fra en eksamen i latin ved Ryesgades Skole i Aalborg i februar 1945. Eksaminator er lærerinde E. Christoffersen, censor overlærer Max Bie, Danmarksgades Skole, Aalborg (foto, Aalborg Stadsarkiv).

tingelse til disse studier var udtryk for »honnet Ambition«.[59] Senere talte Høirup også med direktøren for Den Farmaceutiske Læreanstalt, Carl Faurholt, om forholdet mellem realister og studenter og mødte forståelse for sine synspunkter, måske fordi direktøren selv var begyndt som realist.[60]

Realskolen fulgte også nøje med i overvejelserne omkring tandlægestudiet i 1930'erne.[61] Betænkningen om tandlægeuddannelsen fra 1936 foreslog, at studentereksamen skulle være optagelsesgrundlag til Tandlægehøjskolen, og at studietiden skulle forlænges. Dette faldt naturligvis ikke i god jord hos Realskolens folk. Ønsket om en bedre tandhygiejne lod sig ikke løse ved at fastsætte strengere optagelsesbetingelser og udvide studiet. På den måde kom der ikke flere tandlæger. Realskolebestyrer W. Stenberdt, Hillerød, erklærede sig enig med en formulering i en artikel i *Nordsjællands Venstreblad* den 8. november 1936: Hvis en tandlæge har det rette håndelag og uddannelsen, så »plomberer han eller hun saamænd Tænderne lige godt enten vedkommende har Realeksamen eller Studentereksamen«.[62] I første omgang indrettedes der en egentlig optagelsesprøve til tandlægestudiet,[63] men den blev ikke nogen succes og blev kun gennemført én gang. Kun en enkelt realist blev optaget.

På Realskoleforeningens årsmøde i 1939 holdt skolebestyrer Jens Futtrup foredrag om »Vore Eksaminers Retsvirkninger«, hvor han bl.a. kom ind på tillægsprøverne, som flere studier efterhånden indførte, og som udhulede realeksamens betydning. I debatten deltog undervisningsminister Jørgen Jørgensen, der tilkendegav, at han ikke ville følge Tandlægekommissionens betænkning om at kræve studentereksamen. Han henviste til

en statistik, der viste, at de matematiske studenter klarede sig bedst gennem tandlægestudiet, men at realisterne klarede sig bedre end de nysproglige studenter. Der skulle derfor indrettes en tillægsprøve for realister og nysproglige studenter, som kunne gennemføres på et ti måneders kursus. Om muligt skulle et sådant adgangskursus indrettes, så det også gav adgang til f.eks. Farmaceutisk Læreanstalt, Polyteknisk Læreanstalt m.fl. Hans I. Hansen kunne støtte et sådant adgangskursus, hvis man kun krævede, »hvad der er nødvendigt, og absolut intet derudover«.[64] Ministerens tilsagn om koordination af tillægsprøverne til tandlægestudiet og andre studier fandt sin løsning med anordning af 25. juni 1940. Realister og præliminarister fik mulighed for at indstille sig til den fælles adgangsprøve på nærmere angivne vilkår.[65]

Det lykkedes således for realskolerne at fastholde eksaminernes retsvirkninger, selvom de fik hård konkurrence fra det stigende antal studenter. På et område mistede realisterne deres platform, nemlig blandt juristerne, hvor de hidtil havde haft adgang til den såkaldte dansk-juridiske uddannelse, men denne eksamen blev nedlagt ifølge anordning af 11. april 1931. Hans I. Hansen forsøgte på Realskoleforeningens årsmøde i 1932 at få realisterne ind på et nyt område, nemlig på Biblioteksskolen, hvor studenterne hidtil havde haft eneret. Men han kom ikke videre med sagen, da formanden for den kommunale realskoleforening, overlærer Johannes Høirup samtidig var formand for Danmarks Biblioteksforening. Høirup imødegik forslaget med, at realister aldrig havde haft adgang til bibliotekarstudiet, og at der ikke var udsigt til, at de ville få det.[66]

Endnu nogle eksempler fra 1930'erne på, hvor vigtig eksaminernes anvendelighed var for realskolerne. I 1935 udskrev Den danske Realskoleforening i samarbejde med og finansieret af Tuborgfondet en prisopgave om realskolen og erhvervslivet. Opgavens titel var: »I hvilken Udstrækning er den danske Realskole i sine nuværende Former skikket til at indstille og forberede sine Elever til at indtræde i Erhvervslivet, samt paa hvilke Punkter kunde den indrettes til bedre end nu at løse denne Opgave, uden at dens andre Formaal derved tilsidesættes?« I bedømmelsesudvalget sad flere erhvervsfolk sammen med undervisningsinspektør Bjørneboe og nogle repræsentanter for Realskoleforeningen. Blandt de fem besvarelser udvalgte man en afhandling af den allestedsnærværende Hans I. Hansen. Den præmierede afhandling blev trykt, mens de øvrige blev tilbageleveret.[67]

Da der i 1938 blev oprettet et statsligt enhedspoliti, søgte Realskoleforeningen ved dels at henvende sig til rigsdagsudvalget og dels til chefen for Statspolitiet, E. Thune Jacobsen, at skaffe realisterne en plads i den fremtidige politietat.[68] Et udtryk for, at etaterne var et vigtigt arbejdsmarked for realisterne, var desuden, at Realskoleforeningen havde bedt trafikchef Emil Terkelsen om på årsmødet i 1939 at holde foredrag om »Rekrutteringen af Elevpersonale til Statsbanerne og Postvæsenet«. Han måtte bedrøve tilhørerne med, at der i de kommende år ville blive behov for færre elever, men han har sikkert til gengæld glædet realskolefolkene med udsagnet om, at de nødig antog studenter, da de fleste af disse igen forlod elevpladsen.

Også i 1940'erne og i 1950'erne fulgte Realskolen nøje med i realisternes erhvervsmuligheder, bl.a. i forbindelse med Tandlægekommissionens arbejde i årene 1947-49.[69]

7. Skoleloven af 1937 betyder intet – i første omgang

Den socialdemokratisk-radikale regering med undervisningsminister Fr. Borgbjerg i spidsen fik i årene 1930-35 gennemført flere love på uddannelsesområdet, nemlig semi-

Jørgen Jørgensen var i skoleforhandlingerne i 1930'erne og 1950'erne modstander af en obligatorisk forlængelse af undervisningspligten udover de syv år. Han ønskede, at en del af ungdomsårgangen blev på landet, hvilket han var bange for ikke ville være tilfældet, når eleverne fik en længere skolegang. Jørgen Jørgensen var selv bonde og drev den såkaldte bispegård i Lejre, hvorfra dette landlige foto utvivlsomt stammer (foto, Scanpix).

narieloven af 15. april 1930, skoletilsynslovene af 20. maj 1933 og loven om tilskud til ungdoms- og aftenskoler af 11. maj 1935. Derefter var undervisningsminister Borgbjerg parat til at tage fat på en revision af folkeskolen, hvilket han meddelte den danske lærerstand på Danmarks Lærerforenings tiende almindelige skolemøde i august 1933. Han åbenbarede her, at almenskoleloven af 1903 i det hele taget burde opretholdes, da »den spire til en Enhedsskole, denne Ordning indeholder, bør plejes og udvikles«. Dette betød således, at den hidtidige mellemskole- og realeksamen skulle bibeholdes, men det betød ikke, at alt skulle være som hidtil. Med udgangspunkt i socialdemokraternes mindretalsforslag i Den Store Skolekommission ville Borgbjerg foreslå en »gaffeldeling« af folkeskolen fra 11-12 års alderen, således at mellemskolen fik en A-linje, den praktiske, og en B-linje, den teoretiske. Samtidig skulle det socialdemokratiske ønske om at udvide skolegangen med et ottende skoleår gennemføres.[70]

Det lovforslag om folkeskolen, som Borgbjerg i januar 1934 forelagde i Folketinget, indeholdt både en praktisk mellemskole ved siden af den hidtidige eksamensmellemskole og en delvis obligatorisk udvidelse af undervisningspligten til det femtende år.[71] Forslaget om en mere praktisk anlagt undervisning af de børn, der ikke skulle i eksamensmellemskolen, byggede på tanker, som var blevet fremsat af flere skolefolk, bl.a. amtsskolekonsulent Ludvig Mortensen, Haderslev, og kommunelærer A.R. Schacht, København. Forslaget var forberedt ved forsøgsarbejde og byggede på tanker, der var præget af den tyske arbejdsskole.[72] I maj 1933 nedsatte Undervisningsministeriet et udvalg, som skulle udarbejde læseplaner og pædagogiske anvisninger for den udvidede folkeskole. Udvalget afgav sin betænkning i 1936, endnu inden folkeskoleloven var blevet vedtaget.[73] Formand for udvalget var ministeriets konsulent for folkeskolen og seminarierne, F.C. Kaalund-Jørgensen. Undervisningsinspektøren for mellem- og realskolerne og Realskoleforeningen var ikke repræsenteret.

I sin forelæggelsestale erklærede Borgbjerg 1903-loven for at være en udmærket reform, hvis muligheder langt fra var udtømt. Mellemskolen havde dog haft sine besværligheder og farer, fordi forældre og kommuner havde gjort alt for at få flest mulige børn ind i eksamensmellemskolen – nogle steder helt op til en tredjedel af elevårgangen. Dette medførte både, at folkeskolen »visnede i toppen«, og at en del af eleverne gik ud af skolen efter 2. eller 3. M uden nogen egentlig afrunding af undervisningen. Derfor skulle der overalt, hvor der i kommuneskolerne oprettedes mellemskoleklasser, for fremtiden oprettes parallelle afdelinger med praktiske mellemskoleklasser, der skulle være eksamensfri, og som skulle give adgang til erhvervslivet og til fagskoler – tekniske sko-

ler, handelsskoler og landbrugsskoler. Det var vigtigt, at de to mellemskoleafdelinger blev ligestillede og dermed lige ansete, så man kunne undgå den uhensigtsmæssige store søgning til eksamensafdelingen. En sådan fri mellemskole skulle vare, indtil eleverne var femten år.

Forslaget indeholdt også en bestemmelse om et ottende skoleår, som efter kommunalbestyrelsens vedtagelse kunne gøres obligatorisk. Både den teoretiske og praktiske mellemskole skulle nu være en integreret del af folkeskolen, hvorimod realklassen og gymnasiet skulle ligge udenfor. Med undervisningsministerens tilladelse kunne eksamensklasserne forberede eleverne til pigeskoleeksamen eller almindelig forberedelseseksamen. Disse eksamensformer skulle således fortsætte og indordnes i det kommunale regi, selvom Borgbjerg ikke var »nogen Sværmer for Præliminæreksamen«.[74] I folkeskolen på landet kunne delingen af eleverne udsættes, således at der blev givet særlig undervisning i sprog og matematik, hvortil der kunne knyttes et kursus, der førte frem til almindelig forberedelseseksamen.[75] Lovforslaget åbnede også mulighed for, at mellemskoleklasser i fremtiden kunne oprettes af flere kommuner i samarbejde.

Der gik mere end tre år, før regeringens forslag blev gennemført. Det var ikke den praktiske mellemskole, der voldte vanskeligheder, men især forslaget om at gøre det ottende skoleår obligatorisk og i det hele taget forsøget på at opgradere undervisningen på landet, så den nærmere sig standarden i byerne. Specielt partiet Venstre gik imod, da man mente, at der skulle tages videst muligt hensyn til hjemmene. Folkeskoleforslaget

Jørgen Jørgensen var mere optaget af de frie ungdomsuddannelser end af realskolen. Med de fem ungdomsskolelove, som Jørgen Jørgensen fik gennemført i 1942, gav han landboungdommen og de ufaglærte i byerne mulighed for at få en efteruddannelse på frivillig basis. Billedet stammer fra et møde om ungdomsskolen i Aalborg i 1942 kort efter lovenes vedtagelse (foto, Aalborg Stadsarkiv).

blev fremsat i alt fire gange, og de to sidste gange under en ny radikal minister, Jørgen Jørgensen, der ændrede forslaget, så den udvidede undervisning blev frivillig. Selvom Venstre på dette punkt blev imødekommet, endte det med, at regeringspartierne, Socialdemokratiet og Radikale, måtte vedtage folkeskoleloven den 18. maj 1937 alene.[76]

Almenskoleloven af 1903 og dens deling af eleverne i elleve års alderen indgik ikke i særlig høj grad i rigsdagsdebatten, der drejede sig om helt andre emner. Den konservative Kristen Amby var alene om at foreslå, at man skulle gå bort fra 1903-lovens tidlige deling af eleverne. Han mente, at man ville give landsbyens børn langt bedre muligheder, hvis eksamensskolen blev bygget oven på den almindelige folkeskole, eller at delingen i hvert fald blev udsat til 13 års alderen. Men han indrømmede, at han havde talt med mange realskolefolk herom, og at de anså ham for at være gal. Realskolen ville have eleverne så tidligt som muligt af hensyn til undervisningen i sprog og matematik.[77] Selvom Jørgen Jørgensen egentlig havde sympati for Ambys forslag, mente han, at en sådan ændring måtte udsættes til en senere reform af eksamensmellemskolen.[78]

Mellem- og realskolen overlevede således uantastet 1937-skoleloven. Dette var utvivlsomt årsagen til, at realskolerne tog situationen afslappet. Realskolen var allerede to år tidligere blevet beroliget, da undervisningsminister Borgbjerg havde holdt foredrag på Realskoleforeningens årsmøde om folkeskolens reform og havde tilkendegivet, at der ikke skulle røres ved hovedprincipperne i J.C. Christensens skolelovskompleks, men at folkeskolen på en række punkter var blevet overhalet af vore nabolande. Formanden for Danmarks Realskoleforening, skolebestyrer J. Futtrup, Grindsted, var bekymret for

Figur 4. Det danske skolesystem efter folkeskoleloven af 1937.

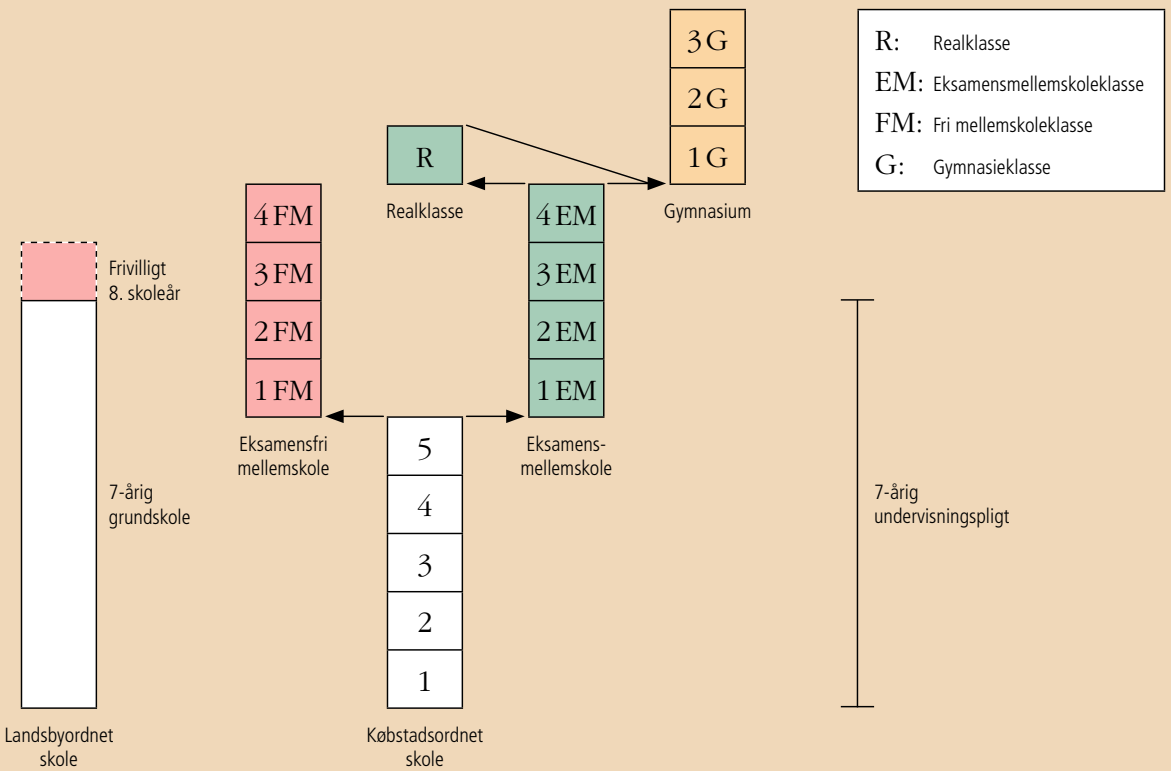

præliminærskolernes fremtid, men ministeren svarede, at der ikke var grund til bekymring, da de ikke ville blive forandret. Futtrup ankede dog over, at betegnelsen mellemskolen nu også skulle anvendes på den fri mellemskole.[79]

Den sidste indvending gentog Hans I. Hansen på Realskoleforeningens årsmøde i 1936, hvor betænkningen om den praktiske mellemskole var på dagsordenen. Han fandt det ikke rimeligt at kalde eksamensmellemskolen for upraktisk eller mindre praktisk end den nye afdeling. Betænkningen ville lade den praktiske mellemskole præge af emneundervisning. Ifølge Hans I. Hansen ville dette lægge et vist pres på eksamensskolen til også at indføre emneundervisning, men han mente ikke, at det behøvede at være et enten eller. For Realskolen burde fagundervisningen også fremover være det bærende, men principper fra emneundervisning kunne godt anvendes som et supplement.[80] Også bestyrer Holger Egekvist, Taastrup, var modstander af betegnelsen, da det ikke var meningen, at den praktiske mellemskole skulle være et mellemled mellem den egentlige folkeskole og den nuværende mellemskole, således som forholdet var i de engelske Central Schools, hvortil udvalgsbetænkningen henviste.[81] Allerede i 1934 havde Danmarks Realskoleforening henvendt sig til folketingsudvalget om at få ændret betegnelsen på den praktiske mellemskole, så ordet »mellemskole« blev reserveret for eksamensmellemskolen efter 1903-loven.[82] Men lovgiverne ønskede parallelitet mellem de to former for mellemskole og undlod at ændre betegnelsen. Generelt var Realskolen dog tilfreds med ikke at blive omfattet af 1937-loven, og på årsmødet i 1937 var folkeskoleloven slet ikke på dagsordenen.[83]

Forhandlingerne om folkeskoleloven fik konsekvenser for arbejdet med ændringerne i mellemskole- og realeksaminerne, som blev standset, bl.a. fordi Danmarks Lærerforening forlangte, at folkeskoleloven skulle gennemføres først. Desuden forlangte Danmarks Lærerforenings hovedstyrelse i en henvendelse til Undervisningsministeriet, at mellemskolen skulle bevares som en barneskole, »der skulle hvile i sig selv«, og at forslagene til skærpelse af eksamenskravene skulle tages af bordet.[84] Heri var bladet *Gymnasieskolen* ikke enig, da et af mellemskolens hovedformål var at fungere som forskole for realklasse og gymnasium.[85] Undervisningsinspektør Otto Bjørneboe kunne i 1938 opridse situationen efter vedtagelsen af skoleloven af 1937 sådan, at realskolen stod stærkt i folks bevidsthed, men at den i de kommende tider ville komme ud for »ublide Kaar«, da den både kunne blive presset nedefra fra den nye eksamensfri mellemskole og ovenfra fra gymnasiet.[86]

8. En ny præliminæreksamen med og uden tysk stil

Sommetider kan betænkninger få lange hviletider, før deres tanker gennemføres i praksis – således også med Den Grå Betænkning fra 1935, som indeholdt detaljerede forslag til en ny præliminærskole og til revision af mellemskolens og realklassens undervisning og eksamen. Først forsinkede folkeskoleloven sagen, og da denne var gennemført, kom der nye forsinkende momenter ind. Alt imens fortsatte undervisning og eksamen efter 1895- og 1903-ordningerne som hidtil. I 1938 bad Undervisningsministeriet på ny de to undervisningsinspektører og Realskoleforeningen drøfte mellemskolens og realskolens samt præliminærskolens forhold. Forhandlingerne varede tre dage, og de var fortrolige og måtte ikke refereres over for fag- og dagspressen (dog deltog *Den danske Realskoles* redaktør, Hans I. Hansen, i drøftelserne).[87] Drøftelserne tog udgangspunkt i

Bekendtgørelse af 7. oktober 1947 afskaffer den skriftlige prøve i tysk til almindelig forberedelseseksamen få år efter, at den er indført, og før prøven er gennemført ved nogen eksamen. Ændringen var udtryk for, at man i de første efterkrigsår, ligesom det skete i årene efter 1864, ønskede at beskære tyskundervisningen i det danske skolesystem (Lovtidende 1947).

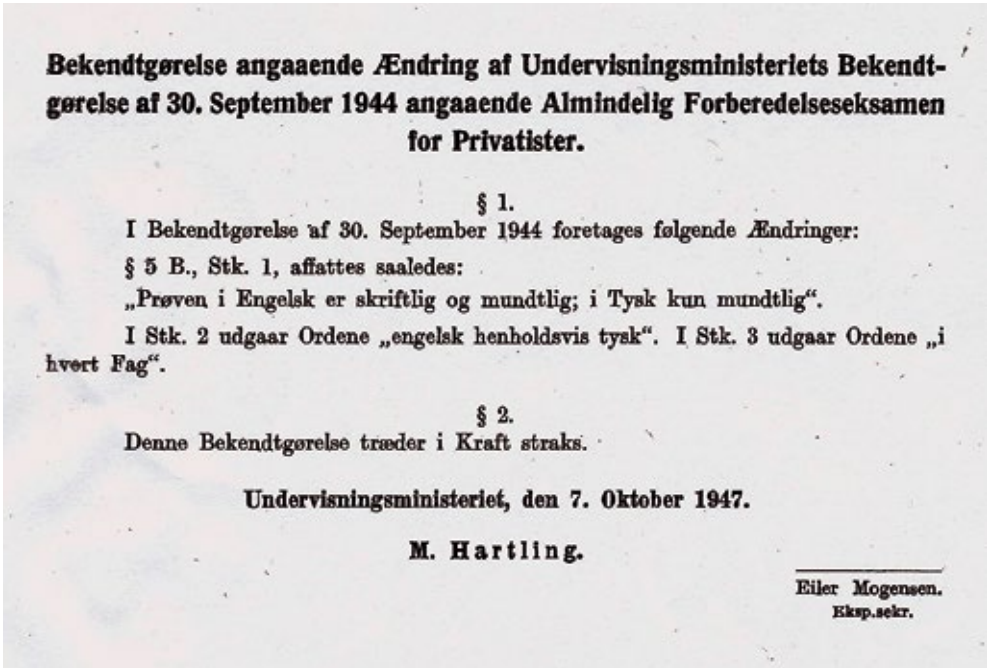

Bekendtgørelse angaaende Ændring af Undervisningsministeriets Bekendtgørelse af 30. September 1944 angaaende Almindelig Forberedelseseksamen for Privatister.

§ 1.

I Bekendtgørelse af 30. September 1944 foretages følgende Ændringer:

§ 5 B., Stk. 1, affattes saaledes:

„Prøven i Engelsk er skriftlig og mundtlig; i Tysk kun mundtlig".

I Stk. 2 udgaar Ordene „engelsk henholdsvis tysk". I Stk. 3 udgaar Ordene „i hvert Fag".

§ 2.

Denne Bekendtgørelse træder i Kraft straks.

Undervisningsministeriet, den 7. Oktober 1947.

M. Hartling.

Eiler Mogensen.
Eksp.sekr.

Realskoleforeningens resolution fra november 1935 (se ovenfor). Bl.a. fordi undervisningsinspektør Højberg Christensen deltog i møderne var et af hovedemnerne optagelsen til 1. G. Mens Otto Bjørneboe var stemt for, at der blev opstillet faste regler for optagelsen til gymnasiet, var Højberg Christensen imod, da et fast karaktergennemsnit krævede en ensartet bedømmelse, som ikke var til stede. Det var langt bedre, hvis der kunne opbygges et fast tillidsforhold mellem gymnasiets rektor og skolebestyrerne ved realskolerne som baggrund for optagelsen.

Ved drøftelsen af præliminærskolens fremtidige forhold var udgangspunktet: 1) at almindelig forberedelseseksamen skulle bevares; 2) at almindelig forberedelseseksamen og realeksamen burde tilnærmes hinanden, men at eksamens hidtidige hovedtræk skulle bevares. Til præliminæreksamen skulle der således fortsat opgives pensum fra hele skoleforløbet. Derimod var Realskoleforeningen positiv over for Bjørneboes forslag om at indføre årskarakterer. Enkeltheder i de enkelte fag både i mellem- og realskolen og præliminærskolen blev gennemgået, og i en del tilfælde blev det aftalt, at der skulle ske yderligere drøftelse.

Da der i stadig stigende grad offentligt blev fremsat kritik af eksamensmellemskolen, blev det i første omgang kun Den Grå Betænknings forslag om almindelig forberedelseseksamen, der blev gennemført. Dette skete ved kgl. anordning af 5. juli 1944 og ministeriets bekendtgørelse af 29. september 1944. Den sidstnævnte suppleredes 30. september 1944 med en selvstændig bekendtgørelse for privatister, som aflagde almindelig forberedelseseksamen ved Eksamenskommissionen. Anordningen indførte de omstridte sprogstile i både engelsk og tysk, dog således at karaktererne for mundtlig og skriftlig engelsk henholdsvis tysk skulle lægges sammen til en samlet karakter, hvoraf den mundtlige eksamen skulle tælle to tredjedel. Sang, skrivning, tegning, gymnastik, kvindeligt håndarbejde og kvindelig husgerning skulle nu alle være obligatoriske fag, men de skulle ikke være eksamensfag. Samtidig blev der indført årskarakterer i lighed med mellemskole- og realeksamen. Dette gjaldt dog ikke for privatisterne. Der blev også indført en lang række justeringer i fagenes undervisningsplan og eksamenskrav, hvilket

fremgik af den meget detaljerede fagbeskrivelse i bekendtgørelsen, som supplerede anordningen om den nye almindelige forberedelseseksamen.

Den danske Realskoles redaktør glædede sig over, at »Præliminæreksamens gammeldags Soliditet« var bevaret, samtidig med at der var indført moderne undervisningsemner og undervisningsmetoder. Men han pegede også på, at stoffet adskillige steder var udvidet med nye discipliner og kravene øget. Regning var f.eks. udvidet med værdipapirer, matematik med trigonometri, dansk med svensk, naturhistorie og fysik med henholdsvis organisk og uorganisk kemi samt engelsk og tysk med sprogstile. Selvom der også var områder, der blev indskrænket, var der i høj grad behov for at være på vagt, når de nye bestemmelser skulle gennemføres i praksis.[88] Den nye bekendtgørelse førte da også straks til en ny debat om berettigelsen af sprogstilene, bl.a. foranlediget af en artikel af Aage Nørfelt i *Kristeligt Dagblad*.[89]

Den nye almindelige forberedelseseksamen skulle have været gennemført første gang ved sommerterminen 1947, men de ekstraordinære forhold i forbindelse med besættelsen, som bl.a. førte til en række beslaglæggelser af skolebygninger, betød, at Undervisningsministeriet ved skrivelse af 2. februar 1945 gav tilladelse til at udsætte gennemførelsen af den nye ordning med et år til sommeren 1948.[90] Dette gav mulighed for at justere anordningen i lyset af den fremsatte kritik af de udvidede krav, men også efter befrielsessommerens uvilje mod alt tysk. Realskoleforeningens formand W. Stenberdt opfattede det således som skæbnens ironi, at man ved præliminæreksamen indførte en ny skriftlig prøve i tysk samtidig med, at man drøftede, hvordan man i det samlede skolesystem kunne begrænse undervisningen i tysk, »efter alt det, der er sket«.[91] Efter henvendelse fra Realskoleforeningen, og efter at ministeriet havde drøftet sagen med undervisningsinspektør Otto Bjørneboe, blev den skriftlige prøve i tysk til almindelig forberedelseseksamen ved anordning af 7. juni 1946 og bekendtgørelse af 7. oktober 1947 afskaffet, endnu inden prøven i praksis var gennemført nogetsteds. Men ændringen blev ikke begrundet med nationale årsager, selvom det naturligvis var de egentlige. Den tilsvarende prøve i engelsk blev f.eks. ikke afskaffet. I ministeriets forestilling henviste man til, at den skriftlige eksamen ville kræve et udvidet timetal i faget, hvilket dels ikke i sig selv var tilstrækkeligt begrundet, og dels vanskeligt lod sig gennemføre på grund af mangel på kvalificerede lærerkræfter.[92]

9. Den store eksamensmolok – kampen om en ny mellemskole

Bestræbelserne for at få revideret bestemmelserne for mellemskolen og realklassen blev lang. Forslaget fra 1935 lå stadig på bordet, men her blev det liggende langt op i 1950'erne. Der var en række årsager til, at det kun var præliminærskoleforslaget, der blev gennemført. Dels var bestemmelserne om almindelig forberedelseseksamen de ældste – ikke ændret siden 1895, og dels var der en række forhold omkring mellemskolen. Med 1937-loven blev mellemskolen en del af folkeskolen, mens realklassen og præliminærskolerne blev holdt udenfor. Det førte til, at folkeskolens organisationer, Danmarks Lærerforening og de københavnske lærer- og lærerindeforeninger, begyndte at blande sig i debatten.

Som et eksempel skal anføres Københavns skoledirektør Thorkild Jensens synspunkter om mellemskolen, som han fremsatte i sin pjece *Skoletanker* og i et indlæg på Danmarks Realskoleforenings årsmøde i oktober 1937.[93] Han gav udtryk for, at mellem-

Forside af Den Danske Realskole nr. 21 den 1. november 1937, der viser Danmarks Realskoleforenings velbesøgte årsmøde. På mødet angreb Københavns skoledirektør, Thorkild Jensen, mellemskolen for at være blevet alt for meget en eksamensskole i stedet for en barneskole.

DEN DANSKE REALSKOLE

ORGAN FOR DANMARKS REALSKOLEFORENING

Nr. 21. 1. NOVEMBER 1937. 39. Aargang.

DANMARKS REALSKOLEFORENINGS AARSMØDE

Handels- og Kontoristforeningens Sal var fyldt, da D. R.'s Aarsmøde begyndte Mandag den 18. Oktober. Som Forsamlingens Gæster saas Undervisningsminister Jørgen Jørgensen, Departementschef Graae og Fuldmægtig Mikkelsen, Undervisningsinspektør Bjørneboe og Frue, Inspektørerne J. K. Petersen, H. Jepsen, Baltzer

og Frigast-Hansen. Formanden bød velkommen, og Overlærer Valdemar Sørensen, Skive, valgtes til Dirigent og gav straks Ordet til Skoledirektør Thorkild Jensen.

Skoledirektøren begyndte med at sige, at han ikke ved denne Lejlighed vilde komme ind paa Egeberg-Sagen og Seksualundervisning i Skolen, men at han iøvrigt hvor som helst og naar som helst vilde drøfte disse Sager, hvis det blev nødvendigt. Men der er andre Spørgsmaal, som har nok saa stor Aktualitet. Jeg opstiller det

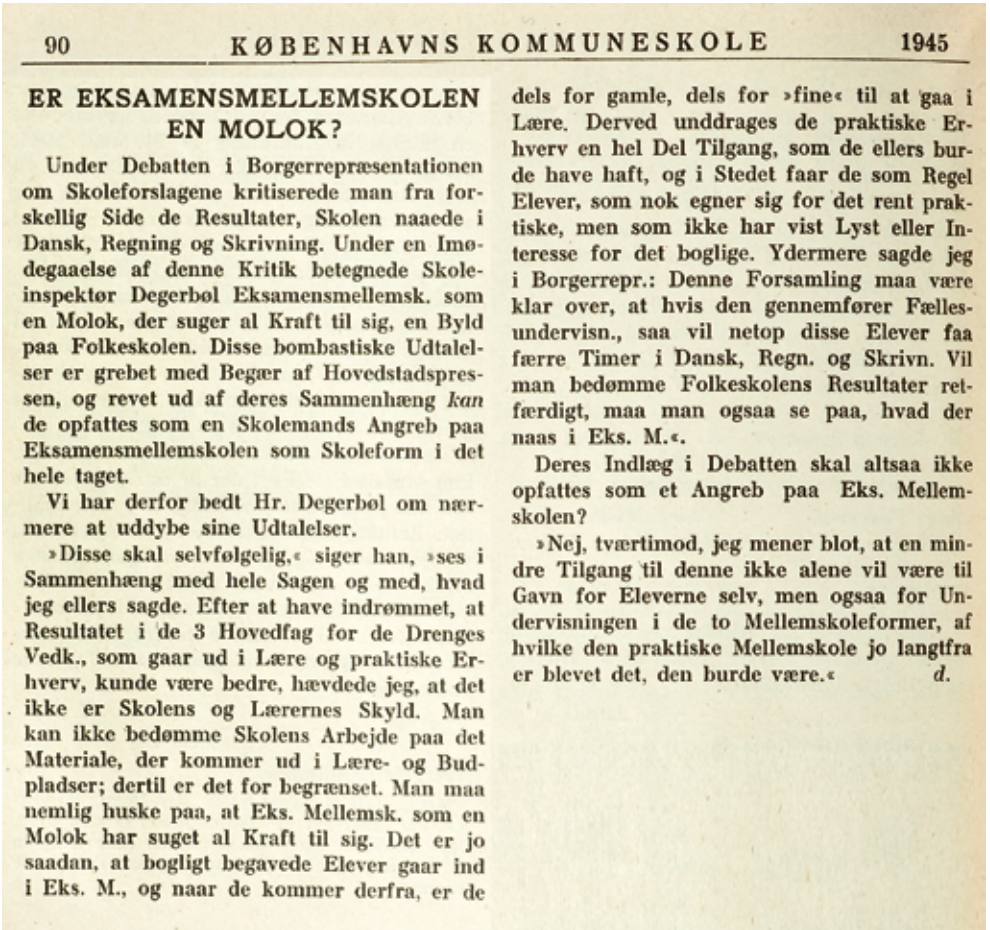

90 KØBENHAVNS KOMMUNESKOLE 1945

ER EKSAMENSMELLEMSKOLEN EN MOLOK?

Under Debatten i Borgerrepræsentationen om Skoleforslagene kritiserede man fra forskellig Side de Resultater, Skolen naaede i Dansk, Regning og Skrivning. Under en Imødegaaelse af denne Kritik betegnede Skoleinspektør Degerbøl Eksamensmellemsk. som en Molok, der suger al Kraft til sig, en Byld paa Folkeskolen. Disse bombastiske Udtalelser er grebet med Begær af Hovedstadspressen, og revet ud af deres Sammenhæng *kan* de opfattes som en Skolemands Angreb paa Eksamensmellemskolen som Skoleform i det hele taget.

Vi har derfor bedt Hr. Degerbøl om nærmere at uddybe sine Udtalelser.

»Disse skal selvfølgelig,« siger han, »ses i Sammenhæng med hele Sagen og med, hvad jeg ellers sagde. Efter at have indrømmet, at Resultatet i de 3 Hovedfag for de Drenges Vedk., som gaar ud i Lære og praktiske Erhverv, kunde være bedre, hævdede jeg, at det ikke er Skolens og Lærernes Skyld. Man kan ikke bedømme Skolens Arbejde paa det Materiale, der kommer ud i Lære- og Udpladser; dertil er det for begrænset. Man maa nemlig huske paa, at Eks. Mellemsk. som en Molok har suget al Kraft til sig. Det er jo saadan, at bogligt begavede Elever gaar ind i Eks. M., og naar de kommer derfra, er de dels for gamle, dels for »fine« til at gaa i Lære. Derved unddrages de praktiske Erhverv en hel Del Tilgang, som de ellers burde have haft, og i Stedet faar de som Regel Elever, som nok egner sig for det rent praktiske, men som ikke har vist Lyst eller Interesse for det boglige. Ydermere sagde jeg i Borgerrepr.: Denne Forsamling maa være klar over, at hvis den gennemfører Fællesundervisn., saa vil netop disse Elever faa færre Timer i Dansk, Regn. og Skrivn. Vil man bedømme Folkeskolens Resultater retfærdigt, maa man ogsaa se paa, hvad der naas i Eks. M.«.

Deres Indlæg i Debatten skal altsaa ikke opfattes som et Angreb paa Eks. Mellemskolen?

»Nej, tværtimod, jeg mener blot, at en mindre Tilgang til denne ikke alene vil være til Gavn for Eleverne selv, men ogsaa for Undervisningen i de to Mellemskoleformer, af hvilke den praktiske Mellemskole jo langtfra er blevet det, den burde være.« *d.*

I aviser og skoleblade blev eksamen ofte lagt for had. Den københavnske skoleinspektør S. Degerbøl kaldte f.eks. i Borgerrepræsentationen mellemskolen for en »Molok« og en byld på folkeskolen. Molok var en syrisk-ammonitisk guddom, som der ofredes børn til (3. Mosebog 18,21). Degerbøls synspunkt var, at eksamen var en slags børneofring. Her er gengivet *Københavns Kommuneskoles* omtale af Degerbøls indlæg (årgang 1945).

skolen var gået over gevind, og han mente, at det ville blive endnu værre med undervisningsinspektørernes forslag til ændringer. Den var blevet alt for meget en eksamensskole, og ikke, som den burde være, en barneskole. Eleverne var blevet overlæsset med hjemmearbejde, og mellemskolen tog alt for meget hensyn til gymnasiet. Dette måtte man ifølge skoledirektøren fremover gøre op med, og så var der ikke brug for at indføre skriftlige prøver i sprogfagene og at styrke matematikken. Tværtimod gik han ind for at stryge dette fag, da det var de færreste, der havde brug for det.

Under besættelsen stod lovgivningsinitiativerne i nogen grad stille. Realskoleforeningen var repræsenteret ved skolebestyrer J. Futtrup i de syv lærerorganisationers udvalg, som holdt sig i kontakt med hinanden under besættelsen. Eksamen blev hvert år gennemført, men der blev lokalt givet mulighed for pensumreduktion til elever, der var berørt af krigen.[94] Antallet af censorer måtte i en periode indskrænkes,[95] og de måtte selv medbringe rationeringskort, hvis de ville bespises.[96] Debatten om eksamensskolen fortsatte dog under besættelsen. Mellemskolens modstandere havde frit spil, da kritik af eksamensskolen kunne fremsættes uden at komme i konflikt med tyskerne.[97]

I det følgende skal der fremdrages nogle hovedlinjer i holdningen til eksamensskolen, som kan give en forklaring på, hvorfor planen for revisionen af mellemskolens undervisning og eksamen, som der allerede i 1935 opnåedes enighed om, aldrig blev gennemført, og samtidig give en baggrund for realskolens situation i 1950'ernes debat om reformer af det samlede skolesystem. Desuden skal kritikernes synspunkter konfronteres med Realskolens holdning.

Kritikken af mellemskolen gjaldt ikke dens manglende succes, snarere tværtimod. Den havde helt klart statistikken på sin side. Fra 1930 til 1950 steg antallet af elever, der tog mellemskoleeksamen fra 6.608 til 13.236, samtidig med at antallet af skoler med ret til at afholde mellemskoleeksamen var steget fra 215 i 1931 til 300 i 1951. Antallet af skolepligtige elever var stort set det samme, nemlig 467.254 i 1930 mod 460.615, så stigningen skyldtes ikke større fødselsårgange – de store årgange var først i begyndelsen af 1950'erne på vej ind i skolesystemet – men alene, at en større andel af eleverne søgte ind i mellemskolen.

Angrebene på mellemskolen kunne udtrykkes temmelig utvetydigt. Et par eksempler: redaktøren for *Middelfart Venstreblad* (»Den mest forlorne skoleform, Danmark har kendt«), *Politiken* (»Eksamensterperi«, »eksamenstosseri«), medlem af Københavns Borgerrepræsentation, skoleinspektør S. Degerbøl (»en byld på folkeskolen«, »den store Molok«).[98] Men det var indlæg fra markante folk, som fik størst betydning for opinionsdannelsen. Rektor for Danmarks Lærerhøjskole, G.J. Arvin, holdt på Realskoleforeningens årsmøde i oktober 1945 et foredrag om fremtidens mellemskole. Han gentog sine synspunkter ved en lang række møder over hele landet. Indledningsvis skildrede han eksamensmellemskolens enestående succes. Alle såkaldte »bedre hjem« gjorde alt for at få deres børn i mellemskolen. Optagelsesprøven ved 11-års alderen skilte ikke kun børnene mellem de begavede og de ubegavede, men i høj grad også efter sociale kriterier efter det miljø, hvori børnene levede. Lige efter 1937-lovens vedtagelse havde den eksamensfri mellemskole været et godt alternativ, men snart spurgte erhvervslivet efter eksamensresultater, og så »gik Glansen af Sankte Gertrud«. I lande, hvor man ønskede opdragelse til demokrati, måtte man ifølge Arvin finde frem til en undervisningsform, der gjorde det muligt at differentiere eleverne inden for klassen i stedet for at opdele dem i adskilte klasser. Det var opgaven for fremtidens mellemskole at finde frem til en løsning af dette opdelingsproblem, og han forelog iværksat skoleforsøg, så udviklingen af skolen kunne ske gradvis.

Arvin slog også til lyd for en ændring både af undervisningsformen og eksamenskravene, og han ville gerne have ændret enhedsskolens struktur. Optagelsesprøven til mellemskolen skulle afskaffes og erstattes af en fælles afgørelse mellem skolerne og forældrene om, hvilke elever der i 10-11 års alderen var egnede til at begynde undervisning i sprog. Mellemskolen skulle være en naturlig børneskole for de 10-14-årige. Først ved fjorten års alderen skulle børnene deles i en toårig realskole, som enten kunne være en eksamensafdeling eller en eksamensfri afdeling, og i et fireårigt gymnasium.[99]

En anden tale, som pegede frem mod 1950'erne, var den radikale politiker, fhv. undervisningsminister Jørgen Jørgensens indlæg på landsskolemødet i Odense i begyndelsen af juni 1946. Antallet af ansøgninger til de højere læreanstalter havde vist stor stigning, hvilket Jørgen Jørgensen mente skyldtes de mange eksamensmuligheder, som skoleloven tilbød. Efterhånden var det sådan, at enhver, der havde mulighed for det, tog sine børn ud af folkeskolen for at sætte dem i mellemskolen. Selvom Jørgen Jørgensen gik ind for lige adgang til uddannelse for alle, så var det eneste rationelle at lukke eksamensmellemskolen.[100] Jørgen Jørgensen var her på linje med de grundtvigske højskole- og friskolekredse, der også ønskede en udelt skole indtil 14-årsalderen. Et eksempel herpå var forstander i Askov Hans Lunds indlæg i Det Pædagogiske Selskab »Har vor nuværende skoleordning samfundsmæssig slagside?« Mellemskolen var hovedsagelig tænkt som en bro mellem folkeskolen og gymnasiet, men den var uheldig for byerhvervenes arbejdsforhold og for landbruget. Ulykken var den tidlige deling af eleverne. Med

Af stor betydning for skolereformforhandlingerne i 1950'erne var de skoleforsøg med udelte 6. og 7. klasser, som blev iværksat bl.a. i to skoler på Frederiksberg, ved en skole i Horsens samt i Nykøbing Falster. Billedet fra Skolen på Fuglevangsvej på Frederiksberg stammer fra 1955. Læreren på billedet er overlærer Christian Møller Jensen. Eleverne er åbenbart mere interesseret i fotografen end lærerens undervisning (foto, Frederiksberg Bibliotek).

de mange realskoler, der nu var i næsten enhver stationsby, blev der ifølge Hans Lund banet en bred vej væk fra landbruget.[101]

Den udelte folkeskole havde også en del tilhængere blandt lærere på landet. Ved at udsætte delingen til fjorten år og lægge en toårig eksamensskole/kursus oven på folkeskolen kunne man lokalt beholde eleverne i skolen indtil konfirmationsalderen. For Realskolens folk var dette en meget dårlig løsning, som man til stadighed bekæmpede. Dette ville nemlig betyde, at der kun blev en toårig realskole tilbage, og at man ikke kunne være sikker på, at folkeskolen havde givet eleverne de nødvendige forudsætninger. Desuden ville optagelsesprøven så blive flyttet til fjorten års alderen, hvor eleverne var i puberteten og derfor mindre interesseret i skolegang, end de var i elleve års alderen. Et andet kritikpunkt, som blev gentaget gang på gang, var, at undervisningen i den toårige realskole ville blive alt for forceret og kræve en massiv indterpning. Tilhængerne af en senere deling fremhævede, at en sådan ændring af skolestrukturen var i overensstemmelse med en udvidelse af demokratiet, da der blev en bredere adgang til uddannelse for alle. Men dette synspunkt ville realskolefolkene ikke acceptere. Realskoleforeningens formand udtalte således, at en udelt skole for ham ikke havde mere med demokrati at gøre, end hvis det blev påbudt hele Danmarks befolkning »at spise øllebrød hver lørdag«. Tværtimod, jo mere delt skolen var, desto større demokrati, da der var større mulighed for at tilpasse skolen, så alle fik noget ud af undervisningen.[102]

Rektor Arvin foreslog i sit indlæg på Realskoleforeningens årsmøde i 1945, at hans forslag til ændringer af skolestrukturen blev genstand for forsøg. Han var da også blandt initiativtagerne til Frit Danmarks Lærergruppes og Socialpædagogisk Forenings forslag til forsøgsundervisning med udelt børneskole fra det femte til det fjortende år efterfulgt af udelt ungdomsskole med realklasse og gymnasium fra det fjortende til det attende

år.[103] Realskoleforeningens indstilling til forsøg var positivt afventende. Man havde ikke noget imod en særlig forsøgsskole, men forsøgene skulle være gennemført under gennemsnitsforhold, og »ikke som Stjernekomedie under særlige gunstige Forhold«. Det var vigtigt, at forsøgene ikke medførte metodetvang eller fratagelse af lærernes undervisningsfrihed.[104]

Realskoleforeningen lod sig repræsentere ved Hans I. Hansen i lærerforeningernes fællesudvalg vedrørende forsøgsarbejde i skolen.[105] Da forsøgsundervisningen blev sat på dagsordenen bl.a. i Folketinget i 1950 og gennemført med lovene af 27. maj 1950 og

Boks 8. Forslag om udelt sjette skoleår på Frederiksberg.[109]

Et af de helt afgørende spørgsmål i efterkrigstidens skoledebat var spørgsmålet om delt/udelt skole. Den udelte skole spillede den altafgørende rolle i forhandlingerne forud for den ny folkeskolelov i 1958. Spørgsmålet var en hjertesag for realskolerne, da en udelt skole ville fratage eksamensskolen en eller flere klasser. På den anden side var det vigtigt for enhedsskolens tilhængere at få afskaffet optagelsesprøven efter femte skoleår og at få givet bedre undervisningsmuligheder for elever, som ikke skulle i eksamensskolen.

En ansøgning fra Kommuneskolen på Fuglevangsvej på Frederiksberg fra november 1946 om forsøgsvis at rykke en femte klasse udelt op i mellemskolen indeholder en række af de argumenter, som blev brugt i skoledebatten for at afskaffe mellemskolen i sin hidtidige form:

Den udelte mellemskole begrundedes med følgende argumenter:
- det er svært for Hjemmene at afgøre, om et lille 11Aars Barn bør gaa i Eksamens- eller Eksamensfri Mellemskole.
- det er ønskeligt at undgaa den Nervøsitet hos Forældre og Børn, som en Afgørelse af denne Art paa et saa tidligt Tidspunkt ofte fremkalder.
- det Kammeratskab og Tillidsforhold, der gennem 5 Aars Skolegang nu er fæstnet mellem Klassens Elever indbyrdes og mellem Lærer og Elever, vil kunne bevares hele Barneskolen igennem, og den sociale Forskel, der ofte opstaar ved Delingen i Mellemskole og fri Mellemskole, undgaas.

Det fremgår endvidere af ansøgningen, at klasselæreren var vant til at foretage differentieret undervisning af de enkelte elever, og at det var meningen, at eleverne i visse timer skulle deles, så der kunne gives »mere manuelt Arbejde til de Elever, der ikke ønsker – eller har for smaa Evner – til at tage Eksamen«. De sidstnævnte elever ville formentlig forlade skolen efter 3. M, således at der i 4. M kunne gives »en Undervisning, der har Mellemskoleeksamen som Maal«.

Tilladelse til den udelte mellemskole blev afslået af embedsmændene i ministeriet og af undervisningsminister Mads Hartling personligt. Det var i modstrid med folkeskolelovens § 3 om, at en mellemskole enten var en eksamensmellemskole eller en eksamensfri mellemskole, men også, at dispensation »maatte befrygtes at medføre farlige Konsekvenser«.

Nogle år senere blev forsøg med udelte 6. og 7. klasser godkendt af Undervisningsministeriet efter forsøgslovgivningen. Forsøg blev gennemført bl.a. på Søndermarksskolen i Horsens, på Frederiksberg og ved forsøgsskolen på Emdrupborg. Disse forsøg fik væsentlig indflydelse på den socialdemokratiske-radikale regerings skolelovsforslag.

Udelt undervisning i 6. klasse på Søndermarksskolen i Horsens i 1953 (foto, Horsens Byhistoriske Arkiv).

7. juni 1952, accepterede Realskoleforeningen også, at der kunne ske forsøg inden for eksamensskolen, men det var helt centralt, at disse dispensationer ikke blev til permanente ændringer i skolens ordning. Der skulle ikke gøres forsøg *med* skolen, men *i* skolen.[106] Men der er ikke tvivl om, at man ikke var helt tryg ved disse forsøg, man vidste aldrig, hvad dette kunne medføre af konsekvenser for den eksisterende eksamensskole. F.eks. var kommentaren til skoleinspektør Johs. Nielsens forsøg ved Søndermarksskolen i Horsens, hvor eleverne forblev udelte i 1. og 2. M: »Ja – man undres gang på gang over det hæsblæsende jag, hvormed «forsøg» på omkalfatring af vor skoleordning iværksættes«.[107] Både Horsensforsøget og et tilsvarende på Frederiksberg blev kaldt »skæve enhedsskoleforsøg«.[108]

Realskoleforeningen var heller ikke sikker på, at alt, hvad der kom fra de andre nordiske lande af nyt på skoleområdet, var af det gode. I 1946 gengav realskolernes blad redaktøren af *Gymnasieskolen* W.F. Hellners rejseberetning fra en rundrejse til højere norske skoler. Formentlig fordi artiklen var temmelig kritisk over for den nye højere norske skole, der var bygget oven på en udelt syvårig folkeskole, og som bestod af en treårig realskole og et femårigt gymnasium. Dette havde resulteret i, at realskolen var blevet meget lidt tiltrækkende, således at antallet af norske studenter var vokset til 5.700 – det dobbelte af antallet i Danmark. Desuden var det et problem, at sprogkundskaberne var alt for ujævne ved optagelsen i den højere skole ved fjorten års alderen.[110] På samme måde var de ledende realskolefolk betænkelige ved det forslag til en ny struktur for det svenske skolevæsen med ni års skolepligt og niårig udelt enhedsskole, som den svenske skolekommission barslede med i 1949.[111] Ifølge overlærer Lars Nielsen, Kerteminde Borger- og Realskole, ville der ikke blive meget til overs af den gamle svenske

fire- eller femårige realskole, når børnene først måtte deles i det 9. skoleår, men han fandt en trøst i, at det nok ville tage 20-30 år at få gennemført forslaget i praksis. Hans I. Hansen kunne således på et møde i 1949 om eksamensskolen fastslå, at realskolen i Danmark hverken ønskede svenske eller norske tilstande indført.[112]

10. De tre mellemskoleudvalg

I sidste halvdel af 1940'erne og i begyndelsen af 1950'erne blev der taget tre initiativer til at få løst mellemskolens strukturelle krise. Da problemet ikke så meget var mellemskolen i sig selv som forbindelsen mellem folkeskolen og eksamensskolen, kom Danmarks Lærerforening langt stærkere ind i disse forhandlinger end tidligere. Danmarks Lærerforening havde endnu ikke fundet sine egne ben i spørgsmålet om delt/udelt skole,[113] men tog initiativ til nedsættelsen af to fællesudvalg, som skulle fremkomme med forslag til, hvordan eksamensmellemskolen og den eksamensfri mellemskole kunne ændres inden for den bestående skolestrukturs rammer. Det første fællesudvalg drejede sig om »Mellemskolens Omformning«. En ændring af optagelsesprøven til mellemskolen skulle fjerne den uheldige indflydelse på folkeskolens undervisning. Udvalget var enigt om, at optagelsesprøven kun skulle omfatte skriftlige prøver i dansk og regning samt udførlige udtalelser fra de lærere, der havde undervist eleverne i folkeskolen. Et andet hovedformål for udvalget var at afsvække mellemskolens eksamenspræg og at åbne mulighed for friere arbejdsformer. Dette skulle bl.a. ske ved at indskrænke antallet af mundtlige eksamensfag. En række udvalgsmedlemmer ville nedsætte antallet af eksamensfag med seks, men det var Realskoleforeningens repræsentanter stærkt imod. Efter hårde forhandlinger syntes et kompromis på tre fag at være inden for rækkevidde. Karaktersystemet skulle også forenkles, og der skulle indføres bogstaver i stedet for tal, så det ikke blev muligt at udregne gennemsnit.[114]

Det andet fællesudvalg var blevet nedsat i 1949 på foranledning af Danmarks Lærerforenings hovedbestyrelse og bestod af repræsentanter for en lang række skoleorganisationer. Danmarks Realskoleforening var repræsenteret af skoleinspektør A. Mathorne, Horsens, og af viceskoleinspektør Olaf Christensen, Tåstrup. Udvalget skulle drøfte den eksamensfri mellemskoles og landsbyskolens fremtid samt drøfte den fremtidige skolestruktur inden for en »delt skole«.[115] Selvom den eksamensfri mellemskole egentlig lå uden for realskolens interessesfære, så var man alligevel temmelig optaget af

Boks 9. Ida fra Ringkøbing.

Realskolen har en fast plads i folks forståelse af det danske samfund indtil 1960'erne. I fjernsynsserien *Krøniken* (sendt i DR TV 1 i årene 2004-07 og genudsendt 2009-10), der handler om livet i 1950'erne og 1960'erne, har hovedpersonen Ida Nørregaard (Anne Louise Hassing) således en realskoleuddannelse. Ifølge fortællingen kommer hun fra Ringkøbing, hvor hun har taget realeksamen fra den lokale realskole engang omkring 1945, hvorefter hun naturligt fik en uddannelse i den lokale bank. Hun fulgte altså den almindelige vej for realister, men hun havde en drøm om yderligere at bryde med lokalsamfundets bånd. Hun tog til København, i første omgang for at gå på husholdningsskole, men snart også for at tage en studentereksamen på kursus. Hvad der videre skete, brugte DR TV 1 toogtyve afsnit på at fortælle, men udgangspunktet for det hele var en realeksamen fra Vestjylland.

Skolebestyrer Waldemar Stenberdt i skolegården sammen med elever på Marie Mørks Skole i Hillerød. Han overtog ledelsen fra skolens grundlægger Marie Mørk i 1930, og tre år senere købte han skolen. Han var i to omgange formand for Realskoleforeningen (foto, Marie Mørks Skole).

udvalgets arbejde, da en succesfuld reform af den eksamensfri folkeskole var en forudsætning for, at eksamensskolen kunne leve videre i sin hidtidige form. Af størst betydning for realskolen var fællesudvalgets forslag om to slags realskoler. Den ene var den hidtidige mellem- og realskole, den anden var en toårig realskole, som især skulle oprettes på landet, hvor der var mange elever, som ikke kom i eksamensmellemskolen. En sådan ordning ville betyde, at eleverne kunne blive i landsbyskolen indtil femten års alderen. Hovedbestyrelsen i Realskoleforeningen var betænkelig ved denne toårige eksamensafdeling og ville foretrække en treårig realskole lagt oven på landsbyskolen ved fjorten års alderen. På den anden side var man bange for helt at afvise forslaget, da en afvisning kunne betyde, at man i stedet ville lave hele den eksisterende skolestruktur om.

De to fællesudvalgs forslag blev lige så lidt som Den Grå Betænkning fra 1935 gennemført med det samme. Undervisningsminister Flemming Hvidberg nedsatte 26. januar 1952 Mellemskoleudvalget med undervisningsinspektør Hans I. Hansen som formand (udvalget fik derfor også betegnelsen Hans I. Hansen-udvalget). Det var et snævert udvalg, som udelukkende skulle se på en justering af mellemskolefagenes ind-

hold, forenkling af eksamen, optagelsesprøven samt karaktergivningen.[116] Med dette udvalg var man tilbage til undervisningsinspektørernes Grå Betænkning fra 1935, men Mellemskoleudvalget kom aldrig til at afgive betænkning.[117] Med regeringsskiftet i 1953 var situationen en anden. Den tid, hvor eksamensskolen kunne passe sig selv, var nu forbi.

Indtil folkeskolelovens gennemførelse i 1937 havde realskolen stort set været overladt til at drøfte reformspørgsmål med sig selv og med gymnasiet, og et af de centrale spørgsmål var overgangen mellem realskolen og gymnasiet. Fra 1937 begyndte også folkeskolens organisationer og lærere at interessere sig for realskolens forhold. Dette betød, at helt andre spørgsmål kom på dagsordenen: optagelsesprøven til mellemskolen, forholdet til den fri mellemskole og muligheden for at oprette eksamensafdelinger, der byggede på folkeskolens fulde undervisningsforløb. Selvom skiftende undervisningsministre og andre skolepolitikere fulgte arbejdet i diverse kommissioner og udvalg med interesse, er det karakteristisk, at det stadig i sidste halvdel af 1930'erne og i 1940'erne var de forskellige skoleformers organisationer og undervisningsinspektører, der havde hovedinitiativet. Fra begyndelsen af 1950'erne skete der gradvis en ændring, så politikerne i langt højere grad kom på banen. I samme moment skiftede fokus fra en revision af undervisnings- og eksamensplaner inden for den bestående ordning til en strukturel reform af det samlede skolesystem. For Realskoleforeningen betød dette, at den gik fra at være en aktiv deltager i reformbestræbelserne til at være en organisation, der mere og mere blev en forkæmper for det bestående.

I begyndelsen af 1950'erne var Realskolens repræsentanter stadig overbevist om, at eksamensskolen nogenlunde var, som den burde være. Men da almenskoleloven nærmede sig de 50 år, og da der efterhånden kom flere og flere krav udefra om reformer, følte man sig presset til at gå med til, at der kunne ske ændringer i undervisningsplan og eksamensordning. Men det afgørende var, at der ikke blev rokket ved selve strukturen.

11. Realskolerne og den afgørende kamp om skolestrukturen 1953-58

Eksamensskolen havde i mange år haft politisk bevågenhed. Skiftende undervisningsministre havde holdt tale på Realskoleforeningens årsmøder og talt pænt om eksamensskolens resultater.[118] Hartvig Frisch forsvarede således i 1948 mellemskolen og eksamen over for udtalelser fra Elin Appel og Hal Koch. På Skoleinspektørforeningens årsmøde samme år erklærede han, at eksamen ikke kunne undværes, og at mellemskolen var en god skoleform, som var højt værdsat af forældrene. Problemet var blot, at den eksamensfri mellemskole ikke fungerede.[119] Støtten til eksamensskolen fortsatte under den konservative undervisningsminister Flemming Hvidberg (1950-53). Et udtryk herfor var nedsættelsen af Mellemskoleudvalget, som skulle forbedre eksamensskolens forhold inden for den eksisterende skolestrukturs rammer. Ganske vist havde den radikale skoleordfører, fhv. undervisningsminister Jørgen Jørgensen, i 1946 fremsat ønsket om eksamensmellemskolens nedlæggelse og om en indskrænkning af »eksamenskineseriet«, men realskolens folk havde dengang taget disse bemærkninger som strøtanker uden realiteter.[120] Men man huskede i Realskoleforeningen Jørgen Jørgensens udsagn, da Det Radikale Venstre efter regeringsskiftet i 1953 fik regeringsansvar, og især da han i 1954 gjorde sig til talsmand for det såkaldte Askovudvalgs forslag om syv års udelt skole.[121]

Boks 10. Oversigt over udvalg/kommissioner vedrørende omordning af eksamensskolen 1947-58.

Kommission/ udvalg m.v.	**Nedsat år og af hvem**	**Medlemmer/ formand**	**Betænkning fra udvalg/ rigsdagsudvalg**	**Forslag/ lovforslag**	**Lovgivning/ resultat**
Fællesudvalg I (mellemskolens omordning)	Nedsat på forslag fra DLF's pæd. udvalg sep. 1947	11 medlemmer fra skoleorganisationerne (DR 2 medlemmer)	Udtalelse trykt i Folkeskolen 1949 s. 379f./ DdR 1949 s. 249-53		
Fællesudvalg II (den eksamensfri mellemskole og landsbyskolen)	Nedsat på forslag fra DLF's hovedbestyrelse oktober 1949	13 medlemmer fra skoleorganisationerne (DR 2 medlemmer)	Trykt betænkning maj 1952		
Mellemskoleudvalget (Hans I. Hansen-udvalget)	Nedsat 26/1-1952 af undervisningsminister Fl. Hvidberg	2 u.inspektører Statskonsulenten 3 repr. for hver af DR, GL, DLF 3 skoledirektører; formand Hans I. Hansen	Foreløbig redegørelse 22/11-1955 (Ft. 1955/56 Tillæg B, bilag 4) Udvalget nedlagt 1957 uden at afgive betænkning		Kgl. anordning 19/1-1956 om almindelig forberedelseseksamen fra 3-årige kursus
Rundbordskonference 8.-9. november 1954	Indkaldt af undervisningsminister Bomholt	ca. 100 deltagere Bomholt formand Repræsentanter for lærerorganisationer og andre skoleinteresserede			
Udvalget af 12. november 1954 »Ottemandsudvalget«	Nedsat ved Rundbordskonferencen 8.-9. november 1954	Bomholt formand Repræsentanter for skole- og lærerorganisationer, statsskolekonsulenten, to underv. inspektører	Rundbordskonference 20. april 1955 Beretning Ft. udvalg 1/10-1956	Midterlinjeforslaget fremsat af Bomholt i Ft. 29/4-1955; genfremsat 5/10-1955	
Askovudvalget	Dansk Forening for Hjem og Skole		Askovadressen om udelt skole 1954	Askovudvalgets forslag af sep. 1955 forelagt i Ft. som bilag til Bomholts lovforslag 5/10-1955	

Også i Undervisningsministeriet fik den udelte skole snart sine tilhængere. Den nye statsskolekonsulent Alfred Andreassen, der i 1949 afløste F.C. Kaalund-Jørgensen, udtalte sig på en række møder åbenlyst til fordel for enhedsskolen.[122] I en skolestrukturdebat i Det Pædagogiske Selskab i november 1950 kom det ligefrem til en meningsudveksling mellem ministeriets topembedsmænd om enhedsskolen til fjorten års alderen. Forslaget blev fremlagt af Andreassen, men bestemt imødegået af undervisningsinspektøren for gymnasieskolerne, A.C. Højberg Christensen, med støtte fra undervisningsinspektørkollegaen Hans I. Hansen.[123] Andreassen var trods sin stilling som embedsmand blandt initiativtagerne til Askovudvalgets skoleforslag.

Væsentligst – i hvert fald i første omgang – var, hvilken skolepolitik den nye socialdemokratiske undervisningsminister, Julius Bomholt, som tiltrådte i september 1953, ville føre. Han var skolepolitisk ikke noget ubeskrevet kort. Han havde kortvarigt været undervisningsminister i ministeriet Hedtoft i månederne februar-oktober 1950, og hans synspunkter om den fremtidige skolestruktur var kendt fra trykte pjecer og fra en række foredrag.[124] I et foredrag i Det Pædagogiske Selskab i januar 1951 talte Bomholt om forholdet mellem skole og samfund og om de store sociale forskydninger, der

Boks 10. Oversigt over udvalg/kommissioner vedrørende omordning af eksamensskolen 1947-58 - fortsat

Kommission/ udvalg m.v.	**Nedsat år og af hvem**	**Medlemmer/ formand**	**Betænkning fra udvalg/ rigsdagsudvalg**	**Forslag/ lovforslag**	**Lovgivning/ resultat**
Venstres skoleudvalg	Nedsat sommeren 1953	Formand seminarieforstander Poul Hartling		Forslag i Ft. fra 4 medlemmer af Venstre 21/10-1955	
De Konservatives skolelovsforslag		Ordfører Flemming Hvidberg		Forslag fra 10 medlemmer til folketingsbeslutning 18/10-1956	
Bomholts nye skolelovsforslag			Beretning fra Ft. udvalget 11/4-1957	Fremsat i Ft. 13/11-1956	
Jørgen Jørgensens skolelovsforslag			Ft. udvalg Betænkning 23/4-1958; tillægsbetænkning 28/5-1958	Fremsat i Ft. 21/11-1957	Lov 7/6-1958 om ændringer af lov om folkeskolen; lov 7/6-1958 om gymnasieskoler

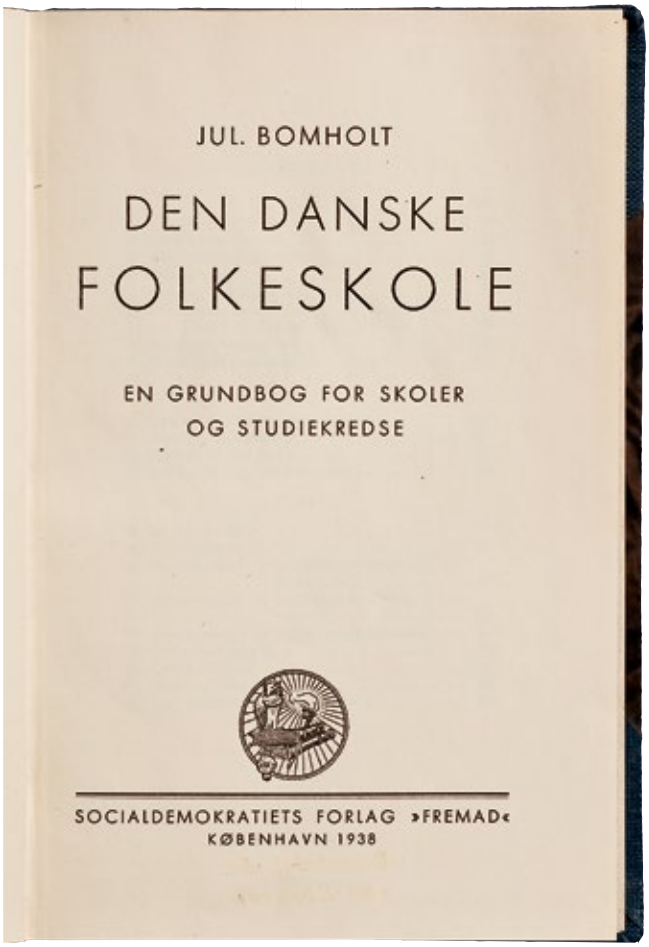

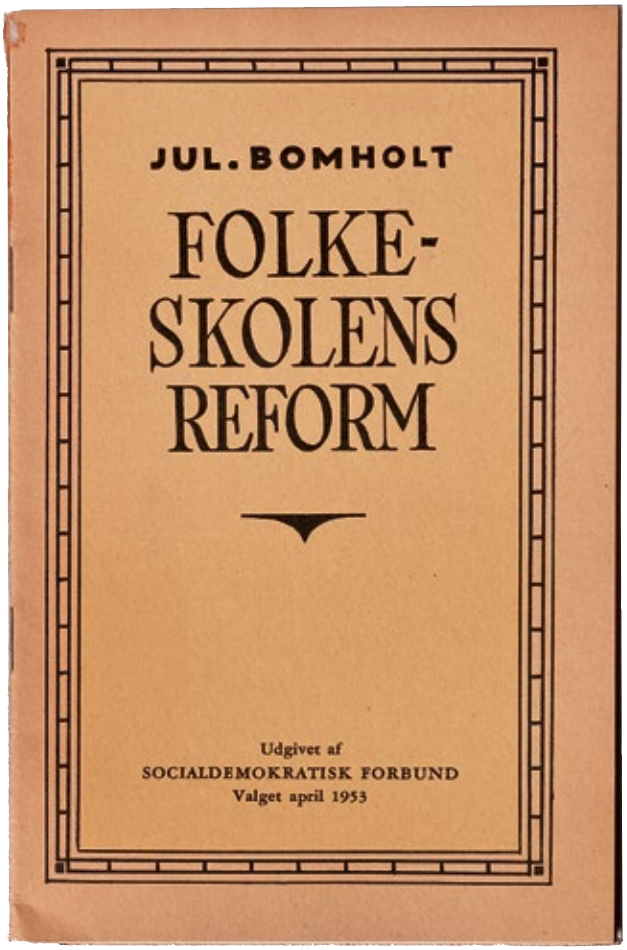

Julius Bomholts deltog allerede i 1930'erne i skoledebatten, og han havde ikke skiftet opfattelse med hensyn til ønsket om et ottende skoleår. Her er gengivet omslag/titelblade fra Julius Bomholts tre skoleskrifter: Den danske Folkeskole (1938), Folkeskolens reform (1953) og Balance i skolebilledet (1955).

var sket de sidste halvtreds år. Mellemskolen havde for mange været en mulighed for social opstigning i samfundet, men dens succes var samtidig blevet et problem for de bogligt svagest stillede familier, hvis børn ikke kunne klare optagelsesprøven, og hertil kom, at mange elever måtte forlade mellemskolen i utide uden eksamen. Demokratiets skole måtte derfor være *en samlende skole*, der stillede alle ens, hvad enten de kom fra landet eller fra byen, eller hvilken social baggrund de havde. Da det havde vist sig umuligt at bringe *balance* i mellemskolesystemet, når en eksamenslinje med optagelsesprøve blev stillet over for en eksamensfri linje uden optagelsesprøve, var der ifølge Bomholt kun to muligheder, nemlig helt at ophæve eksamensordningen, hvad han helst så, eller at stille de to linjer ens med hensyn til eksamen, hvilket kunne ske ved at indskrænke denne til en skriftlig prøve i dansk og regning. Bomholt henviste desuden til, at det sidste århundredes fremskridtspædagogik havde peget bort fra »børneeksaminer«, selvom der naturligvis stadig var behov for differentiering i undervisningen.[125]

For at få bragt balance i demokratiets skole skulle skolestrukturen ændres. Bomholt foreslog derfor en opbygning af et folkeskoleforløb med en femårig grundskole og en treårig hovedskole for alle børn mellem tolv og femten år. Hovedskolen skulle eventuelt kunne linjedeles efter afgørelse fra kommunalbestyrelsen og efter aftale med lærere og forældre. En forudsætning for den foreslåede struktur var således både en omlægning af den hidtidige mellemskole og indførelsen af et ottende skoleår, hvilket Bomholt havde ønsket siden 1930'erne.[126] Oven på hovedskolen kunne der så lægges en toårig realskole

eller et fireårigt gymnasium, eller eleverne skulle have mulighed for at fortsætte i ungdomsskolen.[127]

Det socialdemokratiske skoleprogram vakte ikke ligefrem jubel blandt eksamensskolens tilhængere. I realskolebladet henviste man til, at Bomholts tanker på adskillige områder lignede skolevæsenet i USA, men at man derovre på en række punkter havde erkendt problemerne ved elevdifferentiering i den udelte skole og igen var ved at lave ordningen om. Det var også spørgsmålet, om ordningen var så demokratisk, som Bomholt gerne ville give indtryk af, da det var tvivlsomt, hvor mange af de forældre, der nu sendte deres børn i mellemskolen, der ville lade dem fortsætte i den foreslåede toårige realskole.[128] Kravet om, at mellemskolen skulle reformeres og helst afskaffes så hurtigt som muligt, kom ikke fra skolens egne folk, men fra »kontorpædagoger« og politikere.[129] For Realskoleforeningen var det vigtigt at stå vagt om den skoleform, der havde betydet så meget i 50 år. Meget var man indstillet på at ændre, men om selve bevarelsen af mellemskolen som skoleform var man ikke villig til at indgå kompromis.[130]

I første omgang henholdt Realskoleforeningen og de øvrige lærerorganisationer sig til Bomholts tilsagn på Danmarks Lærerforenings repræsentantskabsmøde i august 1954, om at der ikke ville blive stillet vidtgående forslag til strukturændringer, uden at der var ført forhandlinger med lærerstanden og dens organisationer.[131] Samtidig håbede Realskoleforeningen på, at Mellemskoleudvalget af 1952 kunne fuldføre sit arbejde, før der blev fremsat strukturforslag.

12. En knækket mellemskole

I de følgende fire år indtil vedtagelsen af de nye skolelove for henholdsvis folkeskolen og gymnasieskoler af 7. juni 1958 foregik der intense forhandlinger både blandt politikerne og blandt lærerorganisationerne om skolens fremtidige struktur. Disse drøftelser kan inddeles i tre faser:

1) perioden 1954-56, hvor Bomholt forsøger at få sit *midterlinjeforslag* gennemført i samarbejde med lærerorganisationerne
2) perioden 1956-57, hvor Bomholt ændrer sit forslag til den såkaldte *samlende skole* som et forsøg på at skabe et politisk skoleforlig uden om lærerorganisationerne
3) perioden 1957-58, hvor den nye radikale undervisningsminister, Jørgen Jørgensen, får gennemført sit skolelovsforslag i samarbejde med Danmarks Lærerforening

De indviklede forhandlinger og spillet mellem politikere og lærerorganisationer er indgående behandlet af Henning Bregnsbo i *Kampen om skolelovene af 1958. En studie i interesseorganisationers politiske aktivitet* (1971). Bregnsbo har bl.a. interviewet en række

af de centrale aktører i forløbet. Ifølge Bregnsbo er de hemmelige forhandlinger mellem undervisningsminister Jørgen Jørgensen og Danmarks Lærerforenings magtfulde formand, Stinus Nielsen, uden om de øvrige lærerorganisationer, Danmarks Realskoleforening og Gymnasieskolernes Lærerforening, det afgørende moment i tilblivelsen af den nye skolestruktur. Hele dette indviklede forløb skal ikke gentages her. Vi vil i det følgende indskrænke os til at omtale Realskoleforeningens hovedsynspunkter i disse år samt forsøge at forklare, hvorfor Realskoleforeningen blev bragt i en mere og mere defensiv stilling.

Forhenværende undervisningsminister Jørgen Jørgensen havde på et stort skolemøde i Horsens arrangeret af Socialpædagogisk Forening med sit »enhedsskoleforslag« lagt grunden til en hel kædereaktion af angreb på skolens nuværende struktur» i dagspressen, men Realskolebladets redaktør tog det i første omgang roligt. Betegnelsen «enhedsskole» anså han nemlig kun for «demagogi og bluff», for også i enhedsskolen skulle der ske deling i matematik og sprog. Desuden opfordrede beretninger om, hvordan den udelte skole fungerede i Norge, ikke til efterfølgelse i Danmark.[132] Men snart fik lærerorganisationerne sig en forskrækkelse. *Nationaltidendes* «sensationelle» meddelelse den 27. juli 1954 om, at Undervisningsministeriet barslede med forslag om at ophæve mellem- og realskolen, og at tankerne snart ville blive udmøntet i lovforslag, chokerede Realskoleforeningen og de øvrige lærerforeninger.[133]

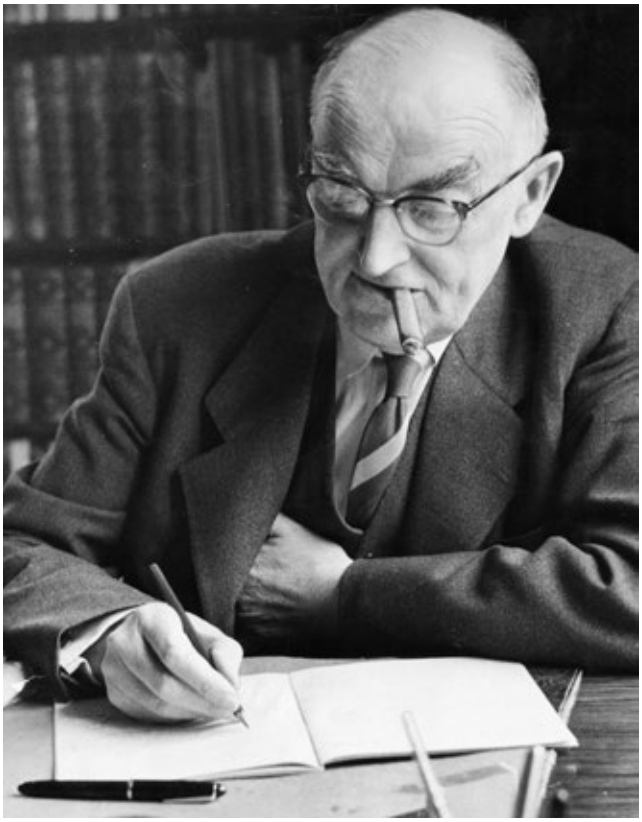

Undervisningsinspektør Hans I. Hansen var endnu i begyndelsen af 1950'erne den mest magtfulde aktør i realskolekredse, men i skoleforhandlingerne i 1950'erne kom han og real- og mellemskolerne i defensiven (foto cirka 1956, Scanpix).

I første omgang holdt Bomholt sit tilsagn til lærerorganisationerne og indkaldte dem til den første rundbordskonference, som fandt sted den 8. og 9. november 1954, og hvori deltog ca. 100 embedsmænd, skolekonsulenter, organisationsfolk, medlemmer af Hans I. Hansen-udvalget og af Askovudvalget m.fl. Her afslørede ministeren konturerne for, hvad han kaldte den fremtidige skolestruktur.[134] Han tog afstand fra Askovudvalgets forslag til udelt skole[135] og lagde op til samarbejde med lærerorganisationerne i et særligt udvalg, som efter deltagerantallet blev benævnt «Ottemandsudvalget». Realskoleforeningen var repræsenteret ved formanden W. Stenberdt. Ministeren var selv formand for udvalget, og Jørgen Jørgensen repræsenterede Askovudvalget, men han forlod udvalget igen efter at have deltaget i et par af møderne. Dette var med til at svække udvalgets politiske gennemslagskraft.[136]

Arbejdet i Ottemandsudvalget og en ny rundbordskonference den 20. april 1955 førte frem til undervisningsminister Bomholts forelæggelse af det såkaldte *midterlinjeforslag* i Folketinget den 29. april 1955, og forslaget blev genfremsat i den nye folketingssamling den 5. oktober 1955.[137] Forslaget var forsynet med en fyldig motivering, som indeholdt essensen af Bomholts skoleprogram om skolen i den demokratiske tidsalder. Den foreslåede struktur var den såkaldte 5+3+2+4-model med en femårig grundskole, en treårig hovedskole, men med linjedeling i en boglig og i en eller flere praktiske linjer, samt en overbygning med en toårig realskole og et fireårigt gymnasium. Forslaget forudsatte således, at det ottende skoleår blev gjort obligatorisk.

De store lærerorganisationer tilsluttede sig hovedtankerne i Bomholts forslag, bl.a. havde Danmarks Realskoleforenings formand W. Stenberdt givet sin betingede tilslutning på den anden Rundbordskonference. Ganske vist ønskede man stadig at bevare den gamle mellemskoleeksamen, måske suppleret på landet med treårige præliminærkursus, men lederne i Realskoleforeningen vidste, hvilke kræfter man politisk var oppe imod. Stenberdt forsvarede sin holdning på årsmødet i oktober 1955, hvor han ligefrem karakteriserede Bomholts tale på Rundbordskonferencen som «mesterlig». Han havde virkelig forsøgt at finde en midterlinje, hvilende på et bredt demokratisk grundlag. Bomholt havde således fraveget sit oprindelige forslag om en udelt skole. Opgaven var nu at holde ministeren og politikerne fast på det ottende skoleår og på de nødvendige økonomiske midler til at gennemføre de nye love.[138]

Men organisationsformændene havde ikke deres bagland helt i orden. På de tre store lærerorganisationers efterårsmøder var der kritik af Bomholts forslag og især af mellemskolens afskaffelse.[139] Hårdest var modtagelsen på Danmarks Realskoleforenings årsmøde, hvor stemningen var imod ministerens forslag.[140] Stenberdts positive holdning blev også kritiseret i *Den danske Realskole* i flere redaktionelle artikler. Undervisningsinspektør Hans I. Hansen stillede sig på et større lærermøde i Holstebro ligeledes kritisk til punkter i midterlinjeforslaget, bl.a. til værdien af den boglige linje som forberedelse til gymnasiet. Han gik fortsat ind for, at man bevarede den fireårige eksamensmellem-

Figur 5. Julius Bomholts skolelovsforslag 1955.

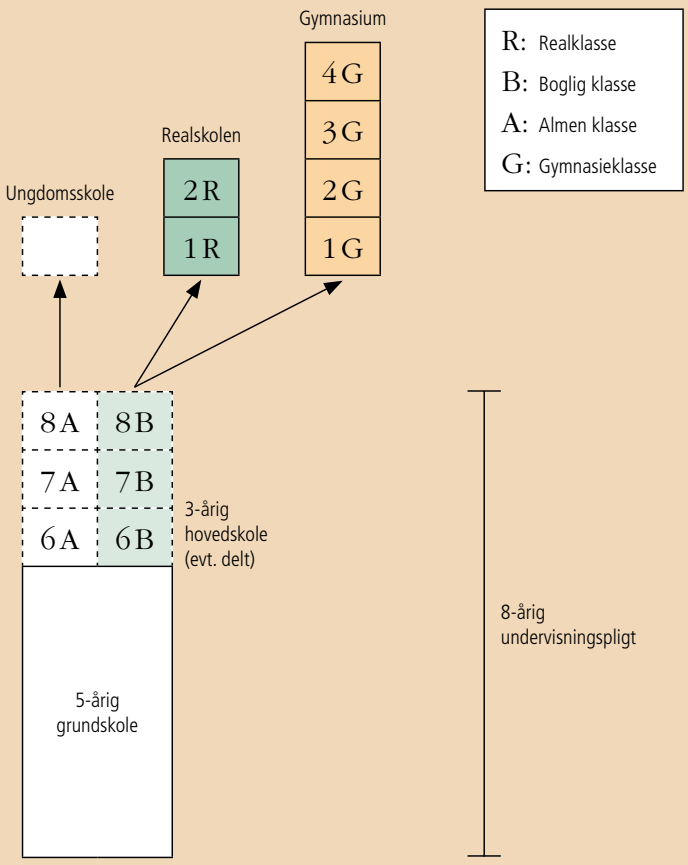

skole, men med reviderede læseplaner. Landbyskolens problemer kunne enten løses ved centralskoler eller ved oprettelse af treårige præliminærkurser.[141]

Uenigheden i lærerorganisationerne sammen med den offentlige kritik i pressen og på store skolemøder – i Gentofte med 1.000 deltagere, hvor bl.a. Hans I. Hansen talte, og på Frederiksberg Rådhus, hvor 1.500 mødte op[142] – svækkede Bomholts muligheder for at få midterlinjeforslaget gennemført. I Folketinget blev hans forslag mødt af to alternative forslag: dels Askovudvalgets forslag til syvårig udelt skole med mulighed for differentieret undervisning i særlige fag og med et frivilligt ottende skoleår,[143] dels et forslag stillet af fire medlemmer af partiet Venstre, hvor delingen udsattes til efter sjette skoleår, og hvor der også skulle være mulighed for at gå over i realafdelingen efter syvende klasse.[144] Heller ikke efter Venstres forslag skulle ottende skoleår være obligatorisk.

Set fra realskolens side var de alternative forslag værre end Bomholts midterlinjeforslag. Askovforslaget ville påtvinge byskolerne landsbyordningen, og valget mellem at fortsætte i realskolen og at forlade skolen ville finde sted på det mest uheldige tidspunkt, ved konfirmationsalderen. I en diskussion på Vestbirk Højskole med Jørgen Jørgensen betegnede Realskoleforeningens næstformand, skoleinspektør A. Mathorne, Horsens, Askovforslaget som en niveausænkning af undervisningen for de bedst begavede. Og han gik stærkt i rette med forslagets bestemmelse om, at der ikke skulle ydes statsstøtte til privatskoler, der forberedte børn i den skolepligtige alder til eksamensskolen. Det betegnede han som «hårde ord i Grundtvigs og Kolds fædreland».[145] I et interview i *Dagens Nyheder* den 28. november 1954 undrede realskoleformanden W. Stenberdt sig over, at højskoleforstandere, hvoraf mange var cand.mag.er med både mellemskole- og studentereksamen, rejste land og rige rundt og agiterede mod, at andre folks børn tog mellemskole- og realeksamen. Venstres forslag var realskolerne heller ikke glade for. Det led af den alvorlige mangel, at det ikke løste den eksamensfri mellemskoles problemer, og at det greb forstyrrende ind i eksamensskolens struktur.[146]

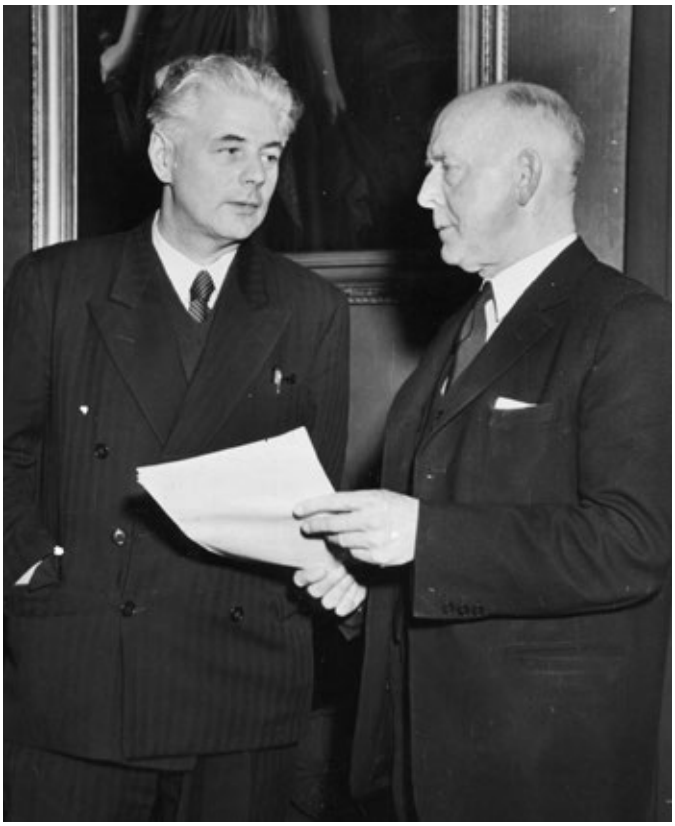

Undervisningsminister Julius Bomholt sammen med departementschef Kai Paludan-Müller, som indtil 1953 var chef for 2. Departement, hvorunder eksamensskolerne hørte (foto, Scanpix).

Bomholt havde store problemer med at skaffe sig et flertal. Folketingsudvalget måtte nøjes med den 1. oktober 1956 at afgive en beretning om udvalgets arbejde, ikke nogen egentlig betænkning. Lærerorganisationerne sendte ganske vist den 29. februar 1956 en samlet støtteerklæring til midterlinjeforslaget underskrevet af de fem organisationsformænd, men heri blev fastholdt visse betingelser, som netop var dem, Bomholt havde besvær med at få de politiske partier – især Det Radikale Venstre og Venstre – med på, det ottende skoleår og en lovmæssig befæstelse af prøven efter hovedskolen ved udgangen af det ottende skoleår.[147]

Kun ét spørgsmål fik Bomholt klaret, men det skete administrativt. En af måderne, hvorpå elever i landdistrikter kunne få adgang til eksamen, var de kortvarige præliminærkurser, hvor eleverne skulle aflægge eksamen i fuldt pensum hos Eksamenskommis-

sionen for Privatister. Folkeskoleloven af 1937 og bekendtgørelse af 30. september 1944 indeholdt bestemmelser herom. Fra realskolernes side havde man utallige gange kritiseret de korte kurser, der betød, at undervisningen fik en kursusagtig karakter og mest kom til at bestå af indterpning af eksamensstoffet. Fra kursernes side ønskede man, at kandidaterne kunne eksamineres af egne lærere, og at de ligesom ved almindelig forberedelseseksamen ved skolerne kunne gå til eksamen i begrænset pensum i nogle af fagene. Efter forarbejde i Mellemskoleudvalget af 1952[148] blev disse ønsker opfyldt ved en ny anordning og bekendtgørelse af 19. januar 1956. Kursus skulle nu være treårige, og som betingelse for at få de nye rettigheder skulle det have en toårig forberedende undervisning. Der skulle også indføres årskarakterer. Realskoleforeningen fandt, at de nye kursus var en rimelig udvej for at hæve landsbyskolen, men ønskede, at der blev udpeget et udvalg, som kunne regulere antallet af nye kursus.[149]

I marts 1956 skulle undervisningsminister Julius Bomholt besøge Sovjetunionen, og han efterlod, hvad lærerorganisationerne betegnede som en tidsindstillet bombe, en skitse til et nyt strukturforslag. Da han var kommet hjem, uddybede han sit forslag i et radioforedrag. Han var nu parat til at droppe det obligatoriske ottende skoleår, som der ikke var politisk flertal for, og at indføre fællesundervisning i de fleste fag i sjette og syvende klasse.[150] W. Stenberdt lod i et interview meddele, at Realskoleforeningens forudsætning for tilslutning til Bomholts forslag hermed var bristet. Det ottende skoleår, der skulle være en forbedring af den eksamensfri mellemskole, var et nødvendigt element i strukturforslaget.[151]

Selvom også de andre lærerorganisationer imødegik Bomholt, forelagde han i oktober 1956 sit nye strukturforslag i Folketinget. Det drejede sig nu for ham om at skabe et politisk forlig med Det Radikale Venstre og Venstre om en skoleordning uden obli-

Figur 6. 1956-forslaget.

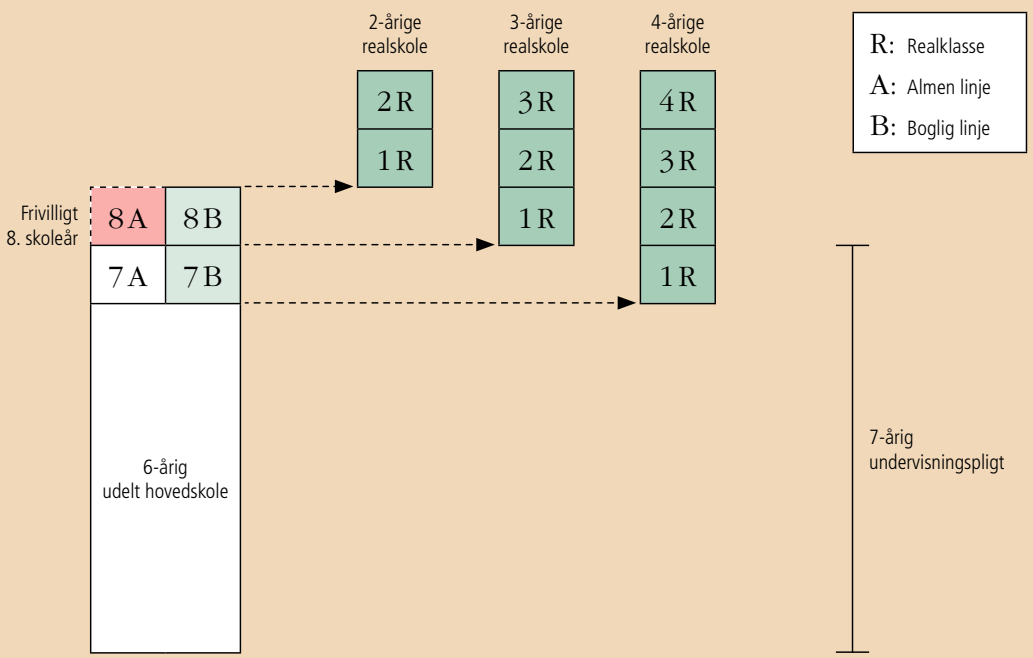

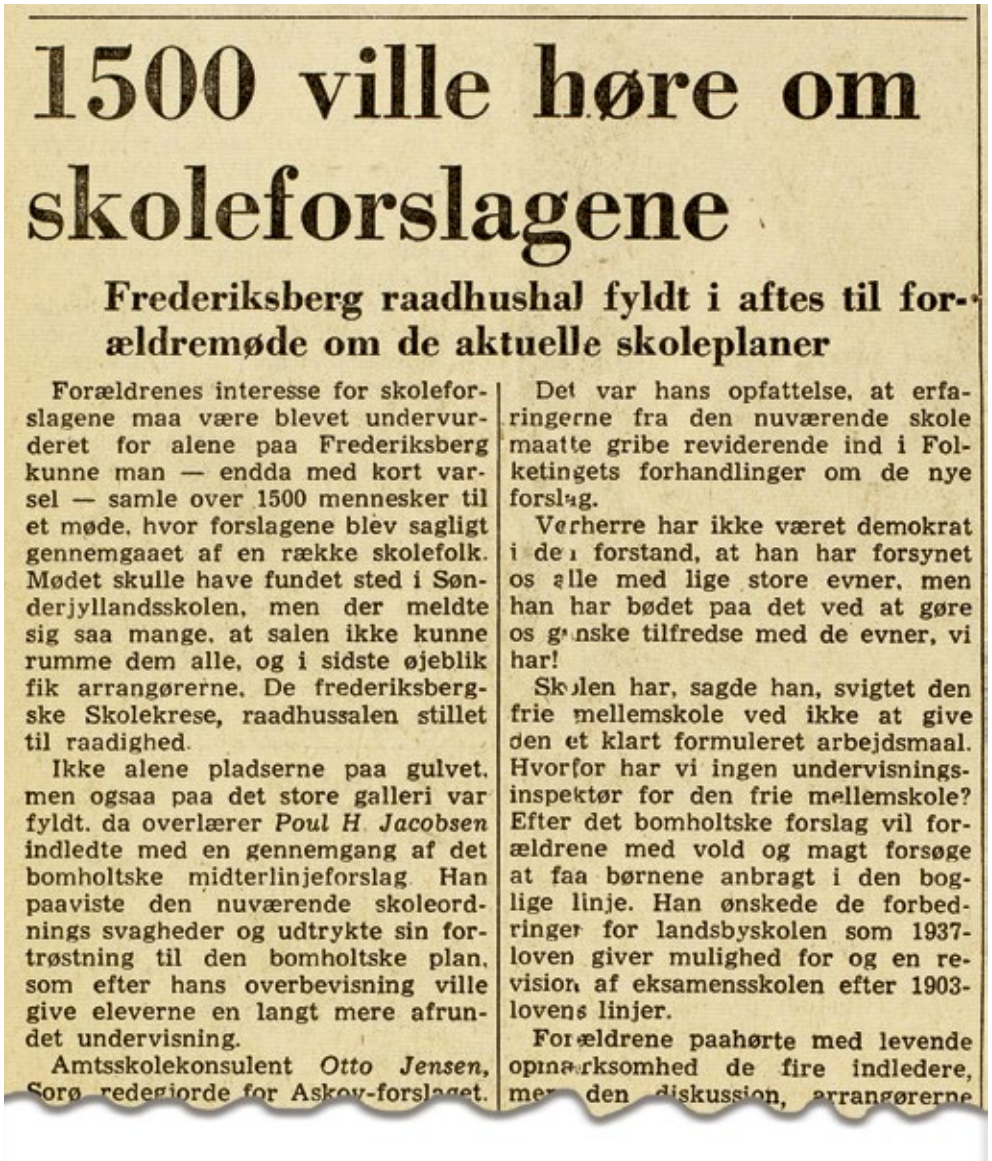

1500 ville høre om skoleforslagene

Frederiksberg raadhushal fyldt i aftes til forældremøde om de aktuelle skoleplaner

Forældrenes interesse for skoleforslagene maa være blevet undervurderet for alene paa Frederiksberg kunne man — endda med kort varsel — samle over 1500 mennesker til et møde, hvor forslagene blev sagligt gennemgaaet af en række skolefolk. Mødet skulle have fundet sted i Sønderjyllandsskolen, men der meldte sig saa mange, at salen ikke kunne rumme dem alle, og i sidste øjeblik fik arrangørerne, De frederiksbergske Skolekrese, raadhussalen stillet til raadighed.

Ikke alene pladserne paa gulvet, men ogsaa paa det store galleri var fyldt, da overlærer *Poul H. Jacobsen* indledte med en gennemgang af det bomholtske midterlinjeforslag. Han paaviste den nuværende skoleordnings svagheder og udtrykte sin fortrøstning til den bomholtske plan, som efter hans overbevisning ville give eleverne en langt mere afrundet undervisning.

Amtsskolekonsulent *Otto Jensen*, Sorø, redegjorde for Askov-forslaget.

Det var hans opfattelse, at erfaringerne fra den nuværende skole maatte gribe reviderende ind i Folketingets forhandlinger om de nye forslag.

Vorherre har ikke været demokrat i den forstand, at han har forsynet os alle med lige store evner, men han har bødet paa det ved at gøre os ønske tilfredse med de evner, vi har!

Skolen har, sagde han, svigtet den frie mellemskole ved ikke at give den et klart formuleret arbejdsmaal. Hvorfor har vi ingen undervisningsinspektør for den frie mellemskole? Efter det bomholtske forslag vil forældrene med vold og magt forsøge at faa børnene anbragt i den boglige linje. Han ønskede de forbedringer for landsbyskolen som 1937-loven giver mulighed for og en revision af eksamensskolen efter 1903-lovens linjer.

Forældrene paahørte med levende opmærksomhed de fire indledere, men den diskussion, arrangørerne

Skolelovsforslagene og især spørgsmålet om delt eller udelt skole blev drøftet på en række velbesøgte offentlige møder. I november 1955 mødte således 1.500 op til et forældremøde på Frederiksberg (Politiken 10. november 1955).

gatorisk ottende skoleår og med en udvidet grad af enhedsskole. Ifølge Bomholts forslag forelagt i Folketinget den 13. november 1956 skulle folkeskolen ordnes som en syv- eller otteårig eksamensfri hovedskole, som skulle være udelt de første seks år, men som efter nærmere regler skulle kunne deles i syvende og ottende skoleår. Hertil skulle så føjes en realafdeling, som enten kunne være fireårig i tilknytning til sjette klasse, treårig i tilknytning til syvende klasse eller toårig i tilknytning til ottende klasse. Prøven ved afslutningen af hovedskolen, som var indeholdt i forslaget fra 1955, var nu bortfaldet og erstattet af et afgangsbevis, som oven i købet kun skulle udstedes, hvis forældrene bad om det.

Lærerorganisationerne og lærere især fra byerne imødegik Bomholt. Han havde svigtet det samarbejde, som han havde lovet, og arbejdet i Ottemandsudvalget var spildt. *Den danske Realskoles* redaktør H. Munkholm Petersen betegnede det nye forslag som en «uhyggelig bastard», der havde «nedarvet alle de dårlige egenskaber fra sit mangeartede ophav».[152] De store lærerorganisationer, Danmarks Lærerforening, Danmarks Realskoleforening og Gymnasieskolernes Lærerforening, vedtog resolutioner, der opfordrede Bomholt til at tage forslaget af bordet og til at nedsætte en alsidigt sammensat

kommission bestående af både politikere, lærere og embedsmænd.[153] En resolution vedtaget af 800 københavnske lærere på et protestmøde i Grundtvigs Hus den 14. december 1956 bakkede ligeledes op om kravet om en kommission, da det foreliggende forslag for købstadskolen «medfører en så betydelig forringelse både for eksamensskolen og den eksamensfri skole, at det må betegnes som uantageligt og uegnet som forhandlingsgrundlag».[154] I det hele taget var Bomholt ikke noget agtet navn i lærerkredse i disse tider. Jeg mindes til belysning heraf en episode fra min egen skoletid i anden mellemskoleklasse i en kommunal mellem- og realskole i skoleåret 1956/57. En af mine klassekammerater fortalte lærerne, at han havde skiftet sit efternavn fra Nielsen til Bomholt. Dette fik til følge, at nogle af lærerne i flere dage ikke ville tale med en elev, der bar navnet Bomholt!

Bomholt nedsatte ikke en kommission, der skulle begynde forfra med hele strukturdiskussionen, da dette utvivlsomt ville have forsinket skoleforhandlingerne i flere år, men han imødekom lærerorganisationerne så vidt, at der blev nedsat et underudvalg under folketingsudvalget, hvor der ud over politikerne også deltog lærerorganisationsmænd og højere embedsmænd. I dette udvalg blev der drøftet konkrete enkeltspørgsmål, herunder spørgsmålet om undervisningsdifferentiering i sjette og syvende klasse.[155] Forhandlingerne i underudvalget blev ledet af ministeren, og dets nedsættelse blev af Bomholt betegnet som en nyskabelse i Folketingets historie. Men det skabte ikke enighed mellem politikere og lærerverdenen. Bomholt udtalte til *Dagens Nyheder*, at han i skolestrukturforhandlingerne havde bragt sig i den tragikomiske situation, at når han som med midterlinjeforslaget var nået til enighed med lærerorganisationerne, så kunne han ikke få politikerne med, og når han kunne skaffe sig et flertal i Folketinget, så kunne han ikke få lærerne med.[156]

Herefter var Realskoleforeningen sat uden for indflydelse på eksamensskolens fremtid. På årsmødet i 1956 havde formanden, W. Stenberdt, talt dunder til forsamlingen og forklaret tilhørerne, at når han var gået med til midterforslaget, så var det ikke, fordi han elskede det, men fordi der ellers ville komme værre forslag på bordet, og det var der kommet nu. Den 2. februar 1957 havde Realskoleforeningen foretræde for folketingsudvalget og havde i den forbindelse erklæret, at det for eksamensskolen var af største vigtighed, at den kom til at råde over det fornødne åremål, for ellers ville den blive en terpeskole og en skole for «klæbehjerner».[157]

Det var netop spørgsmålet om «åremålet», der spillede den afgørende rolle i slutspillet om skolelovene. Efter valget den 14. maj 1957 og tilblivelsen af den nye trekantregering bestående af Socialdemokratiet, Det Radikale Venstre og Retsforbundet blev den radikale Jørgen Jørgensen ny undervisningsminister, og det faldt i hans lod at gennemføre folkeskole- og gymnasielovene. Han fremsatte de to lovforslag i en let ændret udgave i Folketinget i november 1957.[158] Det var tydeligt, at han ønskede at gennemføre lovene med tilslutning fra regeringspartierne og partiet Venstre. De konservative havde i 1956 fremsat deres eget forslag, der stort set bevarede den eksisterende skolestruktur med visse moderniseringer.[159] For øvrigt var Realskoleforeningen stort set fornøjet med De Konservatives forslag.

Med hensyn til udelt/delt undervisning i folkeskolen blev det i paragraf to i Jørgen Jørgensens lovforslag fastslået, at folkeskolen skulle bestå af en syv- eller otteårig eksamensfri hovedskole og eventuelt en treårig realafdeling. Men i § 14, stk. 2, blev der åbnet mulighed for en såkaldt «mild deling»: «Ved skoler med mere end 1 klasse pr. årgang kan børnene ved begyndelsen af 6. skoleår fordeles i klasserne efter skolens skøn og un-

der hensyntagen til forældrenes ønsker. Skolens skøn baseres på dens almindelige indtryk af det enkelte barns evner og daglige skolearbejde, herunder resultatet af nogle af de skriftlige prøver i dansk og regning, der indgår i skolearbejdet i det 5. skoleår."

Denne formulering var den samme, som fandtes i folketingsudvalgets beretning fra april 1957.[160] Jørgen Jørgensen gjorde i bemærkningerne til paragraf 14 opmærksom på den vigtige detalje, at det stod kommunalbestyrelserne frit, om de valgte at dele eleverne op i nye klasser, eller om de nøjedes med at dele eleverne i særlige fag. Selve betegnelsen »mild deling« blev forklaret med, at der hverken var tale om en optagelsesprøve (i stil med den, som gjaldt til mellemskolen) eller om nogen eksamensmæssig afslutning.

Forløbet fra november 1957 frem til den endelige vedtagelse af de to skolelove er minutiøst beskrevet af Henning Bregnsbo, men Realskoleforeningen indtog stort set en passiv rolle i kulissen. Bregnsbo opregner da også Realskoleforeningen blandt forløbets tabere.[161] Danmarks Realskoleforening havde ganske vist forsøgt at fremme sin politik ved, at formanden i radioen fik lejlighed til at præcisere foreningens holdning til skolelovsforslaget,[162] og ved at hovedstyrelsen den 6. marts 1958 havde haft foretræde for folketingsudvalget og fået lejlighed til atter, men forgæves, at slå et slag for den femårige eksamensskole.[163] Også gymnasielærerne var blandt taberne, selvom et forslag om et femårigt gymnasium i flere faser af forhandlingerne spillede en vis rolle. Gymnasieskolerne fik ganske vist lov til at beholde en mindre realafdeling, men i forhold til det hidtidige syvårige forløb blev det betragtet som en forringelse.

Det lykkedes Jørgen Jørgensen at slå en breche i lærerorganisationernes hidtidige enhedsfront ved sammen med Stinus Nielsen at strikke et kompromis sammen forud for og ved et møde i Undervisningsministeriet mellem folketingsudvalget og repræsentanter for Danmarks Lærerforenings hovedstyrelse den 15. april 1958. Her lykkedes det også at få DLF's købstadsfløj med til forliget, bl.a. ved at ændre på bestemmelserne om den milde deling i sjette-syvende klasse. Dette var samtidig med til at svække Realskoleforeningens samlede front imod forslaget, da en del af foreningens kommunale medlemmer også var medlemmer af Danmarks Lærerforening. Det blev nu formuleret således, at det normale var, at delingen i 6. og 7. klasse skulle foretages, men samtidig indføjede ministeren en undtagelsesbestemmelse, som også blev optaget i den endelige lov: »Efter nærmere af undervisningsministeriet fastsatte regler undlades delingen, hvis indehaverne af forældremyndigheden over et flertal af børnene i en 5. hovedskoleklasse ønsker, at klassen videreføres i 6. og 7. skoleår uden deling, men med differentieret undervisning i 7. skoleår, og såfremt en sådan ordning i det enkelte tilfælde er praktisk gennemførlig.« Der blev altså tale om en obligatorisk mild deling, men med en klausul, som i det følgende forløb skulle vise sig at blive af afgørende betydning for den fremtidige eksamensskole. En »knækket mellemskole« kaldte undervisningsinspektøren for de snart nedlagte mellemskoler, Hans I. Hansen, resultatet.[164]

Skolebestyrer W. Stenberdt, Marie Mørks Skole i Hillerød. Han var en af de personer, der havde størst indflydelse på Realskoleforeningens politik i skoleforhandlingerne i 1950'erne. Han havde en langvarig tilknytning til den private realskole både som lærer ved Frederikssund Private Realskole 1919-30 og som leder af Marie Mørks Skole 1930-58. Hans organisationsarbejde begyndte allerede i 1922 som formand for Den Private Realskoles Lærerforening og som bestyrelsesmedlem i Danmarks Realskoleforening. I perioderne 1945-52 og 1954-58 var han formand for hovedforeningen. I 1958 tabte han kampen om at bevare mellemskolen, og det var derfor belejligt, at han samme år blev valgt til borgmester i Hillerød, hvilket betød, at han året efter afviklede jobbet som realskolebestyrer (portræt, Marie Mørks Skole).

13. Hvor meget af realskolen overlevede i 1958?

Eksamensskolen bestod efter 1958-lovgivningen af en treårig realafdeling og et treårigt gymnasium, hvortil overgangen kunne ske efter anden real eller tredje real. Realeksamen svarede efter den nye lov stort set til de eksisterende eksamensordninger: realeksamen/almindelig forberedelseseksamen/højere pigeskoleeksamen – de to sidstnævnte skulle nu ophøre med at eksistere. Mellemskoleeksamen, som i virkeligheden ikke havde været en egentlig eksamen, men en statskontrolleret årsprøve, blev erstattet af en oprykningsprøve til henholdsvis tredje real og til første gymnasieklasse. De to laveste mellemskoleklasser blev afløst af den milde deling, der gav mulighed for at oprette boglige linjer. Det afgørende spørgsmål var her, hvad undtagelsesklausulen, der gav mulighed for at fortsætte uden deling, ville komme til at betyde i praksis. Fremtiden måtte vise dette.

På mange måder var ændringerne ikke så store, men alligevel havde realskoleverdenen været meget skeptisk over for den nye skoleordning. Både forening og undervisningsinspektør kæmpede til det sidste indædt for at bevare det samlede femårige forløb, og resultatet blev, at man kom til at stå uden for indflydelse på de afgørende forhandlinger. Realskolens folk havde ikke helt forstået, at enhedsskoletanken havde tidsånden med sig. En form for enhedsskole med udelt skole i syv år eller længere var indført eller på vej i flere lande, og syv års udelt skole var afprøvet flere steder i Danmark efter forsøgslovgivningen fra begyndelsen af 1950'erne. Både de udenlandske erfaringer og de danske skoleforsøg blev der henvist fyldigt til under Folketingets udvalgsbehandling,[165] men Realskoleforeningen anså disse erfaringer for direkte afskrækkende. Realskolerne havde heller ikke helt forståelsen for, at det gryende velfærdssamfund krævede lige uddannelse for alle, og at den store befolkningsgruppe, der boede på landet, lettest fik adgang til eksamensskolen, når den udelte skole blev forlænget. Eksamensskolerne mistede deres eksklusivitet med skolelovene af 1958. Der kom lige ret til uddannelse for by og land, selvom der gik nogle år, før eksamensskolerne blev etableret fuldt ud i alle kommuner.

Jørgen Jørgensen og Danmarks Lærerforenings magtfulde formand Stinus Nielsen, som fik afgørende indflydelse på skolelovene af 1958. Billedet er dateret 14. oktober 1957, godt en måned før Jørgen Jørgensen fremsatte det endelige skolelovsforslag (foto, Scanpix).

Af afgørende betydning blev det også, at politikerne kom på banen. I tyve år havde eksamensskolen stort set fået lov til at passe sig selv, mens ministeriet og kommunerne kæmpede for at få folkeskoleloven af 1937 gennemført i praksis.[166] Hertil kom, at de politiske flertalsmuligheder i Folketinget var således, at undervisningsministeren ønskede, at partiet Venstre fik medansvar for skolereformen, og flertallet i Venstre var tilhængere af længere udelt skole og gik imod en udvidelse af undervisningspligten.

En anden vigtig grund til, at realskolerne ønskede at bevare den eksisterende struktur, var institutionspolitisk. Man var overvist om, at eksamensskolen var en succes, og det var den jo også

på mange måder. Den indeholdt mange kvaliteter både fagligt og pædagogisk, og samtidig var mellem- og realskolerne gode arbejdspladser for mange dygtige lærere. Hvorfor skulle man så lave tingene om? Indskrænkningen af eksamensskolens forløb fra 4+1 år til kun tre år blev desuden anset for at være en trussel mod især de private realskolers overlevelsesmuligheder. Askovudvalgets forsøg på at hindre, at de private realskoler kunne få statstilskud til de forberedende klassetrin, satte for alvor fokus på dette spørgsmål. Det lykkedes dog at opnå en ordning på problemet, så de private realskoler fik en fremtid efter 1958.

For de kommunale eksamensskolers vedkommende blev disse nu fuldt og helt en del af folkeskolen, da denne i fremtiden ud over hovedskolen skulle indeholde det fulde realskoleforløb, i modsætning til tidligere, hvor realklassen lå uden for folkeskolen. For Realskoleforeningen kunne dette blive et problem, da de kommunale lærere, der underviste i realafdelingen, fremtidig ville have to faglige foreninger. Dette havde allerede

Rejsegilde på den nye Katrinebjergskolen i Christiansbjerg-kvarteret i Århus i 1955. I forbindelse med byggesagen havde der i byrådet været stor uenighed, om projektet skulle indeholde pædagogiske nyskabelser som grupperum, større klasselokaler og »løse« skoleborde. Skolen er et eksempel på de mange nye eksamensskoler, der i slutningen af 1950'erne og i 1960'erne blev opført både i købstæderne og i mange landsogne (foto, Århus Kommunes Biblioteker, Lokalhistorisk Samling).

spillet en rolle i forbindelse med stillingtagen til Jørgen Jørgensens skoleforslag, da formanden for Den kommunale Realskoleforening, A. Mathorne, på Skoleinspektørforeningens årsmøde i maj 1958 forsøgte at få vedtaget en resolution, der udtalte bekymring over det indgåede skoleforlig, men måtte trække forslaget tilbage, da stadsskoleinspektør Valdemar Sørensen, Skive, havde betegnet resolutionen som et »ryggangreb« på Danmarks Lærerforening.[167]

Er det berettiget at sige, at realskolen overlevede 1958-loven som selvstændig skoleform? Vi vil forsøge at give et svar ved at tage udgangspunkt i Hans I. Hansens ovenfor omtalte beskrivelse af, hvilke elementer der hører til en selvstændig skoleform:

- Eget formål
  Ifølge folkeskoleloven af 7. juni 1958 § 16, stk. 1, og lov om gymnasieskoler af 7. juni 1958 § 2 skulle der i realafdelingen »gives en fortsat almendannede undervisning, der sluttes med en prøve (realeksamen)«
- Egen eksamen
  Der skulle fortsat efter 1958-lovene afholdes en statskontrolleret realeksamen
- Egne undervisningsplaner
  Se bekendtgørelse af 28. juni 1961 om fordringerne og prøveformerne ved realeksamen og oprykningsprøven fra 2. realklasse
- Egen undervisningsinspektør
  Embedet blev ikke genbesat i sin hidtidige form efter 1959

De tre første elementer bevaredes således i den nye realskole, kun det selvstændige tilsyn afskaffedes. Om man vil, kan man sige, at realskolen fortsatte som skoleform, men at det var så som så med selvstændigheden.

Skal man betragte skolelovene af 1958 i en større uddannelseshistorisk sammenhæng end med 1950'er briller, kan man fastslå, at meget i Bomholts/Jørgen Jørgensens skolestruktur ikke byggede på nye tanker. Den svarede på mange måder til de socialdemokratiske medlemmers mindretalsforslag i Den Store Skolekommissions betænkning fra 1923. Samme forslag indgik som venstreregeringens forslag til den kommission vedrørende det højere skolevæsen, som undervisningsminister Jens Byskov nedsatte i 1928. Eksamensskolen bestod i begge disse forslag af en toårig realskole og et fireårigt gymnasium samt en toårig forskole – et forslag som på mange måder lignede det, der blev vedtaget i 1958. I skolehistorien er der mange eksempler på, at det nye slet ikke er så nyt endda. Forskellen er imidlertid, at denne gang blev forslaget til lov. Nye tider var på vej.

Noter

1. H.I. Hansen 1948.
2. Der var også en række skiftende mindretalsforslag, som ikke skal nævnes i denne sammenhæng.
3. Betænkning med Lovforslag afgivet af Skolekommissionen i Henhold til Lov Nr. 77 af 21. Februar 1919 s. 224-43.
4. Betænkning 1923 bilag 50 s. 263-65.
5. E. Nørr 2003 s. 284-94.
6. Vor Ungdom 1928 s. 10-11; G. Bruun 1928.
7. Mellemskolen skal bort. Ekstrabladet 26. juni 1930.

8. DdR 1928 s. 414-17; hovedbestyrelsens realskoleforslag er gengivet i DdR 1928 s. 372-74.
9. Om opbygningen af Danmarks Realskoleforening og særforeningerne se kapitel 29.
10. RA. Danmarks Realskoleforening. Forhandlingsprotokol. 1902-34, møde 18. november 1928.
11. Disse dokumenter er trykt i Betænkning vedrørende Det højere Skolevæsen 1930 bilag 12 med underbilag.
12. Her benyttes udtrykket Realskolen, hvilket betyder den samlede realskoleforening, da udtalelsen støttes både af formanden for hovedforeningen og særforeningernes formænd.
13. Forslaget er trykt i Betænkning 1930 s. 184-86.
14. Se Udvalgets indledende Bemærkninger og Udtalelser om specielle Spørgsmaal vedrørende Nyordningen. Betænkning s. 10-11.
15. Indlæg af »K«: DdR 1929 s. 441-44 og 1930 s. 40-41, 188-89, 297-99; indlæg af »E«: DdR 1930 s. 129-32, 190-92, 273-74 ; indlæg af Jakob Jensen: DdR 1930 s. 169-70, 244-46.
16. Gymnasieskolen 1930 s. 97-99, 102-03, 112-16.
17. H.I. Hansen 1930.
18. Se betænkning 1930 s. 17, 31 og 35.
19. RA. Danmarks Realskoleforening. Forhandlingsprotokol 1902-34.
20. DdR 1931 s. 75.
21. Forhandlingerne om ændringer i gymnasiets undervisning, der førte frem til en ny anordning og bekendtgørelse i marts 1935, er fyldigt behandlet hos H. Haue 2003 s. 329ff.
22. UVM 14. september 1931 til undervisningsinspektørerne. Medd. HA 1931/32 s. 14.
23. DdR 1932 s. 3.
24. DdR 1932 s. 285-97.
25. H.I. Hansen 1932; Aage Lunds svar s. 201-02; P. Jacobsen s. 225-31; H.I. Hansen s. 299-302.
26. Gymnasieskolen 1932 s. 175-80 (Realskolen og den pædagogiske Revision).
27. Jf. DdR 1932 s. 386; Gymnasieskolen 1932 s. 200-03.
28. DdR 1932 s. 388; Gymnasieskolen 1932 s. 205-07.
29. Realskolen og den pædagogiske Revision. Gymnasieskolen 1932 s. 275-80. – Dissings translokationstale er gengivet i Fyns Tidende 8. august 1932.
30. Gymnasieskolen 1932 s. 180 (optrykt i DdR 1932 s. 386ff.).
31. Se f.eks. Hans I. Hansens indlæg DdR 1932 s. 355-59.
32. Referat i DdR 1932 s. 415ff.
33. H.I. Hansen 1931-32; A. Højberg Christensens indlæg er gengivet smst. s. 297-302. Se også Gymnasieskolen 1932 s. 219ff.
34. Udvalgets materiale findes i RA. UVM 2. Dep. Udvalget af 3. marts 1932 vedr. begrænsning af adgangen til mellemskolen og gymnasiet; trykt betænkning: Betænkning vedrørende Adgangen til Mellemskolen og Gymnasiet forsaavidt angaar Storkøbenhavn 1933. Om optagelsesprøverne til mellemskolen se S. Holm Larsen 2003.
35. Anordn. nr. 258 af 12. august 1933.
36. UVM cirk.skr. 17. maj 1933. K. Glahn: Retsregler vedrørende det højere Skolevæsen VII s. 48; jf. cirk. 4. december 1933. Glahn VII s. 64.
37. DdR 1933 s. 518-19; RA. Danmarks Realskoleforening. Forhandlingsprotokol 1902-34, hovedbestyrelsesmøde 25. juni 1933.
38. Herom se Pigeskolegruppens årsmøde oktober 1933, referat i DdR 1933 s. 617-19.
39. Højberg Christensen til Danmarks Realskoleforening 18. juni 1933. DdR 1933 s. 518.
40. Betænkning vedrørende Undervisningen i Mellem- og Realskoler og i Skoler, der forbereder til Pigeskoleeksamen og til almindelig Forberedelseseksamen 1935 (Den Grå Betænkning).
41. Dansk Kvindesamfund 16. januar 1929. Betænkning vedr. det højere Skolevæsen 1930 bilag 26, s. 209; Danske Kvinders Nationalråd 18. februar 1935. Betænkning vedr. Under-

visningen i Mellem- og Realskoler 1935 bilag 4, s. 123; Bestyrelsen for den danske Pigeskole december 1928. Betænkning 1930 bilag 25, s. 207.

42. Den Grå Betænkning 1935 s. 79-111.
43. Bek. nr. 167 af 23. oktober 1903.
44. Den Grå Betænkning 1935 s. 16-18.
45. Den Grå Betænkning 1935 s. 19-20.
46. Referat af fællesmødet findes i DdR 1935 s. 399-428; Gymnasieskolen 1935 s. 240ff.
47. Referat i DdR 1935 s. 477-85. DR's forhandlingsprotokol 1934-38.
48. M. Nielsen 1935.
49. J. Gregersen 1935.
50. Herom se DdR. 1935 s. 428 og 478-81.
51. Vor Ungdom 1935 s. 229-33; DdR 1935 s. 509-15; Københavns Kommuneskole 1935 s. 561-64 (Mellemskolebetænkningen under Kritik).
52. Henvendelsen er trykt i Københavns Kommuneskole 1935 s. 565-66.
53. Anordn. nr. 28 af 21. januar 1925.
54. Den danske Handelsstands Fællesrepræsentation til UVM 12. januar 1933, trykt i Den Grå Betænkning 1935 bilag 3, s. 122.
55. Anordn. nr. 42 af 1. marts 1895.
56. Betænkning 1930 s. 57.
57. DdR 1930 s. 437.
58. Betænkning 1930 s. 33f.
59. Herom se RA. Danmarks Realskoleforening. Forhandlingsprotokol 1902-34 under 21. februar 1932; redegørelsen, som blev forelagt politikerne, er gengivet i DdR 1932 s. 412-13.
60. RA. Danmarks Realskoleforening. Forhandlingsprotokol 1902-34 under 24. november 1932.
61. Betænkning afgivet af det af Undervisningsministeriet nedsatte Udvalg vedr. Tandlægeuddannelsen m.v. 1936 (udvalget blev nedsat i juni 1932).
62. W. Stenberdt 1936; jf. RA. Danmarks Realskoleforening. Forhandlingsprotokol 1934-38 under 22. november 1936.
63. Bek. nr. 245 af 5. juli 1938. Jf. P. Bahnsen 1938.
64. Futtrups foredrag, Jørgen Jørgensens m.fl. indlæg i debatten er gengivet i DdR 1939 s. 454-69.
65. Anordn. nr. 357 af 25. juni 1940; om supplerende bestemmelser se J. Futtrup 1940.
66. RA. Danmarks Realskoleforening. Forhandlingsprotokol 1934-38 (møde 25. august 1935); DdR 1930 s. 437.
67. DdR 1935 s. 38; H.I. Hansen 1935.
68. Herom se RA. Danmarks Realskoleforening. Forhandlingsprotokol 1934-38.
69. Betænkning angaaende det fremtidige Behov for Tandlæger, 1949; Hvad en kommission kan bruges til. Tandlægestudiet søges forlænget med et år! DdR 1949 s. 324-28; jf. også emnets behandling på Realskoleforeningens årsmøde 1949 (DdR 1949 s. 429ff.) og 1954 (Foredrag af P. Mortensen: Realskolens betydning for de unge, der træder ud i erhvervslivet (trykt som tillæg til DdR november 1954).
70. J. Skibelund Eeg 1933 s. 23-25; jf. C. Kruchow 1984.
71. Rt. 1933/34 Tillæg A sp. 2853-2940; Borgbjergs forelæggelsestale Rt. Ft. sp. 2188-97.
72. Herom jf. E. Nørgaard 1977; A.R. Schacht 1971.
73. Den praktiske Mellemskole. Betænkning vedrørende Læseplaner m.v. for den udvidede Folkeskole 1936.
74. Rt. 1933/34 F sp. 2490.
75. Lovforslag 10. januar 1934 § 3 (Rt. 1933/34 Tillæg A sp. 2855-56); lov nr. 160 af 18. maj 1937 § 2.

76. E. Nørr 2009.
77. Rt. 1936/37 Ft. sp. 2330-35.
78. Rt. 1936/37 Ft. sp. 2347-48.
79. DdR 1935 s. 428-30.
80. DdR 1936 s. 401-10.
81. H. Egekvist 1936.
82. Danmarks Realskoleforening 13. april 1934 til udvalget vedr. folkeskolen. Rt. 1934/35 Tillæg B sp. 2415-16.
83. DdR 1937 s. 403-17.
84. DLF's hovedstyrelse til UVM 18. december 1935. Folkeskolen 1935 s. 972.
85. Bestyrelsen for Gymnasieskolernes Lærerforenings henvendelse til UVM om mellemskolebetænkningen er gengivet i Gymnasieskolen 1936 s. 45-46.
86. O. Bjørneboe 1938.
87. Fyldige referater af møderne 4. og 5. februar 1938 (om mellem- og realskolens forhold) og 11. februar 1938 (om præliminærskolens forhold) findes indlagt i RA. Danmarks Realskoleforening. Forhandlingsprotokol 1934-38.
88. Undervisningsministeriets Bekendtgørelse om den ny Præliminæreksamen. DdR 1944 s. 357-61.
89. Aa. Nørfelt 1944. Jf. DdR 1944 s. 374-75, 390-92, 392-93, 411-13; 1945 s. 52-53, 53-57 (møde i Odense mellem ledere og lærere ved fynske præliminærskoler), 197-98.
90. Medd. HA 1944/45 s. 51.
91. W. Stenberdts beretning på årsmødet oktober 1945. DdR 1945 s. 335-41.
92. RA. UVM. 2. Dep. Forestillinger 1946, 4. juni.
93. T. Jensen 1937; foredraget på DR's årsmøde se DdR 1937 s. 403-06.
94. Kgl. resolution 28. november 1941 og skr. fra undervisningsinspektøren for mellem- og realskolerne 3. december 1941. DdR 1942 s. 528-30. Om købstadskolerne under krigen se R. Fisker 1946.
95. UVM skr. 16. april 1941. Medd. HA 1940/41 s. 51. Ordningen med begrænsning af censorantallet blev ophævet igen ved UVM skr. 8. april 1943. Medd. HA 1942/43 s. 22.
96. Censorer og Ernæringskort. DdR 1942 s. 261.
97. W. Stenberdt på årsmødet oktober 1945 (DdR 1945 s. 336); kommunelærer Kjeld Kjeldsen på DLF's repræsentantskabsmøde (DdR 1946 s. 291).
98. Jf. DdR 1945 s. 105; jf. Hans I. Hansen i Fyns Venstreblad 25. marts 1945; om den store Molok se artiklen: Er Eksamensskolen en Molok. Københavns kommuneskole 1945 s. 90; Nationaltidende 16. februar 1945. Jf. Eksamens-Molok. Folkeskolen 1948 s. 209-10. Om udtrykket eksamensmolok se også Elin Appel i Rt. 1947/48 s. 3919.
99. DdR 1945 s. 354-62.
100. Fyns Venstreblad (gengivet i DdR 1946 s. 219); jf. også Jørgen Jørgensens udtalelse til Det Radikale Venstres Pressebureau (DdR 1946 s. 388).
101. Vor Ungdom 1951 s. 201-06; se også DdR 1951 s. 511-13.
102. W. Stenberdt på årsmødet 1946. DdR 1946 s. 385.
103. Herom se I.M. Nordentoft og G.J. Arvin 1946.
104. DdR 1946 s. 383.
105. DdR 1947 s. 57.
106. DdR 1950 s. 109.
107. DdR 1952 s. 15-16.
108. DdR 1952 s. 417-18 og 485; E. Nørr 2009 s. 206-08.
109. RA. UVM. 2. Dep. 2. Kt. J.nr. 1947/215; UVM 11. marts 1947 til Frederiksberg Kommunalbestyrelse og til undervisningsinspektør Bjørneboe (ministeriets kopibog 1947 nr. 3526-28), trykt i Medd. HA 1946/47 s. 34.

110. W.F. Hellner 1946; DdR 1946 s. 431-35.
111. Om den svenske skolekommission se V. Frederiksson, S. Marklund, G. Sivgård og M. Widen 1971 s. 152-66; S. Marklund 1980; kommissionen omtales i DdR 1948 s. 237-38 og L. Nielsen 1949.
112. DdR 1949 s. 357; E. Nørr 2009 s. 201-05.
113. Se diskussionen herom på DLF's repræsentantskabsmøde 6.-7. august 1946. Folkeskolen 1946 s. 449; gengivet i DdR 1946 s. 290-96.
114. Mellemskolens reform. Udvalgets foreløbige udtalelse tilstillet skolebladene. Se Folkeskolen 1948 s. 472 og DdR 1948 s. 257-58. Jf. forhandlingerne på DR's årsmøde (DdR 1948 s. 344-52). Om kritik af DLF's overrepræsentation i udvalget se DdR 1948 s. 345. Den endelige betænkning er trykt i Folkeskolen 1949 s. 379f.; se også artiklen: Eksamensskolens reform organisatorisk i havn. Folkeskolen 1949 s. 761-62.
115. Den eksamensfri mellemskole og landsbyskolen. En foreløbig betænkning fra fællesudvalget, bl.a. trykt i DdR 1951 s. 247-54; den endelige betænkning blev udgivet i maj 1952: Betænkning fra fællesudvalget vedrørende den eksamensfri mellemskole og landsbyskolen, 1952.
116. Om udvalgets nedsættelse se Folkeskolen 1951 s. 705.
117 E. Nørr 2009 s. 208-09; udvalgets papirer findes i RA. Udvalget vedr. eksamensmellemskoler 1952-55.
118. Eksempler: Hartvig Frisch på årsmødet i 1948 og Flemming Hvidberg på årsmødet i 1951 og 1952.
119. Referat i DdR 1948 s. 151-53.
120. H.I. Hansen 1946.
121. Endnu så sent som 1958 huskede Realskolen udtalelsen fra 1946 (se DdR 1958 s. 28). Om Askovudvalget og dets sammensætning se H. Bregnsbo 1971 s. 36-42.
122. Statsskolekonsulentens mødevirksomhed blev kritiseret i DdR 1950 s. 247-48 (Forklaring udbedes).
123. 3 embedsmænd – 3 standpunkter. Holmgangen i Pædagogisk Selskab om skolens opbygning. Folkeskolen 1950 s. 869-70; DdR 1950 s. 545-47.
124. J. Bomholt 1953 (Folkeskolens reform); J. Bomholt 1953 (Mennesket i centrum) og J. Bomholt 1955. Eksempler på foredrag: »Skole og samfund« i Det Pædagogiske Selskab 11. januar 1951, trykt i Vor Ungdom 1951 s. 1-11; på DLF's repræsentantskabsmøde (Folkeskolen 1950 s. 569-70); »Væk med eksamen i børneskolen« ved rusfesten på Landbohøjskolen (gengivet i DdR 1950 s. 397-98 efter kronik i Socialdemokraten). Foredraget blev ifølge DdR transmitteret i »den farlige radio«.
125. J. Bomholt 1951.
126. J. Bomholt 1931-32; J. Bomholt 1938.
127. Julius Bomholt i artiklen Folkeskolens struktur, trykt i J. Bomholt: Mennesket i centrum (1953).
128. Hr. Bomholts forslag til en strukturændring af skolen (DdR 1953 s. 379-80).
129. DdR 1954 s. 353-54.
130. Realskoleforeningen fremsatte i forbindelse med årsmødet 1954 nogle hovedsynspunkter om skolens struktur. DdR 1954 s. 479-80.
131. Referat i Folkeskolen 1954 s. 873-74; DdR 1954 s. 354-55 (Strukturændring af Skolen? Ministerord fra D.L.F.s repræsentantskabsmøde).
132. Debatten om skolens struktur. DdR 1954 s. 321-22.
133. DdR 1954 s. 329-30 (Stormsignaler).
134. Bomholts tale på rundbordskonferencen er trykt i J. Bomholt 1955 s. 41-64, og den blev fyldigt refereret i alle skolebladene.
135. Askovudvalgets skoleforslag er trykt i Ft. 1954/55 Tillæg A sp. 2061ff, 1955/56 Tillæg A sp. 225ff.

136. H. Bregnsbo 1971 s. 50-51.
137. De to identiske forslag er trykt i Ft. 1954/55 Tillæg A sp. 1965-2100 og 1955/56 Tillæg A sp. 129-239.
138. Formand W. Stenberdts beretning på årsmødet (DdR 1955 s. 491-99).
139. Folkeskolen 1955 s. 1341ff.; Gymnasieskolen 1955 s. 574ff.
140. DdR 1955 s. 517-18 (Strømpilen på årsmøderne), s. 519-22 (forhandlingerne på årsmødet).
141. Strukturforslaget kun en delvis løsning af skoleproblemerne (DdR 1955 s. 501-02).
142. Det første møde er refereret af L. Busk 1955, det andet efter Politikens referat i DdR 1955 s. 569-70. Også ved det sidste møde optrådte Hans I. Hansen.
143. Askovudvalgets forslag fra september 1955 indgår som bilag 7 til Bomholts forslag af 5. oktober 1955 (Ft. 1955/56 Tillæg A sp. 225-236). Det oprindelige forslag stillet af Dupont, Otto Jensen og Jørgen Jørgensen 4. januar 1955 indgår som bilag 7 i Bomholts forslag af 29. maj 1955 (Ft. 1954/55 Tillæg A sp. 2061-64).
144. Ft. 1955/56 Tillæg A sp. 289ff.; jf. ordføreren Marius Buhls fremlæggelsestale. Ft. 1955/56 Ft. sp. 325-29.
145. Referat efter Horsens Folkeblad gengivet i DdR 1955 s. 20-21.
146. Relative fortrin og mangler ved skolelovsforslagene. DdR 1956 s. 560-62.
147. Henvendelsen er trykt som bilag 14 til Folketingsudvalgets beretning 1. oktober 1956 (Ft. 1955/56 sp. 1585-86).
148. Se Hans I. Hansens redegørelse 22. november 1955 optaget som bilag i Folketingsudvalgets beretning 1. oktober 1956. Ft. 1955/56 Tillæg B sp. 1257-62.
149. DdR 1956 s. 491.
150. Folkeskolen 1956 s. 283.
151. DdR 1956 s. 169.
152. DdR 1956 s. 563.
153. Herom se Folkeskolen 22. november 1956; DdR 1956 s. 622 og Gymnasieskolen 1956 s. 669.
154. Et referat af mødet i Grundtvigs Hus findes i DdR 1957 s. 12-14.
155. Om arbejdet i underudvalget se Ft. 1956/57 Tillæg B sp 468ff.; H. Bregnsbo 1971 s. 78ff.
156. Dagens Nyheder om forhandlingerne i undervalget den 26. marts 1957 gengivet i DdR 1957 s. 204.
157. DdR 1957 s. 504.
158. Ft. 1957/58 Tillæg A sp. 529-86 (folkeskolen), sp. 587-612 (gymnasieskoler).
159. Forslag til folketingsbeslutning om ændringer i skolevæsenets ordning af 18. oktober 1956. Ft. 1956/57 Tillæg A sp. 87-90.
160. Folketingsudvalgets beretning 11. april 1957 er trykt i Ft. 1956/57 Tillæg B sp. 465ff.
161. H. Bregnsbo 1971 s. 129-56.
162. W. Stenberdts radioforedrag er gengivet i DdR 1958 s. 25-29.
163. Skolelovsudvalget og D.R.s hovedstyrelse (DdR 1958 s. 157-58).
164. H.I. Hansen 1958.
165. Se f.eks. Folketingsudvalgets beretning fra 1. oktober 1956, hvor der som bilag er optaget redegørelser for forsøgsundervisningen ved Søndermarksskolen i Horsens (bilag 10) og på Frederiksberg (Rahbekskolen og Skolen på Fuglevangsvej) (bilag 13); sammenligning med skolegangens længde i England, Norge og Sverige (bilag 2), bilag 6 bl.a. om skoleväsenet i Norge; bilag 11: Vedrørende de svenske forsøg med en 9-årig enhedsskole. Ft. 1955/56 Bilag B. sp.1233ff.
166. E. Nørr 2009 s. 153-226.
167. Se referatet af Skoleinspektørernes møde i DdR 1958 s. 305-10.

7. Realskolens afskaffelse og videreførelse

– realskolen og 10. klasse i lovgivning og debat 1958-2010

SIGNE HOLM-LARSEN

I kapitlet belyses det, hvordan det gik med realskolen efter 1958, indtil realafdelingen forsvandt med 1975-skoleloven og blev erstattet af 8. til 10. klasse. Spørgsmålet er, om og hvordan realskolen er blevet videreført i undervisningens indhold på folkeskolens ældste klassetrin. I kapitlet vil de vigtigste lovændringer om realskoleundervisningen i perioden og deres konsekvenser for skolernes indhold og udvikling blive belyst.

1. Indledning

Hvordan gik det så i perioden efter 1958 med realskolen, både den private og den offentlige? Den offentlige realskole omfattede indtil 1972-ændringerne af folkeskoleloven, jf. nedenfor, realafdelingen både på de kommunale folkeskoler og på gymnasierne, men ved denne lejlighed mistede gymnasiet til sin store fortrydelse adgangen til at oprette realklasser, uanset at mellemskolen og den etårige realklasse i sin tid var udsprunget af den lærde skole. De private realskoler blev ikke berørt af denne ændring, men nok af den næste, nemlig den ændrede folkeskolelov i 1975, hvor realafdelingen blev omdøbt til 8.-10. klasse udvidet kursus. Derfor udgør forhold omkring 10. klasse et hovedpunkt i dette kapitel.

Her behandles de vigtigste lovændringer for realskoleundervisningen i perioden og deres konsekvenser for skolernes indhold og udvikling; samfundsøkonomiske forhold inddrages i det omfang, de har påvirket realskolens mål, værdier og handlemuligheder. Kapitlet skal ses i sammenhæng med kapitel 10 og 13 om henholdsvis tilsynsrammer og eksamensforhold i samme periode, hvor lovgivning om disse områder er belyst, mens periodens generelle skolelovgivning indgår i det foreliggende kapitel.

Erik Nørr rejser afslutningsvis i dette værks kapitel 6 spørgsmålet, om realskolens undervisning har holdt niveauet, og han nævner i denne forbindelse undervisningsinspektør Hans I. Hansens beskrivelse af elementer, der betinger en selvstændig skoleform:

- Eget formål
- Egen eksamen
- Egne undervisningsplaner
- Egen undervisningsinspektør

Kampen om den udelte skole. Kampen tog fart efter anden verdenskrigs afslutning. Blandt modstanderne var undervisningsinspektør Hans I. Hansen, der i en kronik i Berlingske Tidende så sent som 9. maj 1958 konkluderede, at hvor eksamensmellemskolen »har fremmet den sociale opstigning, bliver det den sociale afstigning, der nu bliver tale om«. En profeti, som eftertiden ikke bekræftede (tegning Ib Spang Olsen, Verdens gang 1954).

Realskolen er som bekendt ikke fortsat som en selvstændig skoleform, idet realafdelingen med 1975-loven blev afløst af 8. til 10. klasse, men spørgsmålet er, om Hans I. Hansens kriterier kan siges at være videreført i undervisningens indhold. Elemen-

terne vil derfor indgå som et grundlag for dette kapitels vurderinger af, i hvilket omfang realeksamensniveauet kan siges at være fastholdt op til 2010. Undervisningens indhold er justeret i takt med ændringer i samfundsstrukturen, nye udfordringer som decentralisering og økonomistyring i administrativ henseende og fokus på individualisering og globalisering som afgørende faktorer med hensyn til stofvalg. Hertil kommer ændret organisering af Undervisningsministeriets opgaveløsning. Skal kriterierne derfor udtrykkes i en aktuel folkeskolekontekst, kunne de f.eks. se således ud:

- Er der fastsat formål for undervisningen, som kvalitetsmæssigt ligger på linje med realskolens mål? Er fagkredsen fastholdt, indsnævret eller udvidet?
- Er der en selvstændig eksamen, som kvalitetsmæssigt ligger på linje med realeksamen? Hvordan påvirker faktorer som en samlet eksamen eller enkeltprøver og prøvers obligatoriske eller frivillige status størrelsen af den elevpopulation, som aflægger eksamen?
- Er der fastlagt fagmål, slutmål, centrale kundskabs- og færdighedsområder (CKF'er), læseplaner og undervisningsvejledninger for en undervisning, der kvalitetsmæssigt afsluttes med en prøve på realeksamensniveau?
- Er der personer i Undervisningsministeriet, som har ansvar for sikring af kvaliteten af undervisningen og de afsluttende prøver på realskole- og realeksamensniveau.

Figur 7. Det danske skolesystem 1958-2010.

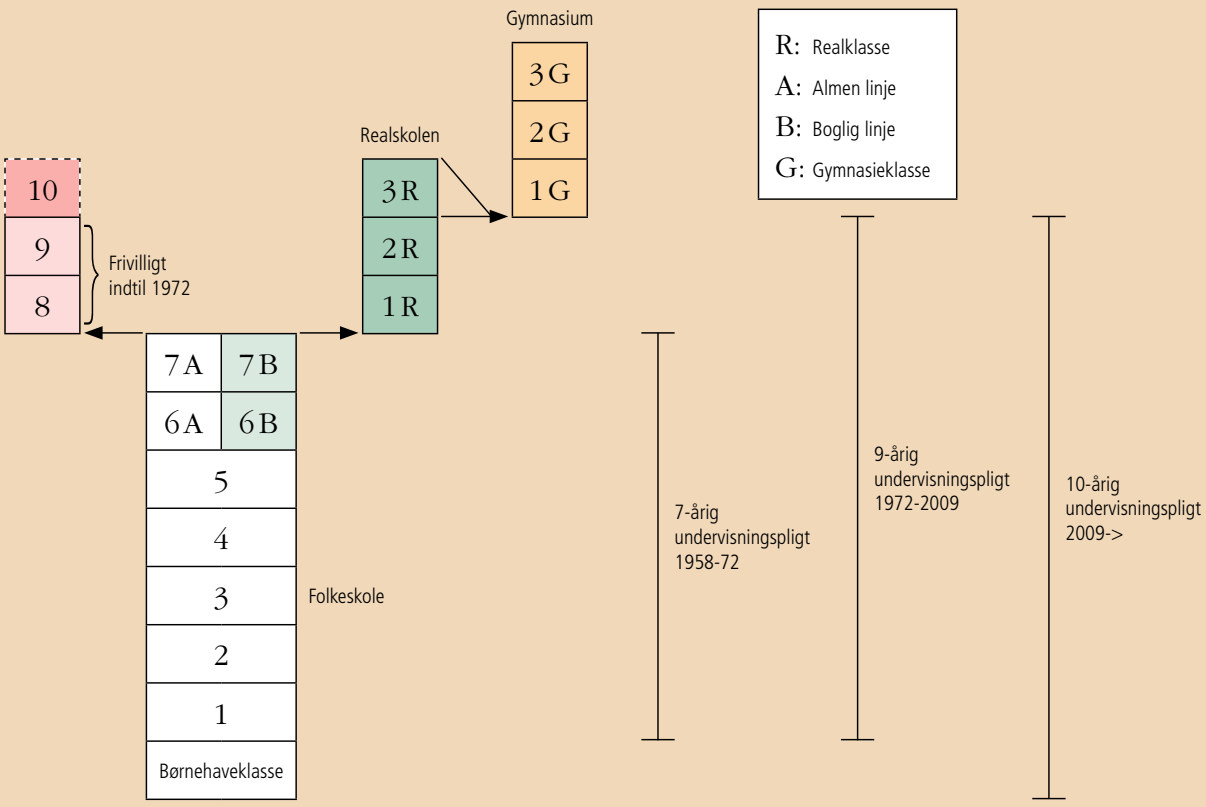

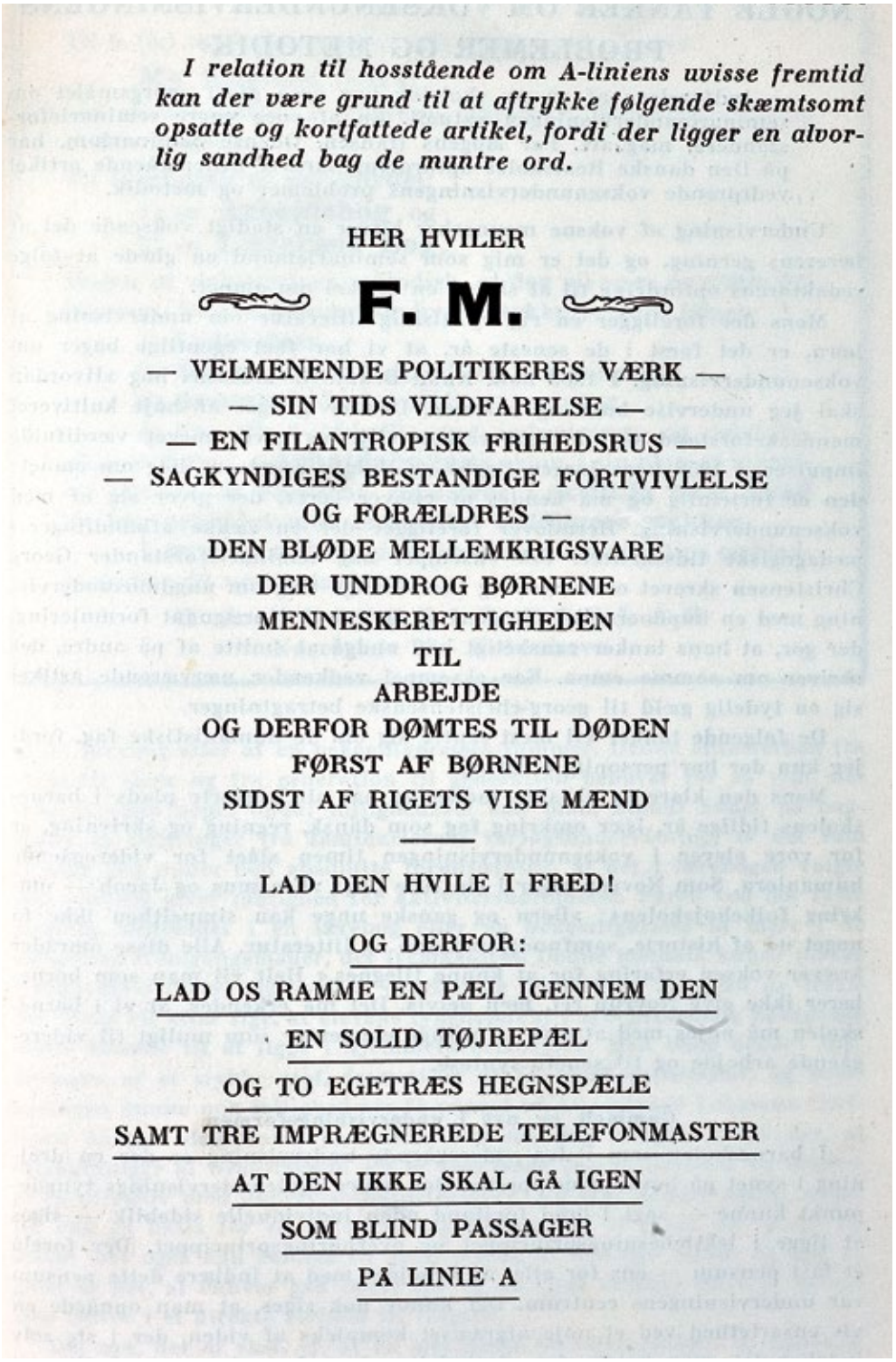

I relation til hosstående om A-liniens uvisse fremtid kan der være grund til at aftrykke følgende skæmtsomt opsatte og kortfattede artikel, fordi der ligger en alvorlig sandhed bag de muntre ord.

HER HVILER

F. M.

— VELMENENDE POLITIKERES VÆRK —
— SIN TIDS VILDFARELSE —
— EN FILANTROPISK FRIHEDSRUS —
— SAGKYNDIGES BESTANDIGE FORTVIVLELSE
OG FORÆLDRES —
DEN BLØDE MELLEMKRIGSVARE
DER UNDDROG BØRNENE
MENNESKERETTIGHEDEN
TIL
ARBEJDE
OG DERFOR DØMTES TIL DØDEN
FØRST AF BØRNENE
SIDST AF RIGETS VISE MÆND

LAD DEN HVILE I FRED!

OG DERFOR:
LAD OS RAMME EN PÆL IGENNEM DEN
EN SOLID TØJREPÆL
OG TO EGETRÆS HEGNSPÆLE
SAMT TRE IMPRÆGNEREDE TELEFONMASTER
AT DEN IKKE SKAL GÅ IGEN
SOM BLIND PASSAGER
PÅ LINIE A

Den frie mellemskolens gravsten. Den kritiske holdning forsvandt ikke med lovens ikrafttræden, men ændrede sig i takt med lovens gennemførelsen til respekt, jf. den nyvalgte formand J.A. Mathornes beretning ved årsmødet i 1959, hvor han indledte sin tale således: »Et år er gået. Vi arbejder nu under den nye skolelov. Det er jo en kendt sag, at den nye lov ikke er blevet til med tilslutning af Danmarks Realskoleforening. Vi kan roligt sige, at vi kæmpede åbent imod: Vi mente, at den nye lov var et fejlgreb… Men når det er sagt, vil jeg gerne tilføje… at nu har vi fået den nye lov, og lov skal holdes. Jeg har på Danmarks Realskoleforenings vegne lovet ministeren, at vi af ærlig vilje skal gøre vort til at få det bedste ud af loven« (Den danske Realskole 1959).

Disse spørgsmål er belyst i det følgende, idet de stadigt hyppigere skift i lovgivningen anskues ud fra, om man kan sige, at realskolens kvaliteter er fastholdt i vort samfund af i dag, ikke mindst set med elevernes og forældrenes øjne. Accepteres tendensen i ændringerne ikke af disse parter, sker der en forskydning mellem den offentlige og den private skolesektor. Det er også et fokusfelt for kapitlet, i hvilket omfang man vælger den private skole frem for den offentlige eller omvendt. Kapitlets belysning af periodens

lovændringer og debat koncentreres derfor om, hvad der har berøring til 6.-10. klassetrin med de rødder, der rækker ned i underskolen, og de grene, der rækker ud mod ungdomsuddannelserne, især det almene gymnasium, som i perioden op til 1973 også kunne tilbyde realeksamen.

2. Realeksamen blev videreført i 1958

1958-loven var kommet i stand efter mange års uenighed om, hvordan folkeskoleloven af 1937 kunne ajourføres.[1] Medvirkende til, at en lovrevision var gennemførlig på dette tidspunkt, var, at valget i 1957 resulterede i dannelsen af en trekantregering bestående af Socialdemokratiet, Det Radikale Venstre og Retsforbundet med H.C. Hansen (S) som statsminister og Jørgen Jørgensen (RV) som undervisningsminister. Det var Jørgen Jørgensen, der stillede som betingelse, at partiet Venstre skulle være med i et skoleforlig. Lovforslaget, der blev fremsat 21. november 1957, var en ajourført udgave af J. Bomholts (S) forslag fra året før. Det indebar alene overgangsmulighed til gymnasiet efter 2. realklasse.[2] Eksamensmellemskolen var definitivt ude af billedet, og »den fælles arbejdsmark« mellem folkeskoler, private skoler og gymnasiet blev reduceret til 3. realklasse.

Parallelt med Folketingets behandling af lovforslaget, blev der ført intense forhandlinger med interesseorganisationerne, og forlig blev indgået i 1958 mellem ordførerne fra Folketingets skolelovsudvalg, syv deltagere fra Danmarks Lærerforening, to repræsentanter for landsbylærerne og fire for købstadslærerne. Forliget var primært båret af Julius Bomholt, Jørgen Jørgensen og Poul Hartling (V). Bomholt ønskede som enhedsskoletilhænger og modstander af eksamensmellemskolen, at der skulle gennemføres en social udligning mellem by og land. Jørgen Jørgensen repræsenterede grundtvigianske skoletanker og mente, at der burde ske en ændring bort fra det eksamensorienterede skolesystem i retning mod en udelt skole. Poul Hartling var især optaget af, at der skulle gøres noget for landsbyskolen, ligesom der var en vis sympati i partiet Venstre for enhedsskolen. Uden for forligskredsen stod de konser-

Tabel 1. Almene, boglige og udelte 6. klasser 1970.

	Elever	**Klasser**
Almene 6. klasser	1558	88
Boglige 6. klasser	860	34
Udelte 6. klasser	62.248	2954

I løbet af den næste halve snes år fortsatte denne udvikling. Undervisningsinspektør Per Iversen kommenterede opgørelsen således: »Med dette markante resultat er der ikke mere tale om en udviklingstendens, men om en praktisk taget fuldt afsluttet udvikling, der på det allernærmeste har reduceret folkeskolelovens fortsat gældende bestemmelse om linjedeling efter det 5. skoleår til at være en mulighed, medens det, der oprindeligt var en mulighed, nu er blevet det normale.«[7]

vative, som ønskede at bevare den delte skole og eksamenssystemet. Dette synspunkt blev støttet af mange lærere i mellem- og realskolen, både i de private og de offentlige skoler.

Et ret så opsigtsvækkende træk i lovgivningsforløbet var, at to af Undervisningsministeriets topembedsmænd, undervisningsinspektørerne Højberg Christensen og Hans I. Hansen i en erklæring tilsendt *Berlingske Aftenavis* 29. maj 1958 – dagen før lovens vedtagelse i Folketinget – skrev, at de fandt, at »skolelovforslaget medførte en afgjort devaluering af den undervisning, der skulle danne grundlag for henholdsvis studentereksamen og realeksamen«.[3] De oplyste samtidig, at undervisningsminister Jørgen Jørgensen havde bedt dem om at udarbejde time- og læseplaner m.v. ud fra lovforslaget til deres respektive embedsområder, og at disse ikke havde været forelagt for Folketingets skolelovsudvalg. Men dette sinkede ikke lovens vedtagelse.

Med 1958-ændringerne af folkeskoleloven blev både mellemskolens eksamens- og eksamensfrie afdeling erstattet af en deling efter 5. klasse i almene og boglige klasser på 6.-7. klassetrin efterfulgt af henholdsvis 8.-9. klasse og 1.-3. realklasse. Mellemskoleprøven bortfaldt. Realeksamen overlevede, mens mellemskoleeksamen blev afløst af en oprykningsprøve fra 2. real, og der blev indført en afgangsprøve ved afslutningen af 9. klasse. Delingen på 6.-7. klassetrin kunne nu undlades i købstadsskoler – den såkaldt milde deling, der kunne ses som en videreførelse fra den landsbyordnede skole. Undladelse af deling forudsatte Undervisningsministeriets tilladelse på baggrund af indstilling fra de stedlige skolemyndigheder.

Danmarks Realskoleforening var som nævnt ikke begejstret for forslaget til lovændring. Man ønskede den landsbyordnede skoleordning og eksamensmellemskolen fastholdt og var modstander af muligheden for udelt 6. og 7. klassetrin.[4] En mere positiv holdning til 1958-reformerne kom til udtryk på Danmarks Lærerforenings repræsentantskabsmøde 1959, hvor formanden Stinus Nielsen betegnede det som det »fornyende i skoleloven af 1958«, nemlig at skolerne udbygges »fuldt ud, også med en realafdeling, når dens størrelse taler derfor, og det vil den altid gøre, når der er dobbelte klasserækker på en skoles første 7 trin«.[5] Stinus Nielsen gjorde på samme møde rede for en opgørelse fra statskonsulentens kontor om den første deling af børn på 5. klassetrin efter mellemskoleprøvens afskaffelse.[6] Det viste sig her, at »44,1 pct. – et gennemsnit for 82 kommuner – af samtlige børn i vedkommende kommuners 5. klasser [blev] placeret på b-linien. I nogle byer er tallet under og andre steder betydeligt over det tal, der normalt gennem den tidligere optagelsesprøve blev overflyttet til 1. m. Man kan ikke drage nogen slutning af den anførte procent, men det er mit indtryk, at der af den enkelte lærer og på den enkelte skole er handlet ud fra den største pædagogiske ansvarsfølelse med hensyn til at placere børnene der, hvor man er overbevist om, at elevernes evner og anlæg kan komme til den bedste udfoldelse.«

Han sammenfattede i øvrigt resultaterne på landsplan således: 73 6. klasser blev videreført udelt, mens antallet af 8. klasser steg fra 139 i 1958 til 354 året efter og antallet af 9. klasser fra 18 til 81. Det betød, at der på landsplan i 1959 i forhold til året før var tale om næsten en fordobling af klasser ud over undervisningspligtens grænse efter 7. klasse – også en indikation af, at nye tider var på vej.

Medvirkende til stigningen var uden tvivl beslutningen i 1968 om decentralisering af den administrative procedure ved undladelse af den »milde« deling i almene og boglige 6. og 7. klasser, så det ikke mere var nødvendigt at søge Undervisningsministeriet om tilladelse, blot emnet indgik i kommunens eller skolens undervisningsplan.[8]

1958-lovens betænkninger

1958-lovgivningens blå og brune betænkninger for folkeskolen afspejlede 1950'ernes stigende velstand for brede befolkningslag. I 1960 udsendtes bind 1 af Den Blå Betænkning om indholdet i fag og aktiviteter samt standpunktsbedømmelser, lærebøger og forsøgsarbejde. I 1961 kom så både bind 2 om bl.a. undervisningsformer og faglokaler og Den Brune Betænkning om normer og krav i de nye 8.-9. klasser, herunder nyskabelsen teknisk forberedelseseksamen, og i realafdelingen, herunder oprykningsprøven fra 2. realklasse, som mellemskoleeksamens afløser blev døbt.

Interessen for betænkningerne var stor også i realskolekredse. Den Blå Betænkning I blev i *Den Danske Realskole* således hasteanmeldt.[9] Det hed her bl.a.: »Selv hastigt gennemlæst overbeviser betænkningen straks en om, at man her står over for den grundigste gennemgang af hele en skoles arbejdsområde – lige fra 1. klasse til 3. realklasse – som nogen sinde har været foretaget«. Læseplansudvalgets arbejde kom til at sætte sig spor i resten af 1900-tallet, også i periodens to senere folkeskolelove i 1975 og 1993. Eneste fag, hvor de nye bestemmelser kunne ses som en devaluering, var faget tysk, hvor man mærkede sporene efter 2. verdenskrig i fagets ændrede position, idet det måtte vige for engelsk som dominerende fremmedsprog.[10] Også blandt de private realskoler anerkendtes den nye ordning for eksamensskolen som tilfredsstillende.

Hvem var de – realisterne fra 1964?

Det første hold realister var selvsagt genstand for stor offentlig opmærksomhed. I *Statistiske Efterretninger* fra 1965 er der derfor medtaget en oversigt over realisternes foræl-

Tabel 2. Realisternes forældres livsstilling angivet i procent.

Forældrenes livsstilling (i procent)	Statens skoler	Komm. skoler	Private skoler	I alt	Drenge	Piger
Landbrug mv.	10,7	17,7	28,6	19,1	16,1	21,5
Selvstændige i håndværk og industri	6,3	9,8	11,8	10,0	10,1	9,9
Selvstændig i handel og transport	10,2	8,8	10,2	9,1	9,1	9,1
Selvstændige i liberale erhverv	11,2	2,8	5,2	3,5	3,7	3,3
Administrations-, kontor- og handelspersonale	24,1	13,3	13,6	13,7	15,0	12,6
Funktionærer og tjenestemænd i øvrigt	27,2	17,1	14,5	17,0	18,1	16,1
Arbejdere i håndværk, industri, handel og transport	6,7	25,5	11,2	22,7	23,2	22,4
Andre erhverv samt personer ude af erhverv	3,6	5,0	4,9	4,9	4,7	5,1
I alt	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

De tre skoleformer havde hver deres kerneklientel: Statens skoler blev i høj grad søgt af børn af funktionærer og tjenestemænd, mens de kommunale skoler havde mange arbejderbørn og de private skoler en overvægt af børn fra landet. Det ses også, at næsten hver fjerde realist var arbejderbarn (gruppe 7), mens det af en tilsvarende oversigt over studentereksamener i samme år fremgår, at den største gruppe her var børn af funktionærer og tjenestemænd (gruppe 6) med 25,7 procent og den næststørste administrativt personale (gruppe 5) med 22,5 procent.

dres livsstilling i 1964 opgjort efter forsørgerbegrebet.[11] Der var i alt 22.930 realister i 1964. Heraf gik 81,6 procent i kommunale realskoler, 15,1 procent i private skoler og 3,3 procent i statsskoler. For samme års 6.753 studenter var fordelingen på skoletyper mere jævn med 31,7 procent i kommunale gymnasier, 10 procent i private gymnasier og 58,3 procent i statsskoler. For realeksamens vedkommende spillede de private realskoler i købstæderne stadig en stor rolle på i denne omstillingstid efter ophævelsen af den landsbyordnede skole.

Også kønsfordelingen var tidstypisk: På realeksamensniveau var der flest piger (55 procent), mens der på studentereksamensniveau var en næsten lige så stor overvægt af drenge (54 procent). I 1960'erne var det stadig sådan, at omgivelsernes og egne forventninger til pigerne var, at de skulle giftes og gå hjemme eller arbejde på deltid, mens drengene skulle kunne forsørge deres familie.

Temaet er bl.a. behandlet af Erik Jørgen Hansen, som har påvist, at den sociale selektion på dette tidspunkt stadigvæk var kraftig.[12] Han fremhævede således, »at børnene fra visse talstærke grupper, specielt arbejderklassen og bondestanden, har meget lavere eksamensfrekvenser end børnene fra de øvrige socialgrupper«. Han understregede dog samtidig mellemskoleeksamens og realeksamens betydning for, at de nævnte grupper havde øget deres frekvens »ret kraftigt« siden 2. verdenskrig.

3. De private realskoler i en overgangstid

Folkeskolen og dens realafdeling havde gode år i 1960'erne, hvor samfundet blev rigere. Det tog tid, før maj 1968 satte sig spor i grundskolesammenhæng. Til gengæld befandt

Boks 11. Brædstrup Private Realskole bliver kommunens.

En af de vigtigste beslutninger i mange år inden for skolevæsenet i Brædstrup blev truffet kort før jul, da Ring-Føvling Sogneråd efter indstilling fra skolekommission og skolenævn vedtog at købe Brædstrup Private Mellem- og Realskole af skolebestyrer Frisch-Christensen og samtidig med overtagelsen, der fandt sted den 1. august, at ansætte skolebestyreren som inspektør for det samlede kommunale skolevæsen i Brædstrup.

En sagkyndig kommission, valgt af de to parter, havde foretaget en vurdering af skolen. Ring-Føvling Kommune overtog herefter fra 1. august realskolen med grund, inventar og undervisningsmidler for 200.000 kr. Handelen var betinget af, dels at man kunne få ministeriets dispensation i en overgangsperiode, idet realskolens lokaler ikke opfyldte lovens krav, dels af amtsrådets godkendelse af økonomiske og skoledirektionens af undervisningsmæssige forhold.

I første omgang fulgte alle lærerne med deres skolebestyrer, som i anledning af det skete bl.a. udtalte til Horsens Folkeblad: »Jeg har ikke ønsket den situation. Jeg har haft en dejlig tilværelse som leder af min egen skole, og alle vil forstå, det er med et vist vemod, jeg siger farvel til det. Det at være sin egen mand har på alle måder sin særlige charme. Men forhandlingerne kom i gang, og jeg kunne ikke gå imod udviklingen, og da man havde taget det standpunkt, at det var ønskeligt at sammenslutte skolevæsenet her, ville jeg ikke lægge hindringer i vejen herfor. Det er på det grundlag, forhandlingerne er ført.«

En udvej, som flere private realskoler benyttede sig af, var som på Elise Smiths Skole, jf. nedenstående beretning af skolebestyrer G. Spelling Østergaard, at ændre status til selvejende institution – en status, som nu er stort set enerådende.[14]

de private realskoler sig i en situation, hvor omstilling var en nødvendighed. Nogle steder blev skolerne overdraget til kommunerne, andre steder sammenlagt eller nedlagt. I det hele taget fik 1958-loven store konsekvenser for de private realskoler, idet byrealskolerne mistede en del af deres opland ved landkommunernes udbygning med centralskoler. De mellem- og realskoler, der ikke hidtil havde haft egen underskole, stod derfor over for valget, om man skulle udbygge med fuld underskole 1.-5. klasse, eller om man blot skulle acceptere, at eleverne på 6. og 7. klassetrin nu kunne fortsætte ved hidtidig skole. I tiåret 1960-70 måtte et halvt hundrede private realskoler således lukke.[13]

Videreførelsesmuligheder

En hovedproblemstilling i denne periode var overgang til enten selveje eller kommunal status, efter at 1958-loven havde afskaffet den landsbyordnede skoleform. Bent H. Pedersen skelner mellem tre grupper: byrealskolerne, stationsbyrealskolerne og realskoler med betalingsoverenskomst med egen kommune og evt. nabokommuner. De første to grupper mistede en stor del af deres elever til folkeskolernes realafdeling, fordi der nu var mulighed for videregående skolegang i hjemkommunen. Det medførte for de private byrealskoler en kvantitativ og undertiden også en kvalitativ tilbagegang, ikke mindst for skoler uden underskole, men kun få gav op. I stedet udbyggede man med almen linje og gjorde forsøg med børnehaveklasser og »skabte derved et nyt grundlag for tilgang til skolen«. Stationsbyrealskolerne mistede deres elevgrundlag i takt med, at

Boks 12. Elise Smiths Skole overgår til selveje.

G. Spelling Østergaard fortæller:
»Året 1970 var et mærkeligt år både for skolen og for mig. Min forgænger var nu klar over, at skolen ikke kunne fortsætte som privatejet skole, og han udtrykte klart og utvetydigt, at han ikke ville være karl på sin egen gård. Dvs. at han ikke ville lave den til selveje.

I slutningen af 1969 spurgte han mig, om jeg ville køre skolen videre enten ved selv at købe skolen eller gøre den til en selvejende institution, og han truede med, hvis jeg sagde nej, havde han en anden køber. Skolen havde i så fald efter min mening været nødt til at lukke i løbet af få år.

Det blev en væsentlig tungere byrde, end jeg havde forestillet mig. Desværre tog jeg ikke kontakt med DR's daværende formand Søren Møller Thomsen for at få råd og vejledning, men tog i stedet forhandlinger op med landsretssagfører Vester Petersen, Randers, som selv var formand for en privatskole og specialist i at lave skoler om til selveje. Jeg fik rent tekniske oplysninger, var også i ministeriet. Alle parter regnede med, at vi straks kunne få de nødvendige lån til at lade skolen gå over til selveje. Det kom til at tage fem år!

Jeg gik ufortrødent i gang. Men den selvejende institution ejede ingenting. I de første vedtægter står, at formuen er nul kroner. Der var ikke fem flade øre at gøre godt med. Man sagde, at lønningerne og tilskuddene kom forud, at kildeskatten først skulle betales senere – så måtte der være driftskapital nok. Men jeg var klar over, at uden kassekredit gik det ikke, og spurgte derfor min forgænger, som ejede bygningerne, om han kunne tænke sig at kautionere for en kassekredit. Et meget smukt brev, der opregnede alle mine fortræffelige egenskaber, sluttede med, at han havde diskuteret sagen med sine arvinger, der sagde nej!…

Jo, jeg tænkte på at springe fra i de kritiske år, som var en stor belastning, ikke mindst økonomisk. Med hensyn til føromtalte kaution mødte jeg mest trækken på skulderen hos banken og hos bestyrelsen, så jeg til sidst afgav pant i mit eget hus, som senere blev forøget for at kunne dække en stigende kassekredit. Den stod jeg med indtil 1975, da skolen fik lån til at købe bygningen.«

landkommunerne i 1960'erne byggede centralskoler med faglokaler, og nogle måtte dreje nøglen om, mens andre som Brædstrup Private Realskole solgte skolen til kommunen. Realskoler med betalingsoverenskomst kunne stort set fortsætte uændret, og endnu omkring 1990 havde 3-4 private realskoler kommunal refusion som sit væsentligste eksistensgrundlag.

Endnu en variant af videreførelsesmuligheder kunne være sammenlægning af to eller flere private realskoler, jf. fusionen i 1973 af Elisabeth Brøndsteds Skole og Skipper Clement Skolen i Aalborg.[15] Baggrunden for sammenslutningen var de private realskolers vilkår efter 1958-lovens udmøntning i praksis som ovenfor beskrevet. Det faldende elevtal havde økonomiske konsekvenser, eksempelvis for Elisabeth Brøndsteds Skole, der havde oplevet et elevtalsfald fra tidligere mere end 700 elever til knap 200 på fusionstidspunktet, mens det til gengæld var lykkedes for Skipper Clement Skolen at opnå en let elevtilgang. Manøvren resulterede i, at det private realskoletilbud blev videreført.

Kravene i Den Blå Betænkning II til skolens fysiske rammer efter 1958-loven resulterede i landkommunerne i et intensiveret byggeri af centralskoler med tidssvarende faglokaler, især til de ældste klasser.[16] Kravene satte skolebyggeriet under pres landet over og sindene i kog, ikke mindst de private realskolers kreds, kommenteret således af B. Wallberg-Andreasson: »Det må være sognerådene og derigennem den lokale befolkning, der bærer hovedansvaret for, at så mange private realskoler er blevet tvunget til at lukke. Også mange steder, hvor de borgerlige partier har størst indflydelse, har man set kommunale skolepaladser vokse op på ruinerne af den stedlige private realskole, selvom det havde været langt billigere for skatteyderne, hvis kommunerne havde bevilget den private realskole et rentefrit lån på 100.000 eller 200.000 kr. til udbygning […]«.[17]

At også kommunerne følte sig presset, fremgår bl.a. af beretningen for 1959 fra skolevæsenet i Randers Amtsrådskreds, hvor man ved årets slutning havde atten skolebyggerier i gang og været nødt til at indrette midlertidige klasseværelser: »Ved udgangen af 1959 brugtes 70 midlertidige undervisningsrum indrettet i vidt forskellige lokaler: i forsamlingshuse og missionshuses små sale, i tjenesteboliger (gamle eller nyopførte), i konfirmandstuer osv. Heri er ikke medtalt de sædvanligt benyttede gymnastiksalsmuligheder i krosale og forsamlingshuse.«[18] Samtidig måtte man kæmpe med lærermangel.

Statskonsulent Kr. Helveg Petersen fulgte op på situationen ved martsmødet i Pædagogisk Selskab 1961 og nævnte, at der var opført 650 centralskoler i perioden 1956-60, mens 1500 småskoler var blevet nedlagt. Han forventede i øvrigt, at cirka 20.000 unge (svarende til 23 procent af årgangen) ville indstille sig til realeksamen i 1961 sammenholdt med 5200 i 1943 og 1690 i 1913.[19]

4. Lighed og demokrati

I folkeskolen slog de lighedsfremmende intentioner for alvor igennem i løbet af 1960'erne, hvor Danmark oplevede en betydelig økonomisk vækst. Skolens organisatoriske deling af børnene i almen og boglig afdeling blev anklaget for ikke i tilstrækkelig grad at kunne »mobilisere intelligensreserven«.[20] Undladelse af deling i almene og boglige klasser blev gradvis mere almindeligt, hvad der betød endnu et par skridt væk fra »sorteringsskolen« og hen mod den udelte skole. Prøven efter 2. real var dog et væsentligt bidrag til fastholdelse af en boglig undervisning i realafdelingen.

Tilløbene til en ny revision af folkeskoleloven begyndte allerede midt i 1960'erne og kom til at vare en halv snes år. Mange forhold var til drøftelse, herunder ajourføring af styrelses- og arbejdstidsregler og af fagkredsen; seksualundervisning blev således obligatorisk emne i 1970.[21] Vigtigst var dog en udvidelse af undervisningspligten, som ved sin fastholdelse af flere unge i uddannelsessystemet forventedes at øge antallet af unge med realeksamen – en forventning, der skulle vise sig at holde stik, jf. dette værks kapitel 13.

Lørdagsfri.Bo Bojesen kommenterede i Politiken den offentlige debat om femdagesugen således: »Debatten om skolernes 5-dages uge har fået en helt ny drejning, nu da det viser sig, at mange forældre slet ikke er glade for at have ungerne rendende hjemme om lørdagen« (gengivet fra Uddannelseshistorie 1996).

Demokratisering og elevmedbestemmelse

Uddannelsesdebatten i 1960'erne var præget af en intensiv demokratidebat og en frigørelsesproces, som også satte sit præg på de ældste klassetrin i grundskolen. I 1967 var

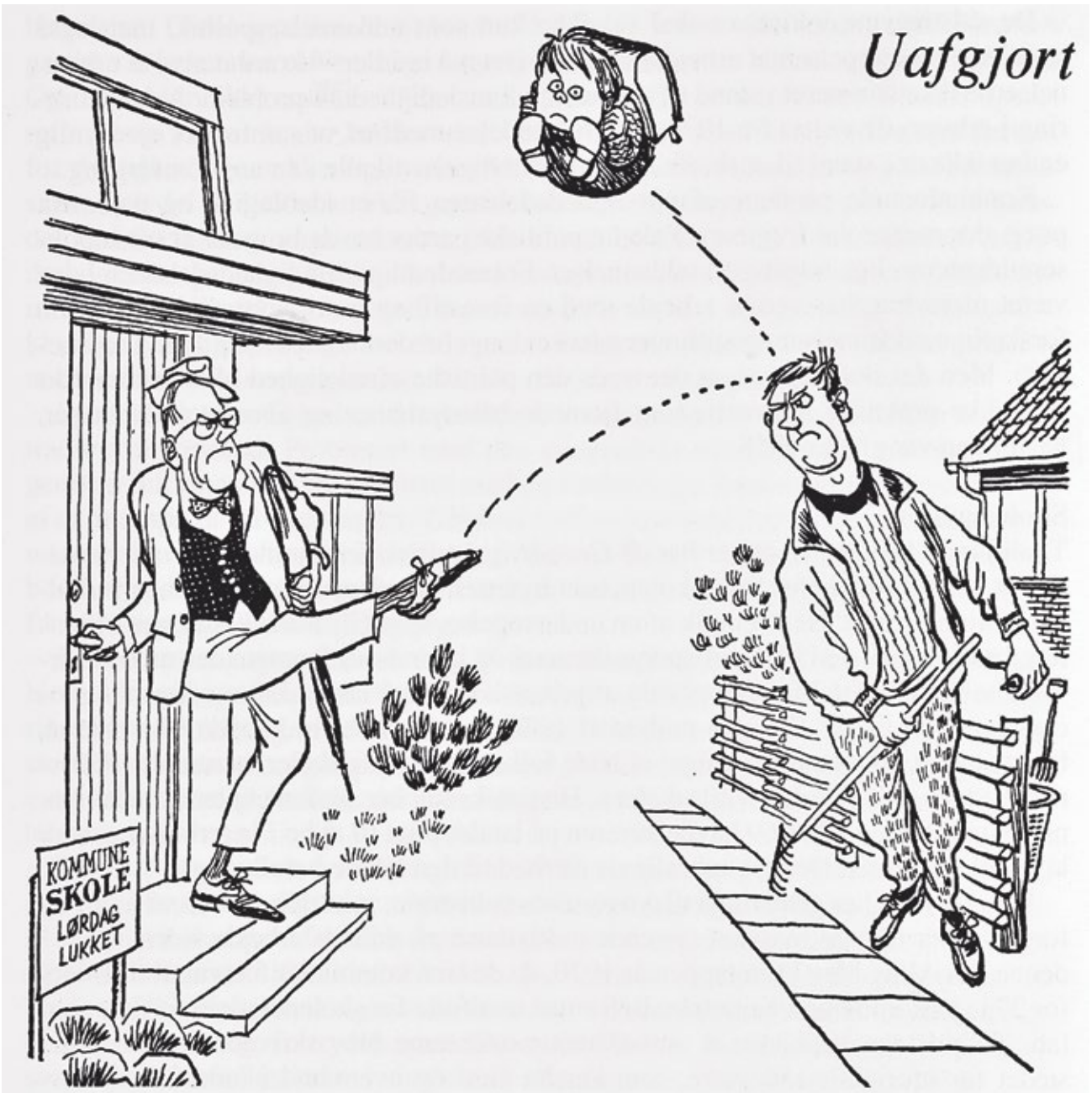

Elever studerer hashrygning. I begyndelsen af 1970'erne kom også hashen og blomsterbørnene for alvor til Danmark. Mange ytrede sig i den offentlige debat for og imod frigivelse af hash. Skolerne så det som en udfordring og inddrog emnet euforiserende stoffer i undervisningen, i Odense allerede fra 1968 (foto, Odense Stadsarkiv).

samfundets almindelige demokratisering således kommet så vidt, at man ikke mere ville tolerere korporlig afstraffelse i folkeskolen, og spanskrøret blev fjernet fra sin plads bag døren, hvor den i de allerfleste tilfælde havde stået ubrugt gennem årtier.[22]

Fra begyndelsen af 1970'erne vendte konjunkturerne, og Danmarks økonomiske politik blev præget af faldende vækstrater i de store europæiske økonomier, jf. den første oliekrise i 1973 og jordskredsvalget samme år, der betød en klar politisk højredrejning. Den jævnt nedadgående arbejdstid for alle arbejdsmarkedets parter førte i 1969-70 til, at femdagesugen blev gennemført også i folkeskolen. Kort efter blev minuttallet for den enkelte lektion reduceret fra 50 til 45 minutter og lærernes pligtige ugentlige lektionstal samtidig foreslået forhøjet fra 27 til 30, men forhandlet ned til 28.[23] Lektionsforhøjelsen var selvsagt upopulært blandt lærerne, fordi der skulle undervises mere, og blandt lederne, fordi meddelelsen kom så sent, at det forstyrrede planlægningen af næste skoleår. Forhøjelsen blev da også fulgt op af vrede og arbejdsnedlæggelser hos folkeskolelærerne.

Blandt reaktionerne var Den Private Realskoles Lærerforenings henvendelse af 24. marts 1973 til regering og folketing.[24] Man sagde her bl.a., at »Lærerforeningen må på det skarpeste protestere mod det foreslåede indgreb og mod den anvendte form, som må sidestilles med overenskomstbrud […] Lærerforeningen anerkender, at den økonomiske situation nødvendiggør nedsættelse af de offentlige udgifter, men må kraftigt protestere mod det uhyrlige i, at en enkelt gruppe lønmodtagere alene skal pålægges ringere arbejdsvilkår med dårligere indtjeningsmuligheder.« Det forhøjede lektionstal havde dog begrænset funktionstid, idet det i 1975 atter faldt til 27 lektioner ugentlig – og denne gang á 45 minutter.[25]

Opbrud prægede skolen i 1970'erne, ikke mindst på de ældste klassetrin, og det satte sig også spor i debatten om realeksamens eksistens. I 1971 vakte det bl.a. et vist postyr, at Undervisningsministeriet udsendte en vejledning om undervisningen i det siden 1970 obligatoriske emne seksualundervisning.[26] Uddannelsesdebatten fandt bl.a. næring i studenteroprøret i Paris maj 1968. I Danmark satte maj 68 sig først og fremmest spor på universitetsniveau, men opbruddet slog også igennem på andre uddannelsesniveauer med øgede krav om brugerindflydelse. Eksempelvis var den offentlige debat om elevmedbestemmelse intens. Rektor Bernhard Baunsgaard, den siddende statsminister Hilmar Baunsgaards ligeledes radikale storebroder, talte således 15. oktober 1968 ved Realskoleforeningens årsmøde om elevdemokrati.[27] Han fremførte her bl.a., at »vi begår en stor fejl, om vi forestiller os, at vi er dækket ind, hvis vi blot skaber valgsituationer for vore elever«. Og han forsatte med at understrege, at i »beslutningsprocessen er viden alfa og omega, og elevdemokratiet på dette område må begynde med oplysning«. Og han konkluderede: »Demokrati er først og fremmest en anerkendelse af andre – i dette tilfælde elever – i anerkendelsen ligger pligten til at informere – beslutningsdemokratiet kræver viden.« Hans synspunkter var således udtryk for en holdning, som i perioden fandt større genklang hos de private realskoler end i folkeskolen, jf. bl.a. den offentlige debat om *Den lille Røde for skoleelever* (se tekstboks).[28]

Demokratiseringstendenserne smittede af på skole-hjem-samarbejdet. Emnet var også aktuelt for de private realskoler, hvor J. Flemming Nielsen betegnede samarbejdet som »svigtende« og sagde: »Man ved for lidt om hinanden, og når man lejlighedsvis for-

Boks 13. Anmeldelse i Den danske Realskole af »Den lille grønne – og den lille røde«.

»Der har allerede været talt meget om disse to bøger: *Den lille grønne* fra Kroghs Skolehåndbog (48 sider, 3,60 kr. – partipris 3,25 kr.) og *Den lille røde bog for skoleelever* af Bo Dan Andersen, Søren Hansen og Jesper Jensen (Hans Reitzels Forlag, 180 små sider, 5,75 kr.).

Vi nævner med vilje *Den lille grønne* først, fordi vi finder, at det er den nyttigste, idet den lidenskabsløst og uden noget forsøg på påvirkning af eleverne fortæller om ret, pligt og ansvar.

Den lille røde er i højere grad af underholdende art, med visse morsomme iagttagelser, med en hel del tvivlsomme råd i forbindelse med et ejendommeligt upædagogisk forhold til begreber som løgn og etik og med – det skal ikke skjules – enkelte oplysende afsnit.

Den lille grønne anbefaler vi til alle skoler. *Den lille røde* kan eleverne selv købe, hvis de har lyst; man kan også låne en kammerats eksemplar under foregivende af, at man er interesseret i det, og så vil det være helt i bogens ånd, om man maler den sort eller stribet eller farver alle siderne røde, for der står et sted: «…husk at man godt kan sige et og gøre noget andet». De kan i det hele taget læse en masse af den slags mærkelige påstande i *Den lille røde*. De kan også lade være; De går ikke glip af så forfærdelig meget af den grund. Det er overhovedet en svaghed ved *Den lille røde*, at forfatterne har villet have alle deres indfald med. Havde de strammet den lidt og nøjedes med det væsentlige – det, der tåler at stå for en nærmere prøvelse – kunne der vistnok være blevet en acceptabel bog ud af det. Bogen er udgivet med støtte af PH-fonden. Skade, at PH ikke er mere, så han kunne have været en slags fagkonsulent for dem; han havde trods alt en større menneskelighed og en mere veludviklet sans for væsentligt og uvæsentligt samt et uvurderligt talent for at skrive, så selv modstandere måtte erkende hans evner.

Men husk nu at bestille *Den lille grønne*, så De kan dele den ud til de store elever efter ferien.«

Det blev den lille røde, som kom til at præge tiden.

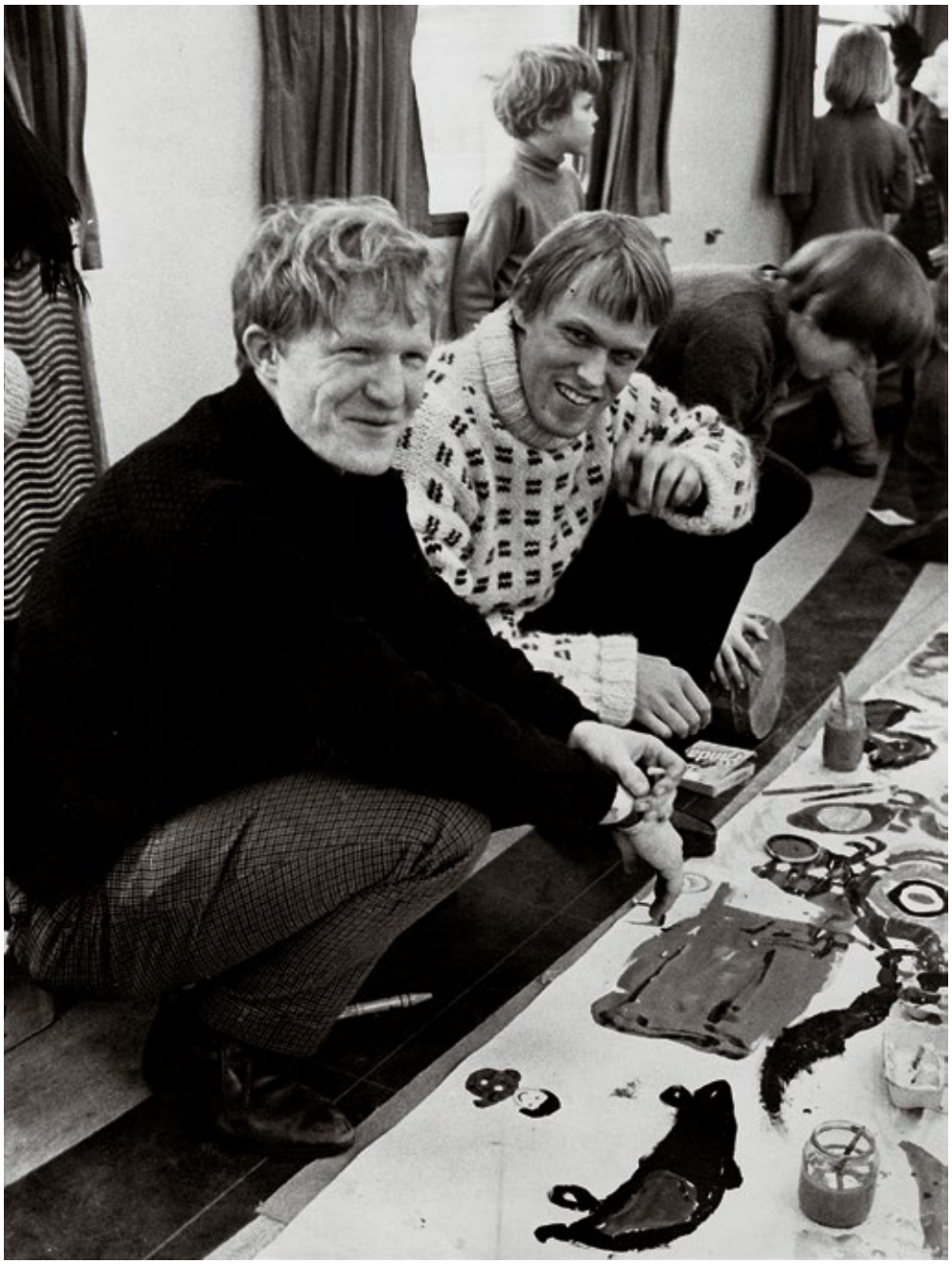

Den lille røde. De to københavnske lærere Søren Hansen (tv. i sort sweater) og Bo Dan Andersen skrev bogen i 1969 sammen med forfatteren Jesper Jensen. Jesper Jensen var i sin ungdom bl.a. kendt for sin støtte til folkebevægelserne mod EF og atomkraft og for sine revytekster (foto Erik Petersen, Polfoto).

søger – ikke at tale *med* hinanden – men højst *til* hinanden, ja så taler man *forbi* hinanden, fordi denne ene generation mellem forældrenes skole og deres børns skole er blevet et næsten uoverstigeligt svælg«. Og som stadigt gyldige overvejelser refererede han til Anne Marie Nørvig, den i 1959 afdøde leder af forsøgsskolen Emdrupborg, som allerede i 1935 havde påpeget spændingsforholdet mellem hjem og skole med følgende ord: »Først hjemmene: Fra én side lyder det da: Børnene kan for lidt! Disciplinen er for slap, lærerne lader stå til! Fra anden side: Skolerne stiller for store krav til børnene, lærerne vælter arbejdet over på hjemmene gennem hjemmearbejdet, og de holder fast på strafferetten, fordi de ikke er personligheder. Skolens stof er forældet, børnene forberedes ikke til nutidslivet. Fra lærernes side lyder det: Hjemmene løser ikke i samme grad som tidligere den opgave at opøve børnene i orden, pligt og lydighed, og så forlanger de af

os, at vi skal klare det, samtidig med at vi har mistet så at sige alle disciplinære midler.«[29] Og selv om disse ord blev sagt i 1935 – 32 år før spanskrørets afskaffelse – ramte de formentlig ganske godt en stor gruppe af den tids læreres oplevelse af undervisningssituationen – en situation, hvor læringsidealet stadig var orden, pligt og lydighed.

Situationen bidrog alt i alt til en generel fornemmelse af usikkerhed om folkeskolens muligheder for at løse problemerne og derigennem til øget tilstrømning til de private realskoler.

5. Udvidet undervisningspligt og senere deling

Debatten om en forlængelse af den syvårige undervisningspligt blev i august 1966 genoptaget af Danmarks Lærerforening, som i sit *Oplæg til debat* plæderede for en 10-årig obligatorisk og udelt skole. K.B. Andersen havde som undervisningsminister igangsat et udvalgsarbejde herom, og udvalget afgav betænkning i januar 1968.[30] Heri foreslog man det ottende skoleår gjort obligatorisk fra skoleåret 1972/73 og det niende fra 1973/74. K.B. Andersen fulgte betænkningen op med et lovforslag til folketingsbeslutning, men det nåede ikke at blive færdigbehandlet, før den socialdemokratiske mindretalsregering måtte vige for VKR-regeringen under Hilmar Baunsgaard, hvor Helge Larsen blev undervisningsminister.

Udvidelsen mødte i visse kredse kraftig modstand.[31] Der blev 23. september 1967 afholdt et landsmøde om »protest mod 10 års undervisningspligt«.[32] Indkalderne, hvoriblandt der var repræsentanter for både det grundtvigianske og det indremissionske skolesyn, var en kreds af skolefolk, teologer og forældre med Holger Kjær, Askov, som talsmand.[33] De fandt, at den bebudede udvidelse af undervisningspligten fra syv til ni år og senere til ti år ville være »det mest afgørende brud med skolens frihedslinje, der er sket i det sidste århundrede«. Blandt modstandernes argumenter var, at en udvidelse var overflødig, da cirka 90 procent af en årgang frivilligt fortsatte skolegangen efter 7. klasse, og at det ville være forkert at fastholde de sidste ti procent i en skolegang, som de ikke ønskede, at en udvidelse af undervisningspligten var en udfordring imod forældreretten, at der var gode muligheder for at vende tilbage til uddannelsessystemet på efterskoler eller i ungdomsskolen, samt at en udvidelse af undervisningspligten ville være problematisk både lokalemæssigt, ressourcemæssigt og udgiftsmæssigt.

Undervisningsminister K.B. Andersen imødegik protesten, idet han gjorde gældende, at undervisningspligtens varighed sidst var blevet reguleret i 1899, og at der nu blev stillet andre krav til de unge.[34] Han gjorde bl.a. opmærksom på, at netop de ti procent, som ikke fortsatte skolegangen efter 7. klasse, udgjorde et frafald, der havde social slagside, og at det ikke var denne gruppe unge, som tog på efterskole eller gik i ungdomsskolen, ligesom han stod uforstående over for, at forældre skulle have ønske om at stå i vejen for deres børns fortsatte uddannelse. Også ressourcemæssigt mente han, at der kunne findes udveje for en udvidet undervisningspligt.

Undervisningspligtens udvidelse blev i debatten kædet sammen med den såkaldte »tilvalgsskole«, hvor der for den enkelte elev var tale om både valg af fag og af niveau i dette fag. På Danmarks Lærerforenings repræsentantskabsmøde efteråret 1967 blev tanken kommenteret af K.B. Andersen således: »Jeg mener personlig, at tanken om den niveaudelte undervisning er centralt rigtig netop i den elevcentrerede skole som et vigtigt led i en personliggørelse af skolen. Men jeg er helt opmærksom på, at niveaudelin-

Undervisningsministeren på skolebesøg. Helge Larsen var medlem af Folketinget 1956-64 for Det Radikale Venstre, rektor for Gladsakse Gymnasium 1965-68 og undervisningsminister 1968-71. Han blev mest kendt for sin indsats på universitetsområdet, hvor han i 1970 gennemførte ændrede styrelsesbestemmelser for universiteterne og de højere læreanstalter. Dette foto fra hans skolebesøg i Ringe 31. marts 1969 vidner om hans interesse for folkeskolen og hans ønske om at gennemføre en udvidelse af undervisningspligten fra syv til ni år – noget der først lykkedes for hans efterfølger Knud Heinesen (foto, Odense Stadsarkiv).

gen også – hvis den bruges skematisk og med forenklede opdelinger inden for klassen – kan åbne en bagdør for *den* delte skole, som nu heldigvis næsten helt har slået sig selv ihjel. Jeg tror, at det for alle tilhængere af den mere personlige skole, som niveaudelingen er et led i, er vigtigt at advare mod den del af sympatien for tilvalgsskolen, der eventuelt måtte have sin rod i et ønske om at genoplive den delte skole.«[35]

Den udelte skole var fra første færd en kontroversiel sag. Undervisningsdirektør Hans Jensen omtalte ved et Pædagogisk Informationskursus i Aalborg i 1967 et udvalgsarbejde om udvidelsen af undervisningspligten.[36] Han nævnte i denne forbindelse, at man fra embedsmandsside havde »afskrevet« en udvidelse nedefter, men koncentrerede sig om en udvidelse opadtil – udvidelsen nedadtil kom så i stedet i år 2009, hvor børnehaveklassen blev obligatorisk. Han belyste samtidig elevtalsvæksten efter 1958-lovens vedtagelse i antal 8. klasseelever i procent af en årgang (se tabel 3).

Arbejdet hen imod en udvidelse af undervisningspligten blev fortsat af K.B. Andersens efterfølger på undervisningsministerposten den radikale Helge Larsen, som i 1969 fremsatte sit nipunktsprogram, der foreslog principper for en niårig undervisningspligtig grundskole og et supplerende alment 10. skoleår fra 1972. Forslaget blev vedtaget enstemmigt senere samme år, men bragte ingen klarhed over delingsproblematikken i 8.-10. skoleår. I 1972 førte øgede krav til de unges uddannelsesniveau i kombination med den stigende industrialisering langt om længe til en udvidelse af undervisningspligten fra syv til ni år. Det tiende skoleår blev ikke medtaget i denne omgang – og det lader fortsat vente på sig.

Af stor betydning for den kommende nedlæggelse af realafdelingen blev det, at Folketinget i 1969 vedtog en ændret paragraf 21 i folkeskoleloven.[37] Ændringen af para-

graffens stk. 4 åbnede mulighed for, at man ikke alene kunne undlade deling på 6. og 7. klassetrin, men også etablere såkaldt organiseret samlæsning, dvs. fælles undervisning, på 8.-9. klassetrin i alle fag undtagen fremmedsprog, matematik og fysik-kemi, hvor en egentlig forsøgstilladelse var nødvendig. Mindre betydning i praksis fik det, at der samtidig blev givet mulighed for, at elever i 8.-10. klasse kunne følge undervisningen i et eller flere fag i realafdelingen, hvis de blev vurderet egnede til det. Samtidig blev det besluttet at oprette Folkeskolens Forsøgsråd til at følge den pædagogiske udvikling og vurdere lokale forsøgsansøgninger.[38] Det var altså dansk, orienteringsfagene, de praktisk-musiske fag og idræt, der herefter uden videre kunne være fælles i hele grundskoleforløbet.

Ændringen vakte stor debat. Eksempelvis kunne *Jyllands-Postens* Ove Bolbjerg konstatere, at »realeksamen bortfalder ikke i denne omgang, dvs. med de nye læseplaner, der skal tages i brug i folkeskolen formentlig 1. august i år [1970]. Men spørgsmålet er da også, om navnet er så afgørende. Når 1. reals andel af det samlede elevtal på 8. trin i 1968-69 udgjorde 47,9 % af hele årgangen, så er der i hvert fald stadig brug for realeksamens*niveauet*. Og – som formanden for Danmarks Realskoleforening, skolebestyrer Bent Christensen-Dalsgaard, Kolding, siger – kald så realeksamen, hvad I vil. Navnet er ligegyldigt, men ikke niveauet«.[39] De samlæste klasser bredte sig hurtigt, og i skoleåret 1973/74 udgjorde de 24,1 procent af eleverne på 8. klassetrin, 19,9 procent på 9. klassetrin og 11,5 procent på 10. klassetrin, også selvom 10. klasse først blev omfattet af paragraf 21-ordningen fra 1972, så skolerne indtil da havde måttet søge om tilladelse efter folkeskolelovens forsøgsparagraf.[40]

Debatten om den udelte skole tog på ny fart i 1971, efter at kommunalreformen i 1970 var kommet på plads. Udgangspunktet var denne gang læseplansudvalgets *Notat* fra juni 1971, hvor læseplansudvalget forslog en i princippet udelt 10-årig skole med niveaudeling i matematik, engelsk og tysk på 8.-10. klassetrin og i fysik-kemi på 9.-10. klassetrin samt nye frivillige afsluttende prøver i folkeskolen, hvor kun prøven efter 10. klasse skulle være på to niveauer. Hans Jensen betegnede det som det første resultat af læseplansudvalgets arbejde, »at vi i juni 1971 spillede ud med «Notatet» med den følsomme titel 'Notat om et grundlag for gennemførelsen af en reform af de grundlæggende skoleuddannelser'. Følsomt naturligvis, fordi vi uundgåeligt var tæt på en blanding af det skolepolitiske og det, man kunne betegne som noget rent pædagogisk. Det lod sig ikke adskille. Penneføreren og i høj grad også idémanden bag dette notat var undervisningsinspektør Per Iversen, der i et samarbejde til mange sider, men især med fag-

Tabel 3. Tilslutning til det 8. skoleår i procent.

	1960/61	**1963/64**	**1965/66**	**1966-67**
8. klasse	27	43	46	46
1. real	30	38	42	42
I alt	**57**	**81**	**88**	**88**

Efter Hans Jensens mening kunne en yderligere stigning ikke forventes, så længe det 8. skoleår ikke var obligatorisk – men det blev det så august 1972. Bemærk også, at flere elever gik i 8. klasse end i 1. real. Denne udvikling vendte i 1972, hvor beslutningskompetencen til valg af realafdelingen overgik fra lærerrådet til forældrene.

konsulent Asger Byrnak, fik sat styr på stoffet, så det blev læseligt og vel også læseværdigt.«[41] Hans Jensen noterede med tilfredshed, at Helge Larsen »tog notatet til sig og var med til at argumentere for de synspunkter, som heri var gjort gældende«.

Det blev dette forslag, som med mindre ændringer kom til at danne kernen i 1975-loven. Reformen blev ikke oplevet som en trussel fra Danmarks Realskoleforening.[42] Man tilkendegav her på lederplads sin tilfredshed med, at forældrenes mulighed for at vælge mellem offentlig og privat skole blev bevaret, og fortsatte: »Det kan meget vel gå sådan, at de private realskoler vil få en opblomstring, især hvis man ikke fra det offentliges side vil bevilge de nødvendige penge til gennemførelsen af den tilbudsskole, man synes at sigte imod. Ganske vist får offentlige og private skoler nogenlunde de samme vanskeligheder at kæmpe med, men de offentlige skoler i en større målestok, fordi de jo skal tage sig af alle elever, som ikke går andre steder hen.« Og man fik ret.[43] Både antallet af elever og af skoler voksede i de kommende år, jf. dette værks kapitel 13. Helge Larsen ville have fremsat lovforslag i oktober 1971, men så kom der valg i september 1971, og VKR-regeringen blev afløst af en socialdemokratisk mindretalsregering med Knud Heinesen som undervisningsminister. Han havde ikke samme hastværk med strukturreformen som med udvidelsen af undervisningspligt og opdelte derfor forslaget i to.[44]

Endelig ni års undervisningspligt. Knud Heinesen, der var undervisningsminister 1971-73, var en dygtig strateg, der med overblik og tålmodighed fik gennemført udvidelsen af undervisningspligten i 1972 og forberedte folkeskoleloven af 1975 – egenskaber, som også lyser ud af dette foto fra 1972, hvor han hjælper sin datter Signe med lektierne (foto Ulla Aue, Scanpix) ▸

Heinesens lille reform i 1972

Februar 1972 fremsatte Knud Heinesen forslag til den såkaldt lille reform om undervisningspligtens udvidelse fra syv til ni år – en af Socialdemokratiets mærkesager som redskab til øget lighed med hensyn til videre uddannelsesmuligheder. Opsplitningen af lovforslaget i to blev stærkt kritiseret af skolelovforligspartneren Venstre, som undlod at stemme om reformen i april 1972, idet mange her var modstandere af en udvidet undervisningspligt. Det var ligeledes forventet, at udvidelsen af undervisningspligten ville medføre øget frafald af skoletrætte elever på 8. og 9. klassetrin, men sådan blev det ikke.

Samtidig gennemførtes, foruden den ovenfor omtalte udvidelse af samlæsningsordningen efter paragraf 21 til også at omfatte 10. klassetrin, en overførelse af beslutningskompetencen fra lærerråd til forældre ved delingen af eleverne efter 7. klasse med henblik på videre skolegang i 8.-10. klasse eller i realafdelingen. Loven blev vedtaget på så sent et tidspunkt af skoleåret, nemlig april 1972, at de fleste skoler allerede havde formeret klasser og hold for det kommende skoleår. Det var derfor tydeligt at se, i hvor mange tilfælde forældrene omgjorde den placering, deres barn havde fået af skolen. I bemærkningerne til loven var forholdet omtalt således: »Ministeriet må imidlertid nære tillid til, at forældrene i langt de fleste tilfælde vil følge skolens rådgivning, og at ændringen derfor fortrinsvis vil få reel betydning, hvor også skolen er i tvivl om elevens egnethed.«[45] På Danmarks Realskoleforenings årsmøde i 1972 kommenterede formanden, skolebestyrer Bent H. Pedersen, sagen således: »Vi synes, at ministeriets tillid er blevet svigtet, og at det må give anledning til eftertanke, når vi for nylig kunne læse, at af 357 elever, som inden for Københavns skolevæsen var blevet frarådet realafdelingen, går de 119 – altså en tredjedel – efter forældreønske i realafdelingen.«[46]

At det ikke var en proforma-bestemmelse at overlade det til forældrenes afgørelse, om eleverne skulle optages i realafdelingen eller 8. klasse efter 7. klasse, kan bevidnes af dette kapitels forfatter, der på det tidspunkt som skolevejleder skulle danne hold i tilvalgsfag og valgfag for det kommende skoleår. På tidspunktet for lovens vedtagelse var alle klasser og hold allerede etableret efter sædvanlig lærerrådsvedtagelse, men nu be-

sluttede ganske mange forældre – andelen stemmer ganske godt med Københavnsresultatet – at placere deres barn i realafdelingen i modstrid med skolens rådgivning og lærerrådets beslutning. Undervisningsministeriets økonomisk-statistiske konsulent skrev i sin årlige rapport, at overførelsen af kompetencen vedr. elevernes optagelse i 1. real fra lærerråd til forældre medførte en stærkt øget tilgang til 1. real på bekostning af 8. klasse allerede det første år, og at denne tendens blev »yderligere forstærket i 1973-74«, hvor 55,9 procent af årgangen fortsatte i 1. real mod kun 40,6 procent i 8. klasse.[47]

Selvom ændringen gav skolerne en ekstra arbejdsopgave med at reetablere tilvalgs- og valghold, gav det nok også – set i eftertankens bakspejl – nogle elever øgede fremtidsmuligheder, i og med at flere fik mulighed for at prøve kræfter med realeksamensniveauet.

På vej mod indholdsreformen i 1975

Arbejdet med 2. del af reformen, indholds- og strukturændringerne, fulgte hurtigt efter, idet Knud Heinesen efteråret 1972 præsenterede et udkast til ny folkeskolelov med ordene »den første fuldstændige fornyelse af denne lov siden 1937«.[48] Det skulle vise sig, at der endnu var lang vej til en vedtagelse af dette lovforslag, som i betydelig grad var præget af socialdemokratiske ønsker om et opgør med sorteringsskolen og skabelse af en enhedsskole med sammenholdte klasser og undervisningsdifferentiering. Således blev karaktergivning og afsluttende prøver foreslået afskaffet og erstattet af lærerudtalelser. Navnlig dette punkt faldt mange, herunder også Danmarks Realskoleforening, for brystet, og man udtalte i høringssvaret, at »det er foreningens absolutte ønske, at eleverne udstyres med afgangsbeviser, der indeholder standardiserede udtryk eller talværdier, der er klart definerede. Skolen kan derudover give supplerende udtalelser om eleven.«[49] Af andre elementer i lovforslaget kan nævnes, at kursusdelingen blev opretholdt med »sideløbende kurser«, der skulle have samme udstrækning med hensyn til fagligt indhold, men kunne behandles i forskellig dybde. Det stod hurtigt klart, at der ikke kunne samles flertal for forslaget.

Ved en ministerrokade efteråret 1973 blev Ritt Bjerregaard undervisningsminister første gang. Hun genfremsatte Heinesens lovforslag, men det nåede ikke at komme til 1. behandling i Folketinget, førend der blev udskrevet valg december 1973, hvorefter Venstre i januar 1974 dannede regering med Tove Nielsen som undervisningsminister.

Venstre ønskede en »reformpause«, men da samlæsningsordningerne efter paragraf 21 bredte sig, og forsøgsprojekterne strømmede ind, blev det nødvendigt at skride til handling. Tove Nielsen udsendte sin revision af lovforslaget i december 1974 få dage efter, at der på ny var udskrevet valg. Hendes forslag adskilte sig på afgørende punkter fra det socialdemokratiske forslag, idet hun ikke gik ind for en enhedsskole, men for en udelt skole med tilvalg, herunder de afsluttende prøver bevaret, de sideløbende kurser erstattet af en egentlig niveaudeling, en kortere formålsparagraf og udvidet karaktergivning.[50] Knud Heinesens sideløbende kurser med forskelligt omfang skulle efter hendes opfattelse være kurser af både forskelligt indhold og forskelligt omfang. Om prøverne mente hun, at de »så afgjort« skulle bibeholdes, men hun så også gerne, »at det gamle realeksamenssystem ligesom blødes op«. I formålsparagraffen ønskede hun, at begreberne kundskaber og ansvar blev centralt placeret.

Efter valget kom på ny en socialdemokratisk regering med Ritt Bjerregaard som undervisningsminister. Hun ønskede en hurtig vedtagelse og genfremsatte derfor Tove Nielsens lovforslag. Sine ændringsforslag fremlagde hun i et samråd med folketingsud-

valget. De omhandlede formålsparagraffen, niveaudelingen på 8. og 9. klassetrin og karaktergivningens omfang. Det lykkedes hende at opnå forlig med Venstre, Det Radikale Venstre, Kristeligt Folkeparti og Socialistisk Folkeparti, hvorefter loven blev vedtaget 26. juni 1975. Danmarks Realskoleforening rettede i forbindelse med lovforslagets genfremsættelse henvendelse til Folketingets udvalg for undervisning og uddannelse. Man tilsluttede sig her en mere fleksibel skolestruktur med reelle muligheder for både elev- og undervisningsdifferentiering og erklærede sig åben over for nye prøveformer, der i højere grad afspejlede elevens selvstændige arbejde med stoffet, sam-

Kvinderne bag 1975-loven. Det socialdemokratiske folketingsmedlem og første rektor for RUC Erling Olsen sagde ved 2. behandlingen af den nye folkeskolelov 10. juni 1975: »På trappen op til Undervisningsministeriet hænger et stort maleri med en kraftig udstråling. Det forestiller to ganske spændende yngre kvinder med et meget velskabt nyfødt barn. I ministeriet hedder det allerede 'Ritt og Tove med folkeskoleloven'«. Maleriet »Kvinderne og barnet« er malet af Thorvald Hagedorn-Olsen i 1947 og befinder sig nu på Statens Museum for Kunst.

tidig med at man fremhævede betydningen af prøvernes niveau: »Det må stærkt understreges, at det faglige niveau må fastholdes, således at et fag, der efter 10. skoleår afsluttes på højeste niveau, mindst ligger på højde med det nuværende realeksamensniveau«.[51]

Den »fælles arbejdsmark« fjernet

I gymnasiet blev den treårige realafdeling med tilnavnet »den fælles arbejdsmark« med 1958-loven begrænset til to spor.[52] De Kommunale Gymnasieskolers Lærerforening forsøgte efter lovens vedtagelse at få disse stramninger opblødt ad administrativ vej, men ministeriet kunne kun gå med til, at man »ekstraordinært i det enkelte tilfælde kan tillade mere end to klasserækker på hvert trin, og at der ligeledes er mulighed for, at man kan tillade en gradvis afvikling af de visse steder forekommende meget store mellemskole- og realafdelinger ved kommunale gymnasieskoler«.[53] Slutresultatet stod ikke til diskussion: Ved optagelsen i gymnasiets 1. realklasse måtte der alene tages hensyn til, om eleven var skønnet »egnet til at gennemføre undervisningen i realafdelingen på tilfredsstillende måde og på normal tid«, og det skulle »tilstræbes, at elevholdene bliver lige så alsidigt sammensat som elevholdene i de almindelige realafdelinger«. Der var og blev ikke mulighed for, at gymnasiernes realafdelinger kunne sortere eleverne og nøjes med eliten.

Statskonsulent F.C. Kaalund-Jørgensen, der var en skarp samtidsanalytiker af uddannelsesforhold, beskrev i en komparativ oversigt over skolereformerne i de nordiske lande situationen som delvis parallel, dog således at gymnasiets modstand mod at afgive mellemskolens to første klassetrin havde været stærkest i Danmark: »Her holdt den højere skoles lærerorganisationer sig uden for forliget om nyordningen, og høje protester har lydt om, at 'gymnasieforløbet' blev både 'knækket' og for kort. Den skarpeste protest er dog fremkommen fra universiteterne, der i højofficielle skrivelser til Folketinget under lovens tilblivelse hævdede, at den nye ordning ville være 'en hindring for en dybere kundskabstilegnelse', og at det muligvis ville blive nødvendigt at indføre en supplerende forberedelse, før studenterne kunne påbegynde universitetsstudierne. Prote-

Tabel 4. Væksten i udbydere af hf 1968-78.

Udbydere af hf	**1968**	**1978**
hf-kurser ved gymnasieskoler i hovedstadsområdet	0	19
hf-kurser ved gymnasieskoler i provinsen	4	68
hf-kurser ved studenterkurser	0	2
Statens hf-kursus	1	1
hf-kurser ved seminarierne	11	10
Enkeltfagshf-kurser	-	56
Enkeltfagshf-kurser ved efg-skoler	-	15
I alt	**16**	**171**

Da hf også var præparandklassens afløser, tog seminarierne hurtigt uddannelsen til sig, mens gymnasierne var lidt længere om at indstille sig på de nye vilkår. Af eksamensplanen for juni 1968 fremgår, at der var prøver i biologi som fællesfag, samfundsfag som fællesfag, sang, formning og psykologi. Ved eksamen maj-juni 1978 var antallet af hf-udbydere mere end tidoblet, og væksten var alene sket på gymnasie- og enkeltfagskursusområdet.

sten blev kategorisk afvist af Folketinget. I denne konflikt mellem den akademiske verden og folkerepræsentationen blev det altså førstnævnte, der trak det korteste strå, og man kan vel betegne episoden som demokratiets sejr i Danmark over den højere skole i den næsten hundredårige kamp, der har stået om skolens struktur.«[54]

Gymnasiet var heller ikke tilfreds med den manglende mulighed for sortering ved optagelsen i 1. real, og debatten fortsatte i både fag- og dagspresse. Da der i perioden

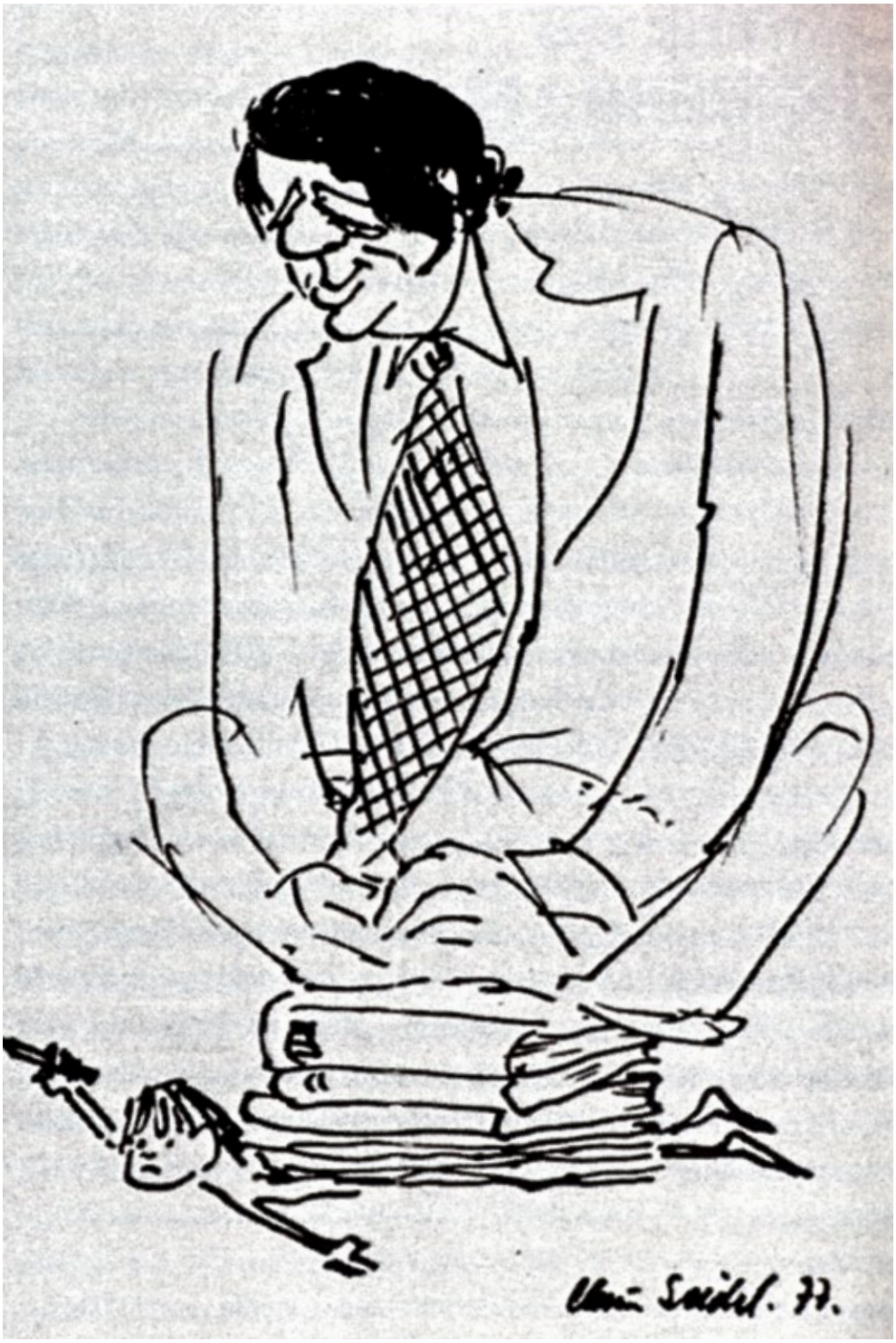

Erhard Jacobsen – en central aktør i indoktrineringsdebatten. Erhard Jakobsen var medlem af Folketinget fra 1953, først for Socialdemokratiet og 1973-1975 for partiet Centrumdemokraterne, som han stiftede. Han var borgmester i Gladsaxe 1958-73 og gjorde i denne periode meget for udbygningen af kommunens skolevæsen. Ellen Nørgaard opdeler i sin bog »Indoktrinering i folkeskolen« debatten i tre faser: Først den politiske venstrefløjs kritik af skolebøgernes indhold i slutningen af 1960'erne, herefter kritik fra den politiske midte og højrefløj af undervisningens indhold i første halvdel af 1970'erne og endelig hård kritik af lærerne i 2. halvdel af 1970'erne, hvor Erhardt Jakobsens borgmesterkollega i Ballerup Kaj Burchardt betegnede lærerne som »rendestensundervisere og venstreorienterede abekatte«. Erhardt Jakobsen spillede en hovedrolle i debattens to sidste faser, både lige før 1975-lovens vedtagelse og igen i 1977, hvor loven netop var begyndt at virke (tegning Claus Seidel, Folkeskolen 1977).

således var politisk medvind bag enhedsskoletanken, sang gymnasiets realafdeling efterhånden på sidste vers, og den ophørte helt i 1973.[55]

I praksis fik gymnasiet i stedet højere forberedelseseksamen (hf), og de overskydende lærerkræfter og lokaler kunne umiddelbart anvendes her, samtidig med at samfundets stigende velfærd bevirkede en øget tilgang til det almene gymnasium. Vedtagelsen af hf-loven i 1966 fik konsekvenser ved den følgende revision af folkeskoleloven, hvor der blev givet en ministerbemyndigelse til at stoppe oprettelsen af nye 1. realklasser ved kommunale gymnasier.[56]

Realisterne fyldte efterhånden ikke meget i gymnasiernes bevidsthed, hvor fokus klart var rettet mod studenterne. I takt med 1960'ernes vækst i både gymnasiet og hf valgte mange gymnasier selv at trappe ned på realklasserne, både med hensyn til antal spor og elevtal. Således havde Frederiksborg Statsskole ved skolens sidste realeksamen i 1973 blot 14 dimittender, mens der var 94 elever på hf.[57]

Indoktrineringsdebatten og dens konsekvenser

Direktoratet for Folkeskolen og Seminarierne og Direktoratet for Ungdomsundervisningen blev 1. februar 1974 samlet til Direktoratet for Folkeskolen, Folkeoplysning og Seminarier m.v., hvorefter Asger Baunsbak-Jensen, der i forvejen var direktør for Direktoratet for Ungdomsundervisningen, blev direktør for det sammenlagte direktorat. Baunsbak-Jensen havde kun siddet på posten i kort tid, da han blandede sig i indoktrineringsdebatten sammen med to borgmestre fra Københavns omegnskommuner, Erhardt Jakobsen fra Gladsaxe og Kaj Burchardt fra Ballerup, to vækstkommuner med et relativt højt børnetal og mange unge lærere.

I debattens hede blev det fremført, at lærerne bevidst påvirkede eleverne i venstreorienteret retning, men påstandene blev aldrig dokumenteret. Selvom indoktrineringsdebatten ikke resulterede i konkrete politiske tiltag, havde den dog som resultat, at der blev skabt en øget bevidsthed om politisk påvirkning i skolen. Lærernes upopulære arbejdsnedlæggelser ramte ikke arbejdsgiverne, men forældre og børn, og gav gode vækstbetingelser for den kritik af folkeskolens lærere, som indoktrineringsdebatten også var udtryk for.

Folkeskolens ry led under indoktrineringsdebatten.[58] I kontrast hertil opstod der august 1977 10 nye private grundskoler, heraf to kristne friskoler, en religiøs minoritetsskole og syv såkaldte reaktions-skoler. Talsmanden for Frie Grundskolers Fællesråd, skolebestyrer Knud Geckler, kommenterede udviklingen således: »De kristne skoler bliver startet, fordi forældrene er utilfredse med skolens holdning til kristendom. En del forældre reagerer også over for seksualundervisningen i folkeskolen. Men resten af skolerne er nok startet i protest mod nogle tendenser i folkeskolen. Erhard Jacobsen og ligesindede har været med til at sprede utilfredshed omkring folkeskolen, og forældrene mener ofte, at børnene lærer for lidt i den udisciplinerede folkeskole.« Geckler var dog ikke selv enig i dette forældresynspunkt.[59]

Fagenes stilling efter 1975-loven. Oversigten viser dels fagrækken efter 1975-loven, dels fagenes status som henholdsvis obligatoriske fag, tilbudsfag eller valgfag, dels om undervisningen var kursusdelt, dels prøvemulighederne. Bemærk yderste kolonne til højre med 10. klasse, hvoraf fremgår, at realeksamens afløser, folkeskolens udvidede afgangsprøve, kunne aflægges i fagene dansk, regning/matematik, engelsk, fysik/kemi og tysk. Det kan tilføjes, at folkeskolens afgangsprøve i fransk med hensyn til prøvekrav lå på linje med realeksamens; når den blev benævnt folkeskolens afgangsprøve, skyldtes det, at denne betegnelse overalt blev benyttet om første prøve i et fag (Uddannelse 1975). ▸

6. 1975-lovens næsten udelte trivselsskole

Med 1975-loven kom folkeskolen til at bestå af en etårig frivillig børnehaveklasse, en niårig grundskole med undervisningspligt og en frivillig 10. klasse. Der blev gjort definitivt op med tidligere opdelinger af eleverne i almen og boglig linje og realafdeling.

Oversigt over fagenes stilling efter den nye folkeskolelov

FAG / KLASSETRIN	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
Dansk	O	O	O	O	O	O	O	O	O^A	O^A_U
»Klassens time«	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Regning/matematik	O	O	O	O	O	O	O	Θ	$Θ^A$	T^A_U
Idræt	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Kristendomskundskab (religion)*	O	O	O	O	O	O	O el. O		O	T
Formning	O	O	O	O	O→	→	→	V	V	V
Musik	O	O	O	O	O→	→	→	V	V	V
Historie			O	O	O	O	O	V	V	V
Geografi			O	O	O	O	O	V	V	V
Biologi			O	O	O	O	O	V	V	V
Samtidsorientering								O	O	O
Håndarbejde	←	←	←	O→	→	→	→	V^A	V^A	V^A
Sløjd	←	←	←	←	O→	→	→	V^A	V^A	V^A
Hjemkundskab	←	←	←	←	←	O→		V^A	V^A	V^A
Engelsk					O	O	O	Θ	$Θ^A$	$Θ^A_U$
Fysik/kemi							O	O	$Θ^A$	T^A_U
Tysk							T	T	T^A	T^A_U
Latin									T^A	
Fransk										T^A
Maskinskrivning								V^A	V^A	V^A
Fotolære								V	V	V
Drama								V	V	V
Filmkundskab								V	V	V
Motorlære og andre værkstedsfag								V	V	V
Arbejdskendskab								V	V	V

* På 1.-9. klassetrin hedder faget kristendomskundskab. Det er obligatorisk på 1.-6., 7. *eller* 8., samt 9. klassetrin. I 10. klasse hedder faget kristendomskundskab/religion.

O = Obligatorisk fag ifølge loven
T = Tilbudsfag (*skal* tilbydes, deltagelse frivillig)
V = Valgfag (*kan* tilbydes, deltagelse frivillig)
A = Folkeskolens afgangsprøve
U = Folkeskolens udvidede afgangsprøve
← Faget kan gøres obligatorisk på klassetrinnet ifølge lokal beslutning
---- Kursusdelt undervisning (grundkursus og udvidet kursus)

Samlæsningsbestemmelserne på 8.-10.-klassetrin var nu et overstået stadium, men i stedet kom mulighederne for undladelse af kursusdeling. Der blev opfundet et helt nyt begreb, nemlig tilbudsfag, der betegnede fag, som kommunen skulle oprette, og som eleverne kunne vælge, og man indførte på alle klassetrin en obligatorisk »klassens time« til sociale og almenpædagogiske opgaver samt undervisning i obligatoriske emner.

Af den nye lovs mange ændringer fik det stor betydning, at strukturen på den tidligere realafdelings klassetrin blev ændret, så undervisningen herefter principielt var udelt undtagen i de kursusdelte fag regning/matematik, engelsk, tysk på 8.-10. klassetrin og for fysik-kemi på 9.-10. klassetrin. I de kursusdelte fag var det elever og forældre, der foretog valget mellem grundkursus og udvidet kursus. Delingen i de kursusdelte fag kunne dog med ministeriets godkendelse undlades på 8. og 9. klassetrin, hvis det blev indstillet af både skolens lærerråd og skolenævn og kommunens skolekommission. På 10. klassetrin måtte man ansøge efter forsøgsparagraffen.

Afgørende var det også på prøveområdet, at realeksamen blev afløst af folkeskolens udvidede afgangsprøver. Folkeskolens afsluttende prøver, dvs. folkeskolens afgangsprøve efter 9. klasse og folkeskolens udvidede afgangsprøve efter 10. klasse, blev gennemført første gang i henholdsvis 1978 og 1979. Det var en erklæret målsætning, at kravene ved folkeskolens udvidede afgangsprøve skulle holde mål med den hidtidige realeksamen.[60] Nyt var, at eleverne selv skulle indstille sig til prøve, og at de kunne indstille sig fag for fag, til forskel fra realeksamen, der ligesom i sin tid mellemskoleeksamen udgjorde en samlet fagpakke. Debatten bølgede, om det var muligt at videreføre realeksamens velkendte kvaliteter i de nye prøver, eller om ændringen ville betyde en niveausænkning. I forældrekredse var skepsissen over for den udelte skole betydelig. Både af denne årsag og på grund af indoktrineringsdebatten som ovenfor anført, foretog mange derfor et aktivt tilvalg af private grundskoler, jf. tabel 6.

Hvordan gik det med fagene?

Umiddelbart efter 1975-lovens vedtagelse blev arbejdet med læseplansarbejdet efter de ændrede rammer sat i gang. Som nyudnævnt fagkonsulent i fransk og latin pr. 1. august 1975 blev forfatteren til dette kapitel således som noget af det første involveret i udarbejdelsen af de nye fagbeskrivelser. De kom til at bestå i fagmål, læseplaner og undervisningsvejledninger for hvert enkelt fag, udformet efter Carl Aage Larsenske principper, hvor formålet, der er bestemt af filosofiske, politiske og samfundsmæssige værdier, styrer undervisningens indhold og dette igen undervisningens tilrettelæggelse. Arbejdet blev udført i undervisningsinspektør Per Iversens regi, og sekretær på de mange første hæfter var fagkonsulent i tysk Asger Byrnak. Per Iversen sagde selv om arbejdsprocessen: »I arbejdet med den endelige redigering af faghæfterne, der jo forelå i udkast fra Folkeskolens Læseplansudvalg, havde jeg uvurderlig støtte af professor Carl Aage Larsen. Han arbejdede altid i det stille, var meget diskret, men jeg kunne altid regne med ham, når jeg havde brug for en sikring af, at foreslåede formuleringer i fagmålene havde den nødvendige sammenhæng med det overordnede formål.«[61]

Det blev til 28 hæfter i 1976, fem i 1977, to i 1979, tre i 1980, og i perioden 1981-91 blev der udsendt endnu 20 hæfter samt tre håndbøger. Nogle af disse hæfter var revisioner af de først udsendte faghæfter.[62] Revisionerne kunne have flere årsager. Det var især fagsynet, dvs. efter hvilke kriterier et fags indhold blev udvalgt, som udløste ændringer, ikke mindst ved regeringsskift. Det var således bl.a. begrundelsen for revisionerne i 1984, hvor den nye borgerlige regering ønskede et andet værdigrundlag tilgodeset i fa-

gene historie og dansk. Ændringer kunne også berøre sammensætningen af fagrækken. Således besluttede Anker Jørgensen III-regeringen (1978-79) en revision, hvor historie og idræt blev styrket og latin »slagtet«, idet faget ændrede status fra tilbudsfag på 9. klassetrin og adgangskrav til sprogligt gymnasium til valgfag på 10. klassetrin.[63]

Ordvalget om latinens afskaffelse var et tegn på, at de private realskoler så anderledes på faget end politikerne i Folketinget. Latinundervisningen forsvandt meget hurtigt ud af folkeskolen, men blev i et vist omfang bevaret i de frie grundskoler.[64] Hvor latinun-

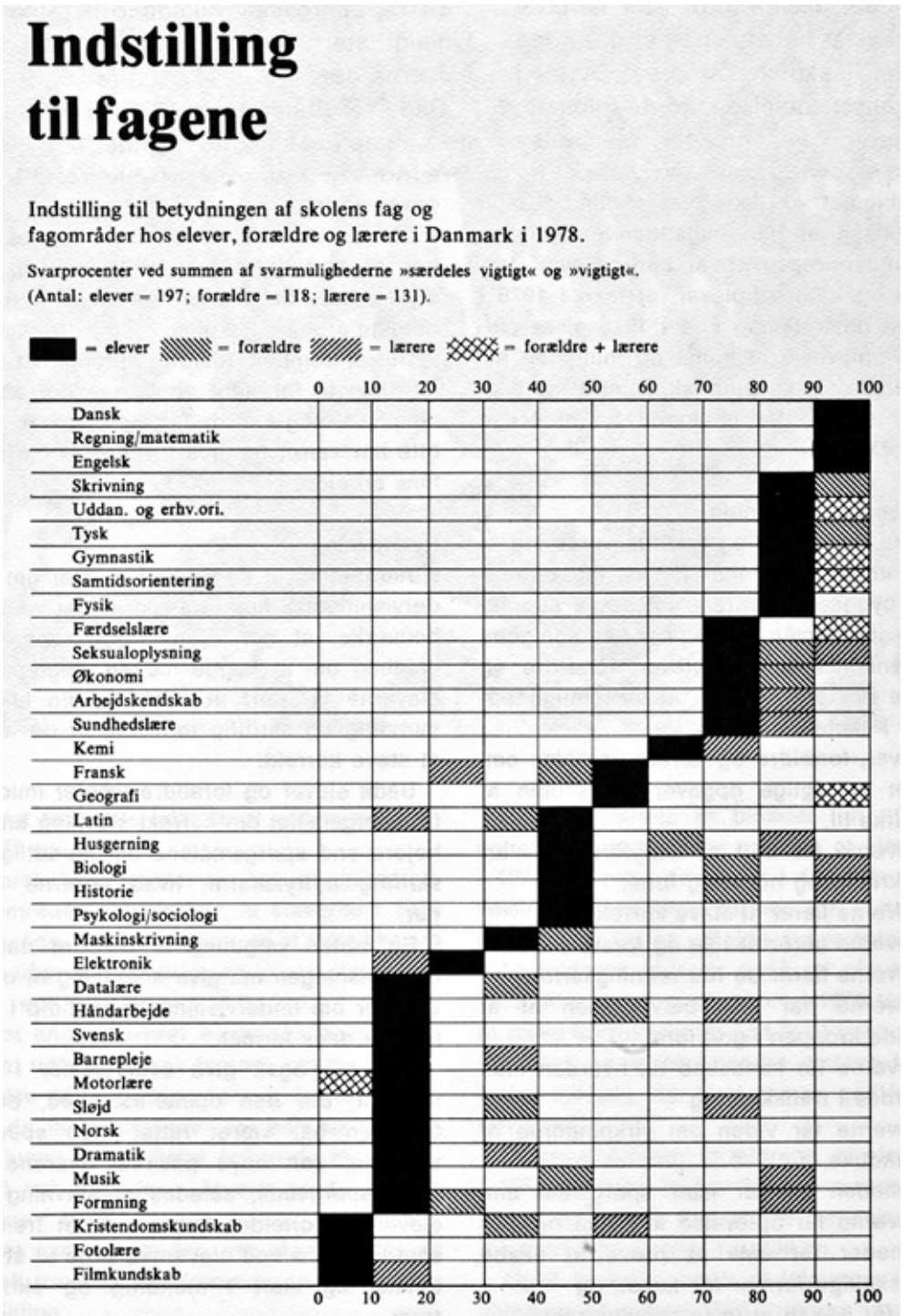

Elevernes indstilling til fagene. Poul Skov, leder af forskningsenhed på Center for Grundskoleforskning, Danmarks Pædagogiske Universitetsskole, Aarhus Universitet, undersøgte i sin disputats »Værdinormer om skolen« fra 1983, hvordan elever, forældre og lærere i 1978 – dvs. da den nye lov næsten var fuldt implementeret – vurderede fagenes betydning. Det fremgår, at der med hensyn til de fleste af de gamle realeksamensfag er et betydeligt sammenfald mellem de tre parters vurderinger (Pædagogisk Orientering 1980).

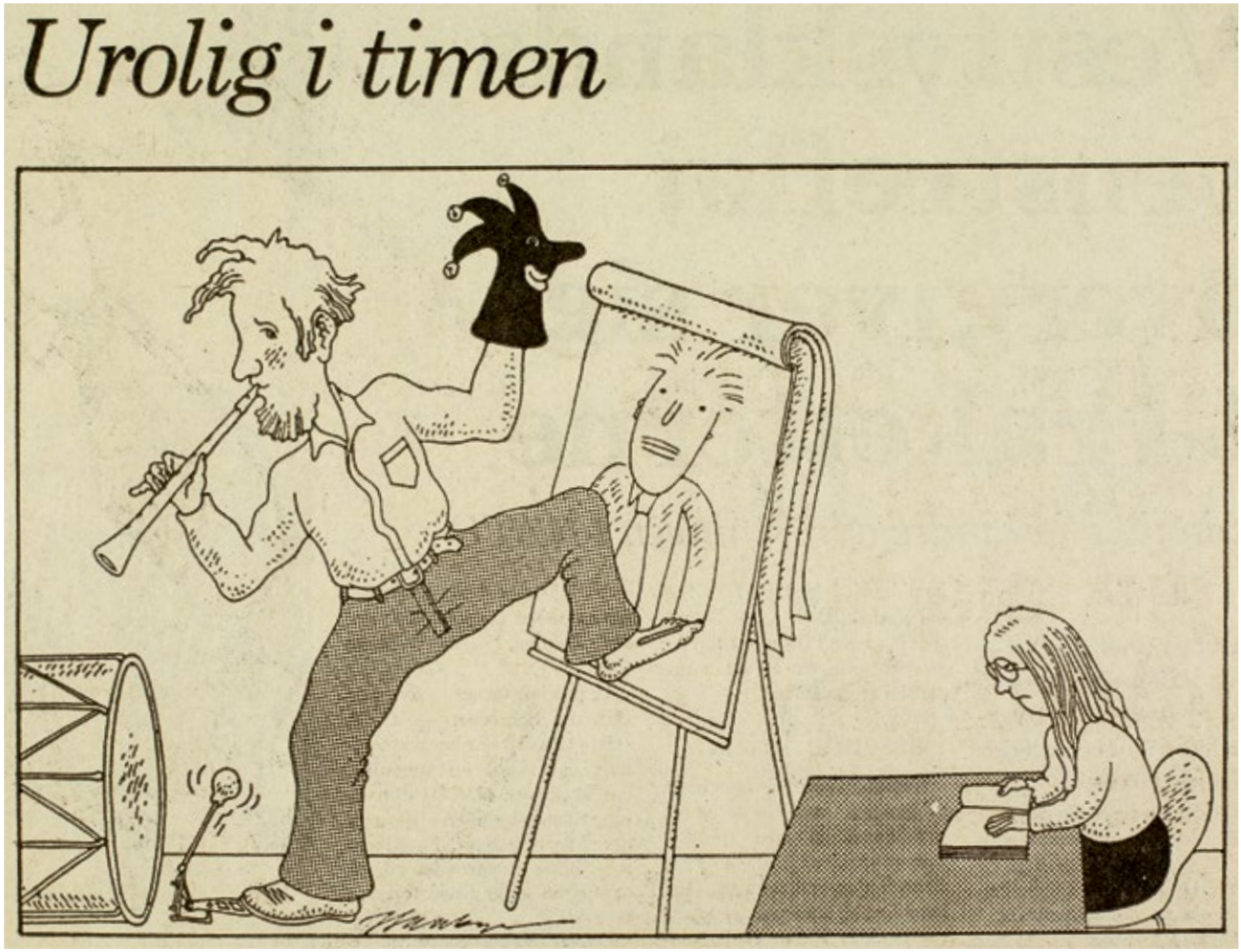

Kundskaber og kreativitet. Af førnævnte undersøgelse af Poul Skov fremgår også, at der er fag, de tre parter vurderede forskelligt, bl.a. prioriterede lærerne de musiske fag højere end eleverne, der foretrak »hårdere« fag som matematik og fremmedsprog (Politiken 28. november 1979).

dervisningen før lovændringen havde tilslutning fra godt en tredjedel af en årgang, var den i folkeskolen stor set bortfaldet året efter, mens den kommunale ungdomsskole oplevede øget tilslutning, og de private grundskoler nåede op på 84 hold fordelt på 62 private grundskoler med i alt 1.047 elever. Alt i alt udgjorde elevtallet dette år cirka en tredjedel af elevtallet året før. At faldet ikke var større, skyldtes hovedsagelig de private realskoler.

Blev realafdelingens faglige kvalitet så videreført under den nye lov? Fagenes indhold og prøvekravene ved realeksamen var før beskrevet i de blå og brune betænkninger og herefter i ovennævnte faghæfter. Ud fra en komparativ vurdering af læseplanerne på udvidet niveau må undervisningen siges at holde mål med realafdelingens, jf. kapitel 13. Ved udformningen af de udvidede afgangsprøver var opgavesektionerne da også i høj grad opmærksomme på, at realeksamensniveauet skulle fastholdes.

Voksende pres på kursusdelingen

Bevægelsen hen imod enhedsskolen fortsatte i de efterfølgende år. Andelen af elever i udelt matematikundervisning steg således fra fire procent af eleverne i skoleåret 1977/78 til 66 procent i 1990/91. Samtidig faldt andelen af elever på grundkursus fra 35 procent til 8 procent, mens faldet på udvidet kursus var fra 61 procent til 26 procent. Der var således god dokumentation for, at man med 1993-loven kunne lade den sidste form for

niveaudeling bortfalde.[65] Niveauet for realeksamens ækvivalent, folkeskolens udvidede afgangsprøve, var dog til stadighed et nøgletema.

Overgangen pr. 1. april 1975 til statstilskud efter objektive udgiftskriterier (bloktilskud) på folkeskoleområdet betød, at statens finansielle interesse i at begrænse lærerskematimeforbruget bortfaldt. Muligheden for en central styring af lærerskematimeforbruget blev samtidig fastholdt som en sikring af, at undervisningen kunne opfylde lovforslagets almindelige forudsætninger og elevernes udbytte af undervisningen i de enkelte fag, også på det gamle realeksamensniveau.

Et udslag af begyndende brug af ressourcestyringsprincipper kom eksempelvis til udtryk ved 1975-lovens vejledende timefordelingsplan, som i nederste linje anførte et gennemsnitligt timetalsforbrug pr. elev. Ressourcestyringens nøgletalstænkning slog hurtigt igennem i kommunernes uddannelsesbudgetlægning, ikke mindst på grund af 1980'ernes faldende elevtal og den generelle samfundsøkonomiske udvikling, som i disse år var præget af »kartoffelkure« mv. På skoleområdet blev principperne eksempelvis realiseret gennem skolenedlæggelser, skolesammenlægninger og fyringer efter SIFU-princippet,[66] hvad der i de følgende år drænede folkeskolen for yngre lærere – for forældrene ikke just nogen garanti for, at folkeskolens kvalitetsniveau blev opretholdt.

Den kombinerede mål- og ressourcestyringstænkning blev på uddannelsesområdet hjulpet godt på vej af kursusvirksomhed for ledere m.v. på Den Kommunale Højskole i Grenå og rundt om lokalt i Kommuneforeningens regi. I Danmark blev tankerne bl.a. formuleret i den daværende konservativt ledede regerings moderniseringsprogram fra 1984. Tankegangen slog for alvor igennem i 1990'erne, men først ved overenskomstfornyelsen i år 2000 blev de på folkeskolens område på trods af stor modstand i lærergruppen realiseret som Ny Løn, hvor en mindre del af lønpuljen blev konverteret til individuelle kvalifikationstillæg, så lønnen ikke mere som hidtil var en rent anciennitetsbaseret løn.

Lighedsbestræbelser og de private skolers vækst

Som et led i opretholdelsen af folkeskolens kvalitet søsatte undervisningsminister Ritt Bjerregaard kort før 1975-lovens vedtagelse arbejdet med U90, idet hun bad Det Centrale Uddannelsesråd (CUR) om at udarbejde en »redegørelse for det danske samfunds samlede uddannelsespolitik for de næste 15 år«.

I 1978 var redegørelsen klar. Den belyser de samfundsmæssige forudsætninger for en videreudvikling af skolen og nævner bl.a., at tidligere værdinormer som respekt for myndigheder og foresatte er »afløst af andre som demokrati, medindflydelse, retssikkerhed, lighed og fri mulighed for at udøve kritik«. Mest kendt blev U90 formentlig for sin behandling af lighedsproblematikken, udtrykt som spørgsmålet om resultatlighed eller ressourcelighed for den enkelte elev, og for tanken om de fire liv: Familielivet, fritidslivet, arbejdslivet og samfundslivet, som »i lige grad må tilgodeses gennem uddannelsen«.

U90 blev centrum for tidens uddannelsesdebat. Tidens Skole inviterede på lederplads både folketingspolitikere og foreningernes medlemmer til at ytre sig.[67] Bertel Haarder kommenterede den således: »Det centrale Uddannelsesråds rapport U90 synes at være resultatet af en uhellig alliance mellem håndplukkede socialdemokrater og organisationsrepræsentanter (der i hovedsagen også er socialdemokrater) […] Ikke mærkeligt, at rapportens forslag er kostbare, fantasiløse og bureaukratiske.« Og han sluttede med at sige, at det »er at spilde statens penge og travle menneskers tid at holde liv i den blæksprutte af uddannelsesråd og andre råd, der til stadighed formørker vandene i ud-

dannelsesdebatten« – et tidligt indspark til den udvalgssanering, som skete for fuld udblæsning ved Fogh-regeringens tiltræden i 2001.[68] Debatten satte sig ikke konkrete spor i udviklingen på længere sigt, men U90 kan måske betegnes som uddannelsesområdets sidste store lighedsmanifestation i anden halvdel af 1900-tallet.

Med den borgerlige firkløverregering fra 1982 blev Bertel Haarder undervisningsminister første gang, og værdisæt af mere liberalt tilsnit kom til at præge uddannelsesområdets udvikling, f. eks. i det såkaldte Perspektivudvalg, som fik til opgave at beskrive, hvilke grundlæggende kundskaber og almene værdier skolen skulle give danskerne med ind i det 21. århundrede.[69] Men det ændrede ikke de private skolers vækstrate.

De private skolers øgede andel af elevpopulationen førte til en intens offentlig debat. Parametre var her bl.a. det faldende børnetal, som satte ind i skoleåret 1978-79, og en samfundsøkonomi, som man allerede på dette tidspunkt vidste ville nødvendiggøre yderligere spareforanstaltninger i den offentlige sektor.

Problemer i folkeskolen. Emnet var nok et møde værd på formandsniveau. Jørgen Jensen var formand for Danmarks Lærerforening 1972-84 og Bjarne Jønsson formand for Frie Grundskolers Lærerforening 1974-96 (Tidens skole 1981). ▸

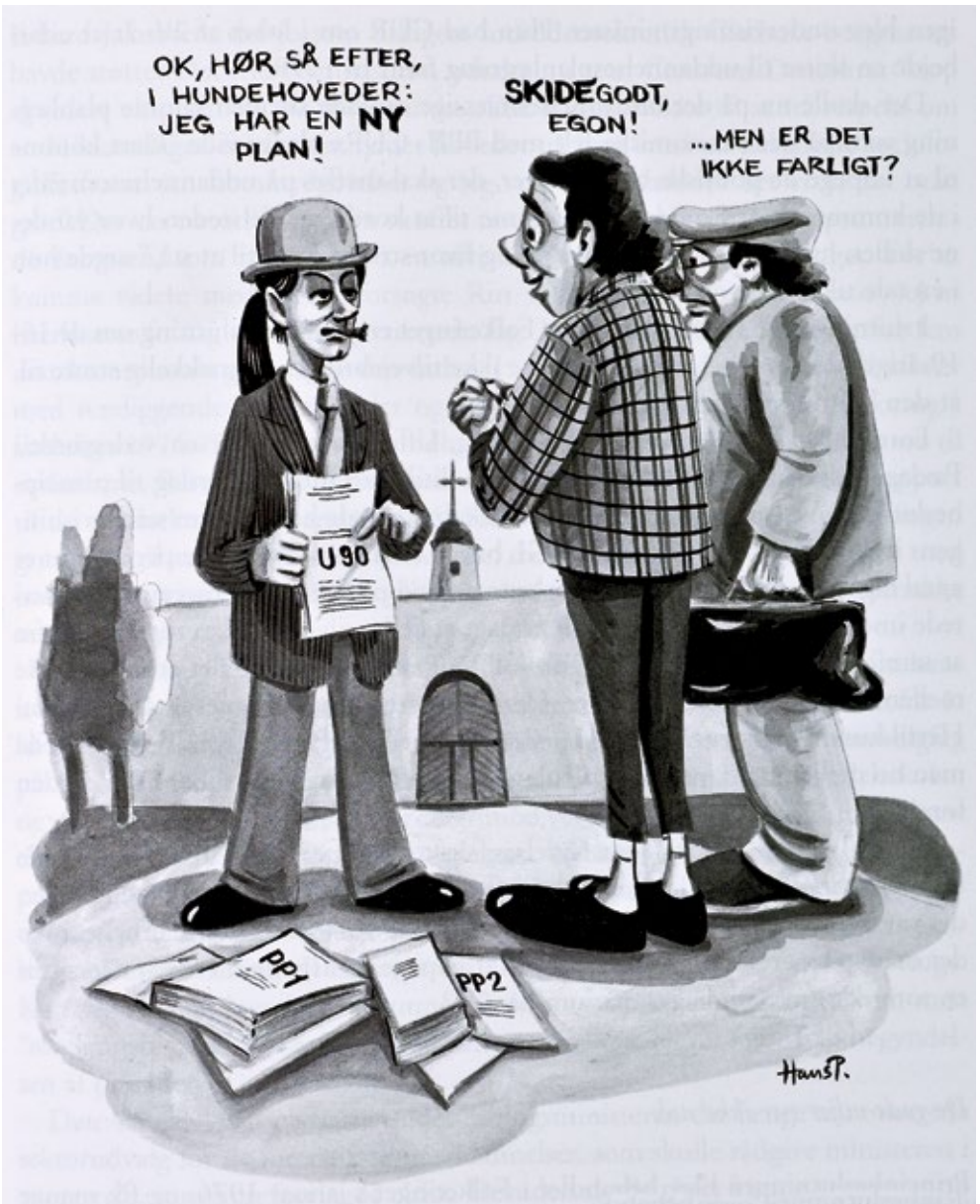

◂ U90 og uddannelsesdebatten. Med U90 fik Ritt Bjerregaard i 1978 sin plan, som i Hans Petersens streg med sine allusioner til Olsen-bande-filmene ikke blev levnet megen gennemslagskraft. Planen var ifølge indledningen til bind 1 med Ritt Bjerregaards ord en »udredning af, hvad samfundet skal og kan gøre ved uddannelserne«. På grundskoleområdet blev dette i U90 bl.a. udmøntet i forslag om opblødning af skolens stive rammer med skemafrie dage til aktiviteter uden for skolen og modulordninger – alt i alt en stærk kontrast til den faktiske uddannelsessituation fra midten af 1990'erne med krav til folkeskolen om øget faglighed (tegning Hans Petersen, GL's arkiv).

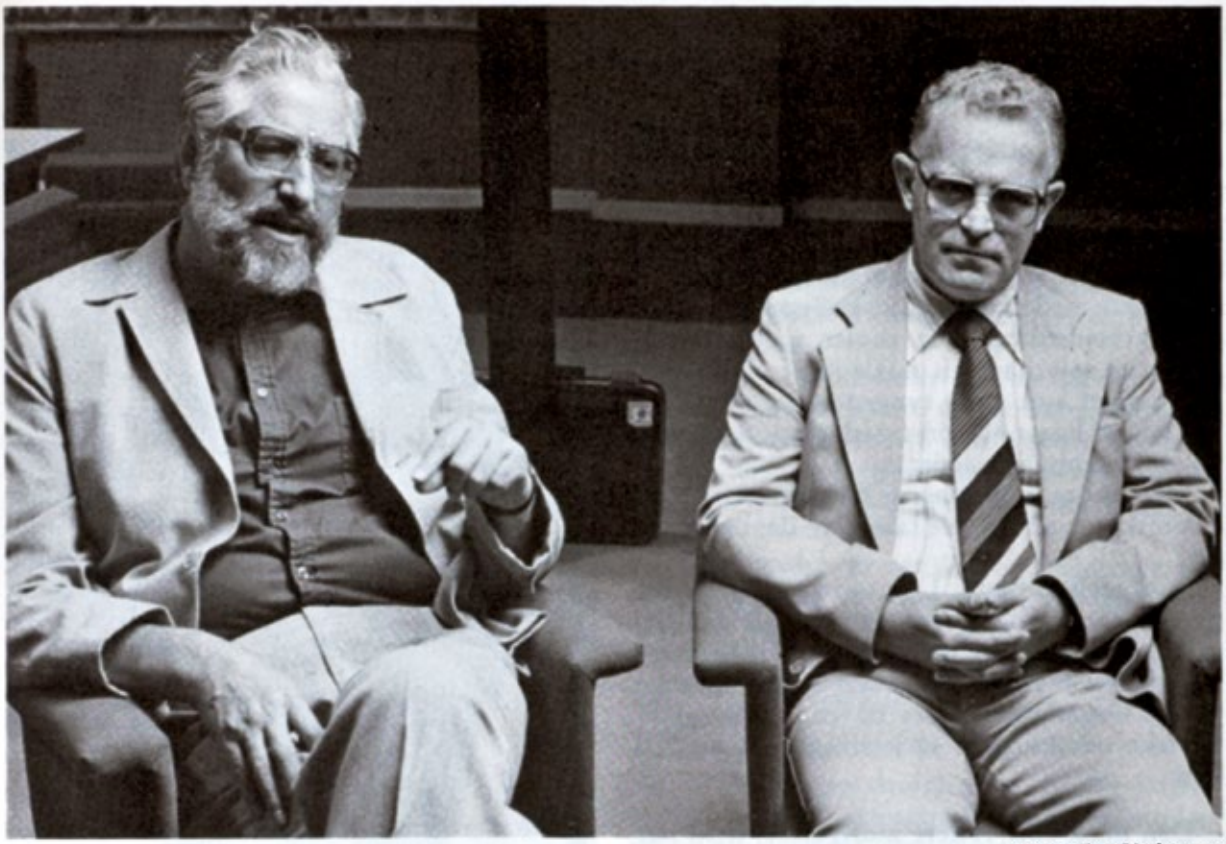

Foto: Per Kjelstrup.

Der er problemer i folkeskolen. Klart! Men man skal passe på ikke at overdrive. Efterhånden er der krise alle steder. Vi skal focusere på de problemer, der er, og så søge at løse dem.

Jørgen Jensen.

Det er ikke folkeskolen, der har krise. Samfundet gennemløber nogle strukturændringer, som selvfølgelig afspejler sig i både den offentlige og den private skole.

Bjarne Jønsson.

Organisationer – Deres modpart
Tillidsrepræsentanternes betydning
Skolebilledet – Overenskomstaftaler
Tjenestetidsforhandlinger
Besparelser – Faldende elevtal

Samtale om disse og flere emner med formanden for LC og DLF Jørgen Jensen og formanden for FGL Bjarne Jønsson ved Jakob Gormsen

LC står for Lærernes Centralorganisation – DLF for Danmarks Lærerforening – FGL for Frie Grundskolers Lærerforening

Tidens Skole bragte foråret 1981 et dobbeltinterview med Jørgen Jensen, formand for Danmarks Lærerforening, og Bjarne Jønsson, formand for Frie Grundskolers Lærerforening.[71] Jørgen Jensen medgav her åbent, at der var problemer i folkeskolen, men at man i stedet for at overdrive dem skulle forsøge at finde løsninger. Bjarne Jønsson sagde hertil, at det ikke var »folkeskolen, der har krise. Samfundet gennemløber nogle strukturændringer, som selvfølgelig afspejler sig i både den offentlige og den private skole«. Jørgen Jensen nævnte bl.a.: »Jeg har aldrig udtalt mig imod frie og private skoler. Jeg har sagt, at begge parter skal have lige og rimelige vilkår […] Men hver folkeskole skal ikke have sin egen skolelov, for så ville det ikke længere være en folkeskole, men 2000 frie skoler, og det er ikke ideen med folkeskolen.« Bjarne Jønsson svarede hertil: »Jeg kunne ønske og unde folkeskolen at få friere rammer, men det er et skolepolitisk spørgsmål. Vi skal konkurrere på, at folkeskolen står for noget, som befolkningen og Folketinget har fastsat, man ønsker af den almindelige skole. Den private skole skal så være et pædagogisk alternativ for de mindre grupper, der altid findes i et sundt demokratisk samfund […] Vi skal ikke konkurrere på økonomiske vilkår og lignende.«

De frie skolers mulighed for at udnytte de større frihedsgrader i undervisningens tilrettelæggelse resulterede bl.a. i pædagogisk udviklingsarbejde, som ikke altid kunne have fundet sted i folkeskolen. Eksempelvis var forfatteren til dette kapitel tilknyttet et fransk-projekt på Randers Realskole.[72] Projektet, der havde to lektioner på 8. klassetrin, to lektioner på 9. klassetrin og tre-fire lektioner på 10. klassetrin, kan på flere måder ses som en forløber for valgfagsordningen under 1993-loven, hvor det blev muligt at læse et prøveforberedende tredje fremmedsprog på 8.-10. klassetrin. At er sådant projekt kunne gennemføres med omkring 20 procent af eleverne på de pågældende klassetrin, skyldtes ikke mindst opbakning fra en fremsynet og liberal skoleledelse, jf. følgende udtalelse fra skolebestyrer Johs. Harbo. »Når undervisningen i mange tilfælde er lykkedes så godt,

Tabel 5. Fordeling af elever på 10. klassetrin på folkeskoler, frie grundskoler og efterskoler.[75]

	1992-93	1993-94	1994-95	1995-96	1996-97	1997-98	1998-99	1999-2000	2000-01	2001-02	2002-03	2003-04
10. klasse i alt	42.224	42.705	43.016	40.535	39.468	36.434	36.417	34.348	34.370	33.103	32.311	31.585
Andel af årgangen	66 %	69 %	69 %	67 %	67 %	66 %	66 %	65 %	63 %	60 %	60 %	57 %
Fordelt på skoleform i procent												
Folkeskoler	68 %	64 %	62 %	60 %	58 %	56 %	55 %	53 %	50 %	51 %	50 %	48 %
Frie grundskoler	9 %	10 %	10 %	10 %	10 %	10 %	10 %	10 %	12 %	10 %	10 %	10 %
Efterskoler	23 %	28 %	28 %	30 %	31 %	34 %	35 %	37 %	38 %	39 %	40 %	42 %

I takt med, at presset på folkeskolen gennem de senere årtier er øget, er efterskolernes elevantal vokset støt, ikke mindst på 10. klassetrin. I efteråret 2006 var der mere end 25.000 elever fordelt på 257 efterskoler, heraf cirka 60 procent i 10. klasse.

skyldes det den frihed, lærerne har haft i undervisningen, samt lærernes indflydelse på planlægningen i de forskellige faser.«[73]

Efterskolerne blev i perioden en vigtig udbyder af folkeskolens udvidede afgangsprøve og dermed på dette felt arvtager til realeksamen. Efterskolerne førte i de første år en rolig tilværelse, hvor man især hentede sine elever fra landdistrikter med få uddannelsesmuligheder efter 7. klasse, men fra 1967 fik de mulighed for at afholde folkeskolens afsluttende prøver og dermed give samme tilbud som folkeskolens 8., 9. og 10. klasse, og det tiltrak unge fra byen. Selvom efterskolernes undervisning i de traditionelle skolefag kan minde om folkeskolens, ofte dog med et musisk-kreativt eller praktisk udgangspunkt, har skolerne samtidig været opsat på også at varetage den prøverettede del af undervisningen, jf. dette værks kapitel 13.[74]

Væksten i den private skolesektor fortsatte i de følgende år uændret, på 10. klassetrin især i efterskolesektoren.[76]

7. Den udelte skole og 1993-loven

Først med 1993-loven blev der skabt en enhedsskole uden elevdifferentiering, men alene med undervisningsdifferentiering, idet kursusdelingen blev ophævet. Tilbage stod en mulighed for holddannelse, som blev stærkt diskuteret i lovens første år. Men parterne bag forliget om 1993-loven fandt sammen om følgende præcisering: »Holddannelse kan ikke på forhånd tilrettelægges for et helt år ad gangen, og den overvejende del af den samlede undervisning skal være fælles. Selv om det almindelige vil være, at holddannelse sker i løbet af skoleåret, kan holddannelse også foretages i begyndelsen af skoleåret. Dette kan dog kun være tilfældet i fag, hvor en klasse videreføres uændret i det følgende skoleår med den samme lærer/lærerteam«.[77]

Loven blev forberedt i perioden 1988-92 ved det fireårige 7-punktsprogram med den efter sin tid betydelige økonomiske ramme på 100 mio. kr. årligt. Der blev herved for

Tabel 6. De private skolers elevtal vokser.[70]

År	Folkeskolen		Private skoler	
	Antal elever	Andel af alle grundskoleelever	Antal elever	Andel af alle grundskoleelever
1970/71	682.413	94,0	43.535	6,0
1980/81	725.269	92,6	57.982	7,4
1990/91	549.262	89,1	67.200	10,9
1995/96	513.695	88,3	68.095	11,7
2005/06	596.281	86,8	90.807	13,2
2008/09	582.658	85,9	95.972	14,1

Den procentvise andel af privatskoleelever set i relation til det samlede elevtal i grundskolen blev fordoblet fra 1970 til slutningen af 1990'erne. Den er også siden steget støt, så 14,1 procent af eleverne i skoleåret 2008/09 gik i private skoler. Som det ses, tog væksten fart, efter at 1975-loven var fuldt implementeret og folkeskolens form og indhold dermed kendt af elever og forældre.

første gang på grundskoleområdet taget et nyt værktøj i brug til central styring af pædagogisk udvikling: Ministerielle udmeldinger af indsatsområder og puljestyring, hvor den enkelte skoles motiverede ansøgning ligger til grund for en ekstra ressourcetildeling. Fremgangsmåden har siden fået betydelig udbredelse.[78] I omtrent samme periode gennemførtes det såkaldte KUP-projekt (*k*valitets*u*dviklings*p*rojekt), hvor det centrale spørgsmål var sammenhæng og kvalitet i fagene.[79] Derpå fulgte i efteråret 1992 et anderledes tilrettelagt, men ligeledes centralt initieret udviklingsprojekt, det såkaldte »16 kroners-projekt«, hvor målet var at styrke undervisningsdifferentiering ved at give skolevæsenerne en puljesum beregnet som 16 kr. pr. elev til det enkelte skolevæsens frie anvendelse.

1993-loven, der blev vedtaget af et bredt flertal i Folketinget bortset fra Det Konservative Folkeparti, medførte også efter de frie grundskolers mening »adskillige positive og interessante nyskabelser […] f.eks. udvidelsen af det generelle timetal, bestemmelserne om fremmedsprogsundervisningens organisering samt indførelsen af faget Natur og Teknik i 1.-6. klasse«.[80] Lovens konsekvenser for folkeskolen blev fulgt med stor opmærksomhed fra de frie grundskoler, så man fortsat kunne fremstå som et reelt og attraktivt alternativ til folkeskolen. Bortfaldet af kursusdelingen på 8.-10. klassetrin, der var sidste led i gennemførelsen af den udelte skole, styrkede denne position, idet de frie skoler i kraft af deres skolefrihed kunne fastholde en delingspraksis, hvis de ønskede det – efter nogle forældres mening en garanti for, at man stadig kunne få en bedre eksamen på udvidet niveau.

Fornyelser og kritik

1993-loven omfattede en række fornyelser, herunder den obligatoriske projektopgave på 9. og 10. klassetrin.[81] Desuden understregedes princippet om undervisningsdifferentiering, og folkeskolens afgangsprøver blev strammet op, jf. lovens almindelige bemærkninger: »Afgangsprøverne vil være differentierede og indeholde opgaver af varierende sværhedsgrad. Afgangsprøverne vil således rumme mulighed for alle elever.« Sagt med andre ord: En afskaffelse af grundkursusniveauet skulle åbne for øgede krav ved afgangsprøverne. Der blev ikke ændret på de udvidede afgangsprøver ved denne lejlighed, og det udvidede prøveniveau blev derfor ikke berørt.

Skolerne tog vel imod ændringerne. Men lærernes kommunalisering i 1993 og de samtidig indførte arbejdstidsregler med opgørelse i U-, F- og Ø-tid samt især de stadig mere kritiske, komparative OECD-rapporter medvirkede til at sætte spørgsmålstegn ved folkeskolens faglige kvalitet. Det førte til en polarisering af synspunkterne, som ikke styrkede folkeskolens anseelse, og forældre foretrak i stadigt stigende omfang de private skoler.

Nye 10. klasse-prøver i 2000

Selvom det tiende skoleår kun i ringe grad var berørt af 1993-lovens ændringer, var det alligevel omdiskuteret i de følgende år, hvad der i 1999 førte til en revision af folkeskolelovens bestemmelser om 10. klasse med virkning fra august 2000.[82] Som et led i realiseringen af regeringens målsætning om, at 95 procent af alle unge skulle gennemføre en ungdomsuddannelse, indførtes en ændret vejledningsindsats, hvor eksempelvis projektopgaven på 10. klassetrin blev erstattet af en obligatorisk selvvalgt opgave om elevens valg af uddannelse og erhverv, samt en faglig stramning. Her blev bl.a. fagene dansk, matematik og engelsk obligatoriske, mens projektopgaven blev begrænset til 9.

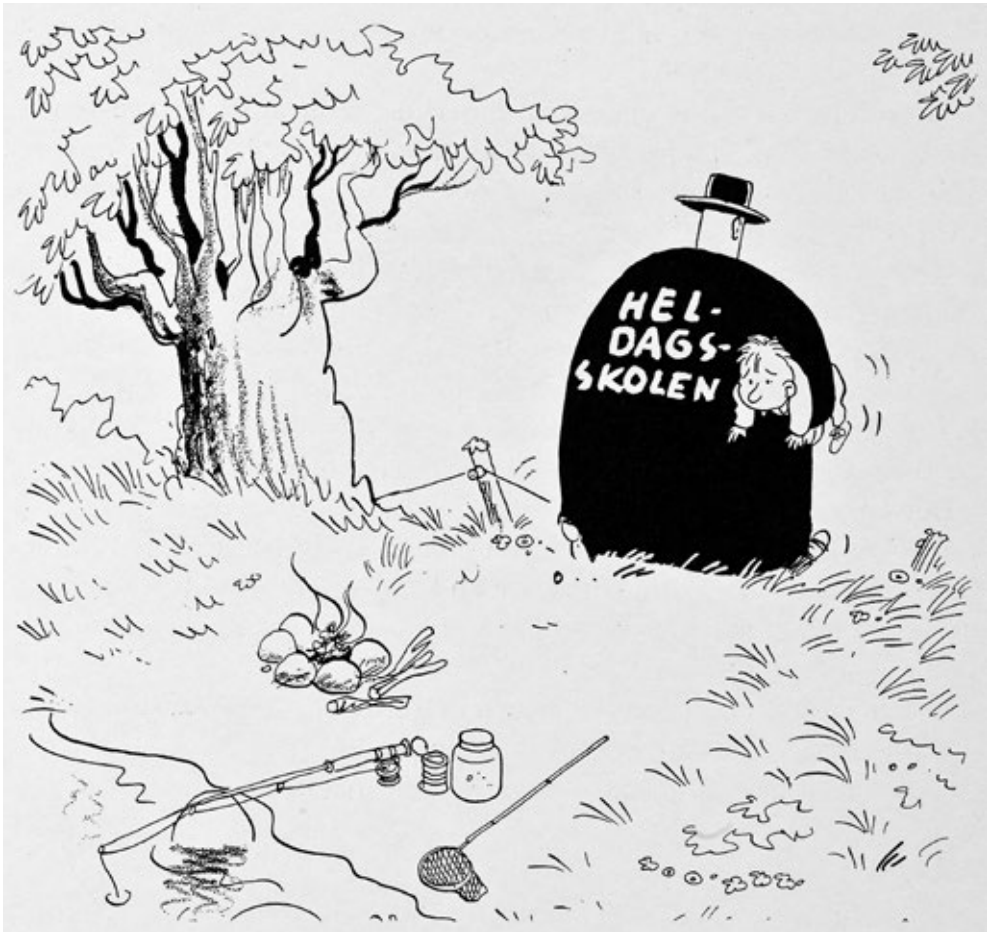

Kursskifte? Med 1993-loven skabtes den udelte skole eller helhedsskolen, som den også er blevet kaldt, med en øget institutionalisering af børn og unge til følge. Helhedsskolen blev en heldagsskole, hvor undervisning og fritidsaktiviteter sammenflettes. Illustrationen er fra Niels Holst og Julius: »Det er nødvendigt at sejle«. Her er, som det nævnes i bagsideteksten, den danske folkeskole »fanget i høj sø«, men »den, der ikke sætter sejl, risikerer stadig at kuldsejle«. Med kursskiftet i 2001 blev der givet øgede muligheder for holddannelsen, men heldagsprincippet med bl.a. skolefritidsordninger i forlængelse af skoledagen blev der ikke rørt ved. Sejlene var sat, men kursen blev kun delvis omlagt.

klasse og på 10. klassetrin erstattet af en obligatorisk selvvalgt opgave i relation til elevens personlige uddannelsesplan, der ligeledes blev obligatorisk. Folkeskolens udvidede afgangsprøve blev erstattet af 10. klasse-prøven, der uændret var en enkeltfagsprøve på udvidet niveau.[83] Enkeltfagsprincippet blev yderligere udbygget, så det blev muligt at aflægge alene den mundtlige eller alene den skriftlige prøve inden for samme fag.

Et af de omdiskuterede punkter under lovforslagets tilblivelse var mulighederne for, at de frie skoler, dvs. især efterskoler, stadig kunne tilbyde et alternativt 10. skoleår. Skolernes aktive indsats i denne fase af lovgivningen bidrog væsentligt til, at disse muligheder blev bevaret, i og med at det fire ugers introduktionskursus, også kaldet brobygningsforløbet, blev trukket tilbage efter høringsprocessen. Det endelige resultat blev derfor, at brobygning forblev et frivilligt tilbud, ikke mindst af hensyn til de frie skolers bevægelsesfrihed.

Loven blev evalueret af PLS Rambøll i 2003. Den tog udgangspunkt i den siddende borgerlige regerings intentioner om at øge andelen af unge, der gik i gang med en ungdomsuddannelse direkte fra 9. klasse, så 10. klasse kunne målrettes en såkaldt kernegruppe af »elever, som ikke er parate til at vælge ungdomsuddannelse efter opfyldelsen af 9 års undervisningspligt som følge af manglende afklaring, manglende modenhed eller manglende faglige kvalifikationer« – i evalueringen benævnt klynge 1.[84] Evalueringen viste, at langt størstedelen af 10. klasse-eleverne tilhørte gruppen af målrettede uddannelsesorienterede unge. PLS Rambøll konkluderede på baggrund heraf, at intentionerne »til dels er blevet indfriet«, men bemærkede også, at »det største udbytte – fag-

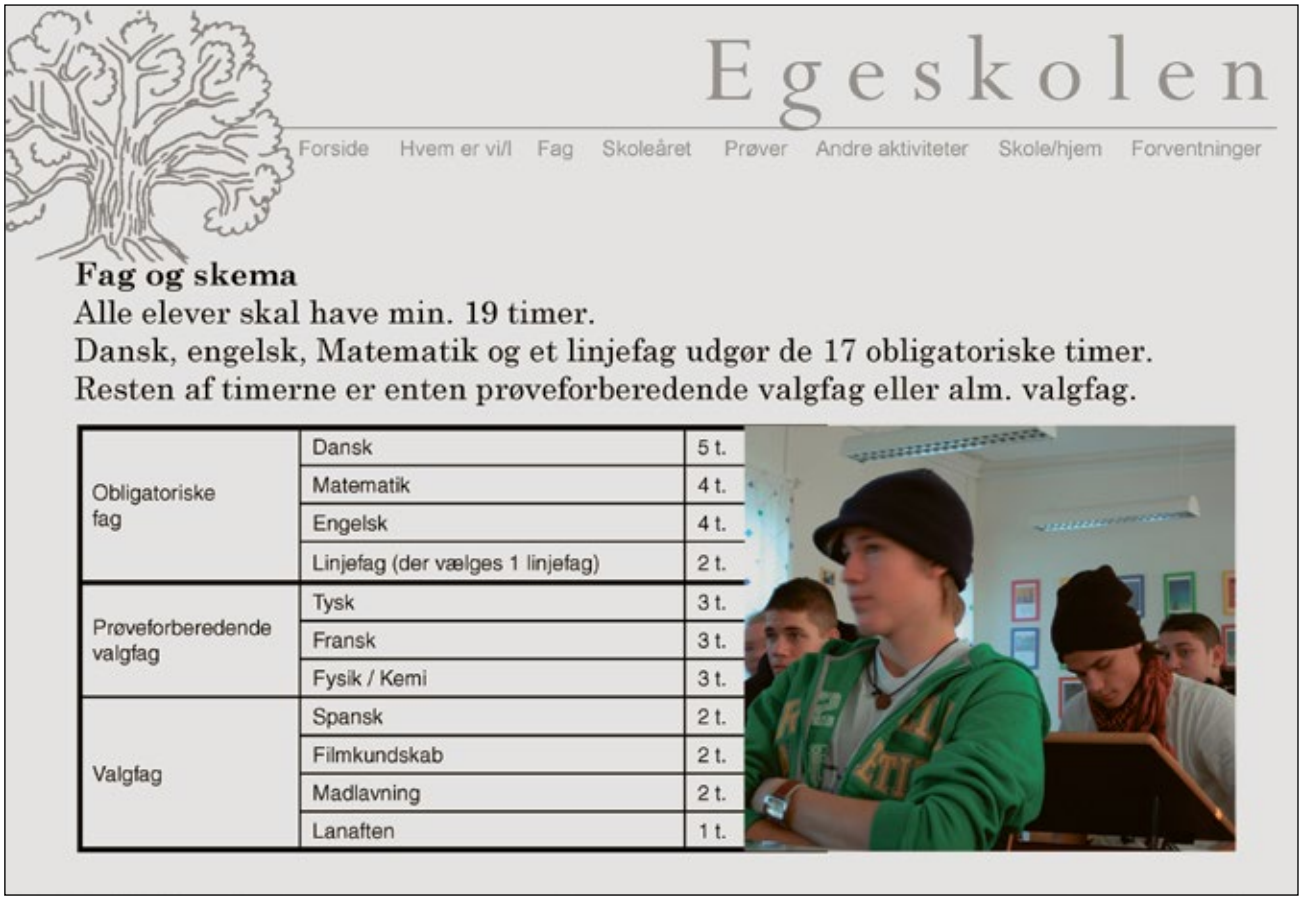

Eksempel på 10. klasse. Fagrækken i 10. klasse var på Egeskolen i Værløse kommune i skoleåret 2009/10, som det ses, udbudt i puljer af henholdsvis obligatoriske fag, prøveforberedende valgfag og egentlige valgfag. Som det fremgår, er det stadig muligt at sammensætte en 10. klasseundervisning med samme fagrække som realeksamen (Egeskolen).

ligt såvel som personligt – opnår de elever, som er mest afklarede, modne og fagligt stærke«. Ingen tvivl om, at regeringspartierne gerne havde set 10. klasse begrænset til klynge 1.

Den politiske uro om tiende skoleår blev ikke dæmpet af evalueringen, og det blev fra politisk side ofte omtalt som et forsinkende led i de unges samlede uddannelsesforløb, mens man fra administrativt hold i folkeskolen fandt skoleåret for dyrt i udgifter pr. elev, da klassekvotienten var relativt lav og præget af afgang til såvel gymnasiale uddannelser som efterskoler. Resultatet blev, at stadig flere kommuner samlede deres elever på en af kommunens skoler eller oprettede et særligt 10. klasse-center. Dette skete både af økonomiske årsager og for at kunne tilbyde en bred vifte af undervisningstilbud, herunder folkeskolens afsluttende prøver på udvidet niveau. Den første 10. klasseskole var Egeskolen i Furesø Kommune oprettet i 1988, og den fik snart følgeskab af lignende centre over hele landet.[85] PLS Rambøll kommenterede i sin evaluering af 10. klasse-loven dette med, at »lovændringen i et vist omfang har haft indflydelse på den overordnede struktur for 10. klasse«.

Etableringen af 10. klassecentre tog fart efter lovændringen, og i 2008 havde således cirka 85 af landets 98 kommuner centraliseret kommunens 10. klasser.[86] Der er ikke altid tale om oprettelsen af et decideret center alene for 10. klasseeleverne. Der ses også eksempler på, at kommunerne har valgt at samle 10. klasserne på en eller nogle få af kommunens skoler, mens man i enkelte mindre kommuner har indgået overenskomst med nabokommunen om oprettelsen af 10. klasse, så kommunen ikke selv har undervisning på 10. klassetrin – en ordning, der ikke ligger så langt fra 1950'ernes landsby-

ordnede skoleordning, hvor man henviste elever, der ønskede en eksamen på realeksamensniveau, til skoler uden for kommunegrænsen.

8. Opgør med den bløde folkeskole og skærpede faglighedskrav

Efter det politiske systemskifte i 2001, hvor Anders Fogh Rasmussen dannede regering med de konservative, blev opstramningen mærkbar overalt i uddannelsessystemet og fik ikke mindst indgribende konsekvenser for grundskolen. Der blev rokket ved tilliden til folkeskolens præstationsniveau og sluteksamen – og tilstrømningen til de private skoler øgedes fortsat.

Stramninger og skærpede faglighedskrav

VK-regeringens første revision af folkeskoleloven fandt sted i 2003, ikke i form af en ny lov, men med skærpede indholdskrav til faglig viden hos den enkelte elev, økonomikrav om flere elever i klasserne og indførelse af bindende minimumsårstimetal og obligatoriske »Fælles Mål« for undervisningen.[87] Samtidig blev mulighederne for holddannelse øget og timetallet for dansk, matematik og idræt udvidet. Endelig blev engelskundervisningen rykket endnu et år frem til 3. klassetrin, ligesom der blev indført krav om indholdsbeskrivelser i børnehaveklassen. Dette blev af både offentlige og private skoler opfattet som en stramning og en centralisering af grundskolen. De frie skolers oplevelse af situationen blev under overskriften »Tre år med Tørnæs« bl.a. karakteriseret således:

Skiftedag. Ved skiftedag i Undervisningsministeriet i 2001 gav Ulla Tørnæs sin forgænger den radikale Margrethe Vestager en gul sydvest som symbol på friheden og den fælles bagage, som hun fandt, de begge bar med sig fra den sydvestjyske hjemegn, mens Margrethe Vestager forærede sin efterfølger en håndtaske med kort hank, så den ikke kunne nå andre end regeringen og dens støtteparti. Taskens indhold var et ukogt, skrøbeligt og ikke garanteret salmonellafrit hønseæg som symbol på, at selvom systemet ser robust ud, så er det ikke større og stærkere end menneskene i det. Der blev længere mellem de brede forlig i Ulla Tørnæs' tid som undervisningsminister (foto Peter Olsen, image2use).

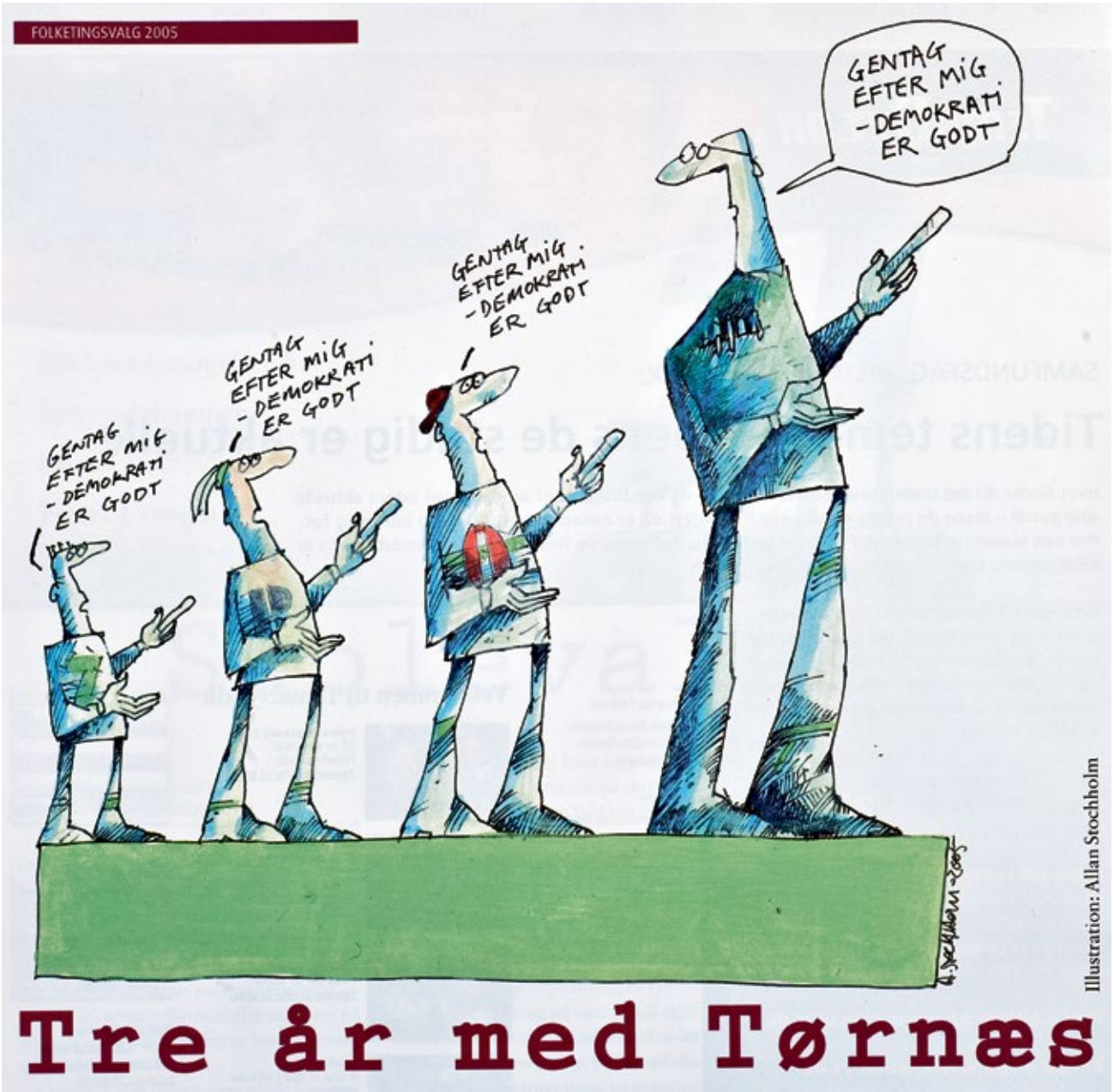

Tre år med Tørnes. Demokratibegrebet blev bl.a. sat i relief af regeringens opgør med smagsdommere, udskiftning af råd og nævn og opstramninger på tosprogsområdet (tegning Allan Stochholm, Frie Grundskoler 2005).

»PISA, OECD-rapporter, flere test, ballade om såvel kristne som muslimske skoler, tosprogedes faglige niveau, mere tilsyn og tilsyn på en anden måde. Nogle mener, at Ulla Tørnæs som undervisningsminister har værnet de frie skoler mod et nærmest hetzlignende politisk pres, mens andre mener, hun er ved at sælge ud af friskoletraditionens kronjuveler.« [88] Den ændrede kurs for skolernes pædagogiske udvikling kom bl.a. til udtryk gennem forsøgs- og udviklingsprogrammet »En skole i bevægelse« fra foråret 2003, der omfattede syv indsatsområder, herunder ændrede prøve- og arbejdsformer.

Ulla Tørnæs blev i 2005 afløst af Bertel Haarder på undervisningsministerposten. Kort efter sin tiltrædelse som undervisningsminister i anden periode tilkendegav han over for *Frie Grundskoler* sit syn på de frie skoler. At han fra sin opvækst i et grundtvigiansk højskolemiljø var vel bekendt med, at »de frie højskoler er imod alt, hvad der kommer fra staten. Undtagen penge. Jeg ved det, jeg hører jo selv til dem […] Det vig-

tigste ved friskoletraditionen er, at muligheden er der. Det er ikke noget formål i sig selv, at så mange som muligt skal gå i friskole eller privat grundskole […] De vil fortsat øge andelen af ungdomsårgangene, fordi det ligger i tiden, at mange forældre gerne vil føle, at de selv bestemmer, selv vælger. Og så ligger der også i tiden, at skoler skal have en holdning og en profil. De skal kunne gøre rede for, hvad de vil med børnene. Og det er der flere af de frie skoler, der kan […].«[89] I praksis skete der det, at han videreførte regeringens ønske om øget kontrol med både de offentlige og de frie skoler; i sidste tilfælde ved med meget små ændringer at genfremsætte Ulla Tørnæs' forslag til revision af friskoleloven med stort set uændret ordlyd.[90]

I 2006 blev folkeskolens arbejdsvilkår endnu en gang strammet med indførelse af nationale test, elevplaner, obligatoriske afgangsprøver og kvalitetsrapporter,[91] jf. dette værks kapitel 10 og 13. Især de første tre punkter var omdiskuterede, ikke mindst det omfattende arbejde for lærerne med udførelsen fra 1. august 2006 af individuelle elevplaner med oplysninger om resultater af den løbende evaluering og deres opfølgning herpå.[92] Med hensyn til de nationale test blev det fastsat, at landsresultaterne skulle offentliggøres i form af en samlet national præstationsprofil, men allerede foråret 2010 blev der fra regeringens side fremsat ønske om offentliggørelse af de enkelte skolers resultater.[93]

De mange stramninger kan ses som et opgør med folkeskolens skolepolitiske profil i anden halvdel af 1900-tallet, men de kan også tolkes som et forsøg på at fastholde kvaliteten fra den tidligere realskoleundervisning.

Øget central styring af de frie skoler

Også de frie skoler har fået strammet deres arbejdsvilkår efter 2001. En ændring af friskoleloven i november 2004 vakte stærk modstand i friskolekredse, men resultatet blev alligevel skærpet tilsyn i de frie skoler.[94] Stramningerne, der var udløst af ønsket om at kunne stille krav til undervisningen på frie skoler med udelukkende eller en dominerende andel af tosprogede elever, kom imidlertid til at omfatte samtlige frie grundskoler.[95] Lovforslaget indeholdt foruden øgede krav til danskkundskaber hos skolens lærere, bestyrelsesmedlemmer og tilsynsførende også krav til skolerne om at udarbejde slutmål, delmål og undervisningsplaner – et brud på sektorens frihedstradition.

Selvom ministeren havde regeringspartiernes opbakning, splittede forslaget hans eget parti Venstre. Således bad partiets nyudnævnte skoleordfører Britta Schall Holberg sig fritaget for at være ordfører på regeringens lovforslag, og den senere integrationsminister Birthe Rønn Hornbech meddelte, at hun ville stemme nej til lovforslaget, idet hun mente, at loven var »udtryk for et sporskifte i Venstre, som jeg ikke vil være med til. Vi har forladt friheden og det liberale og overdynger de frie skoler med regler, som om det var folkeskolen«. Alt i alt en kraftig stramning af de frie skolers frihedsgrader, uanset et politisk ønske om en stærk sektor af frie grundskoler, men hvor man lovgivningsmæssigt så sig nødsaget til at gribe ind i de tre legendariske frihedsrettigheder: forældreretten, mindretalsretten og skolefriheden.[96] Men også her kan resultatet ses som et ønske om at fastholde kvalitative fagkrav.

Kommunalreformen pr. 1. januar 2007 havde både direkte og indirekte styringsmæssige konsekvenser for stort set alle uddannelsesområder bortset fra de erhvervsgymnasiale ungdomsuddannelser og de lange videregående uddannelser. Allerede under lovens forberedelse advarede formanden for Frie Grundskolers Lærerforening Arne

Pedersen mod skolenedlæggelser under overskriften »Farlig fremgang«: »Det er erfaringen fra de hidtil kendte sammenlægninger, at et af de første områder, der bliver rationaliseringsobjekt, er skoleområdet. Det at nedlægge skoler er i næsten alle kommuner et meget ømtåleligt problem, fordi skolerne i lokalområderne ofte er den eneste tilbageværende kulturinstitution […] Der er stor sandsynlighed for, at en kommunal strukturændring til væsentligt større kommuner […] vil medføre mange skolenedlæggelser, og der er lige så stor sandsynlighed for, at mange af disse skolenedlæggelser vil medføre oprettelse af nye lokale frie skoler.«[97]

Også Danmarks Privatskoleforening var opmærksom på problemstillingen og mente, at »det nok [er] realistisk, at vi i løbet af en mindre årrække vil se 'justeringer' i de nye kommuner, så mindre folkeskoler lukkes, og eleverne flyttes til større skoler«. Man advarede også om, »at vi risikerer at sejre os selv ihjel, hvis der lukkes 300 folkeskoler og dernæst åbner 250 små privatskoler i de kommende år«. Og man tilkendegav på baggrund heraf, at nyoprettede privatskoler fortsat bør være holdningsskoler med et bestemt pædagogisk eller ideologisk grundlag og ikke protestskoler.[98]

9. Fornyet kamp om 10. klasse

Ændringerne i folkeskoleloven i 2003 gav ikke ro omkring 10. klasse. Regeringen fremsatte efteråret 2005 derfor forslag til en grundlæggende reform af undervisnin-

Computeren vinder frem. Som de elektroniske lommeregnere bredte sig i skolerne i 1970'erne, er computerne slået igennem i grundskolen siden 1993-loven. De har ikke alene vundet indpas som undervisningsmidler, men anvendes også ved de nationale test. Folkeskolens afgangsprøver i biologi og geografi er elektroniske prøver, og computere er tilladt hjælpemiddel ved de skriftlige prøver i dansk og fremmedsprog. Her er det elever fra 9. klasse på Åkjærskolen i Skive, som er til prøve i skriftlig fremstilling i maj 2003 (foto Steen Agger, Scanpix).

gen efter 9. klasse, »så den alene målrettes de svageste elevers overgang til ungdomsuddannelse – primært erhvervsuddannelse. Der skal være tale om egentlige brobygningsforløb, så vidt muligt med praktikophold i virksomheder«. »En rigtig hovedpine« kaldte Bertel Haarder problemstillingerne omkring 10. klasse i et interview i 2005, og han tilføjede: »Det er utrolig svært, og der er en livlig diskussion i mit eget parti, hvor især den jyske del af Venstre er stærkt præget af efterskoletraditionen. Det respekterer jeg fuldt ud. Men jeg skal jo leve op til regeringsgrundlaget, hvis mål er, at vi skal have 95 % i stedet for kun 85 % til at gå videre med en uddannelse efter folkeskolen«.[99] I kølvandet på finanslovsaftalen i 2005 inviterede undervisningsministeren derfor til drøftelser af regeringens planer om at nedlægge 10. klasse og i stedet etablere »en ungdomsklasse målrettet unge, der mangler grundlæggende faglige færdigheder, er uafklarede, fravælger eller falder fra en ungdomsuddannelse«. Dette ville have betydet et farvel til det udvidede niveau på 10. klassetrin, dvs. det gamle realeksamensniveau.

Den følgende tids debat viste, at det ikke var så enkelt endda at skaffe sig af med 10. klasse. Der blev etableret en underskriftindsamling mod regeringens ungdomsklasseforslag under mottoet »Styrk 10. klasse«.[100] Bag den stod så bred en forsamling som Frie Skolers Lærerforening, Danmarks Lærerforening, Frie Grundskolers Fællesråd, Efterskoleforeningen, Formidlerne, Forældreorganisationen Skole og Samfund, Husholdnings- og Håndarbejdsskoler og Landsforeningen af 10. klasseskoler i Danmark. Mere end 90.000 underskrifter blev det til, som tilsluttede sig tilkendegivelsen fra organisationerne bag indsamlingen om, at »10. klasse er ikke problemet, men en del af løsningen, når det gælder flere i ungdomsuddannelse«.[101] En meningsmåling udført af Ritzau under overskriften »Danskerne vil bevare 10. klasse« blev i *Frie Grundskoler* kommenteret således: »Der er ikke stor opbakning at spore uden for regeringslokalerne på Christiansborg til planerne om at nedlægge 10. klasse. To ud af tre danskere siger nej til at nedlægge 10. klasse og erstatte den med en ungdomsklasse for svage elever, mens 27 % af danskerne siger ja.«[102] Også DLF var stærkt på banen, hvor næstformanden Stig Andersen udtrykte sig således: »Forslaget har tidligere ikke kunnet samle flertal i Folketinget. Nu forsøger regeringen så at få det smuglet ind i velfærdsforhandlingerne – sikkert i håb om at få det med i en større forhandlingspulje. Det er en meget utiltalende måde at lave politik på […] Og jeg tror, at flere dropper ud af ungdomsuddannelserne, hvis de ikke har været i en bred 10. klasse.«[103] På linje herned var også Gymnasieskolernes Lærerforening, der mente, at »mange unge bruger 10. klasse til at kvalificere deres uddannelsesvalg, til at modnes og til at erhverve sig yderligere faglige kvalifikationer. En målretning af 10. klasse vil derfor giver flere uddannelsesskift […] I dag fortsætter knap 60 % af eleverne i 10. klasse på en gymnasial uddannelse. Af disse fortsætter en stor del på hf […] Kursistgrundlaget for det 2-årige hf vil forsvinde, hvis 10. klasse målrettes erhvervsuddannelserne. Det vil være både forligsbrud og regelbrud, fordi det senest i forbindelse med hf-reformen blev slået fast, at 10. klasse fortsat skulle være den primære adgangsvej.«[104]

Selvom regeringspartierne umiddelbart ikke ville opgive deres forslag, fandt kampen om, hvorvidt 10. klasse skulle målrettes de svageste elever eller fortsætte med sin hidtidige brede målgruppe, en løsning ved aftale af 2. november 2006 mellem regeringen, Socialdemokraterne, Det Radikale Venstre og Dansk Folkeparti om indholdet i en ny 10. klasse. Resultatet blev en næsten uændret videreførelse af den kendte 10. klasse og altså ikke en ungdomsklasse for de svage elever, da der langt ind i regerings-

◂ Naturfag – også for piger. Debatten om folkeskolens kvalitet har efter PISA-undersøgelserne i høj grad været fokuseret på læsning, matematik og naturfag. Resultaterne var mindst deprimerende i matematik: Danmark blev i naturfag i år 2000 nr. 22 af 27 lande, i 2003 nr. 26 af 30 lande og i 2006 nr. 18 af 30 lande – og i alle årene under OECD's gennemsnit. Samtidig har pigers motivation for videreuddannelse især i fysik/kemi givet anledning til bekymring. Her er en pige fra Randers Realskoles studieforberedende linje på 10. klassetrin i gang med at styrke sine naturfaglige kompetencer (foto, Omar Ingerslev).

partiernes egne rækker var modstand mod ungdomsklassen, fordi den kunne medføre mindsket tilslutning til efterskolernes 10. klasser. Den politiske debat om aftalen rummede visse nuancer, idet Margrethe Vestager (RV) fremhævede, at der havde været »et forbilledligt samarbejde mellem partierne uden om regeringen om at ændre den nedlæggelse af 10. klasse, som regeringen havde foreslået«, og at regeringen havde »lidt et smertende nederlag«.[105] Bertel Haarder (V) var ikke enig og mente, at selvom 10. klassetilbuddet »på papiret er åbent for alle«, var det »ment som et tilbud til specielle grupper af unge«. Formanden for Danmarks Privatskoleforening Kurt Ernst så forliget »som et udtryk for, at dialogen med forligspartierne har båret frugt«, og han glædede sig over, at Bertel Haarder håbede, »at der efter års diskussion nu falder politisk ro om 10. klasse«.[106]

Forliget indebar altså, at undervisningen på 10. klassetrin fortsat består i seks bundne tilbudsfag: dansk, matematik, engelsk, tysk, fransk og fysik-kemi samt en række valgfag. De frie skoler er også bundet af de bundne tilbudsfag.[107] Den nye 10. klasseordnings kvalitet står og falder med fagenes og prøvernes udformning. Fagenes indhold er beskrevet i Fælles Mål 2009.[108] En vurdering af undervisningens kvalitet kan eksempelvis bero på en sammenligning mellem tidligere og gældende Fælles Mål i de obligatoriske fag dansk, matematik og engelsk, som udgør knap halvdelen af den samlede undervisningstid. For fagene dansk og engelsk er der tale om mindre omformuleringer og præciseringer, mens der for matematik er tale om en afgørende ændring i målformulering, så de nu er beskrevet som kompetencer i stedet for emner. Kompetencerne er imidlertid grupperet omkring de tidligere indholdsområder, og ændringerne berører primært undervisningens tilrettelæggelse, der rettes tydeligere mod elevernes anvendelse af deres matematiske viden. Med hensyn til kravniveau er der således ikke i nogen af de »tunge« fag tale om et værdiskred.

Eleverne kan tilvælge mere dansk, matematik og engelsk, tysk eller fransk, fysik/kemi, idræt og samfundsfag, kristendomskundskab/religion samt en række nye fag: naturfag, metal/motorværksted, byggeværksted, teknologiværksted, serviceværksted, produktudvikling og formgivning, iværksætteri, sundhed og sociale forhold samt teknologi og kommunikation. De nye valgfag kan således bidrage til en mere erhvervsrettet dimension i 10. klasse.

Det kan således konkluderes, at det stadig er muligt for den enkelte elev at tilvælge sig, hvad der svarer til den gamle realeksamen. I hvilket omfang muligheden vil blive udnyttet, afhænger af elevers og forældres lyst til at gøre brug af den. Endnu en gang overlevede altså tilbuddet om en afsluttende eksamen på udvidet niveau efter 10. klassetrin.

10. Realskolens spor i nutidens skole

Hvordan er det så gået realskolen i det seneste halve århundrede? Hvilke realskoleværdier kan siges at have haft gennemslagskraft og præget nutidens grundskole? Hvilke træk har måttet vige? Når bundlinjen skal gøres op, må realskolens dobbelte udgangspunkt medtænkes: Dels den klassiske europæiske skoletradition, hvor det private initiativ skabte de uddannelsesmuligheder, som tiden havde behov for, f.eks. de private gymnasieskoler og realskoler, dels realklassens tilknytning til den lærde skole i almenskoleloven af 1903.

Fra Bertel Haarder til Tina Nedergaard. Ved Danmarkshistoriens angiveligt største ministerrokade overdrog Bertel Haarder 23. februar 2010 Undervisningsministeriet til Tina Nedergaard, som dermed kommer til at stå i spidsen for det 360 graders eftersyn af folkeskolen, som statsminister Lars Løkke Rasmussen netop har sat i gang. Tina Nedergaard, som er cand.scient.pol., har været medlem af Folketinget siden 2001 og bl.a. været uddannelsespolitisk ordfører 2005-07 (foto Kristoffer Juel Poulsen, Scanpix).

Ved det gode gamle realskolenavn hænger stadig en klang af kvalitet. Realskolens ry for soliditet var gennem den første halvdel af 1900-tallet primært forbundet med dels skoleformens tilknytning til den lærde skole, dels eksistensen af velrenommerede private realskoler, også selv om den kommunale realskole især efter 1937-loven halede ind på den private, indtil den blev afskaffet. Det må også anerkendes, at realskolen gav uddannelsesmæssig mobilitet til et stadigt voksende antal unge fra både købstæder og landdistrikter.

Hvad var så vigtigst: det reale eller det private? Når man ser på udviklingen inden for de private grundskoler, har der i de senere år kunnet konstateres en tendens til, at de frie grundskoler opgiver det gamle realskolenavn. Som eksempel kan nævnes Sorø Private Realskole, der tog navneforandring til Sorø Privatskole i 2004. Denne udvikling er ikke så ny, som man måske skulle tro. Allerede i 1971 tog man hul på den ved at give Danmarks Realskoleforenings blad *Den Danske Realskole* et nyt navn.[109] Bladets redaktør havde her foreslået og hovedstyrelsen godkendt, at bladet i 1972 fik overgangsnavnet *Den Danske Realskole – Tidens Skole,* i 1973 *Tidens Skole* med undertitlen *Den Danske Realskole* og herefter alene *Tidens Skole.* At det må have gjort ondt at skippe real-dimensionen, vidner den ledsagende argumentation om: »Så længe den danske realskole eksisterer, er den en del af tidens skole, og den dag navnet REAL forsvinder, lever skolen stadig videre netop som tidens skole, fordi den både har måttet og villet følge med tiden«.

Har realskolens undervisning så holdt niveauet? I dette kapitels indledning er der opstillet en række kriterier for undervisning og prøver på realskoleniveau med formuleringen:

- Er der fastsat formål for undervisningen, som kvalitetsmæssigt ligger på linje med realskolens mål? Er fagkredsen fastholdt, indsnævret eller udvidet?
- Er der en selvstændig eksamen, som kvalitetsmæssigt ligger på linje med realeksamen? Hvordan påvirker faktorer som en samlet eksamen eller enkeltprøver og prøvers obligatoriske eller frivillige status størrelsen af den elevpopulation, som aflægger eksamen?
- Er der fastlagt fagmål, centrale kundskabs- og færdighedsområder (CKF'er), læseplaner og undervisningsvejledninger for en undervisning, der kvalitetsmæssigt afsluttes med en prøve på realeksamensniveau?
- Er der personer i Undervisningsministeriet, som har ansvar for sikring af kvaliteten af undervisning og afsluttende prøver på realskole- og realeksamensniveau.

Et endeligt svar på disse spørgsmål gives ikke, men der skal alligevel her gøres et forsøg:

Hvad angår formål gælder folkeskolens formål også for den seneste 10. klasselovgivning. Sammenholder man 1903-lovens formulering i paragraf to, hvor det hedder: »Mellemskolens Undervisning kan fortsættes efter den afsluttende Aarsprøve gennem en Realklasse (Realafdeling)« og 1937-lovens paragraf tre, stk. to: »Til Eksamensmellemskolen kan der være knyttet Realklasse, der forbereder til Realeksamen efter Lov af 24. April 1903«, med den gældende folkeskolelovs paragraf et, der blandt meget andet fremhæver kundskaber og færdigheder, fortrolighed med dansk kultur og historie og forståelse for andre lande og kulturer samt menneskets samspil med naturen, må det kunne konkluderes, at der kvalitetsmæssigt ikke er sket en devaluering. Fagkredsen er samtidig udvidet med fag, som samfundsudviklingen har muliggjort og krævet, ikke mindst båret frem af den teknologiske udvikling, mens alle realklassens fag efter 1903-loven stadig findes i dagens 10. klasse.

Der eksisterer stadig en selvstændig eksamen efter 10. klasse, 10. klasse-prøven. Den består ganske vist af enkeltprøver, som eleven selv kan sammensætte, men som det er påvist i dette værks kapitel 13, udgør antallet af elever, der aflægger prøve på det udvidede niveau, en større andel af årgangen, end da undervisningsinspektør Hans I. Hansen opstillede sine kriterier for, hvad der betinger en selvstændig skoleform.

Om 10. klasse-prøverne kravmæssigt kan siges at ligge på højde med den gamle realeksamen, beror på fagenes slutmål og opgavernes udformning. I Fælles Mål 2009 er der, som belyst i afsnittet »Fornyet kamp om 10. klasse«, ikke tale om en nedsættelse af kravniveauet og da slet ikke i et traditionelt realfag som matematik, hvor kompetencebegrebet er indført.

Målformuleringerne må i det hele taget siges at have haft vokseværk siden 1958-loven, hvor man kunne nøjes med tre betænkninger, over 1975-lovens mange faghæfter, til vor tids detaljerede hierarki af centrale kundskabs- og færdighedsområder (CKF'er), trinmål og slutmål, læseplaner, undervisningsvejledninger og fagbeskrivelser mv.

Hvad så med Undervisningsministeriets tilsyn med undervisningen? Jo, der er stadig personer i ministeriet, som har til opgave at sikre kvaliteten af både undervisningen og prøverne i såvel kommunale som private skoler, jf. dette værks kapitel 10.

Sammenfattende må det være dette kapitels konklusion, at vi endnu har en undervisning og nogle prøver på 10. klassetrin, som viderefører og holder mål med realskolens værdier, både de innovative og de boglige. Respekten for skolens undervisning er måske ikke mere, hvad den var engang, men nødvendigheden af den anerkendes mere end nogensinde.

Noter

1. Se H. Bregnsbo 1971.
2. DdR 1958 s. 226.
3. DdR1958 s. 339.
4. DdR 1958 s. 28.
5. DdR 1959 s. 470.
6. Danmarks Lærerforenings repræsentantskabsmøde 6.-7. august 1959.
7. Notat om et grundlag for gennemførelsen af de grundlæggende skoleuddannelser 1971 s. 20-21.
8. Lov nr. 203 af 31. maj 1968 § 4, stk. 2.
9. DdR 1960 s. 255ff.
10. Læseplanudvalget havde følgende bemærkninger til fremmedsprogsundervisningen: »De kommunale myndigheder kan efter loven frit vælge, om der i 6. skoleår skal begyndes med engelsk eller tysk […] Men i øvrigt ønsker udvalget at pege på det formålstjenlige i, at man over hele landet vælger engelsk som første fremmedsprog, da en sådan ordning vil være af værdi ved flytning af elever fra en del af landet til en anden«. Se Den Blå Betænkning bd. 1, s. 19.
11. *Statistiske Efterretninger*, 57. årg., 1965, s. 756-57. Forsørgerbegrebet stammer fra departementets indkomststatistik.
12. E.J. Hansen 1966.
13. B.H. Pedersen 1992 s. 15-18.
14. Beretningen om Brædstrup Private Mellem- og Realskole er hentet i DdR 1959 s. 26 og om Elise Smiths Skoles overgang til selveje i et interview i TS sommeren 1982 s. 289ff.
15. DdR 1973 s. 217ff.
16. Begrebet »centralskole« defineres af Encyklopædien som en »hovedskole på landet«, dvs. med fuld årgangsdeling og lærere, som tilsammen kunne dække hele folkeskolens fagkreds. Byggeriet af centralskoler tog især fart efter 1958-lovens ikrafttræden, jf. J. Mikkelsen 2004.
17. DdR 1964 s. 421ff.
18. DdR 1960 s. 758.
19. DdR 1961 s. 234.
20. Bestræbelser på at få mobiliseret den såkaldte intelligensreserve var påbegyndt allerede i 1950'erne, hvilket også Teknikerkommissionen havde plæderet for: »Alle skranker for tilgangen af kvalificerede og interesserede mænd og kvinder til uddannelse og videreuddannelse bør fjernes.« Se betænkningen Teknisk og naturvidenskabelig arbejdskraft. Betænkning afgivet af den af statsministeriet nedsatte teknikerkommission s. 17-18, jf. omtale af H. Haue 2007 og C. Larsen 2008.
21. Lovbek. nr. 300 af 12. juni 1970.
22. Bek. nr. 276 af 14. juni 1967 og ledsagende cirk. nr. 97 af samme dato.
23. Der var ikke tale om en ændring af folkeskoleloven, men tekstanmærkning nr. 95 af 30. marts 1973 til paragraf 20 i finansloven for finansåret 1973/74. Tekstanmærkningen bemyndigede undervisningsministeren til at fravige bestemmelserne om lektionslængden i

folkeskolen og de gymnasiale uddannelser. Forhandlingsresultatet er bekræftet af Max Haugaard, tidligere sekretariatschef i LC.

24. DdR 1973 s. 320-30.
25. Oplyst 24. juni 2008 af Max Haugaard.
26. Indføjet i folkeskoleloven ved ændring 27. maj 1970, at undervisningen normalt skal placeres på ugens første 5 hverdage.
27. Talen er gengivet næsten in extenso i DdR 1968 s. 1217ff.
28. Ikke signeret anmeldelse af »Den lille grønne – og den lille røde« bragt i DdR 1969 s. 664.
29. DdR 1969 s. 6ff.
30. Betænkning om undervisningspligtens udvidelse afgivet det af undervisningsministeren den 18. december 1965 nedsatte udvalg.
31. Se også det tidligere såkaldte Askovudvalgs forslag om syv års udelt skole som beskrevet af Erik Nørr i dette værks kapitel 6.
32. Klip fra Kristeligt Dagblad bragt i DdR 1967 s. 847. Blandt talerne ved mødet var bl.a. seminarierektor Morten Bredsdorff fra Vordingborg Seminarium og Asger Baunsbak-Jensen, som på dette tidspunkt – året før han blev ansat som direktør i Undervisningsministeriet – var forstander på Glamsbjerg Fri- og Efterskole.
33. Opfordringen var underskrevet af 55 personer, heriblandt stadsskoleinspektør Henning Jørgensen, Køge, forstander Arne Brandt Pedersen, Vrå Højskole, redaktør Johannes Nygård, Middelfart Venstreblad, rektor J.H. Monrad, Høng Studenterkursus, provst Jørgen Jensen, Thorstrup, chefredaktør Einar Jacobsen, Frederiksborg Amts Avis, forstander Knud Hansen, Askov Højskole og forstander Poul Engberg, Snoghøj Folkehøjskole.
34. DdR 1967 s. 866ff.
35. DdR 1967 s. 943.
36. DdR 1967 s. 69ff.
37. Ændring af folkeskoleloven vedtaget 29. marts 1969.
38. Folkeskolens Forsøgsråd erstattede Folkeskolens Forsøgsudvalg pr. 1. august 1969.
39. Jyllandsposten 11. februar 1970; her citeret efter DdR 1970 s. 246.
40. Statistik 1973-74, Folkeskolen m.v.
41. K. Kjersgaard Eskildsen 1997 s. 77.
42. DdR 1971 s. 347.
43. Se De frie grundskoler i tal 1993/94-1998/99 s. 10.
44. Lov nr. 121 af 17. april 1972. Se også DdR 1971 s. 1052ff.
45. Her citeret efter DdR 1972 s. 869.
46. DdR 1972 s. 869.
47. Statistik 1973-74; Folkeskolen m.v. s. 9.
48. Knud Heinesen sendte lovforslaget til høring 28. juli 1972 og fremsatte det i Folketinget 15. december 1972. Her gengivet efter DdR 1972 s. 660.
49. DdR 1972 s. 869.
50. TS 1974 s. 398ff.
51. TS 1975 s. 195ff.
52. Se bek. nr. 237 af 9. februar 1961 paragraf 7 og cirk. nr. 105 af 21. maj 1963.
53. UVM skr. af 6. april 1959 til De Kommunale Gymnasieskolers Lærerforening.
54. DdR 1961 s. 143.
55. I Statistik 1973-74. Folkeskolen m.v. har Undervisningsministeriets økonomisk-statistiske konsulent følgende bemærkning: »Afviklingen af de offentlige gymnasiers realafdelinger har medført en betydelig nedgang i antallet af gymnasier med folkeskoleafdeling, som nu er reduceret til 20, hvoraf de 13 er private gymnasier«.
56. Lov nr. 203 af 31. maj 1968 paragraf 4, stk. 2.

57. Frederiksborg Statsskoles årsberetning 1973/74.
58. TS 1978 nr. 7 s. 2-7 og nr. 19 s. 8-12.
59. TS 1978 nr. 5 s. 22.
60. Se f. eks. H. Helsted 1979 s. 17.
61. Se K. Kjersgaard Eskildsen 1997 s. 97.
62. Det gjaldt således historie i 1981 og igen i 1984, dansk i 1984, samtidsorientering og skole-hjem-samarbejde i 1987, musik og undervisningsmidler i 1988, kristendomskundskab og fysik-kemi i 1989, formning, geografi og sundhedslære i 1991, hvor sidstnævnte blev omdøbt til sundheds- og seksualundervisning.
63. Ordvalget er fra lederen i TS 1978 nr. 22. Fremmedsprogsundervisningens udvikling er nærmere beskrevet i S. Holm-Larsen 2002.
64. Latinlærerforeningens mangeårige formand skolebestyrer Gunnar Jørgensen, Haderslev Realskole, og lektor Morten Stenbæk, Nørre Gymnasium, foretog sammen en undersøgelse af latinundervisningens omfang i »året derpå«, skoleåret 1980-81. Se TS foråret 1981 s. 99-101.
65. P. Skov 2005 s. 218.
66. SIFU står for »Sidst Ind, Først Ud«, dvs. at de senest ansatte medarbejdere ved uansøgt afsked afskediges først. Princippet blev håndhævet af bl.a. Danmarks Lærerforening med stor konsekvens i de sidste årtier af 1900-tallet, hvor elevtallet faldt.
67. TS 1978 nr. 8 s. 13.
68. Se f.eks. Uddannelseshistorie 2002 s. 143-44.
69. Udvalget nåede frem til en række faglige og 21 almene værdier. Blandt disse almene værdier er det værd at hæfte sig ved, at der stadig kan nikkes genkendende til de allerfleste, f.eks. nysgerrighed, selvstændig vurdering og stillingtagen, natur- og ressourcebevidsthed. Nogle af værdierne fra Perspektivudvalgets rapport har imidlertid ikke fundet plads i Undervisningsministeriets efterfølgende publikationer om værdier; det gælder bl.a. frihed, sandhed og humør.
70. De frie grundskoler i tal 1993/94-1998/99 og hjemmesiden http://www.uddannelsesstatistik.dk.
71. TS foråret 1981 s. 187ff.
72. TS primo 1981 s. 2. Forsøgsprojektet er bl.a. beskrevet i rapporten »Forsøgsundervisning i fransk for 8.-10. klasse 1981-82 optaget som forsøg under Folkeskolens Forsøgsråd«.
73. TS 1977 nr. 11 s. 2-7.
74. www.friegrundskoler.dk af 7. august 2006.
75. PLS Rambøll 2003 s. 13.
76. Frie Grundskoler 2005 nr. 8 s. 8. I en tiårsperiode fra 1995 til 2005 blev der oprettet 110 nye frie grundskoler, mens 36 var blevet nedlagt; nettotilvæksten var således 74 frie grundskoler om året, og ganske mange havde samme adresse som de nedlagte folkeskoler. For folkeskolernes vedkommende var de tilsvarende tal 74 nyoprettede (heraf mange 10. klasseskoler) og 109 nedlagte, dvs. i alt 35 nettonedlæggelser.
77. K. Krogstrup 1994 og 1996 s. 118
78. Fokuspunkterne i 7-punktsprogrammet var skolen som lokalt kulturcenter, helhed i skolens hverdag, klasselærerfunktioner, nye samarbejdsformer i og omkring skolen, ændrede forvaltningsstrukturer, lærerseminarierne som pædagogiske centre og økonomisk decentralisering, jf. »Drøvtyggerrapporten« af Bent Brandt Jensen, Mogens Nielsen og Jens Erik Steenstrup.
79. KUP-projektet, der omfattede beskrivelser af skolens fag og aktiviteter, udgav i 1989 sit første hæfte *Mål og med. Et oplæg til debat om kvalitet i undervisning og uddannelse i Danmark* og nåede i 1996 med *Antikformidlingen i Danmark* sit hæfte 29.
80. Tidens Skole 1993 nr. 8 s. 3.

81. Lov nr. 509 af 30. juni 1993. Se f.eks. M. Blaksteen og E. Forsberg 1994. Den tværfaglige undervisning på 1.-8. klassetrin var omtalt i lovens paragraf 5, stk. 1, og den nye obligatoriske projektopgave på 9. og 10. klassetrin var hjemlet i paragraf 13, stk. 5.
82. Lov nr. 406 af 2. juni 1999. Se også Uddannelsesstyrelsen: Sortbog om 10. klasse.
83. L199 blev fremsat 17. marts 1999. Forud for lovens endelige udformning overvejede man en større omlægning af prøveområdet, men der blev blot tale om justeringer som, at eleven for at kunne indstille sig til prøve skulle have fulgt undervisningen i faget på 10. klassetrin.
84. PLS Rambøll 2003 s. 3. Evalueringsrapporten opdelte 10. klasse-eleverne i tre såkaldte klynger af unge: Klynge 1 (cirka 30 procent) omfattede bogligt svage og uafklarede unge, klynge 2 (cirka 40 procent) de fagligt velfungerende og afklarede unge, mens klynge 3 (cirka 30 procent) rummede de fagligt velfungerende og afklarede unge, som ville på efterskole. Se også Uddannelseshistorie 1999 s. 152ff.
85. Indtil 1997 blev centrene oprettet på forsøgsbasis, men herefter var de hjemlet i folkeskoleloven. Der var således i 2003 etableret 10. klasse-centre i ca. 1/3 af landets kommuner. Se også PLS Rambøll 2003 s. 19.
86. Optalt efter Den danske skoleårbog 2008-2009.
87. Obligatoriske nationale »Fælles Mål« afløste de vejledende »Klare Mål«, indført af den radikale undervisningsminister Margrethe Vestager i 2001.
88. Frie Grundskoler 2005 s. 14.
89. Frie Grundskoler 2005 nr. 6 s. 18ff.
90. Frie Grundskoler 2005 nr. 4 s. 8. Forslaget blev vedtaget 3. maj 2005.
91. Lov nr. 313 af 19. april 2006. Lov nr. 572 af 9. juni 2006.
92. Se bek. nr. 703 af 23. juni 2006.
93. Om elevplaner, kvalitetsrapporter og handleplaner se Uddannelseshistorie 2005 s. 122-24.
94. Lov nr. 336 af 18. maj 2005 var bl.a. begrundet i oplevelser med svigtende faglighed på enkelte frie grundskoler og en islamisk rettet undervisning på andre.
95. I bemærkningerne til lovforslagets fremsættelse er det skærpede tilsyn begrundet med en række tilsynsbesøg af UVM på frie grundskoler. Første besøgsrunde gennemførtes i efteråret 2000 og omfattede besøg på tyve frie grundskoler med hovedsageligt tosprogede elever. Fem skoler blev herefter sat under skærpet tilsyn, og tre af dem blev senere frataget tilskud. I 2003/04 medførte tilsvarende besøg på frie grundskoler med et andet undervisningssprog end dansk og/eller med en særlig international profil, på kristne friskoler samt på Scientology-skoler, at yderligere fire frie grundskoler blev sat under skærpet tilsyn.
96. Oprettelse af frie grundskoler ved nedlæggelse af folkeskoler har været en mangeårig torn i øjet på de kommunale myndigheder. Et smalt flertal bestående af regeringspartierne og Socialdemokraterne gennemførte derfor i slutningen af 2006, at anmeldelsesfristen for nye frie grundskoler blev rykket frem til 15. august i året før skolestart. Loven er dog kun delvis kommet til at virke efter intentionerne, bl.a. fordi anmeldelse af en ny privatskole ikke er betinget af bestemte lokaliteter i en kommune. Forældrekredsen bag en anmeldt og godkendt privatskole kan altså afvente den kommunale budgetbehandlings vedtagelse af, hvilken skole i kommunen der skal lukkes, før man beslutter sig endeligt for placeringen af en nyoprettet privatskole.
97. Frie Grundskoler 2004 nr. 1 s. 8.
98. NOP 2006 nr. 1 s. 8.
99. Frie Grundskoler 2005 nr. 6 s. 19.
100. Frie Grundskoler 2006 nr. 8 s. 4.
101. Frie Grundskoler 2006 nr. 9 s. 5.
102. www.friegrundskoler.dk af 18. april 2006.
103. www.friegrundskoler.dk af 15. maj 2006, citeret efter FTF's nyhedsbrev *Resonans*.
104. Gymnasieskolen 2006 nr. 11 s. 3.

105. Citatet er fra Frederiksborg Amts Avis 3. november 2006 s. 10. Aftalen blev udmøntet dels i lov nr. 560 af 6. juni 2007, dels i lov nr. 559 af 6. juni 2007. Undervisningsministeren betonede før fremsættelsen sammenhængen mellem de to lovforslag.
106. Frie Grundskoler 2006 nr. 16 2006 s. 8-9.
107. Folkeskolens 10. klasse følger reglerne i folkeskolelovens §§ 19 a-i. Undervisningen består af en obligatorisk del og en for eleverne valgfri del. Forløbet omfatter som tidligere et minimumstimetal på 840 timer ved et forløb på 40 uger; ved kortere varighed reduceres timetallet forholdsmæssigt for begge faggrupper. Undervisningens tilrettelæggelse besluttes af den enkelte skole, som inden for de ressourcemæssige rammer tilpasser undervisningstilbuddene til elevernes uddannelsesplaner.
108. Se http://www.faellesmaal.uvm.dk og S. Holm-Larsen 2008 (Fælles Mål på tværs – 10. klasse).
109. DdR 1971 s. 948.

IV. Tilsynet med realskolen

Elever fra Giersings Realskole i Odense på vej til tredagstur til København 1953 (foto, Odense Stadsarkiv).

8. Vidensformidling og kontrol – tilsyn med realskolen 1787-1923

HARRY HAUE

Fokus i dette kapitel er statens tilsyn med realskolen og den afgørende rolle, som tilsynet spillede for realskolernes udvikling fra slutningen af 1700-tallet til begyndelsen af 1900-tallet, idet der i samtiden var en forestilling om, at der var en direkte forbindelse mellem viden og kontrol. Med oprettelsen af Undervisningsinspektionen for Realskolerne i 1886 fik realskolen tilsynsmæssigt sin egen identitet, og inspektionen er derfor et centralt omdrejningspunkt i dette kapitel.

1. Indledning

Realundervisningen i Danmark havde såvel en faglig som en socialiserende funktion. Staten måtte derfor via sit tilsyn sikre sig, at undersåtterne kunne blive disciplineret til at blive borgere. Denne disciplinering, som var skolens højt prioriteret opgave fra 1830'erne til 1950'erne, foregik med pædagogikken som vigtigste redskab, fordi den var belagt med autoritet. Tilsynet med realskolerne skulle sørge for, at undervisningen kun-

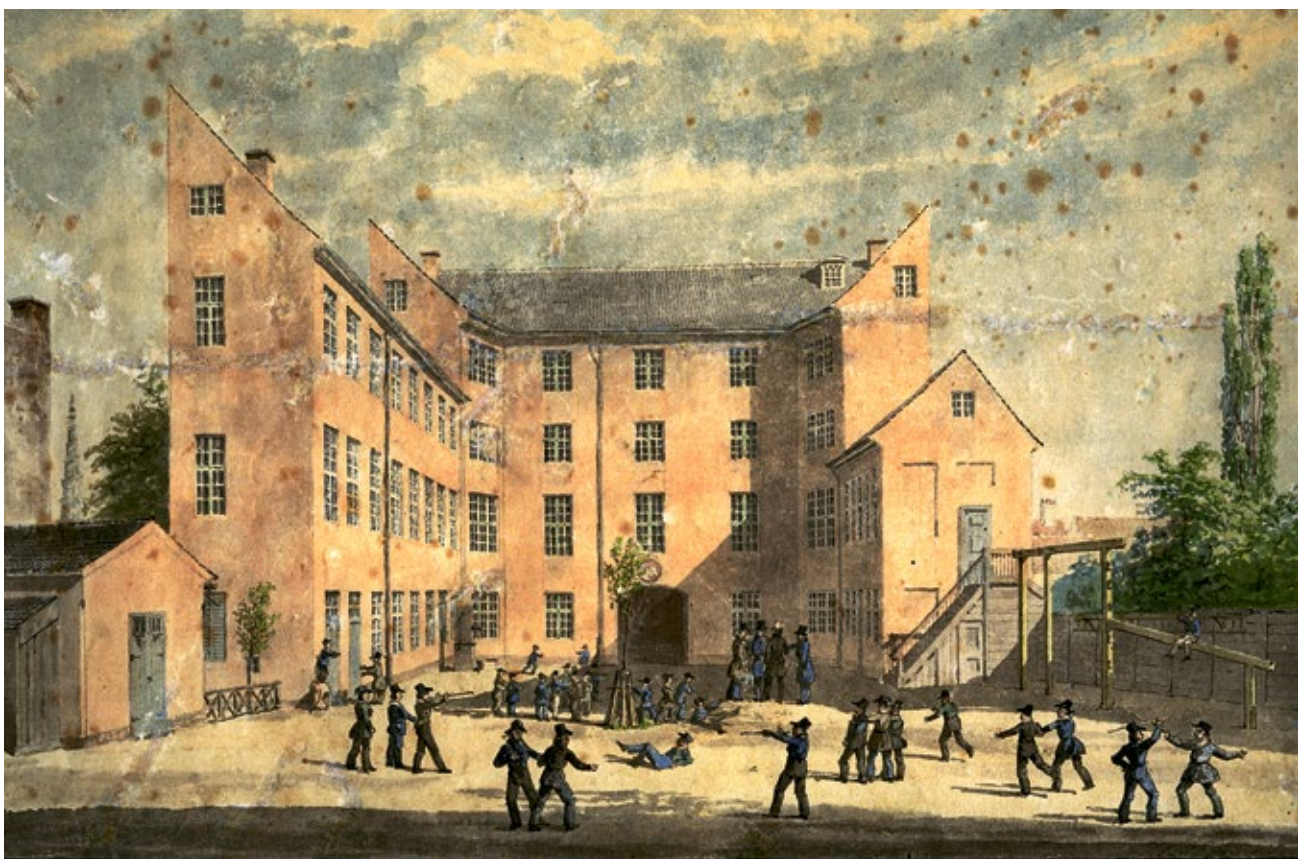

Borgerdydskolen på Christianshavn er her gengivet på en akvarel fra 1848 af H.G.F. Holm. Drengene leger på forfriskningspladsen, som skolegården dengang blev kaldt. Eksercits og redskabsgymnastik var en del af aktiviteterne (Københavns Museum).

ne udvikle forestillingen om en national identitet eller 'individualitet i fællesskab', og det skulle ske ved at fokusere på tro, sprog, historie og kultur. Tilsynet havde ikke kun autoritet i kraft af dets beføjelser, men også i høj grad, fordi bestyrere, lærere, elever og forældre accepterede tilsynet som en autoritet, der havde en vigtig funktion i udviklingen af en fælles national identitet.[1]

Martin Hammerich var uddannet cand.theol. i 1833 og forsvarede tre år senere som den første i Danmark sin disputats om Ragnarokmyten – ikke på latin, men på dansk. Han var bestyrer af Borgerdydskolen på Christianshavn 1842-67, hvor han fik lejlighed til at udfolde sine store pædagogiske evner, især i forbindelse med udviklingen af undervisningen i realfagene (foto, Det Kongelige Bibliotek).

2. Tilsynet indtil 1848

Borgerdydskolerne, der blev oprettet i 1780rne og andre private institutter som f.eks., Christiani Institut, der blev grundlagt i 1798, var realskoler. Der var tale om et eksperiment, og skolens struktur og indhold blev fastlagt af en skolekommission, der bestod af lærere og medlemmer af Efterslægtselskabet. Tilsynet med undervisningen blev varetaget af et varierende antal inspektører, som var udpeget blandt forældrene. Der var således ikke tale om en offentlig inspektion, men nok en skoleform, der havde statens bevågenhed.[2] Flere af disse 'borgerdydskoler' udviklede sig efter 1800 til lærde skoler og blev dermed tilsynsmæssigt underlagt Direktionen for Universitetet og de Lærde Skoler (Universitetsdirektionen), der blev oprettet i 1805, da det kirkelige tilsyn blev nedlagt. Det gjaldt Borgerdydskolen på Christianshavn, der sporadisk efter 1800 begyndte at dimittere til Universitetet og fra 1820 fik status af privat lærd skole.

1814-anordningen

I Anordning for Almue-Skolevæsenet i Kjøbstæderne i Danmark, Kjøbenhavn undtagen af 29. juli 1814 er der i paragraf to en bestemmelse om, at der i de større købstæder, hvor der var et tilstrækkeligt antal drenge, hvis forældre kunne og ville betale til borgerlige realskoler, skulle sådanne oprettes. I paragraf fem fremhæves det, at det overordnede tilsyn med købstædernes skolevæsen, herunder de borgerlige realskoler, skulle varetages af skoledirektionen, dvs. amtmand og amtsprovst, mens det lokale tilsyn blev pålagt skolekommissionen, der omfattede sognepræsten, magistraten eller byfogeden samt to eller tre skoleforstandere, som for to år ad gangen blev udpeget af skoledirektionen. I paragraf ni nævnes det, at skoledirektionen gennem skolekommissionerne skulle indberette til Danske Kancelli om »Skolepengenes Bestemmelse ved de borgerlige Realskoler og antallet af Fripladser i samme; samt om, hvilke Udgivter, efter de nærmere i denne Anordning fastsatte Bestemmelser, der lignes paa Stedernes Indvaanere.«

Det påhvilede tilsynet at kontrollere resultaterne af undervisningen to gange om året, nemlig i april og oktober, hvor skolekommissionen skulle overvære en offentlig prøve.

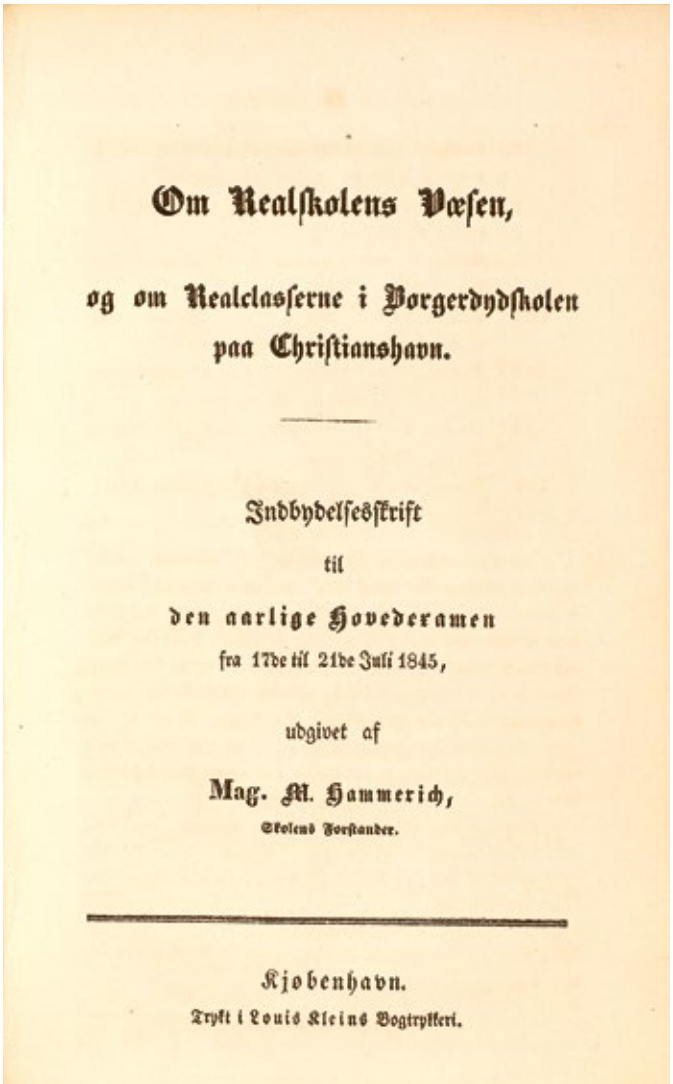

Om Realſkolens Væſen,

og om Realclaſſerne i Borgerdydſkolen paa Chriſtianshavn.

Indbydelſesſkrift

til

den aarlige Hovederamen

fra 17de til 21de Juli 1845,

udgivet af

Mag. M. Hammerich,

Skolens Forſtander.

Kjobenhavn.

Trykt i Louis Kleins Bogtrykkeri.

Et af skolebestyrer Martin Hammerichs vigtigste bidrag til udvikling af realskolerne udkom i 1845. Heri argumenterede han for, at undervisningen i realfagene var en nødvendig del af elevernes almendannelse. Han var medvirkende til oprettelsen af den matematisk-naturvidenskabelige linje i den lærde skole i 1871 (Det Kongelige Bibliotek).

Efter prøven skulle skolekommissionen rangordne eleverne og dermed bestemme deres plads i skolestuen. Kommissionen skulle også påse, at ingen elev blev opflyttet til en højere klasse uden at være i besiddelse af de kundskaber og færdigheder, som blev krævet. Det påhvilede skoledirektionen at indstille til Kancelliet, hvor mange lærere der skulle ansættes, og i almindelighed måtte der ikke være mere end 24 elever i klassen. Skoledirektionen skulle gennem skolekommissionerne indhente oplysninger om lokaleforholdene og indsende disse oplysninger til Kancelliet. Kravet var, at uanset om lokalerne var lejede eller købt, skulle de være rummelige, lyse og luftige.

Realundervisningen under statens tilsyn

Skolebestyrer Martin Hammerich fra Borgerdydskolen på Christianshavn gav i 1845 udtryk for, at »Nogle af disse […] ere forbundne med Latinskolerne, sorterer under Universitetsdirectionen, de øvrige under Borger- og Almueskoledirectionen i Kjøbenhavn og lignende kommunale Bestyrelser i Helsingør osv., eller rettere sagt gennem disse under Cancelliet.« Der var, efter Hammerichs opfattelse, derfor et stort behov for en »fælles Overbestyrelse« af tilsynet med eksamensskolerne.[3]

Parallelt med bestræbelserne på at etablere en realundervisning i Sorø, blev denne problematik også behandlet i de første rådgivende stænderforsamlinger. Efter at sagen var blevet behandlet i en kommission, var konklusionen, at der skulle oprettes realskoler i henholdsvis Århus og Odense, og at disse skoler tilsynsmæssigt skulle underlægges Universitetsdirektionen. Direktionen mente dog, at der i første omgang kun skulle oprettes en realskole i Århus, hvilket skete i 1839. Direktionen fik bemyndigelse til at »regulere det specielle af Undervisningen« i realskolen og foreskrive de regler, som var mest hensigtsmæssige.[4] Den Videnskabelige Realskole i Århus var således en statsskole, der i øvrigt blev finansieret af fondsmidler fra Sorø Akademi.

Odense Private Realskole under kommunalt tilsyn

I 1809 berettes der om en privat realskole i Odense, som en af latinskolens lærere havde taget initiativet til at oprette. Vi kender ikke noget til, hvordan tilsynet blev varetaget, men efter 1815, da skoleplanerne for Odense købstad blev godkendt af Kancelliet, blev det skoledirektionen, der via skolekommissionen skulle varetage tilsynet. Det gjaldt også, da der i henholdsvis 1822 og 1827 blev etableret endnu to realskoler. Konkurrencen var tilsyneladende ikke befordrende for undervisningen, og i 1837 blev de tre realskoler slået sammen til Odense Realskole. Denne skole havde god fremgang og blev kaldt 'højere realskole', og målet med undervisningen var at sætte »Borger- eller Middel-

klassestandens Sønner«, dvs. »vordende Købmænd, Sømænd, Landbrugere, Fabrikanter og deslige« i stand til at drive deres virksomhed og til at virke i byråd og stændersal.[5]

Tilsynet med realskolerne før 1848

De første realskoler var forældreejede skoler for borgerdyd, og tilsynet påhvilede enten forældrene selv eller andre privatpersoner, som var engagerede i etableringen af den nye skoleform. I Odense var det lærere fra katedralskolen, der var initiativtagere til oprettelsen af en privat realskole, som fortsatte sin virksomhed efter, at kommunens skoledirektion og skolekommission i 1815 havde overtaget tilsynet. Realundervisningen i Sorø og Århus var underlagt tilsynet fra Universitetsdirektionen, men i begge tilfælde var resultaterne beskedne. I tiden før 1848, da den nye Undervisningsinspektion blev etableret, var der ikke mange tilsynsopgaver at løse på realskoleundervisningens område.

3. Tilsynet 1848-86

Realskolerne ved de lærde skoler

I 1848 var tilsynet med de lærde skoler blevet ændret. Universitetsdirektionen blev nu afløst af en undervisningsinspektør, nemlig professor Johan Nicolai Madvig. Undervisningsinspektionen har også i realskolernes optik været en indiskutabel autoritet, som skulle gøre det muligt for bestyrere og lærere at gennemføre en disciplinering af eleverne, der skulle danne sig til noget, som de ellers ikke ville have gjort. Undervisningsinspektion havde via sit tilsyn en vigtig funktion i nationens opbygning og medvirkede til, som det efter 1864 kom til at hedde, 'at hvad ud ad tabes skal ind ad vindes'. Madvig skrev i en større udredning i 1867, at realskolens opgave var, »saa meget som muligt [at give eleverne] en virkelig almindelig Dannelse baade med Hensyn til Aandsevnernes Udvikling og Styrkelse og med Hensyn til vækkelse af Forestillinger og Interesser og til Orientering i Livs- og Kulturforhold.«[6] Både »Aandsevnernes Udvikling«, »Vækkelse af Forestillinger og Interesser« og »Orientering i Livs- og Kulturforhold« forudsatte, at skolerne kunne udvikle elevernes indre disciplin, som kunne komme til udtryk i et livslangt holdningspræg.

Undervisningsinspektørens instruks blev rundsendt til skolerne 5. august 1848, og denne var grundlaget for tilsynet også med alle realskoler frem til realskoleinspektørens udnævnelse i 1886. Herefter var det kun Undervisningsinspektionens opgave at varetage tilsynet med realundervisningen ved de lærde skoler. De områder, som Madvig skulle varetage, var:

- Påse at lovgivningen overholdes
- Årlige tilsynsrejser
- Råd og pålæg til rektorer og lærere
- Indberetninger og udtalelser om skolefag
- Indkaldelse af faglig medhjælp
- Udarbejdelse af opgaver til skriftlig eksamen
- Censur ved mundtlig eksamen

Kultusministeriets skrivelse af 12. juni 1856 overlod kontrollen til undervisningsinspektøren af både de lærde skolers realeksaminer og de kommunale og private realsko-

Johan Nicolai Madvig er her gengivet på et foto fra 1865. Han havde stor politisk indflydelse, og på trods af, at hans foretrukne fag var latin, var han positiv over for realskolens udvikling, bl.a. med oprettelsen af realklasser ved de lærde skoler i 1855 (foto, Det Kongelige Bibliotek).

ler. Det var ikke muligt for undervisningsinspektøren alene at overkomme inspektionen af realskoleområdet, og ministeriet udpegede derfor to medhjælpere, hvoraf den ene skulle varetage det sprogligt-historiske område og den anden den matematisk-fysiske side af tilsynsarbejdet. Disse to fagkyndige skulle sammen med undervisningsinspektøren udforme de skriftlige opgaver til eksamen og dele af den mundtlige censur (se dette værks kapitel 11). En vigtig del af tilsynsarbejdet var, hvilke skoler der skulle have eksamensret, og ministeriet krævede, at det i hvert enkelt tilfælde skulle undersøges på stedet. Undersøgelsen skulle foretages af undervisningsinspektøren og en mand, ofte den fagkyndige medhjælper, som havde særlig fagkundskab og nogen undervisningserfaring på det matematisk-naturvidenskabelige område.

Undervisningsinspektionen skulle ikke beskæftige sig med realeksamen af lavere grad, som blev tilladt ved bekendtgørelse af 28. maj 1859. Undervisningen her skulle kontrolleres af skolekommissioner og skoledirektioner i overensstemmelse med skoleloven af 1856, der præciserede, at skolekommissionerne skulle have tilsyn med undervisningen af alle 7-14-årige i både offentlige og private skoler.[7]

Tildeling af eksamensret til de offentlige skoler

De fleste lærde skoler fik i årene efter 1855 realundervisning, og som det havde været debatteret siden 1830'erne, var den store fordel, at der ved samlæsning mellem realskoleelever og studerende disciple kunne opnås en større volumen i undervisningen. Fællesundervisningen foregik i fagene dansk, historie, geografi og gymnastik. Denne model var kendt fra Sorø Skole, hvor ministeriet dog havde bemærket, at der i de fag, hvor der ikke skete en samlæsning, var en tendens til, at de studerende klasser fik de bedste vilkår. I Meddelelser karakteriserede ministeriet situationen således: »I det Hele var Underviisningsplanen indrettet efter de Studerendes Tarv, og de enkelte Tillæg eller Tilsætninger, der i særskilte Timer gaves Realisterne, kunde ofte meget vanskelig bringes i organisk Forbindelse med den øvrige Underviisning. Saaledes mindedes Realisterne bestandig ved den adspredte og deelte Underviisning, ja selv ved den jævnlige Skiften af Localer, naar de Studerende havde Latin og Græsk Underviisning, om at de mere lignede et taalt Parti end en selvstændig og fuldstændig berettiget Afdeling af Skolen.«[8] Det blev en udfordring for både tilsynet og skolernes rektorer at få de to skoleformer til at fungere sammen.

Som undervisningsinspektør opfordrede Madvig ministeriet til at overveje, om betingelserne for oprettelse af realklasser ved de lærde skoler var til stede, og hvilke udgifter det ville medføre. Ministeriet bad dernæst Madvig om at udforme et lovudkast, som forelå i 1852, og som blev sendt til høring på de berørte institutioner. Tilbagemeldingerne fra høringerne var positive over for tanken om at oprette realundervisning ved nogle katedralskoler, og derpå blev der udformet et lovudkast, der fastslog, at de elever, der havde gennemført realundervisningen, kunne indstille sig til en modenhedsprøve, der, hvis den blev bestået, gav adgang til de samme uddannelser som almindelig forberedelseseksamen af 1838 havde foreskrevet, nemlig til Polyteknisk Læreanstalt, Den Kgl. Veterinære Højskole, Landbohøjskolen og Farmaceutisk Læreanstalt. I udkastets paragraf fem hed det: »Ministeriet for Kirke- og Underviisningsvæsenet kan indrømme Betyrerne af private eller communale Underviisningsanstalter, hvori en tilfredsstillende Realundervisning er indført, Bemyndigelse for et Tidsrum af i det høieste 10 Aar ad Gangen til under den Control, som bemeldte Ministerium nærmere foreskriver, at afholde en lige Modenhedsprøve med samme Virkning.«[9]

Oprettelse af realklasser ved de lærde skoler betød en væsentlig udvidelse af inspektionens ansvarsområde. Realskolebekendtgørelsen af 18. september 1855 og Kultusministeriets skrivelse af 12. juni 1856 pålagde undervisningsinspektøren at føre tilsyn med realundervisningen i det hele taget.

Bemyndigelse til afholdelse af realeksamen ved private og kommunale realskoler 1856-62

Indtil udgangen af 1862 fik ti bestyrere ved private skoler bemyndigelse til at afholde afgangseksamen for realdisciple (se tekstboks). Bemyndigelserne blev givet for fem år, og forudsætningen var, at skolen bevarede den anførte bestyrer, hvilket dog ikke gjaldt bestyreren ved Efterslægtselskabets Realskole. Det blev desuden af de fleste skoler krævet, at de skulle udbygge deres apparatsamling til undervisningen i de naturvidenskabelige fag.[10]

Tilsynet 1856-74

I *Meddelelser 1857-78* findes der en indgående beskrivelse af de enkelte private og kommunale realskoler og oplysninger om tilsynets omfang og karakter. Om Helsingør højere Realskole hed det: »Kirke- og Undervisningsministeriet fører altsaa efter det be-

Boks 14. Tildeling af eksamensret 1856-62.

Bestyrer H.G.C. Bohr, det von Westenske Institut i København, 24.12.1856
Efterslægtselskabets bestyrelse, Efterslægtselskabets Realskole i København, 14.12.1856
Bestyrer M.J. Hammerich, Borgerdydskolen på Christianshavn, 16.06.1857
Bestyrer C. Rovsing, Borgerdydskolen i København, 15.06.1858
Bestyrer C.C.B. Lassen, Realskolen i Helsingør, 24.06.1858
Bestyrerne J.C.S. Neve og G.F.F. Rung, Mariboes Realskole, 26.11.1858
Bestyrer K.H. Schou, Realskolen i Slagelse, 30.03.1860
Bestyrer H.C.F. Lassen, Vejle Amtsskole i Kolding, 26.06.1860
Bestyrerne H. Schneekloth og F.A. Milo, Realskolen på Værnedamsvejen, 16.06.1860

Johan Nicolai Madvig hilser på rektor ved Århus Katedralskole engang i 1850'erne, her gengivet i lettere karikeret form af tegneren Frederik Visby. Til venstre lyder teksten: Humanissimus Sapientissime frater et… (Meget humanistisk og meget klogt, broder og…) og til højre 'Doctissime! Illustrisme et... (Med megen lærdom meget oplyst og…) (Den Gamle By, Danmarks Købstadsmuseum).

mærkede Overtilsynet med Alt, hvad der angaar Undervisningens Ordning og Skolens indre Ledelse og uden Ministeriets Samtykke kan der ikke finde nogen endelig Afgjørelse Sted af Anliggender, der angaa Skolens Stilling og Forhold i det hele. I alle Sager om Undervisning brevvexler Ministeriet umiddelbart med Forstanderen for Skolen, i de andre med Kommunalbestyrelsen.«[11] Ud over de i tabellen anførte ti skoler blev der i årene 1863-78 oprettet endnu fjorten private skoler og otte kommunale skoler.

Madvig blev på realskoleområdet stillet over for nye opgaver. Ganske vist måtte megen af undervisningsinspektørens tid gå med at føre tilsyn med den lærde skole, men antallet af skoler og elever var i Madvigs tid 1848-74 forholdsvis konstant. Derimod var der på realskoleområdet en betydelig vækst og en række principielle forhold, som inspektionen skulle tage stilling til, herunder ikke mindst vejlede ministeriet. I denne sammenhæng er det interessant at iagttage magtforholdet mellem undervisningsinspektøren og Kultusministeriet. Madvig var en højt respekteret videnskabsmand og havde en betydelig pædagogisk indsigt. Desuden var han politiker med sæde i Landstinget og havde været kultusminister 1849-51. Ministeriet kunne næppe have valgt en mere respekteret og kompetent mand til den vanskelige post. Alligevel blev Undervisningsinspektionen i en sammenligning med forholdene i nabolandene vurderet som forholdsvis svag. I alt fald skrev den klassiske filolog Julius Paludan, der i årene 1888-1904 var medlem af den nye tremandsinspektion, i sit store oversigtsværk over skole- og uddannelsesudviklingen i Danmark, Norge og Sverige, at modsat vore nabolande var tilsynet i Danmark udelukkende juridisk, og det medførte efter hans opfattelse en »stadig Vaklen i Organisationen og den ringere Grundighed og Dygtighed i Drøftelsen af Skolespørgsmaal.«[12] Et af de kontroversielle spørgsmål var en udvidelse af ordningen med realklasser adskilt fra den lærde skoles undervisning og indførelsen af realeksamen af lavere grad ved disse skoler.

Realeksamen forudsatte efter 1855-anordningen normalt seks års undervisning, men i 1859 blev der åbnet mulighed for, at denne eksamen kunne tages efter fem års undervisning med betegnelsen realeksamen af lavere grad. Denne eksamensform lå

uden for tilsynets opgaver, men tilladelsen til at afholde den forudsatte undervisningsinspektørens rådgivning. De skoler, der havde bemyndigelse til at afholde realeksamen af højere grad, havde automatisk også retten til at afholde den lavere. I tidsrummet 1857-71 fik en række lærde skoler tilladelse til at afholde realeksamen af lavere grad. Ulempen ved at tillade realeksamen af lavere grad ved de højere skoler var efter Madvigs mening, at hvis en lærd skole skulle forberede eleverne både på studentereksamen, realeksamen af højere og af lavere grad, ville det være for kompliceret, og som hans synspunkt blev refereret i *Meddelelser*, »vilde [der] opstaa en utaalelig Brogethed og Forvirring i Undervisningen og Adskillelse af Kræfterne og Frekvents, og [han] ansaa, selv uden Hensyn hertil det lavere Kursus for at ligge langt borte fra det Maal, hvortil den lærde Skole skulde stræbe.«[13] Når ministeriet alligevel valgte at tillade eksamen af lavere grad, blev det begrundet i, at det ville være uklogt for de lærde skoler at afvise elever, der ønskede en bedre uddannelse. Her lå et vækstpotentiale, som måtte udnyttes, både af samfundsmæssige grunde og af hensyn til en styrkelse af skolernes volumen.

I 1871 blev den lærde skole ændret og fik to afdelinger, nemlig en sproglig-historisk og en matematisk-naturvidenskabelig, hvilket også fik konsekvenser for realundervisningen. 4. klasses afgangseksamen blev nu ligestillet med realeksamen af højere grad, og undervisningen i henholdsvis den lærde skole og realklasserne blev bedre koordineret. Efter Madvigs opfattelse måtte det nu være slut med at afholde realeksamen af lavere grad ved de lærde skoler, men skolerne klagede til ministeriet, og enden blev, at Madvig endnu engang måtte bøje sig. I 1875 kunne realeleverne også ved de lærde skoler tage realeksamen af lavere grad efter afslutningen af 3. klasse, dvs. efter normalt fem års skolegang, idet der efter 1871 eksisterede to forberedelsesklasser uden for den lærde skole, men ofte ledet af en lærer ved den lærde skole. De elever, der dumpede til realeksamen af højere grad efter IV klasse, kunne på visse betingelser få lov til få realeksamen af lavere grad.

Madvig havde også været modstander af linjedelingen i 1871, men blev overtrumfet af politikerne og til dels af rektorerne ved de lærde skoler, der for det store flertals vedkommende i dette spørgsmål var uenige med Madvig. Meget tyder således på, at magtforholdet mellem inspektion og minister i ganske mange tilfælde resulterede i en underkendelse af undervisningsinspektøren.

Madvig erstattes af tre undervisningsinspektorer 1874

I slutningen af 1874 fik Madvig bevilget afsked. I marts 1875 blev der efter et kommissionsarbejde fundet en løsning, der svarede til Madvigs forslag. Der skulle oprettes »et fast Udvalg for Inspektion og Kontrol ved de lærde Skoler og Realskoler.« Udvalget, der snart blev omtalt som »Undervisningsinspektionen«, skulle have tre medlemmer, som skulle have »tilstrækkelig Kjendskab til Skolevæsenet og Erfaring i Skoleundervisning.« Da ikke alle fagområder var repræsenteret i inspektionen, havde den ret til med ministeriets godkendelse at inddrage udefra kommende fagmænd i arbejdet.[14]

Den nye inspektion skulle som hidtil udtale sig om alle sager vedrørende undervisningen, herunder forslag til fag- og timefordeling og nye lærebøger ved de offentlige skoler, og den skulle have ret og pligt til at indberette mangler til ministeriet. Der blev ikke opstillet en plan for inspektion af skolerne, men de mænd, der blev udpeget, skulle »med Indsigt, Skjønsomhed og Takt« kunne trække de rette grænser for, »hvorvidt

Matematikeren og politikeren Adolph Steen var professor ved Københavns Universitet 1861-86 og varetog i årene 1875-82 posten som formand for Undervisningsinspektionen. Han havde i en årrække fungeret som Madvigs medhjælper i forbindelse med opgaveudformning og eksamen i den lærde skole, og han havde desuden skrevet flere lærebøger i algebra, aritmetik og geometri (portræt, Det Kongelige Bibliotek).

Tilsynet skal gaa, for hvad der bør bringes paa Omtale ved Skolerne, og hvad, der skal indberettes til Ministeriet.«[15]

Det nye tilsyns mænd

Den 29. april 1875 udnævnte ministeriet den nye inspektion for tre år. De var alle tre professorer ved universitetet, nemlig matematikeren Adolph Steen, der blev formand, J.L. Ussing, der var klassisk filolog, og historikeren Edvard Holm. Tremandsinspektionen skulle fungere efter instruksen fra 1848, dog med en tilføjelse, at den havde ret til at besøge skolerne uden for eksamenstiden og »gjøre sig bekendt med Alt, som maatte være den nødvendigt for at kunne danne sig en begrundet Dom om samtlige Forhold, som berøre Undervisningen, Disciplinen eller Lærerpersonalet.« Denne ret omfattede også realskolerne.[16] Efter den første periode ønskede J. L. Ussing at udtræde, og i stedet blev ekstraordinær docent i komparativ sprogvidenskab Vilhelm Thomsen udnævnt, og han forblev på denne post indtil 1887, da den selvstændige inspektion for realskolerne blev indført.

Inspektionen af undervisningen i sang og gymnastik blev i 1859 overdraget til særlige inspektører. Organist og professor A. P. Berggreen blev udnævnt til sanginspektør. Han var da organist ved Trinitatis Kirke og blev i 1843 sanglærer ved Metropolitanskolen. Siden gymnastikken i begyndelsen af 1800-tallet blev et skolefag, var fagets inspektører militært uddannede. Siden 1847 havde general N.G. la Cour bestridt embedet, og da han i 1870 blev pensioneret, efterfulgtes han af oberst J.F. Wegener.

Komponisten Anders Peter Berggreen fungerede som sanginspektør i årene 1859-80. Han var bl.a. sanglærer ved Metropolitanskolen og organist ved Trinitatis Kirke. En af hans mange udgivelser var "Sange til Skolebrug i 2-, 3-, og 4-stemning" (foto, Det Kongelige Bibliotek).

Bestyrernes uddannelse

Bestyrerne ved de tyve private skoler, der i 1882 fik tilladelse til afholdelse af eksamen, fik det med variérende åremål, nemlig en i et år, tolv i tre år, fire i fem år og tre i ti år.

Der synes ikke at være nogen umiddelbar sammenhæng mellem bestyrernes uddannelse og det åremål, som skolerne fik ret til afholdelse af almindelig forberedelseseksamen. Silkeborg Realskole, der kun fik tilladelsen for et år, havde to bestyrere, som begge var seminarister. De treårige tilladelser blev givet til flere seminarister, nemlig realskolerne i Herning, Holstebro og Varde. Bestyreren ved Grenå Private Realskole, J. Bertelsen, blev tituleret som student. Bort set fra frk. N. Zahle, der fik den treårige tilladelse til Frøken Zahles Pigeskole, havde de øvrige bestyrere en akademisk uddannelse. De private realskolers placering mellem folkeskolen og den lærde skole kom også til udtryk i bestyrernes uddannelse, hvor både seminarieuddannede og akademikere kunne gøre sig gældende.[17]

Bestyreren af Undervisningsanstalten Kjøbenhavn havde i 1883 anmodet om tilladelse til at afholde almindelig forberedelseseksamen, men undervisningsinspektøren opfattede denne institution som et almindeligt manuduktionskursus, og tilladelsen blev ikke givet. Dermed fik institutionen heller ikke adgang til at modtage støtte til indkøb af apparatur til fysikundervisningen, som skoler med eksamenstilladelse havde adgang til.[18] Tilladelse til afholdelse af eksamen forudsatte også gode lærerkræfter, passende lokaleforhold, herunder adgang til en gymnastiksal, men det behøvede ikke at være lokaler, som skolen ejede. Desuden spillede det en rolle, om det var første gang en skole havde eksamensret.

4. Inspektionen for realskoler 1887-98

Inspektionens mænd

Ved ministeriel skrivelse af 24. april 1886 blev Niels Viborg Müller (1823-1903) udnævnt til undervisningsinspektør for de kommunale og private realskoler. Han skulle dermed aflaste den eksisterende undervisningsinspektion. I ansættelsesbrevet hedder det:

»Under de med Hr. Professoren førte mundtlige Forhandlinger overdrager Ministeriet Dem herved for Finansaaret 1886-87 det Hverv at udføre den overordnede Examenskontrol ved de kommunale (saavel de rent kommunale som de til dels kommunale og til dels private Realskoler) og de private Realskoler, der have faaet Tilladelse til at afholde den almindelige Forberedelsesexamen og ikke tillige have Bemyndigelsen til at afholde 4de Klasses Hovedexamen, – samt desuden at føre fornødent Tilsyn ved Besøg udenfor Examenstiden med de paagældende Skoler og at foretage Undersøgelse af Realskoler, der ønske sig fremtidigt meddelt Dimissionsret imod at de herfor oppebærer et Honorar af 3000 Kr. For Deres Embedsrejser vil De erholde 8 Kr. i Dagpenge foruden Godtgørelse af Rejseudgifter efter Regning.«[19]

N.V. Müller var præstesøn fra Nordslesvig, student fra Ribe Katedralskole og cand. theol. fra Københavns Universitet i 1846. Efter et par år som huslærer og soldat blev han rektor ved borgerskolen i Tønder. I 1856 blev han bestyrer af Thisted Realskole, en stilling han bestred, indtil han blev udnævnt til undervisningsinspektør. Han var da 63 år. I 1887 blev han formand for Kommissionen til Afholdelse af almindelig Forberedelseseksamen for Privatister. Valget af N.V. Müller var velbegrundet, idet han som bestyrer af Thisted Realskole også i ministeriet var højt respekteret.[20]

Niels Viborg Müller blev i 1886 udnævnt til undervisningsinspektør for de kommunale og private realskoler. Han var da skolebestyrer ved Thisted Realskole og titulær professor (foto, Det Kongelige Bibliotek).

I Müllers ansættelsesbrev blev der straks peget på opgaver, som skulle løses, nemlig »De Skoler som De strax vil have at undersøge mHt de fremkomne Begjæringer om Dimisionsret fra den forestaaende Sommerexamen at regne, ere«, og så nævnes Fåborg, Skanderborg, Hals og Hammel realskoler. 37 inden for den gruppe af realskoler, som Müller skulle inspicere, havde dimissionsret og her gjaldt det om at sørge for afvikling af eksamen.[21] Müller havde siden 1889 kun haft en midlertidig medhjælp, P.T. Foldberg, men med henvisning til væksten på realskoleområdet indstillede han til ministeren, at det var nødvendigt med en fast medhjælper til en løn af 3.000 kr. årligt. Selv havde han i forbindelse med overtagelsen af formandskabet for eksamenskommissionen for privatister i 1887 fået en lønforhøjelse til 4.000 kr. årligt. Müller omtalte P.T. Foldberg meget positivt og sluttede sin indstilling med at understrege, at »det vilde derfor være et stort, ja jeg bør sige uerstatteligt Tab for mig, om jeg skulde miste ham; og ikke blot for mig, men ogsaa for Skolerne, hvor Lærere og Elever føle, at Hr. Foldberg forstaar at værdsætte deres Arbejde og følger deres Fremgang med levende Interesse.« Ministeren forelagde forslaget i Folketinget i forbindelse med 2. behandling af finansloven. Men under udvalgsbehandlingen blev forslaget beskåret med 1000 kr., og under forhandlingerne i Folketinget blev udvalgets reducerede forslag opretholdt, også selvom ministeren, Jacob Scavenius, argumenterede godt for sit forslag, bl.a. ved at henvise til, at en fagmand som mag.scient. P.T. Foldberg, ikke kunne skaffes til under 3.000 kr. Forslaget blev afvist uden afstemning.[22] I stedet fik Müller et månedligt tilskud på 166 kr. og 66 øre til dækning af honoraret til den midlertidige medhjælper, og for dette beløb kunne P.T. Foldberg aflønne en vikar i den stilling, han da havde fået ved Århus Katedralskole.[23]

Konservator J.C.J. Hornung, der i 1890 blev tilsynsførende ved realskolernes fysiske samlinger, var uddannet snedker, men havde senere taget præliminæreksamen og dele af den polytekniske uddannelse. Han varetog fra 1874 den eksperimentelle undervisning ved Statens Kursus i Fysik for Folkeskolelærere. Da Berggreen i 1882 lod sig pensionere, blev Viggo Agathon Hagbarth Sanne, der var sanglærer, fra 1874 kantor ved Vor Frue Kirke, udnævnt til sanginspektør ved skoler og læreanstalter under Kultusministeriet.

Inspektionsarbejdet

I *Meddelelser* anfører de enkelte skoler i deres årsberetning ofte, hvornår der havde været inspektion på deres skole og af hvem. Om undervisningsinspektørens inspektion af Nyborg Realskole hed det: »Efter at Skolen var bleven undersøgt af Prof., Undervisningsinspektør Müller, meddelte Ministeriet under 19. Marts d.A. Forstanderen fornyet Tilladelse til for et Tidsrum af 3 Aar at afholde almindelig Forberedelseseksamen ved Skolen.« Det skete også, at ministeriets embedsmænd overværede inspektionen, f.eks. den 1. juli 1894, da både sang- og gymnastikinspektørerne var på inspektion på Lyngby Realskole. »Skolen havde den Ære, at Dhrr. Kontorchefer i Kirke- og Undervisningsministeriet Holm og Stemann gæstede Skolen og overværede Inspektionen.«[24]

I overensstemmelse med instruksen i ansættelsesbrevet inspicerede Müller skolerne i Hals, Hammel, Fåborg og Skanderborg. Den 7. og 8. maj 1886 besøgte undervisningsinspektøren Hals Realskole, og hans indberetning er skrevet umiddelbart efter. Müller var ledsaget af en mand med stor inspektionserfaring, nemlig professor i matematik Adolph Steen, der var formand for Undervisningsinspektionen for de Lærde Skoler. Der er næppe tvivl om, at den erfarne Steen var valgt for at støtte den nye realskoleinspektør på hans første skolebesøg. I indberetningen anførte Müller, at skolen holdt til i en ny bygning med gode klasseværelser. Der var tre klasser, en forberedelsesklasse og en pigeklasse. Klasserne havde 6-12 elever, dog havde den øverste klasse kun syv elever, som forventedes at ville melde sig til eksamen snarest. Bestyreren havde gode kundskaber, »om end ikke lige godt i alle Retninger, og Øvelse i at undervise; han optræder paa en sindig og forstandig Maade og kræver altid udførlige Svar. Den 2. Lærer er ligeledes godt inde i sine Fag og har en klar og forstandig Maade, hvorpaa han lægger Stoffet til rette; dog mangler han endnu nogen Erfaring for at blive en dygtig Lærer […] Den tredje Lærer er temmelig ung men tegner ligeledes godt. Undervisningen maa derfor siges at være saa samvittighedsfuld holdt, at jeg ikke tager i Betænkning, at anbefale Skolen til at faa den attraaede Tilladelse.« Der var visse mangler ved det fysiske apparatur, og skolen manglede vægkort til geografiundervisningen.[25]

Få dage senere, nemlig 12. og 13. maj, var turen kommet til Skanderborg Realskole. Denne gang var Müller assisteret af adjunkt Christensen. Indberetningen er affattet 14. maj. Skolebygningen var udmærket og bestyreren og den ene af de to lærere ældre og øvede, mens den anden lærer var ung og urutineret, men meget engageret. Konklusionen var, at den klasse, der i 1887 ville blive afgangsklassen, ikke var så langt fremme, så de under almindelige forhold ville kunne tage afgangseksamen. Det ville derfor være bedst at indskrænke tilladelsen til kun at afholde eksamen til året 1887, »idet denne Begrænsning vil indeholde en fornøden Opfordring for Skolen til at træffe en skarp og omhyggelig Sondring og et skønsomt Valg mellem de mange Elever til Opflytning og Afgangseksamen, og saavel for disse som Læreren være en Spore til at gøre Alt for at erhverve en vel begrundet Adkomst til Tilladelsens Forlængelse eller en fornyet Undersøgelse henimod Slutningen af næste Skoleaar.«[26]

Allerede 8. marts 1887 kom Müller igen på inspektion på Skanderborg Realskole, igen ledsaget af adjunkt Christensen. Det skete på ministeriets opfordring, og Müller kunne da også indberette, at de anbefalinger, som han og adjunkt Christensen havde givet i forbindelse med inspektionen i maj 1886, ikke var blevet fulgt i tilstrækkelig udstrækning eller i alt fald ikke havde haft den ønskede virkning. Tilladelsen til afholdelse af eksamen kunne således nok nægtes, men inspektionen gav dog anledning til at anbefale tilladelsen for endnu et år. Bestyreren havde den ejendommelige opfattelse, at

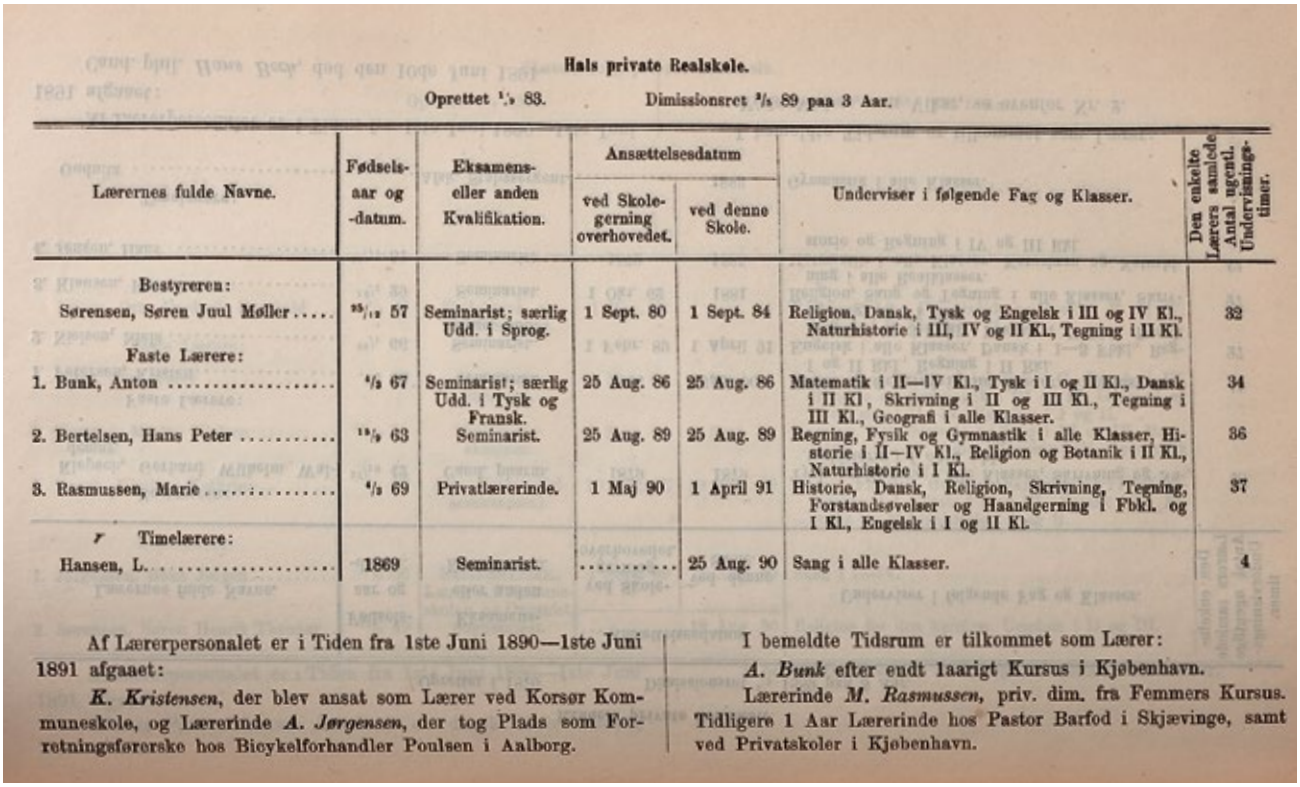

Hals private Realskole.

Oprettet ¹/₅ 83. Dimissionsret ²/₅ 89 paa 3 Aar.

Lærernes fulde Navne.	Fødsels-aar og -datum.	Eksamens- eller anden Kvalifikation.	Ansættelsesdatum ved Skole-gerning overhovedet.	Ansættelsesdatum ved denne Skole.	Underviser i følgende Fag og Klasser.	Den enkelte Lærers samlede Antal ugentl. Undervisnings-timer.
Bestyreren:						
Sørensen, Søren Juul Møller	²⁵/₁₂ 57	Seminarist; særlig Udd. i Sprog.	1 Sept. 80	1 Sept. 84	Religion, Dansk, Tysk og Engelsk i III og IV Kl., Naturhistorie i III, IV og II Kl., Tegning i II Kl.	32
Faste Lærere:						
1. Bunk, Anton	⁴/₅ 67	Seminarist; særlig Udd. i Tysk og Fransk.	25 Aug. 86	25 Aug. 86	Matematik i II—IV Kl., Tysk i I og II Kl., Dansk i II Kl., Skrivning i II og III Kl., Tegning i III Kl., Geografi i alle Klasser.	34
2. Bertelsen, Hans Peter	¹⁹/₅ 63	Seminarist.	25 Aug. 89	25 Aug. 89	Regning, Fysik og Gymnastik i alle Klasser, Historie i II—IV Kl., Religion og Botanik i II Kl., Naturhistorie i I Kl.	36
3. Rasmussen, Marie	⁴/₅ 69	Privatlærerinde.	1 Maj 90	1 April 91	Historie, Dansk, Religion, Skrivning, Tegning, Forstandsøvelser og Haandgerning i Fbkl. og I Kl., Engelsk i I og II Kl.	37
Timelærere:						
Hansen, L.	1869	Seminarist.	.....	25 Aug. 90	Sang i alle Klasser.	4

Af Lærerpersonalet er i Tiden fra 1ste Juni 1890—1ste Juni 1891 afgaaet:

K. Kristensen, der blev ansat som Lærer ved Korsør Kommuneskole, og Lærerinde *A. Jørgensen*, der tog Plads som Forretningsførerske hos Bicykelforhandler Poulsen i Aalborg.

I bemeldte Tidsrum er tilkommet som Lærer:

A. Bunk efter endt 1aarigt Kursus i Kjøbenhavn.

Lærerinde *M. Rasmussen*, priv. dim. fra Femmers Kursus. Tidligere 1 Aar Lærerinde hos Pastor Barfod i Skjævinge, samt ved Privatskoler i Kjøbenhavn.

Lærerpersonalet ved Hals private Realskole i 1890/91. En vigtig kilde til realskolens udvikling i Danmark er *Meddelelser ang. de lærde Skoler med dertil hørende Realundervisning i Kongeriget Danmark*. Hvert år blev skolernes lærere anført med oplysninger om deres ansættelsestidspunkt, uddannelse og undervisningsfag.

det var acceptabelt at halvere antallet af gymnastiktimer om vinteren og i stedet fordoble dem om sommeren. Denne procedure måtte også ændres, inden der næste gang blev givet tilladelse til afholdelse af eksamen.[27]

Müller inspicerede 10. og 11. maj Hammel Realskole sammen med adjunkt Engel, hvor forholdene var gode, det gjaldt både lokalerne, bestyreren og lærerne. Undervisningen var derfor upåklagelig, selvom der nok var en tendens til, at elevernes standpunkter i et enkelt fag, selvom lærerne synes at være tilstrækkelig herrer over stoffet, var temmelig forskellige, hvilket efter Müllers opfattelse især skyldtes, at lærerne ikke havde haft tilstrækkelig tid til at få eleverne til at arbejde sammen. Men alt i alt arbejdede både lærere og elever samvittighedsfuldt, ikke mindst i afgangsklassen, og derfor anbefalede undervisningsinspektøren at skolen fik tilladelse til at afholde eksamen.

Den 14. og 15. maj var Müller i Fåborg, hvor han inspicerede sammen med matematikeren H.C.R. Crone, der var lærer ved Søofficerskolen. Forholdene i Fåborg var ikke uden svagheder, og Müller hæftede sig især ved, at bestyreren af Fåborg Realskole ikke var sin stilling som lærer voksen i alle fag. Derfor var elevernes standpunkter i afgangsklassen ikke tilfredsstillende. Bedre gik det med de øvrige læreres undervisning, men problemet var afgangsklassen, og Müller indstillede, at skolen fik tilladelse til at afholde eksamen den følgende sommer, men at en fremtidig tilladelse måtte afhænge af, om undervisningen i enkelte fag blev forbedret.[28] Da det var bestyrerens kvalifikationer, der skulle betinge tildelingen af tilladelsen til at afholde eksamen, er det forståeligt, at tilladelsen var både kortvarig og betinget.

I mange af de inspicerede skoler i hans første embedsår, nemlig skoleåret 1886/87, var alt i bedste orden, og tilladelsen til eksamen blev derfor anbefalet. En række skoler fik alle forlænget deres eksamensret i modsætning til Vamdrup Realskole, der ikke fik tilladelsen. Ministeriet havde 16. februar pålagt Müller at inspicere Vamdrup Realskole,

Lærere og elever ved Hammel Realskole blev fotograferet i 1890. Dette år tog tretten elever eksamen fra denne skole, og flertallet havde embeds- og bestillingsmænd som fædre. Skolens bestyrer var seminarist Carl J. Christensen, som blev ansat i 1889, og af de fem lærere var to seminarister, en cand.jur., en cand.philos, og en var ueksamineret lærerinde (foto, Lokalhistorisk Samling i Hammel).

hvilket han gjorde 26. marts, ledsaget af adjunkt Amorsen fra Ribe Katedralskole. Selvom bestyreren gjorde indtryk af at være en flittig og omhyggelig lærer, levede undervisningen ikke op til kravene. Müller formulerede det i sin indberetning 27. marts således: »i øvrigt kan Skolen ingenlunde siges at opfylde de Betingelser, der maa stilles til den, for at den skal kunne have Krav paa at opnaa en Ret som den ansøgte.« Müllers hovedindvendig var, at forskellige hold af elever undervistes i samme lokale på samme tid, og dermed fik ingen et acceptabelt udbytte af undervisningen.[29]

Denne kortfattede behandling af undervisningsinspektørens undersøgelser af skolerne i det første embedsår kan også belyse, hvad han mente var god undervisning. Det første parameter var erfaring, hvilket ofte havde noget med alder at gøre. På Hammel Realskole var bestyreren en øvet lærer, og på Hals Realskole karakteriseredes bestyreren som ældre og øvet. Lærerne var ofte unge, og derfor ikke helt erfarne nok til at undervise optimalt. Andenlæreren i Hals, der var godt inde i sine fag og havde en klar og forstandig måde at tilrettelægge stoffet på, manglede nogen erfaring i at blive en dygtig lærer. Men der var undtagelser. Om en lærer i Hammel hed det, at han var temmelig ung, men viste sig at være i besiddelse af ikke blot gode kundskaber, men også »en ikke ganske almindelig Friskhed og Evne til at meddele dem [: kundskaberne] til sine Elever.«

Det andet parameter var, som allerede nævnt, lærerens kundskaber. Mens bestyreren i Hammel »vidste god Besked paa sit Omraade«, så var bestyreren i Fåborg ikke sin stilling voksen som lærer i alle fag. Det tredje parameter var lærerens undervisningsfærdighed. Kriterierne for den gode undervisning var, ud over lærerens kundskaber, den måde, hvorpå stoffet blev tilrettelagt på, og de spørgsmål, læreren stillede til eleverne. Endelig

lagde Müller vægt på, om læreren var i stand til at holde ro og disciplin i klassen. Få fik som bestyrer cand.mag. A. Sørensen på Hobro private Realskole denne karakteristik: »han forener i sjælden Grad alle en dygtig og samvittighedsfuld Bestyrers og Lærers gode Egenskaber.«

Skolens lokaleforhold, der skulle være i overensstemmelse med lovbestemmelsen fra 1856, blev altid omtalt indledningsvis, og rummenes størrelse, lys og luft blev kommenteret. Forbavsende mange skoler havde fået nye bygninger, og kun få som i Fåborg manglede klasseværelser. Inspektionsindberetningerne sluttede altid med en omtale af apparaterne til fysikundervisningen, den naturhistoriske samling og vægkort til geografiundervisningen.

Eksempel på fornyelse af tilladelse til at afholde eksamen 1894-95

Den 12. oktober 1893 ansøgte Tøxens Skole i Køge »det høje Ministerium« om en fornyelse af tilladelsen til at afholde almindelig forberedelseseksamen. Den første tilladelse til afholdelse af eksamen fik skolen i 1883 for en treårig periode. I 1886 blev tilladelsen givet for fem år og derefter i tre år indtil 1. april 1894. Ansøgningen blev indsendt af konstitueret overlærer Emil Clausen, der i ansøgningen anførte, at: »Skolen opfylder nu, som hidtil, de Betingelser, under hvilke den omtalte Tilladelse gives, hvorfor det (formentlig) tør forventes, at det høje Ministerium vil bevilge Skolen den begærede Fornyelse.«[30] I *Meddelelser* findes en indberetning fra Tøxens Skole i Køge, hvori det hed: »Den 9. Oktober 1894 modtog Skolen besøg af Undervisningsinspektør Prof. Müller, ligeledes den 2. November 1894 og den 9. Marts 1895 af Assistent hos Undervisningsinspektøren, cand.mag. P. T. Foldberg«. Ved ministeriets skrivelse af 3. februar 1895 blev skolens ret til at afholde almindelig forberedelseseksamen fornyet for et tidsrum af tre år.[31]

I Rigsarkivet findes kun ansøgningen, derimod ikke nogen inspektionsberetning fra hverken Müller eller Foldberg. At skolen skulle inspiceres hele tre gange kunne måske tages som et udtryk for, at forholdene ikke var som de burde være, men at resultatet blev tre år kunne pege i modsat retning. Alligevel fik skolen allerede i marts 1896 igen besøg af undervisningsinspektøren, og i maj samme år inspicerede gymnastikinspektør Julius Amsinck og sanginspektøren V.A.H. Sanne skolen, og desuden gennemgik konservator J.C.J. Hornung skolens samlinger, og via et tilskud fra staten på 132 kr. kunne der anskaffes en elektricisermaskine og en samling geografiske vægkort.[32]

5. Tilsynet 1898-1923

Inspektørskiftet i 1898

Ved N.V. Müllers pensionering i 1898 blev Frederik Wilhelm Valdemar Rønning udnævnt til ny undervisningsinspektør. Han var student fra Odense Katedralskole i 1870, og fem år senere tog han magisterkonferens i nordisk filologi. Efter studier på bl.a. British Museum erhvervede han i 1883 den filosofiske doktorgrad på en afhandling om Beowulfskvadet.[33] Det var således en lærd mand, der i 1898 overtog embedet som undervisningsinspektør, et embede han bestred indtil 1924. Sanginspektøren Sanne døde i 1896 og blev afløstes af Johan Henrik Nebelong, der siden sin tidligste ungdom havde fungeret som organist i flere københavnske kirker og som sanglærer ved forskellige skoler. Med udnævnelsen af oberstløjtnant H. U. Ramsing som oberstløjtnant Julius Amsincks efterfølger i 1899 fastholdt ministeriet den militære tradition. Hans opgave som

gymnastikinspektør blev især at sørge for, at undervisningen i skolerne foregik efter de forskrifter, som netop var blevet udformet i den nye gymnastikhåndbog, dvs. den Lingske gymnastik. I nekrologen over Ramsing i *Den danske Realskole* hed det, at »han arbejdede med en sjælden Iver og Energi, og han gav ikke køb, før han fik sit gennemført lige meget, om det var ude paa Landet, hvor Sogneraadene ofte maatte drives til at anskaffe de nødvendigste Gymnastikredskaber til Skolerne, eller det var oppe i Ministeriet, hvor det gjaldt om at faa nye Bevillinger gennemført.«[34]

Gymnastikinspektøren fra 1904 var K.A. Knudsen, der var cand.theol. fra 1889, men i stedet for præstegerningen søgte han til gymnastikken, og i Sverige stiftede han bekendtskab med den lingske gymnastik. Efter to år på Centralinstituttet i Stockholm blev han lærer ved Ryslinge Højskole og senere privatlærer i København (Lærerne og samfundet IV, 1914).

Ramsings efterfølger blev lederen af Statens etårige Kursus i Gymnastik K.A. Knudsen. Dermed havde fagkundskaben afløst den militære ekspertise. Knudsen havde siden 1898 været leder af Statens etårige Kursus til Uddannelse af Lærere og Lærerinder og blev i 1911 forstander for Statens Gymnastikinstitut, der da blev frigjort fra Danmarks Lærerhøjskole.[35] K.A. Knudsen varetog embedet som gymnastikinspektør i 30 år.[36]

Inspektionen og fagligheden

Den faglige efter- og videreuddannelse af realskolens lærere begyndte, da D.G. Monrad i 1856 oprettede kurser for faglærere (se dette værks kapitel 24). Lærerne manglede pædagogisk indsigt, og Rønning foreslog derfor på Realskoleforeningens årsmødet i 1902, at de korte pædagogiske kurser, som første gang blev afholdt på Århus Private Realskole i 1900, skulle fortsætte og optages på finansloven. Disse kurser blev annonceret i *Den danske Realskole*, og i 1902 omtalt i slutningen af formandens årsberetning: »De af Undervisningsinspektøren ledede korte pæd. Kursus, har jo været fortsatte i det forløbne Aar; jeg benytter Lejligheden til at takke Dr. Rønning for hans Interesse for denne Sag, der i saa høj Grad er knyttet til det, der er Grundbetingelsen for vore Skolers fremtidige Udvikling og Lykke: Det dygtige, pædagogiske Arbejde.«[37] Kurserne blev som regel ledet af enten Rønning eller Foldberg, der udvalgte en bestemt fagkreds. Kurset blev altid afholdt på en realskole, hvor der om formiddagen blev undervist i klasserne af skolens egne lærere, og om eftermiddagen samledes deltagerne for at diskutere de metoder, der var blevet brugt i formiddagens undervisning. Kurserne har således været en kombination af faglig opdatering og pædagogisk udvikling.[38]

Undervisningsinspektionen deltog også i skolemøder rundt i landet. F.eks. var Rønning, eller Dr. Rønning, som han altid blev omtalt, taler på et skolemøde i 1904, hvor han plæderede for, at staten burde støtte den private skole »paa det nærmeste ligesaa me-

Gymnastikken havde i 1800-tallet trange kår i skolen, der manglede veluddannede lærere, gymnastiksale og også undertiden vilje til at prioritere faget, hvad denne tegning fra 1887 i Oldfux synes bekræfte. Med ansættelsen af K.A. Knudsen blev inspektionen og vejledningen af lærerne intensiveret, og fra 1904 ydede staten tilskud til opførelse af gymnastikhuse ved skolerne. I et cirkulære fra 1900 hed det: "Ret fremmet er den legemlige Opdragelse en Hjælp og en Betingelse for den aandelige" (Oldfux 1887).

get som den offentlige«. Det var vigtigt, at der var to forskellige skoleformer, der kunne inspirere hinanden, og den private skole havde den fordel, at bestyreren selv kunne sammensætte lærerkredsen, hvilket var vigtig, hvis skolen skulle opfylde sin karakteropdragende funktion. Han berørte også et andet centralt emne i tiden, nemlig den bekendelsesorienterede religionsundervisning, som var kommet under pres. Her havde den private skole den fordel, at forældre kunne få indflydelse på religionsundervisningens indhold. Han gav senere udtryk for, at det vigtigste ved religionsundervisningen var en »anskuelig og levende Fortælling af Bibelhistorien«.[39]

Der er næppe heller tvivl om, at når inspektør Hornung tilså en skoles samling af apparatur til fysik- og naturfagsundervisningen, at der da skete en form for efteruddan-

nelse af lærerne i disse fag. I nekrologen i *Den danske Realskole* i 1916 udtalte bestyrer H. Jepsen: »Jeg tror, det er gaaet mange Fysiklærere, som det er gaaet med mig, af Hornung fik vi Forstaaelse af ikke alene hvorledes vi skulde holde Apparaterne i Orden, men ogsaa hvorledes vi skulde bruge dem. Hornungs Vejledning blev for mig af stor Betydning for hele mit Syn paa Fysikundervisningens Maal og Midler.«[40] Sang- og gymnastikinspektørernes besøg på skolerne har også givet anledning til, at lærerne blev fagligt opdaterede. Dertil kom, at både sang- og gymnastikinspektør var en naturlig del af de store folkelige bevægelser på deres respektive områder. F.eks. optrådte sanginspektøren på det andet danske sangstævne i 1910, hvor han demonstrerede den belgiske metode og med støtte fra et hold seminarister viste, hvordan metoden kunne indføres i skolerne. K.A. Knudsen var aktiv i de folkelige idrætsbevægelser og i mange år næstformand i FDF.

Status 1916

På årsmødet i 1906 fremkom skolebestyrer Hans Gregersen med en anmodning til undervisningsinspektøren om, ligesom professor Müller havde gjort det, at udsende en beretning om undervisningen i realskolen. Det kunne sikkert være lærerigt for lærerne at læse om de gode råd, som inspektionen gav bestyrere og lærere.[41] Det var formodentlig denne forespørgsel, som Rønning i 1916 besvarede ved at udgive bogen *Realskolen i Danmark. En Beretning om Realskolerne og højere Almenskoler uden Gymnasium.* Rønning begrundede bogens udgivelse med en henvisning til, at der ikke siden 1893, da hans forgænger N.V. Müller havde afgivet *Beretning fra Undervisningsinspektøren for de kommunale og de private Realskoler 1890-92*, var givet nogen offentlig redegørelse for de nævnte skolers virksomhed bort set fra de oplysninger, der hvert år blev bragt i *Meddelelser*.

Efter en kort oversigt over realundervisningens udvikling i Danmark gav Rønning en tilstandsrapport om hvert enkelt fag. »Næst efter Religion og Dansk er der intet Fag, hvor Aandsmodenheden hos Læreren spiller saa afgørende en Rolle som i Historie.« Rønning var ikke ubetinget tilfreds med den undervisning i historie, som han gennem årene havde været vidne til. Den varierede fra indprentning af lærebogens kendsgerninger til medrivende skildringer af historiens begivenheder. Fra tilsynets side kunne man godt instruere lærerne i en hensigtsmæssig metodik, og det måtte den ikke forsømme at gøre, men det afgørende var lærerens personlighed, og det kunne efteruddannelse ikke ændre på. Han holdt selv på Danmarks Realskoles årsmøde i 1909 et foredrag om undervisningen i historie i mellemskolen og realklassen. I referatet hed det: »I et overordentlig varmt, beaandet og tankerigt Foredrag fængslede Foredragsholderen alles Opmærksomhed fra først til sidst.« Det var åbenbart et forsøg på at vise lærerne, hvordan det kunne gøres. I denne sammenhæng bør det nævnes, at Rønning var en ivrig grundtvigianer, og at det levende ord derfor for ham naturligt var et vigtigt middel.[42]

Undervisningsinspektionen var desuden efter 1913 ude af stand til at kontrollere læremidlerne i fagene. Baggrunden herfor var en tysk klage over indholdet af en dansk geografibog, og Kultusministeriet valgte ganske radikalt at vedtage, at der frem over ikke måtte være nogen censur af undervisningsmidler til folkeskolens og mellem- og realskolens undervisning. Denne ændring påvirkede dog ikke læremidler for gymnasiet, der stadig skulle godkendes af Undervisningsinspektionen for denne skoleform.[43]

Undervisningsinspektionens to hovedpersoner, Rønning og Foldberg, udgav selv flere læremidler til brug i realundervisningen. Rønnings *Den danske Litteraturs Historie i Grundrids* udkom i mange oplag, og Foldberg skrev flere bøger til regne- og aritmetikundervisningen. Begge bøger fik pæne og rosende anmeldelser, og blev jo tydeligvis også flittigt brugt. Imidlertid bragte tidsskriftet *Købstadsskolen* i 1917 et indlæg, der gav udtryk for, at det ikke var passende, at en undervisningsinspektør udgav lærebøger. »Foldbergs bøger var daarlige, og blev kun købt, fordi han indtog en overordnet Stilling.« Denne beskyldning blev søgt gendrevet i en notits i *Den danske Realskole*, underskrevet af 12 realskolelærere.[44]

Omtalen af Foldberg som lærebogsforfatter var et udtryk for en kritisk holdning, som ellers ikke kom til udtryk i *Den danske Realskole*, tværtimod. Men også i 1917 blev der i forbindelse med annonceringen af årsmødet gengivet et dementi: »Et i nogle Kredse udbredt og tiltroet Rygte har villet vide, at Undervisningsinspektør, Professor Rønning i nær Fremtid vil træde tilbage fra Undervisningsinspektørposten. Vi er fra paalidelig Kilde i stand til at oplyse, at Rygtet er absolut uden Grundlag.«

I 1917 havde Foldberg 25 års jubilæum i Undervisningsinspektionen, og selvom han i en hyldestartikel i *Den danske Realskole* i sine unge år blev karakteriseret som ministeriets 'Bussemand', blev hans nuværende virke karakteriseret særdeles positivt som: tilsynsmanden, lærervennen, tilskudskonsulenten, medarbejder ved Statens Lærerhøjskole og lærebogsforfatter. Der blev oven i købet iværksat en indsamling, der skulle bekoste et portrætmaleri.[45]

Tilsynets vejledning af ministerium og udvalg

Som udgangspunkt var inspektionsarbejdet rettet mod skolerne, deres ledelse, lærere og elever, men tilsynet var også bindeleddet mellem skoleniveauet og ministeriet. Der er mange eksempler på, at tilsynets indstilling gav anledning til udformningen af mere generelle bestemmelser på realskoleområdet.

I forbindelse med implementeringen af den fireårige mellemskole i 1904 ansøgte bestyrerinderne for F. Steenbergs Skole, en pigerealskole, om at måtte etablere en femårig mellemskole altså analogt med kravet om, at piger ikke kunne aflægge almindelig forberedelseseksamen, før de var fyldt 17 år. Begrundelsen var, at pigerne skulle have supplerende kvindelige fag som håndgerning og husgerning i forhold til drengene, og at de af 'hygiejniske grunde' ikke kunne tåle at blive undervist i mere end 30-32 timer om ugen. Ministeriet bad undervisningsinspektionen udtale sig i sagen. I almenskoleloven af 24. april 1903 kunne ret til at afholde mellemskoleeksamen »af Ministeren tilstaas kommunale eller private Skoler […] paa de Betingelser som Ministeren bestemmer.« Ministeren havde således frie hænder, når det drejede sig om at vælge vejen til mellemskoleeksamen. Denne frihed skulle dog ses i relation til et cirkulære fra 1904, at betingelsen for at få eksamensret var, at de pågældende skoler førte deres elever »til samme Maal og i alt Fald i de væsentligste Henseender ad samme Veje som Statens Skoler.« Det forhindrede dog ikke inspektionen i, på det varmeste, at anbefale, at ministeriet stillede sig imødekommende over for den pågældende sag, dog sådan at skolen hvert år skulle søge herom.

Som et andet eksempel på inspektionens vejledning af ministeriet kan nævnes Rønnings henvendelse til ministeriet den 20. marts 1919 vedrørende de kvindelige dimittenders sytten års grænse for at kunne tage almindelig forberedelseseksamen, hvilket den samme inspektør varmt havde anbefalet 15 år før. Imidlertid indtog Rønning nu et

andet standpunkt, nemlig at sytten års reglen burde ophæves.[46] Denne særlige regel for kvindelige elever, var en del af bestemmelserne for pigernes adgang til almindelig forberedelseseksamen i 1882, da det lykkedes de højere pigeskolers organisation at få gennemført, at aldersgrænsen skulle være sytten år; begrundelsen var »hygiejniske Grunde« (jf. dette værks kapitel 20). Men efter Rønnings opfattelse var der ingen grund til at opretholde denne regel, da drenge og piger jo med 1903-loven var blevet ligestillet. Sytten års reglen var da også blevet svækket af talrige dispensationer, og anordningen burde derfor fastsætte en aldersgrænse for alle elever på seksten år. Ministeriet fulgte indstilling på den måde, at en ændring som foreslået blev stillet i udsigt ved en revision af almindelig forberedelseseksamen, og at man fra ministeriets side indtil da efter ansøgning ville dispensere for sytten års kravet.[47]

I 1922 skrev P.T. Foldberg til Den Store Skolekommission om sit syn på fremtidens realuddannelse og kom i denne sammenhæng ind på sine visioner om tilsynets omfang og karakter. Inspektionen havde ikke nogen indseende med den prøve, som eleverne skulle aflægge forud for optagelse i eksamensklasserne. Han ville da heller ikke foreslå en direkte kontrol, men nok en indirekte, der kunne tilvejebringes ved, at der blev udnævnt et større antal inspektionsassistenter valgt blandt de praktiserende lærere. Disse assistenter skulle foretage stikprøver af undervisningen i begynderklasserne for at undersøge, om eleverne nu også var egnede til at påbegynde undervisningen. Rønning var ikke enig i dette synspunkt, idet han ikke så noget behov for en så drastisk udvidelse af inspektionen; han blev da også udsat for en hård kritik i Den Store Skolekommission.

Lærere med skriftligt rettearbejde fik ingen timereduktion, men krav herom blev fremsat på mange årsmøder for realskolelærerne, og Undervisningsinspektionen havde gang på gang bragt kravet videre til ministeriet. Det hjalp øjensynlig ikke, da det jo var jurister og ikke skolemænd, der var ansat i ministeriet. Rønning gav i 1919 på ny udtryk for, at han ville støtte en henvendelse fra Danmarks Realskoleforening i dette spørgsmål.[48]

Debat i realskolekredse om tilsynets rolle

Med indførelsen af mellemskolen og realklassen i 1903 var der lagt op til en stigning i frekvensen i eksamensskolerne, og det vakte bekymring i dele af realskolekredsen. Det var især bestemmelser om dispensationer fra de sædvanlige betingelser for godkendelse, dels tilskud til ikke-eksamensberettigede skoler.[49] Realskolebestyrer J. Aldal holdt på årsmødet i 1902 et oplæg, som han kaldte »Begrænsning af Realskolens Tilvækst som væsentlig Betingelse for deres økonomiske Fremtid«. Heri understregede han, at »I samme Grad en Skole er usolid, er den pædagogisk svag.« Der fandtes i 1902 allerede 155 realskoler med ret til at afholde forberedelseseksamen. 1903-loven havde ganske vist strammet betingelserne for tildeling af eksamensretten, nemlig at elevantallet skulle være mindst 60. Desuden skulle anerkendelsen gøres afhængig af lærernes lønninger, forsyninger med undervisningsmidler, skolebygningens tilstand m.m. Aldal var betænkelig ved en voksende konkurrence og foreslog vedtagelsen af en resolution, der henstillede til ministeriet at ændre på praksis, sådan at »fremtidigt sparsommere og efter de forskellige Landsdeles Behov mere ligeligt end hidtil at give Skolerne Tilladelse til at afholde almindelig Forberedelseseksamen«. Det var de tilsynsførende myndigheder, Undervisningsinspektionen, der blev tilskyndet til at ændre praksis. Aldals resolutionsforslag led en krank skæbne, da skolebestyrer C. Christensen-Dalsgaard fra Randers

Realskole tværtom mente, at det drejede sig om at få så mange realskoler oprettet som muligt. Det måtte være Realskoleforeningens mål, og ikke det modsatte. Det var efter hans opfattelse uheldigt at kræve mere tilsyn. »Ganske vidst, den gode Skole kan bryde sig Fejl om Tilsynet, men paa den anden Side gavner Tilsynet Skolerne, de gode saavel som de mindre gode saa godt som intet, og desuden synes jeg virkelig, vi har Tilsyn nok. Vi har Skolekommission og Skoledirektion, vi har Undervisningsinspektion, delt i to Led, vi har Sanginspektør, Gymnastikinspektør etc. hvad kan man ønske sig mere?«[50]

Christensen-Dalsgaard genkaldte sig denne udtalelse, da han i 1916 nu som formand for Danmarks Realskoleforening igen måtte tage stilling til et ønske om mere tilsyn. Det var den fremtrædende realskolebestyrer Kr. Hatt, der i 1915 havde udtalt sig for mere tilsyn. Dalsgaard-Christensen havde aldrig kunnet forstå, at lærerne forlangte sig selv sat under tilsyn eller forlange tilsynet skærpet. Måske udsprang et sådant ønske af mangel på tiltro til egen undervisning, eller det var et udtryk for, at de andre skulle kontrolleres mere? Begge dele var utiltalende. Foldbergs ønske om mange inspektørassistenter var ikke blevet til noget, og Rønning gav da også i 1916 udtryk for, at inspektionen af det voksende antal skoler (nu 192) kunne effektiviseres, hvis der blev ansat tre inspektører, en i hver landsdel.[51] En anden kendt realskolemand, R. Gregersen, fik i slutningen af 1916 optaget et indlæg i *Den danske Realskole*, hvori han plæderede for mere inspektion. En hyppigere og længevarende inspektion kunne være en støtte til mange unge, der på trods af gode kundskaber og god vilje stod famlende over for undervisningen, og »det vil kunne udrydde megen Slendrian og Uduelighed, der nu trives frodigt baade i Realskolen og Folkeskolen.« Den nuværende sporadiske inspektion var efter Gregersens mening mere en eksamination af den enkelte lærer end en vejledning. I stedet burde læreren have lov til at gennemføre den undervisning, som han hjemme havde planlagt, men ofte valgte inspektøren et tilfældigt emne, som han, uden at kunne forberede sig, skulle undervise i, og det gav jo ikke noget rimeligt billede af lærerens undervisningsfærdighed.[52]

6. Tilsynet indtil 1923 – en karakteristik

Det var karakteristisk for tilsynet i det 19. og langt ind i det 20. århundrede, at dets autoritet byggede på forestillingen om, at der var en direkte forbindelse mellem viden og kontrol. Denne viden havde inspektionen via udformning af pensum i fagene selv indholdsbestemt, og i forbindelse med den direkte inspektion af undervisningen kunne kontrollen effektueres. Dertil kom, at inspektionen direkte eller indirekte kunne kontrollere de anvendte læremidler og hjælpemidler i øvrigt, herunder skolens lokaleforhold, og endelig spillede inspektionen en vigtig rolle i rådgivningen af såvel ministeriets embedsmænd som ministeren. Det var også inspektionen, der formidlede ministeriets ændringer af de normative tekster og ikke mindst var ansvarlig for udarbejdelse af de skriftlige eksamensspørgsmål og sammensætningen af censorkorpset også til mundtlig eksamen. Inspektionens beføjelse til at anbefale tildeling af eksamensret til de enkelte skolers bestyrere var udtryk for dens afgørende indflydelse på realskoleinstitutionen.

Inspektionens kontrol med vidensformidlingen havde et videre perspektiv, idet den viden, som eleverne tilegnede sig, skulle indgå i en helhed og dermed danne en national præget bevidsthed. Inspektionens vigtigste forum for prægningen af denne be-

Sløjdundervisningen blev indført som obligatorisk fag i mellemskolen i forbindelse med skoleloven i 1903. Men faget kunne først indføres når der var tilvejebragt lokaler og redskaber samt faglærere. I 1915 var der 41 real- og mellemskoler, der havde indført sløjd (foto Holger Damgaard, Polfoto).

vidsthed var utvivlsomt Realskoleforeningens årsmøder og de mange regionale skolemøder. Her kunne inspektionen, dvs. inspektøren og hans medhjælp, forbinde realskolens vidensformidling med en dannelsesnorm, der prægede lærernes opfattelse af deres kald, og i videre forstand blev det ideal, som undervisningen i de mange fag skulle opfylde. Frederik Rønning understregede ofte, hvor vigtigt det var, at der både eksisterede offentlige og private skoleformer, og at privatskolernes særlige etos var medvirkende til at præge debatten om den gode realskole, nemlig en faglig solid dannelsesskole.

Ved Realskoleforeningens 25 års jubilæum i 1916 gav formanden C. Christensen-Dalsgaard udtryk for, at det, der især havde 'fængslet' ham, var de mange »varme, beaandede og tankerige Foredrag«, som især professor Rønning havde holdt. »Mon«, tilføjede han, »Tilhørerne nogensinde kan glemme den Varme og Djærvhed, hvormed Professor Foldberg stundom har talt Realskolens og navnlig deres Læreres Sag?« Der var enkelte kritiske røster, som kom til udtryk bl.a. i *Den danske Realskole*, men det absolut dominerende indtryk var, at både bestyrere og lærere respekterede inspektionen, og det var derfor næppe nogen tom gestus, når der ved festlige lejligheder blev udråbt en skål for dem.

Med oprettelsen af Undervisningsinspektionen for Realskolerne i 1886 havde denne skoleform tilsynsmæssigt fået sin egen identitet, og værdsættelsen heraf fra bestyreres og læreres side var en nødvendig forudsætning for, at realskoleuddannelsen kunne fremstå som en institution, der både kunne tilgodese samfundets kvalifikationsbehov og det nationale dannelsesideal.

Noter

1. O.K. Petersen 2006.
2. O. Korsgaard 1997 s. 110ff.
3. M. Hammerich 1845, s. 10.
4. C. Funch 1845 s. 11.
5. P. Thestrup, D. Andersen og N. Oxenvad 1986 s. 301.
6. Medd. LS 1857-78 s. 514.
7. H. Haue, Nørr, E. og V. Skovgaard-Petersen 1998 s. 62f.
8. Medd. LS 1849-56 s. 38f.
9. Medd. LS 1849-56 s. 146ff. og 153.
10. Medd. LS 1849-56 s. 202ff.
11. Medd. LS 1857-78 s. 565.
12. J. Paludan 1885 s. 508.
13. Medd. LS 1857-78 s. 521.
14. H. Haue, E. Nørr og V. Skovgaard-Petersen 1998 s. 49ff.
15. H. Haue, E. Nørr og V. Skovgaard-Petersen 1998 s. 54.
16. Medd. LS 1857-78 s. 178.
17. Medd. LS 1882/83 s. 397.
18. Medd. LS 1882/83 s. 398.
19. RA. KUM. 3.Kt. J.nr. 1886/318. A.P. Weis og H. Hage 1891 bind II s. 298-299.
20. C.F. Bricka 1887-1905 bind 11 s. 504.
21. RA. KUM. 3.Kt. J.nr. 1886/318.
22. Rt. 1891/92 Ft. sp. 2098 (Goos), 2130 (Teutin), 2222 (forslaget faldt uden afstemning) og Tillæg B, sp. 215.
23. Medd. LS 1891/92 s. 474. RA. Undervisningsinspektionen for Mellem- og Realskolerne. Konceptbøger 1886-97, bindet 1895-96.
24. Medd. LS 1893/94 s. 128 og 187.
25. RA. Undervisningsinspektionen for Mellem- og Realskoler. Konceptbøger 1886-97, bindet 1886-87.
26. RA. Undervisningsinspektionen for Mellem- og Realskoler. Konceptbøger 1886-97, bindet 1886-87.
27. RA. Undervisningsinspektionen for Mellem- og Realskoler. Konceptbøger 1886-97, bindet 1886-87.
28. RA. Undervisningsinspektionen for Mellem- og Realskoler. Konceptbøger 1886-97, bindet 1886-87.
29. RA. Undervisningsinspektionen for Mellem- og Realskoler. Konceptbøger 1886-97, bindet 1886-87.
30. RA. KUM. 3. Kt. J.nr. 1894/21.
31. Medd. LS 1894/95 s. 114.
32. Medd. LS 1895/96 s. 100.
33. P. Engelstoft og S. Dahl 1933-44 bind 20 s. 409.
34. DdR 1904 nr. 17. Nekrolog af Kaare Teilmann.
35. E. Jensen 1999 s. 25-31.
36. P. Engelstoft og S. Dahl 1933-44 bind 12.
37. DdR 1902 s. 129.
38. F. Rønning 1916 s. 19.
39. F. Rønning 1916 s. 23. DdR 1904 s. 145.
40. DdR 15. august 1916.
41. DdR 1906 s. 104.

42. DdR 1909 s. 90.
43. V. Skovgaard-Petersen 1978 (Skolebogscirkulæret) s. 433-44.
44. DdR 1917 s. 144, anmeldelse af Rønnings bog s. 120.
45. DdR 1918 s. 209.
46. Betænkning med Lovforslag afgivet af Skolekommissionen i henhold til Lov Nr. 77 af 21. Februar 1919 s. 274.
47. Samst., s. 273. Undervisningsminister S. Keiser-Nielsen til Den Store Skolekommission den 29. april 1919.
48. DdR 1915 s. 322, 1919 s. 3 og 165.
49. Almueskoleloven §§ 2-3 samt § 5.
50. DdR 1902 s. 192-97.
51. DdR 1916 s. 322.
52. DdR 1916 s. 415f.

9. Realskolens mand
– undervisningsinspektørens tilsyn med mellem- og realskolen 1924-59

ERIK NØRR

Både Undervisningsministeriet og Realskoleforeningen benyttede undervisningsinspektøren som »deres mand«. Han skulle således på samme tid være ministeriets repræsentant over for skolerne og fungere som skolernes tillidsmand over for ministeriet og politikerne. Vi skal i det følgende se, hvordan periodens to undervisningsinspektører forvaltede denne opgave.

1. Tilsynets omfang og afgrænsning

Tilsynsmyndighederne med real- og mellemskoleundervisningen var i perioden fra Otto Bjørneboes overtagelse af undervisningsinspektørposten i 1924 og indtil embedets nedlæggelse i 1959 de samme, som de havde været i perioden 1886-1924.[1] Men det forøgede antal skoler, der skulle føres tilsyn med, forandrede i nogen grad inspektionens arbejde. Der var stadig en undervisningsinspektør for gymnasieskolerne, inklusive disse skolers mellem- og realskoleafdelinger, og en undervisningsinspektør for de mellem- og realskoler, som ikke havde en gymnasieafdeling. De to undervisningsinspektørers embedsområde var således overlappende.

Men denne ordning var ikke en selvfølge. Undervisningsminister Jacob Appel forsøgte således i 1923/24 at få Folketinget til at vedtage et forslag om en fælles undervisningsinspektør for alle eksamensskoler. Forslaget fandt også tilhængere blandt realskolefolk. V. Grove-Rasmussen, Rudkøbing Realskole, opfordrede således til en samlet inspektørstilling, så der ikke blev skabt »et kunstigt etableret Svælg« mellem de to former for mellem- og realskoler. Men Realskoleforeningens formand, skolebestyrer H.P. Neisig, Nakskov, ønskede, at de »rene« mellem- og realskoler skulle beholde deres egen inspektør, bl.a. fordi der var stor forskel på de to slags skoler. Gymnasiets mellemskole var en »Forskole for en Undervisning, der tager sigte paa Universitetet«. Realskolens mellemskole var derimod en forskole for en afsluttende eksamen, der tager sigte »paa det praktiske Erhvervsliv, Haandværk og Industri, Landbrug og Handel, Trafikvæsen og andre ligestillede Væsener«. Dette gjorde realskolen til en »folkelig Institution med dybe Rødder i den jævne Befolkning«. Gymnasiet stod derimod den almindelige befolkning fjernere.[2]

Undervisningsinspektøren for real- og mellemskolerne havde ikke nogen egentlig instruks, men var omfattet af instruksen for Undervisningsinspektøren ved de fuldstændige højere Almenskoler af 8. september 1906. En slags uddybning af funktionerne var indeholdt i cirkulæret af 22. februar 1932 om faginspektionens virksomhed.[3] Cirkulæret drejede sig egentlig om de særlige faginspektører for gymnastik, håndarbejde, sang, tegning og sløjd, som for mellem- og realskolernes vedkommende var indordnet under undervisningsinspektøren for real- og mellemskolerne, men formulerin-

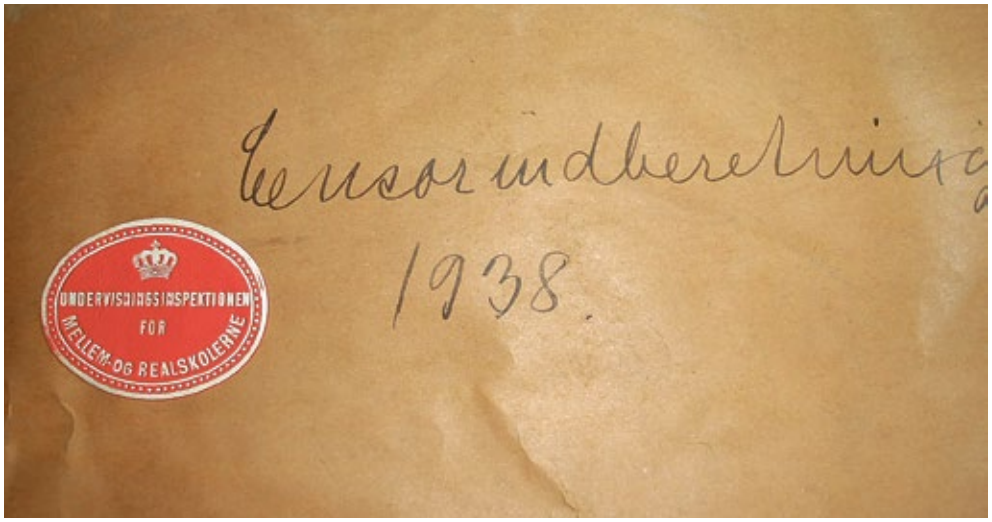

Undervisningsinspektionens bomærke, her sat uden på indpakningen til de indsendte censorberetninger fra realeksamen i 1938 (Undervisningsinspektøren for Mellem- og Realskolernes arkiv i Rigsarkivet).

gen var således, at cirkulæret ligefuldt omfattede undervisningsinspektøren og dennes medhjælpere.[4]

Cirkulæret handler om inspektionen på skolerne, eller som det normalt blødere udtrykkes, skolebesøg. Disse besøg kunne enten være *uanmeldte*. Den tilsynsførende skulle så ved ankomsten til skolen henvende sig til skolens leder og anmode om at måtte inspicere undervisningen i bestemte fag. Eller de kunne være *anmeldte*. I det sidste tilfælde skulle den tilsynsførende i god tid forud annoncere sit besøg, så der kunne lægges en hensigtsmæssig plan for besøget, og de lærere og de klasser, som inspektøren ønskede at se, kunne få lejlighed til at vise deres standpunkt. Efter afslutningen af inspektionen skulle der være mulighed for at drøfte undervisningens standpunkt med de berørte lærere og skolens leder. I 1950'erne blev praksis efterhånden, at de uanmeldte besøg på skolerne hørte op.[5]

Som senere tilkomne opgaver i forhold til instruksen kan nævnes undervisningsinspektørens og hans medhjælperes medvirken ved arrangering af instruktionskurser i eksamensskolerne, hvortil der blev givet bevilling på de årlige finanslove, samt tilsynet med forsøgsarbejdet i mellem- og realskolerne som følge af lov af 7. juni 1952 (undervisningsinspektøren var bl.a. formand for det udvalg, som skulle følge lovens udførelse).

Undervisningsinspektøren var ikke den eneste tilsynsmyndighed på mellem- og realskolerne. Mange af skolerne havde folkeskoleklasser, og de nederste eksamensklasser lå også inden for elevernes skolepligtige alder. Derfor havde de lokale skolekommissioner og skoledirektioner også et ord at skulle have sagt. Men hvor der er flere af hinanden uafhængige tilsynsmyndigheder, opstår der naturligvis grænsekonflikter, som ministeriet i flere tilfælde måtte udrede. I den nye tilsynslov for skolevæsenet nord for Kongeåen af 20. maj 1933 blev det i paragraf syv fastslået, at skolekommissionen førte tilsyn med kommunens skoler, og at skolekommissionen på en række felter havde kompetencen. Spørgsmålet var, om disse bestemmelser også gjaldt de kommunale eksamensskoler. Allerede i 1934 måtte Undervisningsministeriet udstede en afklarende bekendtgørelse om de kommunale skolemyndigheders stilling til de kommunale eksamensskoler.[6] Nogle af de vigtigste punkter skal gengives her, da de fortæller om en række af Undervisningsinspektionens opgaver og om skolelederens stærkere placering end i folkeskolen. Det fastslås, at skolekommissionen generelt

har tilsynsbeføjelser med de kommunale eksamensskoler, men med en lang række indskrænkninger:

- undervisningsmidler i eksamensskoler skal godkendes af den pågældende undervisningsinspektør
- arbejdets fordeling mellem lærerne skal godkendes af den pågældende undervisningsinspektør
- med hensyn til optagelse i en eksamensskoles 1. eller senere klasse afgør skolelederen, om børnene er kvalificerede, mens skolekommissionen afgør, hvem af de kvalificerede der kan optages
- bestemmelse om årsprøvens ordning og omfang tages af skolekommissionen efter indstilling fra skolens leder. For de statskontrollerede eksaminer gjaldt særlige regler (skulle planlægges af den pågældende undervisningsinspektør)
- udkast til undervisningsplaner for eksamensskoler skal udarbejdes efter forhandling med skolens leder
- skoledirektionen stadfæster undervisningsplanerne for eksamensskoler på landet, men de skal forinden forelægges den pågældende undervisningsinspektør til erklæring
- skolelederen har som indehaver af eksamensretten det pædagogiske ansvar for en eksamensskoles hele undervisning. Ved uenighed med de kommunale myndigheder skal sagen forelægges ministeriet

I København afveg forholdene en smule, bl.a. var der i hovedstadsområdet (København, Frederiksberg og Gentofte kommuner) forordnet en fælles optagelsesprøve til mellemskolen for statens og kommunernes skoler. Prøven blev arrangeret af et særligt prøveudvalg nedsat af Undervisningsministeriet, hvortil både staten og kommunerne udpegede repræsentanter. De to undervisningsinspektører var også medlem af prøveudvalget. For at bestå krævedes et bestemt karaktergennemsnit. Anerkendte private skoler kunne også blive omfattet af optagelsesprøvens bestemmelser.[7]

Bekendtgørelsen fra 1934 løste dog ikke alle kompetencestridigheder. Ministeriet måtte flere gange afgøre stridsspørgsmål,[8] og både i 1944 og 1951 måtte der udstedes nye bekendtgørelser.[9] Disse bestemmelser fastslog undervisningsinspektørens tilsynskompetence på de anerkendte mellem- og realskoler. Derimod havde han intet at gøre med de klasser i købstadsskoler, der forberedte til den såkaldte borgerskoleeksamen, da disse klasser måtte »betragtes som hørende til den almindelige Folkeskole i højere Grad end til Eksamensskolen«, også selvom de som f.eks. i Mariager kunne være grundlag for et toårigt kursus til almindelig forberedelseseksamen.[10] Undervisningsinspektøren havde tilsynet med eksamensskolernes samlede undervisning, i fagene gymnastik, håndarbejde, sang m.fl. hjulpet af de særlige faginspektører. Kun med hensyn til faget religion måtte han dele tilsynet med sognepræsten, der efter 1933 havde tilsynet med religionsundervisningen i de kommunale skoler, og som efter 1949 stadig havde ret til at overvære undervisningen i faget.[11]

2. Periodens to undervisningsinspektører

Frederik Rønning fyldte i september 1921 70 år og søgte derfor sin afsked som undervisningsinspektør for mellem- og realskolerne,[12] men han blev bedt om at fortsætte indtil

skoleårets udgang juli 1922. Imidlertid blev det til to år yderligere. Årsagen hertil var formentlig, ud over at realskolerne gerne så Rønning fortsætte, at man ville afvente Den Store Skolekommissions arbejde og spørgsmålet om sammenlægningen af de to inspektørembeder. Realskoleforeningen søgte at påvirke ministeren, Jacob Appel, til at udnævne en realskolemand til posten. Der blev på årsmødet i Nyborg i 1921 vedtaget en resolution herom.

Stillingsbesættelsen var noget speciel. Selvom ministeriets embedsmænd foreslog stillingen slået op, skete det ikke. Undervisningsminister Jacob Appel drøftede bl.a. sagen med Danmarks Realskoleforenings formand. Foreningen havde indstillet tre personer – dog ikke i enighed – men ministeren afviste dem alle. Otto Bjørneboe, fordi Realskolen kunne »køre« ham, amtsskolekonsulent Ludvig Mortensen, fordi der var brug for ham i Sønderjylland, og Chr. Buur, fordi han ikke kunne klare sig offentligt og derfor burde blive i Århus. Appel havde så nævnt formanden for Danmarks Lærerforening, viceskoledirektør H.A. Svane, og magister Georg Christensen som mulige emner. Men Realskoleforeningen afviste dem begge, og især ville det være »et slag i ansigtet« at få Danmarks Lærerforenings formand som undervisningsinspektør. Foreningens hovedønske var, at det skulle være en realskolemand.[13] Også mere privat kom der navne på banen. Realskolebestyrer C. Christensen-Dalsgaard rundsendte en opfordring til at vælge pædagogen og filosoffen Axel Dam til undervisningsinspektør, da han ikke repræsenterede nogen særlig gruppering inden for realskolen, og da han var »en Person af en saadan aandelig Storhed og pædagogisk Udvikling, at han har fornøden Overlegenhed til at udvise sandt Frisind«.[14]

Minister Appel afgjorde derefter, at forgængeren, Fr. Rønning, skulle have mulighed for at udtale sig om de navne, der på forskellig måde var bragt på bane, eller eventuelt foreslå andre, der snarere burde komme i betragtning. Rønning afgav udtalelsen, efter at han havde drøftet mulige emner med gymnasiebaggrund med undervisningsinspektøren for gymnasieskolerne, Henrik Bertelsen.[15] På dette grundlag indstillede ministeren i april 1924 Otto Bjørneboe til ny undervisningsinspektør.

Bjørneboe, der var 45 år gammel, var cand.mag. med fagene engelsk, fransk og historie. Han havde i en årrække været lærer ved private og kommunale realskoler, fra 1905 ved Gregersens Skole, hvor han blev leder af mellemskole- og realafdelingen, da skolen delvis overgik til Frederiksberg Kommune i 1919. I årene 1922-24 havde han været skoleinspektør ved Niels Ebbesensvejs Skole, også på Frederiksberg. Appel henviste til, at Bjørneboe havde indsigt både i den private og kommunale realskoles arbejdsmåde og væremåde, og til, at han var »en inden for Realskolen velkendt og paaskønnet Mand, der personligt har Betingelserne for at sætte sig i det rette Forhold til det store Antal Skoleledere og Lærere«.[16]

Begrundelserne for indstillingen af Bjørneboe var lidt vage, men han blev modtaget positivt af realskoleverdenen, selvom valget visse steder kom overraskende, da han var et forholdsvis ubeskrevet blad. Mange kendte ham som den karismatiske grundtvigianske skolebestyrer Hans Gregersens svigersøn og regnede derfor med, at han ville varetage den private realskoles tarv.[17] De sidste to års ansættelse i det kommunale frederiksbergske skolevæsen skulle så være en borgen for, at han også kunne accepteres i den kommunale realskoleverden. I midten af 1920'erne, hvor fraktionsdannelsen i Realskoleforeningen var meget tydelig,[18] var det vigtigt, at den nye inspektør både kunne varetage den private og kommunale realskoles forhold.

Undervisningsinspektør Otto Bjørneboe på besøg i Tølløse Private Mellem- og Realskole (senere kaldet Sejergårdsskolen). Skolen er oprettet i 1895, og den fik ret til at afholde mellemskole- og realeksamen i 1924-25. Bjørneboe har her bemægtiget sig katedret og taler til skolebørnene (foto, Det Kongelige Bibliotek).

Bjørneboes embedsperiode varede 25 år. Han blev anset for en flink og venlig mand, og hans besøg var velkomne på skolerne. Ved hans jubilæum i 1949 blev det af *Den danske Realskoles* redaktør fremhævet som positive egenskaber hos Bjørneboe, at han ikke lod sig rive alt for stærkt med af begejstring over det nye, han ønskede først at se tiden lidt an. Han var skeptisk over for forslag om strukturforandringer og hurtige reformønsker. Han arbejdede helt inden for rammerne af skoleloven af 1903. Han ville utvivlsomt have haft svært ved at goutere 1950'ernes skolelovgivning. Som væsentlige resultater nævntes hans bestræbelser for at styrke realskolelærernes forhold, de mange instruktionskurser og sprogkurser, han havde stået for, hans betydning for Den Grå Betænkning fra 1935, som han udarbejdede sammen med gymnasiekollegaen A.C. Højberg Christensen, og ændringerne i almindelig forberedelseseksamen i 1944-46. Desuden blev hans mange skolebesøg og deres betydning for lærerne fremhævet. Han havde et godt forhold til Realskoleforeningen, hvis årsmøder han altid deltog i, dog mest som tilhører. Han talte kun på direkte opfordring. *Den danske Realskoles* redaktør sammenfattede Bjørneboes virke med, at han havde »bidraget til at skaffe den jævne mands eksamensskole anseelse ved et trofast arbejde med dens indre værdier«.[19]

Da Bjørneboe kort før jubilæet fyldte 70 år, var det store spørgsmål, hvilken type inspektør der skulle afløse den venlige mand. Skulle det være en mere markant person, der kunne forsvare realskolerne i den reformkamp, der tydeligvis ville komme til at præge det næste årti? Skulle det være en realskolemand, der kendte de interne forhold, eller en gymnasiemand, som snarere ville fremme forbindelsen mellem realskolen og gymnasiet? Skulle det være en moden mand eller måske en yngre med nye ideer? Skulle stillingen slås op, eller skulle den som sidste gang besættes internt? Derimod blev det ikke overvejet, om kvinder også kunne komme i betragtning. Det var formentlig en selvfølge, at det kunne de ikke.

Resultatet af overvejelserne blev, at stillingen blev slået op, og der indkom 15 ansøgninger (alle fra mænd), og som det fremgår af de gengivne presseklip, var der fuld offentlighed om ansøgernes navne. Som i 1924 besluttede man i Undervisningsministeriet, at forgængeren skulle have mulighed for at udtale sig om ansøgerne, ligesom undervisningsinspektøren for gymnasieskolerne blev bedt om at udtale sig især om en enkelt af ansøgerne, som var gymnasiemand. Interessen samlede sig hurtigt om realsko-

lebestyrer Hans I. Hansen, rektor Sigurd Højby og fire af Bjørneboes medhjælpere i Undervisningsinspektionen. Det afgørende valg stod således mellem en realskolemand og en gymnasiemand.

Dagspressen fulgte med i, hvem der skulle være ny undervisningsinspektør. Holbæk Amtstidende kunne den 9. juni 1949 bringe navnene på alle 15 ansøgere (og de var korrekte). Nationaltidende udnævnte samme dag rektor Sigurd Høiby som favorit, hvilket var en nyhed på Lolland-Falster, som det fremgår af den her gengivne omtale i Lolland-Falsters Stiftstidende 9. juni 1949. Artiklen var oven i købet suppleret med et billede af Høiby. Men denne måtte vente ti år på at blive undervisningsinspektør, og da ikke for realskolerne, men for de ham mere nærliggende gymnasieskoler.

Hans I. Hansens baggrund var en læreruddannelse fra Odense Seminarium, lærervirksomhed ved flere private realskoler 1911-20 og et bestyrerjob ved Nørre Åby Realskole siden 1920. Han havde været aktiv både inden for pædagogisk, organisatorisk og kulturel virksomhed. Han havde deltaget i flere hundrede instruktionskurser og havde holdt et utal af foredrag over hele landet, og han havde udgivet en række læsebøger både til mellem- og realskolen og til folkeskolen. Han var initiativtager til oprettelsen af De Private Realskolers Lærerforening i 1919 og havde kæmpet for bedre lærerlønninger. I en tiårig periode, 1938-48, var han redaktør af *Den danske Realskole*. Lokalt havde han været aktiv for biblioteksagen og siddet i sognerådet.[20]

Bjørneboe fandt det altafgørende, at den nye undervisningsinspektør havde et intimt kendskab til de forskellige skoleformer. Området omfattede nemlig både kommunale og private skoler, købstadsskoler og landrealskoler samt skoler i mindre stationsbyer. Hvortil kom et stort antal kurser både i by og på land. Man ville næppe finde nogen mand i landet, der havde bedre kendskab til den danske realskole end H.I. Hansen. Bjørneboe fremhævede endvidere hans pædagogiske indsigt, hans skarpe forstand og den klarhed, hvorved han forstod at opstille problemerne og diskutere dem samt hans

Hvem bliver undervisningsinspektør?

Undervisningsinspektøren for Mellem- og Realskolerne, O. Bjørneboe, er passeret de 70, og hans embede er nu ledigt. Der har meldt sig ikke færre end 15 ansøgere, nemlig skoleinspektør A.O. Andersen, Hvidovre, skoleinspektør V. Baltzer, kommunelærer cand.mag. Leif Busk, København, kommunelærer, cand.mag. P. Bækkeskov-Olsen, Frederiksberg, inspektør Th. Christensen, Esbjerg, inspektør Engelbret-Pedersen, Haderslev, skolebestyrer Hans I. Hansen, Nørre Aaby, seminarielærer Hebbesgaard, Skaarup, rektor Sigurd Højby, inspektør, magister Im. Jeppesen, viceinspektør Poul Møller, København, inspektør O. Møller Nielsen, Frederiksberg, inspektør Holger Paaskesen, Skive, inspektør, cand.mag. A. Simonsen og kommunelærer Otto Sørensen.

(Holbæk Amtstidende 9. juni 1949)

Skal Rektor Højby være undervisningsinspektør?

Ved dette Skoleaars Udgang trækker Undervisningsinspektør Otto Bjørneboe sig tilbage paa Grund af Alder fra sin Stilling som tilsynsførende for Mellem- og Realskolerne. Der har foreløbig meldt sig 15 Ansøgere til Embedet som hans Efterfølger, og »Nationaltidende« meddeler i Dag, at rektor Sigurd Højby, Maribo, menes at være Favorit.

Rektor Højby, der er 46 Aar gammel, har været Leder af Maribo Gymnasium siden 1942, og har et anset Navn i Skolekredse. Han er Formand for Gymnasieskolernes Lærerforening.

(Lolland-Falsters Stiftstidende 9. juni 1949)

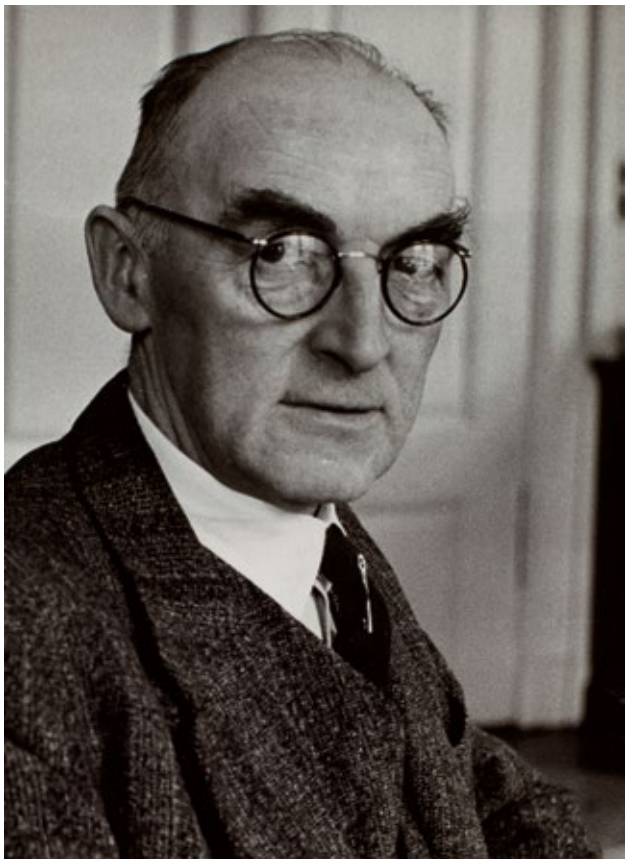

Undervisningsinspektør Hans I. Hansen 1950. Ved sin udnævnelse til undervisningsinspektør i 1949 måtte han sælge realskolen i Nørre Åby, som han havde ejet og bestyret siden 1920, ligesom han måtte opgive sin formandspost for det lokale bibliotek og udtræde af Nørre Åby Sogneråd. Til gengæld fik han som tilsynsmand nye hverv som formand for både Eksamenskommissionen og Opgavekommissionen og som medlem af Statsradiofoniens arbejdsudvalg for skoleudsendelser og af Prøveudvalget for optagelsesprøven til 1. mellemskoleklasse i Storkøbenhavn (foto, Det Kongelige Bibliotek).

frisind i synspunkter. Hans alder på 60 år var ikke en forhindring, når han i øvrigt var så »ypperligt kvalificeret«.[21]

Højberg Christensen fortsatte i samme spor og næsten endnu mere anerkendende. Hans I. Hansen var en af de få skolemænd »af ansigt«. Han havde selv ind i mellem »krydset klinge med ham«. Ingen anden som han kendte den danske realskole i alle dens afskygninger ud og ind. Han havde som redaktør gjort *Den danske Realskole* til landets mest læseværdige skoleblad, *Gymnasieskolen* langt overlegent. Han havde sine meningers mod og var loyal i sin kritik. Han fremførte ikke for enhver pris standsorganisationens synspunkter, hvilket var vigtigt, når han skulle være chef. Ganske vist kunne han sommetider, som den brændende sjæl han var, »bide sig fast i et bestemt standpunkt«, men aldrig uden humor. Hans alder diskvalificerede ham ikke, da han var »levende som nogensinde«. Han var ganske vist fagligt autodidakt, men Højberg Christensen anså ham for inden for sit fagområde at være ligeså funderet som nogen akademiker. Det var heller ingen ulempe, at Hans I. Hansen var en udmærket taler, »fri for banaliteter og tit overraskende«.[22]

Modkandidaten rektor Sigurd Højby fra Maribo havde den fordel, at han havde en akademisk uddannelse, og at han var yngre end Hansen. Men både Bjørneboe og Højberg Christensen mente, at hans baggrund i gymnasiet og totale ukendskab især til den private realskole var et stort minus. Højberg Christensen mente, at man kun skulle tage en person uden for realskoleverdenen, hvis planen var, at man senere ville samle hele skolevæsenet under en fælles skolestyrelse som i Sverige, eller hvis der ikke var en kvalificeret realskolemand. Begge var enige om, at det ville være en provokation over for realskolen at vælge en mand, som var helt uden forhåndskendskab til de skoler, han skulle føre tilsyn med.

I ministeriet var der ikke helt samme enighed om at vælge Hans I. Hansen. Mens kontorchef Th. Gimsing fandt, at Hans I. Hansen ragede et hoved op over alle andre ansøgere, da han var en velbegavet mand med selvstændige og originale meninger, mente departementschef K. Paludan-Müller, at Hans I. Hansen var for gammel, og at han manglede den nødvendige akademiske uddannelse, samt at han måske ville vise sig at mangle »pondus«, når han ikke længere stod i sin »bekvemt forskansede stilling som kritiker og opponent«. Paludan-Müller foretrak derfor en af undervisningsinspektørens medhjælpere som ny inspektør. Men ministeren var ikke enig med sin departementschef og indstillede Hans I. Hansen som undervisningsinspektør for mellem- og realskolerne fra den 1. august 1949.[23]

Hans I. Hansen blev den sidste undervisningsinspektør for mellem- og realskolerne. Da han i 1959 faldt for aldersgrænsen, var mellemskolen blevet aflivet ved skolelovene af 1958. Realskoleforeningen forsøgte ved direkte henvendelse til undervisningsminister Jørgen Jørgensen at bevare en særlig inspektion for eksamensskolen, det vil sige realskolen efter den nye lovgivning.[24] Man henviste til, at når eksamensskolen hidtil hav-

de »klaret sig så relativt fint«, så skyldtes det for en stor del undervisningsinspektionen. Inspektionen blev af Realskolens folk anset for at være den sidste skanse, eller som det hed i *Den danske Realskole*: Falder inspektionen bort, så »vil eksamensbeviserne ikke være det papir værd, hvorpå de er skrevet«.[25]

Men ministeren ønskede ikke embedet opretholdt, da realskolerne nu hørte helt under folkeskolen. Hans I. Hansen fik lov til at blive i embedet skoleåret 1958/59 ud. Efter mange overvejelser i ministeriet blev Hans I. Hansen afskediget med pension, men uden tilkendegivelse af kongelig eller ministeriel påskønnelse. Det sidste skyldtes, at embedsperioden kun havde varet ti år, men formentlig også, at undervisningsinspektøren havde været modstander af de nye skoleloves bestemmelser om eksamensskolen.[26] Men der var andre, der påskønnede indsatsen. Den danske Realskole udgav et stort særnummer i anledning af H.I. Hansens fødselsdag, og Realskoleforeningen sponsorerede et særligt »Hans I. Hansen kollegieværelse« på Danmarks Lærerhøjskole, som fortrinsvis skulle forbeholdes kursussøgende fra de private realskoler.[27] Fra den 1. august 1959 overgik tilsynsfunktionerne til statskonsulenten for folkeskolen K. Helveg Petersen.[28]

3. Faglige medhjælpere 1924-59

På samme måde som undervisningsinspektøren for gymnasieskolerne havde tilsynet med mellem- og realskolerne en række medhjælpere,[29] men meget færre end på gymnasieområdet, hvor der efterhånden kom særlige medhjælpere for hvert fag (senere benævnt fagkonsulenter).[30] Medhjælperne var en del af tilsynet, og de repræsenterede un-

Ikke kun undervisningsinspektøren og dennes medhjælpere kom på skolebesøg, også skiftende undervisningsministre benyttede muligheden for at få et førstehåndsbillede af det skolevæsen, som de bestyrede. Billedet fra 1941 viser Jørgen Jørgensen og datter på skolebesøg i Borup, som var en af de allerførste centralskoler i Roskilde Amt (foto, Scanpix).

dervisningsinspektøren, hvor denne ikke kunne være til stede. Bjørneboe benyttede i en række tilfælde betegnelsen inspektører for sine medhjælpere, og denne betegnelse vandt efterhånden i nogen grad indpas. Derimod måtte de ikke kalde sig undervisningsinspektører.[31]

Fortegnelsen over de faglige medhjælpere for mellem- og realskolerne, der virkede i perioden fra 1924 til begyndelsen af 1960'erne, viser, at der skete et skifte i udvælgelsen

Boks 15. Faglige medhjælpere ved undervisningsinspektøren og ved statsskolekonsulenten.

Faglige medhjælpere ved undervisningsinspektøren

(1924)-1925	P.T. Foldberg (1861-1925), professor, mag.scient, matematisk medhjælper
(1924)-1933	Olaf Lange (1863-1934), realskolebestyrer Haslev, senere Glumsø
1926-1929	L.F. Lautrup-Jørgensen (1868-1929), adjunkt Gammel Hellerup Gymnasium, medhjælper for Øerne (regn, mat, fy)
1929-1941	Hans Jepsen (f. 1869), lærer Silkeborg Seminarium, for Øerne, fra 1931 for Jylland [70 år 3/7-1939] (regn, mat, fy)
1926-1948	H. Chr. Christiansen (f. 1878), cand.jur., lærer Gentofte kommunale skolevæsen, medhjælper for Jylland, fra 1931 for Øerne (regn, mat, fy)
1933-1936	K. Frigast-Hansen (f. 1890), Jonstrup Seminarium, lærer Kommuneskolen på Enghave Plads, 1936 skoleinspektør ved Sundbyvester Skole (geogr, naturhist)
1933-1938	J.K. Petersen (1890-1938), bestyrer Børkop Private Realskole (da, ty)
1937-1959	Vilh. Baltzer (1898-1977), cand. mag., lærer Classenske Legatskole, Kbh. (naturhist, geogr), inspektør ved statsskolekonsulenten 1959
1939-1957	Alfred Simonsen (f. 1896), realskolelærer Ballerup, cand.mag., viceskoleinspektør 1957 (eng. ty.)
1948-1963	S.A. Bo (f. 1908), Silkeborg Seminarium, lærer Fru Laursens Realskole, Århus, inspektør N. Kochs Skole (regn, mat, fy)
1941-1959	Overlærer Th. Christensen (f. 1905), lærer Esbjerg kommunale skolevæsen, senere overlærer Charlottenlund (regn, mat, fy)
1943-1956	Immanuel Jeppesen (1904-56), mag.art., lærereksamen, kommunelærer Gentofte (da, hist, rel, skr)
1952-1962	B.M. Østerby (1908-67), cand.mag., lærer Markholt-Olesens Realskole, Fredericia (eng, ty, fr, lat)
1956-1963	Nik. Nielsen (f. 1908), viceskoleinspektør Sønderbro Skole, Aalborg (da, hist, rel, skrivn)
1957-1963	Leif Busk (f. 1907), overlærer, cand.mag. Sjællandsgades Skole (da, hist, rel, skrivn)
1957-1963	J. Chr. Petersen (f. 1904), overlærer Odense (naturhist, geogr)
1957-1963	H. Munkholm Petersen (f. 1904), Munkegårdsskolen, Gentofte (eng, ty, fr, lat)

Faglige medhjælpere ved statsskolekonsulenten:

1960-1963	Knud Barfod (f. 1905), cand.mag., Hellerup Skole
1960-1963	Villy Gelting Petersen, kommunelærer, Stevnsgades Skole
1961-1963	Johs. Lindeskov Hansen, lærer, Horsens
1961	Sigurd Bülow Skovborg, kommunelærer, Emdrupborg Skole
1963	Henning Bjerg, overlærer, København
1963	Knud Hansen, overlærer, Næstved
1963	Frank Olsson, overlærer, Fredericia

J.K. Petersen var realskolebestyrer i Børkop samtidig med, at han var faglig medhjælper for undervisningsinspektøren i fagene dansk og tysk. Da han døde i 1938, førte hans kone, Astrid Kappel Petersen, skolen videre, og ministeriet overdrog eksamensretten til hende. Billedet stammer fra kort tid før J.K. Petersens død (foto, Børkop Lokalhistoriske Arkiv).

i begyndelsen af perioden. Olaf Lange havde oprindelig haft de fleste fag under sig, kun bistået af professor P.T. Foldberg i de matematiske fag indtil dennes død i 1925. Men både Foldberg og i 1933 Lange blev afløst af to nye medhjælpere, således at der fra 1933 var i alt fire. Mens Olaf Lange havde anvendt al sin tid på at hjælpe undervisningsinspektøren, blev tidsforbruget til tilsynsopgaverne fastlagt til tre dage om ugen (for Hans Jepsens vedkommende, der i begyndelsen kun inspicerede skolerne på øerne, senere udelukkende i Jylland, to dage). Det blev nemlig anset for meget vigtigt, at de faglige medhjælpere bevarede en kontakt til realskoledagligdagen, hvilket for de fleste var et lærerjob de tre dage om ugen. Kun J.K. Petersen klarede samtidig at være skolebestyrer. Ellers var overtagelsen af en lederstilling ensbetydende med opgivelsen af tilsynsopgaven (eksempler K. Frigast-Hansen 1936 og Alfred Simonsen 1957).

Mens man endnu i 1920'erne kunne bruge en professor og en adjunkt i medhjælperskaren, så blev det senere et krav først uofficielt, og senere direkte udtrykt i opslagene, at kun personer, som »underviser ved mellem- og realskolerne eller ved skoler, som forbereder til alm. forberedelseseksamen«, kunne søge stillingerne.[32] I Realskoleforeningen holdt man øje med, at både den private og den kommunale realskole var repræsenteret blandt medhjælperne. Foreningen havde mulighed for at fremsætte forslag om, hvem den ønskede som nye medhjælpere, men undervisningsinspektør Bjørneboe lovede ikke altid at følge rådet.[33] Når den nye medhjælper som S.A. Bo i forvejen var kendt for sin 10-årige anmeldervirksomhed i Realskolens blad var man velfornøjet, selvom det samtidig betød, at man mistede en »førsterangs kraft indenfor organisationen«. Mere

afventende var man ved udpegelsen af Vilhelm Baltzer, da han ikke var medlem af Realskoleforeningen. Men man vidste dog, at han var stærkt interesseret i den moderne form for undervisning i naturhistorie og geografi, som omfattede biologi og erhvervsgeografi.[34]

Der er ingen tvivl om, at det var et opslidende arbejde for medhjælperne at varetage tilsynsopgaven samtidig med, at de fortsatte deres hidtidige job. De skulle både rejse rundt til skolerne, og de skulle deltage i møder og arbejdsopgaver i ministeriet. Antallet af skoler var betydeligt større end på gymnasieområdet, og det voksede hele tiden. I 1886 havde der været 37 realskoler, i 1934 var der 285 eksamensberettigede skoler, og senere voksede antallet til over 400. Selvom undervisningsinspektørens og medhjælpernes tilsynsbesøg efterhånden blev mere vejledende end inspicerende, var opgaven meget stor, og den enkelte skole modtog kun besøg med lange mellemrum. Antallet af medhjælpere fulgte slet ikke med det stigende antal skoler. I 1944 blev antallet af medhjælpere udvidet fra fire til fem, og i 1952 til seks, da undervisningsinspektionen for mellem- og realskolerne også skulle føre tilsyn med forsøgsundervisningen.[35] Samtidig blev antallet af dage, som medhjælperne skulle stille til rådighed for tilsynsarbejdet, forøget fra tre til fire dage, hvoraf dog kun tre rejsedage. Da der nu var flere medhjælpere i fagområderne, kunne deres distrikt indskrænkes til en del af landet. Selvom embedet som undervisningsinspektør for mellem- og realskolerne blev nedlagt i 1959, fortsatte medhjælperne eller inspektørerne, som de efterhånden blev kaldt, i nogle år deres virksomhed – nu underlagt statsskolekonsulenten for folkeskolen.

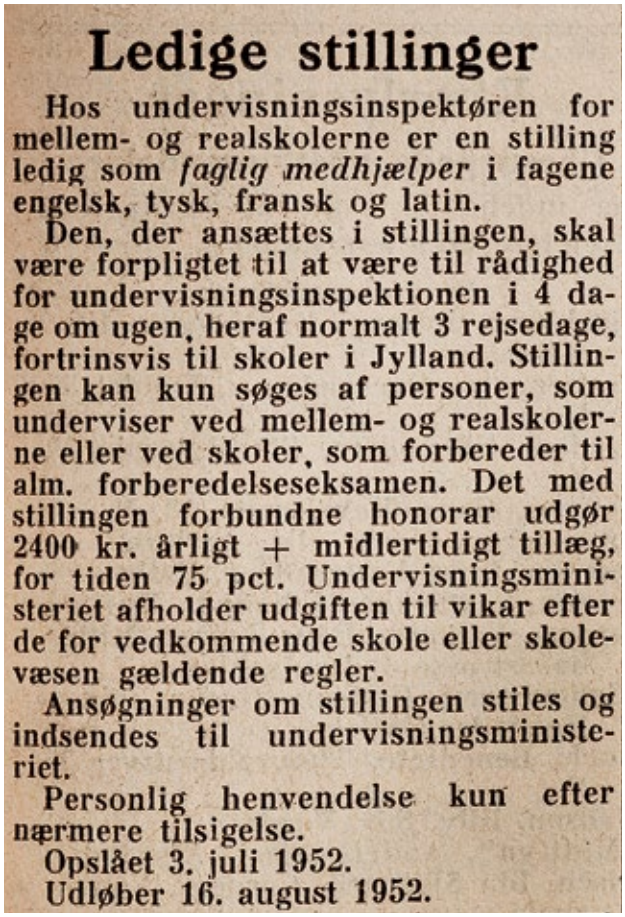

Ledige stillinger

Hos undervisningsinspektøren for mellem- og realskolerne er en stilling ledig som *faglig medhjælper* i fagene engelsk, tysk, fransk og latin.

Den, der ansættes i stillingen, skal være forpligtet til at være til rådighed for undervisningsinspektionen i 4 dage om ugen, heraf normalt 3 rejsedage, fortrinsvis til skoler i Jylland. Stillingen kan kun søges af personer, som underviser ved mellem- og realskolerne eller ved skoler, som forbereder til alm. forberedelseseksamen. Det med stillingen forbundne honorar udgør 2400 kr. årligt + midlertidigt tillæg, for tiden 75 pct. Undervisningsministeriet afholder udgiften til vikar efter de for vedkommende skole eller skolevæsen gældende regler.

Ansøgninger om stillingen stiles og indsendes til undervisningsministeriet.

Personlig henvendelse kun efter nærmere tilsigelse.

Opslået 3. juli 1952.
Udløber 16. august 1952.

Opslag af faglig medhjælperstilling i fagene engelsk, tysk, fransk og latin. Medhjælperen skulle især føre tilsyn med real- og mellemskoler i Jylland. Det var lærer ved Markholt-Olesens Realskole i Fredericia, cand. mag. Børge M. Østerby, der fik posten (Statstidende 5. juli 1952).

4. Tilsynsopgaver, herunder godkendelse af skolernes eksamensret

Undervisningsinspektøren og hans medhjælpere havde både en inspicerende og en vejledende funktion. De skulle på samme tid kontrollere, at alt stod godt til på skolerne, og at undervisningen overholdt de gældende normer, og de havde ret og pligt til at indberette til ministeriet, når dette ikke var tilfældet. Samtidig skulle de også virke som vejledere og rådgivere over for ledere og lærere. Disse skulle trygt kunne henvende sig til inspektionen under skolebesøg eller i korrespondance.[36] Dette kunne kun lade sig gøre, hvis man på skolerne følte sig på bølgelængde med de udefrakommende og ikke var bange for straks at blive indberettet. Denne dobbeltrolle krævede megen takt hos undervisningsinspektøren. En lang række udsagn tyder på, at både Bjørneboe og Hans I. Hansen ejede denne egenskab. Det bedste vidnesbyrd herom er, at Realskoleforeningen helt frem til embedets nedlæggelse i 1959 ønskede at bevare tilsynet uændret. F.eks. protesterede man i 1937 over for et forslag fra Danmarks Lærerforening om at omdanne faginspektørerne til fagkonsulenter, hvorved deres kontrollerende funktion forsvandt.[37]

Efterhånden som skolernes antal nærmere sig 400, kunne inspektionens skolebesøg ikke foregå efter en regelmæssig turnus, således som det lettere kunne lade sig gøre i gymnasieinspektionen. Besøg måtte som regel indskrænkes til tidspunkter, hvor der enten var problemer på en skole,[39] eller hvor der skulle ske større ændringer i skolens struktur, bygningsforhold og ledelsesforhold. Undervisningsinspektøren havde et ganske godt overblik over lærerforhold og undervisningen på skoler, da han hvert år skulle godkende time- og fagfordelingen for alle eksamensberettigede skoler, og enhver mindre ændring i årets løb måtte også gå over hans bord.[40] På samme måde indsendte de private og kommunale mellem- og realskoler hvert år indtil 1954 indberetninger om fripladser til eleverne.[41] Antallet af afholdte eksaminer og eksamensresultaterne havde undervisningsinspektøren ligeledes tjek på via eksamensindberetninger fra alle mellem-

Boks 16. Undervisningsinspektørens matematiske medhjælper på uanmeldt besøg i 1936 hos en privat jysk skolebestyrer (Broager), som ønsker eksamensret til realeksamen.

Jeg ankom til Skolen Kl. 8, men traf ikke Bestyreren før Kl. 9, han var nemlig ikke staaet op. Noget saa snavset har jeg ikke oplevet i en Skole. Gulvene syntes at være behandlet med en vaad Kridtklud, hvert Strøg med Kludene saas saa tydeligt, paa Skabe og Hylder laa tykt Lag Støv. De sørgelige Rester af en fysisk Samling laa i Skabe paa Gangen. Da Pultene er smaa og smalle, er fysiske Demonstrationer praktisk talt udelukket. Jeg talte med Bestyreren om Samlingens Reparation og Supplering samt Anskaffelse af et Demonstrationsbord. Han var ret uvillig og gjorde mine Krav afhængig af, hvorvidt han kunde faa ekstraordinær Tilskud, og udtalte, at Skolen havde engang haft Eksamensret med den daarlige Samling og de daarlige Arbejdsforhold.

Forøvrigt synes jeg, at vi maa stille samme Krav til denne Skole, som vi har stillet til [NN Realskole]. Her mødte vi velvillie, og vore Krav bliver opfyldt. Jeg foreslaar derfor, at Skolen atter undersøges, forinden Eksamensretten tildeles, og at visse Minimumskrav maa være opfyldt.

I første Time overværede jeg Lærer L.'s Undervisning i Regning i Forberedelsesklassen, 7 Børn i Alderen 8-Knap 10 Aar. Han havde absolut ingen Plan i sin Undervisning, og Børnene var ikke sikre i den lille Tabel, de forestillede at regne med Decimalbrøk og Metersystemet uden at have hørt noget om Titalssystemet. Af en eller anden Grund er der sket en Fagomlægning d. 1/10. Klassen var tidligere undervist af Bestyreren.

Jeg hørte derefter Hr. L. i Fysik i 1 R. Undervisningen var ret planløs, og han havde ringe Begreb om at samle Undervisningen om et Forsøg; det drejede sig om at gennemgaa en Vandpumpe. I 2' Real hørte jeg ham behandle Spørgsmaalet: gode og daarlige Ledere. Apparaterne var naturligvis ubrugelige, og det var grumme lidt han fik ud af Undervisningen. Jeg tvivler noget om, at den Mand kan give en tilfredsstillende Undervisning.

Bestyreren havde overtaget Matematikundervisningen fra 1. Okt., saa det var for saa vidt den første Time, han havde med 3. Klasse, men han havde haft den paa et tidligere Tidspunkt. Han anede intet om, hvad Børnene havde gennemgaaet eller hvad de havde for til Dagen. Hans Undervisning var meget overfladisk, men præget af en vis Selvsikkerhed. Saa uvidende og slet forberedte Elever har jeg aldrig været ude for, baade i Aritmetik og Geometri; de viste en grænseløs Uvidenhed om de mest elementære Ting. At der vil kunne være et blot nogenlunde tilfredsstillende Resultat til næste Aars Eksamen, anser jeg for udelukket.

Jeg kan ikke anbefale, at der tildeles Skolen Eksamensret foreløbig.[38]

Der måtte flere besøg fra Undervisningsinspektionen og et bestyrerskifte til, før den private realskole i 1939 fik eksamensret til almindelig forberedelseseksamen. Heldigvis var forholdene bedre de fleste andre steder, hvor tilsynet mødte op.

Broager Private Realskole 1929. Skolen havde kortvarigt haft eksamensret i 1920'erne. Et nyt forsøg på at få eksamensret i 1936 fik skoletilsynet forhindret, da der var en række kritisable forhold ved skolen. I årene 1939-50 dimitterede skolen til almindelig forberedelseseksamen under nye bestyrere. I 1950 købte kommunen den private realskole, og eksamensretten overgik til den kommunale skole, hvor realskolebestyreren fik stillingen som viceskoleinspektør (foto, Broagerlands Lokalarkiv).

og realskoler, præliminærskoler og højere pigeskoler (jf. dette værks kapitel 12).[42] Der var også andre funktioner, der gav undervisningsinspektøren og hans medhjælpere kendskab til skolerne, bl.a. skulle de være med til at arrangere instruktionskurser på skolerne.[43] Indtil 1949 skulle undervisningsinspektøren udtale sig i forbindelse med ansættelsen af skoleinspektører.[44]

I forbindelse med anerkendelse af skolers eksamensret kunne undervisningsinspektionens skolebesøg have en afgørende funktion. Ovenfor (dette værks kapitel 11) er omtalt bestemmelserne fra 1895 og 1908, der muliggjorde, at private og kommunale skoler kunne få eksamensret til henholdsvis almindelig forberedelseseksamen og til mellemskole- og realeksamen. Disse regler gjaldt fremdeles i den her behandlede periode. Ved bekendtgørelse af 12. maj 1928 blev reglerne om en mulig videreførelse af eksamensretten i forbindelse med skolesalg og bestyrerskifte præciseret.[45] For almindelig forberedelseseksamen blev reglerne fornyet med en bekendtgørelse af 29. september 1944. Den største forskel var, at det nu blev krævet, at skolens leder havde haft mindst fire års lærergerning (mod tidligere tre år) i den skoleform, vedkommende søgte eksamensret til. Betingelserne for at få eksamensret svarede nøje til de betingelser, der blev stillet for, at skolerne kunne få andel i statstilskuddet.[46]

Undervisningsinspektøren for mellem- og realskolerne skulle fra skoler, der ansøgte om eksamensret, modtage oplysninger om lederens faglige og pædagogiske kvalifikationer. Ansøgninger skulle desuden ledsages af en time- og fagfordelingsplan og en læseplan. De private skoler skulle desuden redegøre for skolens økonomiske grundlag. Undervisningsinspektøren kunne derefter ved skolebesøg eller skriftligt »fordre sig meddelt alle sådanne oplysninger om skolen, som han måtte anse for nødvendige for at danne sig et begrundet skøn over undervisningen, disciplinen, lærerpersonalet og skolens for-

hold i det hele«. Normalt blev eksamensret givet for en treårig periode, men når det drejede sig en ny skole, eller hvor forholdene af den ene eller anden grund var uafklarede, foreslog undervisningsinspektøren ministeriet at nøjes med et år.

Som det fremgår af ministeriets og undervisningsinspektørens sagsbehandling, var der hvert år omtrent 100 sager om eksamensret.[47] Langt de fleste var almindelige fornyelser af den treårige periode, og når det drejede sig om den samme skoleleder, var disse sager rene ekspeditionssager. Mere problematisk var det, når det drejede sig om en eksamensskole, der var under opbygning, eller hvor skolens strukturelle og ledelsesmæssige forhold var uafklarede. I det følgende skal undervisningsinspektørens håndtering af nogle få enkeltsager nævnes – først et par sager fra Bjørneboes tid og derefter et eksempel fra Hans I. Hansens periode.

I 1933 fik lærer, cand.phil. Ejler Nielsen, Sorø Private Mellem- og Realskole, ret til at afholde mellemskole- og realeksamen, bl.a. fordi Bjørneboe kunne henvise til, at han kendte ansøgeren fra hans lærervirksomhed ved Frederikssund Mellem- og Realskole.[48] I første omgang dog kun for et år. Samme tilladelse fik bestyreren ved Vrå Private Mellem- og Realskole i december 1933 efter indstilling fra Bjørneboe, der henviste til de ham tilstillede time- og fagfordelingsplaner samt læseplaner og »de af mine Medhjælpere foretagen Inspektioner ved Skolen«. Den endelige meddelelse af eksamensretten blev givet af Undervisningsministeriet og i dette tilfælde som i andre med følgende betingelse: »at der ikke uden Undervisningsinspektørens Godkendelse foretages væsentligere Ændringer i de foreliggende Undervisnings- og Timeplaner, og at Skolen foretager saadanne Forandringer i nævnte Planer, som Undervisningsinspektøren maatte forlange«.[49]

Undervisningsinspektøren på vej på tilsyn. Da mange af realskolerne lå i stationsbyerne, benyttede Otto Bjørneboe ofte jernbanen, når han skulle besøge skolerne (foto, Scanpix).

Afslag kunne også komme på tale. F.eks. indstillede undervisningsinspektøren i juli 1935, at der ikke blev givet eksamensret til almindelig forberedelseseksamen til Læsø Realskole. Dette skete alene på grundlag af ansøgningen, og uden at Bjørneboe blev nødt til at tage til Læsø. Det drejede sig om et eksamenskursus med et treårigt undervisningsforløb, men skolen havde kun to lokaler og kunne derfor hvert tredje år ikke optage elever. Desuden var elevtallet meget lavt, i alt 18 elever i de to klasser. Bjørneboe og dermed ministeriet afslog ansøgningen ved at henvise til 1895-anordningen, der for eksamensret til alm. forberedelseseksamen krævede et skoleforløb opbygget gennem fire étårige klasser. Læsø Realskole måtte derfor som hidtil indstille sine elever til Eksamenskommissionen for Privatister.[50]

I nogle tilfælde kunne bevillingen af eksamensret blive en særdeles kompliceret sag for undervisningsinspektøren. I december 1950 søgte Brovst Kommuneskoles førstelærer fornyelse af den eksamensret, han i december 1949 havde fået til at afholde alm. forberedelseseksamen ved Brovst Private Realskole. Han gjorde samtidig opmærksom på, at skolen først ville få sin egen skolebestyrer, når det var af-

I 1959 blev tilsynet med realskolerne ændret. Statsskolekonsulenten overtog overopsynet med realskolerne, og de faglige medhjælpere blev underlagt ham. Kristen Helveg Petersen var statsskolekonsulent fra 1959, indtil han afløste Jørgen Jørgensen som undervisningsminister i 1962. På billedet ses de to på besøg på Nordisk Landboskole, hvor de overværede undervisningen af en ulandsstipendiat i sproglaboratoriet (foto, Odense Stadsarkiv).

klaret, om den eventuelt skulle overgå til kommunen. I første omgang afviste undervisningsinspektør Hans I. Hansen, at førstelæreren kunne få eksamensretten, da han overhovedet ikke havde timer ved skolen, og han forlangte desuden, at skolens tilhørsforhold skulle udredes. En del spørgsmål søgte han at få svar på ved at tage en telefonisk kontakt med førstelæreren. Han fik bl.a. kendskab til, at førstelæreren og et par andre kommunelærere havde økonomiske interesser i realskolen. Da sognerådet i januar 1951 vedtog, at skolen skulle forblive privat, bad Hans I. Hansen om en klarlægning af skolens økonomiske forhold og skolebestyrerens og lærernes ansættelsesmæssige forhold samt oplysninger om skolens bygninger, inventar og samlinger, før han den 31. januar ville besøge skolen og få styr på resten af de uafklarede spørgsmål.

I det videre sagsforløb blev der ansat en skolebestyrer, og der blev indgået en kontrakt mellem ejerne og skolebestyreren. Undervisningsinspektør Hans I. Hansen krævede både ændringer i denne kontrakt og opstillede en række krav for at give eksamensretten til den nyansatte skolebestyrer:

- at skolebestyreren som eksamensrettens indehaver skal have det fulde pædagogiske ansvar;
- at ingen lærer kan ansættes eller afskediges mod skolebestyrerens indstilling;
- at der må stilles den fornødne skabsplads til rådighed, og at bade- og toiletforholdene snarest må gøres tidssvarende;
- at skolens samlinger i samråd med undervisningsinspektøren må forøges med det manglende i løbet af tre år.

Med de af Hans I. Hansen foreslåede betingelser gav Undervisningsministeriet i april 1951 skolebestyreren ret til at afholde alm. forberedelseseksamen i sommerterminen 1951.[51]

5. Realskolens mand

Undervisningsinspektøren var ikke blot tilsynsmyndighed, men også repræsentant for den særlige skoleform, der bestod af kommunale og private eksamensskoler uden gymnasium. Hver gang realskolens forhold var til debat, blev der trukket på undervisningsinspektøren som ekspert. Han deltog i møder i Undervisningsministeriet, når realskolens forhold blev drøftet, og blev altid udpeget til medlem af kommissioner og udvalg, hvor spørgsmål af interesse for realskolerne var på spil. Som regel måtte han dele arbejdet i udvalgene med kollegaen i gymnasieinspektionen, da denne også havde en lang række mellemskole- og realafdelinger under sig. Ministeriet benyttede også undervisningsinspektøren som høringspartner i en række konkrete sager ved de enkelte skoler. Betydningen fremgår af, at »Undervisningsinspektøren for Mellem- og Realskolerne« var et særligt opslagsord i registret til ministeriets journaler.

Realskoleforeningen betragtede undervisningsinspektionen som »deres mand«. Han var altid særligt indbudt til årsmøder og jubilæer i foreningen. På samme måde blev han inviteret til skolernes mærkedage. Det kunne være ved afskedsarrangementer for skolebestyrere eller ved skolejubilæer, som der efterhånden var mange af, da en lang række skoler var oprettet i de nærmeste årtier efter udstedelsen af anordningen om almindelig forberedelseseksamen af 30. august 1881 og derfor kunne fejre deres 50 års jubilæum.

Undervisningsinspektøren skulle således på samme tid være ministeriets repræsentant over for skolerne og fungere som skolernes tillidsmand over for ministeriet og politikerne. Et udtryk for dette problem var diskussionen mellem *Folkeskolens* redaktør og Hans I. Hansen i 1955 om en embedsmands ytringsfrihed i forhold til sin minister, hvor redaktøren mente, at Hans I. Hansen burde have mundkurv på, når han udtalte sig om ministerens skolestrukturforslag. Undervisningsinspektør Hansen svarede hertil, at en embedsmand ikke slet og ret skulle agere døvstum, og at det også ville klæde *Folkeskolens* redaktør en gang i mellem at være mindre »loyal«.[52]

Noter

1. Om indførelsen af en selvstændig undervisningsinspektør for realskolerne se H. Haue, E. Nørr og V. Skovgaard-Petersen 1998 s. 62-65; se også dette værks kapitel 8.
2. V. Grove-Rasmussen 1924 og H.P. Neisig 1924. Se også diskussionen herom på Danmarks Realskoleforenings årsmøde 1924, DdR 1924 s. 347.
3. Cirkulæret er trykt i Glahns Retsregler VII s. 23-34.
4. Herom se departementschef A. Barfod 1950 s. 25-27.
5. Dette skete også for gymnasiernes vedkommende. H. Haue, E. Nørr og V. Skovgaard-Petersen 1998 s. 247-49.
6. Bek. nr. 145 af 22. marts 1934.
7. Herom se anordn. nr. 258 af 12. august 1933 og en lang række senere anordninger.
8. Se f.eks. UVM skr. 28. oktober 1936, 1. maj 1937 og 17. november 1944, trykt i Medd. HA.
9. Bek. nr. 320 af 20. oktober 1944 og nr. 29 af 27. januar 1951.
10. UVM skr. 27. november 1936 til Mariager Skolekommission, Medd. HA 1936/37 s. 11. Om borgerskoleeksamen se Tage Kampmann 1996.
11. Herom se UVM skr. 23. januar 1935 om præstens tilsyn med religionsundervisningen også omfatter mellem- og realskolerne og gymnasierne.

12. RA. UVM 2. Dep. Journal 1921 nr. 1132 og 1924 nr. 1510; F. Rønning 1921.
13. RA Danmarks Realskoleforening. Forhandlingsprotokol 1902-34, hovedbestyrelsesmøde 16. marts 1924.
14. Et eksemplar af C. Christensen-Dalsgaards trykte private og fortrolige opfordring fra januar 1924 findes i Det Kgl. Biblioteks småtrykssamling.
15. Kontorchef Th. Gimsings notat 28. maj 1949. RA UVM 2. Dep. 2. Kt. J.nr. 1949/295.
16. Jacob Appels forestilling 10. april 1924. RA. UVM. 2. Dep. 1. kt. Forestillinger 1924 nr. 41.
17. DdR 1924 s. 353-57.
18. Jf. f.eks. den forskellige opfattelse af undervisningsminister Jacob Appel, hvor den private realskole var tilfredse med ministerens holdning til realskolerne, mens den kommunale ikke havde noget at takke for. DdR 1924 s. 217-19, 233-35.
19. DdR 1949 s. 145-48.
20. Se Hans I. Hansens ansøgning af 9. april 1949 og Kraks Blå Bog.
21. Otto Bjørneboes udtalelse 11. juni 1949. RA. UVM 2. Dep. 2. Kt. J.nr. 1949/295, tilakteret 1. Dep. 2. Kt. 1959/165.
22. A.C. Højberg Christensens udtalelse 2. juli 1949. J.nr. 1949/295.
23. Hartvig Frischs forestilling 26. juli 1949, kgl. resolution 1. august 1949. RA. UVM 2. Dep. 1. Kt. Forestillinger 1949.
24. DR 20. januar 1959 til Jørgen Jørgensen. RA. UVM 1. Dep. 2. Kt. J.nr. 1959/165.
25. Den sidste skanse. DdR 1958 s. 511-12.
26. Jf. ministeriets interne papir i j.nr. 165/1959 og Jørgen Jørgensens hilsen til Hans I. Hansen på 70-årsdagen i DdR 1959 s. 266.
27. DdR 29. april 1959 særnummer (indgår i årgang 1959 som siderne 261-83).
28. Cirk. nr. 153 af 23. juli 1959. Kroghs Skolehåndbog 3. udg. s. 415-16.
29. Kilder: RA. UVM 2. Dep. 2. Kt. og 1. Dep. 2. Kt. Journaler (indtil 1938 gruppenr. 42, derefter gruppenr. 7); Hof- og Statskalender; Medd. HA; DdR med omtale af nye/afgåede faglige medhjælpere; Dansk Skole-Stat; diverse udgaver af Magisterstaten; RA. Statsskolekonsulenten for Folkeskolen og Seminarierne. Diverse emner 1953-63 (læg: faglige medhjælpere 1959-61).
30. H. Haue, E. Nørr og V. Skovgaard-Petersen 1998 s. 214ff.; se listen over faglige medhjælpere og fagkonsulenter s. 458-64.
31. Jf. Bjørneboes brev til bestyreren for Fru Laursens Realskole 21. september 1934. RA. Undervisningsinspektøren for Mellem- og Realskolerne. Brevkopier 1933-43.
32. Se f.eks. opslagene i Statstidende 5. juli 1952 og 12. maj 1954; DdR 1954 s. 257.
33. RA. Danmarks Realskoleforening. Forhandlingsprotokol 1902-34, møde 26. marts og 26. april 1933.
34. DdR 1948 s. 221 og 1937 s. 30.
35. Jf. lov nr. 219 af 7. juni 1952 (bemærkninger til lovforslaget, trykt i Medd. HA 1948-58 s. 98).
36. I undervisningsinspektørens arkiv i UVM findes der bevaret et læg med korrespondance for hver skole for perioden 1927-49.
37. DdR 1937 s. 143-44, 228-29; Folkeskolen 1937 s. 595.
38. RA. Undervisningsinspektøren for Mellem- og Realskolerne. Korrespondance med skolerne 1927-49, Broager. Om Broager Realskole se E. Nørr 2006.
39. Et eksempel herpå er i forbindelse med lærerafskedigelserne i Nordborg Kommunale Mellem- og Realskole, hvor Bjørneboe blev tilkaldt af skolelederen for bl.a. at udtale sig om lærerne i engelsk. E. Nørr 2005 s. 76.
40. I UVM's arkiv findes der et stort antal pakker med time- og fagfordelingsplaner for skoleårene 1924/25-1963/64.
41. RA. UVM. Indberetninger om fripladser på mellem- og realskoler 1924-54.

42. RA. UVM. Indberetninger om mellemskoleeksamens udfald 1920-62; indberetninger om realeksamens udfald 1920-63; indberetninger om almindelig forberedelseseksamens udfald 1916-63; indberetninger om pigeskoleeksamens udfald 1920-54.
43. Herom se RA. Statsskolekonsulenten. Korrespondance med diverse skoler 1930-63, instruktionskurser m.v.
44. Herom se RA. Statsskolekonsulenten. Korrespondance med diverse skoler 1930-63, skoleinspektørudnævnelser.
45. Glahn: Retsregler VI s. 168-70; RA. Statsskolekonsulenten. Korrespondance med diverse skoler 1930-63, sager vedr. fornyelse af eksamensret 1925-61.
46. Jf. f.eks. bek. nr. 236 af 13. april 1949. Se i øvrigt dette værks kapitel 15.
47. Disse sager har to faste gruppenumre i UVM's årgangsopdelte journaler, nemlig nr. 15 (mellemskole- og realeksamen) og 16 (alm. forberedelseseksamen).
48. RA. UVM. 2. Dep. J.nr. 1933/15-10.
49. UVM 21. december 1933 til skolebestyrer Hans Aage Larsen, Vrå. RA. UVM. 2. Dep. J.nr. 1933/15-30.
50. RA. UVM. 2. Dep. J.nr. 1935/16-3. Først i 1953 fik Læsø Private Realskole eksamensret til almindelig forberedelseseksamen.
51. RA. UVM. 2. Dep. 2. Kt. J.nr. 1950/16-28.
52. DdR 1955 s. 391-92 (Undervisningsinspektøren om en embedsmands ytringsfrihed); H.I. Hansen 1955.

10. Styring, kontrol og kvalitet

– tilsyn med undervisning og prøver på realeksamensniveau 1959-2010

SIGNE HOLM-LARSEN

I dette kapitel belyses hovedtendenserne i styrelses- og tilsynsændringer i folkeskolens prøver og undervisning på realeksamensniveau, tilsynets forskellige aktører og deres tilsynsfunktioner i folkeskolen, især hvad angår de afsluttende eksamener og prøver. Ligeledes undersøges tilsynet med de private skoler, herunder de private realskoler. Kapitlets fokus er rettet mod tilsynsorganernes beføjelser og mulighed for at påvirke eksamenernes og prøvernes forløb og kvalitet.

1. Indledning

Tilsynet med den private og den offentlige skole undergik i perioden 1959-2010 store ændringer, hvad angår både form og indhold. Det er omdrejningspunktet for dette kapitel, der har fokus på tilsynsforhold med relevans for såvel undervisnings- som eksamensforhold ved realafdelingens klassetrin (8.-10. klasse). Som omtalt i kapitel 9 havde undervisningsinspektøren og hans medhjælpere i perioden op til 1958 en både inspicerende og vejledende funktion, idet de dels skulle kontrollere, at alt stod godt til på skolerne, dels at undervisningen overholdt gældende regler, dels rådgive og vejlede i forhold til ledere og lærere. Dette kapitel har derfor som fokuspunkt, om og i hvilket omfang folkeskolens tilsynsbestemmelser fra eksamensmellemskolens nedlæggelse og frem til

Tilsyn 2010. Tilsynsbestemmelserne er ikke mindst i den frie skolesektor stadig et centralt element i skolernes styrelse. Reglerne har jævnligt været genstand for ændringer, senest i 2009, hvorefter tilsynet med undervisningen i de frie grundskoler skal varetages af certificerede tilsynsførende. Rammerne for de tilsynsførendes virksomhed fastlægges på bekendtgørelsesniveau, og organisationerne er positivt inddraget i processen, jf. dette foto fra forhandlinger i Skolestyrelsen marts 2010 om den nye certificeringsbekendtgørelse. Fra venstre ses for de frie grundskoler sekretariatschef Ebbe Forsberg, Danmarks Privatskoleforening, og fra Skolestyrelsen chefkonsulent Anders Andersen, fuldmægtig Janni Rose Christensen og pædagogisk konsulent Elsebeth Aller (foto Kurt Ernst, Danmarks Privatskoleforening).

2010 har givet mulighed for at sikre og videreføre kvaliteten i realeksamen og dens afløsere og i den undervisning, der førte frem hertil.

Dette kapitel belyser hovedtendenser i styrelses- og tilsynsændringer i folkeskolens prøver og undervisning på realeksamensniveau, tilsynets forskellige aktører og deres tilsynsfunktioner i folkeskolen, især hvad angår de afsluttende eksamener og prøver; samt tilsynet med de private skoler, herunder de private realskoler. Tilsynsbestemmelserne har været ændret et utal af gange i denne periode, men da dette kapitels fokus er eksamenstilsynet og tilsynet med undervisningen på 8.-10. klassetrin, er en række af de ikke-prøverelaterede ændringer, der undervejs er foretaget i folkeskolens tilsyns- og styrelsesbestemmelser, f.eks. diverse ændringer i valgregler til skolekommission og skolenævn o.lign., nok omtalt, men de er ikke i fokus i den givne sammenhæng.[1] Fokus er her rettet mod tilsynsorganernes beføjelser og mulighed for at påvirke eksamenernes og prøvernes forløb og kvalitet.

2. Skoletilsyn i 1960'erne

Skoletilsynet var også efter vedtagelsen af de omfattende ændringer i folkeskoleloven i 1958 helt centralt og omfattede primært generelle forhold. Et af hovedpunkterne i 1958-ordningen var ophævelsen af den landsbyordnede skole, og den alene nødvendiggjorde ændringer i skoletilsynsloven af 1949.[2] Skoletilsynsloven af 1962 fjernede ikke det styrelsesmæssige skel mellem købstads- og landkommuner, selvom de indholdsmæssige forskelle mellem skoler i by og på land i folkeskoleloven var blevet ophævet i 1958. Så købstadsskolerne fik som ledere skoleinspektører og landsbyskolerne førstelærere.

Tilsynsbegrebet er i skolesammenhæng ikke noget entydigt begreb.[3] På betænkningsniveau blev det midt i 1960'erne bl.a. analyseret i et forarbejde til udvidelsen af undervisningspligten, som fandt sted i 1972.[4] Der blev i betænkningen skelnet mellem kontrol med elevernes deltagelse i skolegangen og tilsyn med undervisningens kvalitet. Kontrol og tilsyn blev udmøntet forskelligt, idet kontrollen f. eks. omfattede forhold som barnets indskrivning i skolen, mens tilsynet fokuserede på, om undervisnin-

Vilhelm Baltzer – »realskolens fortaler udadtil og dens vejleder indadtil«. Sådan skrev Chr. Kjeldsen på lederplads om Vilhelm Baltzer ved hans fratræden 31. januar 1966. Efter sin lærereksamen i 1922 blev han fastansat i Københavns Kommune. Han var ansat i Undervisningsministeriet i perioden 1936-66, først som faginspektør i geografi og naturhistorie og 1960-66 som realafdelingens inspektør hos statskonsulenten. Han var således tilknyttet Undervisningsministeriet i hele 1937-lovens levetid og kendte loven i alle detaljer – en vigtig forudsætning for at kunne bære realskolens værdier med ind i den nye praksis efter 1958. Det skyldtes ikke mindst hans indsats, at den nye ordning hurtigt blev generelt respekteret (foto, Det Kongelige Bibliotek).

Christian Kjeldsen – myndig og gennemloyal. Chr. Kjeldsen, der var skoledirektør i Vejle, var formand for Den Kommunale Realskoleforening 1960-66. Han var den, der gelejdede 1958-loven på plads hos de private realskoler. I sin beretning ved foreningens årsmøde i 1961 beskrev han perioden således: »De, der i en menneskealder har haft hyre om bord i den danske skole, har været ude for mangen en hård tørn, men aldrig har tørnen vel været så hård som i den sidste periode, da ledelsen bestod af Jørgen Jørgensen og Helveg Petersen. Heldigvis er vi nu kommet i roligere farvande, ja, man kan vel sige, at vi nu kan skimte land« (foto, Det Kongelige Bibliotek).

gen opfyldte eller stod mål med folkeskolelovens krav. At kontrol blev anset for at være et middel i realiseringen af tilsynet, fremgår bl.a. af betænkningens punkt fire om »kontrollen med undervisningspligtens opfyldelse«. Denne kontrol er her defineret som »dels en kontrol med, at børn (hvis forældre ikke har afgivet erklæring om hjemmeundervisning) indskrives i folkeskolen eller indmeldes i en privat skole og derefter følger skoleundervisningen regelmæssigt, dels et tilsyn med, at undervisningen – skoleundervisningen såvel som hjemmeundervisningen – opfylder folkeskolelovens krav (henholdsvis står mål med, hvad der almindeligvis kræves i folkeskolen)«. Der blev herefter skelnet mellem forskellige former for tilsyn, idet man anførte, at tilsynet blev udøvet »på forskellig måde og af forskellige myndigheder, alt efter om der er tale om undervisning i folkeskolen, undervisning i private skoler eller hjemmeundervisning«. Af særlig interesse er her punkt b og c, som fastslog, at kontrollen med skolegangen for folkeskolens vedkommende påhvilede skolekommissionen eller skolenævnet, idet skolen – hvilket her i praksis betød lærerne – fik pligt til at føre forsømmelseslister, der blev forelagt forvaltningen hver anden måned, mens de overordnede tilsynsmyndigheder (amtsskoledirektionen og/eller Undervisningsministeriet) bl.a. stadfæstede kommunernes skole- og undervisningsplaner.[5] Mere herom senere i afsnittet om amtsskolekonsulenternes virksomhed.

Indtil 1958 bestod en af det ministerielle tilsyns hovedopgaver i godkendelsen af skolernes eksamensret. Med 1958-lovens ikrafttræden skulle folkeskolerne imidlertid ikke mere ansøge herom, men det blev en kommunal beslutning fastsat i den enkelte kommunes skoleplan. Samtidig med gennemførelsen af 1958-loven blev den tidligere undervisningsinspektion fra august 1959 erstattet af statskonsulentens tilsyn, idet Jørgen Jørgensen ved undervisningsinspektør Hans I. Hansens afgang pga. alder fra 31. juli 1959 benyttede lejligheden til at nedlægge Undervisningsinspektionen for Mellem- og Realskolerne og embedet som undervisningsinspektør for mellem- og realskolerne. Stillingens funktioner, herunder tilsynsansvaret, blev herefter varetaget af statskonsulenten for sager vedr. folkeskolen og seminarierne Kristen Helveg Petersen.[6] Ændringen blev begrundet med, at undervisningsinspektionens eksistens i sig selv var et udtryk for mistillid til lærerne. Undervisningsinspektionens nedlæggelse var ikke Danmarks Realskoleforenings livret, og man ud-

talte på lederplads følgende: »En eksamensskole, der både skal præstere forsvarlige eksamener og en forsvarlig undervisning, må have en stærk undervisningsinspektion, der både er vejledende og kontrollerende. Den giver styrke indadtil og garanti udadtil.«[7]

Det blev dog opfattet som lidt af et plaster på såret, da Vilhelm Baltzer i 1960 blev udnævnt til realafdelingens inspektør hos statskonsulenten. Baltzer havde fra 1936 været faginspektør i geografi og naturhistorie, først under O. Bjørneboe og siden under Hans I. Hansen, og var kendt og respekteret i skolekredse som »en retlinet mand med stor arbejdsevne«.[8] Baltzer fratrådte på grund af alder med udgangen af januar 1966 efter 29 års tjeneste i Undervisningsministeriet. I den anledning blev han takket for sit virke som inspektør ved implementeringen af de nye eksamensformer efter 1958-loven af Chr. Kjeldsen, som sagde: »I skolekredse nærede man som bekendt en overgang frygt for, at realeksamen ville blive devalueret under de nye forhold; men heldigvis havde undervisningsinspektøren den indstilling, at dette ikke under nogen omstændigheder måtte ske, og det må nu erkendes, at arbejdet for at bevare realeksamens værdi er lykkedes.«[9] Baltzers efterfølger fik godt nok ikke realafdelingen som sit særlige område, men dog fortsat fagkonsulenter for 8. og 9. klassetrin som bistand. Selvom Undervisningsinspektionen for Mellem- og Realskolerne i denne periode således blev nedlagt, blev tilsynet videreført.

3. Fra tilsyns- til styrelseslov i 1970

I 1970 afløste skolestyrelsesloven den tidligere skoletilsynslov.[10] Det skete med baggrund i kommunalreformen i 1970. Et af resultaterne af reformen var, at betegnelserne »købstadskommune« og »landkommune« forsvandt. Begge afløstes af den fælles betegnelse »primærkommune«. Kommunesammenlægningen fik også konsekvenser for folkeskolens ansvarsforhold, hvilket bl.a. afspejles i skoletilsynslovens navneskift: Tilsynet med undervisningens indhold overgik fra Undervisningsministeriet til kommunalbestyrelserne, mens ministeriet fastholdt eksamenstilsynet. Undervisningsministeriet kunne dog stadig blande sig i undervisningsforhold, idet man videreførte et såkaldt almindeligt sektortilsyn, hvor man typisk så nærmere på forholdene, når man efter henvendelser fra borgere eller via pressen blev opmærksom på et problem. Der blev ved denne lejlighed fastsat detaljerede regler om styrelsen af det kommunale skolevæsen. På skoleområdet blev skolekommissionen fastholdt som den enkelte kommunes tilsynsmyndighed.

Efter nogle mindre ændringer af skolestyrelsesloven i 1971 og 1973, der på folkeskolens område især drejede sig om lærerrådets kompetence med hensyn til elevernes optagelse i 1. realklasse og 1. gymnasieklasse, årsprøver o.lign., skete der på ny større ændringer i 1974, hvor opgivelsen af amtsrådets godkendelse af skole- og undervisningsplaner kan siges at have konsekvenser for eksamenstilsynet.[11] Ved denne lejlighed tog man også det første formelle skridt mod øget elevindflydelse, idet det ved reformen af styrelsesloven og indførelsen af skolenævn blev muligt for elevrepræsentanter at deltage i skolenævnets møder. Eleverne fik ret, men ikke pligt til at danne elevråd ved (amts)kommunale skoler i 1974, og i 1977 fik eleverne tillige to repræsentanter uden stemmeret i skolekommissionen; de måtte dog ikke deltage i behandlingen af personsager.[12]

Britta Schall Holberg i folketingssalen. Britta Schall Holberg (V) var den første kvindelige danske indenrigsminister 1982-86 i den konservative Poul Schlüters Firkløverregering. Hun ses her kort tid efter regeringsomdannelsen 12. marts 1986, hvor hun blev overflyttet som landbrugsminister indtil næste valg 10. september 1987 (foto, Polfoto).

Tilsynsbegrebets vage karakter har løbende givet anledning til præciseringer og justeringer i betænkninger mv. Et bud på en definition af tilsynsbegrebet kan således hentes i forarbejderne fra 1977 til revisionen af skolestyrelseslovens bestemmelser om skolenævnenes og skolekommissionens sammensætning. Tilsynsbegrebet er her opdelt i fem funktionsområder:

1 Målformulerende eller styrende virksomhed
2 Omsætning af målformulerende eller styrende virksomhed i faktisk eller administrativ virksomhed
3 Fremskaffelse af informationsmateriale
4 Kontrollerende virksomhed
5 Interne forhold som arbejdsplads betragtet

De fem områder kan også i dag ses som omdrejningspunkter i tilsynsbegrebet tilpasset nutidens forventninger og ønsker til skolens virksomhed. Punkt et varetages af Undervisningsministeriet og hviler i dag i høj grad på udmelding af mål og ressourcer og efterfølgende kontrol af målopfyldelsen, jf. f.eks. Fælles Mål 2009, som angiver obligatoriske nationale slutmål i alle fag, også på udvidet niveau i 10. klasse. Disse slutmål udgør kravniveauet for folkeskolens afsluttende prøver. Den i punkt to omtalte omsætning i faktisk virksomhed er i dag i høj grad tillagt det decentrale niveau, hvor skolebestyrelsen formulerer principper, og skolelederen varetager den pædagogisk-administrative ledelsesopgave. Fremskaffelsen af skriftlig dokumentation, som omtalt i punkt tre, er kommet til at fylde mere og mere i både lederes og læreres hverdag i form af f.eks. kvalitetsrapporter o.lign. Den kontrollerende virksomhed i

punkt fire har været stadig tiltagende den seneste halve snes år, med vedtagelsen af gennemsigtighedsloven som et af de første tiltag i 2002.[13] Den i punkt fem omtalte tilsynsfunktion om interne arbejdspladsforhold blev med den opfølgende lovændring i 1989, som styrkede skolelederens pædagogiske og administrative ansvar, ligesom tilsvarende forhold i folkeskolen blev henlagt til kommunalbestyrelsen.

Da skolestyrelsesloven blev revideret igen i 1986, skete der en yderligere decentralisering, hvor bl.a. Undervisningsministeriets og amtsrådenes godkendelsesbeføjelser bortfaldt, jf. afsnittet om amtsskolekonsulenterne.[14]

Eyvin Frederiksen – administrator og innovator. At Værløse Kommunes projektstruktur fik en så betydelig indflydelse på styrelseslovrevisionen, skyldtes ikke mindst kommunens fremsynede og initiativrige skoledirektør Eyvin Frederiksen, som bl.a. var medvirkende til, at en beskrivelse af Værløse-ordningens otte projekter indgik i KL's debatoplæg om decentralisering af folkeskolen. Da Eyvin Frederiksen kom til Værløse Kommune i 1969, var kommunen under omstilling fra sommerhuskommune til omegnskommune, og man havde netop bygget den fjerde skole med overbygning. Som en af sine første handlinger oprettede han straks en kommunal skolevejlederordning – en ordning, som først blev indføjet i folkeskoleloven i 1994 og afskaffet igen i 2003. Han blev skoledirektør i kommunen i 1972, da elevtallet var kommet over 3000, og han stod i spidsen for en implementering af 1975-loven i kommunen med øje både for faglig kvalitet og rummelighed i specialundervisningen (foto, Furesø Arkiver).

4. Decentralisering – fra kontrol til målstyring

Danmark i 1980'erne bar præg af, at udlandsgælden var eksploderet, og besparelser var nødvendige – årtiet fik ikke uden grund tilnavnet fattigfirserne. Undervisningsministeriet udsendte således både i 1980, 1981, 1982 og 1985 sparecirkulærer.[15] Decentralisering var mantraet, som gennem årene også satte sig spor med hensyn til prøver og undervisning på 8.-10. klassetrin og kan ses som en af hovedårsagerne til, at det centrale prøvetilsyn i dag må betegnes som yderst begrænset.

Optakten til den styrelses- og tilsynsmæssige decentralisering udgjordes af 1970'ernes to store perspektivplaner, den første udarbejdet i Henning Rasmussens tid som indenrigs- og justitsminister 1979-82 i ministeriet Anker Jørgensen.[16] Perspektivplanarbejdet var medvirkende til, at Britta Schall Holberg (V), indenrigsminister 1982-86, valgte at introducere frikommuneforsøgene, som havde til formål ved hjælp af kommunale forsøgserfaringer at give grundlag for forenkling af reglerne for kommunernes styrelse og opgaveløsning. Ikke mindst folkeskolens styrelse tiltrak sig interesse, og frikommuneforsøgene på folkeskoleområdet i perioden 1985-88 fik stor betydning som vejvisere for tilpasning af tilsyns- og styrelsesbestemmelserne på skoleområdet. I alt deltog atten kommuner og fem amtskommuner med 60 projekter på skole- og fritidsområdet.[17] Elleve af de kommuner, der deltog i frikommuneforsøget på skoleområdet, havde ændringer af skolekommissionen på tapetet, heraf de seks en egentlig nedlæggelse. Samtidig var det i tidens debat ofte blevet fremført, at skolenævnene ikke havde beføjelser nok, og fem af frikommunerne ønskede da også forsøgsprojekter om dette tema; en af dem, Værløse Kommune, indførte skolebestyrelser i stedet for skolekommission og skolenævn og kom på denne måde til at sætte et direkte aftryk i de nye styrelsesregler fra 1989. Det samme var tilfældet med kommunens indførelse af et såkaldt personale-

Egeskolen – den første 10. klasseskole i Danmark. Egeskolen i Værløse Kommune blev i 1988 omdannet til kommunens 10. klasseskole fra at være satellitskole for Syvstjerneskolen med to spor på børnehaveklasse - 4. klassetrin. Først i 1997 blev ordningen optaget i folkeskoleloven. I 1999 flyttede skolen fra adressen på Lille Værløsevej til den tidligere Jonstrupgård, som husede Jonstrup Seminarium i perioden 1809-1955 (foto 2009, Egeskolen).

råd i stedet for lærerråd, hvad der senere blev til pædagogisk råd. Hertil kom etableringen af en særlig skole for 10. klasseundervisning, Egeskolen i Værløse Kommune, oprettet august 1988 som landets første 10. klasseskole med dispensation fra folkeskolelovens bestemmelser.[18]

Afbureaukratisering og regelforenkling var den borgerlige regerings slagord, da styrelsesloven blev ophævet i 1989 og folkeskolens styrelsesregler i første omgang indføjet i folkeskoleloven som kapitel 5 a med paragrafferne 39 a-i.[19] Det var ved denne lejlighed, at velkendte administrative organer som skolekommission, skolenævn, lærerråd og fælleslærerråd blev til skolehistorie, da de blev afløst af de nye begreber skolebestyrelse, pædagogisk råd og fælles rådgivende organer. Af størst betydning for prøvetilsynet var formentlig, at amtskommunernes funktioner i forbindelse med den primærkommunale skolevirksomhed ophørte.

5. Opstramning siden 2001

2001 frembragte et systemskifte, hvor den socialdemokratisk-radikale regering blev erstattet af en VK-regering med Dansk Folkeparti som støtteparti. På undervisningsministerposten blev Margrethe Vestager (RV) udskiftet med Ulla Tørnæs (V) og fra 2005 med Bertel Haarder (V). Afbureaukratiseringen, der var igangsat under firkløverregeringen og fortsat under Poul Nyrup i 1990'erne, blev angiveligt fortsat, men kom for omverdenen mere til at fremstå som opstramning og kontrol end som pædagogisk kvalitetsudvikling.

Samtidig kom folkeskolen under øget pres af de internationale komparative undersøgelser. Der blev derfor af Evalueringsinstituttet foretaget en evaluering af folkeskolens tilsynsbestemmelser i skoleåret 2004/05.[20] I tidens ånd blev begrebet tilsyn i rapporten defineret som en pligt til ikke alene at handle reaktivt ved fejl og mangler, men også udvise opsøgende adfærd ved at indsamle information om f.eks. rammebetingelser, pro-

cesser og resultater af undervisningsvirksomheden. Evalueringens opdrag var at vurdere kommunernes kvalitetssikring af folkeskolens undervisningsvirksomhed med udgangspunkt i håndteringen af tilsynsforpligtelsen, og den fokuserede derfor på, hvordan forvaltninger, kommunalpolitikere og skoleledere forestod opgaverne med tilsyn og kvalitetssikring, og på hvordan tilsyn og kvalitetssikring i praksis blev gennemført i kommunerne, herunder samspillet mellem det politiske niveau, det administrative niveau og institutionsniveauet i kommunerne. Rapportens konklusion var, at tilsynsforpligtelsen ikke blev håndteret tilfredsstillende, og man anbefalede et lovkrav om, at kommunerne hvert fjerde år skulle udarbejde en kritisk statusrapport om folkeskolernes virksomhed.

Med det erklærede formål at styrke kommunalbestyrelsernes muligheder for at varetage deres tilsynsansvar resulterede det i 2006 i en tilsynsmæssig stramningsbuket, hvor forslaget om en statusrapport hvert fjerde år blev omsat til årlige kvalitetsrapporter i henhold til en ny paragraf 40 a i folkeskoleloven.[21] Kvalitetsrapporten må, på trods af opgørelsesformens åbenlyse evalueringsmæssige svagheder, ses som et tilsynsredskab også på prøveområdet, da den gør status over kommunens skolevæsen ved bl.a. at vurdere skolernes undervisningsresultater ud fra de afgivne karakterer ved folkeskolens afsluttende prøver. Hvis det faglige niveau på en skole her viser sig ikke at være tilfredsstillende, skal kommunalbestyrelsen udarbejde en handlingsplan med henblik på at genoprette kvaliteten på den pågældende skole. Tilsynsmæssigt er det interessant, at både kvalitetsrapport og evt. handlingsplan, som begge skal offentliggøres på internettet, skal sendes i høring hos den berørte skolebestyrelse og ikke hos skolens ledelse eller ansatte. Skolebestyrelserne har altså på dette punkt fået en ny kompetence at udøve deres tilsyn med. Det gode spørgsmål er så, hvor meget karakterer egentlig fortæller om en prøves kvalitet, ikke mindst ved mundtlige prøver.

Kommunalreformens ikrafttræden pr. 1. januar 2007 gav anledning til en vis turbulens omkring årsskiftet 2006/07, men fik ikke umiddelbare konsekvenser for prøvetilsynet. Tilsyns- og ansvarsforholdene blev atter præciseret i 2009, hvor skolelederen fik øget sin kompetence, og hvor det centrale tilsyn med prøveområdet blev yderligere reduceret, jf. afsnittet om skolelederens og kommunalbestyrelsens tilsyns- og ansvarsdeling.[22] Bemærkningerne ved lovforslagets fremsættelse rummer nogle interessante principielle overvejelser om begreberne »tilsyn« og »ansvar«. Det hedder bl.a., at »der må ikke være tvivl om, at det således er den enkelte kommunalbestyrelse, som har det endelige ansvar for undervisningen i folkeskolen. Anvendelse af udtrykket 'tilsyn' antyder, at kommunalbestyrelsens rolle er begrænset til at være tilsynsførende, hvilket ikke harmonerer med, at kommunalbestyrelsen er ansvarlig for folkeskolen.«

Som det fremgår, er der perioden igennem sket et skift i, hvem der løser hvilke tilsynsopgaver på de klassetrin og ved de prøver, som svarer til den tidligere realskoleundervisning. I de følgende afsnit sættes der fokus på de organer, som på forskellig vis har udøvet dette tilsyn gennem perioden, nemlig Undervisningsministeriet og dets fagkonsulenter, amtsrådene og amtsskolekonsulenterne, de kommunalpolitiske organer og endelig skolelederen. Disse instanser har alle en eller anden grad af tilsynskompetence i relation til prøveområdet, som vil blive belyst nærmere i det følgende. I skolestyrelsessammenhæng har også rådgivende organer som elevråd, lærerråd og pædagogisk råd samt fælleselevråd og fælleslærerråd haft opgaver, men da disse ikke har haft

Fagkonsulentbesøg. Fagkonsulenternes skolebesøg kunne nok give anledning til nervøsitet. Selv dygtige og rutinerede lærere kunne være påvirket af situationen (tidsskriftet Folkeskolens arkiv).

indflydelse på de afsluttende prøver, er de ikke medtaget i den givne sammenhæng.

6. Undervisningsministeriet og dets fagkonsulenter

Undervisningsministeriets styring af folkeskolen har igennem perioden ændret sig fra detailstyring af bl.a. normeringsforhold, ansættelse og afsked, pensionsspørgsmål og inspektionsbesøg til rammesættende og rådgivende virksomhed, hvor indholdsstyringen effektueres, dels gennem detaljeret målsætning og resultatvurdering, dels ved kontrol af kravopfyldelse ved folkeskolens afsluttende prøver. Virkemidler har været lovgivning og i stadig øget omfang udarbejdelse af vejledninger. Også Undervisningsministeriets eksamens- og prøvetilsynsfunktion har fulgt denne udvikling, dog noget forsinket i forhold til øvrige områder.

Undervisningsministeriets arbejdsform bestod indtil 1950'erne overvejende i behandling af forespørgsler og andre enkeltsager, hvor en juridisk sekretær udarbejdede et skriftligt sagsreferat med et ekspeditionsforslag, som blev forelagt for en overreferent, der enten selv afgjorde sagen eller skriftligt forelagde den videre opefter i systemet.[23] I løbet af 1960'erne ændrede ministeriets arbejdsform imidlertid karakter, så man ikke alene afgjorde forelagte sager, der indkom udefra i voksende mængder, men også søgte at nå frem til en mere effektiv arbejdsform med fokus på generelle principper frem for besvarelse af enkeltspørgsmål.

Undervisningsministeriets tilsyn med undervisningen blev i periodens begyndelse varetaget af faginspektører og fagkonsulenter.[24] Allerede da Sigurd Højby tiltrådte som undervisningsinspektør 1. august 1958, understregede han, at ministeriets faglige hjælpere efter hans opfattelse burde have konsulent- og ikke inspektørstatus.[25] Men også fagkonsulenternes virksomhed havde i 1960'erne ofte i højere grad karakter af inspektion end af rådgivningsvirksomhed. Deres skolebesøg fokuserede ofte på eksamensfagene, undervisningsformer og -materialer hertil, herunder faglokalernes indretning og udstyr. At der blev fulgt op på besøgenes konklusioner, ses bl.a. ved fagkonsulent Tommerup Jensens besøg på Eskilstrup Centralskole på Falster 21. marts 1964. Skoleinspektør Kr. Nielsen skrev således 7. december 1964 til Undervisningsministeriet, at skolen nu havde taget skridt til »at reparere på naturfagslokalets utiltrækkelighed«.[26]

Fagkonsulenterne, der som regel var deltidsansatte, skulle selvsagt have de faglige kvalifikationer i orden. I forbindelse med eksamenstilsynet varetog de foruden skolebesøg bl.a. gennemsyn af skolernes pensum- og censorindberetninger, men de blev allerede dengang også brugt i mere generelle sammenhænge. Det betød, at det kunne være

svært at få de tilmålte dage til at slå til. Eksempelvis måtte H. Munkholm i en del af skoleåret 1964-65 fuldtidsfrigøres fra sin overlærerstilling i Gentofte Kommune og have seks ugentlige konsulentdage i Undervisningsministeriet i stedet for fire. Ministeriets begrundelse herfor var, at han skulle varetage »de to ledige honorarlønnede hverv som fagkonsulent i fremmede sprog, fordi der ikke var indkommet kvalificerede ansøgninger«.[27]

Jens Bach – erfaring og indsigt. Bach kom fra en skoleinspektørstilling i Lillerød og havde været formand for Danmarks Skoleinspektørforening i 1957-61. Da Jørgen Jørgensen i 1961 som minister blev afløst af K. Helveg Petersen, blev Jens Bach konstitueret i en stilling som undervisningsinspektør med 8. og 9. klasserne som sit særlige ansvarsområde. Han indtog i debatten om 1958-loven en moderat holdning i modsætning til mange af sine kolleger. På Skolelederforeningens årsmøde 2. maj 1958, dvs. en lille måned før lovens vedtagelse, sagde han om den kommende lov bl.a.: »Forslaget kan vel betegnes som det bedst opnåelige i øjeblikket […]. Spørgsmålet, om der er gjort nok for den ikke-boglige linje, er jo ikke helt klart, og det afhænger først og fremmest af de planer, der nu skal udarbejdes og det indhold, der gives dem« (foto, Det Kongelige Bibliotek).

Faglig inspektion var dog slet ikke forenelig med opgavefordelingen mellem stat og kommune efter kommunalreformen i 1970, hvor kommunerne fik øget ansvar for folkeskolen. Da skolestyrelsesloven af 1970 decentraliserede både styrelse og tilsyn, blev Undervisningsministeriets faginspektørsystem aftrappet, og op til 1975-loven stod man i ministeriet en tid tvivlende over for, om man overhovedet skulle opretholde en faglig ekspertgruppe. Det forestående arbejde med gennemførelsen af 1975-loven bevirkede imidlertid, at man besluttede sig til at ansætte en gruppe fagkonsulenter, hvis funktion over for ministerium og skoler udelukkende skulle være af rådgivende karakter. Til gengæld var den ikke alene rettet mod folkeskolen, men også mod opgaver »uden for det egentlige folkeskoleområde«.[28] Dette medførte i praksis, at fagkonsulenterne også efter ønske og behov var rådgivende over for de frie grundskoler, lærerseminarierne, realeksamenskurser og faglærereksamen mv. Danmarks Realskoleforening havde gjort, hvad den kunne for at støtte op om eksistensen af en fagkonsulentgruppe i Undervisningsministeriet.[29] På lederplads udtalte man således, at »vi mener, at direktoratets fagkonsulenter vil kunne få en betydningsfuld opgave at løse ved at være koordinerende led, som i høj grad kan være med til at sikre en ensartet undervisning landet over – eller måske rettere: ensartede mål for undervisningen.«

Forholdene for de fremtidige ansættelses- og aflønningsforhold for direktoratets fagkonsulenter blev drøftet allerede ved et møde 29. juni 1971 mellem repræsentanter for departementet og direktoratet. Her enedes man om at anbefale femtedelsmodellen, hvor en femtedel svarede til en ugentlig rådighedsdag. I et bilag beskrev undervisningsinspektør Jens Bach 14. juli 1971 i et notat indholdet af fagkonsulenters arbejde og nævnte bl.a.: "Fagkonsulenternes arbejde falder i hovedsagen inden for 2 områder, idet der er tale om rejsedage til skolebesøg m.v., og dels om et arbejde, som udføres hjemme. Det er i denne forbindelse først og fremmest henvendelser udefra, der lægger beslag på fagkonsulenternes arbejdskraft. Som oftest vil det dreje sig om skriftlige eller telefoniske henvendelser fra skolerne. På samme måde må fagkonsulenten besvare de sager, der fra

direktoratet sendes til udtalelse hos den pågældende. De egentlige rejsedage er i første række afsat til skolebesøg. Fagkonsulenterne medvirker dog også i stor udstrækning i forskellige pædagogiske arrangementer som f.eks. lærerdage, der ofte placeres på eftermiddage og aftner. Og han fortsatte: »Det vil næppe være rimeligt at forestille sig, at direktoratets fagkonsulenter i fremtiden helt vil kunne undlade at tage på skolebesøg. Dels forudsætter privatskoleloven, at direktoratets fagkonsulenter besøger private realskoler og kurser, og dels vil det også i den fremtidige situation være rimeligt at forlange, at fagkonsulenten gennem skolebesøg er bredt orienteret inden for sit geografiske område […] I fag, hvor der afholdes skriftlige prøver, er fagkonsulenterne engageret i arbejdet med udarbejdelse af opgaver m.v. I visse perioder har direktoratet også anvendt fagkonsulenterne som sekretærer i forbindelse med læseplansudvalgets arbejde.«[30]

Foråret 1975 blev der så opslået en række deltidsbeskæftigede fagkonsulentstillinger i Undervisningsministeriet.[31] Det hed i opslaget, at »fagkonsulenterne, der skal være vejledende og rådgivende for ministeriet i pædagogiske og faglige spørgsmål samt bistå ved tilrettelæggelse og afholdelse af kurser og konferencer o.lign., må kunne stå til rådighed for ministeriet i et omfang svarende til 1, 2 eller 3 dage pr. uge […] Ansøgere må have et

Boks 17. Fagkonsulenternes standardskrivelse til brug ved skolebesøg.

»Hr. skoleinspektør

Det ville interessere mig ved et besøg på _____
skole, under _____ kommunes skolevæsen at få anledning til en orientering om skolens undervisning i _____.

Jeg håber dels at få lejlighed til at følge undervisningen
i nogle klasser, dels at der vil blive mulighed for en samtale
med såvel skoleleder som fagets lærere.

Med hensyn til tid og dato skal jeg foreslå _____dag, den __ /__
19_____ kl. _____ .

Det bedes meddelt, om besøget måtte være skolen belejligt.

En genpart af nærværende skrivelse er orienterende sendt til
kommunens skoleforvaltning.

Med venlig hilsen

_____

F.j.nr. 02-08-00-07«

Ordlyden er udtryk for den hårfine balance, der omgav den centrale tilsynsfunktion i en begyndende decentraliseringstid, hvor det også drejede sig om at sikre en fagligt kvalificeret gennemførelse af den nye lovs intentioner.

indgående kendskab til folkeskolens undervisning og virksomhed inden for et eller flere af følgende fag og fagområder: Dansk og skrivning (samt klasselærerfunktionerne), regning og matematik (herunder regnskabsføring), kristendomskundskab/religion, historie, geografi, orientering, biologi og seksualundervisning, naturlære (fysik og kemi), engelsk, tysk, latin og fransk, idræt, musik, formning, husgerning, motorlære og praktisk arbejde […]«. Som det ses af opslagets ordlyd, var der ikke mere tale om inspektion, men alene om vejledning og rådgivning, ligesom fagrækken var et udtryk for, at der allerede på dette tidspunkt var taget højde for, at der skulle skrives et betydeligt antal læseplaner og undervisningsvejledninger i tilslutning til den nye lovs gennemførelse.

Den betydelige varsomhed med at give fagkonsulenterne tilsynsbeføjelser ses også af, at man 13. oktober 1975 til de nyansatte fagkonsulenter udsendte et antal eksemplarer af »en af direktoratet udarbejdet standardskrivelse med tilhørende meddelelse til den stedlige skoleforvaltning. Det overlades til hver enkelt fagkonsulents afgørelse, om materialet skal benyttes ved udfyldning af de vedlagte eksemplarer af standardskrivelsen, eller om man vil foretrække at anvende teksten i et individuelt brev. I begge tilfælde anvendes fagkonsulentens stempel i øverste venstre hjørne af brevet som hoved.«[32] Ingen tvivl om, at fagkonsulenterne skulle holdes i kort snor. Man havde i Undervisningsministeriet netop med 1975-lovens besværlige tilblivelsesproces gennemlevet en turbulent periode, hvor faglige kræfter havde gjort deres bedste for at skaffe deres fag en plads i solen i »det store timetalslagsmål«.

Kredsen af fagkonsulenter dækkede ved lovens ikrafttræden pr. 1. august 1975 således stort set alle folkeskolens fag, ja nogle dækkede flere.

Fagkonsulenthvervets rådgivende karakter blev yderligere understreget i en drøftelse mellem Direktoratet for Folkeskolen og Danmarks Lærerforening i 1979 i anledning af en kommunes ønske om at få en fagkonsulent til at bedømme en efter kommunens opfattelse mindre dygtig lærer. Direktoratet oplyste her, »at der ikke ligger nogen egentlig instruks for fagkonsulenterne, men at deres virksomhed kan siges at hvile på tradition, praksis og udvikling. Arbejdet kan i øvrigt deles op i interne og eksterne funktioner, hvoraf de interne funktioner i Undervisningsministeriet er langt de fleste. De eksterne funktioner er at betragte som servicefunktioner med henblik på rådgivning og vejledning.«[33] Der blev således fra direktoratets side givet klart udtryk for, at man ville give afslag på en anmodning fra lokale myndigheder om at stille en fagkonsulent til rådighed til at give en bedømmelse af det faglige indhold af en lærers undervisning. Tankevækkende er det, at der heller ikke i 2009 findes nogen stillingsbeskrivelse for fagkonsulenter i Undervisningsministeriet.

At fagkonsulenterne igennem hele perioden har været nøglepersoner i ministeriets eksamens- og prøvetilsyn kan der ikke herske tvivl om. Alle prøvefagskonsulenterne var og er i snæver kontakt med den til enhver tid eksisterende prøveafdeling, p.t. under Skolestyrelsen, og har udgjort kernen i det beskikkede censorkorps. Karakteristisk er det også, at alle pædagogiske ledere af prøveafdelingen siden 1980 er rekrutteret fra fagkonsulentgruppen.

7. Amtsskolekonsulenternes formelle og reelle indflydelse

En væsentlig aktør i tilsynet med realundervisningen og dens afløsere var amtsrådet, der bl.a. havde tilsyns- og vejledningsfunktioner i forhold til amtets folkeskoler med realaf-

deling og senere 8.-10. klasse. De primære aktører var amtsskolekonsulenten, der var amtsskoledirektionens pædagogiske rådgiver og varetog almene opgaver, og amtsskolekonsulenten for specialundervisning, senere benævnt amtsskolepsykolog.[34] Amtsrådets indflydelse på undervisningsområdet voksede igennem et halvt århundrede både formelt og reelt, men svandt igen i takt med decentralisering af opgaver til kommunerne i 1980'erne. 1958-ændringerne af folkeskoleloven satte skub i Undervisningsministeriets overvejelser om ændringer i amtsskolekonsulenternes beføjelser.[35] Amtsskolekonsulenten var en magtfuld person, idet han kunne – og skulle, hvis kommunen ønskede det – træde i direkte forhandling med de kommunale instanser i sager vedr. en kommunes skolevæsen eller skoler, og han var berettiget til at forlange dem sammenkaldt til et ekstraordinært møde i den anledning.

Det var amtsskolekonsulentens virksomhed, der var af størst betydning for realundervisningens kvalitet. Han havde ikke egentlige beføjelser på eksamens- og prøveområdet, men fik alligevel ofte indflydelse, fordi hans erklæring skulle medfølge i alle sager, der af amtsskoledirektionen blev forelagt Undervisningsministeriet. Et eksempel på amtsrådets og amtsskolekonsulentens påvirkningsmuligheder var en henvendelse fra skolekommissionen i Kappel Kommune til Maribo Amts skoledirektion om at gribe ind over for »radio og fjernsyn angående seksualdebattens form«, idet man dybt beklagede, »at umoraliteten er kommet så vidt, som den er«.[36] Amtsdirektionen var ikke enig i, at en sådan indgriben var en amtsrådsopgave, og amtsskolekonsulenten valgte derfor at oversende henvendelsen ledsaget af egen redegørelse for sagen til belysning i Undervisningsministeriet. Herfra fulgte man amtsskolekonsulentens redegørelse op ved at afvise at gå ind i sagen og i stedet anbefale, at skolekommissionen selv rettede henvendelse direkte til radioledelsen, ligesom man pegede på muligheden for, at skolekommissionen selv kunne invitere forældrekredsen til ved et møde at drøfte emnet.

Amtsrådet fik gennem amtsskolekonsulentens virksomhed betydelig indflydelse på kommunernes skolevirksomhed, ikke mindst på 8.-10. klassetrin, gennem deres udarbejdelse af »en samlet plan for udbygningen af folkeskolevæsenet, ungdomsskolevirksomheden og anden offentlig skolevirksomhed«, som det hedder i paragraf 35, stk. 1, i 1978-versionen af skolestyrelsesloven. Udbygningsplanen var opdelt i en statusdel, en prognosedel for den nærmeste fremtid og en perspektivdel for de følgende år. Alle amtets kommuner skulle indsende deres status over og forslag til aktuel og kommende skolestruktur, og amtsrådet skulle så koordinere kommunernes forslag, hvorefter den samlede amtslige udbygningsplan skulle godkendes af Undervisningsministeriet. I 1976 fandt man imidlertid på baggrund af decentraliseringsbestræbelserne anledning til at præcisere formålet med udbygningsplanlægningen. Det havde indtil da været »at sikre, at undervisningsvæsenet i det enkelte amt blev udbygget til en pædagogisk tilfredsstillende standard på økonomisk forsvarlig måde«, men skulle herefter »tilvejebringe et fyldestgørende grundlag for lokale beslutninger om folkeskolens og fritidsundervisningens udvikling over en årrække… (og) give Undervisningsministeriet en information vedrørende den fremtidige udvikling … som kan bidrage til den overordnede planlægning såvel af disse områder som af det samlede uddannelsessystem« – som det ses endnu et skridt på vejen fra direkte styring til målstyring.[37] Som en logisk konsekvens af udviklingen bortfaldt krav om udarbejdelse af udbygningsplaner i 1986.

Et andet område, som gav amtsskolekonsulenten betydelig indflydelse på kommunernes skolestruktur, var de kommunale skoleplaner og undervisningsplaner, som han sammenfattede i en årlig indberetning til direktoratet for folkeskolen og seminarierne.

Amtsskoledirektionens bemyndigelse til at stadfæste skoleplaner omfattede indtil 1960 alene de landsbyordnede kommuneskoler, men blev her udvidet til også at omfatte købstadordnede skolevæsener uden realafdeling, og da amtsskolekonsulenternes instruks blev ajourført i 1964-65, blev deres ansvarsområde udvidet til også at omfatte folkeskoler med realeksamen, hvis skole- og undervisningsplaner indtil da var blevet godkendt i Undervisningsministeriet.[38] Amtsskolekonsulentens erklæring skulle indhentes i alle sager herom. Amtsrådets godkendelse af skoleplanen og undervisningsplanen blev ophævet i 1974, hvorefter amtsrådet alene havde til opgave at påse, at gældende bestemmelser var overholdt.[39]

Skole- og undervisningsplanerne fik op igennem perioden stadig større betydning for styringen af kommunernes skolevæsen. At ikke alene amterne, men også Undervisningsministeriet så dem som et nyttigt tilsynsredskab, viser det skemasæt, som Undervisningsministeriet lod udarbejde 1970-71.[40] Skoleplanen var her opdelt i femten paragraffer, som gav et samlet overblik over den kommunale struktur på folkeskoleområdet, herunder bl.a. antal skoler med eksamensoverbygning, antal normerede lærer- og lederstillinger og deres klassificering. Den såkaldte standardplan var tiltrådt af Danmarks Lærerforening, Kommunernes Landsforening (KL) og Amtsrådsforeningen. I folkeskoleloven af 1975 ses i paragraf 24 opregnet, hvad skoleplanen på dette tidspunkt skulle beskrive: skolernes navne og distrikter, hver enkelt skoles ordning og omfang, henvisning til undervisning i andre skoler og institutioner og normering og klassificering af stillinger som tjenestemænd, timelærere og faste vikarer.[41] Hvad undervisningsplanen skulle indeholde, fremgik af samme lovs paragraf 16, nemlig for hver af kommunens skoler bestemmelser om undervisningens ordning, herunder undervisningstiden i de enkelte klasser, undervisningsfagene og deres timetal, målene for undervisningen i form af kommunalt vedtagne læseplaner i alle fag, specialundervisningens ordning samt kommunens ferieplan.[42] Begreberne skoleplan og undervisningsplan eksisterede indtil skolestyrelseslovens ophør i 1989, hvorefter deres indholdspunkter indgik i den nyetablerede kommunale skolestyrelsesvedtægt. Man kan sige, at skoleplanen var overordnet undervisningsplanen, jf. bestemmelsen i 1962-versionen af skoletilsynsloven om, at kommunalbestyrelsen skulle udarbejde skoleplanen, mens undervisningsplanen skulle udarbejdes af skolekommissionen og godkendes af kommunalbestyrelsen. Det var navnlig forhold som skoleplanens bestemmelser om skolestrukturen i udskolingen og undervisningsplanens krav til undervisningens indhold på 8.-10. klassetrin, som dannede grundlag for amtskonsulentens mulighed for at udøve sin del af tilsynet med undervisningen, der førte frem til de afsluttende prøver.

Amtsskolekonsulentens tilsyn og vejledning med undervisningen i overbygningsklasserne fik øget gennemslagskraft ved, at amtet havde tilsyn med kommunernes skolebyggeri, idet amtsrådet skulle godkende kommunernes skolebyggeprogrammer med dispositionsforslag.[43] Det betød, at amtsskolekonsulenten kom til at spille en vigtig rolle ved indretning af de omkostningstunge faglokaler i f.eks. eksamensfag som fysik/kemi og biologi. Amtsskolekonsulenternes indsats på dette område fik især betydning i forbindelse med kommunernes udbygning af deres skolevæsen i 1960'erne på grund af 1958-lovens bestemmelser, jf. bl.a. kapitel 11 om folkeskolens lokaler i Den Blå Betænkning II, og i 1970'erne efter kommunesammenlægningerne, hvor mange af de nye og større kommuner satte gang i byggeri af nye skoler med overbygning. Som et led i 1980'ernes decentraliseringsbestræbelser bortfaldt denne regel dog fra 1. august 1986, hvorefter kommunerne kunne søge rådgivning i amtet, hvis de ønskede det.[44] Ved sam-

Det vejledende skemasæt til skoleplan. Om skoleplanernes rolle som et led i tilsynet med de afsluttende skoleår vidner skemaet til § 3, hvor man bl.a. ønskede oplyst, hvilke af kommunens skoler der var udbygget med realafdeling.

December
~~November~~ 1970

Kommunens (skoleforbundets) navn	Kommunenummer
Amtskommune	

§ 3 Skolernes ordning og omfang

Kommunens (skoleforbundets) skoler har følgende klasser:

Skolens navn og register nr	Skolen omfatter (sæt x)						
	Børnehaveklasser	1.-7. årgang *)	8. hovedskoleklasse	9. klasse	10. klasse	1.-3. realklasse	Specialklasser
Navn / Register nr							
Navn / Register nr							
Navn / Register nr							
Navn / Register nr							
Navn / Register nr							
Navn / Register nr							
Navn / Register nr							
Navn / Register nr							

*) Har skolen ikke alle årgange, anføres hvilke den har

Forbeholdt amtsrådet

Godkendt med virkning fra	Underskrift
Journal nr	

BEST NR 0100-04 KOMMUNETRYK

me lejlighed bortfaldt amtsrådenes pligt til at føre legalitetstilsyn med kommunernes forvaltning af deres skolevæsen og fritidsvirksomhed.

Amternes vejledningsfunktion kom i praksis til at få betydelig indflydelse på god eksamens- og prøvepraksis og gav sig bl.a. udslag i oprettelse af amtscentraler for undervisningsmidler i kølvandet på 1975-loven.[45] Amtscentralerne, der erstattede de tidligere skolecentraler, fik hurtigt etableret gode materialesamlinger og en intens kursusvirksomhed, hvor prøverne stod centralt både med hensyn til materialer til prøverne og kurser om aktuelle prøverelaterede problemstillinger såsom censorkurser om forløbet af de skriftlige prøver og kurser om nye prøveformer o.lign. Fra 1. august 1997 blev de

Marts 1976

Skolens navn: Ha - Ll.V. - Sø - Syv.	Skolens reg.nr. 189001-189002-189003-189004
Kommune: Værløse	Amtskommune København

Obligatoriske emner

Emne/fag	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	ialt
FÆRDSELSLÆRE											
Dansk	x	x	x	x	x	x	x	x	x		48
Klassens time	x	x	x	x	x	x	x	x	x		
SEKSUALOPLYSNING											
Dansk	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	
Kristendomskundskab	x	x	x	x	x	x	x	x	x		
Biologi			x	x	x	x	x				
Historie			x	x	x	x	x				
Samtidsorientering								x	x	x	
NORSK OG SVENSK											
Dansk						x	x	x	x		
FREMMEDE RELIGIONER											
Kristendomskundskab											
Dansk						x	x	x	x		
Historie						x	x				
Geografi						x	x				
Samtidsorientering								x	x		
Kristend./religion 10. kl.										x	
ANDRE LIVSANSKUELSER											
Samtidsorientering								x	x	x	
Kristend./religion 10. kl.										x	
UDDANNELSES- OG ERHVERVSORIENT.										*	
Klassens time							x	x	x	x	48
Samtidsorientering								x	x	x	
SUNDHEDSLÆRE OPLYSNING OM UDBREDTE NYDELSES- OG RUSMIDLER FRA ..... KLASSE											
Dansk	x	x	x	x	x						48
Biologi			x	x	x	x	x				
Samtidsorientering								x	x	x	
Idræt											
Hjemkundskab											
BIBLIOTEKSKUNDSKAB*)			x	x	x	x	x	x			11
SVØMNING*) Idræt			40	40							80
FØRSTEHJÆLP*)											

*) Bibliotekskundskab, svømning og førstehjælp er af praktiske grunde medtaget her

Vedr. svømning: 2 lærere pr. hold - 1 lærer skal have svømmelæreruddannelse.

*) Lærerrådet indstiller årligt senest 1.9. til skolenævnet fordeling af de obligatoriske emner på de enkelte fag. De angivne timetal refererer kun til de af undervisningsministeriet fastsatte minimumskrav.

Forbeholdt kommunalbestyrelsen.

Vedtaget med virkning fra: 1 AUG. 1976	Underskrift: VÆRLØSE KOMMUNALBESTYRELSE	Side: I. 3
Journal nr.: *) Virkning fra 1.aug. 1978		

Nr. 1165. side 9. BAREDO.ICP.
Ændr. nr. 2. V-3779.

◀ Eksempel på timefordelingsplan efter 1975-loven. Bestemmelserne om skolernes undervisningsplaner fremgik af Undervisningsministeriets cirkulære af 9. december 1975. Bemærk, at antallet af deletimer som i dette eksempel ofte var elevtalsrelateret: Jo flere elever i klassen, jo flere deletimer.

benævnt amtscentre for undervisningsmidler og i 2007 ved amternes nedlæggelse lagt ind under professionshøjskolerne som Centre for Undervisningsmidler (CFU). CFU'erne skal yde rådgivning og vejledning om læremidler, brug af IT og medier i undervisningen, udlåne undervisningsmateriale og forskelligt udstyr og formidle faglige og pædagogiske kursusforløb.[46] Så skønt amtsskolekonsulenternes tilsynsvirksomhed ikke havde formaliseret indflydelse på prøveområdet, især fordi Undervisningsministeriet viderefører den direkte dialog med skolens leder indtil 2009, satte amtsrådets rådgivende funktion gennem amtscentralernes virksomhed sig alligevel spor i prøvernes kvalitet.

Det må sammenfattende siges, at skønt amtsrådet på prøveområdet i højere grad fik indflydelse i kraft af sin vejledning frem for via en formel tilsynsfunktion, blev amtsskolekonsulentens medvirken af de fleste kommunale skolevæsener betragtet som en ressource til bedre udbygning af skolernes udvikling, ikke mindst i forbindelse med tilrettelæggelse af indhold og rammer for undervisningen på 8.-10. klassetrin.

8. Tilsynet i lokalpolitisk regi

De lokalpolitiske organer – kommunalbestyrelse, skolekommission og skolenævn/skolebestyrelser – fik støt og roligt større, omend skiftende indflydelse på folkeskolens virksomhed, også selvom prøveområdet rent decentraliseringsmæssigt først fulgte efter de øvrige områder sent i perioden. Milepæle i processen var revisionen af skoletilsynsloven i 1962, kommunalreformen og overgangen fra skoletilsynslov til skolestyrelseslov i 1970, realeksamens konvertering til folkeskolens udvidede afgangsprøve i 1978-79, integreringen af skolestyrelsesloven i folkeskoleloven i 1990 og paradigmeskiftet ved overgang til borgerlig regering i 2001. Kommunaliseringen af folkeskolen i 1993 satte sig ikke spor i prøvetilsynet.

Ved periodens begyndelse havde de lokalpolitiske organer ikke megen indflydelse på eksamenstilsynet. Siden skoletilsynsloven af 1949 havde det kommunale tilsyn med folkeskolerne bestået af en obligatorisk skolekommission og frivillige skolenævn, idet det var kommunalbestyrelsens kompetence at beslutte oprettelsen af skolenævn. Derfor var bestemmelsen om, at skolenævn herefter skulle være obligatoriske, blandt 1970-revisionens væsentligste ændringer på folkeskoleområdet. Den kommunale skolekommission blev ved denne lejlighed bevaret, og den forsvandt først i 1989 ved skolestyrelseslovens ophævelse, hvor styrelsesbestemmelserne blev indføjet i sektorlovene, og hvor skolenævnene i folkeskolen blev afløst af skolebestyrelser. Samtidig blev skolekommissionens arbejdsområde fordelt mellem de nye skolebestyrelser, skolelederen, forvaltningen, det kommunale udvalg for skolespørgsmål og kommunalbestyrelsen.[47]

Bortset fra repræsentation i skolenævn og skolekommission og evt. personligt medlemskab af kommunalbestyrelsen, havde forældrene ved realeksamen ingen rettigheder. Et skridt hen imod øget indflydelse var dog, at de i 1972 fra lærerrådet fik overdraget afgørelseskompetencen om deres barns placering i realafdelingen eller 8. klasse. Endnu et skridt blev taget med 1975-loven, idet elevernes deltagelse i tilbudsfag – der alle var prøvefag – og valgfag herefter skulle træffes af forældrene, efter samråd mellem forældrene, eleven og skolen.[48] Samtidig blev det eleven selv, der efter samråd med forældrene og skolen besluttede indstilling til prøven i et givet fag. Forældrene har indtil 2010 ikke fået yderligere kompetencer på prøveområdet.

Skolekommissionen havde mangeårig tradition for at varetage tilsynet med kommunens skoler i samarbejde med kommunalbestyrelsen og evt. skolenævn. Tilsynsforpligtelsen omfattede hele virksomheden i folkeskolen bortset fra selve eksamenssituationen, men dog alle årsprøver, som ikke var kontrolleret af Undervisningsministeriet, dvs. til og med oprykning fra 8. til 9. klasse. Skolekommissionsmedlemmernes realisering af deres tilsynsforpligtelse gennem skolebesøg kunne nok give anledning til kontroverser. Således anmodede amtsskolekonsulenten for Præstø Amt i skrivelse af 24. november 1964 til Direktoratet for Folkeskolen m.v. om direktoratets redegørelse for, hvorvidt »skolekommissionens enkelte medlemmer har ret eller pligt til uanmeldt at aflægge besøg i skolens klasser for at høre på undervisningen«.[49] På et grønt referatark i sagen analyserede en af direktoratets jurister, at det ikke havde været muligt »at finde tidligere afgørelser i tilsvarende sager«, men »da der intet sted står noget om, at besøg kun må finde sted efter forudgående aftale med skoleinspektøren, må de [: skolekommissionsmedlemmerne] endvidere være både berettiget og forpligtet til at komme uanmeldt, hvis formålet med deres besøg ellers ville forspildes. Noget andet er, at det nok ville være mest diplomatisk og hensynsfuldt at anmelde besøget forud«. At praksis med uanmeldte besøg af skolekommissionsmedlemmer ikke kun foregik i Præstø Amt, kan forfatteren til dette kapitel bevidne fra egen undervisning i realafdelingen i midten af 1960'erne. Først i 1971 blev dette ændret med Undervisningsministeriets skrivelse af 16. marts 1971 om skolenævnets opgaver. Det hedder her, at »tilsynsbeføjelsen indebærer også en ret for skolenævnet til efter nærmere aftale med skolens leder at overvære undervisningen«.

Skolenævn blev i 1970 obligatoriske ved alle folkeskoler og blev den pågældende skoles almindelige tilsynsmyndighed.[50] Af skolenævnenes øvrige opgaver kan nævnes, at de var 1. klageinstans ved lærerrådets afgørelse om et barns henvisning til specialundervisning, havde godkendelseskompetence med hensyn til skolens fagfordeling, skemalægning og valg af undervisningsmidler, fastsatte skolens ordensregler, havde høringsret med hensyn til skoleplaner og undervisningsplaner samt udtaleret om alle spørgsmål, der berørte skolen.

Specielt hvad angår skolenævnenes tilsyn, udgør Undervisningsministeriets meddelelse af 17. marts 1971 om »skolenævnets tilsyn efter skoletilsynslovens paragraf 27« stadig en retsstandard for, hvad både skolenævnenes og de efterfølgende skolebestyrelsers tilsyn omfatter. Meddelelsen var affødt af et skolenævns forespørgsel 25. november 1970 herom.[51] Det hed i ministeriets svar bl.a., at »tilsynet omfatter alt, hvad der naturligt henhører under tilsynsmyndighed over for en skole: lærernes embedsførelse, undervisningen, undervisningsmidlerne, skolebygningens tilstand, renholdelsen, de hygiejniske forhold og lignende«, og man fortsatte, at »der i tilsynsretten og -pligten ligger en almindelig beføjelse til at gribe ind i alle tilfælde, hvor skolenævnet har anledning til at foretage skridt over for skolen. I tilsynsbeføjelsen ligger således, at skolenævnet må påse, at skolelovgivningens bestemmelser samt administrativt fastsatte forskrifter, herunder bestemmelserne i kommunens skoleplan og undervisningsplan, ordensreglementet samt instrukser for skolens leder m. fl. overholdes.« Set under en prøvetilsynssynsvinkel var og er skolebestyrelsens tilsyn begrænset til selve undervisningen, mens ansvaret for prøvernes gode gennemførelse påhviler skolelederen.

Skolestyrelseslovens ændringer i slutningen af 1970'erne var primært af strukturel art, men berørte på et enkelt punkt skolenævnets tilsynskompetence, idet dets beføjelse til at træffe den endelige administrative afgørelse i sager om oprykning af et barn i næ-

Figur 8. Hvem løste skolekommissionens opgaver efter dens nedlæggelse?

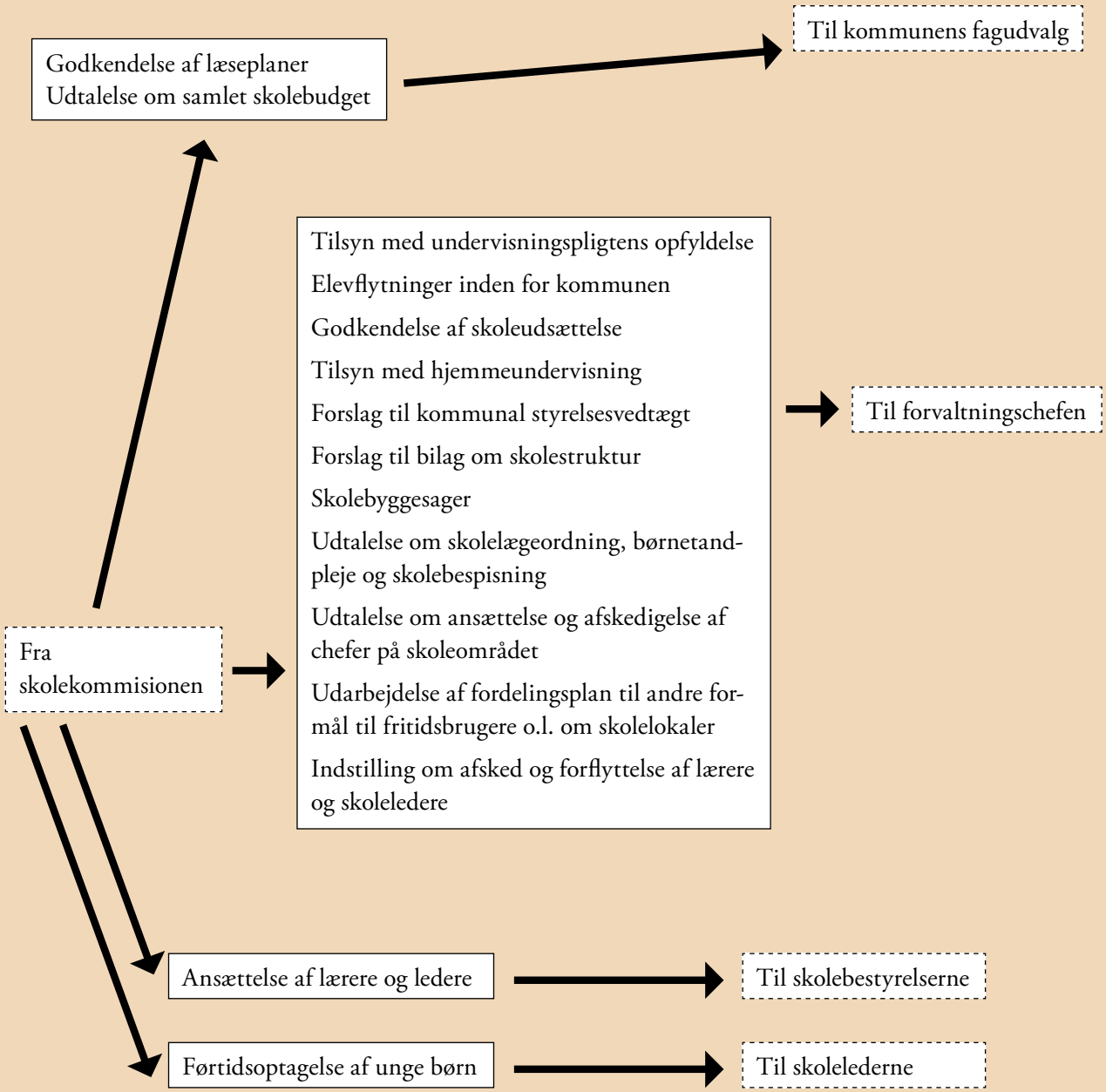

Undersøgelsen vakte en vis opsigt, især fordi indstillinger om afsked af lærere og ledere i nogle få kommuner var delegeret til skolebestyrelsen og i enkelte tilfælde til skolelederne. Det var en mere vidtgående fortolkning af decentraliseringsintentionerne, end både Folketingets politikere og administratorerne i centraladministrationen havde ønsket. Af opgaveoplistningen fremgår ikke alene forskydningen i beslutningskompetence fra politisk til administrativt hold, men også at de gled opad til forvaltningschefen, der var »født« sekretær for fagudvalget.

ste klasse bortfaldt, eftersom 1975-loven havde fastsat, at elever kun kunne gå en klasse om med forældrenes samtykke.[52] Desuden blev der trukket et klarere skel mellem skolelederens funktioner som skolens pædagogiske og administrative leder og skolenævnets ansvar for at fastlægge de overordnede retningslinjer for skolens virksomhed.

Da de reviderede styrelsesbestemmelser trådte i kraft 1. januar 1990, var det slut med skolekommissionen. Dens opgaver blev nu overført til andre organer. Det skete i decentraliseringens og selvforvaltningens hellige navn selvsagt ikke på samme måde overalt i landet, og der var derfor stor interesse for at undersøge, hvordan man egentlig havde implementeret de nye regler. Det blev belyst gennem en større undersøgelse udført af Forskningsinstituttet for Pædagogik og Uddannelse på vegne af Undervisningsministeriet, Kommunernes Landsforening, Danmarks Lærerforening og Skole og Samfund.[53] Undersøgelsen påviste, at cirka to tredjedel af skolekommissionens hidtidige funktioner var »gledet opad« til kommunalbestyrelsen og dens udvalg eller til forvaltningen, mens blot en tredjedel blev delegeret til skoleniveau, primært til skolebestyrelserne, men også til skolelederen; det ses af figur 8, at stort set alle opgaver, der havde med 8.-10. klassetrin at gøre, var i den første gruppe. Endelig kunne rapporten også fastslå et betydeligt udækket vejledningsbehov med hensyn til bl.a. tilsynspligtens art og omfang både på kommune- og på skoleniveau.

Det udækkede vejledningsbehov førte til, at Undervisningsministeriet tog bolden op og nedsatte et udvalg til afklaring af skolebestyrelsernes beføjelser.[54] I hæfte 2 om tilsyn defineres begrebet således: »Begrebet 'at føre tilsyn' er ikke nogen entydig størrelse. Tilsynet kan på den ene side være en forpligtelse til at holde nøje øje med alt, hvad der foregår hos den eller det, der føres tilsyn med. På den anden side kan tilsynspligten være af mere overordnet karakter, hvor andre tager sig af det konkrete tilsyn. Hvordan tilsynet skal foregå, samt i hvilket omfang og hvem eller hvad tilsynspligten omfatter, afhænger helt af de lokale forhold.«

Skolebestyrelsernes virksomhed gav anledning til bekymring. Udskiftningen af de hidtidige skolekommissioner og skolenævn på hver skole med en skolebestyrelse med forældreflertal havde godt nok som erklæret formål at øge forældrenes indflydelse, idet den fik kompetence til at fastsætte alle principper for skolens virksomhed og bl.a. havde godkendelseskompetence med hensyn til skolens budget og valg af undervisningsmidler og fastsatte skolens ordensregler. Hvad skolebestyrelsens tilsynskompetence ikke omfattede, var afgørelser vedr. elever og medarbejdere – man fik ikke lov til at afskedige de lærere og ledere, man ikke var tilfreds med. Det førte til, at mange skolebestyrelsesmedlemmer blev frustrerede over deres beføjelser – og det satte sig spor i valgdeltagelsen.[55]

Igen i 2009 skete der ændringer i skolebestyrelsens tilsynsbestemmelser. Af bemærkningerne fra lovens fremsættelse fremgår, at det er hensigten med forslaget at understrege skolebestyrelsens ansvar for at føre tilsyn med skolens virksomhed, og at det, at personale- og elevsager er undtaget, er begrundet i hensynet til kommunalbestyrelsens ansættelses- og afskedigelseskompetence og til persondatalovens bestemmelser om beskyttelse af personhenførbare oplysninger. Samtidig fastslås det imidlertid, at skolebestyrelsen har ret til at indhente de oplysninger, den har brug for, til varetagelsen af sit tilsyn.

Det er tankevækkende, at med de seneste ændringer af folkeskoleloven i 2009 er skolebestyrelsen nu den eneste instans i folkeskolen, som begrebet tilsyn er forbundet med. Systemets kontrol med folkeskolens virksomhed og kvalitet udtrykkes dog nu på anden vis, jf. kapitlets slutning.

9. Tilsyns- og ansvarsdeling ved prøvernes gennemførelse

Ansvar og opgaver i forbindelse med folkeskolens virksomhed er i dag centreret omkring kommunalbestyrelsen og skolelederen. I den givne sammenhæng er fokus rettet mod prøvetilsynet og derfor ikke f.eks. kommunalbestyrelsens fastlæggelse af mål og rammer for skolernes virksomhed, herunder skolestruktur og skolernes budget mv. eller skolelederens tilsynsansvar på områder som tilsyn med eleverne i skoletiden. Når det gælder ansvaret for de afsluttende prøvers forløb i folkeskolen, uanset om der er tale om realeksamen eller dens efterfølgere, spiller det ind, at folkeskolen er en kommunal skoleform, hvor ansvar og tilsyn er fordelt mellem kommunalbestyrelsen og den enkelte skole, på det administrative plan mellem forvaltningen og skolelederen. Rollefordelingen på prøveområdet har skiftet i perioden og især været præget af, at Undervisningsministeriet tydeligvis har søgt at opretholde en tættere kommunikation med skolerne på prøveområdet end på andre områder. Ansvarsplaceringen i forbindelse med eksamen og prøver er derfor i højere grad udmøntet i den til enhver tid gældende prøvebekendtgørelse frem for i periodens tilsyns- og styrelseslove, hvor de fleste ændringer drejede sig om skolekommissionens og skolenævnenes valgregler og sammensætning, og hvor eksamenstilsynet ikke fyldte meget. Bestemmelserne om ansvaret for prøverne har især været i spil ved folkeskolelovændringerne i 1958 og 1975, ved stramningerne i folkeskolens prøver siden 2001 og ved tildelingen af øget kompetence til skolelederen i 2009.

Ved periodens begyndelse blev meget ændret, men ikke tilsynsbestemmelserne.[56] Relationen mellem statskonsulenten i Undervisningsministeriet og den enkelte skoleleder var intakt. Eksempelvis var det fastsat, at skolens leder til statskonsulenten skulle indsende anmeldelse om antal elever og om, hvilke lærere der skulle eksaminere i hvert enkelt fag (paragraf 6). Umiddelbart efter afsluttet eksamen skulle han også indberette om udfaldet med navne på alle elever, både dem, der havde bestået og de øvrige (paragraf 31), ligesom statskonsulenten skulle godkende eksamensopgivelser og eksamensformer (paragraf 7). De kommunale skolemyndigheders stilling til eksamens- og prøveklasser blev heller ikke synligt ændret af kommunalreformen i 1970, selvom skoletilsynsloven blev erstattet af skolestyrelsesloven.[57] Ved de kommunale eksamensskoler fik de nu obligatoriske skolenævn alene indflydelse på optagelse af elever i 1. realklasse, hvis der var flere kvalificerede elever, end skolen kunne optage, og det skete ikke ofte; i praksis oprettede man blot en ekstra klasse. Tydeligere spor satte det sig i skolernes hverdag, at skolekommission og skolenævn fik beslutningskompetence med hensyn til årsprøvernes

Tabel 7. Skolebestyrelsesvalg 1990-2006.

	1990	1994	1998	2002	2006
Andel skoler med valg	43%	23%	17%	14%	17%
Stemmeprocent	43%	39%	36%	31%	45%

Det første skolebestyrelsesvalg fandt sted 6. marts 1990. Debatten om skolebestyrelsesmedlemmernes opfattelse af egen indflydelse kan i et vist omfang aflæses af valgdeltagelsen. Det fjerde skolebestyrelsesvalg 5. marts 2002 blev således betegnet som »det glemte valg«, men i 2006 blev den nedadgående tendens brudt.

ordning og omfang, idet de statskontrollerede eksaminer og prøver dog udtrykkeligt var undtaget. Så heller ikke ved denne lejlighed blev Undervisningsministeriets styring af de afsluttende eksaminer og prøver svækket.

Ved 1975-lovens indførelse af folkeskolens udvidede afgangsprøve som afløser af realeksamen blev vægtningen af skolelederens og kommunalbestyrelsens roller i aflæggelsen af prøverne efter det 10. skoleår heller ikke ændret synderligt. Det fremgik således af prøvebekendtgørelsens paragraf 12, stk. 1 – den første prøvebekendtgørelse om 1975-lovens nye afgangsprøver FSA og FSU – at skolelederen, hvis elever kom for sent, under visse omstændigheder kunne tillade dem at deltage i prøven, men at han derefter »straks (skal) indberette sagen til direktoratet for folkeskolen, folkeoplysning, seminarier m.v., der afgør, om prøven kan godkendes for den pågældende eksaminand«; samme handlemåde var krævet, hvis en elev blev grebet i snyd, jf. paragraf 12, stk. 2.[58] Der var altså uændret direkte kommunikation mellem skolens leder og Undervisningsministeriet. Som det ses, var udtrykket »eksaminand« her bevaret, selvom ordet »eksamen« med realeksamens bortfald var udgået af folkeskoleloven – i praksis viste det sig åbenbart ikke så ligetil at slette sporene efter realeksamen.

Da skolestyrelsesloven blev ophævet og integreret i områdelovene i 1989, overgik skolekommissionens tilsynsbeføjelse til kommunalbestyrelsen og blev i praksis udøvet af fagudvalget for området, ofte benævnt skoleudvalget, børne- og kulturudvalget el. lign. Men hverken dette forhold eller 1993-loven, hvor folkeskolens afsluttende prøver i øvrigt heller ikke ændrede form, påvirkede rollefordelingen ved prøvetilsynet. Den direkte kommunikation mellem Undervisningsministeriet og skolelederen blev stadig opretholdt. Lovændringen blev som vanligt fulgt op af en revideret prøvebekendtgørelse et par år efter og umiddelbart før de nye prøvers første gennemførelse.[59] Ifølge denne skulle skolelederen stadig indsende anmeldelse af årets prøver og indberette samtlige opgivelser til de mundtlige prøver og de afgivne karakterer direkte til Undervisningsministeriet. Også forsøg på snyd skulle indberettes, men skolelederen slap dog herefter for at skulle indberette elever, der kom for sent til de skriftlige prøver. På praksisplanet kan man sige, at der i denne tid blev gennemført en form for eksamenstilsyn, ved at alle beskikkede censorer rapporterede deres indtryk af årets censur til prøveafdelingen, hvorefter fagkonsulenterne sammenskrev erfaringer og anbefalinger fag for fag i de såkaldte PEU-hæfter, der udsendtes til alle skoler.[60] Fagkonsulenterne gjorde samtidig internt opmærksom på registrerede fejl og mangler ved prøvernes gennemførelse, og der blev herefter gennemført beskikket censur ved de pågældende skoler ved de efterfølgende prøveterminer. Filosofien var, at skolerne af egen drift skulle rette op på en eventuel uheldig praksis, men synderne blev ikke tilskrevet direkte, som det ville have været tilfældet i 1960'erne, så i forhold til tidligere tiders eksamenstilsyn må valget af virkemidler karakteriseres som svækket – men det var der dog endnu!

Efter skiftet til en borgerlig regering i 2001 kom der øget fokus på folkeskolens afsluttende prøver. Reglerne om eksamen og prøver blev skærpet med virkning fra 1. august 2005, hvor prøvebekendtgørelsen blev helt omkalfatret, idet bestemmelserne om eksamener og prøver blev samordnet »lodret«, dvs. på tværs af alle uddannelsesniveauer undtagen de lange og mellemlange videregående uddannelser.[61] Kontoret for folkeskolens afsluttende prøver var kort forinden blevet overført fra folkeskoleafdelingen til gymnasieafdelingen. Det var formentlig medvirkende til, at der i den nye prøvebekendtgørelse blev indsat en i folkeskolesammenhæng ny paragraf 4 med følgende ordlyd: »Lederen for den

prøveafholdende institution eller gymnasiale afdeling på et voksenuddannelsescenter er ansvarlig over for Undervisningsministeriet for afholdelse af prøver og eksamen ved institutionen«. Den direkte kontakt mellem Undervisningsministeriet og skolens leder kunne næppe udtrykkes klarere. Undervisningsministeriets eksamenstilsyn var vendt tilbage. Bestemmelsen, der meget vel kan være overført fra overliggende uddannelsestrin, f.eks. gymnasiet, satte folkeskolens status som kommunal skole i relief og tydeliggjorde, at Undervisningsministeriet ikke havde delegeret eksamenstilsynet til kommunalbestyrelsen. Denne direkte ansvarsrelation mellem skoleleder og Undervisningsministerium blev dog kortvarig, og det »lodrette« prøvekontor kom ikke til at holde længe, idet folkeskolens afsluttende prøver blev overflyttet til Skolestyrelsen ved dennes start i 2006. Som en logisk konsekvens blev prøvebekendtgørelsen – igen med nogle års forsinkelse – på ny løsrevet fra de overliggende uddannelsestrin i 2009.[62]

Den nye prøvebekendtgørelse, der alene handler om folkeskolens afsluttende prøver, betød et skred i Undervisningsministeriets tilsynsrolle med prøverne: Ikke alene var ovennævnte paragraf 4 gledet ud, men indberetningsopgaven blev samtidig forenklet, så skolelederen herefter alene skal indberette evt. fejl og mangler ved de skriftlige opgaver til Skolestyrelsen og de afgivne karakterer elektronisk til UNI-C. Til gengæld er kommunalbestyrelsen kommet på banen, bl.a. som ansvarlig for udpegning af og opgaveplanlægning for de såkaldt kommunalt beskikkede censorer. Den direkte linje mellem Skolestyrelsen som prøveansvarlig og skolelederen er omsider stort set bortfaldet, og skolelederen har – helt i tråd med ændringerne i tilsyns- og ansvarsbestemmelser for folkeskolens øvrige virksomhed – fået større selvstændig kompetence på prøveområdet.[63] En enkelt minderune over tidligere tiders direkte kommunikation mellem ministerium og skoleleder står tilbage – eller det er måske snarere en forglemmelse? – nemlig at skolens leder ifølge prøvebekendtgørelsens paragraf 39, stk. 4, skal inddrage Skolestyrelsen, når der opdages fejl og mangler i de skriftlige prøver, vel at mærke uden at der er stillet krav om, at han eller hun skal orientere eller fremsende via kommunalbestyrelsen/forvaltningen.

Kommunalbestyrelsen havde indtil skoleåret 2006/07 ikke beføjelser på prøveområdet, men er herefter blevet indirekte involveret gennem bestemmelserne om kvalitetsrapporten (folkeskolelovens paragraf 40 a), idet et af de obligatoriske afsnit her omhandler skolernes karakterfordelinger ved folkeskolens afsluttende prøver. Kommunalbestyrelsen – og skolebestyrelserne – har dermed fået mulighed for at tage stilling til, om den finder elevernes resultater ved folkeskolens afsluttende prøver tilfredsstillende, eller om området skal indgå i kommunens handleplan for skolen. Det er hermed understreget, at kommunalbestyrelsen har det endelige ansvar for undervisningens kvalitet. Det vil i dette kapitels tilsynsoptik sige, at kommunalbestyrelsen har det endelig ansvar også for kvaliteten af den undervisning, der afsluttes med 10. klasse-prøven, tidligere realeksamen.

Det kan sammenfattende siges, at meget tyder på, at Undervisningsministeriet igennem perioden, som ikke mindst siden 1970'erne har været præget af decentralisering og udlægning af ansvarsområder til kommunalbestyrelserne, på prøveområdet har søgt at fastholde resterne af tidligere perioders eksamenstilsyn og opretholde den direkte kommunikation mellem skole og ministerium, men at Undervisningsministeriets rolle, når det gælder folkeskolens afsluttende prøver, nu er reduceret til udarbejdelse af opgaverne til de skriftlige prøver, analyse af karakterstatistik, beskikket censur og justering af de lovgivningsmæssige rammer.

10. Eksamens- og prøvetilsyn i de private skoler

For de frie skolers vedkommende udøver Undervisningsministeriet både dengang og nu et overordnet tilsyn, idet skolerne i deres årlige indberetning skulle og skal godtgøre, at undervisningen som nævnt i friskolelovens første paragraf »står mål med, hvad der almindeligvis kræves i folkeskolen«.[64] Dette er en af betingelserne for, at de private skoler kan få tilskud og prøveret. Som for folkeskolen er detaljeringsgraden af Undervisningsministeriets tilsyn i perioden gradvis blevet reduceret, ikke mindst hvad angår realiserede tilsynsbesøg, hvor man kombinerer et pædagogisk, juridisk og økonomisk tilsyn med skolens virksomhed og påser, om skolen lever op til lovens krav og intentioner og forsvarlig forvaltning af det statslige tilskud.

De private realskolers eksamenstilbud blev i 1963 åbnet for resten af de frie skoler, da det tilskudsberettigede skoleforløb blev udvidet både opadtil med 8.-9. klasse og realafdelingen og nedadtil med børnehaveklasse.[65] I kølvandet på kommunalreformen og skolestyrelsesloven i 1970 kom de private realskoler igen under samme lov som de frie skoler i en fælles lov for friskoler og private realskoler.[66] Tilsynet for 1.-7. klasse skulle herefter uændret udøves af et stedligt tilsyn, mens det med baggrund i de ældste klassetrins eksamener og statskontrollerede prøver var undervisningsdirektøren for folkeskolen og seminarierne, der var tilsynsførende med 8.-10. klasser og realafdelingen ved private realskoler, private gymnasieskoler og realkurser.[67] Ved lovforslagets 1. behandling undrede Orla Møller (S) sig over det »mærkværdigt forhistoriske« i, at tilsynet alene omfattede fagene dansk, regning og skrivning, og ikke hele realeksamens fagkreds.[68]

At lovjusteringer i folkeskoleloven kunne have konsekvenser for prøvetilsynet i de frie skoler, sås bl.a., da man i 1972 ved undervisningspligtens udvidelse blødte op på »stå-mål-med-bestemmelsen«, så undervisningspligten i 8. og 9. klasse også kunne opfyldes ved et ophold på en efterskole, en ungdomskostskole eller en husholdningsskole.[69] Denne ændring skulle vise sig at få afgørende betydning på prøveområdet, idet cirka 40 procent af samtlige 10. klasse-prøver nu aflægges ved efterskolerne.[70] Udvidelsen bevirkede, at det stedlige tilsyn herefter gik helt op til og med 9. klasse og fik tilføjet opgaven at føre tilsyn med skoleforsømmelser, mens Undervisningsministeriet fastholdt det direkte tilsyn med de private skolers prøveforberedende undervisning på 8.-10. klassetrin. Fra 1977 blev det et krav, at alle nydannede frie grundskoler skulle oprettes som selvejende institutioner.[71] Der blev samtidig indført tilskudsmæssig ligestilling mellem realkostskolerne og efterskolerne. Desuden skete der en tydeliggørelsen af såvel de frie skolers pædagogiske frihed som tilsynsbestemmelserne, og eksamensret blev omdøbt til prøveret. Danmarks Realskoleforenings formand Herluf Elmegaard Kristensen kommenterede på foreningens årsmøde efteråret 1976 tilsynsspørgsmålet således: »Desværre har forslaget ikke medtaget bestemmelser, der for eksempel styrker direktoratets tilsynsforpligtelse, hvilket vi meget gerne havde set«.[72] Tilsynsbestemmelserne undergik ikke realitetsændringer, men strukturerede klarere de tre forskellige slags tilsyn i de frie skoler: Forældretilsynet med at skolens undervisning holder mål med, hvad der almindeligvis kræves i folkeskolen, det offentlige lokale tilsyn på 8.-10. klassetrin, varetaget af en af forældrekredsen valgte tilsynsførende, samt Undervisningsministeriets centrale tilsyn med den prøveforberedende undervisning på 8.-10. klassetrin.

Tilsynet med de frie skoler blev fra 1970'erne udfordret af det såkaldte Tvindimperium.[73] Omkring 1980 begyndte man at se med bekymring på Tvindimperiet, også fra de frie skolers side.[74] Skolerne blev allerede fra starten fulgt med opmærksomhed fra

Poul Jørgensen – talsmand for Tvind. Poul Jørgensen var medstifter af Den rejsende Højskole i 1970 og rektor her 1972-79, hvorefter han 1979-93 blev rektor for Det nødvendige Seminarium. Han ses her ved Tvinds monument: den store vindmølle. Det var ikke noget ukendt syn i Undervisningsministeriet at se Poul Jørgensen komme vandrende ind i islandsk sweater og træsko som talsmand for Tvind-skolerne, når restriktioner stillede sig i vejen for skolernes ønsker (foto Bent Ilsted, Scanpix).

Undervisningsministeriets side, ikke mindst deres eksamener og prøver. Forfatteren til dette kapitel var således den ene af to beskikkede censorer ved den sidste realeksamen i mundtlig dansk ultimo maj 1978 på hovedsædet i Tvind. Samvirkets stil kom her bl.a. til udtryk ved, at offentlighedsprincippet ved mundtlige eksaminationer blev udnyttet fuldt ud, idet alle elever, der endnu ikke havde været oppe, stilfærdigt vandrede ind og ud, når en eksamination blev påbegyndt og afsluttet – uden at eleverne dog i mærkbart omfang var i stand til at udnytte deres viden om eksaminationsforløbet. Efter flere kritiske undersøgelser af Tvindskolernes økonomi fratog Folketinget i 1996 32 navngivne Tvindskoler deres statstilskud.[75] Selvom loven blev omstødt af Højesteret i 1999, genvandt kun få af skolerne retten til statstilskud.[76]

Friskoleloven blev ændret på ny af Bertel Haarder i 1991 – en tid præget af afbureaukratisering og decentralisering – således at den forældrevalgte tilsynsførende ikke mere skulle godkendes af Undervisningsministeriet, idet skolen blot skulle meddele kommunalbestyrelsen, hvem der var blevet valgt som tilsynsførende.[79] Samtidig indføjedes med paragraf 9 Undervisningsministeriets såkaldt særlige tilsyn. På grundlag af det gennemførte tilsyn i perioden 1999–2002 blev der i en tilsynsrapport ved periodens afslutning påpeget en række tilsynsmæssige problemer med bl.a. overholdelse af tilskudsbetingelserne og dokumentation for afholdte aktiviteter.[80] Ingen af skolerne blev dog frataget tilskudsretten, men et flertal i Folketinget ønskede i 2002 at styrke tilsynet med undervisningen i de frie grundskoler, ikke mindst de muslimske friskoler.[81] Allerede ved en ændring af friskoleloven af 25. juni 1998 var det fastsat, at undervisningssproget i en privat grundskole er dansk, men bestemmelserne blev nu skærpet yderligere. I folketingsåret 2003/04 strammede undervisningsminister Ulla Tørnæs tilsynet op ved at trække det »yderligere tilsyn« med de frie grundskoler tilbage fra kommunerne til ministeriet.[82] Anledningen var Rødovre Kommunes tilsynsrapport om den kristne friskole Samuelskolen. Først besluttede ministeren på baggrund heraf at lukke skolen, men en efterfølgende kritik af kommunens håndtering af sagen fik hende til at genoptage sagen, hvorefter skolen fortsat fik tilskud. Regeringen strammede op igen i 2005 med krav til skolerne om at udarbejde slutmål, delmål og undervisningsplaner. Behandlingen i Folketinget bragte en vis opblødning, men der blev ikke ændret ved, at en fri grundskoles slutmål samlet set skal stå mål med folkeskolens slutmål. Formanden for Danmarks

Privatskoleforening Kurt Ernst karakteriserede stramningerne i det, han kaldte »fornuftægteskabet mellem stat og privatskole«, som mistillid og den politiske styring af de frie skoler som »visionsløs« og præget af »damage control«, med lappeløsninger, der på sigt kunne resultere i, at de frie skoler blev »betydningsløse, harmløse eller ligegyldige«, fordi de af lovgivningens restriktioner »hindres i at være et alternativ til folkeskolen«.[83] Set i en prøvetilsynsoptik kan indførelsen af slutmål, der som nævnt udgør kravniveauet for de afsluttende prøver, dog også ses som en styrkelse af prøvernes kvalitet.

Boks 18. Sydkystens Privatskole.

En af de privatskoler, der i de første år stod blæst om tilsynsmæssigt, var Sydkystens Privatskole, oprettet 1975. Således spurgte Pernille Frahm (SF) sommeren 1993 undervisningsminister Ole Vig Jensen (RV), om han ville fratage skoleleder Hans Poulsen fra Sydkystens Privatskole prøveretten.[77] Hun begrundede sit spørgsmål således: »Tilsyneladende overholder skolen ikke almindelige regler for, hvordan man sikrer en reel vurdering af skolens elever. Dels benytter skolen sig af en række censorer, der grundet pensionering ikke længere kan forventes at være i kontakt med det stof, der skal eksamineres i, dels af en række personer, hvis eksistens det ikke har været muligt at fastslå, og endelig anføres en person, som er afgået ved døden, 11 dage før han er blevet indberettet som censor.« Ministeren lovede at undersøge sagen. Resultatet blev, at Hans Poulsen overdrog skolens ledelse til Jytte Bahn Petersen, som stadig er skolens leder.

Sagen var ikke enkeltstående. I 1977 var der således lærerblokade af Sydkystens Privatskole.[78] Blokaden var udløst af, at en vikar havde uddelt informationsmateriale om Frie Grundskolers Lærerforening (FGL), hvorefter han var blevet bortvist. Han henvendte sig herefter til FGL, som reagerede med blokade mod skolen. I et indlæg fra lærerrådet ved Sydkystens Privatskole i *Folkeskolen* nr. 38 af 28. september 1977 tilkendegav lærerrådet, at man ikke kunne genkende »en fhv. vikars usandfærdige udsagn, som har givet FGL indtryk af, at ansættelses- og arbejdsvilkårene på denne skole har en sådan karakter, at FGL ikke kan forsvare ansættelsen af sine medlemmer på denne skole«, og man bad derfor om, at DLF ikke tilsluttede sig blokaden. Men formand for DLF Jørgen Jensen afviste det i *Tidens Skole* (se note) med baggrund i, at skolelederen Hans Poulsen ikke anvendte den overenskomst, som FGL havde indgået med DR og havde afslået at forhandle med LC herom med bemærkning om, at »det ville han ikke spilde tid på, og at henvendelsen var overmåde påtrængende«. Og Jørgen Jensen afsluttede sit svar med at »opfordre lærerne til at slutte op om deres faglige organisation«.

Som konsekvens heraf blev Sydkystens Privatskole udgangspunkt for dannelsen af en række andre privatskoler:

- Greve Privatskole oprettet 1976
- Køge Bugt Privatskole oprettet 1979
- Vestegnens Privatskole oprettet 1980
- Ådalens Privatskole oprettet 1982
- Borup Privatskole oprettet 1988
- Køge Private Realskole oprettet 1996.

Dannelsen af de nye skoler skete typisk ved udspaltning af en gruppe lærere, som havde så god kontakt til elever og forældre, at de kunne danne en ny skole af de elever, som fulgte med dem. Dette var også tilfældet med Køge Private Realskole, som blev oprettet efter fornyet uro på Sydkystens Privatskole, hvor en større gruppe forældre med udgangspunkt i fyringer af to 10. klasse-lærere foråret 1996 ønskede bestyrelsen udskiftet.

Bestyrelsesformand Morten Bolinius, Sydkystens Realskole, mødes her med Jan Olsen, talsmand for den gruppe forældre, der ønskede bestyrelsen udskiftet. Ønsket om indkaldelse af en ekstraordinær generalforsamling blev afvist af den siddende bestyrelse, som rejste tvivl om underskriftindsamlingens gyldighed. Det fik Jan Olsen til at spørge undervisningsministeren, om der var et minimumstimetal i 10. klasse som betingelse for fuldt statstilskud. Det kan tilføjes, at skolens økonomiske situation på dette tidspunkt var anspændt (Dagbladet 16. januar 1996).

Tirsdag 16. januar 1996

SOLRØD

Forældre vil vælte skole-bestyrelse

Kræver ekstraordinær generalforsamling på privatskole

- Det er et spørgsmål om, at vi gerne vil have at skolen skal bestå.

Sådan sammenfatter Jan Olsen grunden til, at en gruppe forældre til børn på Sydkystens Privatskole nu kræver at få indkaldt til en ekstraordinær generalforsamling. Kravet om generalforsamlingen støttes af underskrifter fra en stor gruppe forældre.

- Vi skal have væltet skolens bestyrelse og indsat en ny. Det er det eneste dagsordenspunkt, siger Jan Olsen.

Sætter selv datoen

I går overrakte Jan Olsen underskriterne til den bestyrelsesformand, Morten Bolinius, som han ønsker at fratage posten. Det foregik på Sydkystens Privatskole under stor pressebevågenhed.

Forældregruppen har flere underskrifter end dem, der blev afleveret i går. Af frygt for repressalier ønskede en del af forældrene ikke at deres underskrift blev afleveret til skolens nuværende bestyrelse.

Bestyrelsen kan så at sige selv bestemme datoen for sin henrettelse. Forældrene har ifølge vedtægterne krav på at få indkaldt til generalforsamlingen, men det er op til den siddende bestyrelse at bestemme tidspunktet.

Kan ikke vente

I april måned skal der være ordinær generalforsamling, men det mener Jan Olsen ikke, at man kan vente på.

- Det drejer sig om at vi vil bevare lærerkræfterne på skolen. Hvis vi ikke får rettet op på tingene nu, så er der ikke lærerkræfter nok efter sommerferien.

Jan Olsen oplyser, at han er vidende om, at i hvert fald ti af skolens nuværende lærere, vil rejse fra skolen, hvis den nuværende bestyrelse fortsætter.

- Og så er der ingen skole. Så er der kun murerne tilbage, siger Jan Olsen, der mener, at det bliver den nye bestyrelses opgave, at rette op på skolens troværdighed.

- Hvis man spørger på skolen, så er der stigende elevtal, men hvis man spørger de rigtige steder, så er der *faldende* elevtal.

Blår i øjnene

- Bestyrelsen stikker blår i øjnene på folk, siger Jan Olsen, der på baggrund af de oplysninger, som forældrene har kunnet skaffe sig, tegner et dystert billede af skolens økonomi.

- Vi skal have generalforsamlingen så hurtigt som muligt. Vi forventer snart dom i en sag om afskedigelse af to lærere og de domme kan vælte korthuset.

Jan Olsen anslår, at hvis dommene går skolen imod vil de belaste skolens økonomi med et sted mellem 300.000 og 500.000 kroner.

I 1994 havde skolen et underskud på 600.000 kroner og en gæld på godt 8,5 millioner kroner, heraf en kortfristet gæld - kassekredit - på 2,7 millioner.

Insolvent

Jan Olsen vurderer, at økonomien ikke er blevet bedre derefter, tværtimod.

- Skolen er insolvent, og den lever udelukkende på bankens nåde, siger han.

- Den nye bestyrelse vil indgå i saglige forhandlinger, så vi kan bevare skolen.

- Det er de rigtige mennesker fra erhvervslivet, som er vant til at tage beslutninger og ikke kun er halvhjertet med i det, siger han.

n

Formanden for Sydkystens Privatskoles bestyrelse, Morten Bolinius, (tv) og Jan Olsen fra forældregruppen ser hinanden i øjnene, mens Lislykke Nielsen ser til. Det er nu op til den siddende bestyrelse at finde en dato for den generalforsamling, hvor der efter alt at dømme vil blive valgt en ny bestyrelse.

Uklarheden om tilsynsbegrebet fortsatte.[84] Så ved ændring af friskoleloven af 6. juli 2006 blev der indført særskilt tilsyn med frie grundskoler, som ikke afholder folkeskolens afgangsprøver, selvom der er undervisning på 9. klassetrin, og det blev fra 2007 udvidet til frie grundskoler, der ikke afholder folkeskolens afgangsprøve i historie. Som konsekvens af, at de private skoler hørte under Undervisningsministeriets tilsynskontor, blev sektoren medtaget i Undervisningsministeriets tilsynsberetning 2006, offentliggjort foråret 2007, hvor man stadig holdt sig til principperne om, at ministeriet »fører tilsyn med de frie grundskolers økonomi og påser, at skolerne overholder tilskudsbetingelserne, herunder at skolerne skal være uafhængige, og at en skoles midler alene må komme skole- og undervisningsvirksomhed til gode«.[85] Screeninger på baggrund af kvalitetsindikatorer som prøvekarakterer, prøveandel og overgang til ungdomsuddannelse førte til, at ministeriet udvalgte sytten skoler til et såkaldt målrettet tilsyn, og ved udgangen af 2006 gav fem af skolerne stadig anledning til yderligere opfølgning. Det hedder i beretningen bl.a., at »hovedformålet med ministeriets tilsyn er at medvirke til, at uddannelsernes kvalitet sikres og udvikles, og at de økonomiske dispositioner er i overensstemmelse med reglerne«, og man ser det som »en forudsætning for at kunne bevare og udvikle den decentrale styreform, at institutionerne kan levere den nødvendige dokumentation for resultater og kvalitet«. Det følgende års tilsynsberetning fra foråret 2008 fokuserede på gennemførelsen af den kommunale strukturreform på baggrund af institutionernes vedtægter og ud fra samme indikatorer som året før.[86] Blandt hovedresultaterne var, at det årlige tilsyn med prøver og prøvekarakterer på efterskoler havde været problemløst – prøvetilsynet var ikke gået i glemmebogen!

John Iversen - embedsmand og politiker. John Iversen var i mange år som viceinspektør i Undervisningsministeriets det faste mellemled mellem de private skoler og ministeriet. At han udførte sit embede til de private skolers tilfredshed, ses f.eks. af den henvendelse, som Bjarne Jønsson rettede til Bertel Haarder kort efter dennes tiltrædelse som undervisningsminister i 1982, da han havde besluttet at flytte administrationen af friskolerne og de private grundskoler over til de øvrige frie skoleformer i Folkeoplysningsdirektoratet. Bjarne Jønsson skrev her, at "vi har altid følt os særdeles vel behandlet af Undervisningsministeriets embedsmænd, ligesom administrationen har oparbejdet en for os vital indsigt i og forståelse for det specielle privatskoleområde". Dette var ikke mindst John Iversens fortjeneste, som fyldte sin post med stor faglig viden og taktisk indsigt (Tidens skole 1979).

Tilsynsbestemmelserne blev på ny ændret i 2009, hvor tilsynet med undervisningen blev omlagt.[87] En fri skoles forældrekreds og bestyrelse skal fra 2012 vælge, om tilsynet med undervisningen skal varetages af certificerede tilsynsførende eller gennemføres ved hjælp af en af Undervisningsministeriet godkendt selvevalueringsmodel. De nye tilsynsførende indstilles af de frie skolers foreninger og skal uændret have de nødvendige faglige og pædagogiske kvalifikationer. I forbindelse med certificeringen tilbydes et særligt tilrettelagt uddannelsesforløb. Statens tilsyn med undervisningen kan herefter enten være et almindeligt eller et skærpet tilsyn, mens det særskilte tilsyn for frie grundskoler med 9. klassetrin, hvor man enten ikke tilbyder

folkeskolens afgangsprøver generelt eller ikke tilbyder afgangsprøve i historie, blev afskaffet.

Ændringernes indhold fortjener at blive sat i relief af John Iversens indlæg på Realskoleforeningens forårsmøde i 1979.[88] Han omtalte her bl.a. tilsynet med de frie skoler, som han fandt nødvendigt med baggrund i de »betydelige offentlige midler, der anvendes i den private skolesektor«, og han tilføjede: »Der er stadig mennesker, for hvem ordet tilsyn er en mindelse om den hovmodige sognepræst, der krævede de 10 bud lært og hastigt opremset, helst med Luthers forklaringer som bilag. Vor tids tilsynsførende er af en anden blødere karat og med sindet stemt til mildhed – og som hovedregel forståelse og medleven.« Han nævnte herefter, at cirka 90 procent af skolerne havde en valgt og ikke skolekommissionsudnævnt lokal tilsynsførende og tilføjede: »Lige så lidt som der kræves kursus af forældre, kræves der særlig pædagogisk uddannelse af tilsynsførende – måske ud fra en tanke om, at det ikke er åbenbaret lærere alene at afgøre, om børnene lærer noget i skolen… en privat skole skal ikke leve af sit tilsyn, ment således at det ikke skal være en form for kvalitetsmærkning. Men gennem tilsynsmyndigheden gøres skolen ligeværdig og dens undervisning anerkendt på linie med folkeskolen.« En holdning fra før certificeringens tid!

Som det fremgår, har friskoleområdet med hensyn til organisatorisk tilhørsforhold i hele perioden ført en omtumlet tilværelse i Undervisningsministeriet. I 1983 blev det private grundskoleområde overført som 2. kontor i det nye direktorat, der fik navnet Direktoratet for Folkeoplysning, Frie Grundskoler m.v. Det var ikke en løsning, som de frie grundskoler var begejstret for.[89] Formændene for både Danmarks Realskoleforening og Frie Skolers Lærerforening henvendte sig skriftligt til undervisningsminister Bertel Haarder i november 1982 for at forhindre en overflytning. Det skete i vendinger som, at det var »særdeles uheldigt og fuldstændig uforståeligt«, og at man derfor ikke mindst af hensyn til de afsluttende prøver »indtrængende skal anmode undervisningsministeren om at bevare de private grundskoler i samme direktorat som folkeskolen«. Henvendelsen blev støttet af tilsvarende erklæringer fra Danmarks Lærerforening (DLF) og Lærernes Centralorganisation (LC). Men lige lidt hjalp det – beslutningen om at overføre de frie grundskoler til »voksendirektoratet« stod ved magt. De to foreninger benyttede til gengæld lejligheden til at understrege deres ønske om, at området fik en selvstændig status som »privatskolekontor«, og at stillingen som organisationernes direkte kontaktperson, på dette tidspunkt John Iversen, ville blive opnormeret fra viceinspektør til undervisningsinspektør.[90] Heller ikke dette gav umiddelbart resultat, men Folkeoplysningsdirektoratet og dermed de frie grundskoler vendte i 1993 tilbage til Undervisningsministeriet og forblev der indtil dannelsen af Skolestyrelsen i 2006.

I dag er tilsynsforpligtelsen for de frie skoler fordelt mellem Skolestyrelsen, der har ansvar for de frie grundskoler, dvs. frie skoler både med og uden overbygning og prøver, mens Undervisningsministeriet fører tilsyn med de frie kostskoler, efterskoler, husholdnings- og håndarbejdsskoler samt højskoler.[91] Skolestyrelsen varetager tilsynet via tilbagevendende tilsynsrunder og vejledning, mens Institutionsstyrelsen fører tilsyn med skolernes institutionelle forhold, f.eks. vedtægter, styrelsesforhold, regnskaber og anvendelse af tilskud. I Undervisningsministeriets afdeling for Grundskole og Folkeoplysning (GOF) føres der også et indholdsmæssigt tilsyn med de frie kostskolers undervisning. Med placeringen af tilsynet med de private skoler i Skolestyrelsen, som også forestår folkeskolens afsluttende prøver, er undervisningen og prøverne på dette område atter sam-

Bertel Haarder bliver testet. Indførelsen af nationale obligatoriske test i folkeskolen i 2006 var angiveligt et led i regeringens bestræbelser på at sikre en øget faglighed, men kan også – ikke mindst på grund af resultaternes offentliggørelsesformer – ses som et udslag af den kontroltænkning, der i vidt omfang har afløst tidligere tiders tilsyn. De nationale test gennemføres første gang foråret 2010. Her er Bertel Haarder i gang med 7. klasse-testen i engelsk, som han løste næsten fejlfrit (foto, Scanpix).

menført, og kontakten mellem tilsynet med undervisningen og realeksamens efterfølger, 10. klasseprøven, svarer til tidligere status.

11. Tilsynets bidrag til videreførelse af realskolens idealer

Både når det gælder kontrolfunktionen med henholdsvis eksamen og den forudgående undervisning og vejledningsfunktionen med den forudgående undervisning er der sket meget i perioden, idet de tre områder i forskelligt omfang har været genstand for decentralisering. Undervisningsministeriet har således bevaret sit greb om folkeskolens afsluttende prøver med hensyn til deres sværhedsgrad og bedømmelse; men når det gælder prøvernes gennemførelse er afstanden dog blevet længere mellem Undervisningsministeriet og skolelederen, mens tilsyn med og vejledning ved undervisningens indhold har udviklet sig fra inspektion til mål- og rammestyring. Det gælder både de generelle tilsynsbestemmelser for folkeskolen og tilsynet med de frie skoler, idet ændringer i folkeskolens tilsynsbestemmelser i stadig hurtigere tempo er fulgt op over for de frie skoler, jf. f.eks. at bestemmelserne om, at også frie grundskoler skal fastlægge mål for undervisningen, er indført i 2005, dvs. bare to år efter, at Fælles Mål blev gældende for folkeskolen.

Typisk for udviklingen er navneskiftene i tilsynsbestemmelserne for folkeskolen. De var i 1958 nedfældet i skoletilsynsloven benævnt lov nr. 200 af 19. april 1949 *om det kommunale skolevæsens styrelse og tilsyn.* Denne lov blev i 1962 i kølvandet på den ændrede folkeskolelov dybtgående revideret, men skiftede ikke navn.[92] Det skete først efter

21 år med lov nr. 44 af 9. februar 1970 om *styrelsen af kommunernes skolevæsen og af virksomhed efter lov om fritidsundervisning m.v.* Denne lov, den såkaldte skolestyrelseslov, holdt i 20 år, idet den med virkning fra 1. januar 1990 blev reduceret til kapitel 5 a i folkeskoleloven. Ved folkeskolelovens revision i 1993 indgik styrelsesreglerne her som kapitel 6 og 7 om styrelsen af hhv. kommunens (paragrafferne 40-46) og regionens undervisningstilbud (paragrafferne 47-47b). Selve tilsynsbegrebet blev ved denne lejlighed begrænset til en omtale i paragraf 40, stk. 1, om kommunalbestyrelsens tilsyn, i paragraf 44, stk. 1, om skolebestyrelsens tilsyn, og i paragraf 47 b om undervisningsministerens tilsyn med regionens lands- og landsdelsdækkende undervisningstilbud mv. I 2009 blev kommunalbestyrelsens tilsynsforpligtelse ifølge paragraf 40, stk. 1, erstattet af et driftsansvar. I perioden har man således bevæget sig fra en lov på 85 paragraffer i 1989 til 2 sætninger i 2009. Tilsynet med undervisningens og de afsluttende prøvers kvalitet er nu udmøntet på andre måder, f.eks. i form af bestemmelser om obligatoriske afgangsprøver samt krav om udarbejdelse af kvalitetsrapporter og offentliggørelse af karaktergennemsnit ved de afsluttende prøver.

Nogle aktører har dannet kernen, både før og nu, i folkeskolens tilsynsbegreb, nemlig dels de myndigheder, som fastsætter og kontrollerer reglerne for god praksis, dvs. Folketinget og Undervisningsministeriet, herunder undervisningsinspektører og fagkonsulenter, dels de lokale myndigheder, som for folkeskolens vedkommende både dengang og nu udgøres af kommunalbestyrelsen og den enkelte skoles bestyrelse. Hertil kom indtil 2007 amtsskolekonsulenterne, hvis tilsynsfunktioner i forhold til folkeskolen som de øvrige aktørers belyses i det følgende.

Det centrale tilsyn med de frie grundskoler er til gengæld stadig centralt, idet det gennem hele perioden er blevet varetaget af Undervisningsministeriet. Ledelsen af den enkelte privatskole er fordelt mellem skolens bestyrelse, der har den overordnede ledelse af skolen, herunder det økonomiske ansvar, mens skolelederen har det pædagogiske ansvar, dvs. ansvaret for den daglige ledelse, samt prøveretten. Denne ledelsesfordeling er vundet frem siden 1950'erne, i takt med at stadig flere private skoler er overgået til at være selvejende institutioner.

Hovedspørgsmålet i dette kapitel må være, om de vekslende tilsynsbestemmelser op igennem perioden har givet egnede muligheder for at sikre og videreføre kvaliteten i realskoleundervisningen, også efter at realafdelingen blev afløst af 8.-10. klasse; ligesom videreførelsen af realeksamens kvalitet er hovedtemaet i dette værks kapitel 7 og 13. Svaret er komplekst, idet kvaliteten af undervisningen og de afsluttende prøver i medierne ofte kritiseres, selvom det ud fra de centralt fastsatte prøvekrav ikke kan påvises, at der er tale om en faldende kvalitet.

Tilsynets lovhjemlede indhold er nu begrænset til folkeskolelovens paragraf 44, stk. 1, om skolebestyrelsens tilsyn og paragraf 47 b om undervisningsministerens tilsyn med regionens lands- og landsdelsdækkende undervisningstilbud mv. Men fordi ordet »tilsyn« efterhånden mødes sjældent i lovgivningen, jf. ovenfor, er konsekvensen ikke nødvendigvis, at tilsynet ikke udøves længere. Tilsynet med undervisningen er i perioden fra 1958 til i dag løst afgørende forskelligt i det offentlige og det private skolesystem og afspejler ikke mindst de siddende regeringers holdninger til decentralisering og kontrol. I folkeskolen er tilsynet siden 1975 således overvejende udøvet med andre midler end formelle tilsynsbesøg og fra 1989 yderligere decentraliseret, mens de private skoler stadig har en direkte kontakt med Undervisningsministeriet. Tilsynet med realeksamen, 10. klasseprøverne og undervisningen på 8.-10. klassetrin har indtil 2009 udvist

knap så store forskelle, når skolelederens direkte kommunikation med ministeriets prøvekontor om de afsluttende prøvers gennemførelse tages i betragtning.

Undervisningsministeriet har i forbindelse med decentraliseringen og overgangen til målstyring til gengæld inddraget andre styringsmidler, f.eks. kvalitetsrapporten, og i vidt omfang bestræbt sig på at adskille begreberne styring og ledelse. Kvalitetsrapporten har i denne sammenhæng sammen med udmeldingen af Undervisningsministeriets puljer, der har været målrettet specifikke områder, som ministeriet gerne har set fremmet, styret folkeskolens udvikling langt mere effektivt, end hvad spredte konsulentbesøg før har kunnet udrette.

Paradoksalt nok kan styringen af og i et vist omfang også kontrollen med både prøverne og den foregående undervisning således i 2000-tallet betegnes som mere tætmasket end længe. Overgangen fra 1950'ernes undervisningsinspektion, som havde til opgave at kontrollere, at alt stod godt til på skolerne, og at undervisningen overholdt gældende regler, og hvor telefonerne glødede i Frederiksholms Kanal, når skolerne bad om råd og vejledning om stort og småt, over til institutionel egenledelse kombineret med central styring og kontrol, har været markant. Den nutidige kontrol hviler især på institutionernes dokumentation, en opgave som for øvrigt er mindst lige så arbejdskrævende for institutionerne som tidligere tiders centrale ministerielle og amtslige tilsyn udøvet gennem inspektion og godkendelseskrav. Nutidens styring og kontrol med eksamen og prøver og den forudgående undervisning er anderledes i 2010 end eksamenstilsynet var ved realeksamen, men den er der endnu!

Noter

1. Det gælder bl.a. bek. nr. 211 af 20. april 1978, bek. 406 af 3. september 1985, bek. nr. 86 af 16. marts 1970 og nr. 40 af 23. januar 1974, cirk. nr. 15 af 28. januar 1974 nr. 27 af 20. juni 1970 og bek. nr. 211 af 20. april 1978.
2. Lov nr. 58 af 21. februar 1962.
3. Tilsynsbegrebets mangetydighed fremgår af en bred vifte af forskellige definitioner, forklaringer og eksempler. Encyklopædien definerer således tilsyn som myndighedskontrol og nævner som eksempler myndighedernes tilsyn med, at borgere og virksomheder overholder regler på miljøområdet og kommunalbestyrelsernes tilsyn med, at alle 7-16-årige opfylder undervisningspligten. Leksikon for opdragere fra 1953 afholder sig fra en egentlig definition, men ser tilsyn som genstandsområdet for lov om det kommunale skolevæsens styrelse og tilsyn nr. 200 af 12. april 1949.
4. Betænkning om undervisningspligtens udvidelse, 1968, s. 14-15. Det blev her foreslået, at det 8. undervisningsår blev gjort obligatorisk fra og med skoleåret 1972/73 og 9. skoleår fra 1973/74. Dette forslag blev siden tiltrådt af regeringen og vedtaget af folketinget, jf. folketingsbeslutning af 30. maj 1969 om en reform af de grundlæggende skoleuddannelser, punkt 8.
5. Skolenævnene fandt fortrinsvis udbredelse i Sønderjylland, hvor der var en stærk tradition for såkaldte »små skolekommissioner« ved de enkelte skoler fra før genforeningen, og i København fra 1933-loven, hvor forældreråd og fra 1949 skolenævn var obligatoriske.
6. UVM cirk. nr. 153 af 23. juli 1959. Se også DdR 1959 s. 459.
7. DdR 1958 s. 226.
8. DdR 1960 s. 48.
9. DdR 1966 s. 2.
10. Lov nr. 44 af 9.februar 1970 og cirk. nr. 40 af 17. marts 1970.

11. Bek. nr. 330 af 7. juli 1971 og ændringsbek. nr. 167 af 29. marts 1973; lov nr. 335 af 19. juni 1974, lovbek. nr. 462 af 3. september 1974 og cirk. nr. 216 af 7. oktober 1974.
12. I disse år blev skolestyrelsesloven tillige ændret ved f.eks. lov nr. 304 af 8. juni 1977, lovbek. nr. 24 af 20. januar 1978 og lov nr. 528 af 28. december 1979; hertil bl.a. UVM cirk. nr. 24 af 3. februar 1978 og cirk. nr. 180 af 3. november 1982.
13. Lovbek. nr. 880 af 19. september 2005. Først offentliggjort som lov nr. 414 af 6. juni 2002.
14. Ændringslov nr. 216 af 23. april 1986, sammenskrevet som lovbek. nr. 492 af 25. juli 1986 og Undervisningsministeriets cirkulære nr. 61 af 11. juni 1986. Ved denne lejlighed skete der samtidig en forenkling af klageregler og en styrkelse af skolenævnene.
15. Undervisningsministeriets cirk. nr. 37 af 26. februar 1980, nr. 22 af 9. februar 1981, nr. 209 af 15. december 1982 og nr. 111 af 3. oktober 1985.
16. En arbejdsgruppe under Erik Ib Schmidt, der var departementschef i Finansministeriet, var allerede blevet nedsat i 1968 for at »styrke den langsigtede tilrettelæggelse af statens udgiftsdispositioner«.
17. Resultaterne på skole- og fritidsområdet af frikommuneforsøgene, iværksat i 1985 efter svensk forbillede, blev offentliggjort af Indenrigsministeriet september 1987. De deltagende (amts)kommuner var Ballerup, Brande, Ebeltoft, Egtved, Esbjerg, Fredensborg-Humlebæk, Herlev, Hobro, Holmegård, Kjellerup, Langebæk, Næstved, Struer, Tinglev, Tranekær, Vojens, Værløse og Aabenraa samt Københavns Amtskommune, Frederiksborg Amtskommune, Midtjyllands Amtskommune, Nordjyllands Amtskommune og Storstrøms Amtskommune.
18. Decentralisering i folkeskolen s. 22-23.
19. Lov nr. 348 af 24. maj 1989.
20. Jf. Evalueringsinstituttets rapport Kommunernes kvalitetssikring af folkeskolen - mellem tilsyn og kvalitetsudvikling.
21. Lov nr. 572 af 9. juni 2006.
22. Lov nr. 534 af 12. juni 2009.
23. Undervisningsministeriets Struktur- og Rationaliseringsudvalg, s. 126-27.
24. De faglige medhjælpere under undervisningsinspektøren og statskonsulenterne fik i 1962 navneforandring til fagkonsulenter. Fagkonsulenterne flyttede med til de nyoprettede direktorater og var fortsat deltidsansatte i ministeriet, mens de i den øvrige tid arbejdede på skolerne.
25. Cirk. 12. september 1958, jf. H. Haue, E. Nørr og V. Skovgaard-Petersen 1998 s. 248-49.
26. RA. UVM 1. Afdeling. J.nr. F 1964-25-08.
27. RA. UVM 1. Afdeling. J.nr. F 1964-25-04.
28. Formulering i A. Baunsbak-Jensens ansættelsesbrev til nyudnævnte fagkonsulenter, jf. skrivelse af 24. februar 1975 om egen ansættelse som fagkonsulent i latin og fransk.
29. DdR 1971 s. 51.
30. RA. UVM 1. Afdeling. J.nr. 1970-02-08-14.
31. Aftale var indgået 9. august 1974 mellem Undervisningsministeriet og Danmarks Lærerforening om en ny fagkonsulentordning, idet man på dette tidspunkt var relativt sikker på 1975-reformens form og indhold. Stillingerne blev opslået samlet med ansøgningsfrist 20.januar 1975. Privatarkiv.
32. RA. UVM 1. Afdeling. J.nr. F 02-08-00-07.
33. RA. UVM. J.nr. 79.30/02.53. Gengivet efter Danmarks Lærerforening kongresberetning 1980.
34. Amtsskolekonsulenternes virksomhed, der i 1962-skoletilsynsloven var hjemlet i §§ 22-23, gik tilbage til 1935, hvor de første blev udnævnt. Amtsrådet havde også ansvar for den vidtgående specialundervisning, uanset om den foregik på specialskoler eller var integreret i de kommunale folkeskoler. Til denne opgave var knyttet konsulenten for særundervis-

ning, som fungerede efter en såkaldt normalinstruks af 24. november 1950 for konsulenten for særundervisning for folkeskolen på landet; stillingen blev som følge særforsorgens udlægning omdøbt til amtskonsulent for specialundervisning og fra 1974 til amtsskolepsykolog.

35. Ved ajourføringen af instruksen var over-underordningsforholdet mellem de to amtslige konsulenter i spil, men da det kom til stykket, blev der alligevel ikke rørt ved kompetencerelationen, og specialundervisningskonsulenten blev ikke underordnet amtsskolekonsulenten. *Sjællands Tidende* (V) skrev januar 1965, at amtsskolekonsulenterne »bliver næppe amtsskoledirektører nu« og begrundede det med, at undervisningsminister K.B. Andersen ikke ønskede at forrykke kompetenceforholdet mellem de to konsulentstillinger. N.C. Horsfeldt-Poulsen, der på dette tidspunkt var undervisningsinspektør, skrev 19. november 1964 på sagen, at »det er påkrævet, at der tilvejebringes en ordning, hvorefter amtsskolekonsulentstillingens centrale stilling fastslås. Ellers vil det blive vanskeligt at få den fornødne samling på tingene«. RA. Undervisningsministeriets 1. Afdeling. J.nr. F 1964-09-47-01. Amtsrådets forpligtelser til at udfærdige instrukser for bl.a. amtsskolekonsulenten og amtsskolepsykologen blev ved ændringen af skolestyrelsesloven i 1974 fastholdt, således at disse instrukser fortsat skulle godkendes af direktoratet for folkeskolen og seminarier mv. Se også Undervisningsministeriets cirk. nr. 216 af 7. oktober 1974.
36. RA. UVM 1. Afdeling. J.nr. F 1964-25-01.
37. Cirk. nr. 81 af 2. april 1976.
38. Cirk. nr. 118 af 12. maj 1960.
39. Cirk. nr. 118 af 12. maj 1960. Cirk. nr. 308 af 18. december 1970. Lov nr. 335 af 19. juni 1974. Cirk. nr. 224 af 8. december 1975. Cirk. nr. 230 af 9. december 1975. Cirk. nr. 81 af 2. april 1976.
40. RA. UVM 1. Afdeling. J.nr. F 1970-09-20-03. Orienteringsbrev om skemasættets eksistens blev udsendt 15. januar 1971 af kontorchef Helge Thomsen, Direktoratet for Folkeskolen m.v.
41. Bestemmelsen er uddybet i cirk. nr. 224 af 3. december 1975.
42. Bestemmelsen er uddybet i cirk. nr. 230 af 9. december 1975.
43. Reglerne er uddybet i cirk. nr. 37 af 12. marts 1970 og cirk. nr. 238 af 14. november 1974.
44. Cirk. nr. 238 af 14. november 1974. Lov nr. 216 af 23. april 1986. Bek. nr. 493 af 25. juli 1986 og cirk. nr. 61 af 11. juni 1986.
45. Lov nr. 239 af 12. juni 1975.
46. Lovbek. nr. 1306 af 11. december 2006.
47. En undersøgelse af den nye kompetencefordeling fremgår af M. Cranil 1994 s. 37-53.
48. Cirk. nr. 143 af 22. august 1975. Tilbudsfag var en nyskabelse i 1975-loven og betegner fag, som skolen skal tilbyde, og som er frivillige for eleven at vælge, mens valgfag er frivillige for begge parter, idet skolen ikke er forpligtet på at tilbyde undervisning i disse fag.
49. RA. UVM 1. Afdeling. J.nr. F 1964-26-06-37-01.
50. Beskrevet i bl.a. UVM skrivelse nr. 29 af 16. marts 1971.
51. Skr. nr. 26 af 29. februar 1972, nr. 29 af 16. marts 1971.
52. Lovbek. nr. 24 af 20. januar 1978 og på ny ændret ved lov nr. 528 af 28. december 1979; hertil cirk. nr. 24 af 3. februar 1978 samt cirk. nr. 180 af 3. november 1982.
53. Undersøgelsens resultater er sammenfattet i rapporten *Decentralisering og selvforvaltning i folkeskolen.*
54. Dette udvalgsarbejde resulterede i 1998 i udsendelsen af 8 hæfter om skolebestyrelsen: *1. Hvorfor og hvordan*, *2. Tilsyn, 3. Budget, 4. Samarbejde i bestyrelsen, 5. Kontakt udadtil, 6. Undervisningens indhold, 7. Ansættelse og afsked* og *8. Ordensregler*. Undervisningsministeriet havde ganske vist tidligere udsendt bek. nr. 38 af 10. januar 1995, men disse dokumenter omhandlede alene tilsynet med eleverne og ikke med skolens virksomhed.

55. Sidste valgbekendtgørelse om skolenævn var bek. nr. 406 af 3. september 1985. Første valgbekendtgørelse for skolebestyrelser var bek. nr. 720 af 16. november 1989. Kilde til statistik: Nyhedsbrev fra Skole og Samfund af 16.marts 2006. Opgørelsen bygger på indberetninger fra to tredjedel af de skoler, som holdt afstemningsvalg.
56. 1958-lovens nye prøveformer blev bl.a. beskrevet i bek. nr. 237 af 28. juni 1961.
57. Se bek. nr. 330 af 7. juli 1971.
58. Bek. nr. 88 af 8. marts 1977.
59. Bek. nr. 639 af 21. juli 1995.
60. *Prøver, evaluering og undervisning*. For en nærmere omtale af Undervisningsministeriets vejledning om god prøvepraksis, se afsnit om informationshæfter i kapitel 13.
61. Bek. nr. 351 af 19. maj 2005. Det var i øvrigt ved samme lejlighed, at gruppeprøver blev afskaffet på alle niveauer.
62. Bek. nr. 749 af 13. juli 2009.
63. Lov nr. 534 af 12. juni 2009. Se også Uddannelseshistorie 2008 s. 188-189.
64. Undervisningsministeriets tilsyn er suppleret af »et stedligt offentligt tilsyn«, der foruden skoleforsømmelser og sundhedsforhold omfatter elevernes standpunkt i hovedfagene, ved periodens begyndelse i skriftlig og mundtlig dansk samt skrivning og regning. Det stedlige tilsyn med en fri grundskoles virksomhed påhviler grundlæggende skolens forældrekreds. Det kan enten udøves af en person udpeget af skolens forældrekreds, en såkaldt »egen« tilsynsførende, eller af en person udpeget af skolekommissionen og efter 1989 af kommunalbestyrelsen, i praksis ofte et medlem af skolekommissionen eller senere af kommunens skoleudvalg. Om det skal være den ene eller anden løsning, er op til skolens forældrekreds.
65. Friskoler mv. var blevet udskilt ved lovbek. nr. 159 af 31. maj 1959. Udvidelsen af det tilskudsberettigede skoleforløb fandt sted ved en ændring af denne lov, jf. lovbek. nr. 161 af 9. april 1963, § 6, stk. 5-7. Oprettelse af børnehaveklasser havde forsøgsstatus indtil 1970, hvorefter de kunne oprettes uden Undervisningsministeriets tilladelse.
66. Lov nr. 258 af 4. juni 1970. Loven havde skiftet navn flere gange før fra lov nr. 416 af 12. juli 1946 om friskoler og private realskoler m.v. og lovbekendtgørelse nr. 159 af 31. maj 1959 om friskoler, om hjemmeundervisning samt om efterlønskassen for friskoler og efterskoler og lovbekendtgørelse nr. 214 af 21. maj 1960 af samme navn. I kølvandet på realafdelingens afskaffelse skiftede den med lov nr. 306 af 8. juni 1977 til sit nuværende navn: lov om friskoler og private grundskoler m.v.
67. Ft. 1969/70 sp. 4079.
68. Der er ikke sket de store ændringer i fagrækken, bortset fra at skrivning udgik, og engelsk kom til i 1977. Se også Uddannelseshistorie 2001 s. 57.
69. Se Uddannelseshistorie 2001 s. 58 om bemærkningerne til lov nr. 121 af 17. april 1972.
70. Se dette værks kapitel 13.
71. Et forslag til ændring af loven var til 1. behandling allerede 16. december 1976, men så kom der et valg i vejen. Der var dog stadig medvind til forslaget også efter genfremsættelsen 11. marts 1977. Loven blev vedtaget 8. juni 1977.
72. Tidens Skole 1976/14 s. 18 og 1977/12 s. 5.
73. Udgangspunkt var Den Rejsende Højskole, etableret 1970 nær Ulfborg i Vestjylland. Det Nødvendige Seminarium kom til i 1972, efterskolen i Tvind i 1974. Skolegruppen blev i de følgende år udbygget med friskoler og efterskoler, så den på et tidspunkt omfattede mere end 40 institutioner alene i Danmark. Tvindskolerne fik indtil 1978 betydelig politisk støtte og blev anset for et konstruktivt alternativ til det bestående skolesystem. Men så vendte stemningen, bl.a. fordi et par tidligere Tvindlærere og -elever i pressen fremsatte hård kritik om bl.a. gruppetyranni og lukkethed.
74. Se bl.a. Tidens Skole 1978/1 s. 4-5.
75. Lov nr. 506 af 12. juni 1996 .

76. Bek. nr. 137 af 15. marts 1999 af Højesterets dom af 19. februar 1999 om, at § 7 i lov nr. 506 af 12. juni 1996 er ugyldig.
77. Ft 1992/93, sp. 11626, spørgsmål nr. S 961.
78. TS 1977 nr. 16 s. 2-4.
79. Lov nr. 411 af 6. juni 1991.
80. Tilsynsberetning vedrørende efterskoler for 1999-2002.
81. Lov nr. 413 af 6. juni 2002.
82. Lov nr. 336 af 18. maj 2005 fremsat som L105. I bemærkningerne til lovforslaget er det skærpede tilsyn begrundet med en række tilsynsbesøg af Undervisningsministeriet på de frie grundskoler. Første besøgsrunde gennemførtes i efteråret 2000 og omfattede besøg på 20 frie grundskoler med mange tosprogede elever. Fem skoler blev herefter sat under såkaldt skærpet tilsyn, og tre af dem blev senere frataget tilskud. I 2003-04 medførte tilsvarende besøg på frie grundskoler med overvejende tosprogede elever, med et andet undervisningssprog end dansk og/eller med en særlig international profil, på kristne friskoler samt på Scientology-skoler, at yderligere fire skoler blev sat under skærpet tilsyn. Se også Frie Grundskoler 2004/10.
83. Se Vejledning om udarbejdelse af del- og slutmål samt undervisningsplaner for friskoler og private grundskoler af 21. november 2005, jf. Uddannelseshistorie 2005 s. 126-28, samt Kurt Ernsts artikel »Statsstyring er mistillid« i Uddannelse 2006/9.
84. Blandt forsøg på tydeliggørelse skal her omtales den overordnede tilsynspolitik, som Undervisningsministeriet formulerede i år 2000, jf. bilag 4 »Opsummering af Undervisningsministeriets tilsynspolitik« i publikationen Tilsynsberetning – folkehøjskolerne 2000. Her spiller begrebet »det helhedsorienterede tilsyn« en væsentlig rolle og udvider det traditionelle tilsyn til et bredere begreb, der kan give et bedre modspil til den decentraliseringspolitik med mål- og rammestyring, som har præget uddannelsessystemet siden 1980'erne. Det helhedsorienterede tilsyn fokuserer mindre på regeloverholdelse og mere på institutionernes målopfyldelse ved at skabe en incitamentsstruktur, der befordrer tilsigtet adfærd på institutionerne. Dette skulle ifølge ministeriet medføre en »mindre grad af kontrol … og tilvejebringelse af et hensigtsmæssigt regelgrundlag, hvor også de tilstrækkelige hjemler til efterfølgende kontrol og eventuel sanktionering er medtænkt, over indhentning, analyse og vurdering af informationer, til efterfølgende refleksion og eventuelt revidering af regelgrundlaget.« Efter regeringsskiftet i 2001 kan den omtalte mindre grad af kontrol dog ikke siges at have været iøjnefaldende på Undervisningsministeriets område.
85. Se http://www.uvm.dk/tilsyn/beretning2006.html, senest redigeret 7. maj 2007.
86. Se http://www.uvm.dk/08/tilsyn07.htm?menuid=6410.
87. L 217 om ændring af lov om friskoler og private grundskoler m.v. blev enstemmigt vedtaget som lov nr. 589 af 26. juni 2009.
88. Se Tidens Skole 1979 s. 325.
89. Tidens Skole 1983/1 s. 4ff.
90. Tidens Skole 1983/2 s. 4.
91. http://www.uvm.dk/Uddannelse/Frie%20skoler/Styring%20og%20ansvar.aspx
92. Skoletilsynsloven fra 1949 blev revideret ved en ændringslov nr. 58 af 21. februar 1962 af samme navn og i sammenskrevet form offentliggjort som lovbek. nr. 73 af 22. februar 1962.

V. Realskolen som eksamensskole

Skoleinspektør J. Jacobsen overrækker eksamensbevis til de tre første realister på Kolind Centralskole 1961 (foto, Midtdjurs Lokalarkiv).

11. Almendannelse og nyttige kundskaber

– skoler, eksaminer, censur og karaktergivning 1787-1923

HARRY HAUE

I dette kapitel belyses hvilke forskellige realskoleformer, der eksisterede frem til 1923, og udviklingen i det faglige indhold, forestillinger om den gode undervisning, karakterernes funktion og betydning, og hvordan realundervisningen hævdede sig i konkurrencen med den lærde skoles undervisning.

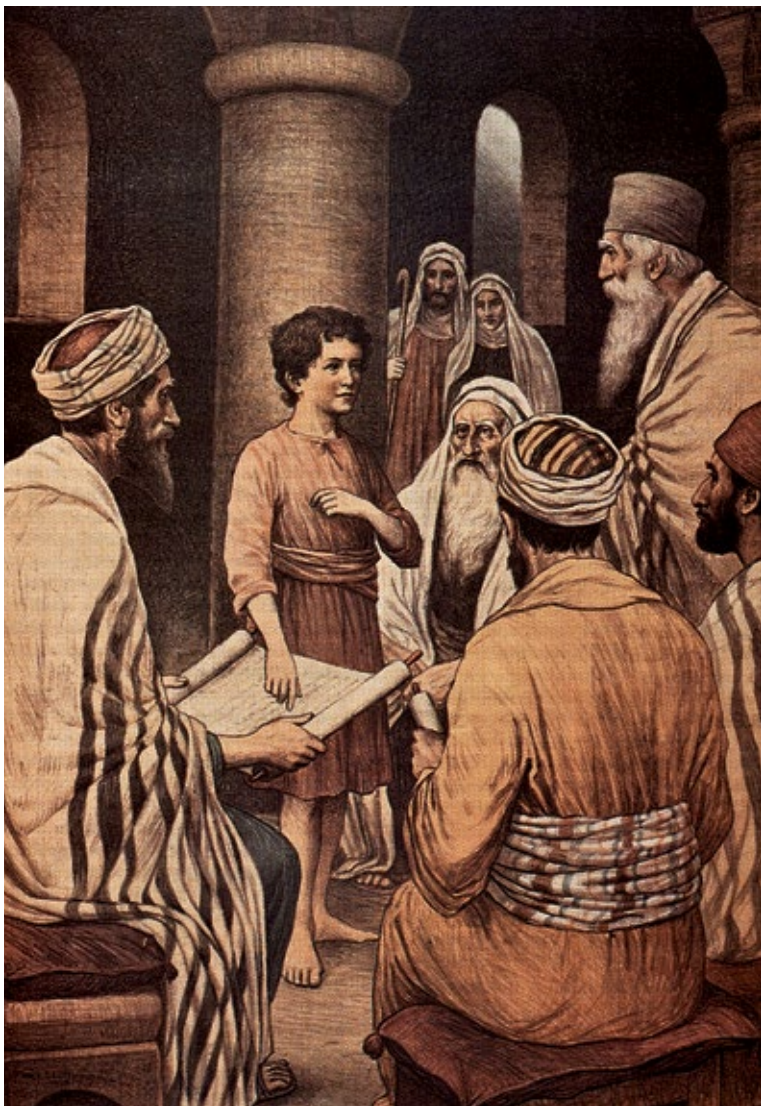

Jesus til eksamen. Det var en af associationerne, som realskolens elever kunne få, når de betragtede denne anskuelsestavle fra 1913 (anskuelsestavle af Christian Erichsen).

1. Indledning

Realeksamen var et produkt af det moderne differentierede samfund, hvor en bestemt kombination af kundskaber og færdigheder gav adgang til arbejdsområder, der krævede teoretisk indsigt. Eksamensbeviset var garantien for, at indehaveren havde erhvervet denne kombination af kundskaber og færdigheder, og dermed en dokumentation for, at realisten kunne bestride særlige erhvervsfunktioner. Eksamensbeviset havde national gyldighed, og det var derfor vigtigt, at alle havde tillid til dette bevis. Eksamensbeviset kan på en måde sammenlignes med en pengeseddel, der eksisterer, fordi brugerne har tillid til dens værdi. Sådan var det også med eksamensbeviset, der lige som pengesedlerne havde forskellig værdi, der var bestemt af karakterniveauet og den skole, som havde dimitteret realisten. Disse to forhold var afgørende for, hvilken stilling på arbejdsmarkedet eksamensbeviset kunne omsættes til. Tilliden til eksamensbeviset blev markeret med en autoritativ udformning med vandmærke, skolelederens underskrift og skolens segl.

Tilliden til eksamensbeviset byggede ikke blot på karaktererne, men også den di-

sciplinering, som kom til udtryk i undervisningen og eksamensafviklingen. Offentligheden havde indsigt i de regler, der skulle følges, og staten havde via ministeriet kontrol med udnævnelsen af censorer. De skriftlige eksaminer blev stillet af en ministeriel udpeget opgavekommission, og dermed var der sikret en national standard. I tilfælde af uregelmæssigheder i eksamensafviklingen, påhvilede det de ministerielt udpegede inspektører at efterforske sagen. Det gjaldt også, hvis eksamensresultaterne var betænkelig lave. Der blev således gjort meget for at sikre tillid til en realeksamen.

Professor i historie ved Københavns Universitet Abraham Kall var medlem af Selskabet for Borgerdyd, som oprettede den første realfagsorienterede skole i Danmark i 1786. Han forfattede en verdenshistorie til brug i skolerne i Danmark og Norge, hvor han i forordet skrev: »Skal man kunne føre sig de Tildragelser, Historien fortæller, til Nytte, saa er det ikke nok, at vide samme uden ad« (stik, Det Kongelige Bibliotek).

2. Realskoleformer indtil 1848

På et møde i Selskabet for Borgerdyd 20. december 1786 foreslog professor i historie og geografi ved København Universitet Abraham Kall, at selskabet burde oprette en realskole. Kall havde som mange af oplysningstidens lærde et godt kendskab til mange videnskaber og fag og kunne derfor have en begrundet mening om, hvilke dele af disse fag der burde indgå i en realskoleundervisning.[1] En af medstifterne af Borgerdydselskabet, J. Cl. Thode, forlod dette og tog derefter initiativet til dannelsen af Efterslægtselskabet. Dette selskab oprettede ligeledes i 1787 en realskole. Skolens første leder var digteren Edvard Storm, der bandlyste enhver form for korporlig afstraffelse i skolen. I 1793 udarbejdede Storm et karakterreglement med karaktererne meget god, god, udmærket god, nogenledes, mådelig og slet. Adam Oehlenschläger tog i 1796 den afsluttende eksamen fra skolen, og han fik den højeste karakter udmærket godt i fagene: historie, geografi, kalligrafi, tegning, tysk stiløvelse, geometri, astronomi og meget godt i regning, tysk, fransk, fransk version, ortografi, men kun god i tysk ortografi.[2] I andre erindringer omtales det, at eleverne ud over karakterer ved skolegangens afslutning fik et testimonium ligesom eleverne ved de lærde skoler.[3]

Borgerdydskolerne blev i 1800-tallets første del stadig mere orienteret mod at varetage en lærd undervisning, der kunne dimittere disciplene til eksamen artium på universitetet. I 1828 var der 78 elever i Efterslægtselskabets Skole, heraf var kun de 26 realister. I 1837 var der 89 realister ud af 222 elever.[4]

Almindelig forberedelseseksamen 1838

Ved kongelig resolution af 7. september 1838 blev almindelig forberedelseseksamen oprettet ved Københavns Universitet. Her kunne kandidater melde sig til eksamen i en række fag, og denne eksamen gav adgang til at blive optaget som polytekniker, ustuderet jurist, farmaceut, forststuderende og dyrlæge samt året efter også landmåler. I de moderne sprog, geografi og matematik var kravene til almindelig forberedelseseksamen på linje med de krav, der blev stillet til eksamen artium, til gengæld skulle der ikke ek-

samineres i verdenshistorie, naturhistorie, naturlære og de klassiske sprog men nok i fædrelandshistorie. Eksamen blev varetaget af en eksamenskommission, og forudsætningen for at aflægge eksamen var, at eleverne fra hele landet skulle rejse til København og opholde sig der den uges tid, eksamen varede. Den lærde skoles elever skulle også aflægge eksamen artium, altså den senere studentereksamen, ved Københavns Universitet, så derfor virkede det i samtiden som en naturlig måde at afvikle eksamen på.

Realundervisningen i Sorø 1837-47

I Sorø Akademis statut fra 1827 blev det pålagt skolen, at der blev givet plads til undervisningen i realfag, nemlig i engelsk og naturhistorie, ligesom der ved akademiet blev holdt forelæsninger om de moderne sprogs litteraturhistorie og emner i de naturvidenskabelige fag. Imidlertid nåede elever i denne periode ikke længere end til afslutningen af 4. klasse, og ingen nåede derfor at tage en realeksamen i Sorø (se også dette værks kapitel 5). I 1849 godkendte ministeriet rektors forslag til undervisningsplan for de tre øverste realklasser. Efter aflæggelsen af eksamen skulle eleverne have et af rektor udformet testimonium. I 1854 kunne de to første realister tage deres eksamen, der fik samme adgangsgivende virkning som almindelig forberedelseseksamen.

Overlærer ved Den Videnskabelige Realskole i Århus, Cl. Funch, skrev en fyldig rapport om udviklingen i skolen de første år. På trods af, at skolen var vel forberedt og havde myndighedernes bevågenhed, kunne den ikke skaffe elever nok (Det Kongelige Bibliotek).

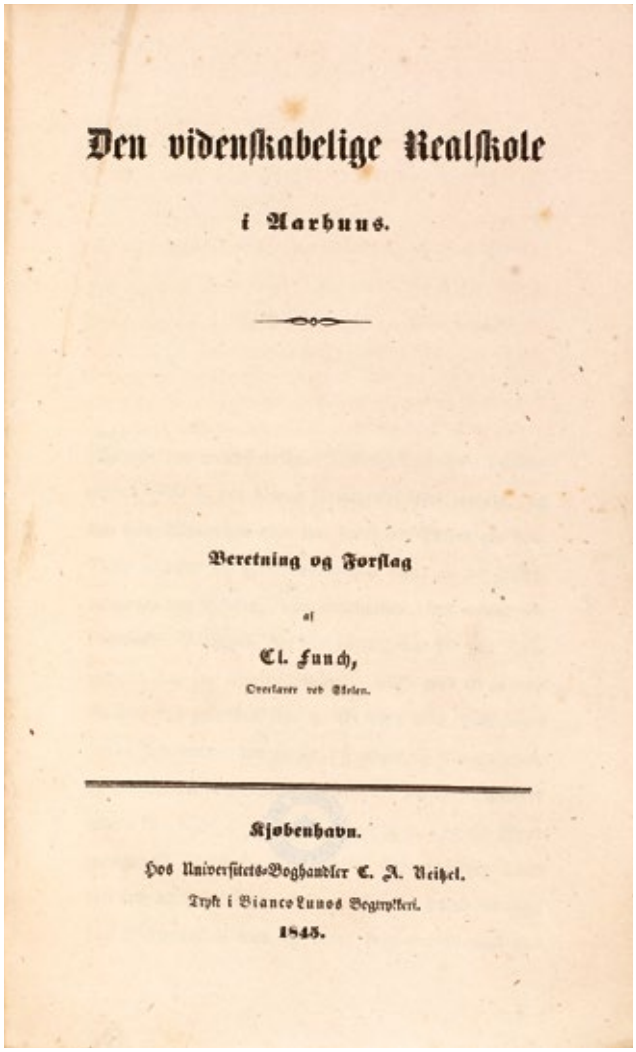
Den videnskabelige Realskole

i Aarhuus.

Beretning og Forslag

af

Cl. Funch,

Overlærer ved Skolen.

Kjøbenhavn.

Hos Universitets-Boghandler C. A. Reitzel.

Trykt i Bianco Lunos Bogtrykkeri.

1843.

Den Videnskabelige Realskole i Århus 1839

Som en reaktion på petitionen fra de rådgivende stænderforsamlinger udstedtes der i 1839 en kongelig resolution med efterfølgende bekendtgørelse om oprettelsen af en realskole i Århus. Denne konstruktion var ny og mere vidtgående end blot at supplere undervisningen på en eksisterende skole, sådan som det var sket i Sorø.[5] Skolen begyndte sin virksomhed i november 1839 med 22 elever. Uddannelsens længde var fastsat til ti år, opdelt på fem toårige klasser. Den indre skoleorden var præget af omhyggelig organisering med dukse, stilehæfter i forskellige farver og ugentlig censur, men eksamen blev kun afholdt en gang om året, placeret i maj måned, altså før sommerferien. Det var efter Funchs opfattelse meget uheldigt, da eleverne i løbet af ferien var tilbøjelige til at glemme alt, hvad de havde lært.

Skolen lagde vægt på modersmålet samt fysik og kemi, hvor de sidste to især må karakteriseres som centrale realfag. Men en samlet vurdering af undervisningen var ikke mulig, da ingen elever endnu havde fuldført det tiårige forløb. Men de resultater, som tre elever havde nået til eksamen efter 4. klasse, kunne tale for, at skolens undervisning levede op til målene. Censorerne var erfarne lærere fra Århus Katedralskole og »andre dygtige Mænd fra Aarhus By«. Karaktergennemsnittet var to mg og et mg-. Karakterskalaen var, så vidt det ses, den samme, som den Storm havde indført på Borgerdydskolen.[6]

Den Videnskabelige Realskoles store problem var, at ingen elever fuldførte hele skoleforløbet. Nogle elever valgte at bruge realskolens første to klasser som adgangsvej til den lærde skole. Det var almindeligt i både Århus og Odense, hvor den private realskole leverede elever til 3. klasse på Odense Katedralskole. Både i Århus og i Odense kunne katedralskolerne derfor nedlægge deres to nederste klasser, og de elever, der forlod realskolen efter 2. klasse, var ikke realelever, men elever i en forskole til den lærde skole.[7] Funch reflekterer over årsagerne hertil og pegede på, at kommissionens betænkning ligestillede realeksamen med eksamen artium, og at de elever, der havde aflagt realeksamen, skulle kaldes studenter og have adgang til universitetets forelæsninger. En sådan eksamen var imidlertid ikke etableret, og det kunne være en forklaring på den manglende tilgang af elever. Funch nåede til den konklusion, at: »Det har viist sig, at Trangen til den høiere Dannelse, som Skolen i sin Heelhed sigter til at meddele, har været følt og føles af saagodtsom Ingen.«[8]

3. Fag, karakterer og eksamen i realundervisningen 1848-81

Endnu i 1850'erne var der kun få realskoler, der havde vist deres eksistensberettigelse. Danmark var endnu et agrart præget land, hvor byerhvervene nok var i vækst, men

Odenses ældste posthus fra 1865 lå over for banegården på Østre Stationsvej. Personalet, som for manges vedkommende var realister, er her opstillet iført uniform. Fra den nye postlov i 1871 og frem til første verdenskrig blev postmængden og antallet af ansatte tidoblet (foto, Odense Bys Museer, Møntergården).

industriudviklingen spillede endnu en beskeden rolle, og jernbanen var begrænset til nogle få strækninger. Realskolens vækst kan med nogen mening ses som en parallel til jernbaneudviklingen. Da det store jernbaneboom kom i 1860'erne, voksende behovet for realkompetencer. Mange realister fik netop stillinger ved jernbanen og post- og telegrafvæsenet. Med udbygningen af jernbanenettet blev afstandene mellem land og by mindre, og det blev muligt for langt flere at komme ud og hjem på samme dag. Denne geografiske mobilitet styrkede interessen for at oprette realskoler f.eks. i stationsbyerne.[9]

I 1848 blev tilsynet med de lærde skoler selvstændiggjort i forhold til universitet, og J. N. Madvig udnævntes til undervisningsinspektør. Han kom derfor også til at spille en afgørende rolle for realundervisningens udvikling, der for alvor kom i gang med oprettelsen af realklasser ved de lærde skoler i 1855. Efter en dynamisk proces blev de forskellige ordninger, der var opstået, samlet i en ordning i 1881 med oprettelsen af almindelig forberedelseseksamen.

Realklasser ved de lærde skoler

I 1852 havde undervisningsinspektør Madvig udformet et lovudkast om »særegen Realundervisning ved nogle af de lærde Skoler«. I paragraf et hed det: »ved siden af de for de studerende Disciple bestemte Klasser, oprettes særskilte Realklasser, der slutte sig til de 2 nederste fælles Klasser og have til Formaal at meddele Disciple, der ikke ere bestemte til Studier ved Universitetet, en paa tidligere Indtræden i det practiske Liv beregnet sammenhængende Dannelse.« Efter to år i fælles klasser skulle realdisciplene have tre års undervisning i særskilte klasser.

Om eksamen hed det, at den skulle omfatte alle fag, dog sådan, at eleverne i tysk, fransk, geografi og naturhistorie skulle gå til den samme eksamen som den lærde skoles hovedeksamen, der blev aflagt to år før studentereksamen. I de øvrige fag skulle realeleverne eksamineres særskilt i dansk skriftlig og i engelsk og matematik både skriftlig og mundtlig. Kontrollen med eksamen ville blive foreskrevet af ministeriet, og de elever, der bestod eksamen med en af de tre bedste karakter, ug, mg og mg- , skulle have de samme rettigheder, som dem, der bestod almindelig forberedelseseksamen ved universitetet. Eksamensretten kunne også tildeles bestyrere af privatrealskoler i op til ti år ad gangen.[10]

Den femårige realundervisning skulle lede frem til en eksamen eller modenhedsprøve, der nøje skulle afpasses efter den 15-åriges niveau, og samtidig danne afslutningen på en velafrundet uddannelse. Det var vigtigt for ministeriet at præcisere, hvad der skulle kræves til denne realeksamen. Efter indhøstede erfaringer havde man måttet erkende, at hvis en realundervisning skulle have fremgang, var det nødvendigt at indrette den efter tidens forhold, dvs. en noget kortere uddannelse end studentereksamen. Med udeladelse af de klassiske sprog var der tid til fordybelse både i de naturvidenskabelige fag og matematik samt en toning af de humanistiske fag i en brugsorienteret retning. Det var Madvig, der som undervisningsinspektør prægede den nye model for realuddannelse, som han gav almendannelsens stempel. Hans bestræbelse var at finde passende mål for undervisningen, »der paa saa kort Tid skal afsluttes og dog meddele en sammenhængende og hensigtsmæssig afrundet Dannelse.«[11]

I bemærkningerne til lovudkastet hed det: »Hvad der navnlig maa tilstræbes, er at begrænse Undervisningens Omfang herefter og at stille Fordringer ved Modenhedsprøven saaledes, at de ikke bliver større end at de i Virkeligheden kunne ventes fyldestgjor-

te […] Det gælder om at sørge for at Maalet for Underviisningen i de enkelte Fag sættes og Fordringerne ved Modenhedsprøven stilles og begrænses efter den Udvikling og Evne, som Disciplene i den Alder tør ventes at besidde, og derefter at afpasse Opgaverne og Examinationen i de enkelte Prøvningsgenstande i hvilken Henseende den nærmere Anordning maa træffes af Ministeriet, da Detailbestemmelserne ikke egne sig til Optagelse i en Lov.«[12]

I lovudkastet var planen, at realisterne skulle prøves sammen med eleverne fra den lærde skole, når de skulle afslutte første del af undervisningen som sekstenårige. I bemærkningerne hedder det, at realisterne ikke som femtenårige kunne nå det niveau af kundskab og modenhed, som eleverne i den lærde skole, og at eksamen derfor skulle holdes adskilt.

Endelig blev der åbnet op for, at både private og kommunale realskoler skulle kunne tildeles de sammen rettigheder som de lærde skoler, når blot undervisningen havde samme niveau som her.[13]

Under lovforslagets behandling i Folketinget var der ikke tilfredshed med, at realuddannelsen kun skulle vare fem år. Den overvejende stemning var en seksårig uddannelse, og lovudkastet blev derfor tilbagesendt til ministeriet med ønsker om ændringer. Ministeren ønskede på den baggrund nedsat en kommission, der kunne behandle sagen. Kommissionens anbefalinger blev af ministeren modificeret og suppleret, og i bekendtgørelsen blev formålet med undervisningen i realklasserne i den lærde skole at give »en sammenhængende almindelig Dannelse, der ved Kundskabsindhold og ved Øvelse af Aandsevnerne kan blive frugtbar for Disciplens paafølgende hele Udvikling og hans senere Færd i Livet«. Realeleven ville normalt blive seksten år, inden han kunne gå til eksamen, men bekendtgørelsen understregede, at eleven skulle være fyldt femten år, inden han kunne indstille sig til eksamen.

»I Slægt med Høgene ere Musvaagerne med lige og Glenterne med kløftet Hale.« Det er, hvad de lavere klasser i latin- og realskoler kunne læse om den rødbrune hurtigflyver. Tidens lærebøger var pakket med faktuelle oplysninger, som skulle reproduceres til eksamen (Arthur Feddersen: Naturens Bog. En Lærebog for de lavere Klasser i Latin- og Realskolerne og for Borgerskoler, 1882).

Fig. 58. En Glente.

Høgenes Vinger ere temmelig korte, og disse Fugle flyve derfor ikke saa godt som Falkene. Vi have to Arter, nemlig Duehøgen og Spurvehøgen.

I Slægt med Høgene ere Musevaagerne med lige og Glenterne med kløftet Hale.

Ørnenes Overnæb er først krummet i Spidsen; det er store Fugle med mægtige Vinger. Alle Ørne ere skadelige Dyr. — Kongeørnen, der hver Vinter viser sig her i Landet, har en Vingestrækning af indtil 8 Fod; den tager baade Harer og Lam, ja fører endog Børn bort i Kløerne. — Havørnen er i det mindste lige saa stor og yngler i flere af vore Skove.

Gribbenes Næb er svagt, deres Tæer uden synderlig Styrke og Kløerne kun lidet krumme; disse Fugle leve mest af Aadsler og ere derfor stinkende og dovne. Hovedet og Halsen ere skallede, og neden for Halsen sidder en Fjerkrave. Gribbene høre især hjemme i de varmere Jordstrøg og leve i Modsætning til de andre Rovfugle i Flokke; paa Grund af deres Føde gjøre de Nytte som et Slags Sundhedspoliti. Til dem hører Kondoren fra Sydamerikas Andesbjærge, der har en Længde af 4 Fod og længe mentes at være den største af alle flyvende Fugle; men den maa i al Fald dele Rangen med nogle afrikanske Gribbe. — Lamme-

I bekendtgørelsen specificeredes det, hvad der måtte prøves i. Eksamen i dansk var kun skriftlig og omfattede to stile, hvor den ene var om et kendt emne, mens den anden lagde op til en fri behandling af et givent emne. Til prøven i tysk, der både var mundtlig og skriftlig, skulle der opgives 400 sider prosa og poesi, og der skulle prøves i både læst og ulæst stof. I fransk måtte der kun prøves mundtlig i de 200 opgivne sider, mens prøven i engelsk var både skriftlig og mundtlig på grundlag af 400 sider pensum. I de øvrige fag skulle der prøves i det stof, der var gennemgået, og i historie drejede det sig om at kunne redegøre for verdenshistorien i oversigt, sådan at folkeslag, der kun havde spillet en perifer rolle, og perioder, der ikke havde resulteret i markante begivenheder, kun skulle behandles kortfattet og normalt ikke inddrages i eksaminationen. Eleven skulle have et indgående kendskab til Danmarks historie. Om historie hed det endvidere: »Det maa paases, at de specielle chronologiske Bestemmelser, der kræves lærte og bevarede, indskrænkes til saadanne Hovedbegivenheder og Hovedpersoner, hvorved de øvrige kan holdes sammen i passende, efter Gjenstandenes Betydning afmaalt Afsnit, og at i øvrigt kun Begivenhedernes Rækkefølge fastholdes.«

Eleven skulle i geografi kunne både den fysiske og den politiske del og dertil de vigtigste sætninger af den matematiske geografi. Eksamen i naturhistorie omfattede en oversigt over mineraler, planter og dyr og de karakteristiske udviklingsformer i hovedgrupper med slægter og arter som eksempler med vægt på det danske materiale. I naturlære skulle den mekaniske del omfatte læren om faste legemers ligevægt, hovedsætningerne om dråbeflydende og luftformige legemers ligevægt. Endelig skulle eleven kende de vigtigste dele af bevægelseslæren, nemlig tyngdeloven, centrifugalkraften, Keplers love, ebbe og flod, pendulet og bølgebevægelser. Den kemiske del af naturlæren omfattede varmelæren, herunder meteorologien og hovedsætningerne om magnetisme og elektricitet. Desuden skulle eleven have kendskab til de vigtigste grundstoffer og deres organiske forbindelser. I matematik skulle der besvares tre skriftlige prøver, nemlig i praktisk regning, aritmetik og geometri med en tegneprøve. Det blev specificeret, at eleven skulle kunne regne med decimalbrøker, bogstavregning, ligning af første grad, opløsning af ligninger af anden grad og simple logaritmeregninger samt elementær plangeometri.[14]

Eksamen og karakterer

Meddelelser angaaende de lærde Skoler indeholder detaljerede oplysninger om eksamensopgaver og elevernes resultater. Disse oplysninger kan suppleres med de enkelte skolers årlige programmer og undervisningsinspektørens rapporteringer til ministeriet. Ifølge bekendtgørelsen om realundervisningen ved de lærde skoler fra 1855 blev de skriftlige opgaver udformet af ministeriet, og svarede til de opgaver, der efter første del skulle gives til eleverne ved de lærde skoler. Eksamensopgaverne skulle udformes af undervisningsinspektøren og to fagkyndige på henholdsvis det sproglige og det matematisk-naturvidenskabelige område.[15] Kommissionen havde foreslået at overføre den lærde skoles karaktersystem til realeksamen, men her var ministeriet uenig. Ræsonnementet var ifølge det sammendrag, der blev offentliggjort i *Meddelelser*, at:

»Det forekommer Ministeriet, at det her, hvor der ikke var Spørgsmaal om Examens Virkning med Hensyn til Stipendier eller Embeder og visse Stillinger, hvor det ved Benyttelse af Examensvidnedsbyrdet, som Anbefaling til at bruges i det practiske Liv, ikke kom an paa Udmaaling af Examenspræstationer i de enkelte Fag, men hovedsageligt

paa, at Vidnedsbyrdet kom til at afgive en bestemt og uforkastelig Garanti for, at den Paagældende havde tilfredsstillet Skolens Fordringer og opnaaet den sammenhængende almindelige Dannelse, som Undervisningens Cursus har til Formaal at bibringe ham, og hvor det endelig i det Hele maa overlades til Skolerne, hvoraf en større Deel vilde blive private eller communale, en vis Frihed i Undervisningen, vilde være naturligt at opgive de forskellige Hovedcharacterer ved Examen, hvis Udfald paa den meest forstaaelige og betydningsfulde Maade vilde betegnes med et »Bestaaet« eller »Ikke bestaaet«, dog saaledes at bestaaet kunde gives Tillæget »med Udmærkelse.«[16]

Men for at finde ud af, om eleven havde bestået, var det nødvendigt at give specialkarakterer i de enkelte fag, og til hver karakter blev der knyttet en talværdi. For at bestå skulle eleven samle 31 point, og for at bestå med udmærkelse var det nødvendigt med 83 point. Men på eksamensbeviset stod der kun en af de tre mulige ovenfor nævnte betegnelser i stedet for hovedkarakteren, sådan som det gjorde i den lærde skole. På trods af hensigten med at forenkle karaktergivningen fik eleven karakter i alle fag, og disse karakterer blev offentliggjort i *Meddelelser* med angivelse af, hvor mange points eleven havde erhvervet ved realeksamen. Offentligheden havde således adgang til at sammenligne elevernes standpunkter og få indblik i niveauforskelle mellem de enkelte skoler. Den mundtlige eksamen skulle kontrolleres af censorer, udsendt af ministeriet.

Afgangseksamen i de private realskoler blev for den skriftlige dels vedkommende kontrolleret af en eksamenskommissær, dvs. undervisningsinspektøren eller en beskikket stedfortræder. Han skulle være til stede i det lokale, hvor eksaminanderne var samlet, og påse, at den forseglede kuvert først da blev åbnet. Ved afleveringen af opgaven påtegnede eksamenskommissæren hver enkelt besvarelse med sit navn, og derefter skulle han rette opgaverne; kun de opgaver, som han ikke var faglig kompetent til at rette, blev indsendt til censur i ministeriet. Ved den mundtlige eksamen skulle ud over den eksaminerende lærer en anden af skolens lærere medvirke samt en eksamenskommissær eller en fagkyndig, der ikke var en del af skolens lærerkorps. Denne eksterne fagkyndige skulle udpeges af skolens bestyrer og accepteres af eksaminator og den anden tilstedeværende lærer.

I en skrivelse af 26. juni 1856 blev reglerne for karaktergivningen yderligere præciseret. Specialkaraktererne, dvs. eksamenskaraktererne i de enkelte fag, skulle være de samme som i den lærde skole: udmærket godt 8, meget godt 7, godt 5, temmelig godt 1, mådelig -7 og slet -23. Efter overstået eksamen kunne realdisciplene få samme type vidnesbyrd som de studerende disciple. Dette vidnesbyrd skulle indeholde specialkaraktererne i de enkelte fag, og vidnesbyrdet skulle udformes på stemplet papir mod betaling af 48 skilling. Hvis realeleverne ønskede et testimonium om deres flid og opførsel i skolen, kunne de få det på lige fod med de studerende elever, men skulle som dem betale ti rigsdaler.

Specialkarakterne skulle have lige vægt i alle fag, dog sådan at tegning og skrivning skulle have en fælles karakter. Desuden blev der fastsat regler for sammensætningen af karaktererne i sprogfagene, sådan at den skriftlige præstation vejede 1 og den mundtlige 2 som forholdstal, og i matematik blev den skriftlige karakter i praktisk regning og aritmetik tilsammen ligestillet med den mundtlige præstation. Samme fremgangsmåde skulle anvendes i skriftlig geometri og geometrisk tegning i relation til karakteren i mundtlig geometri.[17]

Realeksamen af lavere grad

Den seksårige realuddannelse, som blev gennemført i 1855, var ambitiøs, men der var stadig mange elever, som ønskede at forlade skolen tidligere end seksten år. En del forlod realundervisningen i forbindelse med konfirmationen, og flere igen som femtenårige efter femte klasse. Ulempen ved disse afbrudte skoleforløb var, at eleverne ikke fik den fornødne helhed i deres uddannelse. F.eks. manglede de at gennemgå den nyeste historie og centrale dele af de fleste andre fag. Derfor var der mange skolefolk, der ønskede at afslutte realeksamen efter femte klasse, sådan som også lovudkastet i 1853 havde stipuleret. Løsningen blev – ved en bekendtgørelse af 28. maj 1859 – oprettelsen af en realeksamen af lavere grad med reducerede eksamenskrav. De to realeksaminer modsvaredes af to præliminæreksaminer af henholdsvis højere og lavere grad.

Ministeriet udarbejdede en statistik over antallet af elever på de enkelte årgange, og heraf fremgår det, hvor mange 'realdisciple' der forlod skolen uden at tage realeksamen af højere grad. I årene 1863-77 var der ud af i alt 1.821 elever kun 334, der fuldførte

Tabel 8. Antal dimittender 1839-1907.[18]

År	Almindelig forberedelseseksamen 1839-58	Almindelig forberedelseseksamen af højere grad 1858-83	Almindelig forberedelseseksamen af lavere grad 1857-83	Afgangseksamen for realdisciple 1854-56	Afgang seksamen for realdisciple af højere grad 1856-82	Afgangseksamen for realdisciple af lavere grad 1859-83	Almindelig forberedelseseksamen (præliminæreksamen) 1883-1907	
							Drenge- og fælleskaber	Pigeskoler
1835-39	32	-	-	-	-	-	-	-
1840-44	343	-	-	-	-	-	-	-
1845-49	425	-	-	-	-	-	-	-
1850-54	494	-	-	4	-	-	-	-
1855-59	357	12	139	4	89	6	-	-
1860-64	-	72	460	-	345	81	-	-
1865-69	-	88	461	-	432	180	-	-
1870-74	-	116	372	-	664	409	-	-
1875-79	-	189	558	-	701	371	-	-
1880-84	-	307	541	-	487	229	756	17
1885-89	-	-		-	-	-	3304	232
1890-94	-	-	-	-	-	-	3660	568
1895-99	-	-	-	-	-	-	3693	768
1900-04	-	-	-	-	-	-	4702	1105
1905-09	-	-	-	-	-	-	3768	872
1839-1907	**1.651**	**784**	**2531**	**8**	**2.718**	**1.276**	**2.3445**	

sjette klasse. 318 forlod realundervisningen efter tredje klasse, og må, da undervisningspligten var syv år, formodentlig være flyttet til en anden skole. 443 elever forlod realskolen efter fjerde klasse, altså i forbindelse med konfirmationen og skolepligtens ophør, og 304 efter femte klasse, som har kunnet forlade skolesystemet som realister af lavere grad. Der findes også en opgørelse over, hvilken alder eleverne havde, da de forlod skolen. Ud af de 1.821 elever, der i årene 1863-77 forlod en realskole, var den største gruppe på 509 fyldt seksten år. Den næststørste gruppe på 459 var femten år, da de forlod skolen. 315 var fjorten år og 102 kun tretten år. Der var således gode grunde til at oprette realeksamen af lavere grad, idet formodentlig langt flere elever dermed fik en adgangsgivende eksamen. I løbet af 1860'erne fik alle lærde skoler tilladelse til at afholde realeksamen af lavere grad, selvom Madvig ikke mente, at det kunne være den lærde skoles opgave at lade en uddannelse slutte på så lavt et niveau. Først i 1881 med oprettelsen af almindelig forberedelseseksamen ophørte muligheden for at tage enten præliminær- eller realeksamen af lavere grad.[19]

Realeksamen og social mobilitet

Ministeriet førte også statistik over, hvilken stillingsbetegnelse fædrene til eleverne i realuddannelsen havde. I årene 1863-77 blev der i denne statistik medtaget 1.925 elever, og de var fordelt på ti forskellige erhverv samt en gruppe uden erhvervsangivelse. Den største gruppe på 495 var børn af handlende, mens den næststørste gruppe på 459 elever kom fra embedsmandshjem. Den tredjestørste gruppe på 401 var elever fra

En del af realisterne fik en læreplads i handel og håndværk. Her ses lærlinge i A. Bødings værksted i Sct. Mathias Gade i Viborg omkring 1900 (foto, Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune).

landbruget (proprietærer og landmænd), mens den fjerdestørste gruppe på 227 kom fra håndværkerhjem. Nogle af eleverne var givetvis mønsterbrydere og havde visioner om at få en anden og/eller bedre beskæftigelse end fædrene; det har nok præget de to sidstnævnte grupper, noget afhængig af, i hvilken udstrækning de forblev i skolen og tog en adgangsgivende eksamen. Eleverne fra de to førstnævnte grupper må være kommet fra miljøer, hvor der var forventninger til børnenes uddannelse ud over folkeskolen.[20]

I denne sammenhæng er det interessant at se, hvilke erhverv realisterne valgte. For perioden 1863-77 foreligger der oplysninger om 1.313 tidligere elevers erhvervsvalg. Heraf havde den største gruppe på 404 valgt handel, og hvis mange af dem var børn af handlende, der jo også udgjorde den største gruppe af elever, var der ikke tale om nogen mærkbar social mobilitet. Den andet populære beskæftigelse var landbrug, som 274 af eleverne havde valgt som erhverv. Heller ikke på dette område behøver der at være tale om mønsterbrydere og større social mobilitet. Det store antal elever fra embedsmandshjem (civile, gejstlige og militære) havde ikke resulteret i noget større antal elever, der havde valgt embedsvejen, idet denne gruppe kun omfattede 69 personer. Forklaringen på det ringe sammenfald mellem antallet af elever fra embedsmandshjem i realuddannelsen og de få, der senere i livet var blevet embedsmænd, kan måske forklares på den måde, at det netop var disse elever, der efter to-tre år i realskolen valgte at overgå til den lærde skole. Denne fremgangsmåde var velkendt fra de første realskoler i Århus og Odense. Kun 69 valgte håndværk som erhverv, og her kan der måske være tale om en ikke ubetydelig social mobilitet. Det kunne være nogle af børnene fra håndværkerhjem, der havde valgt at blive farmaceuter (51), polyteknikere (41), arkitekter (13), dyrlæger (7) og ustuderede jurister (6). Men beviser for, at det forholder sig sådan, kan ikke gives. Derimod kan det konstateres, at de studier, som realeksamen/præliminæreksamen af henholdsvis lavere og højere grad gav adgang til: polytekniker, landmåler/landinspektør, forstmand, dyrlæge, dansk jurist og farmaceut, kun omfattede i alt 128. Mens antallet af realister voksende, var antallet af elever i den lærde skole faldende. En af forklaringerne herpå var »Tidens forandrede Retning, som havde vendt sig fra den classisk-humane til den practisk-realistiske.«[21]

Tilrettelæggelse af eksamen

Ved afgangseksamen på Århus Katedralskole i 1858 skulle skolens første realdisciple eksamineres. I skolens program kunne rektor berette, at mundtlig eksamen for realdisciple skulle afholdes 16. og 17. juli. Da undervisningsinspektøren ikke kunne være til stede, havde han bedt historikeren, professor C.F. Allen om at være til stede som eksamenskommissær. Rektor havde indkaldt ekstraordinære censorer, nemlig grosserer J. Mørk, som skulle censurere i de matematiske og naturvidenskabelige fag, og apoteker Wolff i naturhistorie. Censor i skrivning var lærer Lund fra den højere borgerskole og i tegning landskabsmaler la Cour. Til afgangseksamen var der indstillet tre elever fra »femte Realclasses øverste Afdeling«.

De tilsvarende talværdier er ikke anført, men i *Meddelelser* er de gengivet: Wisby 77, Ramsing 71 og Secher 33. Alle tre bestod, den første tæt på udmærkelse og den sidste lige netop på den rigtige side af dumpegrænsen. Spørgsmålene til mundtlig eksamen kendes ikke, men de skriftlige eksaminer er veldokumenteret. Den danske stil hed: »Hvilke Næringsveie bruge Folkene førend Agerdyrkningen udvikler sig hos dem?«

Dette økonomisk-historiske emne stod i skarp kontrast til det emne, som ministeriet havde givet den lærde skoles studerende elever, nemlig: »I hvilke Guder havde Grækerne, Romerne og vore nordiske Forfædre udtrykt deres Forestillinger om krigerisk Dygtighed?« Den tyske stil for realisterne handlede om sløjfningen af fæstningsværkerne rundt omkring Wien. Denne opgave om byfornyelse havde et realistisk og moderne præg i modsætning til den tyske stil for de studerende elever, der havde et udpræget æstetisk indhold, nemlig en malerisk beskrivelse af Chamounidalen og Mont Blanc. Realisternes engelske stil handlede om en fattig tolvårig drengs opvækst i London, som ikke havde mulighed for at gå i skole. De studerende elever havde ikke engelsk med den begrundelse, at dette sprog ikke bidrog til udviklingen af elevernes almendannelse.

I den aritmetiske opgave skulle realeleverne arbejde med en førstegradsligning, mens de studerende elever skulle løse en ligning af anden grad. Den geometriske opgave for realelever handlede om udregning af cirkeldeles arealer, mens de studerende elever skulle beregne afstanden mellem en lyskilde og en kugle, når en fjerdedel af overfladen blev belyst. I den geometriske tegneopgave skulle eleverne konstruere et kvadrat, der havde samme areal som en given trekant og femkant, der var anbragt i en cirkel. Endelig gik regneopgaven for realisterne ud på at udregne, hvor meget 84 livre 12 sols i gammel fransk mønt udgør i dansk mønt. For at kunne løse denne opgave fik eleverne at vide, at 1 livre var lig med 81/80 frank i ny fransk mønt, og at den deles i 20 sols. Desuden at der af 1 mark fint sølv i Frankrig blev udmøntet i 51 frank og 93 centimer, i Danmark 18½ rigsdaler.[22] Løsningen af dette regnestykke må have været vedkommende for den kommende købmand, der skulle agere i et erhverv, hvor mange forskellige valutaer blev brugt sideløbende.

Det var således to noget forskellige eksaminer, som de studerende elever og realeleverne skulle gennemføre. For det første var der tale om en forskellig fagkreds, hvor realisterne ikke havde de klassiske sprog, som var de studerende elevers absolutte hovedfag, og for det andet var der forskel på opgavernes art, hvor de studerende elever ud over besvarelser af de klassiske opgaver skulle betone fagenes æstetiske og mytologiske sider frem for realisterne, der fik opgaver, hvor der var fokus på det praktiske livs problemer.

Eksamen ved de private og kommunale realskoler

I 1878 bragte *Meddelelser* en oversigt over antallet af elever, der siden 1859 havde taget realeksamen af lavere grad, fordelt på skoler og pointtal til eksamen. Melchiors Borgerskole i København var den skole, der havde flest afsluttende eksaminer, nemlig 234, mens Ribe Katedralskole kun havde haft tre. Thisted Realskole havde uddannet 60, Nyborg 59 og Horsens Lærde Skole 49 realister. I alt havde 737 elever i denne periode taget realeksamen af lavere grad. De fleste elever havde fået en eksamen, der lå i talintervallet mellem 51 og 60. Det drejede sig om 290 elever, mens 227 elever havde en eksamen, der lå i intervallet 61-67 og 141 mellem 41 og 50. Kun fem var dumpet, og 56 havde fået udmærkelse. Denne eksamensform var således populær, men nogle af aftageruddannelserne foretrak efterhånden realeksamen af højere grad. Det gjaldt dyrlægeuddannelsen og uddannelsen for danske jurister.

I *Meddelelser* 1879-81 findes der en synoptisk oversigt over de forskellige krav, der blev stillet ved disse fire eksaminer, nemlig både højere og lavere grad af henholdsvis realeksamen og almindelig forberedelseseksamen. Samtidig blev der givet udtryk for, at det kunne være vanskeligt at sikre »en vis Grad af opnaaet borgerlig Dannelse.«[23]

Kultusminister Jacob Scavenius udsendte i 1881 en rundskrivelse om ændring af realeksamen til udvalgte rektorer, bestyrere og til Eksamenskommissionen (se dette værks kapitel 5).[24] De mange tilbagemeldinger dannede grundlag for en kongelig anordning af 30. august 1881. Der blev derfor indført en graduering af pointsatserne, sådan at elever med tre fremmedsprog skulle have 16 karakterer og 45 points for at bestå og 120 points for at få udmærkelse. Med kun 15 karakterer blev pointtallene henholdsvis 45 og 112½, og i begge tilfælde kunne ingen bestå uden at have opnået 12 points i prøven i modersmålet, der gav to dobbeltkarakterer. Eksamen kunne stadig aflægges en gang om året på skolerne og to gange om året ved eksamenskommissionen i København. Den meget omdiskuterede aldersgrænse blev salomonisk afgjort således, at almindelig forberedelseseksamen var beregnet for elever, der var fyldt seksten år, men det: »skal dog ikke være forment yngre Personer at indstille sig til Examen, dog ingen førend han har fyldt sit 15. Aar.«

Der var nu med almindelig forberedelseseksamen skabt en fast norm for, hvad en realeksamen var, og den gav adgang til optagelse på en række videregående uddannelser: Farmaceut, dansk jurist, dyrlæge, forstuddannelsen, landmåler/landinspektør og desuden til en række uddannelser i etaterne. Adgangen til disse uddannelser kunne også erhverves med 4. klasses hovedeksamen med mindst 33 points. Almindelig forberedelseseksamen kunne også erhverves af seminarieuddannede lærere med standpunktet 'meget duelig', hvis de bestod en tillægsprøve i engelsk og enten fransk eller tysk. Eksamen kunne aflægges som privatist enten ved en realskole eller ved eksamenskommissionen. En bestået almindelig forberedelseseksamen gav også merit ved læreruddannelsen, idet seminaristen kunne få godskrevet fagene historie, geografi, matematik, naturlære og naturhistorie. Endelig kunne almindelig forberedelseseksamen eller, som den oftest blev omtalt, realeksamen, med visse tillægsprøver give adgang til såvel den sproglig-historiske som den matematisk-naturvidenskabelige retnings to sidste år. Realisterne kunne således få mulighed for via studentereksamen at erhverve akademisk borgerbrev.[25]

Pigers adgang til almindelig forberedelseseksamen

Frøken Natalie Zahle indsendte i 1881 en andragende til ministeriet om, at »Kvinder kunde underkaste sig den ved Anordning af 30te August 1881 indrettede almindelig Forberedelseseksamen«, sådan at de kunne få adgang til alle de studier, denne gav adgang til for mænds vedkommende. Ministeren sendte henvendelsen til høring hos Undervisningsinspektionen, Københavns skoledirektør J.A.C. Holbech, Justitsministeriet, Indenrigsministeriet og Polyteknisk Læreanstalt.[26]

Undervisningsinspektionens svar var positivt, dog kunne de ikke tage stilling til frk. Zahles forslag om, at pigerne først

Agnes Wilhelmine Petræa Auguste Klingberg (yderst t.h.) var født i 1874 og tog 17 år gammel almindelig forberedelseseksamen for at kunne følge forelæsningerne på Polyteknisk Læreanstalt. I 1893 søgte hun Kultusministeriet om understøttelse til at studere fysik og matematik, og i 1897 blev hun den første kvindelige ingeniør i Danmark (foto, Ingeniørforeningen IDA).

skulle kunne indstille sig til eksamen som syttenårige, da de tre mænd ikke kendte tilstrækkeligt til »kvindelig Selvopdragelse«, ligesom de heller ikke kunne påtage sig at kontrollere eksamen i håndgerning. Inspektionen tilsluttede sig også ønsket om, at kvinder, der havde taget almindelig forberedelseseksamen, kunne få adgang til de samme uddannelser som mændene, selvom de ikke forestillede sig, at kvinder kunne finde på at søge om optagelse på Polyteknisk Læreanstalt eller forststudiet. Da kvinder i 1875 havde fået adgang til visse universitetsstudier, skulle det også gælde for dem, at almindelig forberedelseseksamen skulle give adgang til at tage studentereksamen og med supplerende undervisning også til lærerindeuddannelsen. Justitsministeriet havde intet at erindre imod, at kvinder blev optaget på farmaceutstudiet eller tog juridisk eksamen for ustuderede, blot at de ikke derefter fik adgang til noget embede, der betingede juridisk eksamen, og at kvinder heller ikke kunne blive beskikket som sagførere eller få autorisation som fuldmægtige. Denne indirekte diskrimination af kvinderne på juraområdet svarede til, at Det Teologiske Fakultet nok ville uddanne kvinder til at tage teologisk embedseksamen, men nægtede dem adgang til præsteembedet. Den Polytekniske Læreanstalt, derimod, var skeptisk. De erhvervsfunktioner, som læreanstalten uddannede til, passede »i Reglen kun […] lidet for Kvinder«. Men man ville alligevel ikke hindre dem i at søge optagelse og tage eksamen.[27]

På baggrund af de indsendte høringssvar udformede ministeriet et udkast til kgl. anordning, der også fik kongens underskrift og dermed blev gældende anordning. Heri blev det tilladt kvinder at indstille sig til almindelig forberedelseseksamen, når de var fyldt sytten år. Bag denne formulering lå et lobbyarbejde udført af en kreds af kvindelige skolebestyrere, og argumentationen var, at kvinderne i den »vanskelige Overgangsalder« skulle skånes mest muligt og derfor have et års undervisning mere end mæn-

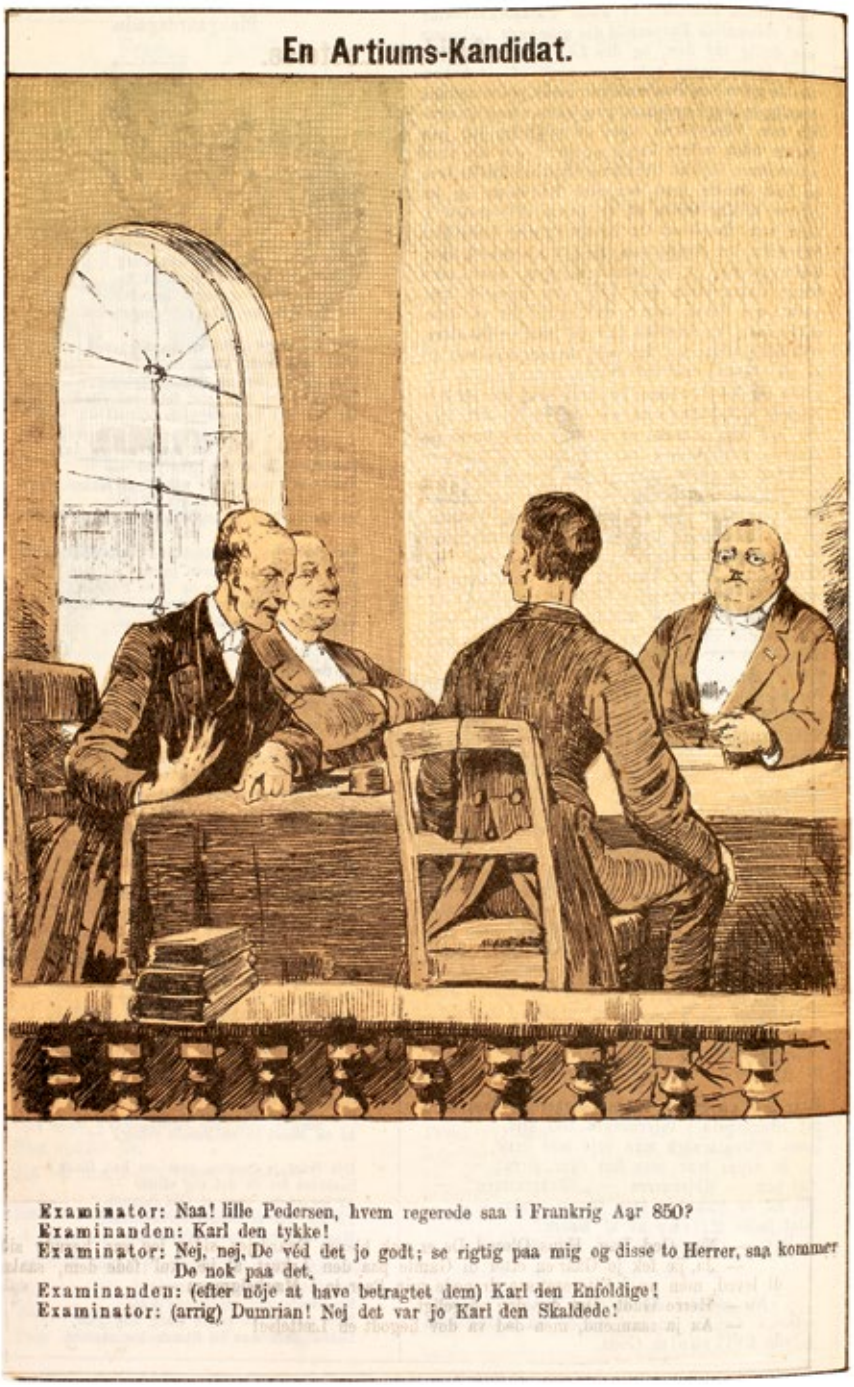

Der findes utallige vittighedstegninger af eksamenssituationen, og teksten havde ofte den pointe, at den snusfornuftige, men uvidende elev gav et enfoldigt og forkert svar, om end han blev hjulpet godt på rette vej af eksaminator. Der var måske lidt jantelov over disse tegninger? (Punch 1878).

dene (jf. dette værks kapitel 19). I anordningen blev det understreget, at kvinderne ikke efter at have taget almindelig forberedelseseksamen kunne få adgang til embeder, som var betinget af en juridisk eksamen, og de kunne heller ikke få ansættelse som fuldmægtige hos sagførere. Kvinderne fik de samme rettigheder som mændene i forbindelse med seminarieuddannelsen og seminarieuddannedes adgang – mod tillægseksamen – til at tage almindelig forberedelseseksamen.[28]

4. Fag og eksamen 1883-1923

Det voksende antal skoler og mange nye lærere skabte undertiden problemer for den korrekte måde at afholde eksamen på. Ministeriet udsendte i alt fald i marts 1885 en rundskrivelse til skolerne, hvori det blev anført, at ikke alle var tilstrækkeligt inde i reglerne for afholdelse af skriftlig eksamen. Bl.a. blev reglen om, at seglet på opgaverne først måtte brydes på det tidspunkt, hvor omdelingen af dem skulle finde sted, ofte overtrådt.[29] Müller understregede i sin beretning om udviklingen i realskolerne i 1888, at et eksemplar af cirkulæret til skolerne burde fremlægges i eksamenslokalet. Væksten i antallet af realskoler resulterede ikke kun i skærpelse af reglerne i forbindelse med afholdelse af eksamen, men til ansættelse af en undervisningsinspektør for realskolerne i 1886, nemlig N.V. Müller (se dette værks kapitel 8).

I 1887 havde Kultusministeriet nedsat en arbejdsgruppe, hvor bl.a. kontorchef A.F. Asmussen og N.V. Müller deltog. Resultatet af disse drøftelser blev, at de private og kommunale realskoler også fremover havde ret til at eksaminere deres elever, og at privatister ikke længere kunne eksamineres ved skolerne, men tre gange om året kunne indstille sig til eksamen ved Eksamenskommissionen ved Københavns Universitet. Undervisningsinspektøren blev formand for Eksamenskommissionen og fik endvidere to medhjælpere, der skulle bistå ham i at føre tilsyn med skolerne og deltage i eksamenskontrollen. Undervisningsinspektøren skulle vælge censorer, i den udstrækning det var muligt, og de skulle aflønnes af det offentlige. Desuden blev det understreget, at der ved enhver mundtlig eksamen, ud over eksaminator, skulle være en beskikket censor til stede; hvis en sådan ikke kunne skaffes, skulle skolen vælge en, helst uden for skolens egen lærerkreds. I de skriftlige fag skulle der altid beskikkes en censor. Ministeriet udformede de skriftlige eksamensopgaver efter forslag fra Undervisningsinspektionen for de Lærde Skoler og Undervisningsinspektøren for Realskolerne og hans to medhjælpere.[30]

Privatisternes vilkår

Der var en lang tradition for, at selvstuderede eller elever, der blev hjemmeundervist, kunne få adgang til at indstille sig som privatister gennem latinskolerne og efter 1809 de lærde skoler til examen artium ved universitetet. Denne ordning inspirerede sikkert lovgiverne til i 1838 at oprette en eksamenskommission for unge, der ønskede at tage realeksamen/almindelig forberedelseseksamen.

Med lovgivningen i 1881 vedrørende almindelig forberedelseseksamen fastholdt man privatistordningen, men dog således, at det ikke længere var muligt at aflægge eksamen på skolerne, men tre gange om året blev eksamen afviklet under eksamenskommissionens ledelse ved universitetet i København. Da N.V. Müller blev udnævnt til inspektør for realskolerne i 1886, blev han samtidig leder af Eksamenskommissionen for Privati-

ster. Ved en rundskrivelse fra marts 1888 blev det muligt for de elever, der havde aflagt mundtlig eksamen ved eksamenskommissionen, at aflægge skriftlig eksamen på skolerne.[31]

Indstillingen af en person til som privatist at aflægge eksamen ved eksamenskommissionen skulle foretages af lærere, som kommissionen havde tillid til. I 1895 udformede Müller et forslag til dimissionsvidnesbyrd til almindelig forberedelseseksamen. Ud over basale biografiske data for eksaminanden skulle den indstillende skole oplyse, om vedkommende havde fulgt undervisningen på skolen i mindst 21 måneder, og hvis vedkommende ikke var fyldt seksten år, skulle der oplyses om, hvilken skole han eller hun havde gået på ved det fyldte fjortende år. Vidnesbyrdet skulle underskrives af skolebestyreren, der på egne og medlæreres vegne på tro og love erklærede, at eksaminanden »efter vor Overbevisning er i Besiddelse af de fornødne Kundskaber til at kunne indstille sig til almindelig forberedelseseksamen.«[32]

Ifølge anordningen af 1895 skulle enhver dimissor nyde »uplettet borgerlig Agtelse« for at kunne indstille elever til privatisteksamen. Skolebestyrer N. Jensen fra en af de københavnske skoler havde indstillet to elever til privatisteksamen, men de var begge dumpet to gange »paa den ynkeligste Maade«, og Müllers dom var klar: »at Hr. Jensen hverken som Lærer viser sig i Besiddelse af de fornødne Kundskaber eller som Bestyrer i Besiddelse af Egenskaber, der nødvendigvis maa kræves som saadan.« Müller fandt dog også anledning til at oplyse ministeriet om, at den tidligere skoledirektør i København havde nægtet at acceptere N. Jensen som skolebestyrer, bl.a. med henvisning til, at han var blevet fyret som lærer.[34]

Fra skolernes side opfattede man ikke altid privatist-institutionen positivt, men som en konkurrent, der kaprede nogle elever fra skolerne, fordi det var en billig genvej til en eksamen. En henvendelse fra realskoleside til ministeriet i 1896 om udviklingen på privatistområdet, gav Müller anledning til at udforme en betænkning. Henvendelsen til ministeriet omfattede et talmateriale, der viste, at søgningen til privatisteksamen var voksende, mens antallet af elever, der indstillede sig til eksamen på skolerne, var vigende. Müller havde åbenbart ikke tillid til disse tal, idet han understregede, at han ikke kunne tage endelig stilling til spørgsmålet om en eventuel begrænsning af adgangen til at tage eksamen som privatist, inden der forelå et mere

Tabel 9. Antal eksaminer ved Eksamenskommissionerne for Privatister 1883-1918 (hvert femte år).[33]

År	Antal
1883	42
1888	59
1893	259
1898	306
1903	257
1908	292
1913	344
1918	396

Emil Slomann – grundlægger og medbestyrer af Slomanns Latin- og Realskole, oprettet 1885 på Jakob Dannefærdsvej 3 i København – var en af tiden førende pædagoger, der arbejdede for, at der skulle udvikle sig et »jævnt naturligt Forhold mellem Skolerne og deres Elever, bygget paa Tillid og Sympati som mellem frie Mennesker« (foto, Frederiksberg Kommunes Biblioteker, Lokalsamlingen).

omfattende statistisk materiale. Men sagen gav imidlertid inspektøren lejlighed til at udtale, at der var tale om to slags privatister, nemlig »de unge Mennesker, der uden spor af eller i alt Fald med saa godt som ingen Forkundskaber ønske at forberede sig til Examen i den kortest mulige Tid.« Tidligere havde skolerne uden videre optaget sådanne elever i den øverste klasse, men Müller havde selv kritiseret denne fremgangsmåde, og skolerne var derfor blevet tilbageholdende med at optage disse ofte ældre elever i børneskolen. I stedet måtte disse »ofte flinke og lærevillige« elever søge andetsteds hen for at forberede sig til eksamen. Det kunne ske ved privatundervisning eller på kurser. Denne gruppe elever burde efter inspektørens opfattelse stadig have adgang til at indstille sig til almindelig forberedelseseksamen som privatister. Den anden slags privatister derimod, nemlig børn, der blev taget ud af skolen for hurtigere at kunne forberedes til eksamen for privatister, burde der skrides ind over for. »Over denne Udvandring have Skolerne virkelig Ret til at beklage sig.«[35]

I *Meddelelser* blev privatisternes karakterer i enkelte fag hvert år meddelt. Blandt de dygtigste findes i 1889 Agnes Marie Bertelsen, der ud af 13 karakterer fik 10 ug/ug- og et samlet pointtal på 120, som var forudsætningen for at få udmærkelse. Der var ud af 326 elever, der bestod eksamen 50 elever, der fik mere end 100 point. Dumpeprocenten var høj, nemlig 164 ud af de 490, der var tilmeldt eksamen. Mange måtte skrabe bunden; 18 elever havde fået mindre end 55 point, her iblandt Karl Otto Fleischer, der havde fået det lavest tænkelige resultat, nemlig 45 2/3 point. Han havde da også fået mådelig i historie, altså -12 1/3, tg- i geometri, tg i naturlære og tg+ i fagene geografi og engelsk. Hans højeste karakterer var mg i orden med de skriftlige arbejder og mg- i dansk stil. Da systemet forudsatte, at der skulle to gode karakterer til at neutralisere en dårlig, er det forståeligt, at Karl Otto havde det svært. I 1889 var der 657 elever, der bestod realeksamen eller præliminæreksamen, og privatisterne udgjorde med 326 således halvdelen, dog lidt mindre, når de 78 elever, der havde bestået pigeskoleeksamen medregnes.

I 1921 var der 2.639 elever, der bestod realeksamen, og 69, der bestod pigeskoleeksamen. 668 havde bestået almindelig forbredelseseksamen/præliminæreksamen ved skolerne, mens 504 havde aflagt eksamen ved eksamenskommissionen. Ved skolerne havde 66 fået udmærkelse, men ved eksamenskommissionen var der kun en, der opnåede dette. I 1921 er dimissor anført, og de skoler, der havde indstillet mange, var Københavns Kommunes Præliminærkurser, hvoraf der var fem. Privatistinstitutionen var således i hele den her behandlede periode en central del af realskolens udvikling.

Müllers beretninger om eksamen

I det første embedsår udformede Müller en beretning om de forhold ved de private og kommunale realskoler, som burde bringes til både lærernes og offentlighedens kundskab. Denne beretning og de efterfølgende fra 1888 og 1889 er optrykt i *Meddelelser* og omtales her, da de dels var inspektørens sammenfatning af egne og censorernes erfarin-

ger fra inspektion og eksamen, dels fordi de må have virket som et vigtigt retningsgivende påbud til lærerne. Alle nyansatte lærere burde efter inspektørens opfattelse gøres bekendt med indholdet af beretningerne. I alle tre beretninger indledte Müller med, at »der i Almindelighed spores en god Vilje og en prisværdig Bestræbelse hos det overvejende Flertal af Lærere til at faa det mest Mulige ud af Undervisningen.« Det gjaldt ikke mindst lærerne ved de små skoler, hvor der blev gjort en stor indsats. Desværre resulterede anstrengelserne ikke altid i en god undervisning, da lærerne især ved disse skoler ofte savnede erfaring. Det gjaldt især undervisningen i dansk, hvor det i alle tre beretninger blev fremhævet, at der blev opgivet for få sider til eksamen, og at der var mangler ved retskrivningen, grammatikken, syntaksen og oplæsningen. En censor havde f. eks. indberettet, at en klasse ikke opgav folkeviser til eksamen, selvom det var almindeligt accepteret, at kendskab til denne del af dansk litteratur var en del af den almindelige dannelse. Det var heller ikke godt, at en eksaminand troede, at Ludvig Holberg levede på Margrete 1.s tid. Müller opholdt sig i forbindelse med undervisningen i fremmedsprogene ved, at det gjaldt om at kunne oversætte til et velformet dansk. Det var derfor vigtigt, at lærerne i henholdsvis dansk og i fremmedsprogene havde et nært samarbejde netop for at vogte modersmålets renhed.

Tekstboks 19. Danske stilemner til almindelig forberedelseseksamen, realeksamen og pigeskoleeksamen.[37]

Sommeren 1885
Om de for Menneskene vigtigste Havdyr og den Nytte, der drages af dem

Sommer 1890
Hvilket Land jeg helst vilde se, og hvorfor

Sommer 1895
Øresund, dets Kyster og dets Historie

Sommer 1900
Fremsæt en Plan for en Ferierejse i Danmark, og gør Rede for, af hvilke Grunde den valgte Route er foretrukken

Sommeren 1905
Japan og Japaneserne

Sommer 1910
Hvilken Betydning har det for Danmark, at det ligger ved Havet? (almindelig forberedelseseksamen)
Fortæl om de vigtigste Stoffer, som Mennesket benytter til at frembringe Varme (realeksamen og pigeskoleeksamen)

Sommeren 1915
Fortæl om de Ulykker, en Krig kan medføre for et Land

Sommer 1920
Gengiv Hovedindholdet af et af de Digterværker, du opgiver til Eksamen

I historieundervisningen drejede det sig især om to ting, nemlig fortællingen og årstallene. Den grundtvigsk orienterede inspektør lagde meget vægt på en levende fremstilling af fortidens begivenheder, men der var desværre mange lærere, der ikke var i stand til at fængsle elevernes opmærksomhed i timerne. Desuden »naar det tillige viser sig Usikkerhed og Famlen i Aarstallene, turde det maaske væsentlig hidrøre fra en Sky for tørt Pligtarbejde, der synes i en voxende Grad at karakterisere vor Tids Ungdom.« Skolebestyrer Emil Slomann fra Slomanns Latin- og Realskole i København havde netop da behandlet denne problemstilling i *Vor Ungdom*, hvori han efterlyste liv i historieundervisningen i den højere skoles mellem- og underklasser. Hans påstand var: »Levende, vækkende skal Historieundervisningen være. Det er Lærerens Opgave at gjøre den dertil. Det er Skolebøgernes Opgave at støtte dette Arbejde. Men Erkendelsen heraf er ikke trængt igennem; derfor er der ikke det Samarbejde fra alle Sider, som udfordres for at løse Opgaven.«[36] Slomann mente, at undervisningen i for høj grad var rettet mod den mand, som barnet engang skulle blive, ikke mod det barn, der faktisk burde være undervisningens omdrejningspunkt. Derfor kom indlæring af det faktuelle stof til at dominere, fordi det var det, der blev målt til eksamen. Kundskabsskolen skulle efter Slomanns opfattelse i stedet gøres til en opdragelsesskole.

I geografi kneb det meget med elevernes kendskab til den matematiske side af faget. I bekendtgørelsen for undervisningen var kravet, at eleverne »skulde prøves i de uundværligste Sætninger af den matematiske Geografi«, men skolerne købte ofte de mest kortfattede lærebøger, hvor denne side af geografien ikke var tilstrækkeligt behandlet. Derfor var mange elever ude af stand til at forklare de fænomener, der betingede jordklodens stilling i forhold til de øvrige himmellegemer.

Hvad angik naturhistorie, bar undervisningen på nogle skoler præg af, at den naturhistoriske samling ikke var fyldestgørende, og i forbindelse med eksamen var eleven derfor henvist til lærebogens tekst, som ofte blev gengivet ordret. En censor bemærkede, at det at »ramse Bogen op« ofte blev kritiseret af lærerne, men selv så han ikke noget galt i denne fremgangsmåde. Hvis lærebogen var velskrevet, kunne det påvirke elevens sprog i positiv retning. »Og hvad er Elevens saa højt priste 'egne Ord' ofte andet end Udtryk de have opsnappet af deres Omgivelsers hyppigt meget uheldige og mangelfulde Sprog eller af alskens andre Bøger.« Realundervisningens sproglige disciplinerende opgave blev opfattet som noget centralt.

Undervisningen i matematik og geometri var i vid udstrækning tilfredsstilende, mens lærerne i naturlære ofte manglede de nødvendige kundskaber. Gymnastikundervisningen foregik på forskellige niveauer ved henholdsvis store og små skoler, og en af måderne, denne undervisning kunne blive bedre på, var et samarbejde mellem skole og hjem. Det stod efter inspektørens opfattelse sløjt til med orden med de skriftlige arbejder. Ved alt for mange skoler var denne side af skolearbejdet overladt til den enkelte elevs forgodtbefindende. Orden i de skriftlige arbejder måtte »være et naturligt og selvfølgeligt Udslag af den Omhu, hvormed Skolen paa ethvert Punkt og til enhver Tid overtager Elevens Tarv.« Inspektøren understregede, at lærergerningen i høj grad var en personlig gerning, altså et kald, og at læreren måtte optræde som gode forbilleder for eleverne.

Sammenfattende gav Müller udtryk for, at en skoles kvalitet ikke kun kan dokumenteres med et højt karakterniveau, men den måde hvorpå disse karakterer blev til. Hvad var det for spørgsmål, læreren som eksaminator stillede til eksamen? Det var hans indtryk, at mange spørgsmål var for lette, og der heri lå en fare for en devaluering af almin-

delig forberedelseseksamen og en mistænkeliggørelse af intentionen med at oprette de mange realskoler. Det ville være uheldigt, om denne opfattelse skulle brede sig, for, som en censor indberettede, så havde indførelsen af almindelig forberedelseseksamen ved selve skolen fået en del unge mennesker landet over til at arbejde hen imod et bestemt mål, og resultatet var, at undervisningen: »bærer god Frugt og sprede solid Kundskab og Dannelse ned gennem Samfundets brede Ryg.«[38]

P.T. Foldberg havde skoleembedseksamen i matematik og fysik, og han blev i 1889 midlertidig medhjælper for undervisningsinspektøren i de matematisk-naturvidenskabelige fag, fra 1898 fast medhjælper. I en hyldestartikel i Den danske Realskole i anledning af Foldbergs 25 års jubilæum i Undervisningsinspektionen blev han kaldt: tilsynsmanden, lærervennen, tilskudskonsulenten, medarbejder ved Statens Lærerhøjskole og lærebogsforfatter. Realskolens lærere indsamlede i denne anledning et beløb, der skulle bekoste dette portrætmaleri (foto efter maleri, Det Kongelige Bibliotek).

Den citerede censor havde blik for, at netop realskolen bidrog til samfundets modernisering, fordi langt flere end den elite, der via den lærde skole hidtil havde udgjort landets ekspertise, nu kunne indgå i immateriel virksomhed. Dermed tilgodeså realskolen et demokratisk og til dels industrialiseret samfunds behov. I 1888 tog 444 studentereksamen, og fra 1883 til 1893 voksende antallet af unge, der hvert år tog realeksamen, fra 396 til 1.119. Müller kunne da heller ikke dy sig for i slutningen af beretningen for året 1887 at citere Danmarks store ikon på folkeoplysningsområdet, N.F.S. Grundtvig: »Folkedannelsen vil snart udarte til overfladisk Politur, naar ikke Lærdommen holder den i Ave.« Brugen af Grundtvig-citatet var formodentlig et udtryk for den opfattelse, at realskolen dannede en bro mellem det akademiske og det folkelige.

1903-reformen og realskolen

Lovgivningsprocessen frem mod Rigsdagens vedtagelse af almenskoleloven af 24. april 1903 havde været en stor udfordring for realskolens folk (se dette værks kapitel 5). De nye eksamenskrav skulle konstrueres sådan, at mellemskoleeksamen skulle gøre det muligt for eleven at søge optagelse i 1. G. Selvom loven omtalte den lærde skoles øverste tre klasser som den højere almenskole, blev det snart almindeligt at tale om gymnasiet. Realklassen, derimod, skulle ækvivalere almindelige forberedelseseksamen og dermed være adgangsgivende til de samme uddannelser som denne. Kun tandlægestudiet krævede som universitetet studentereksamen.

I begyndelsen af 1904 nedsatte kultusminister J.C. Christensen, der var den politiske hovedarkitekt bag almenskoleloven, et udvalg, der skulle fastlægge indholdet af undervisningen i mellemskolen. Udvalget bestod af politikere, embedsmænd fra ministeriet, repræsentanter for gymnasierne og pigeskolerne samt naturligvis fra den gamle realskole. Endelig havde Undervisningsinspektionen for Realskolerne, P.T. Foldberg og Fr. Rønning sæde i udvalget.[39]

Den 30. maj 1904 blev anordningen om undervisningen i mellemskolen offentliggjort, og blev flittigt kommenteret. Albert Dahl, der var redaktør af *Den danske Real-*

Frederik Wilhelm Valdemar Rønning var student fra Odense Katedralskole i 1870 og tog i 1875 magisterkonferens i nordisk filologi. Han blev dr.phil. på en afhandling om Boewulfskvadet. I 1898 blev han udnævnt til N.V. Müllers efterfølger som undervisningsinspektør for realskolerne (foto, Det Kongelige Bibliotek).

skole, skrev 1. november 1904 en artikel i bladet, hvor han prøvede at se anordningens krav fra børnenes perspektiv. Religion blev ikke længere knyttet til en bestemt lærebog, og der skulle være rum for forskellige retningers opfattelser. I mundtlig dansk skulle eleverne ved undervisningens afslutning være i stand til, at »fremstille i Tale et dem bekendt, simpelt Stof let og klart, i god Orden og i rent Sprog.«[40] I de fremmede sprog blev der åbnet for nye metoder, der sikkert var inspireret af sprogforskeren Otto Jespersens sprogindlæringsteori. Her fik det talte sprog en mere central funktion, også som indgang til grammatikundervisningen.

I historie drejede det sig om at sætte fortællingen i centrum, ikke indlæring af fakta. Kravene til naturhistorie var ikke specificerede, men der blev lagt op til, at den enkelte lærer skulle prøve sig frem. Kemi var et nyt fag, og spørgsmålet var her, om skolerne overhovedet havde lærere, der kunne undervise i faget og gøre det, så børn kunne forstå det. Naturlæren, dvs. fysik, havde fået forholdsvis mange timer, og Dahls bekymring var, om faget kunne holdes på elevernes niveau, og han var glad for, at det eksplicit blev fremhævet, at der ikke krævedes nogen matematiske begrundelser. I regning blev hovedregning indført, og det var Dahls håb, at denne disciplin kunne gøre regneundervisningen »jævn og fattelig«. Matema-

Tabel 10. Antal dimittender 1908-1921.[44]

År	**Almindelig forberedelseseksamen 1908-21**		**Realeksamen 1908-21**		**Mellemskoleeksamen 1907-21**		**Højere pigeskoleeksamen 1909-21**
	Drenge	Piger	Drenge	Piger	Drenge	Piger	
1905-10	1145	687	1364	742	-	-	92
1910-14	2373	1017	5746	3992	2343	1478	616
1915-19	2673	1173	6508	5286	11897	8241	534
1920-24	1419	726	2811	2367	5101	3829	149
1908-21	**1.1213**		**2.8816**		**3.2889**		**1.391**

THE RAILWAY-STATION. (ðə rēˡlwēˡ-stēˡʃən.)

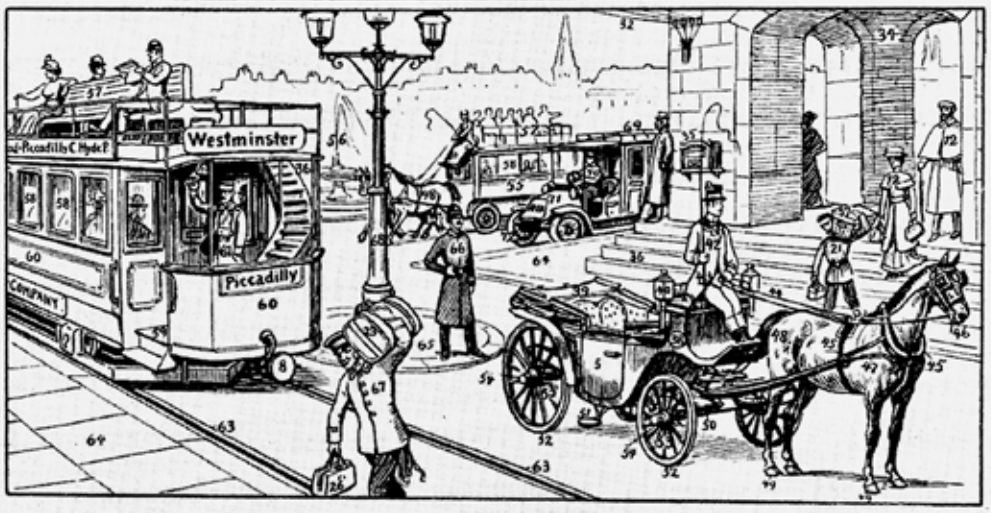

1. The train.
2. The engine.
3. A railway-carriage.
4. A compartment, a carriage.
5. The door.
6. The window.
7. The seats.
8. The buffers.
9. The guard.
10. The platform.
11. The station-master.
12. A traveller, a passenger.
13. A cyclist.
14. A bicycle.
15. A ticket.
16. The ticket-collector.
17. The newspaper-boy.
18. A paper.
19. The booking-office.
20. The luggage-office.
21. The porter.
22. The luggage-ticket (a label).
23. A box; a trunk.
24. A rug.
25. A hat-box.
26. A bag.
27. A clock.
28. An electric lamp, an arc-lamp.
29. The glass roof.
30. Smoke.
31. Steam.
32. Telegraph-wire.
33. The time-table board.
34. The entrance-hall.
35. A letter-box.
36. The steps.
37. A basket-box.
38. A cab; a carriage.
39. The hood.
40. The lamp.
41. The driver's box.
42. The cabman; the coachman.
43. A whip.
44. The reins.
45. The harness.
46. The bit.
47. A shaft. (For two horses; a pole).
48. The horse.
49. A horse-shoe.
50. The springs.
51. The carriage-step.
52. A wheel.
53. The spokes.
54. The axle.
55. The omnibus, a bus.
56. A fountain.
57. The outside, »outside«.
58. The inside, »inside«.
59. The back (the conductor's) platform.
60. A tram, a tram-car, a tramway-car.
61. The conductor.
62. The bell.
63. The rails.
64. The pavement. (American: side-walk).
65. The refuge, the island,
66. The policeman.
67. A hotel-porter.
68. A lamp-post.
69. A motor-car.
70. The chauffeur.
71. The motor-engine.
72. A pneumatic tyre.

1. ðə trēˡn.
2. ði endʒin.
3. ə rēˡlwēˡ-kāridʒ.
4. ə kəmˈpâᵊtmənt, ə kāridʒ.
5. ðə dōᵊ.
6. ðə windōᵘ.
7. ðə sijts.
8. ðə bafəz.
9. ðə gâᵊd.
10. ðə plātfōᵊm.
11. ðə stēˡʃən-mâstə.
12. ə trāvələ, ə pâsindʒə.
13. ə saiklist.
14. ə baisikl.
15. ə tikit.
16. ðə tikit-kəˈlektə.
17. ðə njūwspēˡpə-boi.
18. ə pēˡpə.
19. ðə bukiŋ-ofis.
20. ðə lʌgidʒ-ofis.
21. ðə pōᵊtə.
22. ðə lʌgidʒ-tikit (ə lēˡbl).
23. ə boks; ə traŋk.
24. ə rʌg.
25. ə hât-boks.
26. ə bʌg.
27. ə klok.
28. ən iˈlektrik lʌmp, ən âᵊk-lʌmp.
29. ðə glâs rūwf.
30. smōᵘk.
31. stijm.
32. teləgräf-waiə.
33. ðə taim-tēˡbl bōᵊd.
34. ði entrəns-hōl.
35. ə letə-boks.
36. ðə steps.
37. ə bâskit-boks.
38. ə kʌb; ə kāridʒ.
39. ðə hūwd.
40. ðə lʌmp.
41. ðə draivəz boks.
42. ðə kâbmən; ðə kōᵘtʃmən.
43. ə (h)wip.
44. ðə rēˡnz.
45. ðə hâᵊnis.
46. ðə bit.
47. ə ʃâft. (fɔ tūw hoᵊsiz: ə pōᵘl).
48. ðə hōᵊs.
49. ə hōᵊs-ʃūw.
50. ðə spriŋz.
51. ðə kāridʒ-steps.
52. ə (h)wījl.
53. ðə spōᵘks.
54. ði âksl.
55. ði omnibəs, ə bʌs.
56. ə fauntin.
57. ði ˈautˈsaid, »ˈautˈsaid«.
58. ði ˈinˈsaid, »ˈinˈsaid«.
59. ðə bâk (ðə kənˈdʌktəz) plātfōᵊm.
60. ə trām, ə trām-kâᵊ, ə trāmwēˡ-kâᵊ.
61. ðə kənˈdʌktə.
62. ðə bel.
63. ðə rēˡlz.
64. ðə pēˡvmənt, (ə merikən: said-wōk.)
65. ðə refjudʒ, ði ailənd.
66. ðə pəˈlijsmən.
67. ə hōᵘtəl-pōᵊtə.
68. ə lʌmp-pōᵘst.
69. ə mōᵘtə-kâᵊ.
70. ðə ʃōfə.
71. ðə mōᵘtər-endʒin.
72. ə njuˈmâtik taiə.

◂ Sprogtilegnelse var omkring 1900 ved at ændre sig med mere vægt på taleøvelser. Læremidlerne måtte følge med og et af eksemplerne er denne engelskbog fra 1909. Engelsk var siden 1864 blevet stadig mere populært i forhold til tysk (Thora Goldschmidt: Engelske Billedgloser, 1909).

tik var efter Dahls opfattelse skolens vanskeligste fag. Men bekendtgørelsen havde på behørig vis taget højde herfor: »Det matematiske Pensum er saa begrænset, at det med Lethed maa kunne gennemgaas og indøves paa Skolen.« Altså ikke noget hjemmearbejde i dette fag.

Dahl sluttede sin gennemgang med et opråb: »Thi vel er det sandt, at Mellemskolens Børn skal have Tid til at gaa i Heldagsskole og Tid til at forberede sig til Skolen – men det bør raabes ud, saa det kan høres, at de også skal have Tid til at være Børn.«[41] Over for dette synspunkt stod ønsket om at gøre mellemskoleeksamen til en afsluttende prøve, som uden optagelsesprøve kunne give adgang til gymnasiet. Men i almenskoleloven hed det: »Mellemskoleeksamen giver Adgang til Gymnasiet. Ved Optagelse af Elever fra kommunale eller private Mellemskoler, kan forlanges en Optagelsesprøve.« Hvis mellemskoleeksamen fik karakter af afsluttende prøve, ville realklassen måske miste sin naturlige forbindelse til mellemskolen og blive opfattet som overflødig. Dette scenarium var for mange realskolefolk et skræmmebillede. De to parter kunne derfor hæfte sig ved hver deres fortrukne formulering, altså enten årsprøve eller eksamen. Diskussionen om realskolen skulle være en børneskole eller en ungdomsskole blev et tilbagevendende tema i debatten.[42]

I 1905 barslede det nedsatte udvalg, som skulle udforme indholdet af undervisningen i realklassen. *Den danske Realskole* offentliggjorde resultatet, der omfattede mellemskolens fagkreds bort set fra kemi, gymnastik, sløjd og sang. Udvalget udtalte, at den nye realeksamen ikke »burde være ringere af Omfang og Indhold end den almindelige Forberedelseseksamen.« Ja, måske kunne den blive bedre, da ikke alt gennemgået stof skulle opgives til eksamen. Dermed kunne der spares på en tidkrævende repetition, og tiden kunne bruges til at udvide kundskabsfeltet. Ved pigeskoleeksamen og almindelig forberedelseseksamen blev det fra ministeriets side besluttet, hvilken del af læsepensum i historie der skulle prøves til eksamen. Udvalget havde desuden ønsket, at nogle fag kunne udgå til eksamen, men denne del af konstruktionen blev ikke gennemført.[43]

Den nye eksamensordning 1920

Den gældende eksamensordning fra 1887 blev revideret i 1920 og erstattet af en eksamensbekendtgørelse, som indledningsvis slog fast, at der skulle afholdes eksamen eller fremlæggelsesprøve i alle fag, dog kunne to fag udgå i forbindelse med mellemskoleeksamen.[45] Når en elev var blevet oprykket i 4. M, realklasse eller øverste pigeskoleklasse, kunne skolen ikke mod forældres eller værgers ønske nægte dem at gå til eksamen. Denne generelle regel blev dog modificeret på to områder, nemlig kunne skolen for det første tilføje en erklæring om, at opflytningen var sket på prøve i to måneder. For det andet kunne skolelederen, hvis uforudsete forhold skulle indtræffe, ledsage indstillingen til eksamen med en bemærkning herom, og herefter var det ministeriet, der skulle afgøre, om eleven kunne gå til eksamen.

Regelsættet i forbindelse med skriftlig eksamen var meget detaljeret. I paragraf 11b hed det bl.a.: »Eksaminanderne anbringes i Lokalerne efter følgende Regler: Alle de i et Lokale samlede Eksaminander bør sidde saa langt fra hverandre, at to Eksaminander ikke kan naa hinanden ved samtidig at udstrække Armene.« I hvert eksamenslokale skulle der ud over skolens egne lærere være fremmede tilsynsførende, og elevernes lærere i det pågældende fag måtte ikke opholde sig i lokalet. Efter eksamen skulle opgaverne sendes til censorerne, og i tilfælde af uenighed om karakteren var der lejlighed til forhandling mellem censor og lærer.

Angående den mundtlige eksamen blev det indledningsvis fastslået, at den var offentlig. Censor måtte ikke blande sig i eksaminationen, men kunne dog gennem eksaminator stille enkelte spørgsmål. Karakterskalaen omfattede ti karakterer fra ug til g- og havde hver sin talværdi, f.eks. svarede ug til 8 og g- til 4,32. Karaktererne skulle indskrives i et eksamensbevis, som var udformet af ministeriet, og forsynes med skolens segl samt underskrives af skolens leder. Ud over eksamensbeviset fik eleven efter bestået eksamen et vidnesbyrd om elevens fortin og mangler med hensyn til evner, flid og opførsel. »Der bør dog«, hed det i paragraf 25, »vises den største Varsomhed med hensyn til Vidnedsbyrdets Indhold; der maa saaledes ikke omtales eller hentydes til bestemt begaaede Forseelser, og der maa ikke fældes almindelige moralsk nedsættende Domme om Elevens Karakter.«

Karakter og meddelelser til hjemmene

I forbindelse med almenskoleloven blev der indført årskarakter, der skulle modvirke de tilfældigheder, der kunne opstå ved mundtlig eksamen. Denne sag havde været debatteret i årevis, og professor K. Kroman havde i 1886 udtalt, at eleverne burde have en årlig modenhedskarakter, som skulle vægtes lige så meget som censors karakter til eksamen. Begrundelsen herfor var, at læreren jo kendte eleven fra den daglige undervisning, mens censor var henvist til at vurdere en præstation uden for undervisningen. Dermed kunne årskarakteren medvirke til, at det blev modenhed frem for paratviden, der blev det afgørende for eksamensresultatet. Imidlertid kunne svage lærere føle sig fristet til at give for høje årskarakterer, men her ville eksamenskarakteren kunne virke som et korrigerende element. I forbindelse med almenskoleloven blev karaktersystemet ændret, sådan at den Ørstedske skala fra 1871 blev grundlæggende modificeret.[46] Der havde været rettet megen kritik mod de meget minutiøse opdelinger af skalaen, f.eks. kunne der gives mådelig og mådelig +, slet + og slet, der var den laveste karakter med talværdien -23. I første omgang blev der i 1906 opstillet en karakterskala 8, 6, 4, 2, 0. Efter nogle erfaringer med denne skala blev den i 1911 ændret, sådan at 8 bortfaldt og i stedet blev 5 og 3 indført. 0 blev defineret som faldkarakter. Begrundelsen for at fjerne 8 var, som Rønning gav udtryk for i *Den danske Realskole*, »en mindre korrekt Omgang med dens Bestemmelse«, altså inflation. Men heller ikke den nye karakterskala fungerede uden kritik, og mange argumenterede for en mere forenklet skala.[47]

Endnu i slutningen af den her behandlede periode, var det almindeligt at give daglige karakterer. I 1916 skete det ved 90 mellem- og realskoler. De daglige karakterer blev hver uge meddelt hjemmet. De daglige karakterer blev kritiseret af flere grunde, især blev det fremhævet, at denne procedure tilhørte en svunden tid, hvor undervisningen overvejende bestod i overhøring af enkelte elever. Siden 1890'erne var klasseundervisningen blevet almindelig, og det var derfor vanskeligt for læreren dels at få et præcist nok indtryk af den enkelte elevs præstation, dels at få tid til det ganske omfattende registreringsarbejde. Ifølge Rønning var det forældrene, der ønskede at fastholde de daglige karakterer, som efter hans opfattelse ikke let kunne forenes med en god undervisningsform. Ikke alle ugentlige karakterbøger indeholdt fagstandpunkter, men i stedet oplysninger om opførsel, flid, opmærksomhed og orden. 40 skoler anvendte månedlige meddelelser til hjemmet, og andre igen et skriftligt vidnesbyrd kvartalsvis. Det var ikke så underligt, at mange karikaturtegninger forestillede en nervøs dreng præsentere sin karakterbog for den strenge fader.

I 1920 blev der imidlertid udformet et nyt regelsæt om frekvensen for karaktergivning. Heri hed det: »Den daglige Karaktergivning for de mundtlige Præstationer er ikke tilladt, hverken i officiel Form eller i Form af Meddelelse til Eleverne om privat givne Karakterer.« Dog kunne der stadig gives karakterer for de enkelte præstationer i skriftlige besvarelser, f.eks. dansk stil. I samme cirkulære blev det pointeret, at der i mellemskolen, realklassen og i pigeskoleklassen otte gange om året skulle gives meddelelser til hjemmet om elevernes standpunkt i hvert af de fag, hvori der blev givet årskarakter. Standpunkterne skulle indføres i en karakterbog, der skulle forevises og underskrives af forældre eller værger. Ud over standpunktskarakteren skulle der mindst tre gange om året knyttes en kommentar til karakteren om elevens anlæg i det pågældende fag. Desuden kunne der, når forholdene gjorde det ønskeligt, gives hjemmene meddelelser om elevernes arbejde, opførsel og øvrige forhold. Disse meddelelser kunne indføres i en særlig meddelelsesbog eller i karakterbogen. Disse bestemmelser, der ophøjede en efterhånden almindelig praksis til en generel bestemmelse, var gældende indtil 1938.[48]

En karakterbog med anmærkninger eller ringere standpunkter har sikkert ofte resulteret i korporlig afstraffelse, ligesom legemlig revselse var et almindeligt disciplinerings-

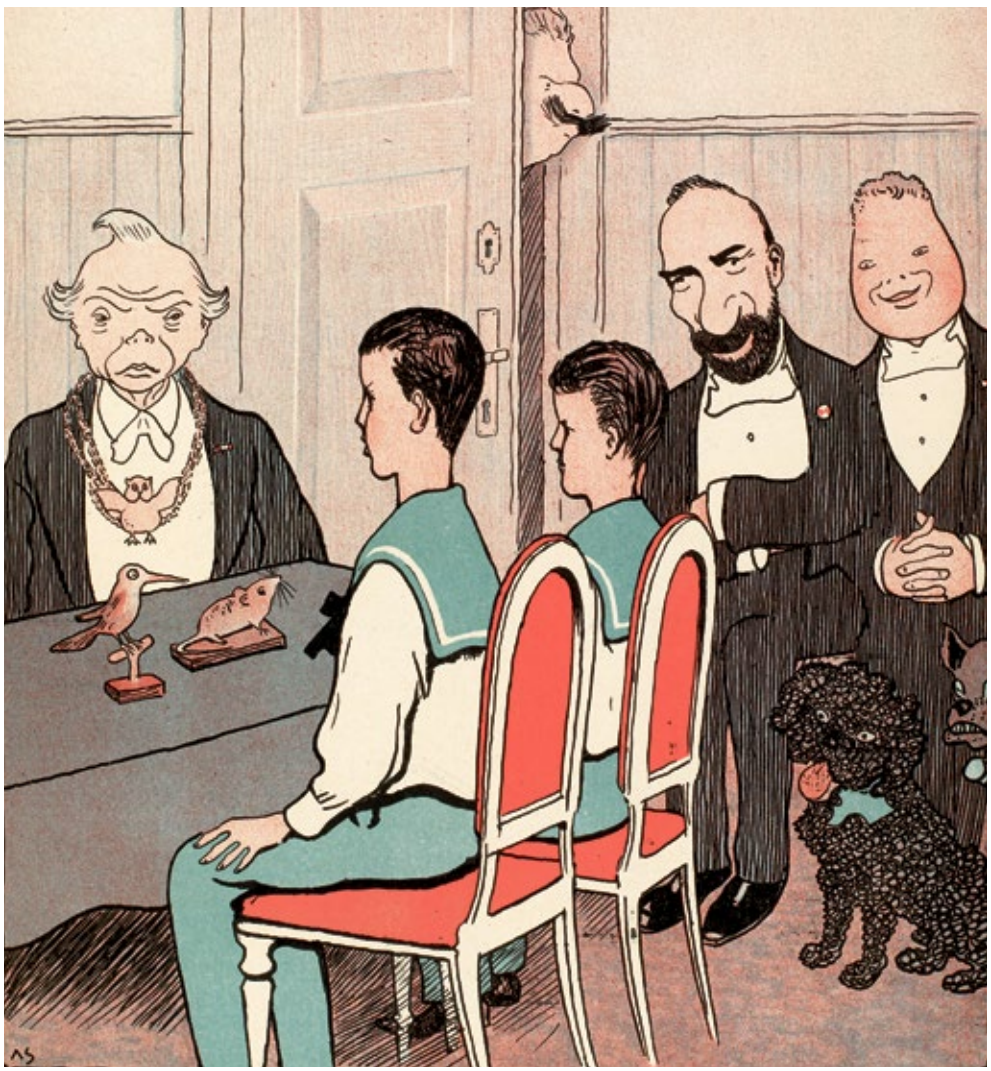

Prinserne Aage og Axel var til præliminæreksamen i 1903, hvilket gav anledning til denne satiriske tegning i Klods Hans. De to herrer til højre er konseilspræsident J.H. Deuntzer og kultusminister J.C. Christensen. Prins Aage valgte en militær karriere og blev i 1923 optaget i den franske Fremmedlegion (tegning Alfred Schmidt, Klods Hans 1903).

middel i skolen. I Rønnings beretning fra 1916 synes der dog at være tegn på, at en mildere form for ordenshåndhævelse var på vej. En af disse former var eftersidning, samtale med bestyreren eller belønninger til den gode elev i form af stjerner og flag, som kunne klistres ind i diverse besvarelser. Traditionen med at give eleverne plads i klasselokalet efter deres standpunkt var i begyndelsen af 1900-tallet på retur og erstattet af en alfabetisk bestemt eller selvvalgt plads. Duksesystemet synes også at have været almindeligt, lige som eleverne på skift kunne få ansvaret for at rydde op o.lign. Idealet var tydeligvis at erstatte den ydre og mere håndfaste disciplin med en selvvalgt indre disciplin.[49]

5. Afslutning

Realundervisningen i Danmark indtil 1923 havde forskellige institutionsrammer. Udgangspunktet var de private borgerdydskoler i København og de små private realskoler i provinsen. Eksperimenterne med realundervisning ved Sorø Akademi udviklede en model, der kunne danne grundlag for indførelsen af realundervisning ved de lærde skoler i 1855, efter det mislykkede forsøg på at etablere en statslig, videnskabelig realskole i Århus. Indførelsen af almindelig forberedelseseksamen i 1838 gjorde det muligt for privatister at aflægge eksamen ved universitetet. Realeksamen havde to hovedfunktioner, nemlig for det første at uddanne unge til nye offentlige funktioner i et moderne samfund og for det andet til nye funktioner i et industripræget erhvervsliv.

Realuddannelsen kunne afsluttes på flere niveauer, men en afsluttende eksamen kunne enten tages som femtenårig (realeksamen af lavere grad 1859-81 og mellemskoleeksamen fra 1904) eller som sekstenårig (realeksamen af højere grad, præliminæreksamen). Denne fleksibilitet var en del af realuddannelsens styrke.

Realuddannelsen var en betydningsfuld ungdomsuddannelse, der gav den enkelte bedre kvalifikationer bl.a. i sprogene og naturlære end folkeskolen og kunne gøre det på et relativt højt niveau i forhold til den lærde skole, der måtte bruge mange kræfter på arbejdet med de klassiske sprog. De mange, der tog realeksamen, eller hvad der svarede hertil, kunne bidrage til det danske samfunds udvikling og styrke det lille, truede land både erhvervsmæssigt og kulturelt. Realundervisningen bidrog ud over de nyttige kundskaber, som realisterne tilegnede sig, til den enkeltes almendannelse og til loyalt at medvirke til udviklingen det danske samfund. Loyaliteten var bl.a. et resultat af den disciplinering, som pædagogik, pensum og eksamen var udtryk for. Derfor var det ikke nok at prøve elevens kundskabsniveau, men også deres modenhed, der bl.a. omfattede en grundtvigsk præget nationalforståelse.

Noter

1. K. Isenbecker og J. Vindekilde 1987.
2. J. Hatting 1986 s. 65
3. J. Helms 1887 s. 14. Som bilag til bogen er gengivet rektor Krarups kladder til testimonier på latin anført i facsimile, bl.a. den senere konseilspræsident C. C. Hall.
4. J. Helms 1887 s. 83-84.

5. C. Funch 1845 s.10-11.
6. C. Funch 1845 s. 18-31
7. Medd. LS 1849-56 s. 138 og 163
8. C. Funch: Den videnskabelige Realskole i Aarhus, s. 37
9. S. Ousager 1991 s. 58.
10. Medd. LS 1849-56 s. 147.
11. Medd. LS 1849-56 s. 163
12. Medd. LS 1849-56 s. 163
13. Medd. LS 1849-56 s. 164
14. Medd. LS 1849-56 s. 180ff.
15. Medd. LS 1849-56 s. 200
16. Medd. LS 1849-56 s. 178. F. Rønning 1916, s. 5
17. Medd. LS 1849-56 s. 199f.
18. Kjøbenhavns Universitets Aarbog for 1837-45. Aarbog for Kjøbenhavns Universitet og de øvrige Højere Undervisningsanstalter 1846-47. Supplement til Kjøbenhavns Universitets Aarbøger for 1848. Medd. LS 1849-56 - 1902/03. Medd. HA 1903/04 - 1906/07
19. Medd. LS 1857-78 s. 26f.
20. Medd. LS 1857-78 s. 26f. V. Skovgaard-Petersen 1976 s. 65f.
21. Medd. LS 1857-78 s. 28
22. Indbydelse til de offentlige Examina i Aarhus Cathedralskole i Juni og Juli 1859 s. 4-12
23. Medd. LS 1879-81 s. 107-11.
24. Medd. LS 1879-81 s. 111f.
25. Medd. LS 1879-81 s. 177.
26. Medd. LS 1882-83 s. 3
27. Medd. LS 1882-83 s. 6f.
28. Medd. LS 1882-83 s. 7f.
29. Medd. LS 1885 s. 494. Reglerne for afvikling af skriftlig eksamen blev i en rundskrivelse af 7. marts 1889 yderligere præciseret, se Medd. LS 1888-89 s. 26f.
30. Medd. LS 1887 s. 1f. I udvalget deltog også medlemmer af den lærde skoles undervisningsinspektion, Edvard Holm og Vilhelm Thomsen, rektor ved Metropolitanskolen, V.A. Bloch, bestyrer ved Borgerdydskolen på Christianshavn Johannes Helms samt lærer ved Søværnets Skole, H. Crone.
31. Medd. LS 1888/89 s. 492f.
32. RA. Undervisningsinspektionen for Mellem- og Realskolerne. Kopibog: indberetninger 1895-96.
33. RA. Undervisningsinspektionen for Mellem- og Realskolerne. Kopibog: indberetninger 1895-96.
34. Medd. LS 1882/83 - 1917/18.
35. RA. Undervisningsinspektionen for Mellem- og Realskolerne. Kopibog: indberetninger 1895-96
36. E. Sloman 1884.
37. Medd. LS 1884, 1889-90, 1894-95, 1899-1900, Medd. HA 1904-05, 1909-10, 1914-15 og 1919-20. 1885-1905 almindelig forberedelseseksamen. Fra 1911 er der ens stilemner for almindelig forberedelseseksamen, realeksamen og pigeskoleeksamen.
38. Medd. LS hhv. 1887 s. 539-45, 1888 s. 500-06 og 1889 beretningen er medtaget i forlængelse heraf s. 506-08.
39. DdR 1904 s. 11.
40. DdR 1904 s. 235ff.
41. DdR 1904 s. 235-41
42. DdR 1905 s. 89f.

43. DdR 1905 s. 59ff.
44. Statistisk Årbog 1914, 1917 og 1924. Tal for mellemskoleeksamen haves først fra 1914.
45. Medd. LS 1919-20 s. 141ff. Bek. 3. maj 1920.
46. V. Skovgaard-Petersen 1995.
47. F. Rønning 1916 s. 19. K. Kroman 1886 s. 243f. DdR 1912 s. 101f.
48. Cirk. 5. jan. 1920. Medd. HA 1919/20 s. 118.
49. F. Rønning 1916 s. 119ff.

12. Stigende tilstrømning og fortsat Ørsteds skala
– skoler, eksaminer, censur og karaktergivning 1923-63

ERIK NØRR

Real- og mellemskolernes storhedstid lå i perioden fra slutningen af 1920'erne og til begyndelsen af 1960'erne. Antallet af skoler, der havde ret til at afholde eksamen, var stærkt voksende. Tilsvarende voksede antallet af dimittender til højder, der i 1903 havde været helt utænkelige. I dette kapitel skal vi se på, hvordan kvaliteten af opgavekontrol, censur og bedømmelse blev fastholdt under den stigende tilstrømning til mellem- og realskolen.

1. Realskoler, præliminærskoler og kursus

Eksamensskolerne var i perioden fra almenskolelovens ikrafttræden i det tyvende århundredes første årti og frem til skoleloven af 1958 et temmelig facetteret begreb. Som nævnt ovenfor overlevede den gamle form for realeksamen fra tiden før almenskoleloven, som blev benævnt almindelig forberedelseseksamen eller præliminæreksamen. Almindelig forberedelseseksamen stammede tilbage fra 1881, men den havde fået nye bestemmelser i 1895. Det havde været meningen, at denne eksamensform efterhånden skulle uddø, men den viste sig af forskellige grunde livskraftig og eksisterede helt frem til begyndelsen af 1960'erne. Sidste gang der blev afholdt almindelig forberedelseseksamen var i 1962/63 med enkelte efternølere i 1964.

Der var flere årsager til, at denne eksamensform overlevede. For det første var almindelig forberedelseseksamen almindeligt anerkendt i offentligheden og i erhvervslivet. Det var den ældste realeksamen, og den blev af mange betragtet som vanskeligere end realeksamen efter 1903-ordningen, da eksamensstoffet omfattede hele skoleforløbet og ikke kun realklassens pensum. Der var også et vist snobberi forbundet hermed. Man sagde f.eks., at man gik i mellemskolen som et andet barn, men at man læste til præliminæreksamen som til en anden embedseksamen.[1] I en række sammenhænge blev almindelig forberedelseseksamen kaldt for de jævne folks studentereksamen.[2]

Hertil kom, at eksamensformen passede bedre for realskoler på landet og i stationsbyerne under opbygning. Det var lettere at oprette en ny skole med fire etårige realklasser i ét samlet forløb end med fire mellemskoleklasser og en realklasse med både mellemskoleeksamen og realeksamen. Man kan heller ikke se bort fra en vis inerti. Når en skole havde fået ret til at afholde almindelig forberedelseseksamen, så fortsatte man med det i en årrække. På den anden side var der også en række skoler, der skiftede til mellemskole- og realeksamen. Dette kunne ske i forbindelse med overgang fra privat til kommunalt regi, hvor det især efter 1937-loven blev lettere at indpasse eksamensskolen

M. Mørks Skole, Hillerød 1935. Udsnit af et meget stort gruppebillede af skolens elever. I 1935 havde skolen 435 elever. Skolens struktur bestod af en femårig forberedelsesskole, en fireårig mellemskole og en etårig realklasse. Efterhånden som børnetallet voksede, blev der oprettet parallelklasser på alle årgange, selvom der var op til 36 elever i hver klasse (foto, Marie Mørks Skole).

i den kommunale folkeskole, når den var en mellem- og realskole. På den anden side var dette ikke nogen betingelse, da der også var en del kommunale skoler, som havde eksamensret til almindelig forberedelseseksamen.

Tabel 11 og 12 viser fordelingen af skoler, der havde eksamensret til mellemskole-/realskoleeksamensniveau. Af de to tabeller fremgår det, at antallet af kommunale skoler med mellemskole- og realeksamen voksede meget i perioden 1926-61. Tallet steg stærkt, efter at mellemskolen ifølge skoleloven af 1937 var blevet en del af folkeskolen. I 1936 var der 131 skoler, i 1946 i alt 171 skoler og i 1956 283 skoler. Stigningen skete i den første periode især i landdistrikterne (stationsbyerne), i 1950'erne også i provinsbyerne. I 1950'erne voksede antallet af mellem- og realskoler meget bl.a. på grund af centraliseringen af skolevæsenet i henhold til skoleloven af 1937, som mange steder først blev gennemført i løbet af 1950'erne og endnu senere. En række steder førte samarbejdet mellem kommunerne til oprettelsen af nye mellem- og realskoler.[3] I perioden fra 1956 til 1961 skete der ligefrem en eksplosion i antallet af nye mellem- og realskoler på det kommunale område. Antallet blev i løbet af de fem år mere end fordoblet, nemlig fra 283 til

616. Antallet af private mellem- og realskoler voksede til gengæld ikke særligt meget: i 1936 var der 84 skoler, tyve år senere 93.

Præliminærskoler udgjorde i hele perioden langt færre i antal end mellem- og realskolerne. I forhold til lavpunktet lige efter almenskolelovens tilblivelse var der kommet nogle flere skoler, men stigningen fortsatte ikke: i 1926 var der 65 skoler, i 1936 71, og i både i 1946 og 1956 55 skoler. I 1950'erne steg antallet af præliminærskoler i landdistrikterne, men faldt i købstæderne. I Storkøbenhavn var der fra midten af 1930'erne slet ingen skoler med almindelig forberedelseseksamen.

Gymnasieskolerne er også medtaget i tabel 11, da de så godt som alle havde mellemskole- og realafdelinger. Det fremgår, at antallet af disse afdelinger ved gymnasierne var

Tabel 11. Antal realskoler (alle typer) 1926-61.[4]

Antal skoler		**1926**	**1931**	**1936**	**1941**	**1946**	**1951**	**1956**	**1961**
Mellem- og realskoler	Kommunale	108	117	131	155	171	209	283	616
	Private	79	88	84	82	88	91	93	99
Realskoler m. alm.	Kommunale	27	32	36	33	30	30	31	27
forberedelseseksamen	Private	38	37	35	35	25	24	24	17
Gymnasier	Statslige	34	34	34	35	35	35	36	39
	Kommunale	14	15	15	18	20	22	24	31
	Private	9*	9*	10*	12*	10*	12*	11*	14*
Samtlige skoler	Statslige	34	34	34	35	35	35	36	39
	Kommunale	149	164	182	206	221	261	338	674
	Private	126	134	129	129	123	127	128	130
	I alt	**309**	**332**	**345**	**370**	**379**	**423**	**502**	**843**

* *I tallene indgår enkelte skoler med højere pigeskoleeksamen (Ingrid Jespersens Skole, Marie Kruses Skole, N. Zahles Skole og Falkonergården samt i 1926 og 1931 desuden Nørre Gymnasium og J. Ingwersens og H. Ellbrechts Skole).*

Tabel 12. Realskolernes fordeling på by og land 1926-61.

Antal skoler		**1926**	**1931**	**1936**	**1941**	**1946**	**1951**	**1956**	**1961**
Mellem- og realskoler	Hovedstadsområdet	51	57	62	70	72	77	87	95
(kommunale)	Provinsbyerne	50	52	58	63	66	82	121	181
	Landdistrikter	7	8	11	22	33	50	75	340
Mellem- og realskoler	Hovedstadsområdet	8	7	7	5	7	11	12	13
(private)	Provinsbyerne	35	40	37	36	34	36	35	43
	Landdistrikter	36	41	40	41	47	44	46	43
Realskoler m. alm.	Hovedstadsområdet	-	-	-	-	-	-	-	-
forb.eksamen	Provinsbyer	15	15	17	14	12	8	5	3
(kommunale)	Landdistrikter	12	17	19	19	18	22	26	24
Realskoler m. alm.	Hovedstadsområdet	1	1	-	-	-	-	-	-
forb.eksamen	Provinsbyer	13	11	11	10	7	6	6	5
(private)	Landdistrikter	24	25	24	25	18	18	18	12

Tarm Realskole cirka 1930. Billedet er taget fra skolegården med fontænen i forgrunden. Skolen, der blev oprettet i 1887, havde allerede på dette tidspunkt en række tilbygninger, og senere, da skolen fik gymnasieafdeling, kom der endnu flere bygninger til (foto, Egvad Egnshistoriske Samling).

Boks 20. Jyske realskoler med eksamensret til almindelig forberedelseseksamen 1937 og deres status ti år senere.[5]

Præliminærskoler 1937	*Status 1947*
Allingåbro Private Realskole	M + R
Brabrand Kommunale Realskole	M + R
Børkop Private Realskole	Alm. F
Ebeltoft Kommunale Borger- og Realskole	Alm. F
Fredericia, Markholt-Olesens Realskole	M + R
Frederikshavn Kommunale Realskole	M + R
Give Kommunale Realskole	Alm. F
Gramby Borger- og Realskole	Alm. F
Grindsted Private Realskole	Alm. F
Gørding Kommunale Realskole	Alm. F
Hadsund Private Realskole	Alm. F (nu kommunal)
Hals Kommunale Realskole	Alm. F
Hobro Nordre Kommuneskole	M + R (Alm. F. sidste gang 1947)
Horsens Private Realskole	Alm. F
Hvidbjerg Private Realskole	Alm. F
Kolding Private Realskole	Alm. F
Løgumkloster Kommunale Realskole	Alm. F
Løjt Kirkeby Kommunale Realskole	Alm. F
Mariager Kommunale Realskole	Alm. F
Nibe Kommunale Realskole	Alm. F
Odder Private Realskole	M + R
Randers, Westrups Realskole	M + R (overtaget af C. la Cours Skole)
Randers Private Realskole	Alm. F
Ringkøbing Kommunale Borger- og Realskole	M + R
Roslev Kommunale Realskole	Alm. F

Forkortelser:
M = Mellemskoleeksamen
R = Realeksamen
Alm. F = Almindelig Forberedelseseksamen

langt færre end de »rene« realskoler, og at forskellen blev større i løbet af tiden. I den offentlige debat spillede sammenligningen mellem de to former for realskoler derimod en betydelig rolle. Enkelte af de københavnske kvindegymnasier havde i stedet for den sædvanlige mellem- og realskoleafdeling den særlige højere pigeskoleeksamen, men antallet af disse afdelinger var kun ganske få.

Boks 20 viser, hvilke jyske realskoler der havde eksamensret til almindelig forberedelseseksamen i 1937. Det fremgår tydeligt, hvor disse skoler lå. Langt de fleste af dem var placeret i stationsbyer et godt stykke vej fra konkurrenter inde i købstæderne. Det er disse landrealskoler, som bidrog til, at en del af eleverne fra landområderne fik adgang til eksamensskolen, selvom der stadig var steder, hvor der manglede realskoler. En anden type var private skoler i de større byer, hvor der var plads til konkurrenter både til gymnasiets realskoleafdeling og til den kommunale mellem- og realskole. Eksempler herpå er: Fredericia, Horsens, Kolding, Randers, Viborg og Århus. Men der var også lidt mindre købstæder, hvor det var den kommunale skole, der havde valgt at have præliminæreksamen frem for realeksamen. Dette var således tilfældet i Ebeltoft, Frederikshavn, Mariager, Nibe, Nykøbing Mors, Ringkøbing og Skanderborg.

Ryomgård Private Realskole	Alm. F
Rødding Kommunale Borger- og Realskole	Alm. F
Skanderborg Kommunale Realskole	Alm. F
Skjern Private Realskole	M + R (nu kommunal)
Struer Private Realskole	Nedlagt 1/8-1938 samtidig med oprettelsen af Struer Statsgymnasium, der i 1939 dimitterede til almindelig forberedelseseksamen, fra 1940 til realeksamen
Tarm Private Realskole, Vestjysk Kostskole	Gymnasium + M + R
Toftlund Kommunale Borger- og Realskole	Alm. F
Trustrup Private Realskole	Alm. F
Ulfborg Private Realskole	Alm. F
Vamdrup Private Realskole	Alm. F
Vejen Private Realskole	Alm. F
Viborg Private Realskole	Alm. F
Viby J. Kommunale Realskole	Alm. F
Vinderup Private Realskole	Alm. F
Ølgod Kommunale Realskole	Alm. F
Øster Vrå Private Realskole	Alm. F
Aaby Kommunale Realskole	M + R
Århus, Fru Laursens Realskole	Alm. F
Århus Private Realskole	M + R
Aars Kommunale Realskole	Alm. F

Skoler med almindelig forberedelseseksamen i 1947, men som ikke havde eksamensret i 1937:
Hornslet Private Realskole
Nørre Nebel Private Realskole
Silkeborg, Kornmod Private Realskole [var i 1937 et præliminærkursus, i 1947 både præliminærskole og kursus]
Vojens Borger- og Realskole

Den sidste skoledag i afgangsklassen i Odense Kommunale Pigerealskole maj 1956 (foto, Odense Stadsarkiv).

Ti år senere havde de fleste af skolerne stadig eksamensret til almindelig forberedelseseksamen, men der var cirka ti af de jyske præliminærskoler, som havde skiftet status til mellem- og realskoler. Nogle af disse var kommunale, andre private, men et par af disse var samtidig blevet overtaget af kommunen. En enkelt af skolerne, Vestjysk Kostskole i Tarm, var blevet gymnasium. Men der var ikke kun afgang, der var siden 1937 kommet fire nye præliminærskoler til. Den ene af disse, Kornmod private Realskole i Silkeborg, havde i 1937 været et præliminærkursus, men var nu både en præliminærskole og et kursus.

Endnu i 1950'erne oprettedes nye præliminærskoler. Blandt de senest tilkomne skoler med den gamle præliminæreksamen kan nævnes Ejby Folke- og Realskole og Hårby Folke- og Realskole på Fyn, Jels Folke- og Realskole (Haderslev Amt), Oxbøl Folke- og Realskole (Ribe Amt), Vester Vamdrup Kommunale Realskole (Vejle Amt), Vildbjerg Kommunale Folke- og Realskole (Ringkøbing Amt), Læsø Private Realskole og Solhverv Realskole i Vebbestrup (Nordjyllands Amt), som alle fik eksamensret i 1950'erne. Endnu efter at skoleloven af 1958 var vedtaget fik to skoler, nemlig Gauerslund Skole og Møldrup Kommuneskole, eksamensret til almindelig forberedelseseksamen, så man sige, at den gamle eksamensordning var levedygtig til det sidste.[6]

Ud over de egentlige realskoler med eksamensret var der et skiftende antal præliminærkursus og realkursus af forskellig art. Nogle af disse kurser var regulære undervisningsinstitutioner med fastansatte lærere. Disse kurser kunne få statsanerkendelse og modtage statstilskud, men måtte i så fald lade sig underkaste undervisningsinspektørens tilsyn. Ved bekendtgørelse af 30. september 1944 fik lærerne ved disse anerkendte kursus tilladelse til at eksaminere egne elever, når de gik til eksamen som privatister ved Eksamenskommissionen. Ligesom det allerede på et tidligere tidspunkt var muligt at

afholde eksaminerne (både de mundtlige og de skriftlige prøver) lokalt på kurserne.[7] Alle andre privatister skulle indstilles af dimissorer efter særlige regler.

I dette værks kapitel 6 er der nævnt mange eksempler på, at disse præliminærkursus ikke var særlig agtet af de egentlige realskoler, som kritiserede kurserne på grund af deres korte forløb. Især de toårige eller 2¼-årige kursus var man kritiske overfor. Her skal kun anføres et par eksempler på kritikken: Den kendte realskolemand Johannes Høirup skrev således følgende i samleværket *Undervisning og Opdragelse* (1948), efter han havde anerkendt kvaliteten af de faste præliminærskoler: »Noget ganske andet er den Tendens til at sætte et Par Præliminærklasser over den udelte Folkeskole i 14-Aars Alderen, som i de senere Aar anbefales af nogle Amtsskolekonsulenter og andre, der intet Kendskab har til Eksamensskolernes Undervisning og deres Eksamenskrav. En saadan Kursusundervisning bliver et uforsvarligt Terperi overfor Børn. Den kan kun benyttes overfor voksne, der giver sig af med at læse i en fremrykket Alder. Den vil blive en Niveausænkning for Undervisningen i de egentlige Realfag, navnlig Sprogene.«[8]

Tilsvarende indstilling til præliminærkursus findes der utallige eksempler på i *Den danske Realskole* gennem årene. Disse udsagn lader sig bedst sammenfatte ved hjælp af et citat fra en diskussion i Pædagogisk Selskab i januar 1953 om landsbyskolens adgang til eksamensskolen. Overlærer Lars Nielsen, Kerteminde, som på det tidspunkt var formand for Realskoleforeningen, erklærede, at realskolerne ikke havde noget at frygte for de toårige kursus, for det skal »være en meget ringe skole, som ikke er bedre end et kursus«.[9]

Problemet med de kortvarige kursus blev i nogen grad afhjulpet med bekendtgørelsen af 19. januar 1956, der gav mulighed for at knytte treårige præliminærkursus til folkeskolens eller en friskoles 7. skoleår, når disse havde sørget for en toårig forberedende undervisning (herom se kapitel 6). Den nye bestemmelse betød, at der straks blev opret-

Undervisningssituation fra Kornmod Private Realskole i Silkeborg. Skolen udviklede sig fra et præliminærkursus til en egentlig realskole (foto, Silkeborg Arkiv).

tet en lang række nye kursus. Julius Bomholt nævnte i et interview til *Dagens Nyheder*, at der i løbet af det første år efter udstedelsen af den nye bekendtgørelse var blevet oprettet 40 nye præliminærkursus.[10] Et andet udsagn herom kommer fra amtsskolekonsulenten for Randers Amt, Gotfred Petersen, der i sin skoleberetning for 1957 noterede, at der i Randers Amt ud over det eksisterende kursus i Ørsted var påbegyndt nye kursus i Voldby og i Kolind, og at flere andre steder var på vej.[11]

En række af præliminærkurserne og realkurserne var ikke døgnfluer, men et fast led i uddannelsessystemet. F.eks. indstillede følgende kurser både i 1937 og 1947 elever til Eksamenskommissionen for almindelig forberedelseseksamen: Baptisternes Eksamenskursus, Tølløse, Glamsbjerg Eksamenskursus, Høng Eksamenskursus, Læsø Realskole, Rønde Præliminærkursus, Solhvervs Præliminærkursus i Vebbestrup, Århus Eksamenskursus og en del andre. I modsætning til de egentlige præliminærskoler, som ikke fandtes i København, eksisterede der en række københavnske kursus. Blandt dem, der indstillede flest kandidater til eksamen i 1947, var Ahms Kursus, De forenede Præliminærkursus, Kjøbenhavns Undervisningsanstalt, Københavns Kommunes Præliminærkursus samt Købmagergades Kursus til Præliminæreksamen.

Realskoleområdet var således et bredt felt. Langt de fleste af skolerne var, som det fremgår af tabel 11 og 12, kommunale og private mellem- og realskoler samt i mindre omfang kommunale og private præliminærskoler med eksamensret og underlagt undervisningsinspektøren for mellem- og realskolernes tilsyn. Men der var også en underskov af real- og præliminærkursus, hvoraf kun nogle var statsanerkendte, mens andre blot kaldte sig realkursus eller endog realskoler og udbød undervisning af forskelligt omfang og lødighed. Når annoncer efter elever blev for smarte, kunne undervisningsinspektøren finde på at gribe ind, som han gjorde over to kostskoler, der i *Politiken* i 1957 tilbød sig som eksamensskoler til bl.a. fjerde mellem og realklasse.[12]

Realeksamen. Fulde Navn.	Fødsels-aar og -dag.	Faderens Stilling.	I hvilken Klasse optaget i Skolen.	Gennemsnitstal af Eksamenskarakterer.	Gennemsnitstal af Aarskarakterer.	Eksamensresultat. Talværdi.	Eksamensresultat. Karakter.
Rudkøbing komm. Mellem- og Realskole.							
Andersen, Else	11/9 1912	Direktør	1 Mkl.	7,81	7,74	7,78	ug-÷-
Bjerregaard, Grethe	26/11 1912	Politimester	1 —	5,88	6,29	6,09	mg÷
Christensen, Bodil	16/7 1912	Assistent	1 —	6,07	7,11	6,59	mg-÷-
Duborg, Ulla	4/3 1912	Godsejer	1 —	6,55	7,00	6,78	mg
Hansen, Gunnar Friis	1/7 1911	Snedkermester	1 —	6,64	7,22	6,93	mg
Jørgensen, Ove Gotfred	13/11 1912	Husmand	1 —	7,43	7,45	7,44	mg+
Klixbüll, Jørn Jessen	9/8 1911	Postmester	2 —	6,26	6,38	6,32	mg-÷-
Møller-Madsen, Ingen	16/10 1912	Viceinspektør	1 —	7,07	7,36	7,22	mg+
Nielsen, Ejner Frederik	6/9 1912	afd. Arbejdsmand	1 —	7,26	7,02	7,14	mg
Nielsen, Ingeborg Juliane	15/4 1912	Fuldmægtig	1 —	5,60	5,19	5,40	g+
Petersen, Børge	30/12 1912	Installatør	1 —	5,76	5,78	5,77	g+
Petersen, Kristen Helvig	29/11 1909	afd. Gaardejer	2 —	7,90	7,87	7,89	ug
Sørensen, Ebba Margrethe	17/5 1912	Forpagter	1 —	7,76	7,78	7,77	ug-÷-
Rødby komm. Mellem- og Realskole.							
Funch, Christen Krog	8/6 1912	Arbejdsmand	1 Mkl.	6,10	6,15	6,12	mg-÷-
Grüner, Agnes Bodil Nerethe	21/12 1912	Politimester	1 —	6,54	6,71	6,62	mg-÷-
Justesen, Erna	11/2 1913	Elektricitetsv.best.	1 —	4,61	6,36	5,48	g+
Jørgensen, Sofie Elisabeth	25/10 1912	Proprietær	1 —	7,41	7,26	7,33	mg+
Markersen, Birthe Marie	11/6 1913	Ingeniør	1 —	6,87	7,17	7,02	mg
Mikkelsen, Poula Marie	27/11 1912	Skomagermester	1 —	7,13	6,76	6,94	mg
Nielsen, Orla Charles Rosengreen	25/5 1911	Snedker	1 —	4,56	4,79	4,67	g
Thorsen, Grete	9/4 1912	Arkitekt	1 —	7,18	7,12	7,15	mg

Realisterne fra Rudkøbing i 1928. Blandt dimittenderne var den senere undervisningsminister Kresten Helveg Petersen. Han var blandt de mange politikere, der havde en realeksamen (og ikke studentereksamen) som baggrund for sit politiske virke. Blandt medlemmerne af Folketinget i 1966 kan nævnes følgende ministre med realeksamen: A.C. Normann (Struer 1923), Kaj Andresen (1923), Aage Hastrup (1937), Erik Holst (Fredericia 1940), Aksel Larsen (Mulerne 1914), Kjeld Olesen (1949), Johan Philipsen (Gråsten 1926), Ib Stetter (Fjordsgade, Århus 1934), Poul Sørensen (Roskilde 1921), H.C. Toft (Thisted 1930). Desuden tog Anker Jørgensen præliminæreksamen fra aftenkursus (Købmagergade 1945), og Hilmar Baunsgaard mellemskoleeksamen (Slagelse 1935). Oversigten over realisterne fra 1928 er gengivet fra Meddelelser om de højere Almenskoler, som hvert år indtil 1948 gengav komplette lister over eksamensresultater ved de forskellige former for realeksaminer.

2. Realister, præliminarister og mellemskolekandidater

Tabel 13 viser, at antallet af dimittender med *almindelig forberedelseseksamen* var stigende i slutningen af 1930'erne og svagt faldende i 1940'erne, hvorefter denne eksamensform fik en ny opblussen i sidste halvdel af 1950'erne og nåede op på over 2.500 dimittender om året. I forhold til antallet af realeksaminer var tallene for almindelig forberedelseseksamen i hele perioden små. Set over hele den fyrreårige periode udgjorde den nye realeksamen godt 80 procent, mens den gamle form for realeksamen: præliminæreksamen udgjorde knap 20 procent. Et par procent mere for drengenes end pigernes vedkommende. Når andelen af præliminæreksamen (almindelig forberedelseseksamen) var lidt større i begyndelsen af perioden end i slutningen, skyldtes dette den eksplosive stigning i antallet af realeksaminer i 1950'erne.

Tabellen afspejler også pigernes indmarch i uddannelsessystemet. Specielt tydeligt er dette, når vi ser på antallet af udklækkede realister, hvor pigerne for første gang i 1933 overstiger antallet af drenge. I de følgende år balancerede tallene nogenlunde, således at pigerne det ene år var flest, drengene det næste. Fra 1949 fik pigerne for alvor overtaget, og i løbet af 1950'erne var de kvindelige realister så meget i overtal (500-1000 flere pr. år), at antallet af realister sammenlagt for hele perioden var på godt 4.000 flere piger end drenge (138.005 piger og 133.919 drenge). Dette blev så opvejet af, at antallet af dimittender med almindelig forberedelseseksamen var størst for drengenes vedkommende (37.479 drenge mod 28.460 piger). Men også her overhalede de kvindelige kandidater i sidste halvdel af 1950'erne de mandlige.

Mellemskoleeksamen bragede derudad: kun i få år i begyndelsen af 1930'erne og i 1940'erne var der en vis stagnation i dimittendtallet, ellers var tallet helt frem til mellemskolens afskaffelse i 1962 så godt som hvert år større end det foregående år. Sammenlagt var der næsten en halv million, der tog mellemskoleeksamen i den 40-årige periode fra 1922 til 1961, nemlig 472.722, og den halve million nås, når de 32.372

Tabel 13. Antal dimittender med studentereksamen, realeksamen, højere pigeskoleeksamen, almindelig forberedelseseksamen og mellemskoleeksamen 1922-61.[13]

År	Studentereksamen		Realeksamen		Højere pige-skole-eksamen	Almindelig forbe-redelseseksamen		Mellemskole-eksamen	
	drenge	piger	drenge	piger		drenge	piger	drenge	piger
1922-26	4.229	1.776	9.036	7.745	491	4.036	2.185	16.801	12.991
1927-31	5.546	2.554	9.205	8.532	471	3.632	2.174	18.074	14.945
1932-36	5.557	3.188	11.074	10.599	427	4.115	2.870	20.846	18.658
1937-41	7.060	3.980	14.832	14.845	387	5.110	3.494	25.383	23.764
1942-46	8.370	5.300	15.982	16.467	296	4.905	3.466	26.929	26.578
1947-51	8.337	5.705	16.549	16.448	269	4.623	3.679	29.346	29.597
1952-56	8.875	6.467	22.635	24.795	252	5.119	4.622	39.705	43.003
1957-61	12.029	9.352	34.606	38.574	324	5.939	5.970	61.158	64.944
I alt 1922-61	**60.003**	**38.322**	**133.919**	**138.005**	**2.917**	**37.479**	**28.460**	**238.242**	**234.480**
dr. + pi.	**98.325**		**271.924**			**65.939**		**472.722**	

dimittender fra 1962, det sidste år, hvor der blev afholdt mellemskoleeksamen, tages med. Dette viser bedre end noget andet, hvilken succes mellemskolen var blevet. Det var tal, som ingen i 1903 havde kunnet forudse, og det var, som forløbet af diskussionen op mod den nye skolelov af 1958 viser, med til at tage livet af mellemskolen. Politikere og en del skolefolk mente, at den havde fået alt for stor plads i uddannelsesforløbet til skade for de elever, som ikke blev optaget i mellemskolen. Pigerne blev også her talmæssigt de fleste, men det skete senere end for realisternes vedkommende. Første år, hvor der dimitteredes flest piger, er i 1948, og det samlede tal for perioden 1922-61 er da også knap 4.000 større for drengenes vedkommende. En del af forklaringen herpå kan man finde ved at studere tallene for aflagte studentereksaminer, som også er medtaget i tabel 13. Selvom antallet af kvindelige studenter i perioden er markant stigende, indhentede pigerne ikke i den her behandlede periode drengene talmæssigt (i 1958 er der fem hundrede flere mandlige end kvindelige studenter). En række piger valgte altså realklassen frem for gymnasiet. En anden del af forklaringen er, at der var flere piger end drenge, der forlod skolen efter mellemskoleeksamen uden at tage realklassen med.

Antallet af elever i mellemskolen var endnu større, end antallet af eksaminer angiver, da der var en del elever, der af forskellige grunde faldt fra i løbet af de fire år. Dette var netop et af kritikpunkterne imod eksamensmellemskolen, at den optog elever, der ikke kunne klare at gennemføre enten af sociale eller faglige grunde. Kritikken gik på, at

Tabel 14. Antal skolepligtige børn 1924-1961.[18]

År (pr. 31. december)	Antal skolepligtige	År (pr. 31. december)	Antal skolepligtige
1924	464.309	1945	414.014
1925	461.974	1946	421.140
1926	456.173	1947	425.388
1927	460.827	1948	433.050
1928	463.091	1949	444.124
1929	465.692	1950	460.615
1930	467.254	1951	481.160
1931	468.860	1952	506.328
1932	468.628	1953	533.260
1933	469.903	1954	556.182
1934	456.669	1955	574.250
1935	448.496	1956	572.355
1936	441.909	1957	**579.496**
1937	434.936	1958	570.166
1938	418.246	1959	563.652
1939	408.413	1960	552.804
1940	403.232	1961	542.430
1941	400.790		
1942	399.295		
1943	**397.925**		

Det gør ikke saa meget, om Peter dumper til 1. Mellem

Den eksamensfrie Skole har faaet Præliminær-Kursus som Nødudvej

LIVETS FØRSTE VIGTIGE Eksamen, Optagelsesprøven til Mellemskolen, er ikke længer slet saa skæbnebestemmende, som den har været. Der er kommet en Ventil paa den eksamensfrie Mellemskole: en Overbygning i Form af et Præliminær-Kursus. Børn, der har Evner og Energi til at læse, kan omtrent samtidig med de Kammerater, der kom i Mellemskolen, tage en Præliminær-Eksamen, der giver Adgang til det samme som en Realeksamen.

I Aarhus har man startet denne Overbygning i Aar. 17 Elever, der i Sommer gik ud af 8. Klasse paa forskellige kommunale Skoler i Aarhus, samledes efter Sommerferien paa Ingerslev Boulevards Skole, hvor Skoleinspektør J. Heydorn-Jakobsen leder det nye Kursus. De fleste af de 17 er i sin Tid dumpet til Optagelsesprøven til Mellemskolen. Nu regnes de for velbegavede.

De har bestaaet en Optagelsesprøve i Dansk og Regning og slider maalbevidst for at faa Eksamen, som de tidligst kan tage paa tre Aar — i 1955.

Lærerne mener, at de muligvis er „vaagnet" lidt senere end de Kammerater, der var heldigere i 5. Klasse. Sygdom og andre Forhold kan have spillet ind. Ingen — heller ikke vi — tør sige, at der kan være taget fejl ved Optagelsesprøven. Hovedsagen er, at Børnene har faaet en Chance for at faa den Eksamen, de gerne vil have til videre Uddannelse.

Dansk Stil hver Uge

Det er Slid for baade Lærere og Elever. Men det er en Skoleform, der synes at have en Fremtid for sig — ikke for de store Masser, men for det Faatal, der sidder i den eksamensfrie Skole med Lyst og Evner til at tage Eksamen.

I København og flere af de københavnske Forstæder har man haft en saadan Overbygning i adskillige Aar. Randers og Esbjerg var de første Kommuner i Provinsen, der kom med. Siden er adskillige fulgt efter.

I Randers har man siden 1947 dimitteret ialt 58 Elever. Der har været gode Hold og mindre gode Hold, siger Skoleinspektør Fru Sigrid Koch, Hadsundvejens Skole, der leder Undervisningen.

I Randers er Ordningen ikke helt som i Aarhus. Eleverne i Byens 8. Klasser, som ønsker at læse videre, gaar i otte Maaneder seks Timer om Ugen til Ekstra-Undervisning i Aritmetik og Engelsk. Naar de derefter har bestaaet en Optagelses-Prøve, har de Mulighed for at tage Præliminær-Eksamen paa 2¼ Aar.

Nogle Stykker falder gerne fra efter et Aars Forløb, naar der holdes en fingeret Mellemskole-Eksamen. Kun de, der slider bravt, har Mulighed for at følge med. Der skrives dansk Stil hver Uge. Der er skriftlige Opgaver i Engelsk til de fem Dage om Ugen og matematiske Opgaver til hver Dag.

Den eksamensfri Mellemskole har faaet en Overbygning i Form af et Præliminær-Kursus.

Respekt om Eksamen

Vi var inde i 2. Præliminærklasse og spurgte Eleverne, hvor meget Hjemmearbejde de havde.

— 3—4 Timer om Dagen, blev der Enighed om.

— Hvorfor vil I have Eksamen?

— Det er ikke til at komme ind noget Sted uden Eksamen, sagde baade Drengene og Pigerne.

Ingen af dem vilde læse videre. De fleste ønskede Lærepladser.

— Ja, men hvis I nu ikke faar Eksamen? spurgte Fru Koch.

— Det, vi har lært, kan ingen tage fra os!

Et tilbagevendende spørgsmål i 1950'erne var, hvordan man kunne skaffe eksamensmuligheder for de elever, som ikke havde adgang til en eksamensskole, enten fordi der ikke var nogen realskole i nærheden, eller fordi de – som eleven Peter – var blevet smidt ud af mellemskolen. En mulighed var at tage præliminæreksamen eller realeksamen på kursus, hvilket de eksisterende realskoler dog var meget kritiske overfor (Aarhus Stiftstidende 9. november 1952).

disse elever, som så gik ud af skolen enten ved udløbet af den skolepligtige alder ved konfirmationen eller ved udgangen af tredje mellem, ikke fik noget helstøbt skoleforløb. Under 1930'ernes kommissionsarbejde blev det foreslået, at der blev indført en ordning, der kunne give de elever, der forlod skolen ved udgangen af tredje mellem en form for afrunding af undervisningen, men realskolens folk var ikke glade herfor, da det formentlig ville få flere til at forlade skolen uden eksamen.[14]

Frafaldet varierede både over tid og fra sted til sted. I mellemskolerne i København, Frederiksberg og Gentofte kommuner blev procentdelen i 1931/32 opgjort til 20,2, mens den i 1920'erne havde været større. I 1950'erne opgjorde Danmarks Statistik frafaldet i 3. mellem på landsplan til cirka 10 procent.[15] I *Leksikon for Opdragere* gengives en statistik for frafaldet i Storkøbenhavn og en forklaring på, hvorfor eleverne forlod mellemskolen uden eksamen. De fire vigtigste årsager var (nævnt efter hyppighed): ringe evner, opnåelse af lærlingestilling, mangel på interesse og hjemmets økonomiske forhold.[16] I den offentlige debat blev frafaldet ofte kritiseret voldsomt, selvom der også blev

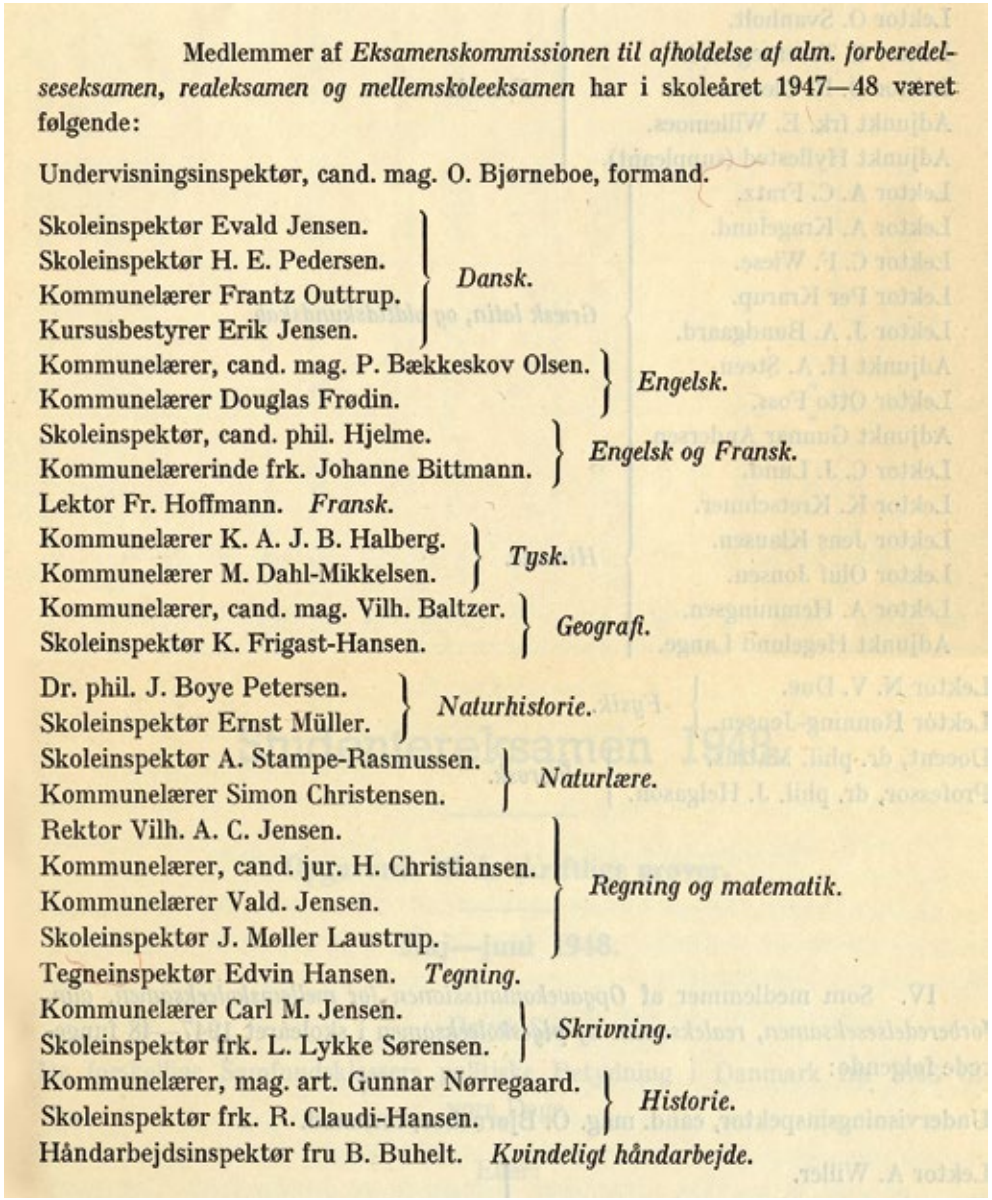

Medlemmer af *Eksamenskommissionen til afholdelse af alm. forberedelseseksamen, realeksamen og mellemskoleeksamen* har i skoleåret 1947—48 været følgende:

Undervisningsinspektør, cand. mag. O. Bjørneboe, formand.

Skoleinspektør Evald Jensen.
Skoleinspektør H. E. Pedersen.
Kommunelærer Frantz Outtrup.
Kursusbestyrer Erik Jensen. } *Dansk.*

Kommunelærer, cand. mag. P. Bækkeskov Olsen.
Kommunelærer Douglas Frødin. } *Engelsk.*

Skoleinspektør, cand. phil. Hjelme.
Kommunelærerinde frk. Johanne Bittmann. } *Engelsk og Fransk.*

Lektor Fr. Hoffmann. *Fransk.*

Kommunelærer K. A. J. B. Halberg.
Kommunelærer M. Dahl-Mikkelsen. } *Tysk.*

Kommunelærer, cand. mag. Vilh. Baltzer.
Skoleinspektør K. Frigast-Hansen. } *Geografi.*

Dr. phil. J. Boye Petersen.
Skoleinspektør Ernst Müller. } *Naturhistorie.*

Skoleinspektør A. Stampe-Rasmussen.
Kommunelærer Simon Christensen. } *Naturlære.*

Rektor Vilh. A. C. Jensen.
Kommunelærer, cand. jur. H. Christiansen.
Kommunelærer Vald. Jensen.
Skoleinspektør J. Møller Laustrup. } *Regning og matematik.*

Tegneinspektør Edvin Hansen. *Tegning.*

Kommunelærer Carl M. Jensen.
Skoleinspektør frk. L. Lykke Sørensen. } *Skrivning.*

Kommunelærer, mag. art. Gunnar Nørregaard.
Skoleinspektør frk. R. Claudi-Hansen. } *Historie.*

Håndarbejdsinspektør fru B. Buhelt. *Kvindeligt håndarbejde.*

Medlemmer af Eksamenskommissionen 1947/48. Der var afdelinger for alle mundtlige og skriftlige fag til de eksaminer på realskoleniveau, som privatisterne aflagde (Meddelelser angående de højere almenskoler 1947/48).

Tabel 15. Antal eksaminer ved Eksamenskommissionerne for Privatister 1926-61.

År	Mellemskole-eksamen	Realeksamen	Almindelig forbe-redelseseksamen	Studentereksamen
1926	14	12	331	181
1931	16	5	285	226
1936	38	47	367	199
1941	154	174	432	397
1946	264	249	522	529
1951	169	169	519	425
1956	259	278	550	447
1961	444	530	777	700

henvist til, at nogle af dem, der faldt fra mellemskolen, som eksempelvis Povl Sabro (Den Gyldenblonde) og Hans Hedtoft, havde klaret sig meget godt.[17]

Antallet af eksaminer skal også ses i sammenhæng med børnetal og konjunkturer. Antallet af undervisningspligtige børn i 7-14 års alderen i perioden 1924-61 (tabel 14) fortæller om et varierende rekrutteringsgrundlag for eksamensskolen. Mens tallet fra begyndelsen af 1920'erne og indtil 1933 er nogenlunde konstant mellem 460-470.000, begynder det at falde for at nå lavpunktet i 1943 med knap 398.000. Derefter stiger elevtallet igen for yderligere at tage fart, da de store årgange begynder at komme ind i skolesystemet fra begyndelsen af 1950'erne. I 1957 er der godt 579.000 elever i den undervisningspligtige alder, hvorefter det falder en smule igen. Imidlertid kan disse tal ikke alene forklare eksamensskolens vækst. Eksamensskolens stagnation i slutningen af 1920'erne og i begyndelsen af 1930'erne skyldtes ikke elevgrundlaget, men krisetider og dårlige konjunkturer, mens årsagen i første halvdel af 1940'erne både skyldes krigen og nedgangen i børnetallet. Den eksplosive vækst i eksaminerne i 1950'erne kan heller ikke forklares udelukkende med de store børneårgange, men skyldes i høj grad også, at en større procentdel af en ungdomsårgang fik en højere skoleuddannelse.

I tallene over dimittender i tabel 13 er også medtaget privatister, der har bestået eksamen ved Eksamenskommissionen for henholdsvis mellemskole-, real- og præliminæreksamen og for studentereksamen. Antallet af privatister fremgår af tabel 15. Selvom tallene kun dækker et enkelt år og dermed må ganges med fem for at kunne matche tallene i tabel 4, som omfatter femårige perioder, er antallet af privatister forsvindende lille i forhold til antallet af eksaminer ved skolerne. Flest privatister indstillede sig til præliminæreksamen, hvilket skyldtes de ovennævnte præliminærkursus. Bekendtgørelsen af 19. januar 1956, der medførte, at der blev oprettet en række nye kursus, kan tydeligt spores i det forøgede antal privatister, der bestod eksamen i 1961. Men generelt kan man fastslå, at realskolernes bekymring for konkurrencen fra disse kursus var langt større, end disse tal berettiger til.

Når man i dag, hvor cirka halvdelen af en ungdomsårgang får en gymnasial uddannelse, betragter tallet med halv million mellemskoleeksaminer i løbet af 40 år, ser det måske ikke ud af så meget. Men for samtiden så det noget anderledes ud. Mellemskolen havde virkelig betydet en udvidelse af befolkningens adgang til højere skoleuddannelse. Men der var langt fra konsensus om holdningen til, om dette var et gode. Der var f.eks. nogle, der mente, at udviklingen var gået over gevind, når statistikken viste, at der i byerne blev optaget mere end tredjedel af børnene i mellemskolen, og i København ca. 45 procent og Frederiksberg og Gentofte endnu flere.[19] Det største problem var for mange landdistrikternes manglende adgang til eksamensskolen, men også dette kunne der ses forskelligt på, da nogle mente, at det var bedst for arbejdskraften i landbruget, hvis hovedparten af børnene ikke kom i mellemskolen.

3. Eksamen – omfang og planlægning

Planlægningen af mellemskoleeksamen, realeksamen, højere pigeskoleeksamen og almindelig forberedelseseksamen var lagt i hænderne på undervisningsinspektøren for mellem- og realskolerne og hans medhjælpere, men på nogle punkter havde gymnasieskolernes undervisningsinspektør også en finger med i spillet. Mellemskoleeksamen,

realeksamen og pigeskoleeksamen var nemlig underlagt samme eksamensbekendtgørelse som studentereksamen. Derimod havde almindelig forberedelseseksamen sin egen eksamensbekendtgørelse.[20]

Bekendtgørelsen af 3. maj 1920, som er omtalt i kapitel 11, blev afløst af en ny bekendtgørelse af 10. marts 1938 om eksamensordningen ved de højere almenskolers offentligt kontrollerede eksaminer. Ændringerne gjaldt mest gymnasiet, der havde fået en ny undervisningsbekendtgørelse i 1935, men der blev også taget hensyn til ændringen i 1925 af de skriftlige prøver i sprogfagene til realeksamen. Nu skulle den skriftlige prøve enten finde sted i engelsk eller tysk. [21] Denne prøve skulle gennemføres på tre timer. I 1947 blev bekendtgørelsen revideret, bl.a. blev der nu givet 3½ time til den danske stil ved mellemskoleeksamen i stedet for de hidtidige tre timer.[22] Eksamensordningen indeholdt regler for den praktiske gennemførelse af skriftlig eksamen og kontrollen med denne. Disse regler har stort set været de samme, siden de blev indført i latinskolerne i 1847,[23] og de eksisterer stadig ved de statskontrollerede eksaminer efter årtusindskiftet.

Indmeldelserne til eksamen skulle af skolelederne sendes til undervisningsinspektøren sammen med en nøjagtig fortegnelse over elevernes »samtlige Eksamensopgivelser«. For 4. mellemskoleklasses vedkommende skulle også medtages det stof, der var læst ud over det egentlige eksamenspensum. Inspektionen havde hermed mulighed for at gribe ind, hvis der ikke blev opgivet tilstrækkeligt.

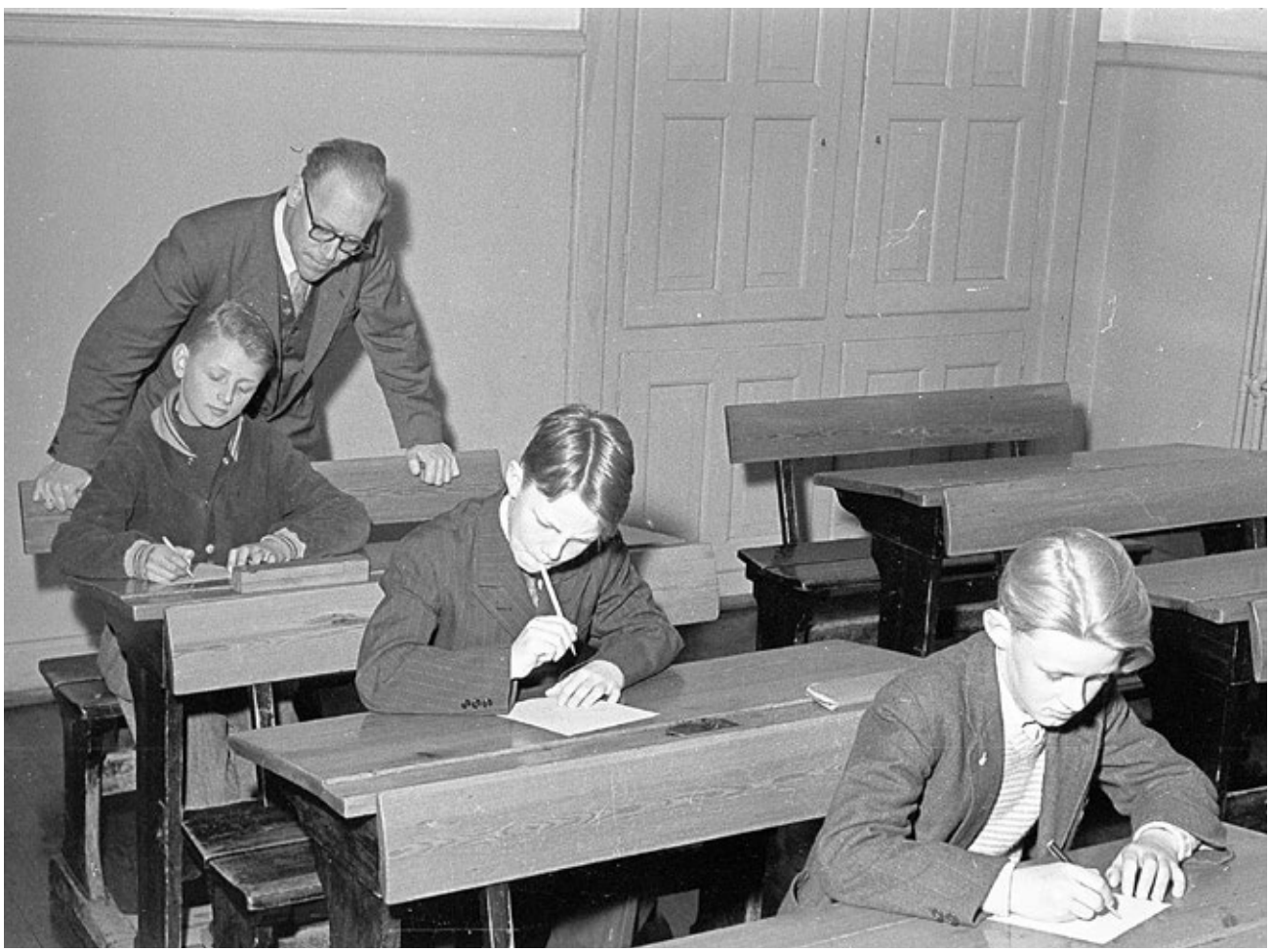

Den store prøve. Optagelsesprøven til mellemskolen på Jernbanegades Skole i Odense i 1953, overvåget af lektor Helge L. Skjødt fra Sct. Knuds Gymnasium (foto, Odense Stadsarkiv).

De forskellige eksaminer bestod af en skriftlig og en mundtlig del. Ifølge de gældende eksamensbestemmelser var der skriftlig eksamen i følgende fag:

- Realeksamen: dansk stil, praktisk regning og matematik (kun obligatorisk for drenge), engelsk eller tysk
- Almindelig forberedelseseksamen: dansk stil, praktisk regning, aritmetik, geometri og engelsk
- Pigeskoleeksamen: dansk stil, regning og matematik, engelsk eller tysk
- Mellemskoleeksamen: dansk (genfortælling og stil), regning og matematik

I de øvrige fag var prøven mundtlig. Dog kunne undervisningsinspektøren efter forslag fra skolerne godkende, at den mundtlige prøve til mellemskoleeksamen bortfaldt i et eller flere fag.[24] Der blev ikke afholdt eksamen i fagene religion, skrivning, tegning, gymnastik, håndarbejde og sløjd.

De skriftlige og mundtlige eksaminer blev opretholdt i samme omfang, indtil skolelovene af 1958 trådte i kraft i første halvdel af 1960'erne. Der var ganske vist i flere omgange diskussion herom, f.eks. om antallet af sprogstile skulle forøges, om antallet af skriftlige eksaminer skulle forøges imod at sænke antallet af mundtlige, og endelig i 1950'erne, om antallet af eksaminer specielt i mellemskolen skulle reduceres til ganske få.

4. Opgavekommissionen

Opgaverne til skriftlig eksamen blev udarbejdet af »Opgavekommissionen for Mellemskoleeksamen, alm. Forberedelseseksamen, Realeksamen og Pigeskoleeksamen«. Undervisningsinspektøren for Mellem- og Realskolerne var formand for Opgavekommissionen, hvilket vil sige Otto Bjørneboe 1924-49 og Hans I. Hansen i perioden 1949-59. Formanden for gymnasieskolernes opgavekommission, undervisningsinspektør A.C. Højberg Christensen, havde ret til at overvære møderne og stille forslag. De øvrige medlemmer blev udpeget af Undervisningsministeriet for tre år ad gangen. Men det normale var, at medlemmerne blev forlænget, så længe de selv ønskede det, medmindre de overskred 70-årsgrænsen. I 1942 var der således fire medlemmer af Opgavekommissionen, der var udpeget i henholdsvis 1913, 1916 og 1918, og som stod foran udskiftning. Halvdelen af medlemmerne var gymnasielærere, den anden halvdel realskolefolk. Grunden til, at der sad gymnasiefolk i kommissionen, var, at gymnasieskolerne havde egne mellem- og realskoler. Derimod sad der ikke realskolefolk i den tilsvarende opgavekommission for studentereksamen.

Der var jævnligt kritik fra realskolens side af, at der skulle være så mange rektorer og magistre i kommissionen. I hvert fald burde man sørge for, at disse jævnligt havde undervist og ført elever op til mellemskole- og realeksamen. Helst skulle disse også være medlemmer af Realskoleforeningen og følge med i realskolens forhold.[25] Realskoleforeningens forskellige fraktioner holdt også øje med, at der både blev udpeget medlemmer fra den kommunale og private realskole. Her spillede det ind, at undervisningsinspektørens medhjælpere efterhånden var blevet medlemmer af Opgavekommissionen, og at disse blev betragtet som tilhørende den kommunale lejr.[26] I modsætning til, hvad der var tilfældet med undervisningsinspektionens medhjælpere, blev der udpeget flere kvinder som medlemmer af Opgavekommissionen.[27]

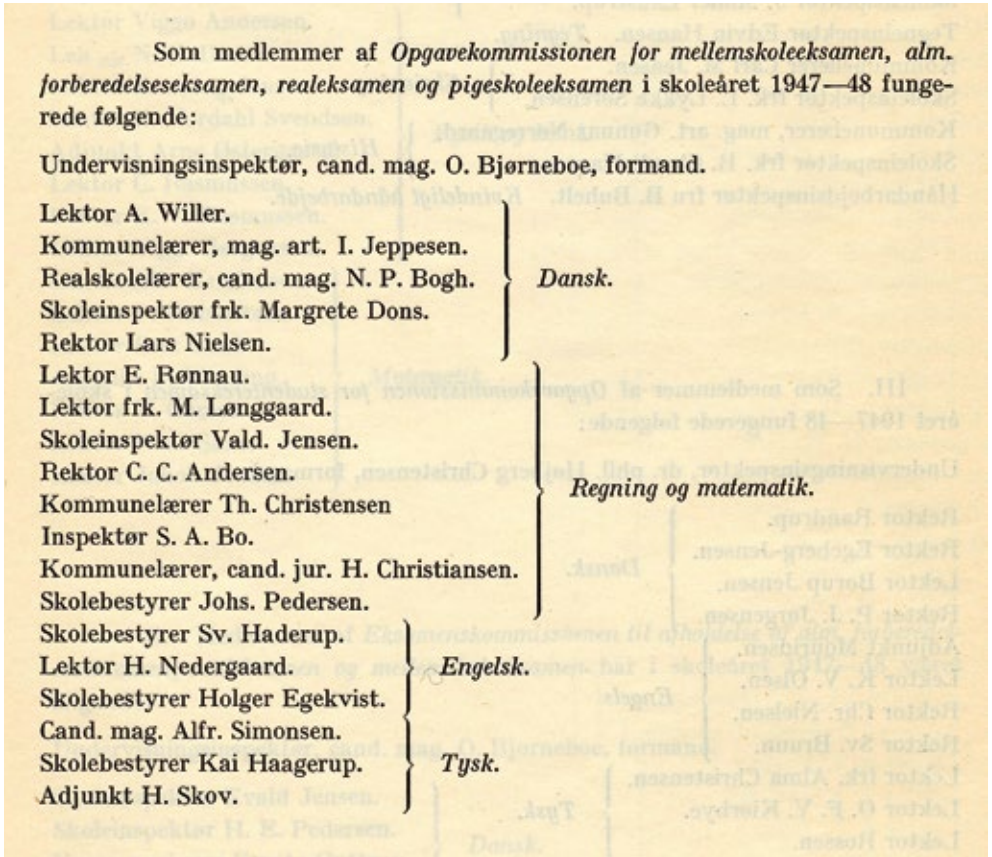

Som medlemmer af *Opgavekommissionen for mellemskoleeksamen, alm. forberedelseseksamen, realeksamen og pigeskoleeksamen* i skoleåret 1947—48 fungerede følgende:

Undervisningsinspektør, cand. mag. O. Bjørneboe, formand.

Lektor A. Willer. Kommunelærer, mag. art. I. Jeppesen. Realskolelærer, cand. mag. N. P. Bogh. Skoleinspektør frk. Margrete Dons. Rektor Lars Nielsen.	*Dansk.*
Lektor E. Rønnau. Lektor frk. M. Lønggaard. Skoleinspektør Vald. Jensen. Rektor C. C. Andersen. Kommunelærer Th. Christensen Inspektør S. A. Bo. Kommunelærer, cand. jur. H. Christiansen. Skolebestyrer Johs. Pedersen.	*Regning og matematik.*
Skolebestyrer Sv. Haderup. Lektor H. Nedergaard. Skolebestyrer Holger Egekvist.	*Engelsk.*
Cand. mag. Alfr. Simonsen. Skolebestyrer Kai Haagerup. Adjunkt H. Skov.	*Tysk.*

Medlemmer af Opgavekommissionen 1947/48. Der var en afdeling for hvert af de skriftlige fag. Otto Bjørneboe var formand for alle afdelinger (Meddelelser angående de højere almenskoler 1947/48).

Hvervet var formentlig ikke særlig eftertragtet, da det var ulønnet. I mange år forsøgte Realskoleforeningen at få ministeriet til at bevilge et honorar for arbejdet, bl.a. i forbindelse med, at statens honorarer generelt blev justeret, men det lykkedes kun i første omgang at få forhøjet censorhonorarerne.[28] I 1955 fik de matematiske medlemmer af Opgavekommissionen bevilget et årligt honorar på 600 kr., de øvrige medlemmer 390 kr.[29]

Opgavekommissionen var inddelt i flere sektioner – én sektion for hvert af de fag, hvori der blev afholdt skriftlig eksamen. I mange år var medlemsfordelingen: dansk (fem medlemmer); regning og matematik (otte medlemmer); engelsk (tre medlemmer); tysk (tre medlemmer). I 1950'erne, hvor antallet af eksaminer voksede stærkt, blev kommissionens medlemstal forøget. Arbejdet med opgaverne foregik således, at hvert medlem udarbejdede nogle forslag til formuleringer, som så kunne cirkulere blandt sektionens medlemmer, før der blev holdt et egentligt opgavemøde. I dansk-sektionen deltog medlemmerne af sprogsektionerne i den mundtlige drøftelse, mens matematik-sektionen arbejdede helt uden indblanding.[30]

Undervisningsinspektøren fik derefter opgaverne overdraget, og han havde ansvaret for, at de blev trykt og sendt sikkert ud til skolerne. Det var derfor også ham, der måtte tage skraldet, når der var fejl i opgaverne. I februar-marts 1940 blev der ved en fejl kun trykt en opgave til dansk stil ved almindelig forberedelseseksamen i stedet for to, men Bjørneboe var undskyldt på grund af en sygdomsperiode. Derimod tog han det fulde ansvar for dårlig korrekturlæsning i 1947, da det ene stilemne ved realeksamen, almindelig forberedelseseksamen og pigeskoleeksamen havde fået formuleringen: »Fordele *eller* Ulemper ved at bo i en stor By« i stedet for: »Fordele *og* Ulemper …«. Endnu

værre var det med opgaveteksten i skriftlig engelsk, hvor fejlene var så graverende, at eleverne måtte skrive en »Omstil« nogle dage senere, og de første besvarelser måtte destrueres.[31]

5. Stilemner og matematikopgaver

Eleverne til realeksamen, almindelig forberedelseseksamen og pigeskoleeksamen havde det til fælles, at de fik de samme stilemner. Indtil 1929 var der ikke nogen valgmulighed. Alle elever måtte skrive det emne, de trak op af kuverten ved eksamen. Men på forslag fra de to undervisningsinspektører udsendte Undervisningsministeriet 12. november 1929 et cirkulære om, at der for fremtiden skulle gives to stilemner i lighed med ordningen ved studentereksamen. Ved drøftelser i Opgavekommissionen havde der været betænkeligheder ved ordningen, da det kunne være vanskeligt i eksamenssituationen »for de unge Mennesker at afgøre, hvilket af flere Emner de skal vælge at behandle«. Det var derfor vigtigt, at lærerne i undervisningen havde forberedt eleverne ved at give flere stilemner. Pigeskolens repræsentanter støttede valgmuligheden, da de hidtidige stilemner som regel var »drengeemner«, men undervisningsinspektørerne fremhævede, at der ikke efter den nye ordning skulle gives et pigespecifikt og et drengespecifikt emne.[32]

Den nye ordning fungerede godt, da der var større mulighed for, at eleverne havde forudsætninger for at skrive fornuftigt om det ene af emnerne. Der kunne være store forskelle på forudsætningerne alt efter, om det var »By- eller Landbørn, eller de var hjemmehørende paa Jyllands Vestkyst, maaske endda paa Færøerne, eller i andre Egne af Landet, hvor Naturen og Livet former sig væsentlig forskelligt«. De to undervisningsinspektører foreslog derfor i 1946, at ordningen med de to stilemner også kom til at gælde mellemskoleeksamen, hvilket ministeriet accepterede.[33]

I boks 21 er stilemnerne til realeksamen m.v. gengivet for hvert femte år i perioden 1925-60.[34] Nogle af stilemnerne var så generelt udformet, at de ville kunne besvares af elever til enhver tid (f.eks. stil nr. to fra 1950 om forbrydelserne). Emnet fra 1925, som alle skulle besvare uden valgmulighed, kunne også stilles i vore dage, selvom eleverne i den elektroniske tidsalder ville besvare opgaven væsentligt forskelligt fra realisterne i 1925. Der var emner, der var langt mere tidsbestemte. F.eks. var emnet om forbindelsen mellem landsdelene oplagt i 1935, da Lillebæltsbroen og de nye lyntog blev indviet. I 1940 var emnerne temmelig neutrale ved sommereksamen, da den tyske besættelse netop var sket; ved eksamen i januar 1940 havde et af emnerne derimod været: »Fortæl om nogle af de Virkninger, en moderne Krig kan have for Civilbefolkningen, og om hvorledes man søger at afbøde dem«. I 1945 havde Opgavekommissionen endnu ikke nået at lade befrielsen influere på stilemnerne, selvom opgave nr. 1 forudsætter en fri nyhedsformidling; i 1946 derimod var krigen kommet så meget på afstand, at et af emnerne lød: »Omkring den 5. Maj 1945«.

Det var hvert år en yndet sport for dagspressen, specielt i 1950'erne, hvor eksamensskolen var i vælten, at kommentere og kritisere årets stilopgaver.[35] I 1955 og 1956 gik kritikken videre til skoleverdenen. I 1955 var det to kvindeorganisationer, Den åbne Dør og Danske Erhvervskvinders Klubber, der protesterede over for Undervisningsministeriet imod, at det ene stilemne om husmødre var direkte henvendt til pigerne, mens det andet om olie var et »decideret drengeemne«, så der i realiteten

Undervisning i dansk stil i 2. mellem på Christianshavn Døttreskole. Læreren Estrid Peitersen, der var cand.mag. i dansk, engelsk og gymnastik, er et eksempel på de mange cand.mag.er, som fik ansættelse i realskolerne (foto, Scanpix).

kun var et stilemne at vælge. En af bedømmerne af stilene svarede i *Politiken*, at der var cirka 30 procent af pigerne, der skrev om olien, mens nogenlunde samme procentandel af drengene havde skrevet »pigestilen«. Han mente, at dette var ganske forfriskende.[36]

I 1956 gav stilemnet »Forskellige former for dannelse og dens værdi« anledning til en større pressepolemik og en udveksling af åbne breve i *Politiken* mellem rektor Per Krarup og undervisningsinspektør Hans I. Hansen. Der var mange, der som Krarup mente, at emnet lå over, hvad man kunne kræve af en realist. Undervisningsinspektøren forsvarede stilemnet, da der i Undervisningsministeriets bekendtgørelse om faget dansk indgik formuleringen, at eleverne i hovedfaget dansk skulle modtage »hovedparten af sin åndsudvikling og dannelse«, og han mindede om, at der desuden havde været mulighed for at vælge det mere dagligdags emne: »Sukkeret, dets fremstilling, anvendelse og betydning«. I den videre debat indgik også det faktum, at der var cirka to procent af eleverne, der helt havde misforstået emnet, og skrevet om geologisk dannelse.[37] Der var også en nordjysk præst, der klagede til ministeriet over det stilemne, hans barn havde været udsat for, og han krævede stilene bedømt mildt.[38] På Realskoleforeningens hovedstyrelsesmøde var der bred enighed om, at dannelsesemnet lå »for højt«, og dette havde man meddelt undervisningsinspektøren, så han kunne hindre, at lignende emner blev valgt i fremtiden.[39]

Selvom opgaver i matematik og regning ikke på samme måde som stilemner interesserede den brede offentlighed, gav eksamensopgaver i disse fag også i nogle år anledning

til postyr. Værst var det med opgaverne til mellemskole- og realskoleeksamen i 1931. Kritikken gik på, at opgaverne var alt for svære og specielle, og at særlig regneopgaverne ikke afspejlede forhold i det praktiske liv. Følgen var, at eksamensresultatet var meget dårligt, og at disse elever blev stillet ringere i sammenligning med elever, der havde taget eksamen i andre år. Opgaverne blev kritiseret i skolebladene, og der blev rettet voldsom

Boks 21. Stilemner til realeksamen, pigeskoleeksamen og almindelig forberedelseseksamen 1925-60.

Sommer 1925:
Fortæl om nogle af de Midler, vi har, til hurtigt at sende en Meddelelse fra et Sted til et andet

Sommer 1930:
1. Menneskenes Klædedragt i forskellige Egne af Jorden
   eller:
2. Hvorledes opstaar der nyt Land ved Naturens og Menneskets Virksomhed?

Sommer 1935
1. Et asiatisk Folk, dets Land og dets Kultur i Nutiden
   eller:
2. Forbindelsen mellem de danske Landsdele før og nu, og som den kan ventes at blive i de kommende Aar

Sommer 1940:
1. Forskellige Former for Drivkraft
   eller:
2. Vore Landeveje og Færdselen paa dem

Sommer 1945:
1. Hvorledes kan Bøger, Radio og Film fremme Oplysningen?
   eller:
2. Bondens Stilling og Arbejdet i gamle Dage og nu

Sommer 1950:
1. Hvordan forebygger og bekæmper man ildebrande?
   eller:
2. Hvad gør samfundet for at hindre forbrydelser, og hvorledes straffer det forbrydelserne?

Sommer 1955:
1. Hvorledes kan den unge pige af i dag lære, hvad hun skal kunne for at blive en god husmoder?
   eller:
2. Mineralsk olie, dens forekomster og dens erhvervsmæssige betydning

Sommer 1960:
1. Om fiskerierhvervet, dets vilkår og muligheder
   eller:
2. Forholdet mellem farvede og hvide i fortid og nutid

kritik mod medlemmerne af Opgavekommissionen, der ikke havde været deres opgave voksen, og der blev stillet krav om omprøve. [40]

I bladet *Gymnasieskolen* udspandt der sig en diskussion mellem lektor Kr. Sarøe, Fredericia, og lektor P.R. Petersen, Roskilde, om kvaliteten af eksamensopgaverne til mellemskoleeksamen. Deres holdning var snævert forbundet med deres opfattelse af mellemskolens hovedformål. Kr. Sarøe mente, at mellemskolen var en »barneskole«, og at opgaverne i matematik og regning måtte være afpasset efter elevernes alder og modenhed, og de måtte udformes således. at det ikke var nødvendigt for mellemskoleeleverne at være »matematiske opfindere«. P.R. Petersen mente derimod, at prøven skulle være med til at afgøre, hvilke elever der var egnede til det matematiske gymnasium. Han fandt derfor snarere opgaverne for lette end for svære. De måtte gerne kunne give mulighed for at skelne mellem »de flinke Elever og de fuldstændige Undermaalere«, og der var ingen grund til, at alle karakterer skulle ligge mellem mg og ug – hele karakterskalaen måtte gerne bruges.[41] Da både repræsentanter for Opgavekommissionen og undervisningsinspektør Bjørneboe forsvarede de stillede opgaver, skete der ikke yderligere i sagen. De ramte elever måtte leve med deres dårlige karakterer.

Kritikken af opgaverne i matematik og regning førte til, at undervisningsinspektørerne i deres Grå Betænkning fra 1935 foreslog ændringer i mellemskolens undervisning og eksamen i disse fag, således at disse blev lagt »saa nær til det praktiske Liv som muligt« og kom til at »give Undervisningsstoffet en saadan Begrænsning, at der bliver Tid til en sikker og nøjagtig Tilegnelse«.[42] Men som nævnt i dette værks kapitel 6 blev Den Grå Betænkning ikke ført ud i livet. Allerede tidligere i 1930'erne havde Realskoleforeningen foreslået, at opgavesættet kom til at bestå af flere opgaver (fem-seks i stedet for de sædvanlige tre), og at der kom progression i opgaverne, således at de letteste opgaver kom først. Dette ville betyde, at det ikke var så katastrofalt for resultatet, hvis eleven ikke kunne løse en af opgaverne.

Da opgavesættene ved realeksamen i 1939 og 1940 var af meget forskellig sværhedsgrad, blev sagen taget op i Realskoleforeningen igen. Flere store

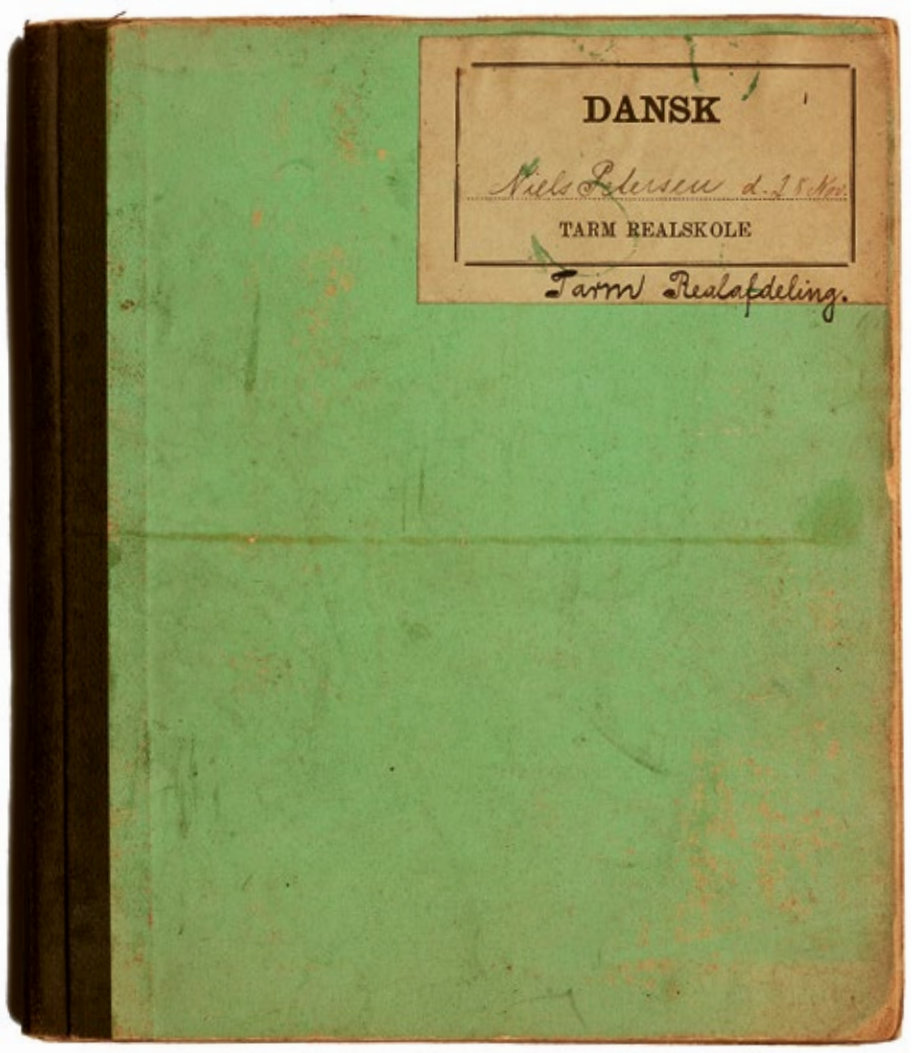

Stilehæfte fra Tarm Realskole (sognepræst Niels Petersens privatarkiv, Rigsarkivet).

Eksamensopgaver i praktisk regning til realeksamen sommerterminen 1956. På Realskoleforeningens hovedbestyrelsesmøde samme år blev der anket over, at opgaverne var ens for piger og drenge. Ved de efterfølgende eksaminer blev der stillet særlige opgaver for pigerne (Den danske Realskole 1956).

Realeksamen. — Praktisk regning.

1. I en sparekasse, der tilskriver rente hver $^1/_1$ og $^1/_7$ med 2 % halvårlig, har et understøttelsesfond umiddelbart efter rentetilskrivningen den $^1/_1$ 1956 et indestående på 501 kr. Den $^{21}/_5$ 1956 udbetaler fondet en understøttelse på 360 kr., som man hæver i sparekassen samme dag. Den $^{11}/_6$ 1956 indsættes på fondets konto i sparekassen ½ års rente af nogle 4½ % obligationer, der i alt lyder på 19600 kr.

   Hvor stort er fondets indestående umiddelbart efter rentetilskrivningen den $^1/_7$ 1956?

   De 501 kr., der indestod på kontoen den $^1/_1$ 1956, var fremkommet ved, at man den $^{13}/_{12}$ 1955 havde indsat et beløb i sparekassen.

   Hvor stort var dette beløb?

2. På en automobiltur, der begyndte og sluttede i Danmark, købte man af benzin:

   i Danmark 50 liter à 0,90 kr.,
   i Tyskland 180 liter à 0,62 DM (D-mark),
   i Østrig 20 liter à 3,90 Sch. (Schillinge) og
   i Italien 200 liter à 85 lire.

   Hvor stort et beløb i danske penge udgjorde de samlede udgifter til benzin, når 100 DM = 165 kr., 100 Sch. = 27 kr. og 100 lire = 1,05 kr.?

   I turen deltog 2 personer, *A* og *B*, som tilbagelagde turens første 1202 km sammen. Herefter stod *B* af og blev i Østrig, medens *A* kørte videre til Italien. Da *A* nogen tid efter vendte tilbage til *B* i Østrig, havde han yderligere kørt 908 km, og hjemturens 1202 km tilbagelagdes herefter af *A* og *B* i fællesskab. Hver person deltog i udgifterne til benzin i forhold til det antal km, han havde kørt.

   Hvor stort et beløb i danske penge måtte hver af deltagerne betale til benzin?

   Til leveudgifter i udlandet medgik for begge deltagere tilsammen 1413,72 kr.; heraf medgik til køb af Schillinge 249,48 kr. mere end til køb af D-mark, og til køb af lire medgik 50 % mere end til køb af D-mark.

   Hvor stort et beløb i danske penge medgik der til leveudgifter i hvert af de tre lande?

   Hvor store beløb af de pågældende landes mønt indkøbte man til afholdelse af samtlige udgifter (benzin og leveudgifter)?

3. En beholder har form som en cylinder, der i hver ende er forøget med en halvkugle, der har samme radius som cylinderens endeflader. Cylinderens højde er 45,5 cm, og dens indvendige radius i endefladerne er 21 cm.

   Hvor mange cm^3 kan beholderen rumme?

   Beholderen stilles således, at cylinderens vægge er lodrette, hvorefter man hælder 69,3 liter vand i den. Hvor højt står vandet over hulrummets laveste punkt?

En kugle med radius r har rumfanget $\frac{88}{21}r^3$*; en cylinder med højde h og endefladeradius r har rumfanget* $\frac{22}{7}r^2h$.

Realeksamen. — Praktisk regning for piger.

Se foran.

statistiske undersøgelser[43] viste, at mens årskaraktererne i matematik og regning i gennem årene afveg meget lidt, så mindede kurverne over eksamenskaraktererne om profilen i »det vildeste alpelandskab«. Årsmødet i Danmarks Realskoleforening i 1941 blev i høj grad præget af opgavespørgsmålet. Hovedforedraget blev holdt af skoleinspektør Albert Christensen og drejede sig om regneundervisningen i realskolen. I debatten blev en ændring af skriftlig eksamen ivrigt debatteret, og både undervisningsinspektøren og hans matematiske medhjælper og medlem af Opgavekommissionen, H. Chr. Christiansen, måtte stå for skud.[44]

I december 1941 foreslog de to undervisningsinspektører, Bjørneboe og Højberg Christensen, ministeriet, at de skriftlige eksamensopgaver ved realeksamen fik en ny form.[45] Den hidtidige prøve med to regneopgaver og en aritmetikopgave i samme opgavesæt betød, at der blev prøvet i en for lille del af pensum, og at tilfældighederne fik frit spil. Desuden var det vanskeligt for elever med jævne evner, »og af dem er der mange i Realklasserne«, at omstille sig fra regning til matematik ved samme prøve. Realskoleforeningens forslag om flere mindre opgaver var ikke nogen god løsning, da opgaverne så ville blive rene »Regnebogseksempler«. Undervisningsinspektørerne foreslog derfor, at der i lighed med mellemskoleeksamen og studentereksamen blev afholdt to eksaminer, dels i regning og dels i matematik.

Ved bekendtgørelse af 11. november 1942 blev den skriftlige prøve ved realeksamen ændret, som foreslået af Bjørneboe og Højberg Christensen.[46] Opgavesættet i regning skulle bestå af to eller tre opgaver, som skulle have tilknytning til det praktiske liv og være egnede til at vise elevernes regnefærdighed. I aritmetik skulle opgaverne især bestå af ligninger, reduktioner og beregninger. Begge sæt opgaver skulle så vidt muligt ordnes efter stigende sværhedsgrad. Karaktererne for begge prøver skulle opføres på eksamensbeviset, men de skulle sammenlægges og kun tælle som én karakter. Formålet med den dobbelte karakter var, at så kunne både erhvervene, der mest interesserede sig for elevernes evne til at regne, og de videregående uddannelser, der havde størst interesse i at få standpunktet i matematik belyst, aflæse resultatet på eksamensbeviset.

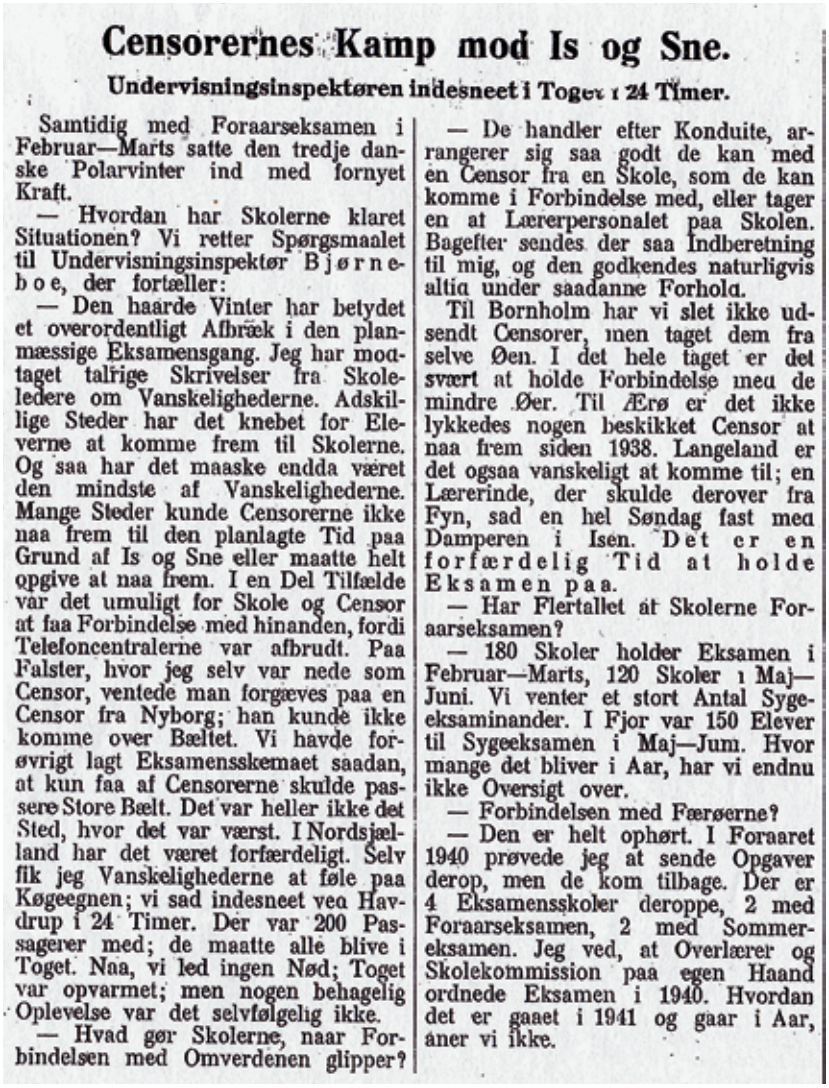

Censorernes Kamp mod Is og Sne.

Undervisningsinspektøren indesneet i Toget i 24 Timer.

Samtidig med Foraarseksamen i Februar—Marts satte den tredje danske Polarvinter ind med fornyet Kraft.

— Hvordan har Skolerne klaret Situationen? Vi retter Spørgsmaalet til Undervisningsinspektør Bjørneboe, der fortæller:

— Den haarde Vinter har betydet et overordentligt Afbræk i den planmæssige Eksamensgang. Jeg har modtaget talrige Skrivelser fra Skoleledere om Vanskelighederne. Adskillige Steder har det knebet for Eleverne at komme frem til Skolerne. Og saa har det maaske endda været den mindste af Vanskelighederne. Mange Steder kunde Censorerne ikke naa frem til den planlagte Tid paa Grund af Is og Sne eller maatte helt opgive at naa frem. I en Del Tilfælde var det umuligt for Skole og Censor at faa Forbindelse med hinanden, fordi Telefoncentralerne var afbrudt. Paa Falster, hvor jeg selv var nede som Censor, ventede man forgæves paa en Censor fra Nyborg; han kunde ikke komme over Bæltet. Vi havde forøvrigt lagt Eksamensskemaet saadan, at kun faa af Censorerne skulde passere Store Bælt. Det var heller ikke det Sted, hvor det var værst. I Nordsjælland har det været forfærdeligt. Selv fik jeg Vanskelighederne at føle paa Køgeegnen; vi sad indesneet ved Havdrup i 24 Timer. Der var 200 Passagerer med; de maatte alle blive i Toget. Naa, vi led ingen Nød; Toget var opvarmet; men nogen behagelig Oplevelse var det selvfølgelig ikke.

— Hvad gør Skolerne, naar Forbindelsen med Omverdenen glipper?

— De handler efter Konduite, arrangerer sig saa godt de kan med en Censor fra en Skole, som de kan komme i Forbindelse med, eller tager en af Lærerpersonalet paa Skolen. Bagefter sendes der saa Indberetning til mig, og den godkendes naturligvis altid under saadanne Forhold.

Til Bornholm har vi slet ikke udsendt Censorer, men taget dem fra selve Øen. I det hele taget er det svært at holde Forbindelse med de mindre Øer. Til Ærø er det ikke lykkedes nogen beskikket Censor at naa frem siden 1938. Langeland er det ogsaa vanskeligt at komme til; en Lærerinde, der skulde derover fra Fyn, sad en hel Søndag fast med Damperen i Isen. Det er en forfærdelig Tid at holde Eksamen paa.

— Har Flertallet af Skolerne Foraarseksamen?

— 180 Skoler holder Eksamen i Februar—Marts, 120 Skoler i Maj—Juni. Vi venter et stort Antal Sygeeksaminander. I Fjor var 150 Elever til Sygeeksamen i Maj—Juni. Hvor mange det bliver i Aar, har vi endnu ikke Oversigt over.

— Forbindelsen med Færøerne?

— Den er helt ophørt. I Foraaret 1940 prøvede jeg at sende Opgaver derop, men de kom tilbage. Der er 4 Eksamensskoler deroppe, 2 med Foraarseksamen, 2 med Sommereksamen. Jeg ved, at Overlærer og Skolekommission paa egen Haand ordnede Eksamen i 1940. Hvordan det er gaaet i 1941 og gaar i Aar, aner vi ikke.

Censor og undervisningsinspektør Otto Bjørneboe sad indesneet i toget i 24 timer, da han var på vej hjem fra eksamen på Falster. Ved mange skoler fandt realeksaminerne sted i februar-marts måned, hvilket kunne give besværligheder for eksamenstilsynet ved skoler på afsidesliggende steder (Folkeskolen 1941).

Også i 1950'erne var opgaverne i regning og matematik flere gange i søgelyset. Bl.a. var der kritik af opgaverne ved mellemskoleeksamen i 1952. Dette førte til en diskussion i Opgavekommissionens matematiske sektion, om man i højere grad kunne opdele matematikopgavesættet, således at de første opgaver blev lettere, og at de sværere opgaver kom til sidst. Forslaget blev ikke gennemført, da gymnasierepræsentanterne mente, at det ville føre til en »mekanisering« af undervisningen.[47] I 1956 ankede Realskoleforeningen over, at opgaverne i regning for piger ved realeksamen var de samme som for drengene og derfor alt for matematisk prægede.[48] På årsmødet i Danmarks Realskoleforening i oktober 1957 holdt professor Mogens Pihl, der var medlem af Teknikerkommissionen, men som også var tidligere mellemskolelærer, foredrag om »Skolen og

den tekniske ekspansion«. Han ankede over, at regneundervisningen i mellemskolen og realklassen efterhånden havde fået en alt for tilrettelagt karakter, og at regneopgaverne blev behandlet ud fra »stærkt indøvede færdigheder i henseende til opstilling og numerisk behandling«.[49]

6. Censur og karaktergivning

Både skriftlig og mundtlig eksamen blev bedømt af censorer, som enten kunne være beskikkede af Undervisningsministeriet eller foreslået af skolelederne. Ved realeksamen og pigeskoleeksamen skulle der for de skriftlige fags vedkommende være to beskikkede censorer, mens de mundtlige fag skulle bedømmes af faglæreren og af enten en beskikket eller en af skolelederen foreslået og af undervisningsinspektøren godkendt censor. Kun i en kort periode på et par år under besættelsen blev censuren ved skriftlig eksamen indskrænket til en enkelt censor, hvilket gjaldt alle offentlige eksaminer. På grund af indtrængende protester fra de højere læreanstalter blev to-censorordningen genindført i 1943.[50] Også Realskoleforeningen havde været ivrig modstander af den mindre censur, da det med kun én censor var vanskeligt at bevare »den Fasthed i Bedømmelsen, som altid maa tilstræbes ved Eksaminer og især da ved de Eksaminer, der er rettighedsgivende«.[51]

Ved almindelig forberedelseseksamen var der i modsætning til realeksamen, men i lighed med mellemskoleeksamen kun én censor, som enten var beskikket af ministeriet eller udpeget lokalt, og som sammen med faglæreren bedømte eksamen.[52] I det hele taget var bestemmelserne for eksamensafviklingen ved præliminæreksamen mindre fastlagt end ved de øvrige eksaminer, som var regelbestemt af eksamensbekendtgørelser, men man benyttede efterhånden mange af de samme regler, som gjaldt ved realeksamen.[53] De forskellige afvigelser i pensa og eksamensregler var »jævnlig« et problem, når en lærer, der »virker ved en Mellem- og Realskole, skal være Censor ved en Realskole med Alm. Forberedelseseksamen eller omvendt«, hvilket medførte, at undervisningsinspektøren udstedte en vejledning, som censorerne nøje måtte gøre sig bekendt med, før de påtog sig censuren.[54]

Privatisterne til mellemskole-, real- og præliminæreksamen aflagde deres prøver for Eksamenskommissionen til Afholdelse af alm. Forberedelseseksamen, Realeksamen og Mellemskoleeksamen. Født formand for kommissionen var Undervisningsinspektøren for Mellem- og Realskolerne. De øvrige medlemmer, som både kunne være gymnasielærere og realskolelærere, udpegedes af ministeriet for tre år ad gangen.[55] Ligesom i Opgavekommissionen var der enkelte kvinder, f.eks. i 1937/38 to lærerinder i faget engelsk og en kvindelig skoleinspektør i faget skrivning ud af i alt 25 medlemmer. I 1958 var medlemstallet vokset til 31, men der var stadig kun to kvinder.[56] To af Eksamenskommissionens medlemmer fungerede som censorer ved realeksamen og almindelig forberedelseseksamen for privatister, men når dimittenderne blev indstillet fra anerkendte eksamenskursus, kunne eksamen afholdes lokalt, og efterhånden også med kursets lærere som eksaminatorer. Disse måtte dog, indtil ordningen blev lavet om i 1956, ikke deltage i voteringen, men kun overvære denne og nøjes med at fremsætte bemærkninger til de to censorer.[57]

Ligesom i Eksamenskommissionen var der i censorkorpset en del gymnasiefolk, og der kunne også ved real- og mellemskoleeksaminerne på gymnasierne være realskolefolk

blandt censorerne.[58] Denne udveksling vakte undertiden kritik, da flere realskolefolk mente, at gymnasierepræsentanterne bedømte for hårdt, men der var blandt Realskoleforeningen overvejende stemning for at bevare ordningen, da det var godt, at de to skoleformer, der havde de samme eksaminer, kendte til hinandens forhold. F.eks. afviste både undervisningsinspektør Hans I. Hansen og *Den danske Realskoles* redaktør Aage H. Petersen kommunelærer Poul H. Jacobsens anklage imod gymnasiecensorerne for at være hovedansvarlige for de dårlige resultater i skriftlig dansk i 1952. Det kunne ikke være tilfældet, da gymnasielærernes andel i censuren hvilede på en 30 år gammel praksis.[59]

Censorkorpset blev også kritiseret af andre grunde. Den måde, censorerne udpegedes på, betød, at de i mange tilfælde var temmelig uerfarne. Antallet var forholdsvis stort, så der kunne gå lang tid imellem, at de var i funktion. Derfor stillede Realskoleforeningen forslag om, at antallet af beskikkede censorer skulle skæres ned, men at de så til gengæld skulle udsendes oftere inden for en tiårig periode, hvorefter andre lærere skulle have chancen, men den eksisterende ordning blev ikke ændret.[60] Naturligvis var der også enkelte eksempler på, at censorer optrådte arrogant på skolerne, ligesom der blev fremhævet eksempler på milde og hårde bedømmelser. Censorhvervet var ikke særlig godt aflønnet, selvom det i midten af 1950'erne lykkedes at få honoraret forhøjet.[61] For de lokalt udpegede censorer var hvervet ulønnet, og de måtte i en række tilfælde kæmpe for ikke selv at skulle betale vikaren, der skulle passe censorens undervisning imens.[62]

Hver enkelt censor skulle efter endt eksamen sende en indberetning til Undervisningsinspektøren for Mellem- og Realskolerne om eksaminernes forløb. Indberetningen

Boks 22. Eksempler på censorindberetninger.

Eksempel 1:

Dansk til almindelig forberedelseseksamen i Børkop private Realskole maj-juni 1938

I Mundtlig Dansk: Elevernes Standpunkt: gennemgaaende fremragende
Lærerens Eksamination: god og grundig
Bedømmelse: saa godt som faldende sammen med Censors
II Stil: Den overvejende Del af Besvarelserne var indholdsmæssigt og sprogligt gode, Stavningen gennemgaaende god, Tegnsætning nærmest upaaklagelig. Ordenen var fremragende.

Eksempel 2:

Skriftlig Dansk ved mellemskoleeksamen i Dybvad private Realskole maj-juni 1938

Stavningen er meget usikker. Tegnsætning er hos nogle Elever pæn, hos andre saa daarlig, at den ødelægger Sproget. Genfortællingen er forstandigt opfattet, men det kniber meget med at faa Rækkefølge og Enkeltheder med. Stilene har et fornuftigt Indhold og er gennemgaaende vel ordnede, men hos mange er Sproget stift og meget ubehjælpsomt; hos nogle faa findes en meget smuk Form.
Ordenen er gennemgaaende god.
Bedømmelsen var udmærket jævn og sikker.

Mundtlig eksamen (oprykningsprøve i 2. mellem) i engelsk på Ryesgades Skole, København. Censor og elev er placeret ved skoleborde, mens lærerinden sidder ved katederet. Eksamensspørgsmålene er opført på tavlen (foto, Scanpix).

blev indført, fordi det egentlig var undervisningsinspektøren selv, der havde tilsynet med eksamen, men allerede langt tilbage i det 19. århundrede havde det været urealistisk, at inspektøren selv eller hans medhjælpere skulle overvære alle eksaminer. Censorindberetningerne skulle så give inspektøren overblikket over eksaminernes forløb ved alle skoler. I inspektørens arkiv i Rigsarkivet er der bevaret 99 arkivæsker med indberetningskort fra censorerne i perioden 1921-61.[63] Dette omfattende materiale belyser ikke blot eksaminernes forløb, men det er også en vigtig kilde til lærerforholdene og til fagenes historie, ud over at materialet også fortæller om de censorer, der har udarbejdet indberetningerne. Af dette store materiale kan her kun bringes et par eksempler (se tekstboks 22).

På forsiden af indberetningen skulle censorerne udtale sig om tre forhold, som skulle formuleres i tekstform: 1) om elevernes standpunkter; 2) om lærerens eksamination; 3) om lærerens bedømmelse af eksamen (karaktergivning). På bagsiden af indberetningskortet skulle censoren meddele fordelingen af karaktererne, som blev givet i de pågældende fag. I eksemplet fra Børkop var elevernes standpunkter ved mundtlig eksamen i dansk fremragende og lærerens eksamination i orden. Det første bidrog sikkert også til det sidste. For en censor var det positivt, at eksaminators bedømmelse var »saa godt som faldende sammen med Censors«. I eksemplet med stilene i Dybvad skyldtes det forholdsvis dårlige resultat ikke bedømmelsen.

Indholdet af censorindberetningerne blev også meddelt skolerne, og der var derfor tilfælde, hvor skolelederen viderebragte censorers kritiske bemærkninger til lærerne. Flere gange blev spørgsmålet rejst, om der ikke også var brug for en indberetning fra skolerne og lærerne om censorerne. F.eks. foreslog C. Christensen-Dalsgaard, at skolerne skulle besvare tre spørgsmål om censorerne: 1) hans forståelse af opgaven; 2) hans optræden; 3) hans bedømmelse.[64] På årsmødet i Danmarks Realskoleforening i 1937 blev det drøftet, om censorindberetningerne skulle være hemmelige, og hvor fyldige de skulle være. Undervisningsinspektør Bjørneboe ønskede, at indberetningerne skulle være fyldige og ikke kun indeholde karakterer. Der var stort set enighed om, at de skulle sendes til skolerne, men flere foreslog, at censorerne talte med lærere og skoleledere om eksamensforløbet, mens de endnu var på skolerne.[65] Der var også kritik af, at visse censorers beretninger var fyldt af »gold kritik med spydige bemærkninger mod eksaminator«.[66]

Ved realklassens mundtlige prøver skulle både lærerens og censors karakterer indføres i den autoriserede eksamensprotokol. Hvis karaktererne afveg fra hinanden, og de to bedømmere ikke kunne tale sig til rette om en fælleskarakter, skulle skolelederen træde ind som opmand. I eksemplet fra realeksamen i Næstved kommunale Realskole i 1930 (se illustrationen) var der fuldstændig enighed mellem faglærerne og censorerne, hvilket heldigvis også var det normale. Eksamensprotokollen viser også, at der ved realeksamen blev afholdt mundtlig eksamen både i bundne og i valgfri fag, som i Næstved var fransk og geometri. Der blev også givet en sammenlagt eksamenskarakter for orden ved de skriftlige eksaminer.

Årskaraktererne blev givet af faglærerne, og de skulle være indført i eksamensprotokollen, før realeksamen begyndte. Disse karakterer byggede på elevernes standpunkter i året løb. De afveg langt mindre fra år til år end eksamenskaraktererne, som afhang af øjeblikspræstationer. Alle karakterer blev talt sammen på grundlag af de enkelte karakterers talværdi efter den gældende karakterskala. Karaktersummen for henholdsvis årskarakterer og eksamenskarakterer blev divideret med antallet af fag, som kunne afvige lidt for den enkelte elev. Herved fremkom en gennemsnitskarakter beregnet med to decimaler for henholdsvis årskaraktererne og eksamenskaraktererne. Sluttelig udregnedes realistens eksamensresultat ved at lægge de to gennemsnitskarakterer sammen og dividere med to. Eksamensresultatet blev både udtrykt ved en talværdi og ved en karakterbetegnelse. I eksemplet fra Næstved var de tre elevers eksamensresultat henholdsvis ug÷ (7,57), mg÷ (6,64) og ug÷.

Karaktergivningen og den benyttede karakterskala hørte til de stærkt omstridte spørgsmål i den her behandlede periode fra 1920'erne og til 1950'erne. Karakterskalaen, »den Ørstedske«, var blevet genindført både ved studenter-, real- og mellemskoleeksamen i 1919, men den havde sin oprindelse i det 19. århundrede (se dette værks kapitel 11). Karakterskalaen var karakteriseret både ved, at intervallet mellem hovedkaraktererne:

- ug = 8
- mg = 7
- g = 5
- tg = 1
- mådelig = ÷7
- slet = ÷23

blev større, jo længere ned i karakterskalaen man kom, og ved at der var hele seks negative karakterer (tg÷ = ÷1⅔; mdl+ = ÷4⅓; mdl = ÷7; mdl÷ = ÷12⅓; slet+ = ÷17⅔; slet = ÷23).[67] For at bestå mellemskoleeksamen krævedes 3,75 i gennemsnit, pigeskole- og realeksamen 4,00 i gennemsnit. Samme dumpegrænse på 4,00 gjaldt ved almindelig forberedelseseksamen.

For realskolen var karakterspørgsmålet vitalt, da det både var af betydning for adgangsbetingelserne til gymnasiet og til videregående uddannelser og for erhvervene, som skulle ansætte kandidaterne. Formanden for Danmarks Realskoleforening, realskolebestyrer Jens Futtrup, sammenlignede i 1937 betydningen af karakterskalaen for skolerne med møntsystemet for næringslivet. Det var et udtryksmiddel for værdier, ikke værdierne selv. Man kunne således ikke drøfte karakterskalaen uden også at drøfte eksaminationsformerne. Idealet af et velindrettet karaktergivningssystem var for Futtrup, at selve skalaen kunne bruges på en retfærdig måde, og at skalaens brugere var nogenlunde enige om, hvordan den burde anvendes.[68] I sin bog om den danske folkeskole fremhævede den socialdemokratiske politiker og senere undervisningsminister Julius Bomholt et vigtigt moment ved karaktersystemet. Det var ikke kun afgørende, at lærere og censorer fik udviklet et »teknisk fuldkomment mandarinsystem på karaktergivningens område«, men man måtte også finde et system, som almindelig mennesker uden eksamen (f.eks. håndværkere og købmænd) kunne forstå, når de skulle ansætte folk med eksamenspapirer.[69]

Giver de private realskoler for høje karakterer?

Karaktersystemet blev hovedsagelig kritiseret på to områder. Dels skolernes forskellige måde at anvende karaktererne på, dels selve den benyttede karakterskala. Den førstnævnte kritik kom især fra gymnasieskolerne, der ankede over, at realskolerne og specielt de private gav alt for høje karakterer i sammenligning med gymnasiernes egne mellem- og realskoleafdelinger. Dette fik især betydning i debatten i begyndelsen af 1930'erne, da man fra Realskoleforeningens side forsøgte at få gennemført, at gymnasierne var forpligtet til at optage elever fra oplandsskolerne, der havde bestået mellemskoleeksamen med en vis kvotient (7,17 mg+) eller realeksamen/præliminæreksamen med et gennemsnit på mindst 7,00.[70] Dette ville gymnasieskolerne og undervisningsinspektør Højberg Christensen ikke acceptere. Det ville føre til, at realskolerne ville give endnu højere karakterer og dermed skævvride hele karaktersystemet. Der blev lavet forskellige undersøgelser af karaktergivningen ved mellemskole- og realeksamen i de forskellige skoleformer, som stort set bekræftede gymnasiernes opfattelse.[71] Ifølge en opgørelse fra Danmarks Statistik over karaktergennemsnittene ved realeksamen i 1936 fik kun 37 procent af realisterne ved gymnasieskolerne karakteren mg og derover i sammenligning 58 procent af realisterne fra mellem- og realskoler uden gymnasium. For mellemskoleeksamens vedkommende var der også en forskel, men mindre udtalt: 52 procent mod 61 procent. For realisternes vedkommende skyldtes noget af forskellen, at der var flere af gymnasiets dygtigste mellemskoleelever, der gik direkte i gymnasiet uden at tage realeksamen.[72]

Kritikken af realskolernes for høje karaktergivning og specielt beskyldningen imod de private realskoler for at hæve karaktererne for at tiltrække flere elever, førte til, at Realskoleforeningen i samarbejde med undervisningsinspektør Bjørneboe og senere også sammen med Gymnasielærerforeningen[73] i 1934 og 1935 arrangerede en serie karaktergivningskurser over hele landet, og kurserne fortsatte i en række år, men i mindre ska-

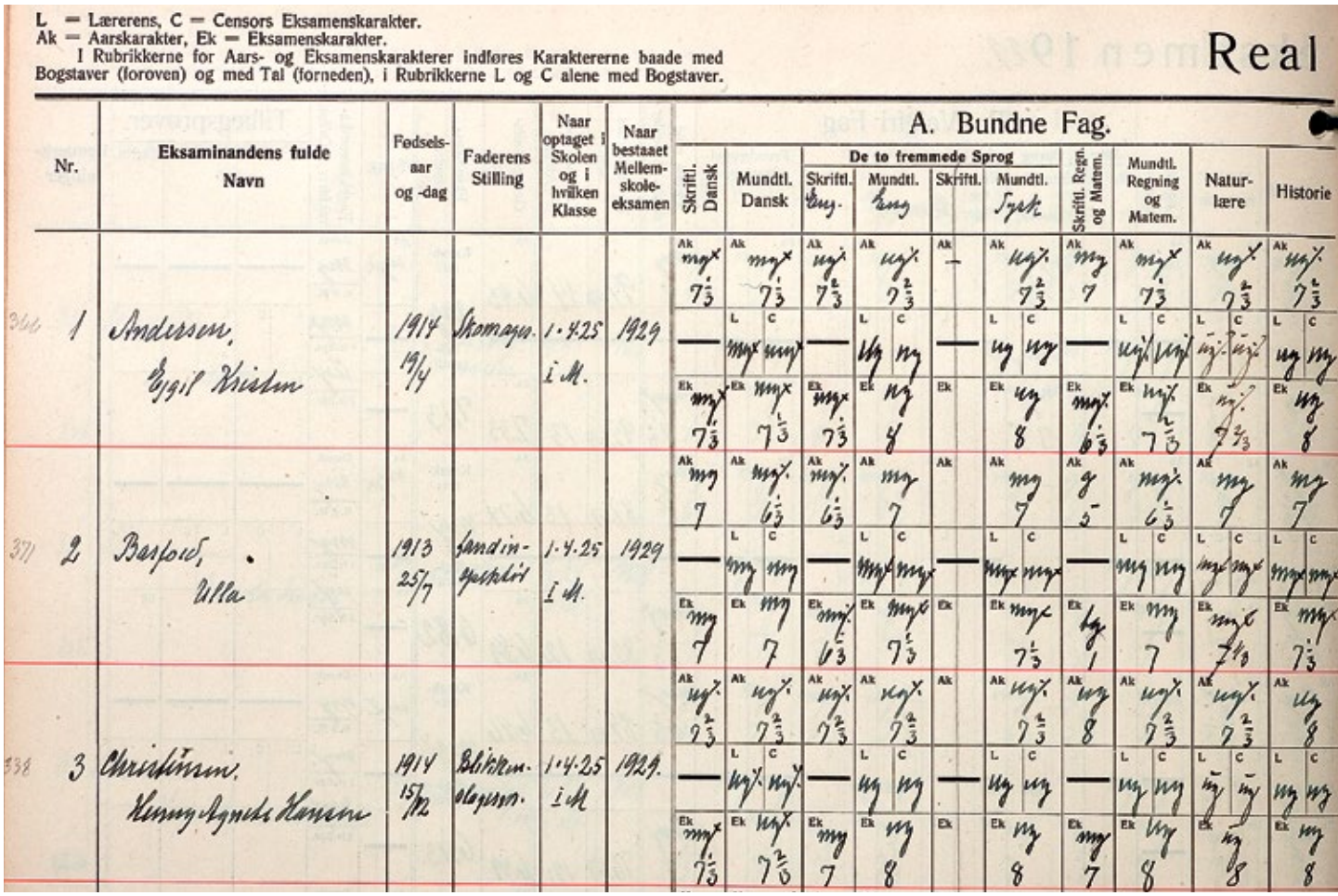

L = Lærerens, C = Censors Eksamenskarakter.
Ak = Aarskarakter, Ek = Eksamenskarakter.
I Rubrikkerne for Aars- og Eksamenskarakterer indføres Karaktererne baade med Bogstaver (foroven) og med Tal (forneden), i Rubrikkerne L og C alene med Bogstaver.

Real

A. Bundne Fag.

Nr.	Eksaminandens fulde Navn	Fødsels-aar og -dag	Faderens Stilling	Naar optaget i Skolen og i hvilken Klasse	Naar bestaaet Mellem-skole-eksamen	Skriftl. Dansk	Mundtl. Dansk	De to fremmede Sprog: Skriftl.	De to fremmede Sprog: Mundtl.	De to fremmede Sprog: Skriftl.	De to fremmede Sprog: Mundtl.	Skriftl. Regn. og Matem.	Mundtl. Regning og Matem.	Natur-lære	Historie
1	Andersen, Egil Kristen	1914 19/4	Skomager.	1.4.25 i M.	1929	Ak 7⅓ / — / Ek 7⅓	Ak 7⅓ / L mg C mg / Ek 7⅓	Ak 7⅔ / — / Ek 7⅔	Ak 7⅔ / L ug C mg / Ek 8	Ak — / — / Ek	Ak 7⅔ / L ug C ug / Ek 8	Ak mg 7 / — / Ek mg⅔	Ak 7⅓ / L mg⅔ C mg / Ek 7⅓	Ak 7⅔ / L mg C mg / Ek 7⅔	Ak 7⅔ / L ug C mg / Ek 8
2	Barfoed, Ulla	1913 25/7	Landin-spektør	1.4.25 I M.	1929	Ak mg 7 / — / Ek mg 7	Ak 6⅓ / L mg C mg / Ek 7	Ak 6⅓ / — / Ek 6⅓	Ak 7 / L mg C mg / Ek 7⅓	Ak / — / Ek	Ak 7 / L mg C mg / Ek 7⅓	Ak 8 / — / Ek 1	Ak 6⅓ / L mg C mg / Ek 7	Ak 7 / L mg C mg / Ek 7½	Ak 7 / L mg C mg / Ek 7⅓
3	Christensen, Kirsty Agnete Hansen	1914 15/12	Blikken-slagersm.	1.4.25 i M.	1929.	Ak 7⅔ / — / Ek 7⅓	Ak 7⅔ / L mg⅔ C mg⅔ / Ek 7½	Ak 7⅔ / — / Ek 7	Ak 7⅔ / L ug C mg / Ek 8	Ak / — / Ek	Ak 7⅓ / L ug C ug / Ek 8	Ak 8 / — / Ek 7	Ak 7⅔ / L mg C mg / Ek 8	Ak 7⅔ / L mg C mg / Ek 8	Ak 8 / L mg C mg / Ek 8

Eksamensprotokol for realklassen fra Næstved Realskole 1930. Kun de tre første elever er medtaget her. Man kan i protokollen både se, hvilke karakterer lærer og censor har givet ved eksamen, og den endelige eksamenskarakter. Som karakterskala er benyttet 8-skalaen (Ørstedske skala), som eksisterede indtil 1943, hvor karakterernes talværdi blev justeret (Næstved Realskoles arkiv, Landsarkivet for Sjælland m.v.).

la.[74] I 1942 arrangerede sproglærerne i København således et kursus, hvor undervisningsinspektør Bjørneboe var en af bedømmerne.[75] Formålet med kurserne var både, at lærerne skulle blive mere sikre i deres karaktergivning, når de deltog i eksamen enten som eksaminator eller som censor, og samtidig at forbedre samarbejdsklimaet og den gensidige forståelse mellem gymnasieskolerne og de private og kommunale realskoler.

Et eksempel på et kursus, hvori der både var deltagere fra et gymnasium og fra omegnens realskoler, var karaktergivningskurset på Marie Mørks Skole i Hillerød 21. februar 1934, hvor først adjunkt Einer Gjerløff, Frederiksborg Statsskole, eksaminerede fem elever fra statsskolen i dansk, og derefter tilsvarende lærerinde A. Overgaard nogle elever fra Marie Mørks private realskole i faget tysk. Både eksaminator, censor (en lektor fra statsskolen), de tilstedeværende kursusdeltagere og eleverne selv gav de eksaminerede elever karakter. Gjerløff redegjorde efterfølgende for forløbet i en artikel i *Gymnasieskolen*. Selvom bedømmelsen under kurset havde været rimelig ensartet, så var disse kurser efter hans mening meget vigtige. Ud over karaktererne burde man fokusere på selve eksaminationen, da det var vigtigt at undgå, at lærerne ved de private realskoler blev presset af skolebestyreren til at give høje karakterer ved at eksaminere så »lemfældigt«, at eleverne fik højere karakterer, end deres evner og kundskaber berettigede til.[76]. I Danmarks Realskoleforenings hovedstyrelse var man positiv over for kurserne, og man fastslog med glæde, at de deltagende gymnasielærere ikke generelt havde givet dårligere karakterer end realskolefolkene.

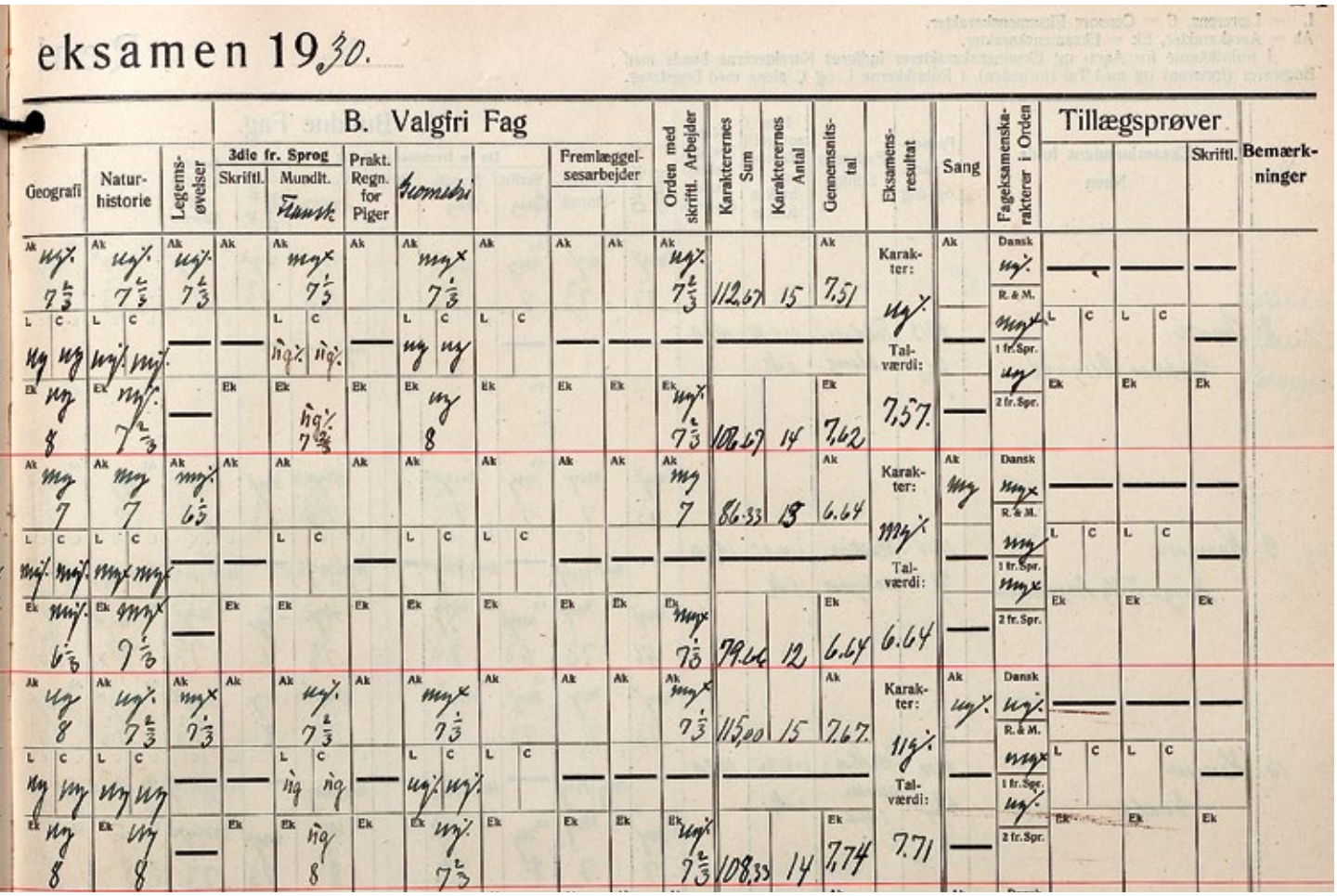
eksamen 1930.

Geografi	Naturhistorie	Legemsøvelser	B. Valgfri Fag: 3die fr. Sprog Skriftl.	3die fr. Sprog Mundtl.	Prakt. Regn. for Piger	Fremlæggelsesarbejder	Orden med skriftl. Arbejder	Karaktererne Sum	Karaktererne Antal	Gennemsnitstal	Eksamensresultat	Sang	Fagkarakterer i Orden	Tillægsprøver	Skriftl.	Bemærkninger
Ak mg 7½	Ak mg 7½	Ak mg 7½	Ak	Ak mg 7½	Ak	Ak mg 7½	Ak	Ak mg 7½	112,67	15	Ak 7,51	Karakter: mg	Ak	Dansk mg		
L C ug ug	L C mg mg			L C ng ng		L C ug ug	L C					Talværdi: 7,57		R. & M. mg	L C	L C
Ek mg 8	Ek mg 7½		Ek	Ek ng 7½	Ek	Ek mg 8	Ek	Ek mg 7½	108,67	14	Ek 7,62			1 fr. Spr. ug		
														2 fr. Spr.	Ek	Ek
Ak mg 7	Ak mg 7	Ak mg 6½	Ak	Ak	Ak	Ak	Ak	Ak mg 7	86,33	13	Ak 6,64	Karakter: mg	Ak mg	Dansk mg		
L C mg mg	L C mg mg			L C		L C	L C					Talværdi: 6,64		R. & M. mg	L C	L C
Ek mg 6½	Ek mg 7½		Ek	Ek	Ek	Ek	Ek	Ek mg 7½	79,64	12	Ek 6,64			1 fr. Spr. mg		
														2 fr. Spr.	Ek	Ek
Ak ug 8	Ak mg 7½	Ak mg 7½	Ak	Ak mg 7½	Ak	Ak mg 7½	Ak	Ak mg 7½	115,00	15	Ak 7,67	Karakter: mg	Ak mg	Dansk mg		
L C ug mg	L C mg mg			L C ng ng		L C mg mg	L C					Talværdi: 7,71		R. & M. mg	L C	L C
Ek mg 8	Ek ug 8		Ek	Ek ng 8	Ek	Ek mg 7½	Ek	Ek mg 7½	108,33	14	Ek 7,74			1 fr. Spr. mg		
														2 fr. Spr.	Ek	Ek

I 1930'erne blussede den gamle diskussion om karakterskalaen op igen. Der var mange realskolefolk, der gerne så en ny skala, der ikke havde så store intervaller mellem de laveste karakterer, som den Ørstedske skala var præget af, og som heller ikke havde så mange karakterer med negative værdier. På det store fællesmøde mellem Gymnasielærernes Lærerforening og Danmarks Realskoleforening i oktober 1933 om karaktergivningen tog undervisningsinspektør Bjørneboe bladet fra munden og gjorde op med den Ørstedske karakterskala, som han ønskede stedt til »den evige Hvile«. Karakterskalaen blev ikke længere brugt i sin fulde længde, da mange lærere nødig gav ringere karakter end tg÷, der var den laveste positive karakter. For mange var det nemlig uforståeligt at skulle give negative karakterer. Hertil kom, at de »lavere Karakterer straffer saa uforholdsmæssig meget haardere, end de højere belønner«. Undervisningsinspektør Højberg Christensen var ikke enig med sin kollega, da han mente, at det eksisterende karaktersystem var fortrinligt og bl.a. anerkendt af Universitetet. De laveste karakterer blev anvendt ved skriftlig eksamen, og den Ørstedske skala var med til at hindre »Chancelæsning« ved mundtlig eksamen.[77]

Både i gymnasiekredse og i Realskoleforeningen forsøgte man at opstille alternative muligheder til den Ørstedske skala. Realskoleforeningen arbejdede med en skala, der gik fra ug = 8 til slet = ÷7. Mellemtrinnene var mg = 7; g = 5; tg = 2; mdl = ÷2. Intervallerne mellem hovedkarakterer voksede efter følgende række: 1, 2, 3, 4, 5 og ikke som i Ørsteds skala: 1, 2, 4, 8, 16. Med denne skala kunne man anvende alle karakterer uden

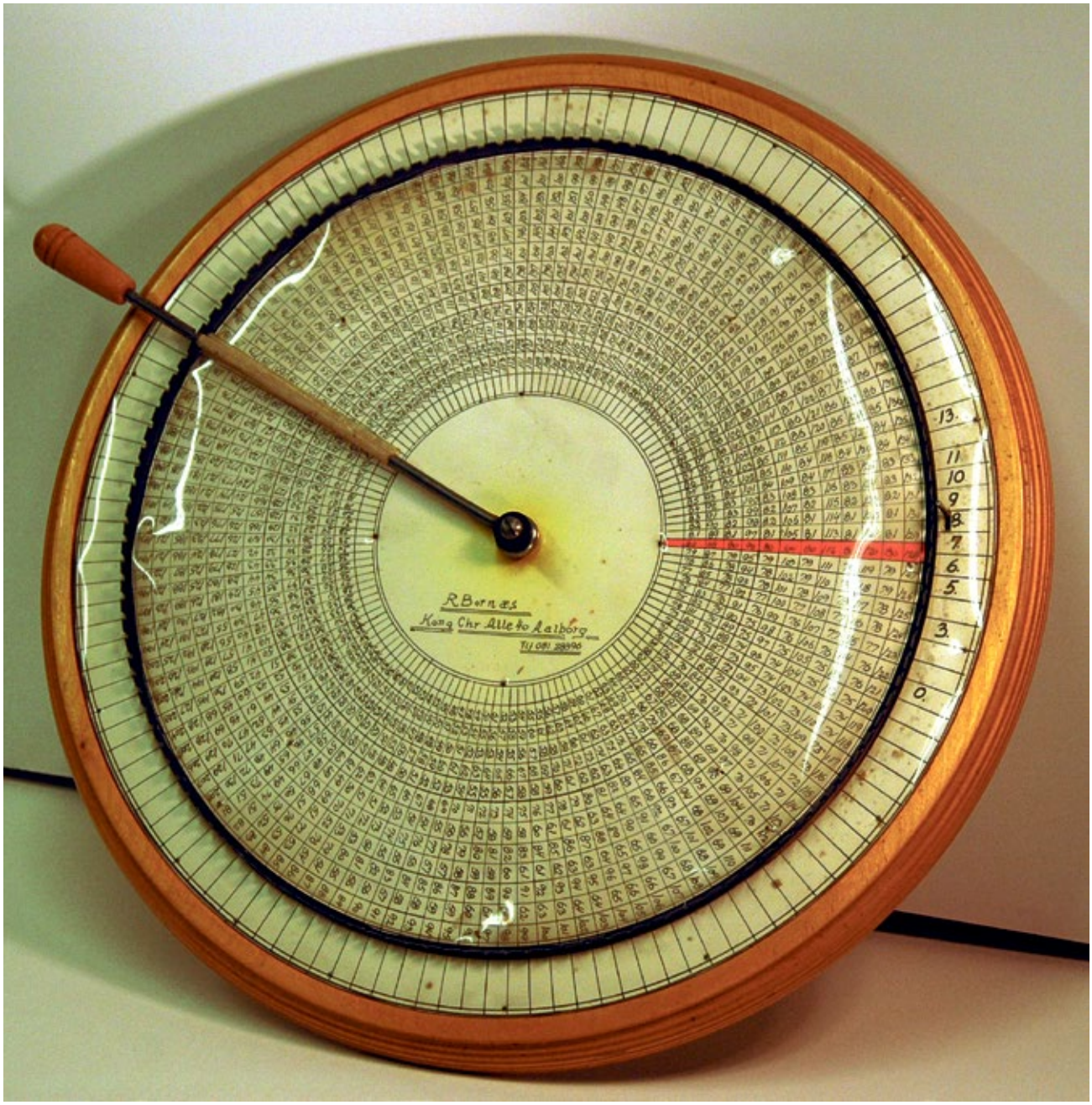

at være »inhuman«.[78] Men heller ikke denne skala kunne Bjørneboe acceptere, da der stadig var en række negative karakterer. Dette problem var derimod løst i det forslag, som realskolebestyrer Holger Egekvist, Taastrup, stillede, nemlig at lægge tallet syv til samtlige karakterer i Realskoleforeningens forslag, således at skalaen kom til at gå fra ug = 15 til slet = 0. Som alternativ løsning foreslog han at gøre skalaen ækvidistant, således at der blev den samme afstand (nemlig 1) mellem karaktererne fra 15 til 0.[79]

Diskussionen om den rette karakterskala fortsatte, og spørgsmålet blev taget op på en række årsmøder i Realskoleforeningen, der i 1936 opfordrede ministeriet til at nedsætte en kommission. Selvom den Ørstedske skala blev bibeholdt i den nye anordning i 1938,[80] ulmede sagen videre, og den 3. november 1941 nedsatte Undervisningsministeriet et »Udvalg til Overvejelse af Betimeligheden af en Ændring af Karaktersystemet

◂ Karakterudregningsapparat. Ved et sindrigt system kunne den store skive drejes og registrere elevernes karakterer. Når de enkelte karakterer var registreret, kunne sum og gennemsnit aflæses på apparatets skala. Apparatet, der er håndlavet af kommunelærer Rudolf Bornæs, Aalborg, er anvendt ved karakterudregningen på Mosegårdsskolen i Gentofte. Andre steder benyttede skolerne særlige tabeller, når de mange karaktergennemsnit skulle udregnes. I Danmarks Skolemuseums samlinger findes flere typer af karakterudregningsapparater (foto Rune Clausen).

ved Eksamensskolerne under Undervisningsministeriet« med kontorchef Albert Michelsen som formand.[81] Realskolerne var fyldigt repræsenteret i udvalget, og ministeriet udnævnte undervisningsinspektør Bjørneboe og skolebestyrer Holger Egekvist som medlemmer, mens Realskoleforeningen herudover udpegede to medlemmer. I betænkningen blev der både redegjort for ulemper og fordele ved den Ørstedske skala, men da der i udvalget ikke kunne opnås enighed om helt at droppe den hidtidige skala, blev resultatet en justering af det Ørstedske karaktersystem, der således overlevede i den nye anordning fra 1943.[82] Antallet af negative karakterer blev færre, dels ved, at der blev lagt tallet syv til alle karakterer, hvorved ug = 15, mg = 14, g = 12, tg = 8, mådelig = 0 og slet = ÷16. Dels blev karaktererne mdl÷ og slet+ afskaffet, så der kun var karakteren »slet« tilbage som negativ. Derimod blev der ikke ændret ved intervallerne, så karakterskalaen straffede stadig elever med de laveste karakterer hårdt.

Den amputerede Ørstedske skala

Med den »amputerede« Ørstedske skala fortsatte diskussionen om karaktergivningen. Realskoleforeningen var ikke helt tilfreds med resultatet af udvalgets arbejde, men var dog glad for, at de fleste negative »faldkarakterer« var væk, og at karakteren »slet« i fremtiden kun skulle gives i få undtagelsestilfælde.[83] Beståelsesgrænserne bevaredes også, da der fremtidig skulle 10,75 i eksamensresultat til at bestå mellemskoleeksamen og 11,00 i gennemsnit til at bestå real- og pigeskoleeksamen. I slutningen af 1940'erne og i 1950'erne blev diskussionen om gennemsnitskarakterer og beståelsesgrænser vigtige debatemner, hvilket fremgår af debatindlæg som »Skal dumpegrænsen slettes?« og »Den fordømte kvotient«.[84] I forslaget fra fællesudvalget om mellemskolens reform fra 1948-49 tog man konsekvensen heraf og indførte bogstavbetegnelser for karakterne, så det blev umuligt at udregne gennemsnit.[85] Men trods dette overlevede den Ørstedske skala og blev først afskaffet i forbindelse med indførelsen af 13-skalaen i 1963.

7. Afslutning

Perioden fra slutningen af 1920'erne og til begyndelsen af 1960'erne var real- og mellemskolernes storhedstid, hvilket tydeligt fremgår af ovenstående skildring. Antallet af skoler, der havde ret til at afholde eksamen, var stærkt voksende, så der i 1956 var mere end 500. Tilsvarende voksede antallet af dimittender til højder, der i 1903 havde været helt utænkelige. Dette gjaldt først og fremmest mellemskoleeksamen, men også antallet af realeksaminer voksede stærkt, selvom kun knap 60 procent af de elever, der tog mellemskoleeksamen, også tog realeksamen. De skriftlige og mundtlige eksaminer blev i hele perioden gennemført efter hidtidig standard, da de mange bestræbelser for at ændre eksaminernes omfang og indhold ikke blev gennemført. Kvaliteten af opgavekontrol, censur og bedømmelse blev også fastholdt. Men succesen var blevet for stor, så eksamensskolen stod i slutningen af 1950'erne over for store ændringer.

Noter

1. Redaktionel artikel i DdR 1931 s. 4.
2. Se således undervisningsinspektør Hans I. Hansen i DdR 1949 s. 357.
3. Herom se E. Nørr 2009.

4. Kilder til tabel 11-15: Børneskolen i Aarene 1922-1926; Børneskolen i Aarene 1927-1931; Børneskolen i Aarene 1932-1936; Børneskolen i Aarene 1937-1941; Børneskolen i Aarene 1942-1946; Børneskolen 1947-51; Børneskolen 1952-56; Børneskolen 1957-61.
5. Tabel 13 bygger på fortegnelserne over skoler, der havde ret til at afholde almindelig forberedelseseksamen i henholdsvis 1936/37 og 1946/47 i Medd. HA 1936/37 s. 521-22 og 1946/47 s. 348-49. Meddelelserne indeholder også årlige fortegnelser over skoler, der havde eksamensret til studentereksamen, realeksamen og mellemskoleeksamen.
6. Jf. dette værks kapitel 28.
7. Herom se f.eks. Tekstanmærkning på finansloven 1939/40 om dækning af udgifterne, så mundtlig eksamen for privatister kan afholdes ved de statsanerkendte kursus. Glahn VII s. 299.
8. J. Høirup 1948 s. 186.
9. L. Busk 1953.
10. Dagens Nyheders artikel er gengivet i DdR 1957 s. 204.
11. Skoleberetning for Randers Amt 1957 (RA. Statsskolekonsulenten. Skolekort 1957, Randers og Ribe amter).
12. Hans I. Hansen 19/8-1957 til UVM. RA. UVM. 1. Dep. 2. Kt. J.nr. 1957/406.
13. Tabellen er udarbejdet på grundlag af de statistiske publikationer: Børneskolen (se note 4).
14. Betænkning vedrørende Undervisningen i Mellem- og Realskoler 1935 s. 19-20; herom se også dette værks kapitel 6.
15. Børneskolen 1947-51 s. 74; Børneskolen 1952-56 s. 70.
16. Leksikon for Opdragere II sp. 1348-50.
17. Hans I. Hansen i DdR 1949 s. 448.
18. Børneskolen 1922-61 (se note 4).
19. DR's formand Lars Nielsen i DdR 1953 s. 182.
20. Bek. nr. 309 af 29. september 1944 paragraf 20-56 med ændringer ved bek. nr. 432 af 7. oktober 1947.
21. Anordn. nr. 28 af 21. januar 1925 (herom se dette værks kapitel 6). Tidligere havde det været muligt at undgå skriftlige prøver i begge sprogene, hvis man valgte fransk som frivilligt fag.
22. Bek. nr. 378 af 6. september 1947.
23. H. Haue, E. Nørr og V. Skovgaard-Petersen 1998 s. 30.
24. Bek. nr. 378 af 6. september 1947 paragraf 18 stk. a.
25. DdR 1923 s. 85-86, 123-24 (om gymnasielærere som censorer i realskolerne); 1941 s. 113-15; 1954 s. 483f.; 1955 s. 417; 1956 s. 275 (eksempel på positiv indstilling til, at gymnasielærere er medlemmer).
26. Se diskussionen herom på Den Kommunale Realskoleforenings årsmøde 1956 (DdR 1956 s. 532 og 534). Medhjælperne havde først kun haft ret til at overvære drøftelserne i Opgavekommissionen, men var endt med at blive medlemmer, da det var en fordel for forbindelsen til undervisningsinspektionen ved den praktiske tilrettelæggelse af eksamen.
27. Se de årlige fortegnelser over medlemmerne i Medd. HA og i Hof- og Statskalenderen.
28. Se den store sag vedr. honorarer. RA. UVM. 2. Dep. 2. Kt. J.nr. 1946/655 og 1950/655, begge sager beror i den sidstnævnte sag.
29. UVM skr. 7. juli 1955. DdR 1955 s. 491.
30. Se Hans I. Hansens redegørelse for Opgavekommissionens arbejde i DdR 1942 s. 16-17. Hansen havde været medlem af dansk-sektionen 1929-38. I 1949 overtog han som undervisningsinspektør formandsposten for den samlede opgavekommission; se også DdR 1953 s. 253.

31. Bjørneboes erklæringer 29. maj 1947, hvori han i begge tilfælde påtog sig ansvaret for miseren, er gengivet i DdR 1947 s. 121 og i Folkeskolen 1947 s. 342 under overskriften: Undervisningsinspektør Bjørneboe paatager sig Skylden.
32. Højbjerg Christensen og Bjørneboe til UVM 2. september 1929. RA. UVM. J.nr. 1929/569, vedlagt 2. Dep. 2. Kt. J.nr. 1950/342.
33. Højberg Christensen og Bjørneboe til UVM 15. april 1946. RA. UVM. J.nr. 1946/342, vedlagt 2. Dep. 2. Kt. J.nr. 1950/342; UVM bek. nr. 407 af 10. juli 1946.
34. Alle skriftlige eksamensopgaver til realeksamen, almindelig forberedelseseksamen og pigeskoleeksamen er gengivet i Medd. HA indtil 1948. Derefter kan de findes i DdR. I DdR gengives også opgaverne til mellemskoleeksamen. Kun sommereksamen er medtaget i tabel 17.
35. Se omtalen af dagbladenes reaktion i DdR (se f.eks. artiklen: Det årlige postyr om eksamensopgaverne i DdR 1956 s. 287-90).
36. Herom se DdR 1955 s. 286 og Politiken 21. maj 1955.
37. Debatten om stilemnet er fyldigt omtalt i DdR 1956 s. 274-75, 287, 288-90, 358-59.
38. RA. UVM. 1. Dep. 2. Kt. J.nr. 1956/95.
39. DdR 1956 s. 432-33.
40. DdR 1931 s. 245-46, 265-66, 284-85.
41. Gymnasieskolen 1932 s. 81-83, 105-06, 118-19, 145-46, 157-58.
42. Herom se Den Grå Betænkning 1935 s. 40-43; jf. undervisningsinspektør Bjørneboes fremlæggelse af betænkningen på DR's og GL's fællesmøde (DdR 1935 s. 407-08).
43. Albert Christensens statistik over eksamensresultater ved hans skole (offentliggjort på årsmødet 1935); overlærer Chr. Magelund: Realeksamenskarakterne i skriftlig Regning og skriftlig Dansk [1921-40]. Folkeskolen 1940 s. 263-65); lærer Ebbesens (Nr. Aaby) sammenligning mellem samtlige realister ved forårseksamen 1939 og 1940 (se DdR 1941 s. 430f).
44. Mange indlæg i DdR 1941.
45. Højberg Christensen og Bjørneboe til UVM 20. december 1941. RA. UVM 2. Dep. 2. Kt. J.nr. 1941/615.
46. Jørgen Jørgensens forestilling 14. juli 1942. RA. UVM 2. Dep. Forestillinger 1942 nr. 46; bek. 460 af 11. november 1942. Bek. omfattede også pigeskoleeksamen.
47. DdR 1952 s. 345, 363-66 (F. Klintø: En opgaveretters betragtninger); 1953 s. 55-56, 254; 1954 s. 30 og 77-78; jf. også overlærer, cand.psych. Sv. Åge Nielsens statistiske undersøgelse over eksamenskarakterne i regning og matematik ved mellemskoleeksamen 1949-53 i københavnske skoler. Undersøgelsen viser, at årskaraktererne lå nogenlunde på samme niveau hvert år, men at eksamenskarakterne havde nogle kraftige udsving. Lavest lå resultaterne i 1952, mens de lå højest i 1953 (Dansk Pædagogisk Tidsskrift 1954 s. 163-77).
48. DdR 1956 s. 433 og 490.
49. Mogens Pihls foredrag er gengivet efter hans manuskript i DdR 1957 s. 530-39.
50. Anordn. nr. 523 af 1. oktober 1940; de to censorer blev genindført foreløbigt ved skr. 8. april 1943 til undervisningsinspektørerne. Ordningen kom til at fungere frem til skoleloven af 1958.
51. Om uddannelsesinstitutionernes holdning til sagen se RA. UVM 2. Dep. 2. Kt. J.nr. 1950/655; om realskolens holdning jf. DdR 1941 s. 425-28.
52. Jf. undervisningsinspektør Bjørneboes redegørelse i DdR 1933 s. 536.
53. UVM skr. 29 april 1938 til Undervisningsinspektøren for Mellem- og Realskolerne ang. eksamensordningen ved alm. forberedelseseksamen. Glahn VII s. 258-59.
54. Undervisningsinspektøren for Mellem- og Realskolernes skr. april 1923 til skoleledere og censorer om eksamensforhold. Glahn VI s. 8-16.

55. I Medd. HA og i Hof- og Statskalenderen findes der årlige lister over Eksamenskommissionens medlemmer. I Medd. kan man se, hvilke fag de enkelte medlemmer tog sig af.
56. Medd. HA 1937/38 s. 131-32; Hof- og Stat 1958 s. 732.
57. Herom se UVM skr. 16. maj 1938 (Glahn VII s. 271). Jf. Leksikon for Opdragere bd. I sp. 450-51; bek. nr. 15 af 19. januar 1956.
58. DdR 1923 s. 85-86; 1933 s. 82-83.
59. P.H. Jacobsen 1952.
60. A. Munch 1933; DR's årsmøde 1950 (formandens beretning), DdR 1950 s. 495.
61. Herom se de omfattende journalsager 1950/655 og 1954/655 i RA. UVM 2. Dep. 2. Kt.
62. DdR 1935 s. 488-89.
63. RA. Undervisningsinspektøren for Mellem- og Realskolerne. Censorindberetninger 1921-50 (40 pk.), 1951-61 (59 pk.).
64. C. Dalsgaard-Christensen 1938.
65. DdR 1937 s. 411-13.
66. Beskikkede Censorer og deres Indberetning. DdR 1938 s. 258-59.
67. Anordn. nr. 55 af 10. marts 1938.
68. J. Futtrup 1937 s. 31-32.
69. J. Bomholt 1938 s. 241-44.
70. Se dette værks kapitel 6.
71. J. Jensen 1933.
72. Børneskolen i Aarene 1932-36 s. 77-78.
73. Samarbejde om kurserne med Gymnasielærerforeningen blev besluttet på Danmarks Realskoleforenings hovedstyrelsesmøde 3. marts 1934 (RA. Danmarks Realskoleforening. Forhandlingsprotokol 1902-34). I DdR 1934 s. 464-65 er gengivet kursusudvalgets plan for gennemførelsen af kurserne i DR- og GL-regi samt inddeling af landet i 22 kursusdistrikter. Også i Gymnasieskolen 1933-35 omtales karaktergivningskurserne en række gange.
74. DdR 1934 s. 1-3; 1935 s. 99f, 443f. RA. Danmarks Realskoleforening. Forhandlingsprotokol 1935-38, hovedstyrelsesmøde 16. oktober 1935 (må ikke refereres for pressen) om karaktergivningskurserne.
75. DdR 1942 s. 572f.
76. DdR 1934 s. 78; A. Gjerløff 1934. Om Realskoleforeningens holdning til Gjerløffs kritik se mødereferat 5. maj 1934 (RA. Danmarks Realskoleforening. Forhandlingsprotokol 1902-34).
77. Referat af Bjørneboes foredrag og den efterfølgende debat på karaktermødet findes i DdR 1933 s. 532-46.
78. Se Realskoleforeningens offentliggjorte foreløbige forslag til nye bekendtgørelser for undervisning og eksamen i mellem- og realskoler og præliminærskoler (DdR 1932 s. 485-97). Herom se dette værks kapitel 6.
79. H. Egekvist 1932.
80. Anordn. nr. 55 af 10. marts 1938.
81. Betænkning afgivet af det af Undervisningsministeriet den 3. November 1941 nedsatte Karakterudvalg, 1942; om arbejdet i kommissionen se V. Skovgaard-Petersen 1995 s. 219-30.
82. Anordn. nr. 46 af 6. februar 1943.
83. DdR 1942 s. 439-40 (årsmødet).
84. DdR 1951 s. 275-76 og 1953 s. 85-87.
85. Folkeskolen 1949 s. 379f.

13. At fastholde niveauet
– skoler, eksaminer, censur og karaktergivning 1964-2010

SIGNE HOLM-LARSEN

I det følgende belyses først periodens større ændringer i bestemmelserne om realeksamen og dens afløsere i 1958, 1975 og 2001 og dernæst udviklingen inden for en række nøglefelter for eksameners og prøvers kvalitet, nemlig eksamens- og prøveret samt de centralt stillede skriftlige opgavers udarbejdelse, bedømmelse og karaktergivning.

1. Indledning

Dette kapitel har som omdrejningspunkt, hvordan det gik realeksamen efter 1958. Realeksamen blev videreført ved ændringerne af folkeskoleloven i 1958, men i 1975 erstattet af folkeskolens udvidede afgangsprøve, som i 2000 blev omdøbt til 10. klasse-prøven. Betyder disse navneskift så, at realeksamen blev afskaffet i 1975? Eller har den prøve, der i dagens Danmark afslutter folkeskolens boglige undervisning efter 10. klasse, bevaret så mange af realeksamens kvaliteter, at den kan siges at være videreført? Eksamensordninger må måles på indhold, form og kravniveau. Der vil derfor her blive set nærmere på, hvordan de skiftende eksamener og prøver er blevet gennemført ud fra kriterier som antal prøvefag, deres deldiscipliner, svær-

Sidste skoledag. Glæde og tro på fremtiden lyser ud af eleverne i 3. real ved Brobjergskolen 1964. De tilhørte den første årgang, der gik op til realeksamen under 1958-lovens ændrede eksamensvilkår. Om realeksamen var blevet lettere eller sværere, kunne de ikke vide her på den sidste skoledag, men de er sikkert af deres lærere blevet underrettet om formålet med realeksamen: "at prøve såvel elevernes modenhed som deres kundskaber […] Ved eksaminationen og bedømmelsen bør dette formål haves for øje, således at der i mindre grad lægges vægt på elevernes hukommelse og genfortællingsevne end på deres forståelse af emnet og evne til at anvende deres kundskaber […]". Nye tider var på vej! (foto Børge Venge, Århus Kommunes Hovedbibliotek, Lokalhistorisk Samling).

hedsgrad og bedømmelse samt almenpædagogiske begreber som validitet og reliabilitet.[1] Fokus er rettet mod den afsluttende prøve på folkeskolens højeste niveau, af en senere tid betegnet som bl.a. »bogligt« eller »udvidet«, svarende til realeksamen efter det 10. skoleår. Også mellemskoleeksamens afløsere som afsluttende prøver efter det 9. skoleår inddrages.

2. Ændringer i eksamenssystemet efter 1958-loven

Der var i Danmarks Realskoleforening forud for 1958-reformens gennemførelse en betydelig skepsis med hensyn til, om folkeskolens nye prøvesystem efter 9. og 10. klasse med hensyn til form og indhold, censur og karaktergivning kunne matche mellemskoleeksamens og realeksamens kvalitetsmål. Debatten om eksamener og prøver gav genlyd i vide kredse, både ved vedtagelsen og gennemførelsen af ændringerne. De private skoler var ikke begejstrede. Under overskriften »Skolepolitisk nihilisme« forudsagde man: »Resultatet bliver en knækket eksamensskole. Først to år i den mildt delte, som efter alt at dømme bliver ringere end de to første eksamensklasser nu. To år senere overgang til gymnasiet på usikkert grundlag eller endnu et år i realafdelingen. Der er næppe mange skolefolk, som ikke vil indrømme, at det vil betyde en devaluering af hele eksamensskolen.«[2] Statskonsulent Kristen Helveg Petersen var vel orienteret om stemningen og indledte derfor sin tale på foreningens årsmøde i 1959 med ordene: »De behøver ikke at være ængstelige for realskolens fremtid – den vil gå en strålende fremtid i møde«.[3]

Ændringer i eksamenssystemer skal til enhver tid både imødekomme nye samfundskrav og videreføre traditioner – prøver må i omverdenens forståelse hverken blive lettere eller sværere. Det er den opgave, som politikere og embedsmænd har skullet løse ved periodens ændringer af folkeskolens afsluttende prøver.

Heller ikke i 1958 var ændringerne i prøverne tilfældige. Realeksamen blev bevaret. Men i stedet for mellemskoleeksamen indførtes ved udgangen af 9. klasse oprykningsprøver efter 2. real, statskontrollerede afgangsprøver og teknisk forberedelseseksamen. Dermed var begrebet »prøve« autoriseret som betegnelse for en eksamen på grundskoleniveau.[4] Om der med 1958-lovens prøver og eksamener også blev tale om realitetsændringer, blev efterfølgende fulgt med stor opmærksomhed i både den offentlige og den private skolesektor. Begrebet prøve forstået som en afsluttende eksternt kontrolleret prøve på grundskoleniveau blev stadfæstet i lovens paragraf 13, stk. 2. Det hed her, at beskrivelsen af elevens standpunkt »tidligst i 8. hovedskoleklasse må være baseret på særlige afgangsprøver i fagene«.[5] Resultatet i 1958 blev altså to eksamener, realeksamen (almen og teknisk linje) og teknisk forberedelseseksamen, samt to prøver, den statskontrollerede afgangsprøve efter 9. klasse og oprykningsprøven efter 2. realklasse.

I erkendelse af, at den generelle respekt for prøver og eksamener er tæt forbundet med deres indholdsmæssige relevans, omfang og gennemskuelighed, var myndighederne indstillet på at yde en særlig indsats for at sikre den nye prøve- og eksamensordning respekt. Det ses bl.a. af, at man fandt det påkrævet at udgive en særlig betænkning herom: Den Brune Betænkning om normer og krav ved de afsluttende prøver i folkeskolen.[6] Hensigten var tydelig: Såvel de nye statskontrollerede prøver efter 9. og 10. klasse som realeksamen og oprykningsprøven fra 2. real skulle have

et klart og tydeligt kravniveau, så de kunne legitimeres i elevernes, forældrenes og offentlighedens øjne.

I Den Blå Betænkning I argumenterede man for realeksamens kvalitetsniveau allerede i indledningen om realafdelingen: »Det var en fremherskende tanke under strukturdebatten, at realeksamen ikke måtte devalueres. Med dette krav harmonerer de bestemmelser i loven, der gælder med hensyn til optagelsen i realafdelingen.« Og man anførte, at udskydelsen af delingen fra femte til syvende skoleår »sikkert [ville] medføre øget interesse for skolens almene afdeling og dermed mindre pres på eksamensskolen« – et argument, som den følgende tids resultater imidlertid snart skulle underkende. Undervisningsministeriets daværende inspektør for realskolen Vilhelm Baltzer erkendte dette på årsmødet i Realskoleforeningen efteråret 1960, hvor han omtalte hovedtallene i de forskellige skoleformer samme år. Han sagde her bl.a.: »De ny realafdelinger opstår i stort tal, men 8. og 9. klasserne følger efter. Men er der nu ligevægt mellem de forskellige former? Vel ikke helt. Man mærker endnu presset på eksamensafdelingen, der kan få skæbnesvangre følger, hvis det resulterer i, at uegnede elever i stort antal optages i denne afdeling, til skade både for denne og hovedskolen og for dem selv.«[7] Det næste halve århundredes uddannelsespolitik skulle imidlertid vise sig at give yderligere medvind til de kompetencegivende prøver og eksamener.

Da først Den Brune Betænkning forelå trykt i 1961, og de nye prøve- og eksamensformer var blevet en realitet, blev begge dele vel modtaget, også af Danmarks Realskoleforening, som belyste spørgsmålet, om realeksamen nu var blevet lettere, med kravbekendtgørelsens paragraf 1 om formålet med realeksamen.[8] *Den danske Realskole* kommenterede kravbekendtgørelsens formålsformulering således: »Hvis undervisning og eksamen virkelig bliver gennemført i denne ånd, så bliver realeksamen mere værdifuld; krav om modenhed og om kundskaber, der kan bruges til noget, vil ikke gøre eksamen lettere; for de umodne lektieterpere vil den blive sværere, forhåbentlig for svær.«[9] Om det var antallet af »umodne lektieterpere«, der gik tilbage, eller om det var samfundsbetingede faktorer, der spillede ind – hvorom alting er: I resten af realeksamens levetid øgedes elevtilslutningen, jf. tabel 1, med 44 procent fra 1964, hvor realeksamen første gang blev afholdt efter 1958-lovens bestemmelser, til 1978, hvor den blev afholdt for sidste gang og erstattet af folkeskolens udvidede afgangsprøve.

I det følgende vil de skiftende prøveformers form og indhold blive belyst både ud fra den almene skoledebat og fra de private skolers synsvinkel.

Forskelle og fornyelser

Nyt med hensyn til prøvernes struktur var, at en elev ved oprykningsprøven efter 2. real ikke mere skulle bestå prøven for at kunne fortsætte – det var som på folkeskolens øvrige klassetrin lærerrådets afgørelse. De mundtlige prøver til realeksamen blev udtræksprøver, idet direktoratet besluttede, hvilke fag der skulle udgå. I disse fag overførtes årskarakterne. Ved de 1-2-årige private realkurser blev der ikke afholdt en oprykningsprøve svarende til skolernes prøve ved slutningen af 2. realklasse, men her skulle man i stedet gennemføre en prøve i diktat og for de elever, der havde bortvalgt matematik, også en prøve i matematik. Antallet af prøver på det hidtidige mellemskoleeksamensniveau blev kraftigt reduceret: Hvor mellemskoleeksamen havde eksamener ikke alene i dansk og regning og matematik, men også i

historie med samfundslære, geografi, naturhistorie (dvs. biologi), naturlære (dvs. fysik/kemi), engelsk og tysk samt den lille latinprøve, blev de centrale prøver på dette trin hermed begrænset til dansk, regning og matematik og den lille latinprøve.[10] I alle andre tidligere prøvefag kunne skolen dog organisere årsprøver, hvis man ønskede det. Som man ser, blev kravene til prøvernes sværhedsgrad og dermed kvalitet søgt fastholdt, mens barrierer for fortsat uddannelse, herunder antal prøvefag, generelt søgtes lempet.

Ændringerne i prøvernes indhold var størst ved oprykningsprøven efter 2. real. De skriftlige prøver i dansk undergik betydelige ændringer. Der indførtes diktat og referatstil i stedet for genfortælling, og ved realeksamen i dansk introduceredes den

Boks 23. Den første diktat ved oprykningsprøven fra 2. realklasse maj-juni 1963.

Om maleribedømmelse

Kun de færreste købere / af malerier / er i besiddelse / af den omfattende erfaring og viden / , der skal til / for at værdsætte og placere / et billede af usikker oprindelse / . / Man tilkalder derfor i sådanne tilfælde / en kunstekspert / , hvis udtalelse og eventuelle garanti / danner grundlaget / for den ukyndiges beslutning / angående købets betingelser / . / Opstår der siden tvivl om billedets ægthed / , må eksperten naturligvis / - ofte for retten - / begrunde sin mening / , hvad der næsten altid volder store vanskeligheder / . / Men noget økonomisk ansvar / bærer han som regel ikke / . /

Disse forhold / har desværre tit ført til bitre stridigheder / , og ofte viser det sig / , at erklæringer er udstedt / på et forbavsende løst grundlag / . / Underskriverne af disse tvivlsomme beviser / gør selvfølgelig en sørgelig figur / over for en jurists kølige logik / . /

Denne tingenes tilstand / , der ikke er af ny dato / , gør det ønskeligt / at søge grundlaget for maleribedømmelsen udvidet / og om muligt / skaffe eksperten argumenter i hænde / , der i tvivlstilfælde kan overbevise / en ikke-kunstforstandig / . /

Fra naturvidenskaberne / har man derfor lånt / en række undersøgelsesmetoder / , af hvilke den vigtigste er fotografering / med røntgenstråler / . / Den tjener kun i sjældne tilfælde / til opdagelse af overmalinger / , men giver en kyndig betragter / et indtryk af farvelagets opbygning i dybden / og dermed en værdifuld viden / om kunstnerens teknik / . / Dette skyldes / , at den hyppigst anvendte farve / , blyhvidt / , opsuger røntgenstråler / , så at røntgenfotografiet hovedsagelig viser / , hvorledes denne ene farve er brugt / . / Anvendelsen af hvidt / er for det første mere karakteristisk / for den enkelte kunstner / end det færdige maleri / og er altså lettere at kende igen / . / For det andet er den genstand for modestrømninger / og kan altså i visse tilfælde / give et fingerpeg om dateringen / . / Dertil kommer / , at en original og en kopi / , der på overfladen ikke kan skelnes fra hinanden / , så godt som altid / giver helt forskellige røntgenbilleder / . / Metoden har derfor i udlandet / været meget brugt i forfalskningssager / . /

Den første diktat efter 1958-ordningen er stilmæssigt en opfølgning på den sagprosagenre, som nogle af genfortællingerne i dansk i mellemskoleeksamens sidste periode var udtryk for – i kontrast til genfortællingerne i fremmedsprog, som i perioden næsten altid havde form af anekdoter, ofte af opbyggelig art. For diktaten ved oprykningsprøven fra 2. realklasse var fremgangsmåden, at diktaten først blev læst op i sammenhæng; dernæst dikterede dansklæreren afsnittene inden for skråstregerne to gange samt punktum og linjebrud, men ikke andre tegn. Når dikteringen var afsluttet, skulle dansklæreren forlade lokalet. Eleverne havde derefter nogle minutter til gennemsyn og tegnsætning.[12] Ved stilen måtte retskrivningsordbogen anvendes, men ikke ved diktaten.

kombinerede opgave, som bestod i en referatstil med påfølgende uddybning af emnet. Den klassiske fristil blev videreført, dog med større krav til elevernes overblik og perspektiveringsevne i opgaveformuleringerne. I regning-matematik blev de tidligere separate opgavesæt i aritmetik, regning og regning for piger på realeksamensniveau erstattet af ét opgavesæt i regning og ét i matematik. Også den skriftlige prøve i 1. fremmedsprog ved realeksamen blev fornyet, uanset om skolen havde valgt engelsk, hvad langt de fleste skoler gjorde, eller tysk.[11] Læreren kunne vælge mellem to prøvetyper, der hver bestod af et hovedafsnit med prøve i sammenhængende fremstilling og et biafsnit med en bunden prøve i sprogrigtighed. Hovedafsnittet bestod ved type 1-prøven i gengivelse af en fremmedsproget tekst, der enten blev læst højt af læreren to gange eller læst højt én gang og derefter udleveret til elevens stillelæsning i indtil 10 minutter, uden at eleven måtte tage notater, mens det ved type-2 prøven bestod i en sammenhængende fortælling, et essay eller en billedhistorie. Biafsnittet, der skulle have tilknytning til hovedafsnittets tekst, kunne bestå af en oversættelse fra dansk til fremmedsproget og af fremmedsprogede indsætningsøvelser o.lign.

De skriftlige prøver i dansk havde allerede vakt særlig opmærksomhed året før ved oprykningsprøven fra 2. realklasse: Den første referatstil »Fremtidens energikilder« havde et omfang på cirka 3½ normalside, som eleven skulle nedkorte. Hvordan det burde og kunne gøres, kunne nok give bedømmerne panderynker.[13] Prøven varede som ved stil fire timer, hvoraf eleven måtte bruge den første time til at gennemlæse oplægget, skrive en kortfattet disposition og tage notater, som måtte indeholde tal, titler, navne og evt. fremmedord. Ved den første kombinerede referatstil fra det følgende års realeksamen »Cigaretrygning og lungekræft« var reglerne knap så rigoristiske, idet eleven skulle referere oplægget og herudfra skrive selvstændigt.

Ingen tvivl om, at de nye opgavetyper i dansk blev oplevet som vanskelige. Således sagde formanden for Danmarks Realskoleforening Chr. Kjeldsen på årsmødet i 1963 i sin beretning, at der forlød, at cirka 18-20 procent af eleverne i 2. realklasse havde fået under karakteren »godt«, dvs. under dumpegrænsen, hvis der havde eksisteret en sådan.[14] Kritikken fortsatte, ikke mindst af diktaternes svingende sværhedsgrad fra år til år og af skriveprocessen ved referatstilen, som forekom mange kunstig set i relation til autentisk brug af referater.[15]

Realkurserne og intelligensreserven

Realkurserne, der mange steder videreførte præliminærkurserne efter præliminæreksamens afskaffelse med 1958-loven, var en vej ind i det videregående uddannelsessystem for unge og voksne, som kom fra landdistrikter, eller som af andre grunde havde forladt skolen efter 7. klasse. Realkurserne var et-, to- eller treårige. De toårige kurser havde størst søgning. I skoleåret 1964/65 var der således henholdsvis 174, 1638 og 165 elever og i skoleåret 1965/66 henholdsvis 144, 2237 og 91 elever.[16] Optagelse på realkursus kunne ske efter folkeskolens 9. og 10. klasse på betingelse af, at eleven var blevet undervist i fremmedsprog og matematik, men hvis eleven alene havde syv års skolegang bag sig, måtte vedkommende til en optagelsesprøve, som skulle dokumentere, at han eller hun var »i besiddelse af en sådan modenhed og kundskabsfylde, at det kan forventes, at de kan følge undervisningen«.[17]

For at kunne føre eleverne op til realeksamen skulle de private realkurser anerkendes af direktoratet for folkeskolen og seminarierne. Anerkendelsen kunne gives

for indtil tre år ad gangen og var betinget af direktoratets godkendelse af undervisningsplanen, tilfredsstillende lokaler og undervisningsmidler, lederens og lærernes kvalifikationer samt »at kursus viser tilstrækkeligt ansvar med hensyn til optagelse, undervisning og indstilling af elever«.[18]

Dette ansvar bestod bl.a. i, at en elev ikke kunne indstilles til eksamen, hvis han eller hun havde forsømt mere end 25 dage i et kursusår, med mindre der forelå en særskilt dispensation. Realeksamen for kurserne blev forestået af en eksamenskommission med statskonsulenten for folkeskolen og seminarierne som formand. Kommissionen bestod i øvrigt af »det fornødne antal med undervisning i realafdelingen fortrolige lærere, der udvælges af undervisningsministeren for ét år ad gangen, og som med undtagelse af statskonsulentens fagkonsulenter højest kan fungere i 10 år«.[19]

Da eksamensterminen foråret 1964 nærmede sig, øgedes strømmen af afklarende skrivelser fra Undervisningsministeriet til skoler og kurser. Det blev bl.a. fremhævet, at det var både kursuslederens og lærernes ansvar, at kursernes undervisning og prøver skulle tilnærmes skolernes undervisning og prøver.[20] Såvel de skriftlige som de mundtlige prøver skulle afholdes i det pågældende kursus' egne lokaler, og eksaminationen skulle foretages af lærere ved kurset. Ved de etårige kurser blev alle skriftlige og mundtlige prøver alene bedømt af de beskikkede censorer fra eksamenskommissionen.

Realkurserne fortsatte indtil 1978, hvor realeksamen blev afholdt for sidste gang. Nogle kurser blev omdannet til private skoler, mens andre blot ophørte med deres virksomhed, idet kurserne ved VUC tog over. Kurserne havde stor betydning for realiseringen af den såkaldte intelligensreserve og fungerede med Bent H. Pedersens

Boks 24. Diktat fra optagelsesprøve ved 2- og 3-årige realkurser afholdt 11. oktober 1965 kl. 18-19.

Negrenes bedste fritidsbeskæftigelse / er at danse, / og ofte bruger de deres danse / som holdkonkurrence / . / Deltagerne kommer langsomt gående / ind på grønsværen, / mens de synger / en monoton rytmisk strofe / . / De er klædt i gråbrune skindlapper, / men den flotte overkrop er splitternøgen, / og om anklerne har de raslende ringe / . / Forrest går anføreren, / der er mere fantastisk klædt / end de andre, / og som stadig kommer med ophidsende tilråb / og pifter vildt og ubehersket / i en legetøjsfløjte / . /

Danserne stiller sig op / med front mod tilskuerne, / mens de vugger sig ind i rytmens magt / . / Bag dem står en større flok mænd, / der inciterende klapper grundrytmen / . / Så farer anføreren / op og ned langs rækkerne,/ mens han på alle mulige måder / prøver at ophidse sin gruppe / . /

Når alle synes fuldstændig opslugt af rytmen / og nærmest er i ekstase, / kaster anføreren pludselig / sit skjold mod jorden / og lader et langt gennemtrængende fløjt / skingre gennem luften / . / Som om vanvid har grebet alle danserne, / styrter de frem / med nøjagtig ens bevægelser, / benene går som trommestikker, / og svedperlerne triller / ned ad de skinnende lemmer / . /

Sådan danser negrene helt selvforglemmende, / indtil de er ved at styrte af anspændelse / . / Så lyder der et hvin / fra den hvislende fløjte, / og i samme sekund / styrter alle til jorden, / hvor de bliver liggende musestille, / mens klappernes ophidsende grundrytme / fortsætter endnu et stykke tid / . / Måske lyder der snart et signal / til at genoptage dansen, / der er et mageløst udtryk / for menneskelig naturudfoldelse / . /

Diktaten er noget kortere end ved oprykningsprøven efter 2. real, men sværhedsgraden ikke synligt nemmere. Opgaveteksten var formentlig næppe sluppet igennem en senere tids øgede fokus på politisk korrekthed.

ord som »social løftestang for mange i vores samfund«.[21] Han beskrev kravene til kursuseleverne således: »Ofte passede eleven sit kursus om aftenen, havde beskæftigelse om dagen og forberedte sig i sene nattetimer, i weekends og på fridage«.

Vækst i antal dimittender efter 1958

Efter 1958-lovens gennemførelse var antallet af elever i realafdelingen i de første år relativt konstant, idet 1. realklasses andel af det samlede elevtal på 8. årgang i

Tabel 16 . Realeksamen og elevtal i 3. real 1964-78.[25]

År	Elevtal 3. realkl. ved skoler			Elevtal realeksamen ved kurser			Elevtal 3. real + kurser
	Drenge	Piger	I alt	Drenge	Piger	I alt	I alt
1964	10.678	12.998	23.676	-	-	-	
1965	11.206	12.903	24.109	1102	875	1977	26.086
1966	10.668	12.563	23.231	1356	1116	2472	25.703

År	Elevtal 3. realkl. ved skoler			Elevtal realeksamen ved kurser			Elevtal 3. real + kurser
	Drenge	Piger	I alt	Drenge	Piger	I alt	I alt
1967	9727	11.888	21.615	1920	1551	3471	25.086
1968	11.022	13.904	24.926	1977	1584	3561	28.487
1969	11.379	14.114	25.493	1733	1512	3245	28.738
1970	11.309	13.902	25.211	2111	2157	4268	29.479
1971	11.790	14.644	26.434	2276	2322	4598	31.032
1972	12.180	15.302	27.482	2103	2297	4400	31.882
1973	11.685	14.900	26.585	1985	2317	4302	30.887
1974	13.245	16.460	29.705	1584	2250	3834	33.539
1975	13.390	16.808	30.198	1507	2275	3782	33.980
1976	13.762	17.355	31.117	1324	1985	3309	34.426
1977	14.167	18.127	32.294	844	1327	2171	34.465

År	Elevtal 3. realkl. ved skoler			Elevtal realeksamen ved kurser			Elevtal 3. real + kurser
	Drenge	Piger	I alt	Drenge	Piger	I alt	I alt
1978	9685	12.370	22.055	185	277	462	22.517

Uddannelsesstatistikken blev i perioden opgjort efter skiftende kriterier. Fra 1967 angiver Danmarks Statistik således ikke mere antal dimittender, men elevtallet i 2. og 3. realklasse pr. 1.9. det pågældende år, dvs. ved skoleårets begyndelse. Folkeskolens afgangsprøve blev første gang afholdt maj-juni 1978 og folkeskolens udvidede afgangsprøve første gang maj-juni 1979. Faldet i 1978 kan måske delvis skyldes ændringer i statistikkriterier, idet statistikken på 10. klassetrin herefter på ny angiver dimittendtal og ikke som i de foregående år elevtallet pr. 1.9. i det pågældende år.

1964/65 var 47,6 procent og i 1968/69 47,9 procent.[22] Men herefter tiltog væksten i antal elever ved realeksamen kraftigt, og det samme gjaldt antal elever ved studentereksamen. Det antal elever, der fortsatte i gymnasiet, var i perioden ligeledes i kraftig vækst.[23]

Bemærkelsesværdig er pigernes dominans i hele realafdelingen, herunder fra 1970 og fremefter også på realkurserne. Der var således i 3. real i 1967 godt 22 procent flere piger end drenge og i 1977 knap 28 procent. I gymnasiet varede det lidt længere, før pigerne blev de fleste: I 1965 udgjorde de 46 procent, i 1970 49 procent, i 1975 51 procent og i 1986 56,6 procent af elevtallet.[24] Realeksamen vandt således i sine sidste år større og større tilslutning – en tendens, som fortsatte under efterfølgeren folkeskolens udvidede afgangsprøve.

Man må således erkende, at K. Helveg Petersen havde ret, da han ved årsmødet i Danmarks Realskoleforening i 1959 spåede realskolen en »strålende fremtid«. Både elever og forældre havde taget til sig, at uddannelse var vejen frem. Sociologen Erik Jørgen Hansen har givet følgende karakteristik af, hvad han kalder »den fremherskende opfattelse« af den enkeltes forventninger til udbyttet af en uddannelse således: Jo mere uddannelse, jo større er chancerne for at være i beskæftigelse, have en god indkomst, kunne få indflydelse på sin egen arbejdssituation og i samfundet og opnå en bedre social placering end sine forældre [26] Dette princip er tydeligvis blevet efterlevet i praksis, ikke alene i realeksamens tid, men måske i endnu højere grad under dens efterfølgere.

3. Fra realeksamen til folkeskolens udvidede afgangsprøve i 1975

Det varede ikke længe, før debatten om ændringer på prøveområdet på ny blussede op. Udgangspunktet blev læseplansudvalgets Notat fra juni 1971, jf. afsnittet »Udvidet undervisningspligt og senere deling« i dette værks kapitel 7.[27] Udvalget foreslog som afslutning på en udelt tiårig skole frivillige afsluttende prøver efter 9. og 10. klasse, hvor kun prøven efter 10. klasse var på to niveauer. Danmarks Realskoleforening noterede sig i denne anledning med tilfredshed, at der skulle »altså ikke alene kunne blive tale om en fastholden af de hidtil kendte prøveniveauer, men i en vis udstrækning også en styrkelse«.[28]

Spørgsmålet om fastholdelse af realeksamens status optog også læseplansudvalget. Dets formand, undervisningsdirektør Hans Jensen, sagde således på Danmarks Realskoleforenings årsmøde i 1971, at man i bestræbelserne på at tilgodese både de elever, der gik i gymnasiet efter 9. klasse, og de elever, der gik til en lærlingeuddannelse, skulle passe på ikke at glemme »den store midtergruppe, som hidtil har taget realeksamen, og som man fortsat må tage hensyn til. Gennem realeksamen har mange lagt grunden til en social opstigning, og det må vi ikke tabe på gulvet ved revisionen – og det lægger vi heller ikke op til.«[29]

Folkeskolens prøver, herunder realeksamen, indgik i debatten om 1975-loven, der blev fremsat af undervisningsminister Tove Nielsen (V). Prøverne var omtalt i lovforslagets paragraf 12, stk. 3, for 9. klassetrin, hvor det hed, at eleverne i hvert af prøvefagene kunne »indstille sig til en afgangsprøve, der er fælles for alle elever uanset valget af kursus efter § 8«, og i stk. 4 for 10. klasse, hvor eleverne kunne »indstille sig enten til folkeskolens afgangsprøve eller til en udvidet prøve, som […] for-

udsætter, at eleven har gennemgået udvidet kursus i 10. klasse«.[30] Lovforslaget blev sat til 1. behandling 7. marts 1975, men nu med Ritt Bjerregaard (S) som nytiltrådt undervisningsminister. Det lykkedes Ritt Bjerregaard (S) at opnå forligspartiernes tilslutning 4. juni 1975, og loven blev vedtaget som lov nr. 313 af 26. juni 1975. Det konservative Folkeparti var ikke med i forliget. Ved lovens 2. behandling 10. juni 1975 sagde Gerda Møller (KF), at hendes parti bl.a. »var utilfreds med, at vi nu får en skole uden afsluttende eksamen, men med frivillige afgangsprøver i enkelte fag. Vi ønsker ikke eksamen for eksamens skyld […] men vi ønsker prøver på forskellige niveauer«.[31] Resultatet blev, at folkeskolens afsluttende prøver blev navngivet folkeskolens afgangsprøve (FSA) efter 9. klassetrin og folkeskolens udvidede afgangsprøve (FSU) efter 10. klassetrin.

Formanden for Danmarks Realskoleforening Bent H. Pedersen var ikke tilfreds med bortfaldet af en prøve på udvidet niveau efter 9. klasse og karakteriserede i sin årsberetning 1975 forholdet således: »Det er derfor overraskende og kan næppe styrke respekten for prøver hverken hos eleven eller uden for skolen, at prøven ikke udtrykker elevens virkelige stade i kundskabstilegnelse«, og han mente, at »den egentlige afgangsprøve for de fleste vil blive folkeskolens udvidede afgangsprøve efter 10. klasse, hvor prøven skal aflægges i overensstemmelse med undervisningsniveauet«.[32]

Der blev fra især socialdemokratisk side lagt pres på at få ændringerne igennem hurtigst muligt, hvilket resulterede i, at det ved realeksamen i 1976, 1977 og 1978 blev muligt for eleven at bortvælge prøve i et eller to af fagene dansk, regning, en-

Dette diagram kan formentlig tilskrives undervisningsinspektør Per Iversen. Det blev flittigt brugt af Undervisningsministeriets inspektører og fagkonsulenter ved de talrige instruktionskurser, som fulgte i kølvandet på 1975-ændringerne, når skolefolk landet over skulle have forklaret de nye prøver. Fra 1980 kunne folkeskolens afgangsprøve i latin alene tages efter 10. klasse i folkeskolen, men i de private skoler og i ungdomsskolen uændret efter 9. klasse (Tidens Skole 1975).

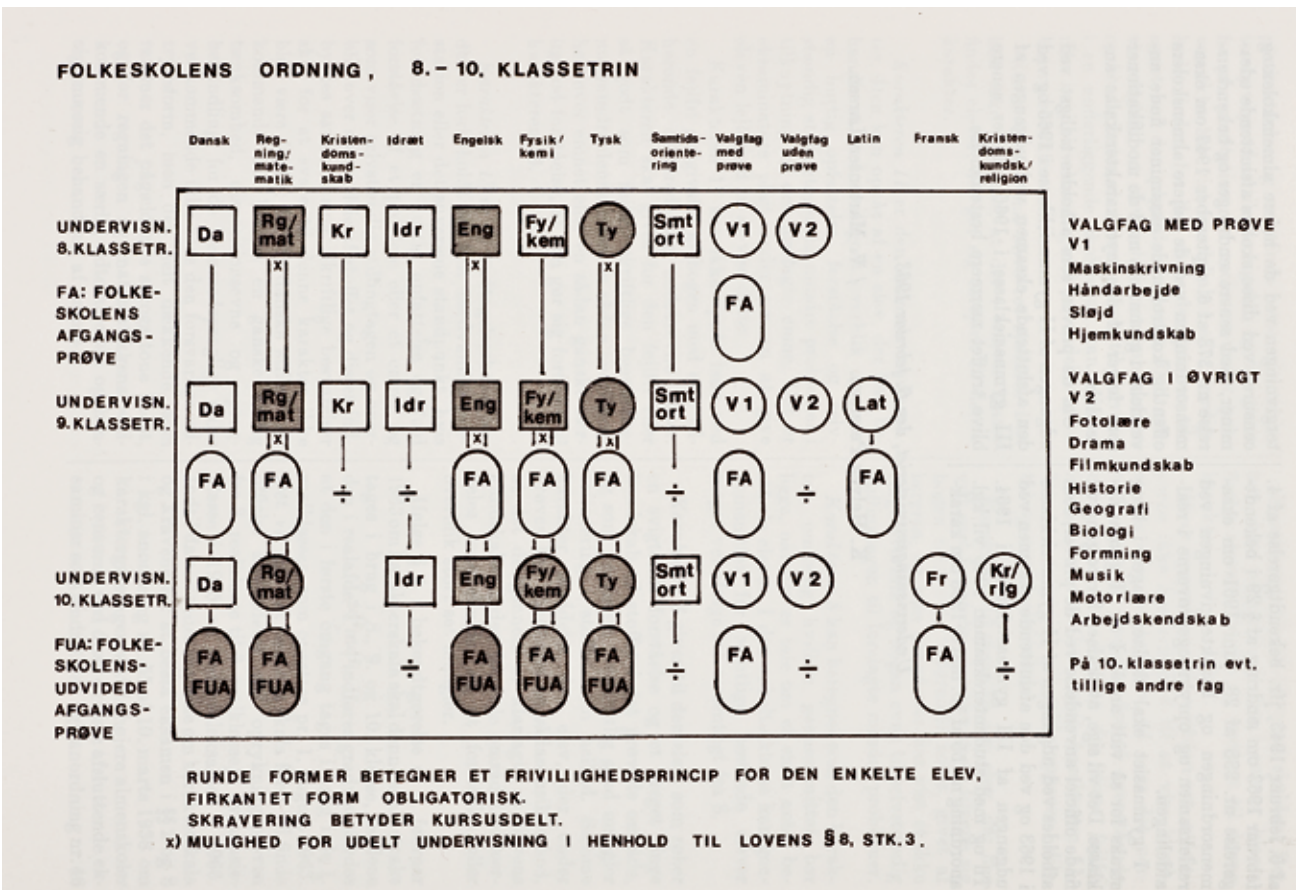

gelsk, tysk og naturlære samt i fagene historie, geografi og biologi, enkeltvis eller samlet.[33]

Denne gang klarede navnet »realeksamen« altså ikke skærene. Folkeskolens udvidede afgangsprøve efterfulgte som afslutning på udvidet kursus i 10. klasse den tidligere realeksamen, mens eleverne på 9. klassetrin og – hvis den enkelte elev ønskede det – også på 10. klassetrin kunne aflægge folkeskolens afgangsprøver. Teoretisk set havde der været mulighed for fire prøveniveauer: På basisniveau og på højt niveau efter henholdsvis 9. og 10. klasse, men afgangsprøverne blev altså placeret på 9. klasses basisniveau og de udvidede afgangsprøver på det tidligere realeksamensniveau, og der blev hverken etableret en prøve på udvidet niveau ved afslutningen af 9. klasse som afløser af oprykningsprøven efter 2. realklasse eller en særskilt prøve på basisniveau efter 10. klasse. Strukturen med kun to prøveniveauer er heller ikke siden udbygget. Mellemskoleeksamens niveau forsvandt hermed definitivt ud af folkeskolens prøvesystem.

Kontinuitet og fornyelse i 1975-lovens prøver

Nogle af realeksamens prøver faldt bort ved overgangen til 1975-loven, f.eks. prøverne i historie, geografi, biologi og skrivning. Samtidig skete der en administrativ skærpelse, idet det herefter ikke mere var frivilligt for kommunerne, om der skulle afholdes mundtlige prøver efter 9. klasse i dansk, engelsk, tysk og fysik/kemi. Desuden skiftede den lille latinprøve navn til folkeskolens afgangsprøve i latin, og der blev udarbejdet vejledende læseplan for faget på linje med de øvrige fag.[34] Det blev endvidere muligt at aflægge skriftlig prøve i mere end ét fremmedsprog på 10. klassetrin.

For de prøver, der blev videreført, drejede det sig for Undervisningsministeriet om at skabe identitet mellem realeksamen og den nye folkeskolens udvidede afgangsprøve. Derfor blev formålet med undervisningen i folkeskolens fag og kravene ved folkeskolens afsluttende prøver udsendt i bekendtgørelsesform snarest efter lovens vedtagelse, ligesom det var tilfældet i 1962 med de vejledende eksempler på ændringerne i prøverne efter 1958-loven.[35]

Karakteristisk for prøvernes gennemførelse under den nye lov er nogle stikord fra undervisningsdirektør Asger Baunsbak-Jensens talepapir ved den nye opgavekommissions første samlede møde 3. februar 1978. Det hedder her bl.a.: »Prøverne skal være præget af åbenhed og af udviklingen […] Hvordan får vi omsat begreberne kundskaber, færdigheder, arbejdsmetoder, udtryksformer, så forældrene forstår dem? […] Vi skal tage korte skridt […] Vi skal gøre forholdene mere betryggende for lærerne og dermed for elever og forældre […] Vi skal orientere lærerne og dermed elever og forældre – også på grund af den politiske opmærksomhed, der er rettet mod skolen […] Uro hos lærerne skaber uro hos forældrene […] Vi sidder med nøglen til åbning ud mod det omgivende samfund […] Derfor: Oplysning og – senere – evaluering! […] Vi kan ikke være fejlfri! Vi skal kunne tage imod kritik! Vi skal være åbne.«[36] Baunsbak sagde dette til opgavekommissionens medlemmer i alle fag, mens indoktrineringsdebatten stadig stod klart i skolefolks hukommelse, og i bevidstheden om, at mange skolefolk og forældre var utrygge ved, om realeksamens kvalitet kunne opretholdes på længere sigt.[37]

Marts 1977 udsendtes et sæt vejledende eksempler på skriftlige opgaver i dansk, regning/matematik, fremmedsprog (engelsk og tysk) og praktiske fag (håndarbejde,

sløjd, hjemkundskab og maskinskrivning). Det blev samtidig i de parallelt opbyggede forord udtrykkeligt nævnt, at eksemplerne ikke måtte anses for udtømmende, og selvom der blev taget forbehold for opgavestoffets videreudvikling, pegede eksemplerne fremad på en række punkter: Prøven i retstavning fik foruden den klassiske diktat tilføjet en udfyldningsopgave. Antallet af emner, som eleven kunne vælge imellem ved prøverne i dansk skriftlig fremstilling, blev udvidet til seks, og opgaverne fik illustrationer i farver. Opgaverne i skriftlig fremstilling realiserede tillige »det udvidede tekstbegreb«, dvs. et tekstbegreb, der inddrog såvel skrevne tekster som faste og levende billeder, tegneserier, reklamer og medier mv.[38] Hæftet om de ny prøver i regning-matematik omfattede tre eksempler på opgavesæt til færdighedsregning og

Boks 25. Uddrag af løsningsforslag til cloze-testen ved FSU april-juni 1979.

The Riding School

At last the first visitors arrived. They went to their rooms to unpack their cases. Sarah and Emily were working with Mrs. Longford in the kitchen. Mr. Longford was laying the table. On the big table in 1 *the* centre candles were burning in tall silver 2 *candlesticks*. Mrs. Longford had found the candlesticks in 3 *a* cupboard in the kitchen. She was delighted. 4 *She* had cleaned them up and they gave 5 *a* beautiful glow to the room. Mrs. Longford 6 took (brought, fetched, collected) the meat from the cooker. "We've got 7 to go home tomorrow night," she said, "but 8 I'd (I, we, we'd) much prefer to stay end help you 9 here (now, today). There's so much to do."

"You've done 10 a (the) lot already," Sarah said quickly. I can't 11 thank you enough. Why, you come every weekend, 12 you (and, at, to) work continuously from Friday evening to Sunday 13 evening (afternoon, morning, night) – and all for nothing. You ought to 14 count (add, mark, tot, write) up all the hours, and we'll pay 15 you (it) later when we get rich."

Standard-cloze-prøver blev anvendt ved folkeskolens udvidede afgangsprøver i engelsk og tysk i perioden 1978-89. For at hjælpe lidt på gled var de første fem items forududfyldte. Her er vist den første femtedel af rettearket, hvor tekstens oprindelige ord er suppleret af andre løsningsmuligheder, som indfødte sprogbrugere har vurderet som lige så korrekte. Herudover kunne lærer og censor supplere med andre korrekte ord. Mange sproglærere var glade for, at Undervisningsministeriet udsendte et vejledende løsningsforslag efter prøvernes gennemførelse.

flere eksempler på sæt til prøven i problemregning. Også hæftet om håndarbejde, sløjd, hjemkundskab og maskinskrivning vidnede om en aktualisering; sidstnævnte havde dog endnu ikke det tematiske, aktualitetssøgende præg, som i de efterfølgende år blev opgaveudvalgenes ambition. Også hæftet om håndarbejde, sløjd, hjemkundskab og maskinskrivning vidnede om en aktualisering: Håndarbejde inddrog således den tids moderne klædningsstykker som busseronne og slå-om-nederdel, oven i købet med selvvalgt udsmykning, sløjd accepterede både træarbejde og metalarbejde, hjemkundskab benyttede ny teknologi og foreslog en rationalisering af madpakken, så man kunne lave to ad gangen og fryse den ene ned til dagen efter. Maskinskrivning bestod af en praktisk prøve (15 min.) og en prøve i hastighed og sikkerhed (5 min.). Hæftet for fremmedsprog indeholdt to eksempler på opgavesæt med fælles billedmateriale i henholdsvis engelsk og tysk samt nogle enkeltopgaver. En af opgaverne i engelsk var et eksempel på den nye cloze-test, mens de øvrige opgaver i nogen grad var en videreførelse af essayet, billedstilen og de bundne grammatiske biopgaver.

Cloze-testen, der afløste den bundne grammatiske opgave, fortjener en nærmere omtale, da den havde særlige kvaliteter både med hensyn til validitet og reliabilitet. Testen havde til formål at prøve sprogrigtighedsspørgsmål og erstattede fra 1978 realeksamens bundne opgaver i engelsk og tysk ved folkeskolens udvidede afgangsprøve. Intentionen med denne testform var ud fra en autentisk tekst på samme tid at prøve elevens ordforråd og viden om bøjningsformer og andre grammatiske forhold, idet eleven skulle indsætte hvert 8. ord både meningsmæssigt og grammatisk korrekt. En væsentlig diskussion ved opgavens indførelse var, om testen skulle rettes mekanisk, dvs. at kun det ord, der oprindelig havde stået i teksten, kunne anerkendes som rigtigt. Dette ville efter nogles opfattelse have medført en mere reliabel bedømmelse, men andre – og de var de fleste – mente, at det pædagogisk set ikke kunne forsvares at forkaste en korrekt løsning, blot fordi forfatteren i sin tid havde tænkt i andre baner.

Cloze-prøven blev atter afskaffet i 1989, angiveligt fordi man ønskede at fokusere klarere på elevens frie udtryksform, men måske også fordi prøveformen var ret så afslørende med hensyn til, om en elev magtede den sproglige side af sagen. De skriftlige prøver i fremmedsprog omfattede herefter og indtil 1. august 2009 alene en opgave i fri skriftlig fremstilling.

Tabel 17. Karaktergivningen i færdighedsregningens første år, angivet i procent.

Karakter	1978	1979
13	0,8	7,5
11	14,4	23,8
10	37,8	44,8

Allerede ved den første gennemførelse af prøven i færdighedsregning i 1978 var karaktererne så høje, at der fra politisk side blev fremsat krav om, at opgavernes sværhedsgrad skulle øges. Men som det fremgår, skete der fra 1978 til 1979 i stedet en nidobling af antal afgivne 13-taller, mens der blev givet 40 procent flere 11-taller. Alt i alt fik godt 76 procent en karakter over middel, hvilket også satte spørgsmålstegn ved 13-skalaens opdeling i områderne middel, over og under middel.

Nye undervisningsformer på vej. Med 1993-loven fik nye arbejdsformer øget indflydelse, ikke mindst på undervisningen på de ældste klassetrin. Den projektorienterede arbejdsform lagde øget vægt på elevens ejerskab til sin læring og på lærerens rolle som vidensressource, tilrettelægger og facilitator af denne læring. En væsentlig del af lærerens opgave i projektarbejde er derfor at fungere som vejleder mht. elevens valg af videnskilder, arbejdsmetoder og udtryksformer. Her ses en typisk vejledningssituation med nogle 9. klasseelever ved Haderslev Realskole i 2007 (foto Omar Ingerslev).

De nye prøver udløste debat allerede før den første gennemførelse af opryknings-prøven efter 2. realklasse.[39] Danmarks Pædagogiske Institut – man genkender i det usignerede indlæg formand for retstavningssektionen Mogens Jansens skarpe pen – gjorde gældende, at realafdelingen over den foregående halve snes år havde udvidet sit elevtal med 17 procent, »uden at dette inden for den her omtalte årrække har ændret denne skoleforms niveau«, samtidig med at 8.-10. klasserne i samme periode »indslusede 14 % elever fra den gruppe, som tidligere forlod folkeskolen efter 7. skoleår« med følgende konklusion: »Sammenholder man nu elevvandringen fra og til 8.-10. klasserne med 'antal fejl i retstavning for at opnå middelkarakter' har man formodentlig en hel del af forklaringen på det – beskedne – karakterskred, der har været tale om, og inden for realafdelingen har der ikke været noget karakterskred«. I kølvandet på en række tværnationale undersøgelser, bl.a. udført af OECD, blev presset øget på målingerne af folkeskolens undervisning.

Ved premieren ved sommerprøverne 1978 blev de nye prøver kommenteret på lederplads i fagbladet *Tidens Skole,* som citerede en matematiklærer fra Johannes-skolen: »Det nærmer sig svindel med de unge menneskers fremtid og med erhvervslivet at lave afgangsprøver, der intet siger om, hvem der virkelig har evner […] Mange af vore elever syntes, de nærmest havde været til grin ved prøven. Skal det være matematik? spurgte de.« Også den nye retstavningsprøve fik en hård medfart med kommentarer som »en bevidst devaluering af prøveniveauet«, mens den nye danske stil dog fik ord med på vejen som »absolut rimelig« og »appetitvækkende præsentation«.[40]

Samtidig begyndte oprustningen til folkeskolens udvidede afgangsprøver, som skulle have premiere det følgende år.[41] Ved årsmødet i Danmarks Realskoleforening

sagde formanden Bent Christensen-Dalsgaard i sin beretning: »Jeg er bange for, at der kommer en brat opvågnen for gymnasierne og en bitter dag for vore elever, der gik over fra 9. klasse. Noget andet er, at det så måske kan styrke vor til dels ensomme kamp for at bevare det 10. skoleår i børneskolen, en kamp, som jeg beder jer alle gå på barrikaderne for – først og fremmest ved at sørge for, at udvidet kursus holder realniveauet, selv om realeksamen er væk.« Året efter var ordlyden anderledes, idet Christensen-Dalsgaard ved Danmark Realskoleforenings forårsmøde 1979 komplimenterede opgavekommissionen for opgaverne til den udvidede afgangsprøve: »Med disse prøver i hånden kan vi dokumentere, at standarden fra realeksamen mere end holdes – og vi kan derfor også plædere for, at 10. klasse har et reelt indhold«.[42] Reaktionen var, som det ses, ikke uden lighed med reaktionen på realeksamen efter 1958-loven: Først forskrækkede advarsler, så syn for sagn med konkrete prøveeksempler og efterfølgende overvejende accept.

Boks 26. Konklusioner på faglige forskelle mellem realeksamen og folkeskolens udvidede afgangsprøver omkring 1990.

Dansk
»Der kan hermed konstateres at være en tæt sammenhæng mellem fagsyn, undervisning og prøver i dansk. Det kan endvidere nævnes, at prøverne nu er langt mere underbyggede med ledsagemateriale i form af lærervejledninger, bl.a. en udførlig rettevejledning, redegørelser og efterfølgende evalueringshæfter, end det var tilfældet ved realeksamen. Folkeskolens udvidede afgangsprøve i dansk er noget anderledes end realeksamen, men man kan ikke med nogen ret hævde, at der er en faglig niveauforskel.«

Regning-matematik
»En ministeriel arbejdsgruppe vedrørende matematik inden for indholds- og kvalitetsvurderingsprojektet har foretaget en vurdering af prøver og eksaminer.[52] Med hensyn til den udvidede afgangsprøve har arbejdsgruppen ud fra en kvalitativ betragtning vurderet, at den udvidede afgangsprøve efter 10. klasse ligger på et højt fagligt niveau. På denne baggrund kan det konstateres, at der ikke er grundlag for at hævde, at folkeskolens udvidede afgangsprøver i regning-matematik efter 10. klasse ligger på et fagligt lavere niveau end realeksamen, snarere tværtimod.«

Engelsk
»Alt i alt gælder for engelsk, at der er sket en ganske betydelig forskydning i såvel prøver som undervisningens indhold og form. De reproduktive aspekter er trængt i baggrunden, og der er lagt vægt på, at flere elever end før kan og tør bruge fremmedsproget aktivt. Desuden udgør kultur- og samfundsforhold en vigtig del af faget. Ændringerne er så store, at det er svært overhovedet at foretage faglige sammenligninger; der er givet tabt noget på nogle områder, men der må modsvarende antages at være vundet noget på andre områder. Kravene er næppe blevet lavere, men de er blevet anderledes.«

Udtalelserne er stort set enslydende og er da også fulgt op i rapportens konklusion s. 93, hvor det bl.a. hedder, at »der er tale om anderledes prøver, der er baseret på en anderledes undervisning, men niveauet er ikke lavere. Det er dog nogle helt andre elever, fra 'den anden ende af spektret', der tager den udvidede afgangsprøve. Det er i den forbindelse bemærkelsesværdigt, at det lykkes at bringe så mange elever igennem til et så højt niveau.«

Til gengæld var der ballade om afgangsprøven i færdighedsregning, hvor mange fandt, at karakterniveauet var påfaldende højt i introduktionsåret. Debatten blev ikke mindre heftig af, at det steg yderligere året efter (se tabel 17).[43]

Tabel 18. Dimittendtal ved folkeskolens udvidede afgangsprøve 1979-2000.[53]

Prøver efter 10. klasse			
	Drenge	**Piger**	**I alt**
1979	14.523	18.116	32.639
1980	14.401	15.442	29.843
1981	15.962	16.188	32.150
1982	16.953	16.932	33.885
1983	15.806	15.400	31.206
1984	14.087	14.048	28.135
1985	13.680	14.748	28.428
1986	13.348	12.900	26.248
1987	13.799	12.657	26.456
1988			
1989	16.566	16.112	32.678
1990	12.974	10.986	23.960
1991	13.490	11.473	24.963
1992	12.486	9977	22.463
1993	12.158	9040	21.198
1994	11.742	8841	20.583
1995	10.623	8227	18.850
1996	10.150	7750	17.900
1997			

Antal elever med afsluttet 10. klasse			
	Folkeskole	**Efterskole**	**I alt**
1998	12.234	5549	17.783
1999	12.137	5797	17.934
2000	10.734	5594	16.328

Fra 1979 registrerede Danmarks Statistik antal personer, der forlader skolen med prøver efter 9. og 10. klasse. Der er altså ikke tale om det samlede antal aflagte prøver. Statistikken for 10. klasse omfatter derfor både folkeskolens udvidede afgangsprøve svarende til den gamle realeksamen og folkeskolens afgangsprøver. Fra 1990 falder det samlede dimittendtal på 10. klassetrin støt. Faldet er større blandt pigerne end blandt drengene, og fra 1986 er der for første gang siden 1932 på ny flest drenge blandt dimittenderne. Den ændrede balance skal dog ses i relation til pigernes stigende gymnasiefrekvens. Det har ikke været muligt at finde dimittendtal for 1988 og 1997, men elevtallet pr. 1. september i begge de pågældende år viser et svagt fald i forhold til året før.

Fremlæggelse af projektopgave. Blandt 1993-lovens nyskabelser var indførelsen af projektopgaven som en del af den obligatoriske undervisning på 9. og 10. klassetrin. En vigtig del af arbejdet er her, at det skal resultere i et produkt. Det har siden projektopgavens indførelse resulteret i mange kreative og initiativrige produkter. Her ses en elevgruppe fra Lyngby Privatskole i gang med fremlæggelsen af deres opgave i 2008 (foto Omar Ingerslev).

Afgangsprøvernes afspejling af undervisningen på grundkursus og en manglende prøve på mellemskoleeksamens niveau var en kilde til vedvarende irritation for mange, også i de frie grundskoler. Prøveproblematikken blev således rejst atter en gang på Danmarks Realskoleforenings generalforsamling 1982, hvor det blev vedtaget at afholde et seminar om netop dette emne.[44] Danmarks Realskoleforening rejste herefter spørgsmålet om en ændring af prøverne på 9. klassetrin over for ministeren ud fra det synspunkt, at man »ønsker den udvidede afgangsprøve for 10. klasse bevaret i dens nuværende form, mens afgangsprøverne for 9. klasse må ændres radikalt«. Man tilføjede samtidig: »Nu er det jo ikke nogen hemmelighed, at såvel kursusdelingen som afgangsprøverne blev indført som et kompromis mellem en regering, der ønskede den prøveløse 9-årige enhedsskole, og en opposition, der ønskede deling og prøver bibeholdt. Hele problematikken har således fra en begyndelse haft – og har stadig – ikke alene skolepolitiske, men også alment politiske aspekter. Det basale er, at man fra den ene side ønsker størst mulig nivellering, mens man fra den anden ønsker en vis sortering gennem måling af de opnåede resultater.«

KUP-projektet og kvalitetsdebatten

I 1980'erne var det pædagogiske klima ikke positivt over for eksamener og prøver. Således konkluderede et flertal i Det Centrale Uddannelsesråd (CUR) i 1982, at folkeskolens afgangsprøver burde afskaffes.[45] Først i slutningen af 1980'erne kom der på ny fokus på prøverne i Undervisnings- og Forskningsministeriets kvalitetsudviklingsprojekt (KUP-projektet), hvor det centrale spørgsmål var sammenhæng inden for og på tværs af de enkelte dele af uddannelsessystemet.[46]

Arbejdsgruppen for prøver og eksamener, nedsat 1989, fik som kommissorium at »give en beskrivelse, vurdering og sammenligning af prøve- og eksamensformer, så-

ledes som de er beskrevet i love og bekendtgørelser, og således som de praktiseres i uddannelserne«.[47] Blandt de temaer, der skulle belyses, var forholdet mellem mål for undervisningen og prøvekrav, prøveformer og hjælpemidler, relationen mellem skriftlige og mundtlige prøver, karakterskala og rettevejledninger, censorinstitutionen som kvalitetsgaranti og afgangsbevisers informationsværdi.[48]

Rapporten udkom i 1991, men allerede ved Undervisningsministeriets Sorømøde i efteråret 1990 dukkede spørgsmålet om værdien af realeksamen kontra folkeskolens afsluttende prøver op i debatten, og det fik en fremtrædende plads i pressens dækning af mødet.[49] På baggrund heraf bad Undervisningsministeriet Niels Egelund om at gennemføre en undersøgelse af, »hvilken vægt og betydning henholdsvis realeksamen og udvidet afgangsprøve har hos såvel arbejdstagere og uddannelsessøgende som arbejdsgivere og uddannelsessteder«.[50] Egelunds rapport indeholder bl.a. en komparativ analyse af faglige forskelle mellem realeksamen og folkeskolens udvidede afgangsprøve i dansk, regning-matematik og engelsk, byggende på notater udarbejdet af Undervisningsministeriets fagkonsulenter i disse fag.[51]

Uændrede prøver efter 1993-loven

1993-folkeskoleloven ændrede ikke på prøvernes navne og heller ikke meget på deres indhold.[54] Dog indførtes den obligatoriske prøvelignende projektopgave, og maskinskrivning blev med henvisning til den teknologiske udvikling udskiftet med tekstbehandling, som ikke blev prøvefag.[55] Det var den radikale undervisningsmi-

10. klasse – En god forretning for Danmark. Da regeringen i 2005 ønskede at trimme uddannelsessystemet ved at målrette 10. klasse til de bogligt svage elever, stødte den på uventet modstand. Langt ind i Venstres egne rækker var modviljen mod at opgive 10. klasses udvidede niveau og de udvidede afgangsprøver så stor, at regeringens intentioner på dette punkt ikke kunne realiseres. Efterskolerne var en magtfuld aktør i debatten. Her har efterskoleelever skåret deres budskab ud i pap som et led i underskriftindsamlingen mod forslaget (foto Mikkel Tariq Khan, Polfoto).

Boks 27. Eksamensopgaver i dansk efter tiende skoleår, hvert tiende år samt prøver i år, hvor der er indført større ændringer i prøverne.

Prøvetermin:	**Prøvedisciplin:**	**Realeksamen, pigeskoleeksamen og alm. forberedelseseksamen/folkeskolens udvidede afgangsprøve/10. klasse-prøve (ordinær prøvetermin):**
Maj-juni 1960[76]	Dansk stil:	Danmarks muligheder som turistland, og hvorledes jeg mener de bedst kan udnyttes Forholdet mellem farvede og hvide i fortid og nutid
April-juni 1964[77] Dette år blev realeksamen afholdt for første gang, men enkelte skoler kunne endnu føre op til pigeskoleeksamen og almindelig forberedelseseksamen.	Dansk stil:	Hvilke fordele og farer knytter der sig til ungdommens anvendelse af motorkøretøjer? (RE) Vis ved nogle eksempler, hvordan et lands natur og klima kan præge befolkningens levevis. (RE + PE + AF) Fortæl om dine idealer og helte, skiftende på forskellige alderstrin. (RE + PE + AF)
	Referatstil	Cigaretrygning og lungekræft. (RE)
April-juni 1970		Fristil: 1. Blomster 2. I vore dage foretages på mange områder og med forskelligt resultat indgreb i den natur, vi er omgivet af. Veje, broer og højspændingsledninger gennemkrydser landskaberne, skove og marker viger for bymæssig bebyggelse, vandløb og farvande forurenes, og skov og strand benyttes som udflugtssteder af stadig flere mennesker. Skriv om, hvordan vi hver dag sætter vore spor i naturen. Vælg selv en overskrift til stilen. 3. Mennesket og teknikken Referatstil (k): At gå i skole – før og nu (Uddrag af bondekonen Karen Marie Pedersens erindringer om hendes første skoletid)
April-juni 1978		Dansk stil: 1. Du og dine drømme 2. Man siger, at mennesker ikke bare må have noget at leve af, men også skal have noget at leve for 3. Mødesteder efter skoletid Referatstil (k): Energi
April-juni 1979		Skriftlig fremstilling: 1. En boganmeldelse (Novelle af Kristian Tellerup: Selvtægt, var skrevet specielt hertil) 2. Livsglæde 3. Farvel til skolen 4. Samarbejde om genbrug 5. Du har også været 14 år

nister Ole Vig Jensen, der stod bag loven, hvis hovedformål var en reform af folkeskolens indhold. Delingen af eleverne i to niveauer efter 7. klasse i prøvefagene blev ophævet, men samtidig indførtes mulighed for praktisk og pædagogisk begrundet holddeling. Ved lovforslagets 1. behandling glædede Anders Mølgaard (V) sig over, at »prøver og karakterer bevares i fuldt omfang«, og han noterede sig »også med tilfredshed, at prøven efter 9. klasse nu strammes op, så vi undgår inflation i høje karakterer«.[56] For de konservative understregede Eva Møller endnu engang partiets holdning på prøveområdet: »Der ønskes undervisning på to niveauer, og der ønskes eksamen på de samme niveauer, for det er efter vores opfattelse rigtigt, at eleverne får mulighed for at gå til eksamen på samme niveau som det niveau, hvorpå de er undervist.«[57] Heller ikke denne gang blev der altså gennemført en prøve på udvidet niveau efter 9. klasse svarende til mellemskoleeksamen og oprykningsprøven efter 2. realklasse.

Maj-juni 1980		Skriftlig fremstilling: 1. Unge og mode 2. Fra et radiospil 3. Indlæg i energidebatten 4. Nye tider – nye skikke 5. Ud af 70erne – ind i 80erne
Maj-juni 1990		Skriftlig fremstilling: 1. Er det skole? 2. Elvira Madigan og Sixten Sparre 3. Den danske sommer 4. Har du krop… 5. Fru Marie Grubbe 6. 1990'erne
Maj-juni 2000		1. Mit sted 2. Vi er en del af et fælles ansvar 3. En situation 4. Fra Ishøj til Tønder 5. Et pressefoto 6. Du tør ikke
Maj 2008		Dansk skriftlig fremstilling: 1. Kunstigt liv 2. Den provokerende ring i læben 3. Om kunst 4. Forandring 5. Tabu 6. Besøg på Thiele

Den klassiske fristil blev videreført i perioden. Den skiftede ikke kun navn fra »dansk stil« over »fristil« til »skriftlig fremstilling«, men opgaveformuleringerne stillede også støt stigende krav til elevernes overblik og perspektiveringsevne.

4. Fra folkeskolens udvidede afgangsprøve til 10. klasse-prøve

Folkeskolens udvidede afgangsprøve (FSU) efter tiende klassetrin bestod indtil 1. august 2000, hvor FSU blev omdøbt til 10. klasse-prøven (FS10), dog uændret med dansk, matematik, engelsk, tysk, fransk og fysik/kemi som prøvefag. Der blev ved denne lejlighed, hvor fagene dansk, matematik og engelsk blev gjort obligatoriske, ikke ændret på prøvernes sværhedsgrad.[58] FS10 blev gennemført første gang maj-juni 2001. At prøvernes sværhedsgrad ikke måtte devalueres, var også denne gang pejlemærket for udarbejdelsen af de nye prøver, der i højere grad skulle målrette de unges valg af uddannelse, dvs. tilskynde eleverne til at gå direkte til en ungdomsuddannelse efter afsluttet 9. klasse.

Oppositionens ønske om færre elever ved FS10-prøverne blev ved 1. behandling af lovforslaget fremført af Brian Mikkelsen (KF) således: »Vi har som mål fra konservativ side, at færre vælger 10. klasse, at ikke to tredjedele, som tilfældet er i dag, går i 10. klasse. Det er sandsynligvis et udtryk for, at kvaliteten i folkeskolen ikke er høj nok, når mange elever vælger 10. klasse for at sikre sig færdigheder, som de allerede burde have fået i nogle af de mindre klasser.« Efter regeringsskiftet i 2001, hvor de konservative blev en del af regeringen, blev kursændringen tydelig: Man ønskede en mere effektiv uddannelsesøkonomi med et hurtigere uddannelsesgennemløb for den enkelte.

Prøvekravene strammet ved folkeskolens afgangsprøver

Fra 1979 var folkeskolens afgangsprøver fuldt ud gennemført, og realeksamenskursernes virksomhed blev efter realeksamens bortfald målrettet hf, jf. dette værks kapitel 7.

Tabel 19. Dimittendtal ved FS10 2000-08.[59]

År	FS10, alle skoleformer			Heraf efterskoler		
	Drenge	Piger	I alt	Drenge	Piger	I alt
2000	11.171	13.095	24.266	3583	4717	8300
2001	11.480	13.649	25.129	4182	5269	9451
2002	12.178	13.828	26.006	4313	5323	9636
2003	12.966	14.384	27.350	4785	5856	10.641
2004	12.145	13.526	25.671	4899	5895	10.794
2005	12.466	13.579	26.045	5091	5763	10.854
2006	12.701	14.105	26.806	5253	6035	11.288
2007	12.885	14.193	27.078	5346	5817	11.163
2008	12.121	13.741	25.862	5370	5877	11.247

Overgangen fra FSU til FS10 i 2001 satte sig ikke umiddelbart spor i den samlede tilslutning til prøverne, idet efterskolerne mere end kompenserede for folkeskolens stagnerende dimittendtal, som toppede i 2003. Efterskolerne fik efterhånden stadig større betydning som prøveaflæggende skoleform, og deres succes har været med til at fastholde et stabilt dimittendtal i perioden.

Fordybelse og koncentration er aktuelle nøgleord i både undervisnings- og prøveformer i udskolingen. Her ses en lyttende elev fra Haderslev Realskole i 2007 (foto Omar Ingerslev).

Friheden for den enkelte elev til selv at vælge at indstille sig til prøve eller ej bortfaldt i 2005 ved folkeskolens afgangsprøver og blev yderligere strammet året efter med virkning fra maj-juni-prøverne 2007, hvor fem prøver blev gjort obligatoriske for eleverne, nemlig mundtlig og skriftlig dansk, skriftlig matematik, mundtlig engelsk og mundtlig-praktisk fysik/kemi. Hertil kom to såkaldte udtræksprøver, dvs. prøver udtrukket ved lodtrækning, et i den humanistiske fagblok og et i den naturfaglige. Der er uændret frivillige prøver i valgfagene. Der er ikke sket en tilsvarende stramning for FS10-prøverne, hvor det stadig er op til eleven at indstille sig til prøverne.

Samtidig oprettedes Skolestyrelsen pr. 1. september 2006. Skolestyrelsen har siden da forestået administrationen af folkeskolens afsluttende prøver. Styrelsen spiller derfor i dag den afgørende rolle med hensyn til folkeskolens afsluttende prøver, herunder fastsættelse af rammer for prøverne, opgavernes indhold, styring af opgavekommissionerne og prøvernes evaluering.

Med ændringen af folkeskoleloven i 2007 blev der lagt yderligere pres på det 10. skoleår i folkeskolen og dermed 10. klasse-prøven, jf. afsnittet »Fornyet kamp om 10. klasse« i dette værks kapitel 7. Efterskolerne markerede sig her klart for at bevare deres mulighed for at tilbyde FS10-prøver - et betydeligt aktiv, når eleverne og deres forældre skulle vælge mellem folkeskole og efterskole.

De nye prøveformer ved afslutningen af 10. klasse gennemføres for første gang maj-juni 2010.[60] Heller ikke denne gang er der tale om et opgør med det gamle realeksamensniveau. Prøvefagene er de samme, og prøvernes varighed stort set ligeså, idet der dog i et enkelt tilfælde – prøven i mundtlig dansk – er tale om en forlæn-

gelse af prøvetiden fra 20 til 25 minutter pr. elev. Prøvernes form og indhold er derimod grundlæggende ændret. Ved de skriftlige prøver i dansk og fremmedsprog indgår herefter foruden den velkendte opgave i skriftlig fremstilling også sproglige prøver, i dansk »en læse- og sprogbrugsdel og en genredel med en opgave i modtagerrettet kommunikation« og i engelsk, tysk og fransk »en opgave i sprog og sprogbrug«; efter 20 år uden en sproglig del af fremmedsprogprøverne – cloze-prøven blev afskaffet i 1989 – er sprogrigtighedsaspektet altså igen en del af prøverne i fremmedsprog. I dansk tales der om »fordybelsesområder« og i fremmedsprog om »temaer«; fælles for dem er, at der trækkes lod mellem elevens områder nogle dage før prøven, og at eleven får undervisningstid til at arbejde med emnet, i dansk under vejledning af dansklæreren. I matematik og fysik-kemi er der tale om valgfrihed mellem en mere traditionel prøveform og en form, der i højere grad inddrager elevens arbejde skoleåret igennem, f.eks. i matematik elevens portfolio over mindst fire af årets undervisningsforløb. I dansk er udgangspunktet for eksaminationen elevens synopse, i matematik lærerens problemformulering, i fremmedsprogene elevens disposition og i fysik-kemi lærerens prøveoplæg. Alle prøver er fortsat individuelle, men forberedelsen kan foregå i grupper ved prøverne i dansk, matematik og fysik-kemi. Helt aktuelt er kravene således endnu en gang »næppe blevet lavere, men de er blevet anderledes«, som det blev konkluderet for prøverne i engelsk i Niels Egelunds rapport fra 1991, jf. ovenfor.

Fra Tørnæs til Haarder. Folketingsvalget 2005 bragte Bertel Haarder tilbage til Undervisningsministeriet, som han også havde været minister for 1982-93, mens Ulla Tørnæs blev udviklingsminister. Bertel Haarder var glad for at være tilbage efter, hvad han kaldte "12 års genopdragelsesrejse til Europa, Europaministeriet og Integrationsministeriet". Hans femårige tilbagevenden betød for grundskolens vedkommende bl.a. indførelse af obligatoriske nationale test og obligatoriske afgangsprøver efter 9. klasse, mens 10. klasse ikke blev berørt i samme omfang (foto Peter Olsen, image2use).

5. Fra eksamensret til prøveret

Mellemskole- og realeksamen kunne indtil 1958-loven gennemføres ved både kommunale og private skoler, som havde fået eksamensret i henhold til almenskolelovens § 18. Med 1958-loven kom der ændrede regler for eksamensretten, som blev en selvfølgelig del af enhver fuldt udbygget folkeskole, jf. lovens paragraf 22, stk. 8, hvor det hed, at »ret til at afholde realeksamen samt til at udstede beviser for denne eksamen kan af ministeren tilstås kommunale eller private skoler på et vist åremål og på nærmere af ministeren fastsatte betingelser.« Kommunen fik med paragraf 3, stk. 2, »pligt til at sørge for vederlagsfri undervisning i en realafdeling for de i kommunen hjemmehørende børn, hvis forældrene begærer det, enten således at kommunen – alene eller gennem skoleforbund – indretter en realafdeling, eller således at kommunen efter nærmere af undervisningsministeren fastsatte regler betaler læremidlerne og undervisning af børnene i en anden kommunes (skoleforbunds) realafdeling eller i realafdelingen i en privat realskole, når kommunen har aftale med denne om optagelse af børn, hvis forældre ønsker det.« De kommunale skoler med overbygning skulle fra skoleåret 1962/63 ikke mere ansøge om eksamensret.[61]

Som en konsekvens af 1975-loven blev begrebet eksamensret fra 1977 i grundskolesammenhæng erstattet af begrebet prøveret. Forudsætningen for at afholde folkeskolens afsluttende prøver var herefter for folkeskoler, at skolen anmeldte sine prøver cirka et halvt år før prøvens gennemførelse og indstillede det aktuelle antal elever til prøve, så Prøveafdelingen kunne tilrettelægge den beskikkede censur. For de frie grundskoler blev en tilsvarende ordning først gennemført i 2006 og da alene for folkeskolens afgangsprøver.[62] Det var herefter i endnu højere grad end under tidligere ordninger de beskikkede censorer, som på vegne af Undervisningsministeriet udøvede kvalitetskontrollen med prøverne i marken.

Eksamensretten havde indtil 1958 været et vigtigt led i Undervisningsministeriets kvalitetssikring af både statslige, kommunale og private skoler, og det var den også efter 1958-lovens gennemførelse. Det niveau gav Undervisningsministeriet ikke slip på, men sikrede, at skolelederen, uanset at folkeskolen var en kommunal skole under kommunalbestyrelsens tilsyn, i spørgsmål om eksamener og prøver fortsat refererede direkte til Undervisningsministeriet og ikke til kommunalbestyrelsen som i alle andre spørgsmål. Prøveafdelingen spillede i praksis en vigtig rolle i forholdet til både folkeskoler, private realskoler og efterskoler. Og dem var der en del af. I 1969 kunne realeksamen og/eller 9. og 10. klasseprøverne således aflægges ved cirka 1.580 kommunale og private skoler, herunder efterskoler, mens dette tal i 2006 var steget til 1.871 kommunale og private skoler.[63] Udviklingen er formentlig forårsaget af dels væksten i efterskolesektoren, dels centraliseringen af 10. klasserne og dermed i mange kommuner oprettelse af særlige 10. klasse-centre.

For de frie skoler blev der i 2007 ændret på de traditionsbestemte regler om, at en skole skal søge Undervisningsministeriet om prøveret, idet ansøgningsprincippet for folkeskolens afgangsprøver, men ikke for FS10-prøverne, i den gældende lovs paragraf 8 a blev erstattet af en afmeldingspligt.[64] Der blev desuden åbnet for visse undtagelser fra folkeskolens bestemmelser om prøver, hvis de er begrundet i skolens værdigrundlag. Ved samme lejlighed indførtes også krav om evaluering af elevernes udbytte af undervisningen og af skolens samlede undervisning, om opfølgningspla-

ner og om offentliggørelse af evalueringsresultater på skolens hjemmeside samt om forældreorientering om skolens værdigrundlag ved en elevs tilmelding.

Den øgede regelstyring vakte ikke begejstring hos de frie grundskoler. Således udtalte formanden for Danmarks Privatskoleforening Kurt Ernst, at »den nye lov rammer de frie grundskoler hårdt, fordi den fastlåser fagrækken. Jeg tror, at 99 % af de frie skoler vil vælge at tage alle prøvefagene, og det vil så ske på bekostning af de kreative fag […] Jeg frygter, at loven får de enkelte skoler til at have mindre lyst til at eksperimentere.«[65] Samme holdning blev udtrykt af repræsentantskabet i Frie Skolers Lærerforening, som på repræsentantskabsmødet 2006 vedtog en resolution, hvori det hedder, at man »udtaler sin misbilligelse af indskrænkningerne af rammerne for de frie skoler som resultat af regeringens nye love på området. Sammenkædningen med folkeskolen og dermed statslig ensretning af den frie grundskole og efterskolen bryder med fundamentale frihedsrettigheder, som de er nedfældet i Grundloven og har været praktiseret i lovgivningen gennem mere end 100 år.«[66]

6. Opgavernes udarbejdelse og bedømmelse

Opgavernes udarbejdelse har i lighed med bestemmelserne om censur og karaktergivning mange fælles træk op gennem hele perioden, uanset om der er tale om realeksamen eller dens senere afløsere. Opgavernes kvalitet og sværhedsgrad var og er derfor en afgørende faktor i fastholdelsen af både validitet og reliabilitet, uanset om der er tale om realeksamen, folkeskolens udvidede afgangsprøver eller FS10-prøverne. Allerede statskonsulent K. Helveg Petersen gjorde opmærksom på betydningen heraf i sine bemærkninger om baggrunden for prøvebestemmelserne i 1958-reformen: »Imidlertid har spørgsmålet om en afgangsprøve ved afslutningen af 9. skoleår trængt sig på med stor kraft og i forbindelse dermed spørgsmålet om klarlæggelse af det grundlag, på hvilket prøverne skal finde sted, […] men jeg har med støtte i opfordringer fra mange sider ment, at disse betænkeligheder måtte skubbes til side, for at der samtidig med, at betydelig rummelighed og frihed i undervisningen bevares, kan tilvejebringes den grad af ensartethed, der er en forudsætning for gennemførelsen af en statskontrolleret prøve.«[67] I arbejdet med at udforme de centralt stillede skriftlige opgaver har den til enhver tid siddende opgavekommissions folk derfor til stadighed bestræbt sig på at leve op til dette krav og fastholde prøvernes gyldighed med hensyn til indholdsrelevans og sværhedsgrad.

Opgavekommissionernes arbejde

Vilkårene for udarbejdelsen af opgaverne efter 1958-loven var beskrevet i § 8 i bekendtgørelse af 28. juni 1961 om eksamensordningen og karaktergivningen m.v. ved realeksamen og oprykningsprøverne i realafdelingen: »Opgaverne til skriftlig eksamen udarbejdes af opgavekommissionen for realeksamen, for hvilken statskonsulenten er formand […].« Opgavekommissionen for realeksamen udarbejdede også de skriftlige prøveoplæg til oprykningsprøven efter 2. real, lige som det havde været tilfældet ved mellemskoleeksamen.

Ved overgangen til 1958-lovens prøver blev opgavekommissionen reorganiseret, og dens sager overgik til Direktoratet for Folkeskolen og Seminarierne, hvor »der skete en fagvis opdeling af opgavekommissionen i sektioner, der ledes af en for-

mand, som almindeligvis er fagkonsulent«.[68] Også opgavernes trykning og udsendelse blev herefter varetaget af direktoratet, mens formandskabet for opgavekommissionen blev tillagt Vilhelm Baltzer, som bl.a. udformede det nye direktiv for opgavekommissionen for realeksamen mv.[69]

Boks 28. Ansvarlige for opgavekommissionernes arbejde 1961-2010.

Årstal:	**Næstformænd og daglige ledere af folkeskolens eksamens- og prøveafdeling:**	**Formænd:**	**Bemærkninger:**
– 1961	Vilhelm Baltzer	Kresten Helveg Petersen	K. Helveg Petersen afløste Jørgen Jørgensen som undervisningsminister september 1961 og fortsatte, indtil han i september 1964 blev afløst af K.B. Andersen. Statskonsulentens embede blev nedlagt i 1963. Vilhelm Baltzer var 1960-66 ansat som inspektør for realafdelingen, og var fra september 1964 formand for Opgavekommissionen for realafdelingen.[71]
Fra 1965		Hans Jensen	
Fra 1966	B. Kehlet Nørskov		
Fra 1974		A. Baunsbak-Jensen	Ninna Würtzen var som vicedirektør fra 1978 ofte involveret i sager om de afsluttende prøver.
Fra 1976	B. Kehlet Nørskov og B. Berg-Nielsen[72]		
Fra 1978	B. Berg-Nielsen[73]		
Fra 1979	Lise Terp Kristiansen		
Fra 1982		Holger Knudsen	
Fra 1987	Rubi Cardel Gertsen		
Fra 1994		Ivan Sørensen	
Fra 1995	Niels Plischewski		
Fra 1998		Gert B. Nielsen	
Fra 2000		Kim Mørch Jacobsen	
Fra 2003		Jarl Damgaard	
Fra 2006		Martin Isenbecker	Skolestyrelsen udskilt i 2006 som selvstændig styrelse fra Afdelingen for Grundskole og Folkeoplysning.

Udarbejdelsen af prøverne blev varetaget af opgaveudvalgenes fagfolk og koordineret af den daglige leder af prøvekontoret, der også havde og har ansvaret for opgavernes forsendelse, censuren og klager over forhold ved prøverne.

Også ved overgangen til de nye prøver efter 1975-loven skete der en omstrukturering af opgavekommissionen gennem et direktiv, som fastsatte, at undervisningsdirektøren for folkeskolen, folkeoplysning, seminarier m.v. var formand for kommissionen, og at øvrige medlemmer blev beskikket for højst treårige perioder.[70] Der var sektioner for dansk, regning-matematik, fremmedsprog, maskinskrivning og regnskabsføring; sidstnævnte blev dog nedlagt i 1978.

Opgavesektionerne arbejdede primært med udformningen af de centralt stillede opgaver til de skriftlige prøver, men blev også inddraget i de mundtlige prøver som beskikkede censorer og var rådgivende for Undervisningsministeriet i prøverelaterede problemstillinger. De havde gerne flere hold opgaver i gang samtidig. Således blev der sædvanligvis arbejdet næsten parallelt med opgaverne til den ordinære prøvetermin i maj-juni og sygeprøven i december, idet reliabilitetshensyn understregede behovet for størst mulig parallelitet i indhold og sværhedsgrad. Og arbejdet med næste års prøver blev sædvanligvis påbegyndt i god tid før de aktuelle prøvers gennemførelse.

Opgavekommissionsstrukturen er videreført til i dag med mindre ændringer i takt med justeringer i prøvernes form og indhold.[74] Der findes i 2010 således opgavekommissioner i de enkelte prøvediscipliner, dvs. for henholdsvis dansk læsning og retskrivning, dansk skriftlig fremstilling, matematik, engelsk, tysk og fransk samt naturfag. Opgavekommissionerne ledes af en ekstern formand med fagkonsulenten i faget som faglig garant over for Undervisningsministeriet og Skolestyrelsen. De aktuelle opgavekommissioners funktioner omfatter udarbejdelsen af forslag til opgaver til de centralt stillede skriftlige opgaver ved folkeskolens afsluttende prøver, korrekturlæsning og evt. bearbejdelse af opgaverne, hvis det findes fornødent af hensyn til f.eks. læsbarhed eller løsningsmuligheder.[75] Formændene har som særlig opgave at sørge for, at tidsplaner overholdes, at det aktuelle opgavesæt kvalitetssikres i samarbejde med fagkonsulenten i faget, og at der udarbejdes rettevejledninger og omsætningstabeller samt reserveopgavesæt. Fagkonsulenterne i prøvefagene er tilforordnet den relevante opgavekommission som Undervisningsministeriets repræsentant. Han eller hun foretager en faglig vurdering af prøveopgaverne, godkender deres faglige indhold, udarbejder forslag til bestemmelser og vejledninger om prøvernes krav, indhold og vurderingskriterier, leder evalueringsmøderne og sikrer, at de aktuelle opgaver opfylder gældende bestemmelser.

Fra og med fastsættelse af CKF'er (centrale kundskabs- og færdighedsområder) med slutmål for undervisningen i 1993, Klare Mål med tilføjelsen af delmål i 2001, Fælles Mål med udvikling af undervisningsbeskrivelser i 2003 og de reviderede Fælles Mål 2009 er det i højere grad blevet muligt at forankre prøvekravene i centralt fastsatte mål for undervisningen. Målbeskrivelserne har således givet bedre forudsætninger for at sikre dels prøvernes sammenhæng med den daglige undervisning, dels at så mange faglige aspekter som muligt inddrages, når eleverne skal løse opgaverne, dels en ensartethed i opgaveudarbejdelsen fra år til år – og dermed for at tilgodese både validitets- og reliabilitetshensyn ved folkeskolens afsluttende prøver.

Censurens skiftende vilkår

Censur har især til formål at sikre prøvernes reliabilitet og elevens retsstilling.[78] Det er derfor et vigtigt reliabilitetstiltag, at grundlaget for udformningen af prøverne er blevet styrket med ovennævnte målbeskrivelser.[79] Det giver usikkerhed hos elever,

forældre og aftagere, hvis en prøve kan klandres for at svinge i sværhedsgrad fra klasse til klasse, fra skole til skole og fra år til år. Derfor understreger folkeskolelovens paragraf 18, stk. 3, om tilrettelæggelsen af undervisningens indhold i prøvefagene da også, at det skal »fastlægges således, at kravene i de enkelte fag ved prøverne kan opfyldes«. Dette sikrer eksempelvis, at enhver elev principielt skal kunne aflægge folkeskolens afsluttende prøver, uanset hvor han eller hun har gået i skole.

Før 1958-loven blev alle elevpræstationer ved real-, pigeskole- og studentereksamen i fagene skriftlig dansk, skriftlig (regning og) matematik, engelske og tyske stile og latinsk version altid bedømt af to af undervisningsinspektøren beskikkede »skolekyndige« censorer.[80] Ved de skriftlige prøver efter 1958-loven var der alene beskikket én censor, og læreren i faget blev medbedømmer i stedet for den anden beskikkede censor – samme bedømmelsesform som ved den bortfaldne almindelige forberedelseseksamen.[81] Ved de mundtlige prøver var der beskikket censur efter stikprøveprincippet i folkeskolerne, idet realkurserne dog havde beskikket censur i alle fag. Det blev ordningen fra almindelig forberedelseseksamen, der levede videre i folkeskolen, også da realeksamen i 1975 blev ændret til folkeskolens udvidede afgangsprøve (FSU) og FS10.

Bortfaldet af ordningen med to eksterne bedømmere blev i 1966 kraftigt beklaget af B. Wallberg-Andreasson. Han mente at have fået sit synspunkt bekræftet af mange censorer, at det at give lærerne medbedømmelsesret »har bevirket en – endog ret stor – uensartethed ved bedømmelsen af de skriftlige opgaver landet over«.[82] Statskonsulenten afviste ønsket om censormøder med henvisning til, at lærerne efter de nye bestemmelser skulle medvirke ved bedømmelsen. Til gengæld gav han tilsagn om indførelse af den senere så forkætrede forcensur og udsendelse af vejledninger.[83] Bestemmelsen om to beskikkede censorer ved folkeskolens skriftlige prøver blev atter taget i brug ved folkeskolens afgangsprøver i perioden 2006-09.

Forcensuren fungerede indtil folkeskolens afgangsprøver efter 1975-loven som – hvad nogle forstod som en stabiliserende og andre som en nivellerende – karaktergivningsventil. Herefter blev den afløst af de såkaldte evalueringsmøder, der havde og har til formål at fokusere mere på opgavernes validitet og deres større eller mindre egnethed som opgave-items end på at nå frem til en karaktermæssig normalfordeling. Evalueringsmøderne, der blev et tidligt forum for bestræbelserne på at nå frem til en mere målrelateret karaktergivning, gav til gengæld større udsving i karakterfordelingen på landsplan og anledning til politiske debatter om karaktergiv-

Boks 29. Den beskikkede censurs formål .

Undervisningsministeriets forventninger til de beskikkede censorer er nu udtrykt således: »Formålet med den beskikkede censur er at medvirke til

- at folkeskolens prøver er i overensstemmelse med de formål og krav, der er fastlagt i bekendtgørelser og vejledninger for fagene
- at prøverne gennemføres i overensstemmelse med de gældende bestemmelser
- at eleverne får en ensartet og retfærdig behandling og deres præstationer en pålidelig bedømmelse
- at der samtidig med vurderingsarbejdet mere generelt udveksles erfaringer om evaluering og undervisning til styrkelse af kvaliteten af undervisningen og samtidig til en gensidig udvikling af den enkeltes kompetencer.«[87]

ningen ved folkeskolens afgangsprøver i bl.a. retstavning og færdighedsregning.

I kølvandet på debatten om 1975-lovens prøver og fastholdelsen det faglige niveau i discipliner som især færdighedsregning og retstavning var der også røre om kvalitet og berettigelse af censuren. Debatten medførte på kort sigt, at den beskikkede censur ved folkeskolens afsluttende prøver helt bortfaldt i en kortere årrække i slutningen af 1980'erne, men blev genindført i 1990.

Censorfunktionen blev på ny taget op i KUP-projektet i 1991.[84] Censoropgaven er her overvejende beskrevet som censors »påse-forpligtelse« til at vurdere, dels at eksamen er i overensstemmelse med uddannelsens formål, krav og eksamensordning, dels at eksaminanderne behandles ensartet og retfærdigt og bedømmes i overensstemmelse med karakterbestemmelserne.[85] Arbejdsgruppen anbefalede på dette grundlag en fortsættelse af den beskikkede censur, gennemførelse af censorkurser til generel styrkelse af censorernes kvalifikationer og udsendelse af informationshæfter om eksamensgennemførelse og censorvirksomhed.

P.S. Rubinstein. Paul Rubinstein, der var rektor ved Øregård Gymnasium og medlem af Undervisningsministeriets opgavekommission for mellemskole- og realeksamen m.m., var medskaber af 13-skalaen, som han betegnede som "det smukkeste stykke anvendt matematik, jeg har været med til i min tid" (foto, Det Kongelige Bibliotek).

Informationshæfter om gennemførelsen af årets prøver var nu ikke et nyt fænomen i folkeskolesammenhæng, hvor de første redegørelser blev udsendt i 1977 for folkeskolens afgangsprøver i dansk og regning-matematik og i 1978 for de udvidede afgangsprøver i dansk, regning-matematik og fremmedsprog. Der blev i disse første redegørelser redegjort for både rammer og indhold af prøverne og i deres efterfølgere også for erfaringer med bedømmelsen af årets konkrete prøver. Redegørelserne blev således både vejen til en hurtig og kvalitetsbetonet implementering af de nye prøveformer i folkeskolens praksis og senere for evaluering og videreudvikling af prøverne.[86]

Ved prøveterminerne 2007-09 (inkl.) har censuren ved de skriftlige afgangsprøver, men ikke ved FS10, som nævnt været ændret afgørende, idet man i denne periode vendte tilbage til realskolens princip om såkaldt dobbelt censur varetaget uden faglærerens medvirken af to grupper beskikkede censorer: de statsligt beskikkede og de kommunalt beskikkede.[88] Den gammelkendte skriftlige censur udført af en gruppe statsligt beskikkede censorer i samarbejde med klassens faglærere blev i samme periode videreført ved 10. klasse-prøverne og ved afgangsprøvernes mundtlige censur. At man pr. 1. august 2009 efter kun tre år alligevel ønskede at vende tilbage til den gamle, mindre reliable ordning, er i bemærkningerne ved ændringslovforslagets fremsættelse begrundet således: »Siden indførelsen i skoleåret 2006-07 har der fra flere sider været udtrykt ønske om, at faglæreren kan deltage i bedømmelsen af de skriftlige afgangsprøver. Dansklærerforeningen og Matematiklærerforeningen har i den forbindelse anført, at lærerne bør inddrages i dialogen om karaktergivningen, idet det er dem, der har fulgt elevernes udvikling. Endvidere finder foreningerne, at kontakten mellem lærer og censor i forbindelse med bedømmelsen

af prøverne er en god lejlighed til faglig dialog om den undervisning, der ligger til grund for eksaminationen.«[89]

Den dobbelte censur kan ses som en styrkelse af prøvernes reliabilitet, dels fordi begge grupper af beskikkede censorer blev udvalgt på grund af deres faglige viden og erfaring, dels fordi deres bedømmelsesgrundlag var større, idet de rettede 200-250 opgaver af samme art i stedet for som faglæreren blot egen klasses opgaver. Men det er tydeligvis ikke nogen enkel sag at finde balancen mellem validitet og reliabilitet.

7. Karaktergivning i perioden

Forskellige tiders forskellige karakterskalaer har alle skullet leve op til en række kriterier. De har været konstrueret, så der kunne udregnes gennemsnit, og de har skullet være læsbare og anvendelige for både bedømmere, aftagere og elever, så de kunne bruges pædagogisk til at motivere eleverne til fortsat læring og til at belønne også mindre fremskridt, ikke mindst for de mange elever i den store midtergruppe. Skiftende tiders karakterskalaer har, vurderet ud fra disse kriterier, alle været behæftet med både styrkesider og svagheder. Det gælder både den Ørstedske skala, 13-skalaen og afløseren 7-trins-skalaen. Udløsende faktor for indførelsen af ny karakterskala har i tiden efter 1958-ændringerne vist sig at være ikke alene nye folkeskolelove med ændrede eksamensformer, som det var tilfældet efter lovændringerne i 1958 og 1975, men også stramninger i de eksisterende prøver som i 2006.

13-skalaens 43-årige liv

Beslutning om introduktion af den ny karakterskala, 13-skalaen, var en følge af de ændrede bestemmelser for folkeskolen i 1958.[90] 13-skalaen, hvis ti trin var opdelt i tre grupper: »udmærket« (13, 11 og 10), »middel« (9, 8 og 7) og »usikker« (6, 5, 03 og 00), blev indført fra 1963 i folkeskolens 8.-10. klasse og kursus til teknisk forberedelseseksamen samt i realafdelingen og gymnasiet og første gang taget i anvendelse ved oprykningsprøven fra 2. realklasse til 3. realklasse/1. gymnasieklasse i 1965 og ved realeksamen i 1966.[91]

Indførelsen af den nye skala udløste store diskussioner om skalaens brug – så store, at Direktoratet for Gymnasieskolerne så sig nødsaget til at udsende et cirkulære herom.[92] Man fandt det således »påkrævet at understrege, at *direkte* 'oversættelse' mellem karakterskalaerne, hvis opbygning og definitioner er forskellige, ikke kan foretages […] Men for at modvirke den usikkerhed i fortolkning og anvendelse af den nye karakterskala, som ganske naturligt kan opstå i den første tid, må det i overgangsperioden anses for både forsvarligt og hensigtsmæssigt at foretage visse sammenligninger«. Man gav herefter nogle eksempler: Karakteren 8 ville i gymnasiet svare til mg÷ i fagene skriftlig dansk, skriftlig matematik og latinsk version, til g+ i skriftlig engelsk og tysk og i alle øvrige fag samt orden til mg, mens karakteren 6 blev modsvaret af g÷ i de skriftlige fag og ellers af g. Konvertering af karakterer efter den gamle Ørstedske skala til 13-skalaen skulle forelægges direktoratet til afgørelse, og man gjorde i cirkulæret forlods opmærksom på, at karakteren ug altid ville blive overført som 11.

13-skalaen blev især kritiseret for beståkriteriet, den såkaldt rubinsteinske regel, at summen af de to laveste karakterer plus gennemsnittet af de øvrige skulle være

mindst 13.[93] Undervisningsminister K. Helveg Petersen sagde på Skoleinspektørforeningens årsmøde i 1963 bl.a., at han havde undret sig over, »at den nye karakterskala havde givet anledning til så megen diskussion […] og han betonede stærkt, at den selvfølgelig hverken havde til hensigt at skærpe kravene eller sænke dem. Niveauet skal *fastholdes*.«[94]

Ved forhandlingerne om 1975-loven opstod der ny uro omkring karakterskalaen, idet mange fortsat ønskede en skala med færre trin. Således udtrykte et flertal (S, V, RV, KF og SF) i Folketingets Undervisningsudvalg i forbindelse med lovbehandlingen, at man ønskede et »udredningsarbejde med henblik på en forenkling af den nuværende karakterskala (13-skalaen)«.[95] Denne stadige uro om brugen af 13-skalaen førte til nedsættelsen af en arbejdsgruppe med direktør for Danmarks Pædagogiske Institut Jesper Florander som formand. Gruppen udsendte redegørelsen *Karaktergivning i folkeskolen – problemstillinger og vurderinger*. Redegørelsens overvejelser udmundede i et flertalsforslag om en 5-trinsskala med målrelateret sigte og et mindretalsforslag fra repræsentanten for Dansk Arbejdsgiverforening om at fastholde »13-skalaens trin og udarbejde sådanne nye beskrivelser og vejledninger, som er tilpasset den nye skolelov«. Professor i pædagogik ved Danmarks Lærerhøjskole Kaj Spelling, der også var formand for Folkeskolens Forsøgsråd, mente, at »en forenklet skala vil måske kunne mildne forskellene mellem de to elevgrupper, men en virkelig løsning opnår man først ved at afskaffe karaktererne i folkeskolen« – en udtalelse, som ikke faldt i god jord i Danmarks Realskoleforenings kredse, mens den fandt støtte hos Danmarks Lærerforening. Den private skolesektor udtrykte under debatten sin støtte til den eksisterende skala, men kunne – hvis det endelig skulle være – også gå ind for en 7-trinsskala. Den kom dog som bekendt først betydelig senere, nemlig i 2006.

Det blev mindretalsforslaget, som gik igennem, godt støttet af et dagsordenforslag til folketingsbeslutning fremsat af den tidligere undervisningsminister Tove Nielsen på vegne af Venstre, Fremskridtspartiet, Konservative, Kristeligt Folkeparti og Centrumdemokraterne. Forslaget, der blev vedtaget med 79 stemmer mod 76 og dermed bragte regeringen i mindretal, havde følgende ordlyd: »13-skalaen er forenelig med den ny folkeskolelov, og undervisningsministeren opfordres til at undlade at benytte sin bemyndigelse til at indføre en ny karakterskala, som er så lidt differentieret, at den karaktergivning, der er vedtaget i folkeskoleloven, bliver illusorisk.« Socialdemokratiets ordfører Erling Olsen havde følgende kommentar hertil: »Vi synes ikke, at regeringen skal dumpe på 13-skalaen«. Mindretalsforslaget omfattede bl.a., at bestemmelser om gennemsnit og bestå-grænser skulle fjernes i folkeskolen.[96]

En betydelig del af karaktergivningsredegørelsen var helliget overvejelser om normrelateret kontra målrelateret bedømmelse og 13-skalaens anvendelighed ved en målrelateret bedømmelse.[97] Bedømmelsesrelationerne blev ikke mindre komplicerede af, at de elever, der ønskede at aflægge folkeskolens afgangsprøve på 10. klassetrin, kunne komme fra fire forskellige grupper, nemlig grundkursus og udvidet kursus efter henholdsvis 9. og 10. klasse grundkursus og udvidet kursus. Det afgørende spørgsmål var derfor, hvilket af de fire niveauer som folkeskolens afgangsprøve skulle relatere til? Hvis det blev til målene for 9. klasse udvidet kursus eller 10. klasse grundkursus og udvidet kursus, ville prøven blive meget vanskelig for grundkursuseleverne i 10. klasse. Grundlaget blev derfor målene for 9. klasse grundkursus, hvad der allerede efter den første prøveafholdelse med de nye bestem-

Ny karakterskala evalueres. Et skift i karakterskala rummer adskillige udfordringer: En harmonisering af karakterer for de elever og studerende, der har fået karakterer efter begge skalaer; en adfærdsmæssig proces, så lærere og censorer benytter den nye skala efter dens intentioner; en tilbagevendende kontrol af, at der ikke går inflation i karaktergivningen. En karakterskala må derfor løbende selv være til bedømmelse (tegning Mette Dreyer 2008, Polfoto).

melser i 1977 førte til en heftig offentlig debat, ikke mindst om det høje karakterniveau i færdighedsregning, jf. tabel 2.

Med 1993-lovens ophævelse af kursusdelingen bortfaldt nogle af vanskelighederne ved den målrelaterede anvendelse af 13-skalaen. Hertil kom, at de nyindførte

CKF-områder betød, at de faglige mål nu var mere eksakt beskrevet. Det var derfor en naturlig konsekvens, at karaktergivningsbestemmelserne blev tydeligere målrelateret ved en revision af prøvebekendtgørelsen i 1995.[98] Definitionen af karakteren 6 blev ændret til, at den skulle gives for den »netop acceptable præstation«, dvs. en tydeliggørelse af relationen til overliggende eksameners bestå-kriterium, som i folkeskolen blev afskaffet i 1958. Indtil da skulle man eksempelvis bestå mellemskoleprøven, før man kunne optages i 1. eksamensmellemskoleklasse, ligesom også mellemskoleeksamen, realeksamen og præliminæreksamen skulle bestås.

Med revisionen af prøvebekendtgørelsen i år 2000 blev det målrelaterede princip udtrykt endnu klarere, idet karakterer herefter skulle gives efter de opstillede mål for undervisningen og ikke efter en sammenligning mellem eleverne.[99] Dermed blev det knæsat som et grundprincip for folkeskolens afsluttende prøver, at de skal tilrettelægges, så bedømmelsen alene kan være målrelateret.

Med virkning fra 1. august 2005 blev der på ny gennemført en egentlig samordning af prøvebekendtgørelsens og karakterbekendtgørelsens bestemmelser på tværs af uddannelsesniveauer.[100] Prøveformerne blev ved denne lejlighed samtidig opstrammet, men bestå-kriteriet blev heller ikke denne gang genindført i folkeskolen, idet karakteren 6 i bekendtgørelsen godt nok var defineret som »den netop acceptable præstation«, men modificeret: »For elever i grundskolen og 10. klasse gives karakteren 6 for den noget usikre, men nogenlunde tilfredsstillende præstation.« – Altså stadig ikke noget bestå-krav i folkeskolen.

7-trins-skala fra 2006

I 2006 blev 13-skalaen udskiftet med en 12-skala, der blev taget i brug i gymnasiet allerede fra august samme år og et år senere på øvrige uddannelsesniveauer, herunder folkeskolen. 12-skalaen fik følgende syv trin: 12, 10, 7, 4, 2, 0 og -3. De to lave-

Tabel 20. Karakterfordeling ved 10. klasse-prøven i skriftlig fremstilling 2007 og 2008.[102]

Karakter	Procentfordeling maj 2007	Procentfordeling maj 2008
13/12	0,1	3,8
11/12	2,0	
10	8,4	15,8
9/7	19,2	34,7
8/7	27,4	
7/4	26,2	31,1
6/02	13,2	12,3
5/00	3,2	2,2
03/00	0,3	
00/÷3	0,03	0,1

Tabellen belyser karaktergivningen i det sidste år med 13-skalaen og det første år med 12-skalaen. Noget tyder på, at der med den nye skala sker en større spredning, og at det bl.a. er blevet lettere at opnå en topkarakter. FS10 aflægges af knap 95 procent af alle elever på 10. årgang.

Boks 30. Fra 13-skalaen til 12-skalaen.

13-skalaen	13-skalaens beskrivelser	12-skalaen	12-skalaens beskrivelser	ECTS-skalaen	ECTS-procentfordeling
13	Gives for den usædvanlig selvstændige og udmærkede præstation.	12	Karakteren 12 gives for den fremragende præstation, der demonstrerer udtømmende opfyldelse af fagets mål, med ingen eller få uvæsentlige mangler.	A	10 %
11	Gives for den udmærkede og selvstændige præstation.				
10	Gives for den udmærkede, men noget rutineprægede præstation.	10	Karakteren 10 gives for den fortrinlige præstation, der demonstrerer omfattende opfyldelse af fagets mål, med nogle mindre væsentlige mangler.	B	25 %
9	Gives for den gode præstation, der ligger lidt over middel.	7	Karakteren 7 gives for den gode præstation, der demonstrerer opfyldelse af fagets mål, med en del mangler.	C	30 %
8	Gives for den middelgode præstation.				
7	Gives for den ret jævne præstation, der ligger lidt under middel.	4	Karakteren 4 gives for den jævne præstation, der demonstrerer en mindre grad af opfyldelse af fagets mål, med adskillige væsentlige mangler.	D	25 %
6	Gives for den noget usikre, men nogenlunde tilfredsstillende præstation.	02	Karakteren 02 gives for den tilstrækkelige præstation, der demonstrerer den minimalt acceptable grad af opfyldelse af fagets mål.	E	10 %
5	Gives for den usikre og ikke tilfredsstillende præstation.	00	Karakteren 00 gives for den utilstrækkelige præstation, der ikke demonstrerer en acceptabel grad af opfyldelse af fagets mål.	Fx	
03	Gives for den meget usikre, meget mangelfulde og utilfredsstillende præstation.				
00	Gives for den helt uantagelige præstation.	-3	Karakteren -3 gives for den helt uacceptable præstation.		

Et af hovedargumenterne for udskiftning af karakterskalaen i 2006 var, at 13-skalaen kun med besvær kunne bruges til en målrelateret bedømmelse, idet den var normrelateret i sin opbygning med karakterområderne middel, over og under middel. Ved den nye 12-skala tilstræbes samme karakterfordeling, som er kendt fra den internationale ECTS-skala. Procentfordelingen – der i øvrigt danner den nydeligste gaussiske normalfordelingskurve – tager ikke højde for brug af de to nederste karakterer.

Prøver i mundtlig dansk. Selvom flere prøver og eksamener i de senere år er blevet digitale, eksisterer de mundtlige prøver stadig i bedste velgående. Her er en elev fra Molsskolen til afgangsprøve i mundtlig dansk i 2007 (foto Kissen Møller Hansen, Scanpix).

ste trin angiver ikke-bestået. 12-skalaen blev udformet ud fra principper om, at den som den hidtidige karakterskala skulle være en fælles skala for alle uddannelsesniveauer, men derudover også kunne bruges internationalt og være sammenlignelig med ECTS-skalaen, være fuldt målrelateret, rumme en tydelig forskel på beskrivelsen af skalaens enkelte trin og kunne danne grundlag for beregning af karaktergennemsnit til brug for optagelse på videregående uddannelser.[101] I modsætning til sin forgænger rummer 12-skalaen ingen undtagelseskarakter for den usædvanligt sikre og selvstændige præstation (13), idet karakteren 12 skal »gives for den fremragende præstation, som demonstrerer udtømmende opfyldelse af fagets mål med ingen eller få, uvæsentlige mangler«.

For ikke at slæbe mere eller mindre heldige bedømmervaner med fra brugen af 13-skalaen, blev det fra central side ved de mange kurser, som introducerede den nye skala, stærkt understreget, at man ikke måtte »oversætte« fra den gamle skala, men skulle lade de enkelte karaktertrins verbale beskrivelser styre anvendelsen af de nye karakterer. Da det imidlertid kan være nødvendigt, f.eks. på afgangsbeviser o.l., at kunne konvertere fra gammel til ny skala, måtte man tage højde for en »oversættelse«.

Modtagelsen af den nye skala var ikke ubetinget positiv, især fordi den genindfører begrebet negative karakterer, som ellers blev afskaffet med 13-skalaens indførelse i 1963. De negative karakterer var et af de mest udskældte træk ved den Ørstedske skala, jf. dette værks kapitel 12. Det kunne dog være ret svært at opnå et rimeligt gennemsnit, hvis blot en enkelt af disse karakterer skæmmede eksamensbeviset. Samtidig har 12-skalaen færre karakterer i middelområdet, hvad der gør

det vanskeligere som bedømmer at anvende karaktergivningen som et pædagogisk motivationsredskab, idet det ikke er muligt at belønne mindre fremskridt hos den enkelte elev.

Karakterskalaskiftet faldt tidsmæssigt sammen med genindførelsen af den dobbelte beskikkede censur ved folkeskolens afgangsprøver, hvor afrundingsproblematikken, dvs. matematisk afrunding til den højeste af de to afgivne censorkarakterer, i stedet for at censors karakter vejer tungere end lærerens, resulterede i en vis debat. Skiftet til den nye skala har således ikke givet tilsvarende reliabilitetsproblemer på dette niveau, og disse forhold har således ikke øvet indflydelse på tendenserne i tabel 22. Her er der måske snarere tale om, at man ved bedømmelsen i 2008 har taget Undervisningsministeriets anvisninger ad notam og bedømt ud fra de sproglige beskrivelser af de enkelte karaktertrin.

8. Hvordan er det så gået med realeksamensniveauet?

Som omtalt indledningsvis i dette kapitel bør den gode eksamen eller prøve på lige fod med folkeskolens undervisning repræsentere både kontinuitet og fornyelse. Kontinuitet er væsentlig, for at skolens aftagere, dvs. overliggende uddannelser og erhvervslivet, kan aflæse og være trygge ved, hvad en given prøve står for. Derfor må prøvernes indhold og form ikke være så hastigt skiftende, at det alene er skolens folk, som kan følge med i, hvad en given prøve er dokumentation for. På den anden

Digital prøve. Digitale prøver med multiple choice-form, hvor opgaverne løses over nettet, og hvor resultatet umiddelbart gives i form af en karakter på skærmen ved prøvens afslutning, er ressourcebesparende, idet censormedvirken undgås. Der kan ikke sættes spørgsmålstegn ved digitale prøvers reliabilitet, men nok ved deres validitet. Her ses 9. klasse på Kirsebærhavens Skole i Valby ved udtræksprøven i geografi i 2008. Under selve prøven medvirker en it-ansvarlig lærer til bistand for elever, der løber ind i systembaserede vanskeligheder (foto Jonas Pryner Andersen, Polfoto).

side må prøverne heller ikke fossilere; de skal helst repræsentere en undervisning, der er passende ikke alene for skolen af i dag, men også for morgendagens. Det er sådanne validitets- og reliabilitetskrav, som også 10. klasse-prøven skal leve op til, hvis den skal kunne ses som realeksamens legitime arvtager.

Er det så lykkedes gennem mere end et halvt århundrede at opretholde undervisningens kvalitet og undgå en devaluering af de prøver i folkeskolen, der svarer til 1950'ernes mellemskoleeksamen og realeksamen? Navneskift fra realeksamen til udvidet afgangsprøve kan ikke i sig selv betragtes som en forringelse af den afsluttende eksamen eller prøve efter det 10. skoleår. Kontorchef i Undervisningsministeriet Henrik Helsted, der var en nøgleperson i forhandlingerne om og gennemførelsen af 1975-loven, fandt det »sandsynligt, at kravene ved de udvidede afgangsprøver nogenlunde vil komme til at svare til kravene i de pågældende fag ved den hidtidige realeksamen«.[103] Det samme var som nævnt tilfældet med skiftet til 10. klasse-prøver i 2001. Et svar på, om realeksamens kvaliteter er videreført må således belyse de kriterier, som er anført indledningsvis i denne artikel, dvs. antal prøvefag og deldiscipliner, reliabiliteten i prøvernes bedømmelse samt deres validitet og sværhedsgrad.

Hvad angår *kvantitative forhold* ved prøverne, må mindst to faktorer tages i betragtning: antal prøvefag og antal elever, der går op til prøverne. 1975-lovens ændringer kan med hensyn til antal prøvefag ses som en lempelse i forhold til realeksamensordningen, i og med at der ikke mere var tale om en samlet pakke, men i stedet om enkeltprøver, som eleven selv kunne indstille sig til. Først med ændrin-

Tabel 21. Antal elever, der aflagde FS-10-prøver i obligatoriske fag og tilbudsfag maj-juni 2008.[105]

Obligatoriske fag mv.	Folkeskoler	Efterskoler	Private skoler	Andre[106]	I alt
Dansk skriftlig fremstilling	10.415	11.247	2.973	1.227	25.862
Dansk mundtlig	10.041	11.202	2.962	1.190	25.395
Matematik skriftlig	9.389	10.792	2.797	1.061	24.039
Matematik mundtlig	7.807	10.347	2.653	926	21.733
Engelsk skriftlig	9.450	10.648	2.847	1.085	24.030
Engelsk mundtlig	9.089	10.638	2.837	1.067	23.631
Obligatorisk selvvalgt opgave	10.016	10.805	2.837	1.067	24.725

Tilbudsfag	Folkeskoler	Efterskoler	Private skoler	Andre	I alt
Fysik/kemi praktisk-mundtlig	3770	5921	1945	253	11.889
Tysk skriftlig	3786	5601	1881	288	11.556
Tysk mundtlig	3061	5103	1741	237	10.142
Fransk skriftlig	91	269	144	14	518
Fransk mundtlig	132	247	127	13	519

Elevtallet i de enkelte fag ved tiende klasse-prøverne udviser en klar forskel mellem de tre obligatoriske fag og den selvvalgte opgave på den ene side og tilbudsfagene på den anden, idet tilslutningen til tysk og fysik/kemi kun er knap halv så stor, mens dimittendtallet i fransk er helt nede på godt to procent af antallet ved skriftlig dansk.

Skriftlig prøve i dansk stil. Selvom skolelovene har afløst hinanden med stadig kortere intervaller og med dem prøvebestemmelserne, vil mange læsere sikkert nikke genkendende til denne situation, hvor det er elever fra Rødovre Skole, der koncentreret kæmper med opgaverne i skriftlig dansk i skolens gymnastiksal i 2005. Her har man som tilsynsførende et godt overblik over hele flokken – og skulle det blive lidt ensformigt i længden, kan man altid få strakt sig lidt ud i ribberne (foto Christian Als, Scanpix).

gerne af folkeskolens afgangsprøver i 2006 blev der på ny tale om en obligatorisk »pakkeløsning« på dette trin. Ændringerne af 10. klasse-prøverne pr. 1. august 2009 indebærer ikke ændringer af kvantitativ art.

Hvad angår elevernes lyst til at gå til prøve, taler 2007-tallene ved 10. klasse-prøverne imidlertid deres eget sprog, idet 95 procent, svarende til cirka 27.000 elever, gik op til folkeskolens 10. klasse-prøver. Hvor det ved periodens begyndelse i 1964/65 var under halvdelen af en årgang (47,6 procent, jf. ovenfor), der kom i realafdelingen, er andelen af elever ved FS10 i periodens slutning altså fordoblet.

Elevtallet til prøverne varierer dog kraftigt, alt efter om det drejer sig om obligatoriske fag eller tilbudsfag (jf. tabel 21).[104] Realeksamen var en pakkeløsning, hvor eleverne gik op i alle fag. Den bestod af fagene dansk (skr. og mdt.), regning og matematik (skr. og mdt.), historie (mdt.), geografi (mdt.), biologi (mdt.), naturlære (mdt.), engelsk og tysk (mdt. og kun med skriftlig prøve i et af sprogene) og fransk (mdt.), mens folkeskolens udvidede afgangsprøve bestod af enkeltfagsprøver efter elevens valg. Ved indførelsen af FS10 i 2001 blev dansk, matematik og engelsk obligatoriske fag, mens de øvrige fag blev tilbudsfag. Der er således tale om en reduktion i antallet af de fag, som på grund af deres obligatoriske status måske kan siges i modificeret form at indgå i den aktuelle eksamensmæssige »pakkeløsning«.

Sikkerheden i prøvernes bedømmelsesforhold kommer bl.a. til udtryk i vilkårene for den beskikkede censur, hvor der for 10. klasse-prøven og dens forgængere ikke er sket ændringer siden 1964, hvor realeksamen første gang blev gennemført efter 1958-lovens bestemmelser, som afskaffede dobbelt beskikket censur og inddrog faglæreren som medbedømmer. Der er mange gode pædagogiske begrundelser for ændringen, men målt med en reliabilitetsmålestok må denne bedømmelsesform alligevel betegnes som mindre sikker end den dobbelt beskikkede censur.

De *kvalitative forhold* i forbindelse med en prøves sværhedsgrad kan belyses ved at se nærmere på et fags eller en disciplins kravbeskrivelse. Som repræsentativt fag

Boks 31. Skiftende prøvekrav i dansk skriftlig fremstilling.

1958-loven Den brune betænkning, bilag 1, bek. af 28. juni 1961 om *fordringerne og prøveformerne ved realeksamen og opryknings-prøven fra 2. realklasse,* § 2. Dansk.	**1975-loven** Bek. nr. 88 af 8. marts 1977 om *folkeskolens afsluttende prøver mv.,* § 31, stk. 3, om dansk skriftlig fremstilling	**2008** Bek. nr. 737, senest ændret 4. juli 2008 om *formål, trin- og slutmål for folkeskolens fag og emner samt om folkeskolens afsluttende prøver.*	**2009** Bek. nr. 749 af 13. juli 2009 om *folkeskolens afsluttende prøver;* bilag 2, 10.-klasse-prøver, pkt. 1.5.
Ved den skriftlige prøve skrives efter elevens valg en referatstil eller en fristil. Til fristilen gives frit valg mellem 3 emner. Ordbog må benyttes.	Der stilles krav om færdighed i at disponere stoffet. Der stilles endvidere krav om færdighed i at give udtryk for viden og/eller i at give udtryk for selvstændige oplevelser eller overvejelser. Besvarelsen skal affattes i et sikkert og varieret sprog, henvendt til en ubestemt kreds eller til bestemte modtagere.	Der prøves i at skrive sikkert, klart og varieret i en form, der passer til situationen. Endvidere prøves der i at kunne udtrykke fantasi, følelser, tanker, erfaringer og viden i en sammenhængende og veldisponeret form samt i at anvende korrekt sprog, retstavning og tegnsætning.	Der prøves i at • læse sikkert og hurtigt med forståelse og indlevelse, • beherske forskellige, hensigtsmæssige læseteknikker, • afpasse læsemåder efter læseformål, genre og medie, • forholde sig analytisk og vurderende til sprog, sprogbrug og sprogrigtighed, • anvende viden om sprog og sprogbrug, bl.a. bevidsthed og viden om sprogformer, om sproglig stil og korrekthed samt om sprogets virkemidler, funktion og opbygning, • beherske formel sproglig korrekthed, • styre skriveprocessen fra idé til færdig tekst, • skrive i et sprog, der er afpasset en defineret modtager som f.eks. offentlige myndigheder og private virksomheder, • skrive sammenhængende, sikkert og varieret i en form, der passer til genre og kommunikationssituation, • vise indsigt i samspillet mellem genre, sprog, tekst, indhold og situation samt • kombinere tekster og andre udtryksmidler.
Karakteren i diktat ved opryknings-prøven fra 2. realklasse indgår med ⅓.	Der gives en selvstændig karakter i retstavning ved folkeskolens afgangsprøve, og den indgår ikke i folkeskolens udvidede afgangsprøve.	Der gives en selvstændig karakter i retstavning ved folkeskolens afgangsprøve, og den indgår ikke i 10. klasse-prøven.	Der gives en selvstændig karakter i retstavning ved folkeskolens afgangsprøve, og den indgår ikke i 10. klasse-prøven.

er i boks 31 valgt dansk skriftlig fremstilling, idet det i den givne sammenhæng vil føre for vidt at gennemføre tilsvarende undersøgelser af de øvrige realeksamensfag. Figuren viser en sammenstilling af kravene til skriftlig dansk ved henholdsvis realeksamen, folkeskolens udvidede afgangsprøve og 10. klasse-prøven.

Kravene fik konsekvenser for opgavernes udførelse. Der skal derfor her ses nærmere på nogle af de ændringer, der udløstes af nye prøvekrav: Ved den første realeksamen efter 1958-loven i april-maj 1964 var der ikke mere blot tale om, at eleven skulle kunne skrive et essay, men den kombinerede referatstil blev indført som valgmulighed. Ved ændringerne efter 1975-loven blev der lagt øget vægt på elevens viden om forskellige tekstgenrer, jf. det udvidede tekstbegreb. Ved den ordinære prøve i dansk skriftlig fremstilling maj 2008 var det et krav til eleven, at han eller hun har viden om karakteristika ved genrer og kan udtrykke sig gennem f.eks. science fiction noveller, debatindlæg, læserbreve, breve, essays, artikler og dagbogsskrivning. Der er med tiden givet flere valgmuligheder, og kravene er blevet mere specifikke med hensyn til opgavernes formkrav. Endelig har Fælles Mål 2009 sat deres tydelige præg på detaljeringsgraden i prøvekravene ved den seneste revision af prøvebekendtgørelsen i 2009. Niels Egelunds konklusion i 1991: At nutidens prøver er anderledes og baseret på en anderledes undervisning, men at niveauet ikke er lavere, kan stadig anses for gældende.

Sammenfattende må det erkendes, at spørgsmålet om realeksamensniveauets videreførelse ikke er så enkelt at besvare. *For* et standpunkt om, at realeksamens kravniveau er opretholdt i de efterfølgende prøveformer, FUA og FS10, taler overvejende kvalitative begrundelser, især med hensyn til prøvernes validitet. *Imod* taler visse kvantitative begrundelser, især med hensyn til prøverne i de ikke-obligatoriske prøver i fysik/kemi og 2. og 3. fremmedsprog, hvor elevdeltagelsen er kraftigt forringet på grund af enkeltprøveprincippet. Samtidig bør det dog indgå i vurderingen, at det er en langt større andel af en årgang, som tager FS10 i 2009 frem for realeksamen i henholdsvis 1950'erne og 1970'erne, når det gælder de obligatoriske fag dansk, matematik og engelsk, og at der ved realeksamen alene var skriftlig prøve i første fremmedsprog. Alt i alt peger en række forhold således hen imod, at 10. klasse-prøverne stadig med en vis ret kan ses som den legitime arvtager og viderefører af realeksamens værdier og kvalitet.

4 timer.	4 timer.	4 timer.	4 timer.
Realeksamen blev afholdt efter disse regler første gang 1964 og sidste gang 1978.	Folkeskolens udvidede afgangsprøve blev afholdt efter disse regler første gang 1979 og sidste gang 2000.	10.-klasse-prøven blev afholdt efter disse regler første gang 2001 og sidste gang 2009.	10.-klasse-prøven afholdes efter disse regler første gang 2010.

I perioden siden 1958 kan konstateres en udvikling hen mod en klarere og mere specifik kravbeskrivelse. Kravniveauet er således ikke formuleringsmæssigt blevet devalueret, selv om elevernes dansksproglige kompetencer ofte er blevet anfægtet i den offentlige debat.

Udblik. 10. klasse studieforberedende linje ved Randers Realskole på studietur til Berlin 2009. Studieturen ligger først i skoleåret. Formålet er dels fagligt – at arbejde med historie og kultur – dels socialt: at arbejde med livsværdier og skabe positive relationer. Og så giver det lejlighed til at gøre erfaringer med, om vingerne kan bære, når man nu skal ud at bruge de fremmedsprog, man har lært i skolen (foto, Randers Realskole).

Noter

1. Validitet kommer til udtryk gennem en eksamens eller prøves relation til de faglige mål og krav for undervisningen. Validitet fokuserer på, om prøven omfatter et repræsentativt udsnit af den forudgående undervisnings indhold og måler den viden og de færdigheder, den har til formål at måle, og om den opleves relevant af elever og forældre. Reliabilitet omhandler mulighederne for at kunne gennemføre en kontrolleret bedømmelse af prøvernes indhold og form, så elevens standpunkt kan dokumenteres og have almen gyldighed. Reliabilitet styrkes gennem en tæt relation til målene for undervisningen, beskikket censur med ledsagende rettevejledninger samt censormøder og -kurser, hvor der kan opsamles og formidles erfaringer om prøverne og deres forløb. Begreberne validitet og reliabilitet er i testsammenhæng oprindelig knyttet til den psykometriske metode og finder især anvendelse inden for intelligensforskning og testteori.
2. DdR 1958 s. 29. Den »milde deling« på 6. og 7. klassetrin kunne gennemføres ved alle flersporede skoler i henhold til 1958-lovens § 17, stk. 7, hvor hovedstrukturen var, at eleverne efter 5. klassetrin blev opdelt i hhv. »almene« og »boglige« klasser på grundlag af skolens skøn over elevernes »standpunkt, evner og interesser« og efter 7. klassetrin i enten en treårig realafdeling eller 8. og 9. klasser. Delingen på 6. og 7. klassetrin kunne dog undlades, hvis kommunen og forældrene ønskede det. I de nærmeste år efter lovens gennemførelse undlod flere og flere kommuner deling, så omkring 1970 gik cirka 85 procent af alle 6.-7. klasse-elever i udelte klasser.
3. DdR 1959 s. 610.
4. At erstatte begrebet »eksamen« med »prøve« havde en klar signalværdi, jf. bl.a. Encyklopædiens beskrivelse af forskellen på eksamener og prøver: »Begrebet eksamen opfattes ofte som mere kontrollerende end prøver, men når det gælder eksterne prøver som folkeskolens afsluttende skriftlige prøver, der udarbejdes centralt og vurderes med bistand af eksterne censorer, er der ingen reel betydningsforskel.« I KUP-seriens hæfte 9 fra 1991 Prøve- og eksamensformer i det danske uddannelsessystem s. 18 defineres »eksamen« som en »samlet vurdering af en elevs/kandidats kvalifikation inden for en given uddannelse… almindeligvis sammensat af en række prøver, der vedrører og vurderer dele af en uddannelse…«. Men man erkender samtidig, at der sprogligt er en gli-

dende overgang mellem begreberne, og at eksamen ofte anvendes som synonym for prøve. Som karakteristisk for betegnelsen eksamen nævnes desuden mulighed for udregning af gennemsnit og fastsættelse af bestå-kriterium.

5. Undervisningsministeriet havde store betænkeligheder ved at indføre afgangsprøver i den tidligere eksamensfrie mellemskole. Dette fremgår bl.a. af Den Brune Betænkning s. 13 om retningslinjerne for de nye afgangsprøver, som for det første var frivillige for både skolevæsenet og eleverne, som for det andet kun måtte kaldes statskontrollerede, hvis de blev tilrettelagt i samarbejde med statskonsulenten, og som for det tredje »må være mere alsidige og rummelige end de gængse eksamener«.
6. 1958-loven er, hvad angår form og indhold, beskrevet i de to betænkninger nr. 253 og 297: Undervisningsvejledning for folkeskolen i og II, kendt som Den Blå Betænkning (1960-61), mens prøver og eksamener er emnet for Afsluttende prøver i folkeskolen. Normer og krav, som ligeledes i folkemunde fik navn efter farven på publikationens omslag som Den Brune Betænkning (1961).
7. DdR 1960 s. 757.
8. Bek. nr. 237 af 28. juni 1961.
9. DdR 1961 s. 503.
10. Regning og matematik var ét fag. Ved realeksamens almindelige linje var der i dette fag både en mundtlig og en skriftlig prøve; ved den skriftlige prøve var der to opgavesæt, hvoraf opgaverne i det ene var formuleret som »regneproblemer« og i det andet »som egentlige matematiske opgaver eller som praktiske opgaver, hvis løsning forudsætter brug af de teorier og hjælpemidler, der anvendes i matematikundervisningen«. Den Brune Betænkning s. 86.
11. Beslutningen om engelsk eller tysk som skolens 1. fremmedsprog blev taget af den enkelte skole, jf. bek. nr. 124 af 1. juli 1904, punkt 3 og 4. Hverken ved 1937-loven eller 1958-ændringerne blev bestemmelserne om skolernes valg ændret, men i Den Blå Betænkning I s. 19 siger læseplansudvalget, at det ønsker »at pege på det formålstjenlige i, at man over hele landet vælger engelsk som første fremmedsprog, da en sådan ordning vil være af værdi ved flytning af elever fra en del af landet til en anden«. Først med 1975-loven blev engelsk fast 1. fremmedsprog (og obligatorisk) og tysk fast 2. fremmedsprog (tilbudsfag).
12. DdR 1963 s. 525.
13. Skrivelse af 16. maj 1963: Synspunkter for bedømmelsen af skriftlig dansk. Udsendt af statskonsulenten for Undervisningsministeriet i sager vedrørende folkeskolen og seminarier. Realafdelingen.
14. DdR 1963 s. 903.
15. Kritikken blev bl.a. formuleret i en kommentar af B. Wallberg-Andreasson 1966.
16. Statistik 1964-65 s. 44 og Statistik 1965-66 s. 38.
17. Bek. nr. 27 af 4. februar 1963 § 4, stk. 1.
18. UVM's cirk. 25. marts 1964.
19. Bek. nr. 27 af 4. februar 1963 § 1.
20. Direktoratets meddelelse af 25. marts 1964 til lederne af de private realkursus ved N.C. Horsfeldt-Poulsen.
21. B.H. Pedersen 1992 s. 24.
22. Statistik 1968-69 s. 36.
23. Uddannelsessystemet i tal gennem 150 år s. 16.
24. Ibid. S. 13.
25. Statistisk Årbog 1967-78 og statistikker fra Undervisningsministeriets økonomisk-statistiske kontor.
26. E.J. Hansen 2003 s 13.

27. Notat om et grundlag for gennemførelse af en reform af de grundlæggende skoleuddannelser. Udvalg nedsat i henhold til Folketingsbeslutning af 30. maj 1969 angående en ny ordning af folkeskoleundervisningen. Se også dette værks kapitel 7.
28. DdR 1971 s. 779.
29. DdR 1971 s. 951.
30. Ft. 1974/75 tillæg A spalte 1253.
31. Ft. 1974/75, 2. samling, spalte 6061.
32. TS 1975 s. 581.
33. Bek. nr. 571 af 14. november 1975.
34. Bestemmelserne om undervisningen var indtil da hjemlet i bek. 10. juli 1964 og før da af anordn. nr. 20 af 7. februar 1907 med senere ændringer samt i bek. nr. 69 af 20. februar 1940.
35. Bek. nr. 518 af 24. september 1975 og bek. nr. 224 af 31. marts 1976. Forfatteren til dette kapitel var tilknyttet Undervisningsministeriets afdeling for folkeskolens afsluttende prøver 1978-83 og deltog i en række af opgavekommissionens møder, hvor bestræbelserne på at sikre realeksamens niveau ved folkeskolens udvidede afgangsprøver i de skriftlige prøvefag fyldte meget i alle opgavesektionernes bevidsthed.
36. »Gode ord at have med hen ad vejen«, undervisningsinspektør B. Berg-Nielsens upublicerede embedsarkiv.
37. Om indoktrineringsdebatten se dette værks kapitel 7.
38. Faghæftet Dansk 1976 s. 53.
39. TS 1978 nr. 1 s. 12.
40. TS 1978 nr. 9 s. 1.
41. TS 1978 nr. 18 s. 1.
42. TS maj 1979 s. 292.
43. TS 1980 nr. 15 s. 481.
44. TS 1983 nr. 3 s. 3 og s. 9.
45. Rapporten Modersmålet i uddannelserne var udgivet af Undervisningsministeriet 1982 og udarbejdet af Det Centrale Uddannelses Råd. Her citeret efter N. Egelund 1991 s. 11.
46. Projektet, der i 1989 udgav sit første hæfte Mål og med. Et oplæg til debat om kvalitet i undervisning og uddannelse i Danmark, omfattede beskrivelser af skolens fag og aktiviteter og nåede i 1996 med Antikformidlingen i Danmark sit hæfte 29. Hæfterne blev kendt som KUP-rapporterne.
47. KUP-rapport nr. 9: Prøver og eksamen. Prøve- og eksamensformer i det danske uddannelsessystem. En beskrivelse og vurdering.
48. KUP-rapport nr. 9 s. 9.
49. N. Egelund 1991 s. 11.
50. KUP-rapport nr. 9 s. 8.
51. N. Egelund 1991 s. 16-23. Notaterne var i dansk udarbejdet af Jens Boesen og Per Rasmussen, i regning-matematik af Ole Haar og i engelsk af Steen Harbild.
52. Den nævnte arbejdsgruppe var nedsat som en del af KUP-projektet.
53. Statistisk Årbog for periodens enkelte år og UNI-C Statistik & Analyse, nøgletal 443, fuldførte
54. Lov nr. 509 af 30. juni 1993, fremsat af den radikale undervisningsminister Ole Vig Jensen 22. april 1993.
55. Fra bemærkningerne til § 14 til lov nr. 509 af 30. juni 1993, her citeret efter M. Blaksteen og E. Forsberg 1994 s. 55.
56. Ft. 1992/93 sp. 9049.
57. Ft. 1992/93 sp. 9058.

58. Ved den skriftlige fremsættelse 17. marts 1999 af L 199 om forslag til lov om ændring af folkeskoleloven m.fl. love (10. klasse) – den senere lov nr. 406 af 2. juni 1999 – skrev undervisningsminister Margrethe Vestager, at »undervisningen i 10. klasse afsluttes med 10. klasse-prøver, der vil ligge på niveau med folkeskolens udvidede afgangsprøve«. Lovens implementering i praksis blev i 2003 evalueret af PLS Rambøll i 2003, jf. dette værks kapitel 7, hvor evalueringen er omtalt nærmere.
59. UNI-C's statistik om folkeskolen, http://www.uddannelsesstatistik.dk/pls/www_ndb/ndb?z_action=tabel&z_rapportid=98499001
60. De nye prøver, der er beskrevet i folkeskolelovens § 19 f, stk. 3, er en udmøntning af ændringerne i folkeskoleloven som besluttet ved lov nr. 560 af 6. juni 2007. De nærmere regler er fastsat i bekendtgørelse nr. 749 af 13. juli 2009 om folkeskolens afsluttende prøver.
61. Bekendtgjort ved cirk. nr. 105 af 21. maj 1963, hvor det hed, at »retten til at afholde realeksamen samt til at udstede beviser for denne eksamen fremtidig uden særlig ansøgning tilkommer lederen af en kommunal skole, ved hvilken der i henhold til skoleplansbestemmelser er oprettet en realafdeling«.
62. Lov nr. 577 af 9. juni 2006.
63. Optælling efter hhv. Den Danske Skolehåndbog 1969 s. 213-223 og http://www.uvm.dk/service/Statistik/Folkeskolen%20og%20frie%20skoler/Elever/Karakterer/Karakterer%202000-2006/Skoleliste%202006.aspx#A1111
64. Jf. § 1, stk. 3, i lov nr. 577 af 9. juni 2006 og § 8a i lovbek. nr. 891 af 8. juli 2007.
65. Frie Grundskoler 2006 nr. 10 s. 16.
66. Frie Grundskoler 2006 nr. 11 s. 12.
67. Den Brune Betænkning s. 9.
68. Notat om opgavekommissionen af 7. juni 1977 udarbejdet af kontorchef Helge Thomsen, Undervisningsministeriet, j.nr. 1977-01-50-08.
69. Se bek. 6. september 1947 § 7 og Vilh. Baltzers direktiv 27. august 1965 for Opgavekommissionen for realeksamen, teknisk forberedelseseksamen, de statskontrollerede prøver ved afslutningen af 9. og 10. klasse samt oprykningsprøven fra 2. realklasse i tiden fra 1. august 1965 til 31. juli 1966; UVM 1. Afd. j.nr. 1977-01-50-08.
70. Direktiv for Opgavekommissionen for folkeskolens afsluttende prøver af 25. august 1977, zf. UVM j.nr. 1977-01-50-08. Se også TS 1977 nr. 15 s. 14.
71. DdR 1960 s. 47.
72. Næstformandsjobbet blev 1977-78 opdelt med sektionerne i dansk og fremmedsprog til B. Berg-Nielsen og regning/matematik og regnskabsføring samt maskinskrivning til B. Kehlet Nørskov. Undervisningsministeriets j.nr. 1977-01-50-08.
73. Bent Berg-Nielsen varetog ledelsen af prøvekontoret indtil april 1979. I perioden april-august 1979 var afdelingen midlertidigt ledet af daværende fuldmægtig, senere kontorchef Klaus Holmstrup.
74. Se Skolestyrelsens sagsnr. 17.623.011 af 1. august 2008.
75. Fremgår af Retningslinjer for arbejdet i opgavekommissioner i folkeskolen af 1. august 2008, jf. Undervisningsministeriets sagsnr. 017.623.011 af 1. august 2008.
76. DdR 1960 s. 453ff.
77. DdR 1964 s. 485ff.
78. Beskikkelse af censorer foretages af Undervisningsministeriet efter skolelederens indstilling af fagligt dygtige og pædagogisk erfarne lærere. Den beskikkede censor fungerer som regel i ét fag ved flere skoler i samme prøvetermin.
79. I 2005 blev prøvebekendtgørelsen bragt i overensstemmelse med Fælles Mål fra 2003, idet reliabilitetskravet blev styrket i prøvebekendtgørelsens § 1, mens validitetsovervejelserne blev overflyttet til to bekendtgørelser om prøvekrav på henholdsvis 9. og 10. klassetrin, nemlig ændringsbek. nr. 327 af 2. april 2007 om formål, trin- og slutmål for folkeskolens

fag og emner samt om folkeskolens afsluttende prøver og bek. nr. 737 af 14. juli 2005, bilag 3, om formålet med undervisningen i folkeskolens fag og obligatoriske emner med angivelse af centrale kundskabs- og færdighedsområder (slutmål) og trinmål (Fælles Mål).

80. DdR 1958 s. 628.
81. Bestemmelserne om censur var fastsat i § 26 i bek. nr. 238 af 28. juni 1961; se s. 96 i Den Brune Betænkning.
82. DdR 1966 s. 856.
83. Forcensuren blev i folkeskolesammenhæng angrebet for netop den karakterudjævnende funktion og afskaffet med 1975-lovens prøver, men eksisterer fortsat i bl.a. gymnasiet og hf.
84. KUP-rapport 9 Prøver og eksamen, afsnit 6 s. 39-42.
85. Fra bekendtgørelse nr. 352 af 18. juli 1983 om de censorer ved de højere uddannelsesinstitutioner, der beskikkes af Undervisningsministeriet; se KUP-rapport 9 fra 1991 Prøver og eksamen s. 39.
86. Se http://pub.uvm.dk/onlineold.htm#2
87. Censorvejledning 2001 for beskikkede censorer - formål, opgave, praktiske forhold. Undervisningsministeriet, 21. marts 2000.
88. Lov nr. 313 af 19. april 2006.
89. Lov nr. 535 af 12. juni 2009.
90. Bek. nr. 32 af 4. februar 1963 og bek. nr. 33 af 5. februar 1963.
91. Cirk. nr. 13 af 6. februar 1963.
92. Cirk. af 12. november 1963. J.nr. 1963-31-16-01.
93. Opkaldt efter P. Rubinstein, som bl.a. var medlem af Opgavekommissionen for mellemskole- og realeksamen m.m. 1953-63.
94. DdR 1963 s. 434.
95. Karaktergivning i folkeskolen s 5.
96. Konsekvensen blev, at 13-skalaen med udstedelsen af bek. nr. 525 af 26. oktober 1976 fik et dobbelt regelsæt, det ene til anvendelse i og det andet uden for folkeskolen; alene den sidste indeholdt bestemmelser om en bestå-grænse.
97. En normrelateret bedømmelse er en relativ bedømmelse, hvor den enkelte elevs præstation sammenlignes med præstationerne i hele gruppen, mens en målrelateret bedømmelse er en absolut vurdering af, i hvilket omfang en elevpræstation opfylder de mål, der er fastsat for en given undervisning.
98. 13-skalaens verbale beskrivelse af de enkelte trin blev for folkeskolens vedkommende først ændret med bek. nr. 639 af 21. juli 1995.
99. Nævnt i den daværende prøvebekendtgørelse (nr. 495 af 31. maj 2000) og videreført i bek. nr. 351 af 19. maj 2005.
100. Bek. nr. 350 og 351 af 19. maj 2005.
101. Den internationale karakteromregningsskala ECTS-skalaen (*E*uropean *C*redit *T*ransfer *Sy*stem) er en bogstavskala med fem trin for bestået og to trin for ikke-bestået. Bestemmelserne om 7-trins-skalaen omfatter en »standardoversættelse« mellem 7-trins-skalaen og ECTS-skalaen, også selvom 7-trins-skalaen er en såkaldt absolut karakterskala, hvor bedømmelsen er målrelateret, mens ECTS-skalaen er relativ og bygger på en normalfordeling.
102. UVM's hjemmeside: http://www.uvm.dk/Uddannelse/Folkeskolen.aspx - fag, prøver og evaluering
103. H. Helsted 1979 s. 17.
104. UVM's hjemmeside http://www.uddannelsesstatistik.dk/pls/www_ndb/ndb
105. UVM's hjemmeside http://www.uvm.dk/-/media/Files/Stat/Folkeskolen/PDF09/090211%20grundskolekarakterer2008.ashx; publiceret januar 2009.)
106. Kommunale ungdomsskoler, ungdomskostskoler, husholdnings- og håndarbejdsskoler samt privatister

14. Langt fra København

– realskoler i grænselandet, i Nordatlanten og i Troperne 1848-2010

ERIK NØRR

I dette kapitel gives der en kort omtale af realskolerne i det dansk-tyske grænseland, i Færøerne og Grønland samt i Troperne i perioden 1848-2010. Mens realeksamen i Nordatlanten blev afviklet omkring 1980, fortsatte realeksamen med at eksistere ved de danske skoler i Sydslesvig.

1. Indledning

I det dansk-tyske grænseland, i Færøerne og Grønland samt i Troperne opstod der i perioden fra 1850'erne til 1970'erne et skiftende antal realskoler, som fulgte de samme eksamensbestemmelser som i Danmark enten helt eller med visse modifikationer, der skyldtes de særlige sproglige og nationale forhold. Disse skal kort omtales i det følgende kapitel. Derimod udelades de eksamensskoler, som oprettedes af danske missionærer i Indien for den indfødte befolkning, da disse skoler fulgte den britiske skolelovgivning.[1] Noget tilsvarende gjorde sig gældende med den tidligste realskole i Dansk Vestindien.

2. Slesvig / Sønderjylland

Realskoler i Slesvig indtil 1920

Den første realskole i hertugdømmet Slesvig blev oprettet i 1848 i byen Slesvig, men da den havde nær forbindelse til den slesvig-holstenske bevægelse, overlevede den ikke treårskrigen.[2]

I tiden mellem de to slesvigske krige (1851-64) blev de hidtidige latinskoler i hertugdømmet Slesvig reformeret, så de hovedsagelig fulgte den madvigske skoleordning af 1850. De lærde skoler i Haderslev, Flensborg og Slesvig fik fuldstændige realafdelinger.[3] I Haderslev foregik undervisningen hovedsagelig på dansk, og den tysksprogede undervisning foregik udelukkende i faget tysk. I Flensborg var undervisningssproget blandet dansk og tysk, mens det i Slesvig var tysk, men dansk var et af hovedfagene. Ud over realafdelingerne ved de lærde skoler var der før 1864 flere andre realskoler i hertugdømmet Slesvig, bl.a. i Husum, hvor der tidligere havde været en latinskole, og fra 1862 i Sønderborg, samt i Tønder, hvor skolen var privat. Efter 1864 blev skolerne preussiske, men dansk var fortsat indtil 1888 et frivilligt fag i realklasserne i Flensborg og i Haderslev.[4]

I den preussiske tid dannedes der både ved katedralskolen i Haderslev og ved latinskolen i Flensborg samt i Sønderborg og Tønder såkaldte realgymnasier, hvor undervisningens indhold mere svarede til en realskole end til et gymnasium. Desuden blev der i

Flensborg oprettet en overrealskole (statsanerkendt 1897, delt i to afdelinger i 1914). I Aabenraa blev den såkaldte rektorskole i 1874 omdannet til en femklasset drengemellemskole. I 1904 fik denne status af kgl. realskole, men en planlagt opgradering til Oberrealschule måtte i 1914 opgives på grund af krigens udbrud. Disse skoler var alle drengeskoler, men i flere af de sønderjyske byer blev der oprettet højere pigeskoler. Derimod lukkede de preussiske myndigheder i 1881 Haderslev og Omegns private Realskole, der var oprettet i 1866 på initiativ af hospitalspræst Jensinius Johansen for at bevare en undervisning på dansk.[5]

Sønderjylland efter 1920

Efter Genforeningen i 1920 blev der oprettet danske gymnasier med mellemskole- og realklasser i de fire sønderjyske købstæder, og der blev ligesom i det øvrige land oprettet kommunale mellem- og realskoler og private realskoler. I 1926 dimitterede således følgende skoler til almindelig forberedelseseksamen: Broager private Realskole, Gramby Borger- og Realskole, Løjt Kirkeby Kommunale Realskole og Rødding Borger- og Realskole. Tilsvarende dimitterede følgende skoler til realeksamen i 1926: Christiansfeld Mellem- og Realskole, Gråsten Kommunale Mellem- og Realskole, Haderslev Realskole, Nordborg Kommunale Mellem- og Realskole, Skærbæk Private Mellem- og Realskole samt de fire statsskoler.[6]

Ved siden af de danske realskoler opstod der i mellemkrigstiden en række tyske mellemskoler, men dette skete ikke uden national konflikt. Der blev i 1920-23 oprettet tyske kommunale mellemskoleklasser i de fire sønderjyske købstæder. Disse klasser havde

Realklassen i Sønderborg tysksprogede skole 1928. Skolen var en afdeling af den kommunale folkeskole, men denne havde kun ret til at afholde mellemskoleeksamen, så realeksamen måtte holdes i privat regi, og denne eksamen var kun anerkendt fra tysk side (foto, Deutsches Schulmuseum für Nordschleswig, Apenrade).

tysk undervisningssprog, men fulgte den danske undervisningsplan. I januar 1926 fik de tysksprogede kommunale mellemskoler i Sønderborg, Tønder og Aabenraa Undervisningsministeriets tilladelse til at afholde mellemskoleeksamen. Derimod ville de danske myndigheder ikke give tilladelse til at afholde tysksproget realeksamen, da denne eksamen i modsætning til mellemskoleeksamen gav adgang til offentlige embeder.[7] De tyske skoler oprettede alligevel realklasser, men den tysksprogede afgangsprøve var kun anerkendt fra tysk side. I Sønderborg blev der ved den tyske kommuneskole en overgang givet tilladelse til at oprette en dansksproget realklasse, men den fik ikke mange elever.

Da det tyske mindretal ikke blot opfattede deres skoler som sprogskoler, men i højere grad som sindelagsskoler, begyndte man i sidste halvdel af 1920'erne og i 1930'erne i stigende grad at oprette privatskoler, hvor man var friere stillet med hensyn til at ansætte lærere, der ikke var danske statsborgere, og hvor det danske skoletilsyn havde mindre kontrol med undervisningen. I 1927 fik Tinglev tyske Privatskole eksamensret til mellemskoleeksamen som den første privatskole, og den fik snart følgeskab af den tyske privatskole i Aabenraa, der overtog de fleste af den kommunale tysksprogede mellemskoles elever.

Kravet om ret til at afholde tysksproget realeksamen hørte til det tyske mindretals skolekrav, som blev fremsat mere og mere højrøstet, efterhånden som den nazistiske ideologi vandt indpas i mindretallet i løbet af 1930'erne. I 1933 fik mindretallet ret til at oprette et gymnasium i Aabenraa, men eksamensret til tysksproget realeksamen fik man først i 1939, da de danske myndigheder på grund af det tyske mindretals stigende pres for at opnå en grænseflytning måtte give betydelige indrømmelser på skoleområdet.[8] I årene 1939-45 blev der aflagt 109 tyske realeksaminer i Sønderborg, 107 i Tønder og 22 i Haderslev.[9]

Efter besættelsestidens ophør 1945 var situationen på skoleområdet ganske forandret. Alle de tyske skoler blev lukket i løbet af 1945-46, fordi undervisningen havde været nazistisk præget. Samtidig blev skolebygningerne konfiskeret. Da det tyske mindretal igen fik tilladelse til at oprette skoler, skete dette udelukkende efter privatskoleloven, så det blev ikke længere muligt at oprette kommunale tysksprogede mellem- og realskoler. Først ti år efter befrielsen, med København-Bonn Erklæringerne i 1955, fik det tyske mindretal i Nordslesvig mulighed for atter at afholde anerkendte eksaminer, studentereksamen ved det tyske gymnasium i Aabenraa og fra 1957/58 mellemskole- og realeksamen ved tyske privatskoler i købstæderne og i Tinglev.[10] Disse eksaminer var godkendt både fra dansk og tysk side.[11]

Syd for grænsen

Duborgskolen i Flensborg blev oprettet i 1920, og skolen var i perioden indtil anden verdenskrigs slutning den eneste realskole for det danske mindretal i Sydslesvig. Undervisningen var indrettet med en fireårig mellemskole og en toårig realklasse og afsluttedes med dansk præliminæreksamen.[12] Skolen opnåede en slags anerkendelse fra de tyske myndigheder med skoleforordningen af 9. februar 1926, og det lykkedes skolen at overleve den nazistiske periode som dansksproget skole.[13] Efter 1945 var skolebilledet ganske forandret i Sydslesvig, da tilstrømningen til de danske skoler voksede voldsomt. Dette betød, at Duborgskolens mellemskoleafdeling måtte deles i en ny midlertidig afdeling, der snart blev til Christian Paulsen-Skolen med egen mellem- og realskole. Fra 1950 blev Duborgskolens almindelig forberedelseseksamen afløst af mellemskole- og

Realister fra Husum danske Skole 2007. Sydslesvig er det eneste sted efter 1981, hvor der afholdes dansksprogede realeksaminer. Der er en enkelt realist yderst til højre, der falder ud af rollen som seriøs afgangskandidat (foto Lars Salomonsen, Flensborg Avis).

realeksamen. Også flere andre steder i Sydslesvig blev der oprettet mellemskoleafdelinger baseret på den danske skolelov af 1937 med en femårig grundskole, en fireårig mellemskole og en etårig realklasse. I løbet af 1950'erne blev der ud over de to nævnte steder aflagt realeksaminer ved Gustav Johannsen-Skolen i Flensborg, Ansgarskolen i Slesvig, Uffe-Skolen i Tønning, Husum danske Skole og Jes Kruse-Skolen i Egernførde og desuden mellemskoleeksamen ved den danske privatskole i Nibøl, Kaj Munk-Skolen i Kappel og Ejderskolen i Rendsborg.[14]

Af stor betydning for opbygningen af de sydslesvigske mellem- og realskoler fik det, at Otto Bjørneboe efter sin afgang som undervisningsinspektør for mellem- og realskolerne i 1949 fortsatte som en slags gæsteundervisningsinspektør for de sydslesvigske eksamensskoler i en tiårig periode, helt indtil han fyldte 80 i 1959.[15] Det var Bjørneboe, der planlagde eksaminerne og lagde censorplanerne, ligesom han var flittig til at besøge skolerne, og han medvirkede i flere tilfælde selv som censor ved eksaminerne. Eksamen skulle foregå efter de danske regler, men Bjørneboe måtte i flere tilfælde bruge sin konduite, når der i de første år var problemer med at få censorer fra Danmark over grænsen, og når eksamensopgaver sendt fra Undervisningsministeriet først ankom til Flensborg flere dage, efter at skriftlig eksamen skulle være afholdt.

I 1955 fik Duborgskolen ret til at oprette et dansksproget gymnasium. Men både Duborgskolen og de andre sydslesvigske danske realskoler tilnærmede sig det skolesystem, som fandtes ved de tyske skoler i Slesvig-Holsten. Det normale skoleforløb var en fireårig grundskole, en seksårig realskole og et niårigt gymnasium. Dette betød, at de aflagte realeksaminer og studentereksaminer kunne anerkendes både fra tysk og dansk side.[16] Realeksamen med tysk anerkendelse blev første gang i 1958 aflagt ved Duborg-

skolen, Christian Paulsen-Skolen i Flensborg (fra 1966 flyttet til Gustav Johannsen-Skolen) og ved Ansgarskolen i Slesvig (fra 1964 flyttet til Hiort Lorenzen-Skolen ligeledes i Slesvig). Nogle af de mindre mellemskoler bibeholdt dog i nogle år den danske eksamensordning, hvilket endnu i 1970 var tilfældet med skolerne i Husum og Tønning.[17] Ved overgang til det tyske skolesystem ændredes eksamenskontrollen, således at denne blev styret fra det slesvig-holstenske undervisningsministerium i Kiel.

Da enhedsskoletanken har haft trangere kår i Tyskland end i Danmark og de andre nordiske lande, er den delte skole blevet opretholdt i Slesvig-Holsten. Selvom der efterhånden med den slesvig-holstenske skolelov af 1990 kom bedre overgangsmuligheder mellem grundskolen og eksamensafdelingerne, blev der fortsat efter årtusindskiftet foretaget en tidlig deling af eleverne. Fra det danske mindretals side blev der i længere tid arbejdet ihærdigt på at gennemføre en enhedsskole efter dansk mønster. Fra skoleåret 2008/09 gennemføres der en ny struktur for de danske skoler i Sydslesvig, så det tredelte skolesystem udfases og afløses af et skolesystem, der består af grundskoler og fællesskoler. Antallet af fællesskoler er ni,[18] hvilket har givet anledning til stor diskussion bl.a. i Nibøl, hvor skolen indskrænkes til de første syv årgange. De sidste realister efter gammel ordning dimitteres i 2011. Fremtidig findes der i Slesvig-Holsten fortsat skoler efter det hidtidige skolesystem (kun tyske skoler) og Gemeinschaftsschulen (fællesskoler), hvor eksamen efter 10. klasse kaldes "Mittlerer Abschluss".[19] På dansk betegnes denne afgangsprøve i flæng realeksamen og mellemskoleeksamen. Sydslesvig er det sidste sted, hvor der afholdes dansksprogede realeksaminer, og man vil fortsat efter 2011 i *Flensborg Avis* kunne se billeder af årets kandidater med realeksamen/mellemskoleeksamen fra dansksprogede skoler i Sydslesvig.[20]

3. Realskoler i Færøerne og Grønland

Færøerne

I Tórshavn havde der indtil 1804 været en lille latinskole, der måtte lukke på grund af et for ringe antal elever. Den blev i 1861 (lov af 1. marts 1854) erstattet af Tórshavn Realskole, som i begyndelsen kun havde to klasser.[21] Fra 1878 sendte skolen elever til Danmark for at tage eksamen. Først i januar 1893 fik realskolens førstelærer, der tillige var seminarieforstander, eksamensret, således at skolen selv kunne afholde almindelig forberedelseseksamen. Dog betingede Kultusministeriet sig de første gange, at eksamensretten kun blev tildelt under forudsætning af, at skolen kunne foreslå tilstrækkelige sagkyndige censorer, der kunne komme til stede i rette tid, og som ville påtage sig at censurere i dansk, engelsk, matematik og regning, og at skolen indsendte alle skriftlige eksamensopgaver til ministeriet.[22] I 1894 tog den første færøske pige almindelig forberedelseseksamen. Eleverne var ofte ældre end i Danmark, når de tog eksamen. I skoleåret 1899/1900 bestod skoleforløbet ved Tórshavn Realskole af tre toårige realklasser.[23] Efter gennemførelsen af almenskoleloven af 1903 fik skolen et forløb, der bestod af fire mellemskoleklasser og en realklasse, og skolen fik navnet Færøernes Mellem- og Realskole. I mellemskolen skulle færøsk erstatte svensk, og i realklassen blev færøsk frivilligt fag.[24]

I 1923 blev der oprettet mellemskoleklasser ved Tvøroyri Skole på Suðuroy, men der var en vis modstand i Tórshavn mod at få konkurrence, da alle, der ønskede en realeksamen på Færøerne, hidtil måtte til Tórshavn. Undervisningsinspektøren for mellem-

Elever i Mellemskolen i Klaksvík i 1930'erne optaget af skriftligt arbejde (foto, Norðoya Fornminnasavn, Klaksvík).

og realskolerne, F. Rønning, foreslog, at skolen på Suðuroy i stedet for realeksamen fik tilladelse til at holde almindelig forberedelseseksamen. Det samme fik Vágur Skole også på Suðuroy, oprettet 1928, men eksamen her måtte i perioden 1933-46 aflægges ved Tvøroyri Skole, da ministeriet krævede bedre bygningsforhold for at give eksamensret, hvilket først blev skaffet i 1946. [25] Derimod fik Klaksvík Kommunale Mellem- og Realskole, oprettet 1935, i 1938 eksamensret til mellemskole- og realeksamen, så der nu var et alternativ til Færøernes Mellem- og Realskole.

Kampen for det færøske sprog i undervisningen, som førte til, at færøsk i 1938 blev sidestillet med dansk i undervisningen i bygderne, fik også indflydelse på realskolerne. Ved kgl. anordning af 21. august 1938 blev anordningen fra 1895 om almindelig forberedelseseksamen ændret, så der fremtidig ved eksamen både skulle aflægges mundtlig og skriftlig eksamen i færøsk. Til gengæld skulle fransk udgå. Elever, hvis forældre ikke var hjemmehørende i Færøerne, kunne fritages for undervisning og eksamen i færøsk. I Færøernes Mellem- og Realskole var færøsk allerede blevet obligatorisk fag for færinger både til mellemskole- og realeksamen i 1928.[26] Sidestillingen af færøsk og dansk i undervisningen førte til, at undervisningen i de færøske realskoler efterhånden overgik til

De færøske realister og præliminarister skrev to stile, en dansk og en færøsk. De gengivne eksempler er fra 1942. De færøske stileemner lyder oversat til dansk: 1. Foråret på Færøerne; 2. Hvordan udvindes jern, og hvordan bliver det benyttet? (Undervisningsinspektionen for Mellem- og Realskolernes arkiv i Rigsarkivet).

Real- og Præliminæreksamen Maj—Juni 1942.

Dansk Stil.

1) De vilde Folkeslags Liv i de forskellige Verdensegne.

2) Beskriv en Havn og Livet i den paa de forskellige Aarstider.

Real- og prelimineреksamen mai—juni 1942.

Føroyskur stilur.

1) Várið í Føroyum.

2) Hvussu fæst jarn, og hvat verður tað nýtt til?

at foregå på færøsk. Endnu i skoleloven af 1962 var lærere uddannet på danske seminarier sidestillet (dog skulle de bestå en særlig prøve i færøsk) med lærere uddannet på seminariet i Tórshavn med hensyn til ansættelse i eksamensskolerne, men de fleste lærere blev snart færøskprogede. Mange af skolebøgerne var dog fortsat de samme, som blev benyttet i danske mellem- og realskoler. I perioden 1904-61 var der knap 800, som tog præliminær- og realeksamen, og 1.200, der tog mellemskoleeksamen fra færøske skoler.[27]

Eksamenstilsynet med realskolerne i Færøerne var underlagt Undervisningsministeriet. Dette betød, at ministeriet beskikkede censorerne, som både kunne komme fra Danmark og være lokale. Undervisningsinspektøren for mellem- og realskolerne og hans medhjælpere kunne også komme på besøg. I juli 1925 overværede undervisningsinspektør Otto Bjørneboe de offentlige eksaminer ved realskolen i Tórshavn og eksaminerne i Tvøroyri Skole, hvor han også fik lejlighed til at overvære undervisningen i ikkeafgangsklasserne. Han fik også mulighed for at danne sig et indtryk af de færøske skoleforhold, da han fulgte med realskolen i Tórshavns leder, overlærer E. Busk, på dennes tilsynsbesøg til de færøske bygdeskoler.[28] Næste gang, undervisningsinspektør Otto Bjørneboe kom til Færøerne, var i 1939, hvor han fulgtes med sin medhjælper i naturhistorie og geografi, Vilhelm Baltzer. Besøget varede fra den 7. til den 25. juni 1939, og formålet var "at inspicere og censurere". De overværede eksaminerne både i realskolerne i Tórshavn og Klaksvík samt ved Lagtingets præliminærkursus.[29]

Det færøske skolevæsen kom med lov af 30. marts 1962 om folkeskolen i Færøerne til at gennemløbe den samme udvikling som i Danmark med skolelovene af 1958. De hidtidige mellemskole- og realeksaminer forsvandt og blev erstattet af en treårig realafdeling, der ligesom i Danmark skulle bygges ovenpå et syvårigt grundskoleforløb. Samtidig åbnede loven mulighed for, at flere kommuner kunne være fælles om realafdeling og ottende og niende skoleår. Dette førte bl.a. til, at der blev oprettet centralskoler på Sandoy og i Oyrarbakki på Eysturoy, hvorved mulighederne for videregående skoleundervisning blev udbredt til flere lokalsamfund.[30] I 1970'erne blev skolevæsenet yderligere udbygget, så der overalt bortset fra de fjernest liggende øer blev muligt at få en undervisning ud over syvende skoleår (realafdeling og 8.-9. skoleår). Indtil 1976 var det muligt ved Færøernes Gymnasium at aflægge realeksamen, hvilket især blev benyttet af elever, som boede på steder, hvor der ingen eksamensskole fandtes. Udbygningen af eksamensskolen betød, at det årlige antal af realeksaminer steg fra 217 i 1965 til 397 i

Boks 32. Undervisningsinspektør Bjørneboe udtaler sig

"Hvad synes De om Skolen paa Færøerne" – spørger vi Undervisningsinspektør Hr. Bjørneboe, der, som Censor ved "Almindelig Forberedelseseksamen" i Tveraa Skole, for Tiden besøger Tveraa. "Hvad de højere Skoler – i Thorshavn og her paa Tveraa – angaar, da maa jeg sige, at det er mit Indtryk, at de er jævngode med Skolerne nede i Danmark, og at dette Indtryk er rigtigt, bekræftes af de foreliggende Eksamensresultater i deres Helhed". "Dette stemmer for Resten nøje med det Indtryk, jeg fik allerede for 10-12 Aar siden, da jeg havde Lejlighed til at censurere danske Stile til Mellemskoleeksamen – Stile, der altsaa stammede heroppe fra; disse Stile var mindst lige saa gode som dem, der kom fra Skolerne nede i Danmark!"

(Interview i Dagbladet Føroyatiðindi 14. juli 1925 i anledning af Otto Bjørneboes tilsynsbesøg)

1979.[31] Ligesom i Danmark blev realeksamen i slutningen af 1970'erne afskaffet og erstattet af et ottende og et niende skoleår og eventuelt også et tiende skoleår. Ændringen skete ved lov af 14. februar 1979 om folkeskolen i Færøerne, der nu helt overgik til Færøernes landsstyre. Realeksamen blev afholdt sidste gang 1981.[32]

Grønland

I Grønland blev et egentligt skolevæsen udviklet senere end i Færøerne. Indtil 1950 hørte skolevæsenet i Grønland under Kirkeministeriet og ikke under Undervisningsministeriet, og undervisningen blev hovedsagelig varetaget af kateketerne. Først med loven om Grønlands styrelse af 18. april 1925 kom der en form for videregående undervisning, idet der ved seminariet i Nuuk indrettedes en såkaldt højskole med en toårig realklasse, hvor der både skulle undervises i dansk og grønlandsk, almindelige skolefag, regnskabsføring og de grønlandske erhverv og håndværk. Undervisningen afsluttedes med en prøve, der førte frem til ansættelse som f.eks. handels- og kontormedhjælper eller i telegrafvæsenet.

Først efter den grønlandske skoles frigørelse fra kirken med den nye grønlandske skolelov af 27. maj 1950 blev der i Nuuk oprettet en egentlig realskole, der fik eksamensret til almindelig forberedelseseksamen efter de danske bestemmelser, bortset fra at der også skulle undervises i grønlandsk. Undervisningen skulle foregå på dansk undtagen i fagene religion, grønlandsk og grønlandsk samfundslære. I fagene naturfag og historie skulle der tages passende hensyn til Grønlands natur og historie.[33] Adgangen til realskolen skete normalt via en toårig forberedelsesklasse, som foregik på en af de fire efter-

En højere undervisning foregik indtil oprettelsen af en egentlig realskoleundervisning i Grønland ved seminariet i Nuuk og ved de grønlandske efterskoler. En central skikkelse i udviklingen af det grønlandske skolevæsen var den senere grønlandsminister Mikael Gam. Han var forstander for efterskolen i Aasiaat 1928-48, skolekonsulent for Nordgrønland fra 1931 og skoledirektør for Grønland 1950-60. På billedet forestår Michael Gam undervisningen på efterskolen i Aasiaat maj 1936 (foto Jette Bang, Arktisk Instituts billedsamling).

skoler i Grønland, eller eventuelt via et skoleophold i Danmark. Et af formålene med forberedelsen var, at de grønlandske børn skulle lære så meget dansk, at de kunne klare sig i realundervisningen og i det videre uddannelsesforløb. Eksamen og censuren skulle planlægges af Grønlands Skoledirektion og Grønlandsministeriet, der dog skulle rådføre sig med undervisningsinspektørerne.[34] I 1967 blev realeksamen aflagt af i alt 47 kandidater, og dette tal steg yderligere ved, at der i 1967 blev oprettet en ny realafdeling i Aassiaat, således at der i 1970 var 57 dimittender.[35]

Udviklingen af skolestrukturen i Grønland kom med forsinkelse til at ligne udviklingen i Danmark og i Færøerne. Med lov om skolevæsenet i Grønland af 10. maj 1967 indførtes en treårig reallinje svarende til den, der blev indført i Danmark med skolelovene af 1958 og i Færøerne med skoleloven af 1962. Den største forskel var, at adgangen til reallinjen normalt var betinget af, at eleverne havde bestået en toårig forberedelsesskole i forlængelse af den syvårige hovedskole. Dog kunne optagelse i forberedelsesskolen også ske efter fem eller seks år i grundskolen. Undervisningen i forberedelsesskolen skulle bl.a. omfatte fagene engelsk, tysk og matematik. Grønlandsk indgik i fagrækken i realskolen, men faget skulle afsluttes med skriftlige og mundtlige prøver ved udgangen af 2. realklasse, dog således at karakterne skulle påføres realeksamensbeviset.[36] Den nye ordning førte til, at der i 1970'erne ud over Nuuk og Aassiaat kom realafdelinger i Quaqartoq, Narssaq, Ivigtut, Sisimiut m.fl. Antallet af realeksaminer bestået af grønlandske elever steg til 77 i 1972, 119 i 1975 og 171 i 1978, som var det sidste år, realeksamen blev aflagt i Grønland.[37]

I forbindelse med Hjemmestyrets etablering i 1979 blev skolevæsenet fra begyndelsen et af de overtagne områder. Hovedprincipperne for den nye skoleordning blev fastlagt i en særlig bemyndigelseslov vedrørende den grønlandske folkeskole af 29. november 1978, og allerede den 16. oktober 1979 vedtog Landsstyret en ny struktur for skolen med et niårigt for- og grundskoleforløb, hvortil der kunne knyttes en toårig fortsættelsesskole og en ét- eller toårig kursusskole. Samtidig blev det fastslået, at undervisningssproget var grønlandsk, og at dansk var første fremmedsprog.[38]

Ud over eksaminerne i Færøerne og Grønland var der en række færøske og grønlandske elever, som tog eksamen i Danmark, på kurserne til almindelig forberedelseseksamen og realeksamen.

4. Danske mellem- og realskoler i Vestindien, Kina og Sverige

Vestindien

Den første realskole, der oprettedes i Charlotte Amalie på Skt. Thomas i 1876/77, var engelsksproget, selvom der også skulle være undervisning i dansk i beskedent omfang.[39] Interessen for realskolen var begrænset, og den måtte lukke allerede i 1881. En kommissionsbetænkning fra 1903 opfordrede til, at dansk blev fremmet i undervisningen i Vestindien, og da der i 1913 blev gjort nye forsøg på at oprette realskoler, denne gang i Frederiksted og Christiansted på Skt. Croix, fik de danske bestemmelser for mellem- og realskoler stor betydning for skolernes eksamensordning. Primus motor bag bestræbelserne for at højne det vestindiske skolevæsen i årene op imod salget af øerne i 1917 var øernes skoledirektør, O.S.K. Rübner-Petersen, som indgående kendte det danske realskolevæsen, da han havde været bestyrer for Esbjerg Realskole.[40]

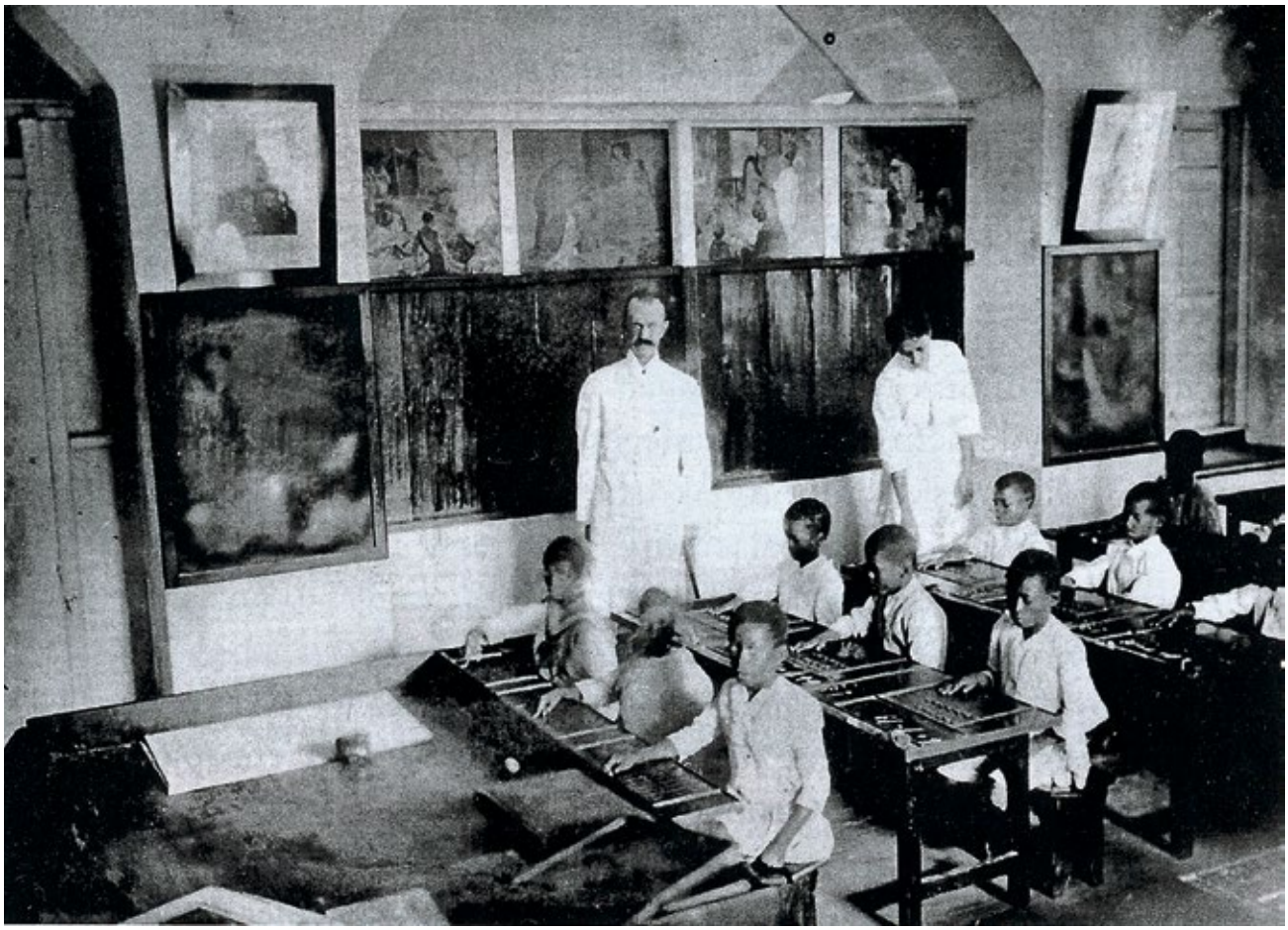

Skoledirektør for det samlede dansk-vestindiske skolevæsen O.S.K. Rübner-Petersen på tilsynsbesøg i en vestindisk skoleklasse (Skolen i palmernes skygge, 2008).

Grundlaget for realskolerne på Skt. Croix findes i anordning af 29. april 1913 om højere skoler i Dansk Vestindien og den tilhørende bekendtgørelse af 3. juli 1913 om bestemmelser angående eksamens afholdelse m.m. ved højere skoler i Dansk Vestindien.[41] Ifølge anordningen skulle undervisning og eksamen i mellemskolen og realklassen i vidt omfang følge bestemmelserne i "Moderlandet". Hovedsproget i undervisningen skulle dog være engelsk, og der skulle kun undervises i tre timer i dansk i mellemskolen og fire timer i realklassen. Desuden skulle undervisningen i danmarkshistorie altid foregå på dansk. De skriftlige prøver ved mellemskoleeksamen skulle være en lettere genfortællingsstil og en "noget sværere" diktatstil, ved realeksamen ligeledes en genfortællingsstil og diktatstil. Alt sammen på engelsk.

Tilsyn med de vestindiske eksamensskoler og gennemførelsen af eksamen måtte foregå på en anden måde end i Danmark. Da man ikke kunne forvente, at undervisningsinspektøren for mellem- og realskolerne kunne rejse så langt, var tilsynet med skolerne og deres eksaminer stort set overladt til skoledirektøren for det vestindiske skolevæsen, som i perioden 1907-17 var O. Rübner-Petersen, men denne skulle indberette en række forhold omkring eksamen og karaktergivning til Kultusministeriet via undervisningsinspektøren.[42]

Ved skriftlig eksamen skulle opgaverne i regning og matematik være de samme som i Danmark, og eksaminerne skulle holdes på samme tidspunkt. I de øvrige fag skulle skoledirektøren sende mindst to opgaveforslag til Kultusministeriet via undervisningsinspektøren, som så valgte mellem forslagene. Hvis opgaveteksterne var på dansk, skul-

le skoledirektøren møde op på skolen i passende tid og overlade opgaverne i en lukket kuvert til skolebestyreren eller faglæreren, som så skulle oversætte dem til engelsk, før de kunne udleveres til eksaminanderne. Denne procedure betød, at mellemskoleeksamen i matematik i Christiansted i foråret 1913 måtte udsættes en time, "da det vilde have været meget vanskeligt, for ikke at sige umuligt at have Opgaverne oversatte og Oversættelsen renskreven inden Kl. 8".[43]

Om de vestindiske eksaminers retsvirkninger hed det i eksamensbekendtgørelsen, at kandidater med bestået mellemskoleeksamen fra de dansk vestindiske eksamensskoler, som ønskede at blive optaget i en realklasse eller gymnasiet i "Moderlandet", skulle underkaste sig en tillægsprøve i dansk (svensk) samt eventuelt også i tysk med fordringer svarende til fagene i en mellemskoleeksamen i Danmark.

Skt. Croix Højere Skole med dens afdelinger i Christiansted og Frederiksted modtog ikke tilskud efter de normale regler for de danske realskoler, men den fik et særligt tilskud på Udenrigsministeriets konto til "Danskhedens Udbredelse eller Bevaring i Udlandet". Da skolen måtte lukke i 1917, forsøgte bestyreren og lærerne i Frederiksted at få erstatning for de tab, de led ved øernes overdragelse til USA. Undervisningsministeriet og Finansministeriet afviste ansøgningen, men bad dog undervisningsinspektøren for mellem- og realskolerne undersøge, om der kunne skaffes bestyreren en anden stilling.[44]

Kina

I slutningen af 1890'erne oprettede Det Danske Missionsselskab en række missionsstationer på Liaodung-halvøen i Manchuriet. I 1932 blev der indrettet en lille skole i Antung (Dandong) for missionærbørnene. Skolen fik i 1936 sin egen nye bygning, og samtidig blev den udvidet med en mellemskole.[45] Det var nemlig et stort problem, at missionærerne blev nødt til at tage hjem til Danmark, når deres børn skulle have en højere undervisning. Hjemrejsen kunne udsættes nogle år, når børnene kunne tage mellemskoleeksamen i Antung. Selvom børnetallet i skolen var meget beskedent, lykkedes det bestyrerinde Betty Bjerg[46] hos Undervisningsministeriet at skaffe sig eksamensret til mellemskoleeksamen for eksamensterminen 1936-38, og senere at få denne forlænget med yderligere tre år.

Undervisningsinspektør for mellem- og realskolerne Otto Bjørneboe opstillede følgende krav for, at eksamensretten kunne gives til en skole, der lå uden for det normale eksamenstilsyns rækkevidde: Skolen skulle på opfordring tilsende undervisningsinspektøren mellemskoleelevernes skriftlige arbejder i forskellige fag og i det hele taget rette sig efter undervisningsinspektørens anvisninger. Ved ansættelse af danske lærere og lærerinder ved skolen skulle undervisningsinspektøren have lejlighed til at udtale sig om deres kvalifikationer. Ved skriftlig eksamen skulle opgaverne komme fra undervisningsinspektøren, og samtlige besvarelser skulle sendes til København til bedømmelse af to af ministeriet beskikkede censorer. Ved mundtlig eksamen, som skulle afholdes i alle mundtlige fag,[47] skulle skolens leder så vidt muligt skaffe "fag- og undervisningskyndige" censorer.[48]

Der stilledes også krav om anskaffelse af en af ministeriet autoriseret eksamensprotokol. Ifølge denne protokol, som er bevaret i Landsarkivet for Sjælland, blev der i perioden 1936-45 afholdt mellemskoleeksamen i Antung syv gange, og i alt seksten elever bestod mellemskoleeksamen. I 1945 blev der for første gang afholdt realeksamen for en dimittend.[49] Under krigen og den japanske besættelse[50] blev forbindelsen til skolen van-

Eleverne i den danske mellemskole i Antung cirka 1938 (Undervisningsinspektionen for Mellem- og Realskolernes arkiv i Rigsarkivet).

skeliggjort, og antallet af elever faldt. Eksamensopgaver kunne ikke nå frem, og censorernes eksamenskarakterer for de skriftlige opgaver nåede først frem til Antung med års forsinkelse. Selvom eksamensretten udløb i 1942, fortsatte skolen indtil 1945 på det samme grundlag.[51]

I 1950 forsøgte Det Danske Missionsselskab at få anerkendt samme ordning, som gjaldt for Antung, for den danske skole for missionærbørn i Kotagiri i Indien, således at denne skole også kunne få eksamensret til mellemskoleeksamen. Selvom hverken undervisningsinspektøren eller Undervisningsministeriet var direkte afvisende over for at give eksamensret til skolen under bestemte betingelser, fandt man ordningen unødvendig. For elever fra Indien, der skulle videre i skolesystemet i Danmark, gav en bestået mellemskoleeksamen ikke ubetinget ret til optagelse i 1. gymnasieklasse eller i realklassen, da der i alle tilfælde ville blive krævet bestået en optagelsesprøve.[52]

Sverige

Mens den danske mellemskole i Antung fik sit dødsstød under 2. verdenskrig, var den danske besættelse årsag til, at der blev oprettet to danske eksamensskoler i Sverige, i henholdsvis Lund og Göteborg. Allerede i besættelsestidens første år kom der danske børn til Sverige på grund af forældrenes illegale arbejde, men det var først med jødernes flugt over Øresund i oktober 1943, at der blev grundlag for at oprette danske skoler. Allerede i november 1943 begyndte danske eksamensskoler undervisningen i henholdsvis Lund og Göteborg. Derimod indskrænkede undervisningen ved de danske skoler i

Fra naturhistorieundervisningen i den danske mellemskole i Lund i 1944. Læreren er Torben Gregersen, som var en af de studenter og akademikere, som pludselig måtte træde til som lærere ved de danske skoler i Sverige. Han blev senere skoleinspektør ved Holbergskolen og en kendt pædagog. Han var i mange år redaktør af Dansk Pædagogisk Tidsskrift (Torben Gregersens privatarkiv i Rigsarkivet).

Stockholm og nogle andre svenske byer sig til folkeskolen. Skolen i Lund blev ledet af rektor Ruth Lachmann og skolen i Göteborg af Gudrun Henriques, og begge skoler fik ud over folkeskoleklasser et fuldt eksamensforløb med mellemskole, realklasse og gymnasium.[53]

Det første hold fik mange begyndervanskeligheder, fordi man både måtte kæmpe med at finde egnede lokaler og lærere, selvom de svenske myndigheder på mange måder var behjælpelige. Lærere skaffede man blandt de flygtede danske lærere og akademikere. Dette betød, at universitetslærere kunne komme til at undervise i mellem- og realskolen, men også, at helt unge gymnasieelever som f.eks. den attenårige H.C. Helt måtte undervise i realklassen. Enkelte elever måtte opgive undervisningen, da de ikke kunne "ombytte Maskinpistolen, Sprængblyanterne og Duplikatoren med Lektier og Skolebøger".[54] For de fleste gik det dog flot, selvom eleverne var en broget flok. En censor indberettede således om eksamen i engelsk ved mellemskoleeksamen i Lund i maj-juni

1944: "Et meget uensartet Hold, som havde faaet en dygtig og samvittighedsfuld Undervisning, men naturligvis i nogen Grad var præget af at være sammenbragte Børn. Ekstemporalteksterne, som maaske var lidt vanskelige, kneb det lidt med".[55]

For at sikre den bedst mulige kvalitet af de danske eksamensskoler, hvor mange af lærerne var uden den store pædagogiske erfaring, nedsatte gesandtskabet i Stockholm den 22. december 1943 "Kommissionen for det højere danske Skolevæsen i Sverige" med professor Franz Blatt som formand. Kommissionen fungerede både som øverste pædagogiske myndighed for det danske skolevæsen i Sverige og som tilsynsmyndighed med skolerne, altså en slags undervisningsinspektion. Blandt andet virkede kommissionens medlemmer som censorer ved eksaminerne.

Det var kommissionens erklærede mål, at både eksamensopgivelser og eksamensform skulle skulle være på linje med de tilsvarende ved skoler i Danmark.[56] Under hånden havde man fået tilsagn fra det danske undervisningsministerium om, at eksaminerne efter krigen ville være fuldgyldige i Danmark. Skolerne i Lund og Göteborg nåede at dimittere to gange. Ved eksamen i maj-juni 1945 var en række elever allerede taget tilbage over Sundet enten med den danske brigade eller på egen hånd. Da formanden for Kommissionen fremsendte afgangsklassernes opgavetekster til rektor i Lund, bad han skolen om at sørge for, at censorerne fremskyndede bedømmelsen så meget som muligt "paa Grund af Sverigesdanskernes tilstundende Hjemrejse".[57] For dem, der ikke nåede at indstille sig til eksamen, blev der i august mulighed for at komme til en slags sygeeksamen i Danmark, men med faglærerne fra Lund og Göteborg som eksaminatorer. Antallet af eksaminer ved de to danske skoler i Sverige var i 1944-45 i alt 73 mellemskoleeksaminer, 30 realeksaminer og 70 studentereksaminer.[58]

5. Afslutning

Indtil 1970'erne (i Sydslesvig endnu længere) eksisterede der således en række former for mellemskole- og realeksaminer, som lignede de eksaminer, der blev aflagt i Danmark. På tre væsentlige punkter var der dog visse forskelle.

1. Undervisningen i dansk og andre sprogfag
Undervisningen i dansk sprog og litteratur var i de færøske, grønlandske og sydslesvigske eksamensskoler på samme niveau. I Færøerne og Grønland fik henholdsvis færøsk og grønlandsk med tiden en stærkere stilling. Bl.a. skulle der ved realeksamen skrives henholdsvis færøsk og grønlandsk stil. Ved de danske skoler i Sydslesvig og ved det tyske mindretals skoler i Sønderjylland havde tysk en stærk stilling. Derimod havde dansk i de vestindiske realskoler en perifer stilling, og engelsk var hovedsproget.

2. Tilsyn med undervisning og eksamen
I princippet var tilsynet ligesom i Danmark overladt til undervisningsinspektøren for mellem- og realskolerne, men tilsynets effektivitet var begrænset af den lange afstand fra København. I Vestindien og i Antung i Kina måtte undervisningsinspektøren nøjes med indberetninger og modtagelse af de skriftlige opgavebesvarelser. Til Færøerne kom undervisningsinspektøren og hans faglige medhjælpere i enkelte tilfælde. I Sydslesvig havde undervisningsinspektøren indtil 1959 medhjælp fra sin forgænger i embedet som en slags viceundervisningsinspektør. Ellers måtte eksamenstilsynet indskrænkes til cen-

sorerne, der både kunne blive udsendt fra Danmark eller være lokale. Der er dog også eksempler på, at tilsynet og eksamensplanlægningen er overladt til andre myndigheder: i Grønland til Grønlandsministeriet og den grønlandske skoledirektion, i Vestindien til skoledirektøren for det vestindiske skolevæsen, i Sverige under besættelsen til Kommissionen for det højere danske Skolevæsen, og i Sydslesvig efter overgangen til det tyske skolesystem til Den Danske Skoleforening for Sydslesvig og Undervisningsministeriet i Kiel.

3. Eksaminernes retsvirkning

Generelt var det meningen, at mellemskole- og realeksaminerne skulle være ækvivalente med de tilsvarende danske eksaminer både med hensyn til adgang til videre studier og til erhvervsansættelse. Dette var tilfældet med de færøske, grønlandske og sydslesvigske eksaminer, mens de vestindiske eksaminer ikke kunne anvendes i Danmark uden tillægsprøve i dansk og eventuelt i tysk. Indtil 1939 kunne det tyske mindretals skoler ikke få eksamensret til realeksamen, fordi man af nationale og politiske grunde ikke ønskede at give det tyske mindretal adgang til danske offentlige embeder.

Eksaminer afholdt ved skoler uden for det egentlige Danmark og ved de tyske skoler i Sønderjylland gav i en række tilfælde ekstra rettigheder. F.eks. gav eksaminer fra mindretalsskolerne nord og syd for grænsen adgang til videre uddannelse i Tyskland. På samme måde gav de færøske og grønlandske realeksaminer på grund af sprogkundskaber i henholdsvis færøsk og grønlandsk direkte adgang til optagelse på seminarierne i Tórshavn og Nuuk.

Noter

1. Herom se N. Bundgaard 1942.
2. Die Schleswiger Realschule 1848-64.
3. Om realskolerne i hertugdømmerne se H. Mähl 1960; Haderslev lærde Skole indførte realklasser i 1854 og fik ret til at afholde realafgangseksamen i 1857 (M. Favrholdt 1966 s. 216). Om Slesvig se K. Galster 1946.
4. B. Søndergaard 1984.
5. Haderslev, Aabenraa, Sønderborg og Flensborgs købstadshistorier.
6. Medd. HA 1928/29 s. 304-05 og 340-41, jf. i øvrigt oversigten over eksamensberettigede skoler i Sønderjylland i kapitel 28.
7. E. Nørr 2003 s. 277-78; Fr. Christensen, 1971.
8. E. Nørr 2003 s. 369ff.
9. Medd. HA 1939-45.
10. RA. UVM. 2. Dep. J.nr. 15/57 nr. 44 og 54; 15/58 nr. 47 og 140. Om opbygningen af de tyske eksamensklasser se de årlige beretninger fra Deutscher Schul- und Sprachverein für Nordschleswig.
11. G. Weltling 1995.
12. Sydslesvig i Dag s. 100-03.
13. L. Anker Jakobsen 1995.
14. RA. UVM. 2. Dep. 1. Kt. Indberetninger om mellemskole- og realeksaminer i Sydslesvig 1950-65.
15. RA. Undervisningsinspektøren for Mellem- og Realskolerne. Materiale vedr. eksaminer m.m. i Sydslesvig 1949-59 (pk. 1 og 2). Jf. skoledirektør Bernhard Hansens brev 2. december 1949 til Otto Bjørneboe med meddelelse om, at undervisningsinspektør Hans I. Han-

sen og undervisningsminister Hartvig Frisch har bifaldet, at Bjørneboe fortsætter som gæsteundervisningsinspektør.
16. A. Bøgh Hattesen 1996.
17. H. Andresen 1970.
18. De ni skoler er: Jes Kruse-Skolen, Egernførde, Husum Danske Skole, Læk Danske Skole, Sønder Brarup Danske Skole, A.P. Møller Skolen i Slesvig samt Cornelius Hansen-Skolen, Duborg-Skolen, Gustav Johannsen-Skolen og Jens Jessen-Skolen alle i Flensborg.
19. Landesverordnung über Realschulen. Vom 22. Juni 2007; Landesverordnung über Gesamtschulen (VOGS). Vom 6. Mai 2008. Jeg takker rektor for A.P. Møller Skolen Jørgen Kühl for oplysninger om den nyeste slesvig-holstenske skoleordning.
20. Sydslesvigsk Årbog 2008 s. 136-37.
21. Medd. HA 1857-78 s. 643-47; E. Mitens 1961.
22. Medd. HA 1891/92 s. 468; jf. senere årgange, f.eks. 1896/97 s. 476.
23. Medd. HA 1899/1900 s. 232-33.
24. Bek. nr. 54 af 22. februar 1910.
25. L. Petersen 1994 s. 95-96.
26. Bek. nr. 215 af 23. juli 1928; jfr. Landskjalasavnið, Tórshavn Realskole. Eksamensprotokol ved realeksamen 1933 og eksamensliste 1938.
27. E. Mitens 1961 s. 40.
28. RA. Undervisningsinspektøren for Mellem- og Realskoler. Korrespondance med diverse skoler 1930-63, pk. 19: Skolerne på Færøerne m.m. (heri om Bjørneboes besøg på Færøerne 1925).
29. DdR 1939 s. 285.
30. L. Petersen 1994 s. 116.
31. Se den årlige publikation: Årsberetning, Udgivet af Rigsombudsmanden på Færøerne; fra 1976: Årbog for Færøerne. Udgivet af Færøernes Landsstyre og Rigsombudsmanden på Færøerne.
32. Årbog for Færøerne 1981 s. 239-49.
33. Lov nr. 274 af 27. maj 1950 § 11.
34. Bek. nr. 289 af 24. november 1955.
35. M. Gam 1968; C. Berthelsen 1979; J. Tommerup 1979; H. Maqe Nielsen 1999.
36. Lov nr. 152 af 10. maj 1967 § 22.
37. Grønland. Årsberetning udarbejdet af Ministeriet for Grønland. Kbh. 1970-78.
38. Se Grønland. Årsberetning 1978 s. 107 og 1980 s. 98.
39. Anordn. nr. 15 af 11. februar 1876. Om realskolen se §§ 18-27; J.O. Bjerregaard 2008.
40. For det følgende henvises generelt til K. Grinder-Hansen 2008.
41. Begge er trykt i Love og Anordninger 1913 Afdeling B s. 125-28 og s. 175-78.
42. Indberetning om mellemskoleeksaminer afholdt i 1913. RA. KUM. 3. Kt. J.nr. 1913/1176.
43. Skoledirektør O. Rübner-Petersen 29. maj 1913 til KUM (j.nr. 1913/1176).
44. RA. UVM. 2. Dep. 1. Kt. J.nr. 1917/799.
45. S.A. Ellerbek 1944.
46. Betty Bjerg blev senere afløst af Esther Svendsen som skolens leder.
47. Eleverne var således ikke fritaget for mundtlig eksamen i to fag, som gængs praksis ellers var ved mellemskoleeksamen.
48. Herom se Otto Bjørneboes udtalelse 14. februar 1935 og UVM's forlængelse af eksamensretten 17. april 1939. Spørgsmålet om skolens eksamensret belyses af lægget: Skolen i Antung (RA. Undervisningsinspektionen for Mellem- og Realskolerne. Korrespondance med diverse skoler 1930-63, pk. 19); se også RA. Det Danske Missionsselskab. Forretningsføreren for det kinesiske missionsområde. Diverse materiale vedr. børneskolerne i Pitasaikou og Antung 1933-46.

49. LAK. Den danske skole i Antung (Kina). Eksamensprotokol for mellemskoleeksamen 1936-45 (heri indlagt eksamensliste for realeksamen 1945).
50. S. Rom Gjerø 2008.
51. Herom se skolens leder Esther Svendsen til Otto Bjørneboe 6. november 1943 (findes i lægget: skolen i Antung).
52. UVM 9. januar 1951 til Det Danske Missionsselskab og til Undervisningsinspektøren (findes i lægget: skolen i Antung).
53. Herom se T. Gregersen 1946; H.C. Helt 1993.
54. T. Gregersen 1946 s. 115.
55. RA. Kommissionen for det Højere Skolevæsen i Sverige, pk. 10. Korrespondance med undervisningsinspektør 1945.
56. Se f.eks. referat af Kommissionens møde 24. marts 1945 i Göteborg (pk. 10).
57. Skrivelsen findes i pk. 10.
58. Eksamensprotokollerne både fra Lund og Göteborg findes i Kommissionens omfattende arkiv i Rigsarkivet.

At gå i realen og få sin realeksamen betød noget. Med en realeksamen havde man et første ståsted i voksenlivet – det var indgangen til videreuddannelse, til en stilling, en begyndende karriere. Også i dag er en god og fagligt betonet grunduddannelse af stor betydning. Den opfattelse har i hvert fald de fleste forældre, og mange af disse har tillid til, at den private ("real"-)skole fortsat er det sted, som bedst leverer varen.

Realskolens historie er et vindue til en forståelse af den rolle, det private skolevæsen i dag spiller i det samlede uddannelsesbillede. Men det er også en understregning af, at vi ikke kan komme videre i udviklingen af vores nutidige skole uden en indsigt i den historie, der har skabt den, som den er. Realskolens historie er også folkeskolens og gymnasiets historie, for realskolen har gennem sin særlige position inden for uddannelsesområdet været med til at præge begge.

Dette værk er den første samlede fremstilling af den danske realskole, skrevet af en række fremtrædende forskere. I værket skildres realskolen i debat og lovgivning, tilsyns- og eksamensforhold, ideologi, pædagogik og fag, realskolens ledere, lærere og elever, realskolen i lokalsamfundet og den organisatoriske historie.

9 788798 801719